

“İSLAM’I UYANDIRMAK”

Çok Partili Yaşama Geçilirken
İslamcı Düşünce ve Dergiler

Editör

Lütfi Sunar

HÜSRAN

Ben böyle bakıp durmayacaktım, dili bağılı,
İslâmı uyandırmak için haykıracaktım.
Gür hisli, gür imanlı beyinler, coşar ancak,
Ben zaten uzun boylu düşünmekten uzaktım?
Haykır! Kime, lâkin? Hani sâhipleri yurdun?
Ellerdi yatanlar, sağa baktım, sola baktım;
Feryâdımı artık boğarak, na'sını, tuttum,
Bin parça edip şi'rime gömdüm de bıraktım.
Seller gibi vâdîyi enînim saracakken,
Hiç çağlamadan, gizli inen yaş gibi aktım.
Yoktur elemimden şu sağır kubbede bir iz;
İnler "Safahât"ımdaki husran bile sessiz!

Mehmet Âkif Ersoy

“İSLAM’I UYANDIRMAK”

Çok Partili Yaşama Geçilirken
İslamcı Düşünce ve Dergiler

Editör

Lütfi Sunar

“İSLAM’I UYANDIRMAK”

Çok Partili Yaşama Geçilirken İslamcı Düşünce ve Dergiler

2. Cilt

Editör
Lütfi Sunar

ilem
ilmi etüdler derneği
ilem.org.tr

idp
İslamcı Dergiler Projesi
idp.org.tr

ISBN:

© 1. Basım, Nisan 2018

“İSLAM’I UYANDIRMAK”

Çok Partili Yaşama Geçilirken İslamcı Düşünce ve Dergiler

Editör: Lütfi Sunar

Yayına Hazırlayan

Hüsniye Gülsev Koç

İç Tasarım ve Uygulama

Furkan Selçuk Ertargin

Kapak Tasarım

Seyfullah Bayram

Baskı ve Cilt

Limit Ofset - Metin Eskibağ / Sertifika No: 28397

KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI

“İSLAM’I UYANDIRMAK”

Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e İslamcı Düşünce ve Dergiler /

Editör: Lütfi Sunar

1. Basım, XII+500 s., 16,5x24 mm

Kaynakça ve izin var.

ISBN-978-605-68401-2-8 (2.c) / 978-605-68401-0-4 (Tk)

İÇİNDEKİLER

YENİDEN ÇİÇEKLENME VE BİÇİMLENME: 1940'LARDA YENİ BAŞLANGIÇLAR

Asım Öz

Hassas Bir Muhalefet Politikası Geçiş Sürecinde Dindar-Milliyetçi Dergiler5

Mahmut Hakkı Akın

İslamcılığın Fetret Devri, *Büyük Doğu* Dergisi ve Necip Fazıl Kısakürek 101

Bayram Ali Çetinkaya

İslamcılıktan Sekülerizme Şemseddin Günaltay'ın Zihinsel Dönüşümü 123

Yasin Özdemir

Hareket Mecmuasında Milliyetçi-İslamcı Düşünce:

1939-1953 Dönemi 189

Birsen Banu Okutan

Hareket'in Çalışma Sesi: Akif'i Yeniden Anlamak 207

Kâmil Büyüker

Mecmua İçinde Ansiklopedi, Ansiklopedi İçinde Mecmua:

İslam Türk Ansiklopedisi/ Muhitü'l- Maârif Mecmuası (1940-1948) 227

Fahrettin Gün

Eşref Edip Fergan'ın Hayatı, Eserleri ve *Sırât-ı Müstakîm-*

Sebilürreşad Mecmuası 251

Mine Alpay Gün

Ömer Rıza Doğrul ve *Selamet* Mecmuası 269

Ali Özcan

Tek Kişilik Kültür ve Medeniyet Ordusu: *Serdengeçti* Dergisi 289

MİLLİYETÇİ MANEVİYATÇI SENTEZ:

SOĞUK SAVAŞIN KURULUŞ YILLARINDA İSLAMCILIK

Ertuğrul Meşe

1960 Öncesi İslamcı Dergilerde Antikomünizm 323

Yasin Beyaz*Büyük Doğu* Dergisinin İslam Dünyasına Bakışı (1943-1960) 353**Güngör Göçer**Cehil ve Kızıl Taassuba Karşı Olan Bir Dergi: *Hak Mecmuası* 393**Kamil Coştu***Ehli Sünnet* Dergisi ve Abdurrahim Zapsu'nun

Dini İçerikli Yayıncılık Serüveni 419

Yusuf Turan Günaydın*İslam'ın Nuru* Dergisi (1951-1953) Tarihçesi ve Tasavvuf Alanına

Katkısı Üzerine Bir İnceleme 437

Elyesa Koytakİkinci Yeni ve İslamcılığın Doğuşu: Sezai Karakoç'un *Şiir Sanatı* Dergisi 465**Yazar Bilgileri** 487**Dizin** 493

Sunuş

İslamcı düşüncenin Türkiye'deki tarihsel gelişimini incelemek, sadece belli kaynaklara, kişilere ve dönemlere bakılarak altından kalkılamayacak kadar kapsamlı bir iştir. İslamcı düşünceye dair değişimin ve birikimin seyrini takip edebilmek için yazılı kaynaklardan sesli ve görsel kaynaklara, siyasi eylemlerden tebliğ çalışmalarına, birebir tanıklıklardan saha ve derin arşiv çalışmalarına kadar birçok farklı alanda araştırma yapmak gereklidir. Bununla birlikte "İslamcı" ya da "İslami" denilen bir toplumsal kesimin teori ve tecrübelerinin bir arada okunması gibi İslamcılık üzerine yapılmış çalışmaların çoğunlukla ihmal ettiği süreçler de bu araştırmalara dâhil edilmelidir. Bu bağlamda siyasî ve fikrî bir iddiayı anlamak, anlatmak ve tarihsel süreçte ortaya çıkan şekil alışlarını gözlemek için başvurulacak kaynaklar arasında, dergilerin önemi ve değeri tartışılmazdır. Türkiye'de İslamcı düşüncenin bir asırdan uzun zaman dilimine yayıldığı düşünülünce dergiler üzerinden yapılacak bir çalışmanın oldukça zahmetli olacağı ve tüm dergilerin okunması ve değerlendirilmesi bir yana, sadece adlarının tespit edilmesinin bile ciddi, nitelikli ve uzun soluklu bir çalışmayı gerektirdiği unutulmamalıdır.

Dergiler bağlamında yapılacak araştırmalarda dikkat edilmesi gereken hususlardan biri, bu kaynakları incelerken nasıl bir yol izleneceğinin belirlenmesidir. Bu bağlamda dergilerde konu edilmiş meselelerin ve yer alan gündemlerin ele alınış biçimlerini incelerken konjonktürel şartlara hapsolmadan, dergilerin kendilerini konumlandıkları zemini de hesaba katarak değerlendirme yapılmalıdır. Dahası İslamcılığın uzun soluklu bir seyir izlediği tarihsel süreçte, dergilerin; nasıl bir misyon üstlendikleri, benzerlerinden nasıl farklılaştıkları, yaşanan değişim karşısında nasıl bir tavır takındıkları, bu değişimin neresinde yer aldıkları ve değişime nasıl bir katkı sundukları karşılaştırmalı bir biçimde okunmalı ve genelleyci ve kolaycı söylemlerden kaçınılmalıdır.

Elinizdeki bu çalışma, 2013 yılından itibaren İLEM tarafından yürütülen ve 1908'den günümüze İslamcılığın yüz yıllık seyrini birincil kaynaklar etrafında incelemeyi hedefleyen “İslamcı Dergiler Projesi”nin ikinci aşamasının bir çıktısıdır. *1960-1980 Arası İslamcı Dergiler* adıyla yayımlanan ilk eserde, bugünün Türkiye'sini siyasî alandan toplumsal alana kadar belirleyen bir tarihsel süreç odaklanılarak İslamcı dergilerin bu dönemdeki tanıklıkları, ulus devletten çok partili hayata geçerken yaşanan siyasî kırılma ve değişim karşısındaki tavırları, İslam dünyasının sömürge sonrası oluşan birikimiyle birlikte yeni bir dil kurma çabaları ve böylece eylemci-aktivist bir dilin kendini nasıl inşa ettiği gibi meseleler tartışılmıştır. Elinizdeki bu eser, 11-12 Mart 2017 tarihlerinde gerçekleşen 2. İslamcı Dergiler Sempozyumu'nda sunulan tebliğlerin gözden geçirilip geliştirilerek dergilere ait görsel malzemelerle zenginleştirilmesi ile hazırlanmıştır. Bu kitap, 1960 öncesi dönemin önemli dergilerinin temel dinamiklerini, kurucu isimlerini ve tartışma alanlarını incelemektedir. İslamcılık düşüncesinin ilk defa dergilerde filizlendiği ve biçimlendiği 1908'den 1960'a kadar uzanan dönemdeki İslamcılık düşüncesinin ve yayıncılığın dönüm noktaları olarak “II. Meşrutiyet”, “Cumhuriyet” ve “Çok Partili Hayata Geçiş” dönemleri belirlenmiştir.

Fikirleriyle ve eserleriyle Türkiye'deki İslamcılık düşüncesinin kurucularından ve ana temsilcilerinden biri olarak kabul edilen merhum şair Mehmet Akif'in “Hüsrân” şiirinin “Ben böyle bakıp durmayacaktım, dili bağlı/**İslam'ı uyandırmak** için haykıracaktım” dizeleri, bu eserin isminin ilham kaynağı olmuştur. Dönemin temel eğilimlerinden biri, Akif'in de dediği gibi “gür hisli, gür imanlı beyinler” yetiştirmektir ve bunun için gerekli olan “hür fikri” yayabilecek araçlara yani dergilere önemli bir misyon yüklenmiştir. Bunun bir sonucu olarak dergicilik faaliyetinin hayli velûd olduğu 1908-1960 arasındaki döneme odaklanan bu eser, iki ciltten oluşmaktadır. *İslam'ı Uyandırmak: Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e İslamcı Düşünce ve Dergiler* adlı birinci ciltte, “Erken Dönem İslamcılık ve İslami Yayıncılık”, “Kurucu İsimler”, “Erken Dönem İslamcı Dergilerdeki Tartışmalar”, “*Sırat-ı Müstakim - Sebilürreşad*: İslamcı Düşünce ve Dergiciliğin Prototipi”, “Meşrutiyet Dönemi İslamcı Dergileri” başlıklı bölümler bulunmaktadır. *İslam'ı Uyandırmak: Çok Partili Hayata Geçerken İslamcı Düşünce ve Dergiler* adlı ikinci cilt ise, “Yeniden Çiçeklenme ve Biçimlenme: 1940'larda Yeni Başlangıçlar”, “Milliyetçi Maneviyatçı Sentez: Soğuk Savaşın Kuruluş Yıllarında İslamcılık” adlı bölümlerden oluşmaktadır.

İslamcılık çalışmaları alanında uzman, kırktan fazla akademisyenin makalelerini içeren bu eserde, Mehmet Akif, Eşref Edib, Bediüzzaman Said Nursi, Said Halim Paşa, Ahmet Hamdi Akseki, Ömer Rıza Doğrul, Şemseddin Günaltay,

Emrullah Efendi, Abdurrahim Zapsu, Ziya Şakir, Osman Yüksel Serdengeçti gibi farklı dönemlerde İslamcılık düşüncesini şekillendiren, eserleriyle ona katkı sunan öncü isimlere yakın bir okuma yapılmıştır. Bu bağlamda İslamcılık düşüncesinin oluşumunda, gelişiminde ve aktarımında önemli işlevlere sahip olan *Sırât-ı Müstakim*, *Sebilürreşad*, *Volkan*, *Teârûf-i Müslimîn*, *İslam Türk Mecmuası*, *Hareket*, *Serdengeçti*, *Hikmet*, *Şiir Sanatı*, *Ehl-i Sünnet*, *Cerîde-i İlmiyye*, *Hak*, *İslam'ın Nuru* ve *Şiir Sanatı* gibi dergiler odağa alınmıştır. Çalışmanın nihai amacı, dergileri zengin bir perspektiften tarihî bir sorgulama yaparak incelemek ve böylece İslamcılık düşüncesinin belli kırılma noktalarını, temayüllerini ve diğer toplumsal aktörlerle olan ilişkisini göstermektir. Bu bağlamda bu ve benzeri kaynak eserlerin, yeni düşünce ve çalışmaların meydana çıkmasına katkı sağlamasını hedeflemekteyiz.

Birçok bakımdan öncü nitelik taşıyan bu metinler, kendilerinden önceki birçok bilgiyi tashih etme, genelleyci ve sınırlandırıcı söylemleri sorgulama ve İslamcılık düşüncesine dair genel geçer yargıları yeniden gözden geçirme imkânı sunmaktadır. Bu çalışmanın kendisinden sonra gelecek çalışmalara örneklik teşkil etmesi ve İslamcılık düşüncesinin kaynaklarının daha nitelikli ve derinlikli çalışmalarla ele alınmasını teşvik etmesini ümit etmekteyiz.

Kuşkusuz gayret bizden tevfiğ Allah'tandır.

VI. BÖLÜM
YENİDEN ÇİÇEKLENME VE BİÇİMLENME
1940'LARDA YENİ BAŞLANGIÇLAR

Fikir ve San'atta

HAREKET

PROF. DR. ALİ İBRAHİM YARLAN
PROF. DR. MERİPE KAPLAN
DİNİZ ÖZGE ARIK
STRETTİN TOFCU
DOÇ. DR. İBRAHİM KEBEK
DÜNYETİN KÂTİBİ
DR. AYRAN TEKEK
DR. İZCİMEYİ KONUKLAR
İBRAHİM İNCEK
UĞUR KRANÇ
İYİTAFFEYİ NOLLE
LARIK HALİDOĞLU
GÜZİYE TAYANCI
MUTEMMİN İLYES MİRZİ
N. FARUK ÖZGE
ERİTÜRLÜ KAZANCI
İBRAHİM BEKAL
FEMİN PALAMUT
TEBİHAT TEZELARİAN
AHMET ERKAN
EREN ÖZEN
ALİ İBRAHİM RAHİMALHOĞLU

ARALIK 1966

SAYI: 12

HAREKET

FEMİNİZM - AĞIRLIK - EYLÜL 1966 İYAT: 10 TL.

Osmanlı toplumu
kapitalizme
niçin geçmedi

Eşrefoğlu
ve
Müzekki'nin nüfus

Fütüvvetname

HAREKET

İÇİNDEKİLER:

Millet

Prof. İbrahim ÜZÜM

İçerikler

İçerikler

İçerikler

İçerikler

İçerikler

İçerikler

İçerikler

İçerikler

İçerikler

İçerikler

İçerikler

İçerikler

İçerikler

İçerikler

İçerikler

İçerikler

İçerikler

İçerikler

İçerikler

İçerikler

İçerikler

İçerikler

İçerikler

İçerikler

İçerikler

İçerikler

İçerikler

İçerikler

İçerikler

İçerikler

İçerikler

İçerikler

İçerikler

İçerikler

İçerikler

İçerikler

İçerikler

İçerikler

İçerikler

İçerikler

İçerikler

İçerikler

SELÂMET

Sayı: 3

Yazar ve Başkalemler: ÖMER BEZELİ, İZZET BEZELİ, AHMET SERİAL, HAYRİ İZZET BEZELİ

25 Krs.

İÇİNDEKİLER

İçerikler

İçerikler

İçerikler

İçerikler

İçerikler

İçerikler

İçerikler

İçerikler

İçerikler

İçerikler

İçerikler

İçerikler

İçerikler

İçerikler

İçerikler

İçerikler

İçerikler

İçerikler

İçerikler

İçerikler

İçerikler

İçerikler

İçerikler

İçerikler

İçerikler

İçerikler

İçerikler

İçerikler

İçerikler

İçerikler

İçerikler

İçerikler

İçerikler

İçerikler

İçerikler

İçerikler

İçerikler

İçerikler

İçerikler

Seedengeçti

İçerikler

İçerikler

EHLİ SÜNNET

İçindekiler

Dini İhtisar	A. Garani
Kümbet Bâzır	H. T. Hafız
Tefsir	Emî Sünnat
Hadis	Tahîr Zade
Fıkıh	Hakkârî
Kelâm	
Tasavvuf	A. Zapan
Münakaşat İhtisarı	Kâzım Alpaşın
Abdül Emin Valonca cevap	A. Zapan
Millî umûmetimiz	
Zeyn Sabî'e cevap	
İç Haberler	Lâlibaki
Değerli Haberler	A. Zapan
İnsanlar kimdir biliniz!	
Dini Kalem	

SAYI 4-18

15 GÜNDE BİR ÇIKAR
Dini İhtisar ve İhtisarî MECMUA
Seyyar da derhaşanî meclislerdedir

EHLİ SÜNNET

İçindekiler

Dini İhtisar	A. Garani
Kümbet Bâzır	H. T. Hafız
Tefsir	Emî Sünnat
Hadis	Tahîr Zade
Fıkıh	Hakkârî
Kelâm	
Tasavvuf	A. Zapan
Münakaşat İhtisarı	Kâzım Alpaşın
Abdül Emin Valonca cevap	A. Zapan
Millî umûmetimiz	
Zeyn Sabî'e cevap	
İç Haberler	Lâlibaki
Değerli Haberler	A. Zapan
İnsanlar kimdir biliniz!	
Dini Kalem	

SAYI 17-18

15 GÜNDE BİR ÇIKAR
Dini İhtisar ve İhtisarî MECMUA
Seyyar da derhaşanî meclislerdedir

FİYATI 25

EHLİ SÜNNET

İçindekiler

DİNİ İHTİSAR:	A. Garani
Kümbet Bâzır	H. T. Hafız
Tefsir	Emî Sünnat
Hadis	Tahîr Zade
Fıkıh	Hakkârî
Kelâm	
Tasavvuf	A. Zapan
Münakaşat İhtisarı	Kâzım Alpaşın
Abdül Emin Valonca cevap	A. Zapan
Millî umûmetimiz	
Zeyn Sabî'e cevap	
İç Haberler	Lâlibaki
Değerli Haberler	A. Zapan
İnsanlar kimdir biliniz!	
Dini Kalem	

SAYI 50

15 GÜNDE BİR ÇIKAR
Dini İhtisar ve İhtisarî MECMUA
Seyyar da derhaşanî meclislerdedir

FİYATI 25

EMMÜZ, 1932

SAYI: 11

ŞEVVAL, 1351

İSLÂMİN NÖRÜ

UŞAKLI LAR İSKELE CAMİİ (İstanbul)

NEŞRİ VE İHTİSARİ M. H. UŞAKLI CAMİİ İHTİSARİ - 1932
İHTİSARİ İHTİSARİ İHTİSARİ İHTİSARİ İHTİSARİ

SAYI: 19

ŞEVVAL, 1351

İSLÂMİN NÖRÜ

ŞEMSİ PAŞA CAMİİ (İstanbul)

NEŞRİ VE İHTİSARİ M. H. UŞAKLI CAMİİ İHTİSARİ - 1932
İHTİSARİ İHTİSARİ İHTİSARİ İHTİSARİ İHTİSARİ

Hassas Bir Muhalefet Politikası

Geçiş Sürecinde Dindar-Milliyetçi Dergiler

Asım Öz

*“[O] zamanlar din ve milliyet esaslarına bağlı olanlar
bir cephe oluşturuyorlardı.”*

Sezai Karakoç*

Giriş

İslâmcılık meselesi Türkiye’de 2000’lerden itibaren 1946’daki çok partili hayata geçişten sonraki “yeniden İslâmlaştırma” tezviratını hatırlatırcasına yıllar ilerledikçe büyüyen bir kartopu gibi daha sıklıkla gündeme gelir oldu. Bu mesele ile ilgilenenlerdeki çeşitlenme, meselenin siyasî aktörler nezdinde gündem maddesi haline gelmesi, İslâmcılığa dönük alakanın detaylandırılması, sayıları artan yeni tartışma platformlarının ortaya çıkışı vb. gibi örnekler bu bağlamda değerlendirilebilir. Artık dikkatli okur ve yazarlar, gerek akademik sahanın biçimsel çerçevesi içinde, gerekse –hiçbir konfor ve itibar vaat etmeyen ‘yerler’ dâhil–, alternatif kamusal ortamlarda İslâmcılıkla alakalı çalışmaların dergiler zemininden hareketle yapılmasının dönemlerin farklılıklarının ve sürekliliklerin kavranması noktasında daha doğru neticeler sunacağını kabul etmektedir. Bununla beraber süreli yayınlar konusunu bütünüyle kuşatmak bugün için hayli çaba gerektiren oldukça meşakkatli ve ciddi problemler içeren bir iştir. Elbette geçmişin yanı sıra güncel bağlamın ve ikisi arasındaki ilişkiden bağımsız bir şekilde kavranamayacak olan dergi analizlerinin, çoğu zaman “indirgemeci” ve “özcü” bir dergi tasavvuru/tahayyülü ile malûl olduğu da göz ardı edilemez. Zira “geçmiştekilere ilişkin şimdiki zaman” zaviyesinden bakıldığında hangi derginin İslâmcılık cereyanının temsilcisi olduğu yahut bugün anladığımız

* Karakoç (1989h, s.10). Metinde farklı dönemlerde kaleme alınan yazı ve kitaplardan yapılan alıntılarda ki kelimelerin yazımı ve imlasi büyük ölçüde günümüzdeki yaygın kullanım şekline dönüştürülmüştür.

manada böylesi bir cereyanın her dönem içinde kuvvetli bir damar olarak var olup olmadığı oldukça tartışmalıdır. Kültürel tecrübemizi ören kavramların bu süreçte ne ölçüde işlevsel olduğunu ise ayrıca ele almak gerekir. Çünkü bilhassa İkinci Dünya Savaşı sonrası siyasî ve toplumsal şartlarda yayımlanan dergileri tarihi bağlamına oturtarak tartışmaya açtığımızda, ilgili yayınları salt İslâmcılık cereyanı zaviyesinden alımlama teşebbüsü bizleri alt edilemez çelişkilere sürükleyecektir. Bu bakımdan bu yazıda, Türkiye’de, İslâmcılıkla alakalı çalışmaların detaylandırılması bağlamında gündeme gelen ve bilhassa günümüzdeki algılanma şekliyle bu cereyana tam manasıyla ait görülemeyecek ancak bunun dışında da tutulamayacak dindar- milliyetçi dergilerin çok partili hayata geçiş sürecindeki öncelikleri, ufukları, talepleri, tartışmaları, polemikleri öne çıkarılacaktır. Böylelikle gerek Türkiye İslâmcılığının Cumhuriyet sonrasındaki kurucu dergileri olarak kabul edilen yayınlardan gerekse daha ufak dergilerde işlenen bazı konulardan hareketle, dönemin dindar-milliyetçi çevrelerinin fikri ve siyasî önceliklerinin neler olduğu fark ettirmeye çalışılacaktır.

Buna göre, çoğunlukla (bazen de haksızca) İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki¹ yönlendirici yahut aktörlerin niyetlerini ve iradî seçimlerini tümüyle yok sayan siyasî gelişmelerle bağlantılı olarak ele alınıp nesneleştirilen söz konusu dergilerin, bugün tasavvur edildiği nispette kuvvetli bir “İslâmcılık” cereyanını teşekkül ettirdiğini veya böylesi bir anlayışı temel aldıklarını söylemek oldukça abartılı olacaktır. Bu alandaki baskın söylemlerin ve uygulamaların büyük bir kısmı, dinle alakalı taleplerini önceki dönemlerden kalan unsurlarla kamusal-laştırmaya devam ederken aynı zamanda 1960'lara ve sonrasına uzanan birtakım polemiklere de sahip görünmektedir. Diğer bir deyişle, dindar- milliyetçi dergilerin bu dönemdeki yayın anlayışı iki kutup arasında gelip gitmektedir: Dergiler bir yandan İslâm’la alakalı bilgiler (tefsir, siyer, din eğitimi, ilmihal bilgileri, İslâm tarihi, tasavvuf, adabı muâşeret vb.) işlerken bir yandan da kendilerinin ayırt edici grup kimliklerine kamusal alanda saygı duyulup tanınmasını talep etmektedirler. Bu noktada da aktüel siyasî gelişmeler yanında yakın tarih eleştirisi, masonların ve Yahudilerin icraatları, Siyonizm, CHP yergisi, laiklik, dil devrimi, din eğitimi, dinde reform, bätini yorumların ve batılılaşmanın eleştirisi, komünizmin zararları, İslâm medeniyeti söylemi ve insanlığa kazandırdıkları vb. konulara temas söz konusudur (Tunaya, 2003, ss. 177-188). Şüphesiz bu sarkaç gibi sallanma hali, yalnızca bu döneme özgü değildir ve büyük

1 İkinci Dünya Savaşı'nın Türkiye'ye etkileri hakkında bkz. Güngör (1986, s. 132).

oranda sonraki on yıllardaki dergilerde de canlı bir ruh ve düşünce dünyası şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Yirminci yüzyılın başlarında toplumsal hafıza kavramını kuramsallaştıran Maurice Halbwachs, insanların, bireysel hatıraları biriktirmenin yanı sıra aile, din ve sosyal sınıf başta olmak üzere çeşitli topluluklara katılımı üzerinden hatıra biriktirme, bunları yerelleştirme ve sonradan geri çağırma yetenekleri olduğundan bahseder. Ayrıca toplumsal hafızanın, kuşaklar boyunca aktarılıp canlı tutulabildiğinden söz ederek paylaşılan birtakım hatıraların, değerlerin ve kavramların bireyleri yönlendirme kabiliyetine vurgu yapar.² Buradan hareketle denilebilir ki bahsettiğimiz iki ağırlık merkezi hem yıllar boyunca referans noktası olan dindar-milliyetçi dergilerin karakteristik vasfını oluşturmuştur hem de bu cepheye mensubiyetin, hangi tecrübeleri paylaşmak anlamına geldiğini de büyük ölçüde belirlemiştir.

Genel Çerçeve İçin Birkaç Not

Bu temel dayanak noktalarından hareketle şekillenen elinizdeki metni farklılaştırdığını ümit ettiğim bazı hususlar üzerinde durmak isterim. “İslamcı dergi” denildiğinde bir yanda İslâm’la ilgili olduğu düşünülen söz ve eylemler; diğer yandaysa gerçekte arzu edilene nazaran çok azı somutlaşabilen niyetler yahut epik beklentiler olmak üzere iki temel husus kast edilmektedir. Her iki boyutu dikkate aldığımızda hiç kimse 1940’lardan 1960’lara uzanan zaman diliminde hangi derginin niçin İslâmci kategorisine dâhil edildiği ya da dışarıda bırakıldığı konusunda kati bir hüküm veremez.³ Hatta bizzat aktörlerin kendileri dahi bu kavramla kendilerini tanımlama konusunda mesafeli hatta reddiyeci bir tutuma kadar uzanan değişik yaklaşımlara sahip olduklarından bu kavramın şemsiyesi altında toplanmaktan hoşnut olmayacaklardır. Dönemle ilgili olarak ister *madunların* isterse *muktedirlerin* gizli senaryolarını gündeme getiren mekanik izahları bir tarafa bıraktığımızda, dindar ve milliyetçi dergilerin temelinde din ve vicdan hürriyetinin genişletilmesi talebi daima öne çıkmaktadır. Bu çerçevede önce Türkiye’de İslâmî hayatın önündeki engellerin kaldırılmasının akabinde

2 Maurice Halbwachs’ın, *Hafızanın Toplumsal Çerçeveleri* (2016), ve *Kolektif Hafıza* (2017) adlı eserlerine bakınız.

3 Mesela Cemil Koçak, İkinci Dünya Savaşı yıllarındaki İslâmci dergileri incelerken *Büyük Doğu*’ya merkezi bir önem atfeder. *Sebilürreşad* ve *Millet* dergilerini de tahlil eder fakat *Hareket* dergisinden bahsetmez. Bkz. Koçak (2015, ss. 284-312).

belki de bununla eş-zamanlı olarak İslâm âlemi ile münasebetlerin arttırılmasının ne kadar önemli olduğunun vurgulandığını görebiliriz. Elbette burada dönemin siyasi muhalefetine de etkisiyle karşı olunan hükümeti veya iktidarı eleştirirken nispeten gerçekçi veya ayrıntılı politikalar önerisi sunmak yerine sloganlarla ve CHP'den şikâyeti ve yakınmayı içeren mağduriyet duygusuyla hareket ediliyor olmasının payı yabana atılamaz. Çok partili hayata geçiş sürecine ve ilk uzun demokrasi tecrübesine yakından bakıldığında bu özelliğin belirgin bir hat şeklinde karşımıza çıktığı söylenebilir. Hal böyle olunca bilhassa 1952 sonbaharında vuku bulan Malatya Hadisesi'nden⁴ sonraki menfi gelişmelerin uzun vadede yol açtığı tahribat üzerinde durulamamış ve "despot CHP" "mağdur millet" dilemmasının ötesine geçilememiştir.

Dönemin dinî aktörlerinin farklı anlayışa veya usule sahip olmaları göz ardı edilemese de bu farklılıkların 1960'ların ikinci yarısından itibaren karşımıza çıkan manzara neticesinde gerçekleşmediği belirtilmelidir. Tek Partili yılların ardından gelen "çoğulcu devirde" söz konusu dergileri çıkaran aktörlerin tutum ve davranışlarını neden-sonuç ilişkileri bağlamında mekanik bir biçimde izah edip açıklama kolaylığından vazgeçilerek, kimi durumlarda onların dahi niyet etmedikleri, öngörülmemiş sonuçların ortaya çıkışından bahsedilebilir. Dergileri yayımlayanlar örneğin Cumhuriyet Halk Partisinin nasıl davranacağı hakkında birtakım ön-görülerde bulunarak yayınlarını bu çerçevede içinde şekillendirirler. Bu manada yaptıklarıyla yapamadıklarıyla her dergi, 1946'nın açtığı imkânlar doğrultusunda aslında bir bakıma 1950 sonrasına hazırlanmıştır. Devrin iktidarının attığı birtakım adımlar (Türk Ceza Kanunundan 163. maddenin çıkarılması gibi) hakkında eleştirel yazılara yer vererek dönemin siyasi gelişmelerini kendilerince anlamlandırmışlardır.

Çok partili hayata geçiş yılları olarak anılan 1940'lar aynı zamanda Türkiye'de süreli yayınların yeniden hayat bulduğu ve çeşitlendiği zamanlar olması hasebiyle önem arz eder. Zaten ister yüksek tahsil çağında olsun isterse öğrenim hayatından sonra olsun bir dergi çıkarmak, Hasan Âli Yücel'in de belirttiği üzere, "sosyal, politik ve kültür alanlarında iddia sahibi olanların iddialarını yaymak ve teyit etmek için ellerinde bir neşir vasıtası bulundurmak isteğinden doğar" (Koçak, 2015, s. 158). Tek Parti devrinin zorunlu kıldığı radikal uygulamaların akabinde muhtelif iddiaları içeren fikrî ve siyasi cereyanları çeşitlendiren yayın hayatının canlanması İslâmî içerikli yayınları da içeren dergi alanında tezahür et-

4 Bu konuda bkz. Kısakürek (2012), Karakoç (1989f, ss. 9-11), Karakoç (1989g, ss. 6-9), Üzmez, (1996), Yalman (1997), Öz (2010).

miştir (Örnek, 2015, s. 158). Bununla beraber, 1931 yılında çıkan Matbuat Kanununun 28 Haziran 1938’de yapılan düzenlemelerle birlikte hükümete gazete ve dergilerin yayımlanması konusunda önemli yetkiler verdiğini de göz ardı etmemek lazım. Mesela yayımlanacak olan derginin, çıkacağı yerin en büyük mülki amirinden (Vali yahut Kaymakam) izin alması, basılacak olan yayının bir bankadan çıkacağı yerin nüfusuna göre garanti mektubu almaları şartının yanında kötü şöhretli birilerince yönetilmemesi gerekiyordu (Koçak, 2009, s. 353). Aslında bu İkinci Dünya Savaşı yıllarında mevcut durumun şu ya da bu aktörlerce, sarsılmaya açık olması, şeyleri ters yüz etme veya radikal bir şekilde dönüştürme potansiyelinin bulunması, kelimenin gerçek anlamıyla *kriz momentinin* (Lefebvre, 2017, s. 12) varlığından kaynaklanmaktaydı Dolayısıyla açılan imkânlar açısından bu dönem Henri Bergson’un *durée* [süre] kavramındansa anlık tercihlere öncelik vermeyi bir seçenek olarak dayatmıştır. Geçmiş ile geleceğin birbirine tosladığı bir geçittir ele almaya niyetlendiğimiz dönem. Bu kritik yıllar, Batıcılığı savunan grupların devlete, topluma ve Müslümanlığa karşı en etkili silahı konumundaki basın kısmen de olsa farklılaşması ve madunlarca bir “tebliğ” aracı olarak kavranışının ve buna dair içerden yapılan eleştirilerin başlangıcıdır. Genel hatlarıyla dönemin dindar-milliyetçi dergileri Cumhuriyet devrinin en uzun ilk demokrasi tecrübesi olması bakımından öne çıkan Demokrat Partili yıllardaki birtakım gelişmelere de ışık tutacak mahiyettedir. Bununla beraber Türkiye’de dindar ve milliyetçi içerikli dergilerin dönemsel temayüllerinin zihniyet tarihi bakımından ne anlam ifade ettiği tam olarak ele alınmış sayılmaz. Dönemler bakımından çok değişik görünümler alabilen temayüllerin genel çizgilerini bile ortaya çıkarmak kolay değildir. Siyasî ve sosyal gelişmelerdeki birtakım boşlukları doldurmak için süreli yayınların işin içine katılmış olması nasıl ele alınırsa alınсын yararlıdır. Diğer taraftan dönemin süreli yayınlarına dair çeşitli yaklaşımlar ortaya konulurken Osmanlı’nın son zamanlarından itibaren gündeme gelen üç tarz-ı siyasetten herhangi birini merkeze alarak yapılan incelemelerin meseleyi tümüyle kavramaya katkı yapmadığı/yapmayacağı da ortadadır. Zira bu izahların değişim ve dönüşümleri daha iyi anlamayı sağlayan imkânlar temin etmek yerine bunları berhava eden bir boyutu vardır. Nitekim 1940’lardan 1960’lara kadar uzanan zaman diliminde yayınlanan dinî ve millî yönü baskın olmaları hasebiyle “İslâmcı” addolunan dergilerin böyle bir açıdan ele alınmasıyla elde edilen sonuçlar, klasik ve yaygın ama aynı zamanda dönemlere göre değişiklikler arz eden hükümler mecellesinin yeniden gözden geçirilmesini sağlayacak yönde ciddi birtakım kanıtlar sunabilecektir.

Hiç şüphesiz fikrî ve siyasî yönelimi ne olursa olsun tüm dergiler zamanla kendi kişiliklerini kazandığından dolayı bizler bu kişiliğe bağlı bir yorum ortaya atmaya çalışırken dergileri *statik* bir biçimde ele almamak durumundayız. Her dergi her yeni sayısında kültürel hafızaya bir şeyler katarken aynı zamanda hayattan ve ülkeden kendilerine parçalar katmaktadır. Ama hepsi bu mu acaba? 1940 ile 1960'lar arasında Türkiye'de çıkan ve "İslâmcı" dediğimiz dergilere⁵ göz atacak olursak çok daha önemli bir sorunla karşılaşacağız: Bir derginin kolaylıkla siyasi akımlardan herhangi birine kolaylıkla dâhil edilmesinin zorluğu. *Cumhuriyet* gazetesinde dış politika yazıları yazan Ömer Rıza Doğrul'un aynı zamanda *Selâmet* mecmuasını çıkarmasını hatırlayabiliriz mesela. Dergilerin sonraki okuyucularına öğrettiği en önemli nokta bu zaten; kendilerine atfedilenlerin üstünde bambaşka bir "kendi yaşama payları" (Uyar, 1968) var onların. Süreli yayınların bilhassa polemikleriyle meşhur olanlarının *statik* olarak ele alınmamaları gerektiğinden bahsettik. Sözelimi 1934 yılında Ömer Rıza Doğrul'un *Hazreti Muhammed'in Hayatı* kitabı vesilesiyle, Eşref Edip'e üstelik de hürmetkâr bir dille, "Biz her ne şekil ve surette olursa olsun memleket dâhilinde dinî neşriyat yapılarak dinî bir atmosfer yaratılmasına ve gençlik için dinî bir zihniyet fideliği vücuda getirilmesine taraftar değiliz" cevabını veren Dâhiliye Vekâleti Matbuat Umum Müdürlüğünün 1934 tarihli bu açıklamasından beş yıl sonra *Hareket* dergisi, dokuz yıl sonra *Büyük Doğu* dergisi ardından da diğer dergiler birbiri ardınca yayımlanmaya başlayacaktır. Yaklaşımların yıllar içinde değişmesi sadece dönemin idarî mekanizmasıyla sınırlı değildir. Bir zamanlar Meşrutiyeti İslâmî ilkelere dönüş olarak telakki eden Eşref Edip'in II. Abdülhamit hakkındaki görüşleri aradan geçen yıllar içinde bilhassa 1950'li yıllarda köklü bir biçimde değişmiştir (Debus, 2009, s. 49). İslâmî ilimler mirasına yaslanan ve kendisini Müslüman toplumun irşat edicisi konumuna yerleştiren *Ehli Sünnet* yahut bir durumu, bir hissi gerilimi başkalarına iletme ve bu deyişe imkân tanıyan *Serdengeçti* dergisinde, geçmiş sayıların yanılğılarından, ufak, önemsiz görünen sapmalarından doğan, bunlarla durmadan ileriye doğru beslenen bir yaşama payı vardır. Sözelimi din eğitimi, tarihî yapılar ve cemiyetler konusunda yıllar içinde farklılaşan hatta birbiriyle çelişen değerlendirmeler de göze çarpar Örneğin *Hareket* dergisinde Sabahattin Ali'nin Nurettin Topçu'nun zihnindeki yeri ile Ahmet Kabaklı'nın onu ele alışı karşılaştırdı-

5 Eleştirelliğin yüksek olduğu 1970'lerde, Cumhuriyet öncesinde ve sonrasında İslâmcı basından bahsetmenin fazla iyimserlik olduğu ifade edilirdi. Bkz. Doğan (2017, s. 12).

ğımızda karşımıza çıkan fark göz ardı edilemez. 1950'lerde köylü dindarlığının *Hareket* dergisinde bilhassa Mehmet Kaplan'ın yazılarında hurafe zaviyesinden ele alınışıyla *Serdengeçti* dergisinde geleneğin yeni nesillere aktarımında köydeki hocaların mühim yerine ilişkin yapılan vurgunun temelden ayrılmasını da eklememiz gerekir. Bu tespit ve tasvirler üzerinden ayrıntılara dikkatle eğildiğimizde matbu yayınlarda karşımıza çıkan yaklaşım kaynaklı kusurlar, bu yüzden vazgeçilmez oluyor, hayatın gerçekleri çerçevesinde zamanla özellik haline bile geliyor. Dergilerin onların olumlu yanlarıyla, getirdikleri yeniliklerle olduğu kadar belli meselelerdeki kusurlarıyla da toplum hayatımızda yerlerini buldukları tartışmasız bir gerçek olarak kabul edilmelidir. Zira dergiler, baştan tasarlananın aksine, umulanın dışına, bazen uzağına taşarak farklı bir ses olabilmektedirler. Fakat mahiyeti değişmekle beraber her halükârda halkı/milleti eğitmek/bilinç kazandırmak ve İslâm'a dair bilgileri yaymak bu dergilerin temel görevi olarak kabul edilebilir.

Tekrar etmek gerekirse, dönemin dergileri bir nitelikler mozaiği değildir; birbirinden ayrı meselelere odaklanmaların oluşturduğu parçalı bir bütündür. Dindar-milliyetçi dergiler bir geometri terimi gibi zekânın sahip olduğu bir birlik/bütünlük olmayıp, kesişen değişik görüş perspektiflerinin ufkuna açık bir bütündür. Fikrî, siyasi ve hissi ayrılıklar, dergilerin birbirleri hakkındaki kanaatlerini önemli ölçüde belirler. Bu açıdan dergilerle münasebetimizin bir düşünce nesnesiyle ilişki hüviyeti kazanabilmesi için ayrıntılara fazlasıyla duyarlı bir algı geliştirmek durumundayız. Unutulmamalıdır ki, dergiler bir momentten diğerine geçişi gösteren *düşünce nesnelere*dir. Son derece canlı hatırası bulunan dergilere baskın tartışma konusu olan temaların ötesinde uzanmayı deneyerek dip akıntı şeklindeki bazı meseleleri de açıklığa kavuşturmak gerekir. Hiç şüphesiz bu açıklamalar dergilerin çözümlemesini tüketme iddiasında değildir. Ancak bu hassasiyetin dindar-milliyetçi dergi algımıza dair *statikliği* ortadan kaldıracak yeni tartışma konularını da beraberinde getireceği için ayrıcalıklı bir vurgusunun olduğu da yadsınamaz. Son kertede her algı belirli bir ufukta ve nihayet dünyada yer alır (Ponty, 2017, s.12).

1940'lardan 1960'lara uzanan zaman diliminde, Türkiye'de dinî neşriyatın niteliklerini süreli yayınlar üzerinden ortaya çıkarmaya matuf bir çabada karşımıza çıkan ilk husus, bu dönemdeki dergilerin bugün olduğu gibi çok kolay bir biçimde, milliyetçi, İslâmcı yahut Kemalist şeklinde nitelendirilemeyeceğine dikkat edilmesi gerektiğidir. Söylemlerin keskinliği içinde rakip yayın organları-

nın ciddi bir biçimde takip edildiği nazar-ı itibara alınırsa dönemin dindar-milliyetçi dergilerde ele alınıp tartışılan konuların hakkıyla kavranabilmesi için başta gazeteler olmak üzere diğer dergilerin de bir biçimde dikkatlice incelenmesi zorunluluk arz eder. Dönemin dergilerini dikkatli bir biçimde okurken, yavaş yavaş o yıllarda şekillenmeye başlayan konuların *siyasi momentin* de etkisiyle yıllara hatta aylara göre farklılık arz ettiği kanaatine varmamak neredeyse imkânsızdır. Bu yıllarda dergilere yansıyan dinî anlayışın genel hatlarıyla gelenekçi ve ıslahatçı olmak üzere iki ana başlık altında toplanabilmesi mümkünse de her dergide şu ya da bu ölçüde Meşrutiyet döneminde daha belirgin hale gelecek olan dinî ıslah/tecdit düşüncesinin birtakım tortulaşmış unsurlarına rastlanabilir. Bunun ötesinde daha avamî diyebileceğimiz yaklaşım tarzı da yok değildir. Dergilerin dünyası ise dini, vicdanı, hayatı ve anlayışı siyasetin yol açıcılığından da istifade etmek suretiyle kuvvetlendirme isteğini yansıtır. Bilhassa büyük bir rahatlığın geleceğinin umulduğu çok partili hayata geçişle birlikte, Türkiye’de rüzgârın artık din hürriyetinden yana esmeye başladığı, milletin ve devletin harabeye dönen dinî hayatın yeniden ihya ve inşasını arzuladığı hemen hemen tüm dergilerde dile getirilir olmuştur. Buna göre, vicdan terbiyesi vurgusu ile Türk milletini var kılan İslâm’ın doğru bir biçimde anlaşılmasını sağlamak fakat aynı zamanda İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki dekolonizasyon siyaseti çerçevesinde İslâm âlemindeki milletleşme ve bağımsızlaşma hareketlerinin doğurduğu yeni fırsatları Türkiye’nin çıkarları için kullanmak şeklinde özetleyebileceğimiz bir tutum ve tavrın varlığından bahsedebiliriz. Dolayısıyla dönemin Türk yahut millet vurgusu aynı zamanda ülke içinde İslâmî bir vicdan ve bilinç yaratma konusuna da önem vermesi bakımından üzerinde durulmayı hak eden bir boyut taşır. Toplum ve kültür farklılıklarının bilincinde olan bu yaklaşım tarzı, aynı zamanda Cumhuriyet devrinin erken yıllarındaki birtakım uygulamalardan ayrışmayı içerdiği gibi daha İslâmî vurgulu bir şekillenmenin açığa çıkması olarak da ele alınabilir. Milliyetçi ruhu ve kültürel bilinci içermesinden dolayı siyasî meşgalesi öne çıkan dönem dergileriyle teorik yanı baskın olan dergilerin yahut tümüyle dinî içeriklilerin kesişme noktalarının hayli fazla oluşu göz ardı edilemez. Çok partili hayata geçiş sürecinde yayınlanan dindar- milliyetçi dergilerin bir ucunda irşat diğer ucundaysa polemik⁶ve ideolojik yönü hayli sert ve

6 Bu mahiyetteki *Büyük Doğu*, *Serdengeçti* ve *Sebilürreşad* dergilerini sürekli takip eden ve eski sayılarını biriktiren gençler, siyasî kişiliklerini ve üsluplarını büyük ölçüde bu dergilerden hareketle oluşturmuşlardır. Dergilerin kimliği tanımlayan zihinsel süreçleri temsil edişine ilişkin bir örnek için bkz. Mısıroğlu (2011, s. 88).

katı tutum içerisinde yer alır. Diğer yandan irşadı öne çıkaran dergilerde, Kur'an, hadis, fıkıh, ahlak, İslâm tarihi gibi konularda ahaliyi bilgilendirme ve bilinçlendirme faaliyeti öne çıkarken, polemik yönü baskın olan dergilerde ise, siyasi muhalefet, tek partili yılların İslâm karşıtı uygulamalarının eleştirisi, İslâm âleminin meseleleri, matbuat hayatı ele alınır (Ünal, 2015, s. XIX).⁷ Ayrıca yayın ve fikir hayatına yeni katılan kimi dergilerde bu iki tutum ve tavır eşit orandayken bazılarında ağırlık noktaları dönemin tartışmalarına göre değişiklik arz edebilmektedir.

İkinci Dünya Savaşı sırasında ve savaştan sonra, Türkiye'de önemli bir dinî basın geliştirdi ve çok partili yıllara gelindiğinde, kendini tamamen veya esas itibarıyla, dinî konulara ve fikirlerin yayılmasına adanmış pek çok dergi bulunuyordu (Lewis, 1993, s. 429). Bu çerçevede 1939'dan 1950'lerin sonuna uzanan hassas dönemde yayımlanan ve dindar-milliyetçi olarak tanımlanabilecek dergilerin derinlikli bir incelemesi karşımıza çıkan müşterek noktalarla farklılıkların tespiti yapmak açısından yararlı olacaktır. Bu yüzden dindar ve milliyetçi bir bakış açısıyla ve değişik sayılarında ideolojik cereyanlar, tarih, millet, milliyetçilik, İslâm, din eğitimi, laiklik, vicdan terbiyesi, İslâm âlemi, siyasi partiler vb. konulara temas eden *Hareket*, *Selâmet*, *Ehli Sünnet*, *Serdengeçti* ve *İslâmın Nuru* gibi dergilerin belli sayıları dönemin momentlerini kavramak için vazgeçilmez önemdedir. Dolayısıyla elinizdeki çalışmanın ana kaynağını bahsettiğim dergiler oluşturmaktadır. Elbette bu dergilerin toplamının İslâmcı benliğinin yaslandığı en güçlü dayanak olan *Büyük Doğu*'nun yarattığı epik ve nobran etkiyi meydana getirmediği ortadadır. Fakat bu sayede *Büyük Doğu* ve *Sebilürreşad* dergilerinin bilinirliği üzerinden biçimlenen dönemin dergilerine dair algı da nispeten farklılaşabilecektir.⁸ Kayıp ve hatırlama, hafıza ve tekrar meselelerinin önem taşıdığını göz ardı etmeksizin fakat herhangi bir indirgemeci tutuma yaslanmadan farklı dergiler bütüncül bir şekilde kavranmaya çalışılmalıdır. Nasıl ki bu dergileri pür-İslâmcı olarak telakki etmek yanı sıra, aynı şekilde milliyetçiliğin kanıtlarını bulmak üzerinden çerçevelemek de indirgeyici bir tavra sahip olmak anlamına gelir.⁹ Belki bir senfonik bütünlükten söz etmek için dindar-milliyet-

7 Bu yüzden siyasi muhalefeti baskın olan dergileri çıkarmak kadar okumak da tehlike arz eder. Sözelimi Sezai Karakoç lise yıllarında *Büyük Doğu*'yu takip ettiği ve okuduğu için büyük sıkıntılar yaşamıştır. Bkz. Karakoç (1989b, s. 11).

8 *Büyük Doğu* ile *Sebilürreşad* dergilerinin bu dönemdeki faaliyetleri için bkz. Beyaz (2013 ve 2016), Gün, (2001), Debus, (2009).

9 İslâmcılar, 1990'larda oluşum halindeki bu dergilerle ilgilendiklerinde, dergileri din anlayışı ve milliyet-

çi kavramını kullanmak en azından bir nebze de olsa bize bir imkân sunabilir. Değişim ve tekrarı, özdeşliği ve farkı, tezatları ve süreklilikleri gün yüzüne çıkarmak maksadıyla adı anılan dergilerin dönemin hareketli armonisi içerisinde dindar-milliyetçi melodi bağlamında nasıl bir ritim tuttuklarının kavranması devrin tasviri açısından anlamlı olacaktır.

Kaynaklarla Gelecek Arasında Dönemin Dergilerinin Öncelikleri

Her dergi belli toplumsal ve siyasî şartların neticesinde yayın hayatına başlar ve bir dergiyi çıkarmak onu sürekli kılmak oldukça zordur. Bu yüzden öncelikle 1940'ların Türkiye'sinde bir derginin çıkarılıp hayatiyetini sürdürmesinin zorluklarını gündeme almak icap eder. Önemli meseleler arasında kâğıt bulmayı¹⁰, dağıtımı, abonelik sistemini ve şüphesiz siyasî sindirmeyi muhakkak zikretmek gerekir. Dergileri çıkaranların sosyoekonomik yapıları çok güçlü olmadığından dergilerin zamanında çıkmaması, yazın tatile girmesi ve ülkede siyasî hayatın hareketlendiği yıllarda kendilerini kapatmalarını hatırlayabiliriz. 1940'lı yıllarda Cumhuriyet'in daha seküler bir forma sokmaya çalıştığı millet anlayışının büyük şehirler dışında nüfuzun büyük çoğunluğunu oluşturan yoksul köylülere kabul edilip benimsendiğini söyleyemeyiz. Türkiye'nin değiştiği 1945 sonrasında köyden şehre göç yanında köyün ve şehrin meseleleri de bilhassa dinî hayatın mahiyeti dergilerde ele alınmıştır. Okuryazarlık oranının oldukça düşük olduğu okuma yazma bilenlerin oranının % 30 civarında (Demirel, 2011, s. 83) olduğu yıllarda daha bireysel bir form olan süreli yayınların çok geniş bir okuyucu kitlesine ulaşamaması sebebiyle tirajlarının düşük kalmasına sebep olmuş bu ise dergilerin hayatını sürdürmesini zorlaştırmıştır (Sitembölükbaşı, 1995, s. 185). Bununla birlikte çöküş halinde bir mekân olarak tasvir edilen şehre nazaran köyün dinî inanışlarını muhafaza ederek nispeten menfi cereyanların te-

çilik açısından ele almışlardır. Dolayısıyla tüm dikkatlerini benimsedikleri ilkelerin mümkün kıldığı deneyimler üzerine yöneltmiş olduklarını vurgulamak gerekir. Bkz. Türkmen (1993, 28), Bircan ve Atalar, (2017, ss. 236-241). Farklı bir değerlendirme için bkz. Çekmeçil (1996, ss. 27-28, 1992, 14).

10 Samet Ağaoglu, Demokrat Parti devrinde kâğıt darlığının arttığı bir dönemde Sanayi Bakanlığı yapmıştır. Bu görevindeyken, dergilerine ve kitaplarına kâğıt tahsisi için başvuruların hemen hepsine, ideal, inanç ayrılığı göstermeden istediklerini yerine getirmeye çalıştığını anlatır. Onun bunu söylemesinin sebebi ise *Varlık* dergisini çıkaran Yaşar Nabi Nayır'ın, 27 Mayıs darbesinin ardından Ağaoglu'nu kurucuları arasında da yer aldığı Türk Edebiyatçılar Birliği'nden çıkartma girişiminin baş aktörlerinden biri olmasıdır. Bkz. Ağaoglu (2013, s. 21).

sirinden bir derece korunmasında bir aktör olarak köy hocalarının ve yüzyıllardır varlığını koruyan geleneğin hakkı teslim edilir. Arzu edilen yahut dönemin okuryazar dindar-milliyetçilerinin zihnindeki din adamı vasfından uzak olan fedakâr köy hocaları, az bilgilerine rağmen Anadolu'nun imanının muhafazasını sağlamışlardır. Bu tasvire göre köy hocalarının dinî hakikatleri basitleştirerek müşahhas misallerle anlatmalarında *Ahmediye*, *Muhammediye*, *Siyer-i Nebi* gibi kitaplar önemli bir rol oynamıştır. Ne var ki, şehrin delişmen havası yavaş yavaş köylere de sirayet ettiğinden köylü dindarlığını taklitten kurtaracak ve İslâm davasının daha güçlü savunulmasını mümkün kılacak çalışmaların yapılması gerekliliği de fark edilmeye başlanır. Bunun yanında şehirlerde camileri dolduran ve dinini muhafazaya çalışan bir kitlenin az olmakla beraber artma istidadında olduğu belirtilir. Halkın dinî inancı ve yaşayışının dinî ve millî bünyeyle zıt olan tek parti devrinde bozulmuş olmasına rağmen bununla mücadeleyi elden bırakmamak gerektiğinin altının çizilmiş olması, bahsettiğimiz kriz momentleri göz ardı edilerek kavranamaz. Bu zaviyeden memleketin perişanlığını görerek milletin uçuruma sürüklendiğini anlayan bir kısım münevver ve din adamının bilhassa demokrasi devrinden itibaren kürsüde, dergide ve neşriyat sahasında bulunmak suretiyle çıkış yolu aradıklarına dikkat çekilirse dinî hayatın yeniden inkişaf edeceği temennisinin izhar edilişi daha kolayca anlaşılır olacaktır. Okuryazarlık oranının düşük olması, dergileri dağıtan firmaların art niyeti, siyasî ve aktüel hayattaki olumsuzluklar en önemlisi de maddî imkânsızlıklar karşısında henüz geniş zümreleri kuşatamayan bu faaliyetlerin ümit bahşedici olduğunun üzerinde durulması bu yıllarda ülkenin alttan alta hareketlendiğini ve dönüşümün eşiğinde olduğuna dair beklentiyi bir nebze de olsa anlaşılır kılar (Yalçıntaş, 1952, s. 5). 1940'ların son üç yılında ve 1960'ların başlarına kadar bayilerin bir dergiciye neler yaşattığı *Serdengeçti* sayfalarından, Türkiye'nin ve dünyanın aldığı yön, *Selâmet*'ten, fikrî meseleler *Hareket*'ten, şabloncu din telakkisi *Ehli Sünnet*'ten, ilim ve ihtisas vurgusu ise bir tür erken *İslâm* dergisi olarak da ele alınabilecek olan *İslâmın Nuru* sayfalarından incelenebileceği gibi dinî muhtevalı dergicilikteki değişim de bu dergilerin tümü dikkate alınarak tasvir edilebilir. Ayrıca 1940'lı yıllardan itibaren dinî tavır içindeki pek çok dergiye gerek yazı bakımından Ahmet Hamdi Akseki'nin gerekse neşriyat bakımından Diyanet İşleri Başkanlığının katkısı vardır. Bunlar Mayıs 1950'den sonra Türkiye'de dinî uyanışın yeniden başladığını belirten çalışmalarla (Türkiye'de İslâmiyet'in uyanması, 1952, s. 6) birlikte düşünüldüğünde dönemin gelişmeleri daha iyi kavranacaktır. Şimdi sırasıyla dönemin dergilerinin genel özelliklerini ve üzerinde durdukları konuların belirgin hallerini tasvir etmeye çalışalım.

Hareket: Fikir, Sanat ve Başka Bir Siyaset

Nurettin Topçu, erken Cumhuriyet devrinde fikrî yörüngesine oturamayan, yerini ve mücadele biçimini tayin edemeyen yayın hayatının kargaşa ortamını fark eder. Bunun için yıllarca yalnız kalmak pahasına “İslâmî denen neşriyatın büyük çoğunluğu Ortaçağ tipinde vesikalardır” sözünü sarf etmek durumunda kalır. Topçu'nun sürgün olduğu İzmir Lisesi'nde öğretmenlik yaparken Şubat 1939'da çıkarmaya başladığı *Hareket* dergisi fikrî bir yayın olmasıyla dönemin diğer dergilerinden ayrı bir yerde durmaktadır. Topçu genel olarak İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra teşekkül eden yeni basın gücünün ve gazetecilik yapma şeklinin *millet varlığına* karşı oluşmuş organize bir tehdit olduğu kanaatinde. Bu sebeple “karakter yapmak” ve “şahsiyet yaratmak” vurgusu ilk sayısından itibaren oldukça bariz olan derginin, Temmuz 1947 tarihli sayısının kapağındaki görselin altında yer alan “Başkaları gibi düşünmeyen adam” ibaresi bir bakıma derginin ve Nurettin Topçu'nun dönemin diğer dindar-milliyetçi dergilerden ve kişiliklerinden farkını ortaya koyan bir ifadedir. Nitekim yıllar sonra kaleme alınan bir yazı bu hususu özellikle belirtecektir:

O muhafazakâr ve dindardı, ama başkaları gibi değil; o sosyal adaleti savunuyordu, ama başkaları gibi değil; o hem hürriyetin hem de otoritenin değerini biliyordu, ama başkaları gibi değil; güncelin, heveslerin ve modanın peşine takılmayan, çamurların içinde tekmelense dahi ölmeyen hakikati realitenin üstüne yerleştiren adam, çok kere kendi devrinin âsi, zaman zaman geçimsiz, haşin adamı oluyor başkaları gibi düşünmenin gelip geçiciliğine düşmüyor, ideallerini ve ulvî değerlerini asla yere indirmiyordu. (Civelek, 2016, s. 16)

Uzun vadeli hedefleriyle kendinden söz ettiren *Hareket* dergisi, ne irşat yapan ne de aktüel siyasî tartışmalara cevap üretmeye çalışan bir dergi hüviyetinde olmayıp meseleleri fikrî zaviyeden ele almak niyetindedir ve iddiasındadır. Bundan dolayı fikir mücadelesini bihakkın yerine getirmeyen dergiler ve geniş manasıyla neşir faaliyetleri, bu dergi çevresince bilhassa bânisi Nurettin Topçu nezdinde sorunlu bulunur ve bunlar hakkında çoğu zaman genel tenkitler dile getirilir. Fakat ciddiyetten ve fikir haysiyetinden uzak neşriyat hayatı konusunda ise daha özel ifadelere rastlanır. Zira onun nezdinde neşriyatın fikrin; bilhassa Rönesans fikrinin yaygınlık kazanması açısından önemli bir rolü vardır. Bu noktada dinî olduğu iddiasıyla yola çıkanların ayrıca bir sorumluluğu da bulunmaktadır. Uzak hedef olarak millete dayanan bir Rönesans hareketi, ancak ciddi neşir faaliyetleri ile anlam kazanacaktır. Bu düşünce tarzından dolayı neşir hayatıyla fikrî ve ahlakî donanım arasında kopmaz bir bağın kurulması mütema-

diyen telkin edilir. *Hareket* yazılarında gençliğe aşılması lazım gelen iman ve mefkûreye işaret edilirken memleket gençliğinin hangi ellerin hatası yüzünden yarım asırdan fazla zamandır çorak ve sonu belli olmayan yollarda ne gibi gafletlere büründüğü gösterilmeye çalışılır. Tanzimat sonrasındaki Osmanlıcılık, Türkçülük ve İslâmcılık¹¹ gibi fikir akımlarını eleştiren derginin ilk sayısında yer alan şu satırlar bunu doğrular mahiyettedir:

Biz Tanzimat'tan bugüne kadar Türk cemiyetinin yaptığı pek çok tezatlı tecrübelerden ders alarak, bu tecrübelerin her sahadaki neticelerini karşılaştırdıktan ve Şarkla Garb'a aynı dikkatli gözlerle baktıktan sonra kendimize dönmek ve böylelikle bulunan samimi bir milliyet mefkûresi içinde gençliği, demokrasinin, yaşatıcı kuvvetlerimizi ilaya uğratan ilim, sanat ve ahlak hareketleri yolunda fertlerin ve zümrelerin üstünde yaşayan hakikatlere muhteris kılacak bir deruni mücadeleye hazırlamak mecburiyetindeyiz.

Hareket sahasında yegâne hâkim mefkûrenin bu vatan çocuklarının şuurunda 'sadedet mefkûresi' olmaktan çıkarak ruhi ve hayati kuvvetlerimizin hangileri olması lazım geldiğini, âleme de örnek olabilecek bir Rönesans hareket içinde kendimizi bulurken hangi yollardan giderek, hangi metotlarla bu gayelere ulaşabileceğimizi göz önüne aldığımız anlarda düşündüklerimizi bu sütunlarda söyleyeceğiz. (Topçu, 1939a, ss. 5-6)

Hareket, Türkiye'de halen inkişaf etmekte olan ideolojik cereyanlardan Anadolu milliyetçiliğinin ülkeyi selamete götürebileceğine inanır. Derginin fikrî yönü, milleti millet yapan siyasî ve fikrî kıstaslar konusundaki tartışmalardan ve mücadeleden bağımsız olarak ele alınamaz. Bu çerçevede Topçu'nun, derginin ilk devresinde kaleme aldığı "Rönesans Hareketleri", "Asrımızın Hareket Adamları", "Siyaset ve Mesuliyet" gibi yazılarının 1960'larda *Yarımkı Türkiye* adıyla kitap şeklinde okurlarla buluştuğunu kaydetmeliyiz. Cumhuriyet devrinde yayımlanan dindar-milliyetçi süreli yayınların ilki olan *Hareket* dergisinde aktüel gelişmelerden ziyade düşünce ve sanat dünyasıyla ilgili konuların ön planda olduğu söylenebilir. Bununla birlikte "Aydın Hercümerci" gibi sayfaları dönemin

11 Bu yıllardan itibaren Nurettin Topçu mütemadiyen İslâmcıları eleştirecektir. İlk dönemde İslâmcıların, bir memleket çocuğunu yetiştiren emek ve toprağın hakkını inkâr ettiklerini öne çıkarılacaktır: "İslâmcılar ümmet devrinin artığı ile millet kuvveti yaratacaklarını sanırlarken, bir coğrafya ve iktisadın yaşattığı asıl milli tarihi unuttular. Emek yani bütünüyle hareketin insan iradesinin ilk ve esaslı kaynağı olduğunu bilmediler." Topçu (1939b, s. 76). Yıllar sonra Orhan Okay'a 29 Nisan 1957'de yazdığı mektubun bir yerinde: "Dinsiz milliyetçi bir hoyrat, milletten uzaklaşan dinci bir sahtekârdır" dedikten sonra sözü İslâmcılara getirecektir: "Turancılar gibi bizim İslâmcıların da sefaleti bundandır. Hiçbiri si Allah'ı bilmiyor. Millet çocuklarının sefaletine bütün ruhuyla uzanmayan insanda iman olur mu?" Okay (2016, s. 96).

matbuat ve sanat dünyasında olup bitenleri kavramaya imkân tanıyan küçük notları ihtiva ettiği kadar genç kalemlerin temrin sayfası olarak da işlev gördüğü açıktır. Derginin bu dönemi, 12 sayıdan oluşan birinci devre (1939-1942), 28 sayıdan oluşan ikinci devre (1947-1949) ve 7 sayıdan oluşan (1952-1953) olmak üzere üç devreden oluşur. Bu dönemde çıkan sayılar ağırlıklı olarak Türkiye tarihinin en önemli değişikliklerinden birinin yaşandığı 1950 öncesinde yayımlanır. Çok partili hayata geçişten sonraki sayılarında dönemin aktüel tartışmalarının daha çok yer tuttuğunu da belirtmek gerekir. *Hareket*, maziye toptan gömmek isteyen Batıcılarla olduğu kadar, milletin davasını sahiplenmiş gözükün fakat davayı içerden karartan ruhsuzlarla da mücadele azmini ön-planda tutar. İslâm davasını müdafaa niyetiyle ortaya atılanların toplumu sömürme gayretiyle gerek ibadethanede gerekse neşriyat sahasında eşi görülmedik müptezel faaliyetlerde bulunmaları dergi tarafından görmezden gelinmez. Dergide, çok partili hayata geçilirken meydana gelen serbestlikten faydalananların hac kervanları, dernekler, cemiyetler ve neşir vasıtalarıyla toplumu aydınlatmak yerine, onları sömürdüklerine dikkat çeken yazılara rastlanması sebepsiz değildir. Dini ticaret metaı yapan Babıali esnafının menfaatine düşkünlüğü ve riyakârlığının neşir serbestliği ile ayyuka çıktığına dikkat çekilmiş olması, dönemin diğer basın eleştirileriyle birlikte düşünüldüğünde daha da anlamlı hale gelecektir (Topçu, 1949, ss. 14-15; 1969, s. 4); Kabaklı, 1947, s. 11). Yakından bir mukayese yapmayı tercih edersek aşikâr olan nokta şudur: *Hareket* dergisi perspektifinden meseleye bakarsak, bu dönemde yayımlanan dergileri ve kitapları “İslâmî uyanış” yahut “İslâm’ın yeniden inkişafı” çerçevesinde ele almak mümkün olmadığı gibi, “sahte hareket teşekküllerinin” İslâm’ın ruh ve ahlak cephesini fakirleştirdikleri dahi gündeme getirilebilir. Bu eleştiri aynı zamanda dönemin dindar-milliyetçi dergilerinin bütünlüklü ve uyumlu olmayıp daha ziyade parçalı ve uyumsuz unsurlardan mürekkep olduğuna işaret etmesiyle 1960 sonrası ikliminin nüve halinde bu yıllarda var olduğunu akla getirir.

Yaz tatillerinde yayınlanmayan *Hareket* dergisi, 1942’ye kadar düzenli çıkmaz, bu tarihten itibaren tekrar yayın hayatına başlayan dergi yeni devrede, felsefe, eğitim, aydınlar, sanat ve edebiyat meselelerini önceden olduğu gibi öne çıkarır. Dergide dönemin dindar-milliyetçi dergilerinin İslâmî içerikli kitap tahlillerinden ziyade Türkiye’nin sanat ve fikir ortamındaki tartışmalar önemli bulunduğundan Yakup Kadri Karaosmanoğlu’nun *Yaban* romanı sanat kudreti ve taşıdığı fikir bakımından tetkik edilmeye değer bulunur. Bu tetkikin bizzat kendisi *Hareket* dergisinin millet anlayışını belirgin kıldığı kadar duyarlı olduğu ko-

nuları anlamamız açısından da önem arz eder. Söz konusu yazıda romanın Anadolu halkının bir tek meziyetini, bir tek güzel vasfını yansıtmaması eleştirilir. Anadolu köylüsünün melek olmadığı ortadadır fakat yazarın sandığı kadar kötü olmadığı dile getirilerek, Anadolu'nun Yakup Kadri gibileri asla affetmeyeceği belirtilir (Bornovalı, 1942, s. 237). Gene bu dönemde Rus yazar Dostoyevski üzerinde durulmuş olması da millî kimlik, milletin ıstırabı ve Batıyla hesaplaşma motivasyonu açısından kaydedilmesi gereken bir hususiyettir. Derginin bu döneminde neşriyat eleştirileri yanında ilim zihniyetine vurgu yapan yazılara da yer verilir. Milliyetçi fikir dergilerinden *Birlik*'in bütün memleket meseleleri üzerinde duracağına dair duyurusu da yer alır. Avrupa eleştirisi, Gandi'nin mücadelesi gibi hususlara devam edilirken, Nurettin Topçu, dönemin maarif tartışmalarından ahlak terbiyesinin okullarda verilme metoduna dair son derece mühim bir yazı kaleme alır. Ahlakî terbiyede örnek olmanın önemine değinen Topçu, ahlak eğitiminin ailenin geçirdiği dönüşümden dolayı ailede verilemeyeceğini açıkladıktan sonra mektebe ve muallime düşen sorumluluklara dikkat çeker (Topçu, 1943, s. 290). Eğitim konulu yazıların hayli yekûn tuttuğu *Hareket*'te, Avrupa gibi makine aşığı değil, ruh ve vicdan aşığı insanlar yetiştirmek isteniyorsa, Avrupa'dan alınan öğretim metotlarının değiştirilmesi gerektiğinin altı çizilir. Vaktiyle Fransa'dan alınan öğretim metotlarının Türkiye'yi "dar kafalılıkta çığırından çıkmış olan medreseden kurtarmak için büyük rol oynadığı" fakat medresenin yerine gelen mektebin de mana ve değer bakımından eskisinden pek farklı olmadığı hatırlatılacaktır (Topçu, 1943c, s. 335).

Hareket'in Mart 1947'de çıkan 13. sayısı: "Dört yıldan beri, birçok sebepler yüzünden neşriyatını durdurmuş olan *Hareket*, yeni ve geniş bir kadro ile tekrar okuyucularının karşısına çıkıyor. Onun bundan böyle arızasız olarak devamı, bilhassa okuyucularının elindedir. *Hareket*'i seviyorsanız onu başkalarına da sevdiniz. Bu sizin fikirlerinizin cemiyete intişarı ve kök salması demektir" ifadeleriyle başlar. Dergide, eğitim, edebiyat ve sanat dünyasıyla felsefe ve düşünce meseleleri ele alınıp incelenir. Bu devrede ve genel olarak dikkat çeken hususlardan birisi de şudur: Dönemin irşat ve siyasî yönü önde olan dergilerinde din eğitimi ve vicdan hürriyeti konuları gerek siyasi partilerin meseleyle ilgili tekliflerinden gerekse basın hayatına yansımalarından ötürü mutlaka öne çıkarırken *Hareket* dergisinde liselerde edebiyat öğretimi ve kitapları üzerine yazılar daha yoğundur. Kabul etmek gerekir ki bu esaslı farklılık, *Hareket*'in sanat ve edebiyat eğitimini esas alan romantik yaklaşımından kaynaklanmış olabileceği gibi dönemin siyasi muhalefetini sahici bulmamasıyla da ilintili olabilir. Ayrıca

ruhu selamete erdirecek bir eğitim sistemi için Avrupa'dan alınan programların bırakılıp, kendi milli benliğimiz için ders programlarının yapılmasını için çalışılması gerektiği belirtilir. Çelişkili yaklaşımların terk edilerek İslâm ahlakını benimsememizi sağlayacak “devrim hareketi” oluşturmadan kendimize dönüşün mümkün olmadığı vurgulanır (Topçu, 1943a, s. 261). Öte yandan dergideki kimi metinlerde tek partiye dayanan sistemden toplumsal hürriyeti esas alan demokrasi sistemine geçiş yönündeki gelişmelerin memleket maarifini olumlu yönde etkilediğine işaret olunarak yanlış politikalar eleştirilmiştir:

Dün tarih tanımayan, mukaddesat tanımayan, aile tanımayan inkılapçı okulun aileden tamamen ayrılması, aileye kıymet vermeyen komünizm cereyanlarının, bunca genç ruhlara zehir gibi nüfuzuna sebep oldu. Bugüne kadar boşuna vakitler harlandı, gençlik israf edildi. Çeyrek asırda uçuruma yaklaşan ahlakımızı kurtarıcı adımların bugün atılabilmesi, üzerinde ehemmiyetle durulacak çok manalı bir hadisedir. (Bornovalı, 1947, s. 10)

Hareket, öteden beri eskimiş olduğuna kanat getirilen ideallerin son zamanlarda tekrar kuvvetle müdafaa edilir olduğu bu dönemde yaptığı *ideolojik cereyanlar* konulu anketlerle fikri açıdan durduğu yeri belirgin kılar. 1947'de dergide yapılan ikinci ankette bazı ideolojilerin memlekete zararları bilindiği halde, bunların sebepleri vazih olarak anlaşılmadığından onlara karşı yıkılmaz bir cephe oluşturulmadığına dikkat çekilir. Anket sorularında ele alınan ideolojik cereyanlar, Komünizm, Kemalizm, Türkçülük ve İslâmcılıktır. İslâmcılıkla alakalı olarak hazırlanan soru şöyledir: “Memlekette bir İslâmcılık cereyanı görülüyor. İslâm dininin eski temelleri üzerinde tekrar kalkınması mı, yoksa İslâm'da bir reform hareketi yapılması mı istenilmektedir?” (*Hareket*, 1947, 5) Her ne kadar soruları oldukça esaslı olan bu anketin cevapları dergide yayımlanmamış olsa da derginin ideolojik cereyanlar içerisinde İslâmcılık hakkındaki kanaatlerinin müspet olduğu söylenemez. Hele hele derginin İslâm'ı siyasi ve sosyal anlamıyla kavrayan bir “entelektüel İslâmcı” mecra olarak nitelemesi en azından bu yıllar açısından söz konusu edilemez. Burada konuyu derginin bir sunuş yazısı üzerinden bir miktar da olsa somutlaştırmak mümkün. Eylül 1947 tarihli “Okuyucularımıza” başlıklı sunuş metninde dergi, Turancılık, komünizm ve softa dincilik gibi çeşitli zihniyetlerin memleketin gençlerinin kalplerini, şuur ve iradelerini Türkiye'den uzaklaştırmak istediklerine dikkat çekerek kendi konumunu şöyle tasvir eder: “*Hareket*, bu iç ve dış âlemlerin gürültüsü arasında hepimizi bu vatan üzerinde birleştirecek gerçek milliyetçiliğin neşir organıdır. Boş gürültülere, ferdi ihtiraslara kapılmadan sağlam düşünce temellerine dayanan bir fikir istikametinde ilerliyor. Bunu şimdiye kadarki neşriyatıyla

göstermiştir.” (*Hareket*, 1947, 7, 2). Anlaşılacağı üzere *Hareket*, milliyet fikrinden uzak cereyanları kendi milletlerinden koştukları için eleştirir. Bu bakımdan dönemin gelişmeleri ele alınırken herhangi bir dergi hakkında kavramsal açıdan İslâmcı nitelimesinde bulunmadan evvel o derginin kendisini nasıl tanımladığına bakılmalıdır. Derginin yeni nesil yazarları milliyetçi olmanın bir kültür, bir suur ve irade meselesi olduğunun altını çizerek, mensup olduğu milleti tanıyan, seven ve onu yükseltmeye çalışanları milliyetçi olarak tanımlama eğilimindedir. Genel olarak *Hareket* dergisinde hiç kimsenin doğuştan milliyetçi olmadığı, insanın milletinin mazisini, halini tanıdığı, geleceğini düşündüğü ve milletinin ıstıraplarını yüreğinde duyduğu ölçüde milliyetçi olduğu vurgulanır. Şüphesiz bunların başka ideolojik cereyanlarca da paylaşılmasından yola çıkılarak başka cereyanlar da buradan hareketle kendilerinde millî bir boyut bulabilir ki, dönemin genel tartışmaları açısından bu son derece isabetli bir yaklaşım olacaktır.

Derginin 5. sayısında Demokrat Parti yanlısı *Yolumuz Demokrasiye Doğru* dergisindeki “Atatürk’e dil uzatanların, dili koparılır, kalem tutanların da kalemi kırılır” ifadesindeki “diller koparılır, kalemler kırılır” ibareleri eleştirilir ve şu sorulur: “Acaba bu cümle Demokrat Parti’nin programına ilave edilen bir madde midir?” (s. 6). *Hareket*’in bu hususa özellikle dikkat çekmiş olması derginin siyasi muhalefet bakımından ne Demokrat Parti’yi ne de Millet Partisi’ni önemsemeyişinden kaynaklanır (Kayalı, 2016, s. 347). Zira *Hareket*, Türkiye’deki esas tartışmanın İkinci Grubun siyasi alandaki yeri bağlamında yapılması gerektiği kanaatindeydi. 1948’de Hüseyin Avni Ulaş¹²’in vefatı üzerine Mart ve Nisan sayılarında kapsamlı sayılabilecek bir dosya hazırlayan *Hareket* dergisinde erken Cumhuriyet devrinin eleştirisi yapılır. 1945’lere kadar çileli bir hayat sürdüren Ulaş’tan hareketle kaleme alınan şu satırlar her devre ayak uyduran siyaset piyasasının ele alınışında farklılığıyla öne çıkar:

1945 senesinde bazı siyasi kıvılcıklar ve bu arada ikbal mevkilerinde yaşamış saltanat, sürmüş fakat hesaplarını vermemiş aynı zamanda bugünün beğenilmeyen her hareketini tam bir uşak ruhu ile desteklemiş olanların muhalefet şerefini kendilerine mal etmek istedikleri görülmüştür. Yirmi beş sene her nevi zulme hedef olmuş, fakat şahsiyetinden fedakârlık yapmamış olan hakiki muhaliflere bir nevi tuzak kurmak isteyen, menfaatleri ve putları müşterek olan, sözde muhaliflerle muvafıkların sistemli hareketleri resmen ortaya çıkmadan evvel, Hüseyin Avni ile sık sık konuşurduk. O, yurdumuzun bugünkü siyasi sefaletini o günden görebilen insandı. (Bornovalı, 1948a, s. 7)

12 Hüseyin Avni Ulaş’ın hayatı ve mücadelesi için bkz. Çelik (2017).

Buradan yola çıkarak şu tespiti yapmaya bir mani yok: *Hareket* dergisinin yayın hayatına başladığı ilk yıllardan itibaren fikrî mücadelenin ve muhalefetin odağı olmak istediği açıktır. Aynı esnada Mahatma Gandi, Hüseyin Avni Ulaş ve Mehmet Akif sayılarının veya bu kişilerle alakalı yazıların dergi sayfalarında yer bulması, derginin muhalefet çehresini gözler önüne serer. Dergi bilhassa Hüseyin Avni Ulaş üzerinden hem yeni demokratik çok partili düzeni hem de daha evvelki tek partili yılları eleştiriye tabi tutar. Lütfü Bornovalı, her ikisiyle bağlantılı sayılabilecek uzun bir kitap eleştirisi de kaleme alır. Enver Ziya Karal'ın *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi* kitabını ideolojik tarihçiliğin bir neticesi olarak değerlendiren Bornovalı sonraki yıllarda dindar-milliyetçi dergilerin olmazsa olmaz unsurları arasına girecek olan yakın tarih eleştirisinin bilhassa İkinci Grubun hakkının müdafaasının kudretli bir örneğini sunar ve tahlilini şöyle bitirir:

Böyle bir kitabı hazırlamaktan maksat, ilim adı altında propaganda nasıl yapılır, memlekete hizmet etmiş memleket büyükleri nasıl unutturulur, kalpleri memleket ve millet aşkı ile çarpan kahramanlar nasıl lanete gark edilir, millete ait hizmet ve fedakârlıklar muayyen şahıslara nasıl hasredilir, bir memleketin maddi ve manevi bütün varlıkları bir zümrenin menfaatine nasıl tahsis edilir, ilim ve tarih namına ne türlü abideler meydana getirilir, değersiz vaka ve hadiselere nasıl ehemmiyet verdirilir, bunları göstermek için ise, bu hususta tam bir ehliyet gösterilmiştir. Böyle değil de, kitabı ciddiye alarak dikkatle tetkik icap ederse, bu takdirde mevcut eksiklik, yanlışlık ve ehliyetsizlikleri yeni bir cumhuriyet tarihi kitabı ile tamamlamak icap edeceğini belirterek sözlerime son vereceğim. (Bornovalı, 1948b, s. 12)

Serdengeçti: “Tanrı Dağı Kadar Türk, Hıra Dağı Kadar Müslüman”

1940'ların ikinci yarısından itibaren siyasî tarihimizde efsaneleşen ve bir hücum dergisi (Karakoç, 1989c, 8) hüviyetindeki *Serdengeçti*, hem yazar kadrosu hem de söylemi bakımından dindar-milliyetçi bakış açısını neredeyse tek başına yansıtır. Düzensiz çıktığından 1947 ile 1962 yılları arasında toplam 33 sayısı yayımlanan dergi, günümüzde vatan, millet, komünizm gibi konular üzerinden Cumhuriyet Halk Partisi eleştirisini gündemin ortasına yerleştiren aykırı söylemine bakılarak sadece Türkçü bir yayın organı olarak algılanmakta ve adı, bir hâle ile çevrenemekteyse de dikkatli bir okuma derginin farklı konumunu daha da görünür kılabilir. Şunu da kaydetmek gerekir ki dergiye dair yaygın algı, *Serdengeçti* üzerine yapılan çalışmaların söylemiyle de desteklenmektedir (Özcan, 2010). “Allah'a millete, vatana koşanların dergisi” sunumuyla 1947'de “maddi

imkânsızlıklar” içinde yayımlanan *Serdengeçti*'nin künyesinde, “sahibi ve yazı işlerini fiilen idare eden” olarak Osman Yüksel adı yer alır. Kendisini, “Tanrı dağı kadar Türk, Hira dağı kadar Müslüman” şeklinde tanımlayan ve milliyetçi gören dergi, milliyetçiliği bir vasıta değil, millet, milliyet, vatan ve mukaddesat gibi kimsenin itiraz edemeyeceği hassas, muteber kelimelerin müdafaası olarak ele alır. Bu kavramların arkasına sığınıp, oradan şahsi menfaatlerini müdafa edenlerle ihtiraslarını yurtseverlik şeklinde gösterip milliyetçiliği büyük servetlere, yüksek makamlara erişmek için vasıta olarak kullananları oldukça sert bir dille eleştirir (*Serdengeçti*, 1947, s. 3).¹³ Milliyetçilik üzerinden söz alan dergi sayfalarında gerek siyasi gerekse dinî tartışma alanına ama ayrıca derginin hangi şartlar altında çıkarıldığına dair konular ağırlıklı bir yer tutar. Zaman zaman oryantalistlerin Asya'nın yeknesaklığı Avrupa'nın bireyliği zaviyesinden bilhassa da *Binbir Gece Masalları* ile *Robenson Crouse* karşıtlığı üzerinden zihniyet eleştirisi gündeme getirilir. Mustafa Kemal'in önderliğindeki milli kıyamın Anadolu'daki tekkeleri, türbeleri ve dervişleri ortadan kaldırdığını fakat zihniyeti değiştiremediği söylenerek dönemin umumi durumu eleştirilir. Eski Şark tembelliğinin, vurdumduymazlığının tekkelerin yerini alan kahvelerle, Hızır'a karşı piyango çekilişleriyle, şans, talih ve sürpriz gibi kelimelerle devam etmekte olduğuna işaret edilir. Yarının sağlam Türkiye'sinin bilinenlerin, görülenlerin üzerine kurulacağı vurgulanır (*Değişmeyen zihniyet*, 1947, s. 5). Bunun için de başta manevî emperyalizm olmak üzere milli kültüre saldıran tüm unsurlara karşı “Mehmetçik heyecanı ve inadıyla” karşı koyacaklarını ilan eder (Yüksel, 1949, s. 3). *Serdengeçti*'nin tipik bir İslâmcı yayın olarak görülmesi mümkün değil fakat dönemin genel iklimi içerisinde ırkçılığa yakın duran milliyetçi dergilerle bir tutulması da mümkün değildir. Dünya ve Türkiye meselelerini ele alan derginin ikinci sayısında “Bundan sonraki sayılarımızda da Kur'an-ı Kerim'in nur ve ışık saçan ayetlerinin aydınlığı altında dünya hadiselerini ve kendi dertlerimizi görmeye, göstermeye çalışacağız” (s. 6) demiş olması derginin dünya görüşü açısından göz ardı edilmemesi gereken bir noktadır. Dergiyi dindar-milliyetçi kategorisinde ele alıp değerlendirmeyi mümkün kılan esas nokta derginin dünya meselelerini yorumlarken ortaya koymuş olduğu yaklaşım tarzıdır.

Osmanlı bakiyesi topraklarla ilgilenilmesi gerektiğini hatırlayan *Serdengeçti*, Balkanlar'dan Filistin'e, Filistin'den Hindistan'daki müstevlilere karşı mücadele eden Müslümanların gözlerini Türkiye'ye dikerek yardım beklediklerini ve on-

13 Dergi, *Hareket* dergisi tarafından da takdirle karşılanmıştır: “Birinci sayısını çıkan bu tok sözlü dergiyi, bilhassa milliyetçi ve ahlakçı karakteri sebebiyle, bütün okuyucularımıza tavsiye ederiz. Yabancı adlı ve yabancı ruhlu neşriyatı takipten ötürü tövbe edenler aradıkları hür sesi onda bulacaklardır” (*Hareket*, 1947, 3).

lara mensup olduğumuz din adına el uzatmamak gerektiğini hatırlatır (Yüksel, 1947a, s. 9). Türklerin Müslüman olmalarının kendilerine kazandırdığı hususiyetler zaviyesinden Türkiye'nin medeniyet ve manevi varlığına dikkat çeken dergi, Anadolu Selçuklu Devleti ile Osmanlı İmparatorluğu'nun mirasına sahip çıkar. Bu sahipleniş aynı zamanda derginin Türkçülüğünü anlamak bakımından da önemlidir. Zira dergi tipik manada bir Türk vurgusundan ziyade İslâm'la içli dışlı bir milliyetçi anlayışı sahiplenir. Sözgelimi bir Çinliye oydurolan birkaç taş parçasından ibaret Orhun Yazıtlarının İnce Minare, Yeşil Türbe ve Süleymaniye yanında hiçbir kıymetinin bulunmadığı ifade edilir. Dönemin Cumhuriyet Halk Partisi içerisindeki tartışmalara da temas edilen bir metinde, Cengiz Han'ı Türk diye sahiplenmenin yanlışlığı, Anadolu'da Selçukluların ve Osmanlıların yaptıkları, Halkevi ve vezin milliyetçilerinin akliselimi, vatanın ve milletin sesini susturmaları, hakikatin sesi, mukaddesat vb. konulara dikkat çekilir. Ardından müdafaası yapılan dindar milliyetçilik çerçevelenir:

Onun için biz Türk deyince aynı şuurla İslâm diyoruz! Türkçülüğümüz Taşkentleri, Buharaları, Semerkantları, Bağdatları, İslâm-Türk merkezlerinde yükselen büyük medeniyetleri, kütüphaneleri yakıp yıkan İslâm-Türk âlemini bir daha kalamayacak kadar yerlere seren Cengizlere, Timurlara kaside yazan bir Türkçülük değildir. Hunharlığın, zorbalığın her türlüşünden nefret ediyoruz! Zulmün millisi, dinisi olmaz! Zulüm, zulümdür.[...]

Mehmetçiğin can verdiği bu topraklar üzerinde merasim milliyetçilerinin apartmanları yükseliyor. Bir Peker çıkıyor. Müslüman olman bu milletin meclisinde, Müslümanlığa sövüyor. Onu komünizmle bir tutuyor. Ve bizim milletvekillerimiz susuyorlar. Milletin vicdanına, imanına hürmetsizlik, saygısızlık olsa olsa bu kadar olur. Bir uçuruma doğru yuvarlandığımız artık bugün meclis tarafından da anlaşılmış bulunuyor. Başta Hamdullah Suphi olduğu halde akıl ve fikir sahibi dürüst vatanseverler bu mesele üstünde ısrarla duruyorlar. Fakat yine de Halkevi milliyetçileri, vezin kafiye milliyetçileri ortaya çıkıyorlar. Hamdullah Suphi diyorlar, Müslümanlığa hizmet etmek istiyorsa, Yenişehir'de yapılacak caminin iane defteri açıktır, oraya para yatarsın!

Bu efendiler bilmelidirler ki: Türkiye'de uyanan yeni din hareketi Yenişehir'e bir cami yaptırmaktan, iane toplamaktan ibaret değildir.[...]

Ebedi ve ezeli kıymetlerinden uzaklaştırılan, mukaddesatı ayaklar altında çiğnenen bu milleti kaybettiği büyük imanını arıyor. Beyhude yere onu isimlere taptırmaya kalkışmayınız. Bu millet ancak Allah'a tapar. Kendisine hizmet edenleri de asla unutmaz, sever, sayar. Fakat bu millet putperest değildir efendiler.

Biz Milli Mücadele'yi hangi ruhun başardığını biliyoruz! Onu merasim milliyetçilerinden, derme çatma kitaplardan öğrenecek değiliz. Biz de aynı ruhu yaşıyoruz, aynı imanı taşıyoruz. (Nereye gidiyoruz?! 1949, ss. 3-4)

Çıkışından itibaren “Hakk’a tapan, halkı tutan yalın kılıç” milliyetçiliği savunan dergi, mukaddesata içten ve gönülden bağlı olduğunu mütemadiyen vurgular. *Serdengeçti*, Komünizm karşısında “Bu vatani herkesin bol bol karnını doyurduğu, gelişip semirdiği bir devlet çiftliği haline getirenlerle” de mücadele ettiği iddiasındadır. Milli kelimesinin, düpedüz kumar olan piyango biletlerine dahi ad olmasını eleştirerek, milliyetçiliği ayağa düşürenlere ve kumarın istismarcılığına ad yapanlara yüklenir. Ona göre şayet devlet gerçekten komünizmle mücadele etmek istiyorsa, milliyetçi fikir cephesinin önüne bir set gibi dikilmekten vazgeçmeli ayrıca bu cepheyi takviye edip desteklemelidir. Zira kanun çıkararak, hapse atarak komünizmle mücadele etmek mümkün değildir çünkü kanunlardan evvel vicdanlar, fikirler ve imanlar vardır (Milliyetçilik ve Komünizm istismarı, 1949, s. 9.).

1945-1950 döneminde görece çoğullaşan sadece siyasi hayat ve partiler değildi. Cumhuriyet’in kuruluş sürecinin, Tek Parti döneminin ve İkinci Dünya Savaşı’nın endişeli günlerinin biriktirdiği basıncın azalmasıyla gündelik hayatta, toplumsal ilişkilerde bir canlanma yaşandı. Dünya biraz daha yakına geldiğinden meseleler çeşitlendi. İşte bu bağlamda siyasetten popüler kültüre hemen her şeyin olanca cazibesıyla serpilmeye başlayışı (Cantek, 2013), çeşitli halleriyle *Serdengeçti* sayfalarına yansır. Cumhuriyet Halk Partisi, Sovyetler, demokrasi, cumhuriyet, Türk Ocakları, Diyanet, Millet Partisi, Demokrat Parti, altı ok, sağ, sol, gündelik hayat, Babıali, Nazım Hikmet’in açlık grevi, Ocak 1949’da Cumhuriyet Halk Partisinin kurduğu hükümetin başbakanı olan Şemsettin Günaltay eleştirisi, üniversite, seçimler gibi konular ise derginin “Gülünç Hakikatler” başlıklı mizah sayfasında ele alınır. Komünizmle mücadele edilmek isteniyorsa, Anadolu’da yan yana yürüyen sefalet ve sefahatin önlenmesi gerektiği “Mabetsiz Şehir” başlıklı heyecanlı yazıda anlatılır. 1950 yılının Eylül ayında çıkan 11. sayısında *Büyük Doğu* dergisindeki gibi “Hadiselerin Muhasebesi” başlıklı farklı bir bölüme yer veren *Serdengeçti*, burada Kore meselesini, Pakistan’ı, Af Kanununu, Tevfik İleri’yi ve Barış Sevenler Derneğini ele alır. Bu bölümdeki konular hem derginin hem de dönemin diğer dergilerinin ortak konuları olması bakımından kayda değerdir. Kore’ye asker gönderilmesi meselesini Soğuk Savaş üzerinden ele alan dergi, netice olarak Türkiye’nin Bolşevizm’i temsil eden Rusya’ya karşı, demokrat cepheyi temsil ve takviye eden Amerika’nın yanında yer almasını tabii ve zarurî bulur. Türklerin millet olarak her gün bir hususiyetini kaybettiği ifade edilirken tek partili yılların yol açtığı menfi gelişmeler eleştirilir. Vicdanlarda, gönüllerde ve zihinlerde yer eden kültür emperyalizmi-

nin siyasî emperyalizmden daha tehlikeli olduğuna dikkat çekilir. Gerek Türkiye gerekse Pakistan üzerinden yapılan yorumlar İslâm âlemi fikrinin dönemin *Serdengeçti* gibi milliyetçi olarak bilinen dergilere kadar sirayet ettiğini ortaya koyacak mahiyettedir:

Bütün dünyanın önünde hürmetle eğildiği eski Türk-Müslüman hasletlerine bugün hasret çekiyoruz. Ailede, cemiyet ve iş hayatında bozguna uğradık. Asrileşmek, modernleşmek maskesi altında garbın bütün muzahferatını memlekete ithal ettik. Vatani kurtaran ruhu, millî mücadele ruhunu öldürdük. Bütün bunlara rağmen, mukallitlerin, dejenerelerin bozmadığı, ecdadına, tarihine sadık, köküne bağlı münevver bir gençlik kitlesi vardır ki, bütün ümidimiz bundadır. Bunlardadır. Bütün Müslüman Anadolu halkı ve onun hakiki temsilcileri olan bu gençlik, başta, büyük İslâm devleti Pakistan olmak üzere diğer İslâm memleket ve milletleriyle kendini bir sayar, bir görür, kardeş bilir. Bizim bütün temennimiz genç İslâm devletlerinin Türkiye'nin düştüğü hataya düşmemesidir.

Bu bir nevi Frengi hastalığıdır. Şark milletlerini içten yıkmak, içten tahrip etmek isteyen bir hastalık... Nasıl emperyalist gruba karşı siyasî müstevlilere karşı vatanımızı müdafaa etmiş, istiklalimizi kazanmışsak, kültür istismarcılarına, manevî emperyalizmine karşı da, aynı hiddet ve şiddetle bizim varlığımızı, kültürümüzü, bizi diğer milletlerden ayıran hususiyetlerimizi, yüksek hasletlerimizi korumak, müdafaa etmek zorundayız. Yoksa kendine has, ayrı bir düşünüşü, ayrı bir dini ve kıymetler nizamı olmadıktan sonra, ayrı bir devlet kurmanın, ayrı bir bayrağa sahip olmanın, kupkuru bir siyasî istiklalin hiçbir manası yoktur. Artık ayılmamızın, kendi kendimize gelmemizin, kendi kendimizi bilmemizin zamanı çoktan geçmiştir. İman, kalp, gönül birliğini hareket haline, siyasî bir vahdet haline getirmemiz lazımdır. Tarih ve coğrafya birliği zaten mevcuttur. [...] Biz tarihin, coğrafyanın bahsettiği bu imkânlardan faydalanmalıyız. Artık fertler gibi milletler de ayrı ayrı, tek başına yaşamayacak bir hale gelmişlerdir. Bizden olmayanlarla yaptığımız siyasî anlaşmalar, antlaşmalar sadece ve münhasıran menfaate dayanır. Bu menfaat ortadan kalkınca her şey biter; dost düşman, düşman dost olur. İslâm memleketleri için böyle bir tehlike yoktur. Yeter ki, bu milletleri idare eden hükümetler, milletlerinin kalbinde yaşayan bir imanı, bu birlik, beraberlik, kardeşlik aşkını tam manasıyla temsil edebilsinler. Bunu dünya milletleri arasında siyasî bir vahdet, bir kuvvet haline getirebilsinler... Genç Pakistan bu sahada ilk ve büyük adımı atmış bulunuyor. Diğer İslâm devletlerinin ve hele başta Türkiye'nin bundan ibret alması lazım. Tekrar ediyoruz: Tarihin, coğrafyanın, hepsinin üstünde büyük bir dinin birleştirdiği bu milyonlarca insanı birbirinden ayırmaya, bu milletleri temsil eden hiçbir idarenin hiçbir hükümetin hak ve salahiyeti yoktur. (Büyük İslâm devleti Pakistan, 1950, s. 8)

İslâm birliğini müdafaa eden Mehmet Akif'in dizelerinin de yer aldığı bu metin, dönemin başka dergileriyle birlikte ele alındığında İslâm âlemi fikrinin

izinin sürülmesini sağlayacaktır. Bir başka önemli nokta Tefvik İleri'nin Maarif Vekâleti görevine getirilmesi dergi tarafından sevinçle karşılanmış olmasıdır. Daha evvel bakanlığa getirilenlerin hemen hepsinin kendi şahsî ihtiraslarını millî ihtiraslar haline getirdikleri fakat İleri'nin halk çocuğu olmasından dolayı memlekete hizmet edeceğinin altı çizilir. Değerlendirmede İsmet İnönü zamanında gerek ilköğretim tedrisat müdürü İsmail Hakkı Tonguç gerekse Hasan Âli Yücel'in eğitim alanındaki politikaları eleştirilir. Demokrat Parti'nin 27 yıllık CHP devrinin ardından iktidara yürüyüşü ve maarif kadrosunun başına Tefvik İleri'yi getirmesi hayati derecede önemli bulunur. Derginin, İleri'nin bakanlığa getirilmesini önemsemesinde milliyetçi, vatanperver ve Bolşeviklik karşıtı olması etkili olmuştur.

Serdengeçti'de Sabahattin Ali¹⁴'nin çıkardığı *Marko Paşa, Yurt ve Dünya, Adımlar, Varlık* başta olmak üzere solla şu ya da bu şekilde ilişkisi olan tüm yayımlar, Hasan Âli Yücel, Köy Enstitüleri "Sovyet üniforması giymiş bir Rus" oldukları zannıyla eleştirilir. Nurettin Topçu'nun İstanbul'da yayınladığı *Hareket* dergisi ise millet ve vatan yolunda, ağır başlı ve muhtevalı bir dergi olması hasebiyle okurlara tavsiye edilir (Sayın okurlarımıza, 1947, s. 16). Nurettin Topçu'nun "İsyân Ahlakı" yazısı kaynağı belirtilmeden derginin 1949 tarihli 6. sayısının girişinde yayınlanır. *Büyük Doğu, Orhun, Mücadele ve Bizim Türkiye* milli cephenin mücadele organları olarak selamlanır. *Büyük Doğu* şu cümlelerle dergi okuyucularına tavsiye edilir: "Büyük İslâm davasını, aslı kaynaklarına kadar inerek, büyük bir heyecan, sonsuz bir aşk, cesaret ve dirayetle müdafaa eden, zamanımızın köhne, sahte kıymet ve kuvvetlerine karşı, amansız bir mücadeleye açan bu mecmuayı hararetle tavsiye ederiz." Buna karşın Necip Fazıl'ın karakteri hakkında gerek şifahen gerekse mektupla soru yöneltenlere: "Bu dava, şahıs ve şahıslar davası değildir. *Büyük Doğu*'ya büyük davaya bakınız" denilir (*Serdengeçti*, 1950, s. 16). Bazı yazılarda Alexis Carrel'in *İnsan Denen Meçhul* kitabına atıf yapılmış olması bu metnin 1940'lardan sonra İslâm dünyasının genelinde ortak kültürü oluşturan kitaplar arasındaki müstesna yerini gözler önüne serer. Ayrıca o yıllarda çıkan kitaplardan bazıları dergi sayfalarında tanıtılır fakat bunların fikrî ve edebî yönü kuvvetli değildir. Mehmet Akif ve Fevzi Çakmak derginin öne çıkardığı iki isimdir. Dergi, yıllar ilerledikçe millî cephede artan derneklerin ve yayımların birleştirmekten ziyade ayrı bir rol üstlendiklerini

14 Osman Yüksel'in Sabahattin Ali ile ilişkisi ve tartışmaları için bkz. Yüksel (1949, s. 12).

bunun altında ise kişilerin önderlik etme ihtirasının yattığını ifade eder. Tür-
lü hizipler, ihtiraslar, karşılıklı ithamlar, iç tüzük-dış tüzük münakaşaları, usul
hakkında nutuklar, beyannameler kişiler arasındaki dostluğu bozulmasını ve
düşmanlığın ortaya çıkmasına neden olduğunu ifade eden kısa sunuş yazısı ne-
ticede dava şuurunun kaybolduğunu, sevginin yerini intikama, dinin ise kine
bıraktığına dikkat çeker. *Serdengeçti*, didişme ve çekişmenin sadece gençler ara-
sında olmayıp yaşlılar arasında da vuku bulmasına hayıflanır. Davanın ne der-
neklerle ne partilerle ne gazeteler ne mecmualarla değil fedailerle yürüdüğünü
hemen herkesin unutmuş olmasından duyulan üzüntü ve derginin tuttuğu yol
şu satırlarla belirgin hale gelir:

Serdengeçti, birçok müracaat ve ısrarlara rağmen hiçbir partiye girmeyecek, hiçbir
dernek kurmayacak veyahut kurulan derneklere ve cemiyetlere katılmayacaktır.

Bu türlü teşekküller, ihtiras adamı, partici, nutukçu, alayışçı, nümayişçi yetiştirir-
yor. Biz bunlardan nefret ediyoruz. Biz parti adamı değil, memleket adamı, nutuk-
çu, söz adamı değil, iş adamı, politikacı değil, gönül adamı, samimi adamı arıyoruz,
istiyoruz. Bizim cemiyetimizin, bizim derneğimizin yeri (lokalimiz) birbirimizin
kalbi, gönlüdür. Biz Serdengeçtiler birbirimize, defterle, adresle, kayıtla kuyutla
değil, kayıtsız şartsız bağlıyız... Tüzüklerle müziklerle işimiz yok... Biz bizi bili-
riz... Gözümüzden biliriz, yüzümüzden biliriz... Tüzüğümüz Tanrı buyruğudur.
Yazımızı o yazmıştır. Bu yazı alınımızın yazısıdır. Dertlerimiz, kederlerimiz, kader-
lerimiz birdir. Biz Allah yolunda birleştik. Allah yolunda birleşenler ayrılmazlar.
(Merhaba arkadaşlar, 1951, s. 2)¹⁵

Tok sesli muhalefetiyle kendisinden söz ettiren *Serdengeçti* dergisindeki
kimi yazılar *Varlık* ve *Ulus*'ta tartışma konusu olur. Falih Rıfki Atay ile Melih
Cevdet Anday dönemin dergilerini konu alan yazılarında *Serdengeçti*, 1946 yılı
başlarında yayımlamaya başlayan *Millet*¹⁶ ve *Büyük Doğu* gibi yayın organların-
dan da bahsederler. Atay, halkın basılan her şeyi hakikat sanmasından dolayı
Serdengeçti, *Büyük Doğu*'nun binlerce sattığını iddia eder (*Serdengeçti*'nin cevap-
ları, 1947, s. 14). Bununla birlikte Osman Yüksel'in çıkardığı dergi neşriyatına
muntazam devam edemez. Bazı zamanlar parasız bazı zamanlar hürriyetsiz kal-
ması bunun sebeplerindendir, vurdumduymaz bayilerin derginin parasını yol-
lamamaları ise dergiyi maddi açıdan sıkıntıya sokar.

15 Önderlerini hasedin bürüdüğü bir ümmetin yürüteceği faaliyetlerin gayesine erişemeyeceği de hatırla-
tılır. Oruç (1952, s. 15.)

16 *Millet* dergisi ve çok partili hayata geçiş sürecindeki tartışmalardaki konumu ve savunduğu fikirler hak-
kında bkz. Koçak (2015, ss. 299-300).

CHP'nin umdelerinden laiklik konusu 1946 sonrasında en önemli tartışma konularından biri haline gelir. Bu yüzden dergiler ve siyasî partiler hem kendi içlerine hem de kamuoyunda bu tartışmaların doğrudan muhatabı olurlar. Cumhuriyet devrindeki laiklik uygulamalarının ritimleri analiz edilirken, bunların gündelik hayatta sebep olduğu zulümler ve yanlışlıklar derginin temel üslubu zaviyesinden ele alınarak ortaya konur. *Serdengeçti* dergisinde siyasî laiklikle vicdan terbiyesinin ayrı ayrı mütalaa olunması gerektiği gibi hususlara temas edilmeden mesele misakı millî ruhu, millî mücadele, İstiklal Mahkemeleri, Mehmet Akif, Hüseyin Avni Ulaş'ın mücadelesi zaviyesinden anlatılır. CHP'nin laiklik ve kıyafet inkılabı perdesi arkasında, milletin inancına müdahale ettiği çeşitli örneklerle perçinlenir. *Serdengeçti* dergisinin bu konularda yazıp çizdikleri sonraki yılların kamusal tartışmalarının üslubunu ve içeriğini önemli ölçüde belirlemiştir. Dergide millî mücadeleyi başarıya ulaştıran kuvvetin, irtica dedikleri kuvvet olduğu, Birinci Meclisin açılış töreni üzerinden anlatılır. Buna göre milletin istiklalini ve istikbali için öncelikle imansızlar saltanatını devam ettirmek isteyenlere karşı mücadele edilmesi gerektiği savunulur. Vatani ve milleti kurtaranın CHP'nin altı oku değil din ve iman gayreti olduğunun vurgulanmış olması derginin siyasî tartışmalara doğrudan dâhil olmasından kaynaklanır (*Serdengeçti*, 1949, *İmansızlar saltanatı*, 1949, ss. 3-4). Henüz çok partili hayata geçilmediği yahut CHP'nin iktidarda bulunduğu bu yıllarda gazetelerde aşırı sağı temsil iddiasıyla Arapça ezan okuyanlar, tasavvufla ilgilenenler üzerinden birtakım uygulamaların hayata geçirilmek istendiğinin farkında olan Osman Yüksel, dergisinde bunların kesinlikle aşırı solu temsil eden münevverler kadar memlekete zarar veremeyeceğine işaret eder. Başka devletlerle ilişkili olduğu düşünülen münevverlere karşı fikir yoluyla mücadelenin zor hatta imkânsız olduğu buna mukabil cahil yığın üzerinde etkili olsa dahi meczupların dünya ölçüsünde bir kültür ve anlayışları olmadığından ihtilal metotları ve taktiklerinin bulunmadığına dikkat çekilir. Zira memleket için başında meczupların bulunabileceği mahalli hareketlerden ziyade .başında münevverlerin bulunabileceği dünya ölçüsünde bir yığın kaynaşması daha tehlikelidir (P.S., 1949, s. 12).

Selâmet :İlmî ve Siyasî Bir Mecmua

23 Mayıs 1947 Cuma günü “dini, ilmi, ahlaki, siyasî haftalık mecmua” motto-suyla “İslâm dâvalarını büyük bir hassasiyetle incelemek ve bütün tarih boyunca İslâmiyet'in beşeriyete olan hizmet ve faydalarını belirtmek maksat ve gayeleri ile” yayın hayatına başlayan *Selâmet*'in sahibi ve başmuharriri Ömer

Rıza Doğrul'dur.¹⁷ Dönemin artan süreli yayınlar ortamında¹⁸ neşredilmeye başlanan dergi, uzun zaman kültürel hayatımıza damga vuran kişi odaklı yahut tek sesli bir yayın olarak anılabilir. Zira yazı işlerini idare eden Ömer Rıza Doğrul aynı zamanda derginin her şeyidir. Dergi hem din anlayışıyla hem de aktüel meselelerin ayrıntılarıyla ilgilenir hem siyasi hem ilmi bir dergi hüviyetindedir (Subaşı, 2004, s. 10). Zaten Ömer Rıza Doğrul, dergide ele aldığı temalar üzerinde yıllarca çalışmıştır. Din, Kur'an, Peygamberin hayatı, tarih vb. konular ele alınmakla kalmaz, aynı zamanda bunlar yenilikçi İslâm düşünürleri zaviyesinden yeniden değerlendirmeye tabi tutulur. Kardeşler Basımevinde basılan *Selâmet*, "Yolumuz ve Amacımız" başlıklı sunuş yazısında, tek gayesinin selâmetin manalarını gerçekleştirmek olduğunu açıklar. Akli terbiye etmek, aydınlatmak ve geliştirmek suretiyle hem yurt hem insan hem de dünya için özlenen güzel günleri çağrıştırdığından derginin adı *Selâmet* konulmuştur.

Neşir hayatının uzun sürmesi umulan derginin ilk sayısında hemen her dergi gibi okurlarına hizmet etmek ve faydalı olmak için intişar ettiğini belirtir. Tabii bunu açıklarken, "okurlarının her müşkülünü halletmeye çalışmak ve onlara her yardımda bulunmayı vazife bileceğini, okurlarının her sualine en salâhiyetli kalemlemlerin yazacağı cevapları" sunacağını ifade eder. *Selâmet* dergisinde ilmî isteğin tatmini öncelikli hedef olduğundan bu yolda gösterilecek her arzunun memnuniyetle karşılanacağı üzerinde tekrar tekrar durulur. İlmî yayınlarla tekâmül edeceği öngörülen derginin intişarının dönemin gazetelerinde de haberleri yapılmış olmalı ki, bu konu dergi sayfalarına da yansımıştır (Sayın okurlarımıza, 1947, s. 16).

İslâm düşünüş tarzının mutlaka yeni bir kalkınmaya aday olabilmesi için meseleleri Kur'an zaviyesinden ele alıp kavramaya çalışan *Selâmet*, "halis muhlis" bir din telakkisi için İslâm mütefekkirlerinin ve dünyadaki ilim ehlinin çalışmalarına dikkatle eğilir. Kur'an-ı Kerim tefsirine, hadislere ve İslâm âlimlerinin metinlerine yer vererek dinî şuuru canlandırmaya gayret eder. *Selâmet*, görenek tarafgirliği, ataları sorgusuz sualsiz kabul etmek, efsunlu oluş, üfürükçülük, nazar boncuğu takmak ve büyü yapmak gibi hususlardan hareketle İslâm dininin bütün hurafeleri baltaladığını ve hepsini yok etmek için uğraştığını gündeme getirerek Müslümanlık telakkisinin yenilenmesinin zarureti anlatır (Peygam-

17 Derginin çıkışı günümüzün yerleşik kanaatlerini sarsacak gelişmelere de sebep olmuştur. Zira *Selâmet*, *Cumhuriyet*, *Vatan*, *Vakit* ve *Akşam* gazeteleri tarafından tebrik edilmiştir.

18 *Selâmet*'i tanıtan *Vakit* gazetesinde şu vurgular yapılır: "Din konusu günün meselesi olduğuna bakarak bu vadede çıkarılmaya başlayan dergilerin sayısı çoğalmıştır" (Teşekkür, 1947, s.10).

berimizin dilinden dersler, 1947, ss. 9). Dergide Fahreddin Razi¹⁹, Mustafa Abdürrazık Paşa, A. Cressy Morrison, Zeki Pakalın, Ali Abdülvâsi Çelebi, Sadi Şirazi, Mevlana, Zeki Ali, Ebu'l'ulâ Mardin gibi müelliflerin yazıları yer alır.

1946 sonrasında Türkiye'de dinî konularla ilgili çok sayıda tartışma yapılır, bunların bir kısmı mecliste vuku bulur ve etkisi yıllarca sürecek olan birtakım kararlar alınır. Dergi ve gazetelerde, din ve vicdan hürriyetinin sağlanması, dinî vazifeler ve törenlerde devlet yöneticilerinin bulunmaları, dine karşı gösterilen saygının azamî derecede olması, radyolarda dinî yayınların konumu gibi örmekler üzerinden hakiki laiklik tartışmasının yapılmaya başlanması dönemi aşan etkiler doğuracaktır. Dergiye göre dünyanın en laik milletleri olarak gösterilen Fransa, İngiltere ve Amerika'daki uygulamalar cihetinden medeni âlemden durumun mahiyeti gözler önüne serilir. Ne var ki Türkiye'de laiklik kelimesi ortaya çıktığından beri, kelimenin yanlış anlaşılması yüzünden baş gösteren acayip haller birçok kimseyi özellikle de devlet yöneticilerini dinlerine olan bağlılıklarını belirtmelerini engellemektedir. Zira ilgili görevliler dinlerine bağlılıklarını açıkladıkları takdirde laikliğe aykırı bir harekette bulunmuş olacaklarını sanarak bu bağlılığı açıklamaktan korkmaktadırlar. Sözelimi bir vali, Cuma veya bayram namazlarına iştirak ederse, laikliğe uygun düşmeyen bir harekette bulunmuş olacağını, bu hareketiyle hükümet nezdinde mimlenmiş olacağını sanarak vicdanını baskı altında tutmayı tercih ederek büyük bir ıstırap çeker. Benzer bir durum Türkiye'yi İslâm memleketlerinde temsil eden bazı elçiler için de geçerlidir. Buna benzer durumları analiz eden *Selâmet*, memleketimizde laiklik hakkında beslenen kanaatlerin kökünden yanlış olduğunu, dindarlıkla laiklik arasında hiçbir aykırılık olmadığını savunur. Bir insanın hem laik hem de dindar olabileceğini çünkü laikliğin dini devlet işlerine karıştırmakla ilgili olduğunu iddia eder. Gene dergiye göre, devlet işlerini din endişesiyle değil, dünya endişesiyle evirip çevirmek olan laiklik, devlet işleri dışında hiçbir hükme sahip değildir. Onun için herhangi bir insan devlet işlerini başardıktan sonra bütün dinî vazifelerini tam bir hürriyet içinde ve her yurttaştan farksız bir surette başarabilir ve dindarlığını seve seve açıklayabilir. Kaldı ki dünyanın en laik milletleri bu şekilde hareket ettikleri gibi, bundan da zerre miktarı çekinmezler. *Selâmet*,

19 Derginin ikinci sayısında, dergi okurlarından Mehmet Nuri Haktanır'a verilen cevapta, Razi'nin tefsirinin çok büyük olduğu, bu tefsirin baştanbaşa tercüme edilmesinin bir ömürlük iş olduğu ifade edilirken, *Selâmet* mecmuasının "tefsirin özünü vermeye" ve "milletin ifranına katkı sunmaya" matuf yayınlar yapacağını vurgulanmış olması, İslâmcı olarak anılan dergilerin dinî neşriyate bakış açılarını yansıtmaları bakımından kaydedilmesi gereken bir özelliktir. (Sayın okurlarımızca, 1947, s. 16).

dünyadaki örnekleri saydıktan sonra Türkiye'de laikliğin adeta bir kâbusa dönüştüğü, bu yüzden de Allah'ın adını anmanın kabahat sayılır hale geldiğini oysa durumun bambaşka bir mahiyeti olduğunu hatırlatmayı öne çıkarır. Bu çerçevede kaydedilmesi gereken husus, dergide gündelik hayatta bir umacı, bir korkuluk, bir ceberut gibi giren yanlış laikliği atarak hakiki laikliği yaşatmak sırasının geldiğinin vurgulanmasıdır. Dergiye göre hurafelerden silkinen Türk milleti, laiklik namına türetilen hurafelere de pabuç bırakmadan doğru yolu tutacaktır (Hakiki laikliğe doğru, 1947, s. 3).

Selâmet dergisinin 13 Temmuz 1947 tarihli sayısı, sonraki yıllarda memleketin önemli tartışma konuları arasında ayrılmaz bir yer edinecek olan din eğitimi ve laiklik konularına temas eder. Fahrettin Kerim Gökay'ın *Cumhuriyet* gazetesinde yayımlanan konuyla ilgili yazısı dergi tarafından olduğu gibi iktibas edilir. Bu yazıda müellif, çocuklara dinî terbiye vermenin anayasaya ve laikliğe aykırı olmadığını bundan dolayı da Türk vatandaşının kendi çocuğuna insanlığın en tabii ihtiyacı olan dinî terbiyeyi vermek suretiyle ahlaki varlığını kuvvetlendirmek zarureti duymasının yadırganmaması gerektiğini hatırlatır. Gökay, Fransız Devrimi sonrasındaki gelişmelerden 1943'teki İkinci Maarif Şurasındaki ahlak tartışmasına, Kemalist devrimlerin din sahasında halkın hislerine hürmetkâr oluşundan, batıl itikatlara yol açan kurumların ilgasına, Seyyid Bey'den Diyanet İşleri Teşkilatının kurulmasına kadar pek çok meseleye temas eder. Sonra Türkiye Cumhuriyeti'nin kelime manasıyla dinsiz olmayıp, din ile dünya işlerini ayırdığını, adalette ve tedrisatta birliği kabul ettiğini tüm dünyaya ilan edişi üzerinde durur. Ayrıca siyasi zaferini kazanan Cumhuriyet'in kuruluşunun üzerinden bir çeyrek asır geçtikten sonra vatandaşlığı pekiştirecek bir din eğitiminin verilmesinden endişe duymanın gereksiz olduğunu anlatır. Gökay'a göre tekâmülün ve toplumsal dayanışmanın millî cemiyetimizde bir zaruret olarak belirttiği çocuklara, dinî terbiye verilmesi hususu mutlaka selim usullerle sağlanmalıdır. Camide olsun okulda olsun kimsenin rejim ve devrim aleyhine bir kelime söylemesi mümkün olmadığından dinî terbiyeden kaygılanmaya gerek yoktur. Söz konusu yazının İkinci Dünya Savaşı sonrası düzenle alakasını da kurmak mümkündür:

Dini, halk için bir afyon telakki eden, din aleyhinde müzeler, sergiler kuran İkinci Dünya İhtilali'nin de halkın ihtiyacı karşısında realitenin hükmüne boyun eğmek zarureti duymadığını unutmayalım. İmam ve Hatip mektebini açmak, burada orta mektep mezunu gençlerimizi memleket ve millet sevgisiyle, ilim ve fennin açık düsturlarıyla yetiştirmek suretiyle manevi hayatımızın mühim bir cephesini tamamlamış olacağız. (Gökay, 1947, s. 16)

Bir milletin varlığını muhafaza edebilmesi için dinin gerekli olduğunu hatırlatan yazılarla birlikte *Selâmet* dergisinde laikliğin yanlış anlaşılmasından kaynaklanan sorunlara temas eden ve ilmî manada laikliğin ne olduğunu izah etmeye çalışan metinlere sıklıkla rastlanır. Burhan Felek, *Cumhuriyet*'te yayımlanan ve *Selâmet* tarafından iktibas edilen yazısında Cumhuriyet'in ilk yıllarında korkulan irticanın üzerinden hayli zaman geçtiği ve halkın softalığı, milliyetçiliği ve dini bihakkın kavradığı üzerinde durarak, hükümetin din tedrisatını kendi murakabesi altında hususî ellerde serbest bırakmasının yerindeliğine değinir. Buna göre, artık Türk yavrularının vicdanının şunun bunun kontrolsüz telkinlerine açık bırakılmaması gerekmektedir. Bu yüzden mesele ihtiyarî bir şekilde de olsa din tedrisatının mektep programlarına sokulduğunda çözülmüş olacaktır. Bu suretle tedrisat devlet kontrolünde olacağı için her türlü gizli maksat tehlikesi de bertaraf edilir. Felek'e göre, hususi din derslerinin paralı olması halindeyse başka bir tehlike baş gösterecek, parası olmayan fakir tabakanın çocukları vicdan terbiyesinden mahrum kalacaktır. Bu ise, cemiyet açısından zararlıdır zira esasen vicdan terbiyesi sadece sınırlı bir zümre için değil kitleler için gereklidir. Bütün bunlardan dolayı hükümetin yakın bir gelecekte bu işi bizzat eline almasının gerektiği anlatılır. Söz konusu yazıya göre, memleket sathına dağılmış yeri yurdu belli olmayan binlerce özel din dershanesini kontrol etmektense, bunu bizzat hükümetin yapması daha normal ve rahat olur. Bu yüzden Felek, okullarda resim ve müzik gibi zevk terbiyesini geliştiren derslerin yanında bir de gönüllü vicdan terbiyesi kurslarının açılmasında hiçbir sakınca görmez (Felek, 1947, s. 3). Buna mukabil, dergi dini siyasete alet etmemek ve dini devlet siyasetine karıştırmamak noktalarında erken cumhuriyet devrinin temel yönelimini kabul eder, hilafetin ilgası ve meşihatın kaldırılmasıyla siyasi alanda elde edilmek istenen netice zaten hâsıl olmuştur. *Selâmet*, hilafet ve meşihat makamlarını "birer dinî müessese olmaktan ziyade birer siyasi müessese ve dinî istismar eden birer siyasi müessese" şeklinde değerlendirdiği için, bunların ortadan kaldırılmasıyla dinin hürriyetine kavuştuğunu ve hakikî hüviyetiyle görünmek ve vazifesini ifa etmek imkânını elde etmiş olduğu kanaatine ulaşmakta bir sakınca görmez. Hemen akabinde ise vıdan hürriyeti ve vicdanları beslemenin lüzumu çerçevesinde yapılması gerekenlere işaret eder:

Dinin asıl vazifesi vicdanları beslemek ve canlandırmaktır. Vicdanları beslemenin ve canlandırmanın hedefi ise evvela bu hayata ve bu milletin hayatında dinden faydalanmak, onu ahlaki manevi ve ruhani bir kuvvet olarak yaşatmak ve bununla cemiyeti korumak ve zırlamaktır. Bu böyle olduğuna göre vicdanları beslemek,

geliştirmek ve aydınlatmak icap ettiği aşıkârdır. Bizse her nedense, vicdanın yalnız varlığını kabul ediyor, fakat onun bu ihtiyaçlarına göz yumuyorduk. Onun kendi kendine besleneceğini, gelişeceğini ve aydınlanacağını zannedecek derecede toyluk ve sadelik gösteriyorduk. Şimdi ise, vicdanın varlığını kabul ettiğimiz gibi hayat hakkını tanımak yolunu da tutmuş bulunuyoruz. Fakat henüz bu yolda müspet adımlar atmak imkânını elde ettiğimizi iddia edecek konumda değiliz. Bize kalırsa laikliğin bizim memleketimizde yanlış anlaşılmasının ve bu yolda batıl telakkilere saplanmamızın en mühim sebebi, vicdan terbiyesini ihmal etmemizdir. Hâlbuki vicdan bizim millî hayatımızda en mukaddes destektir. Milletvekillerimiz Cumhuriyete ve vatana hizmet edeceklerine ve bu yoldan asla dönmeyeceklerine yemin ettikleri zaman bütün millete namus ve vicdanları üzerine söz veriyorlar. [...] Bu böyle olduğuna göre bunu hedayinabit bir halde bırakmak doğru olur mu? Ve milleti vicdan terbiyesinden mahrum bırakmak vicdana karşı bir saygısızlık teşkil etmez mi? (Hakiki laikliğe doğru 2, 1947a, s. 3)

Türk inkılabının başardığı değişikliği ve gerçekleştirdiği hedefleri fırsat buldukça ele almaya çalışan dergiye göre, hakiki laikliğin uygulanmamasından kaynaklan vicdan terbiyesinin ihmali, toplumsal hayatta maddeye fazla ehemmiyet vermenin, merhametsizliğin ve saldırganlığın artmasına sebebiyet vermiştir. Millî birliği ve kaynaşmayı sağlamak noktasında laikliğin yanlış anlaşılıp yanlış tatbik edildiğine işaret olunması, laiklik namına esassız birtakım telakkilere saplanıp kalınmasının eleştirilmesi dinin toplumsal manada bir araç olarak görüldüğünü düşündürür. *Selâmet* dergisine göre Türk kültürünün ve milliyetçiliğin kökleşmesi sürecinde manevî ve ruhanî unsurların ihmal edilmesi mukaddesata karşı saygısızlığı, umumî ahlak seviyesinin düşmesini, ahlaqsızlığın avam tabakası arasında yayılmasına sebep olduğundan 1940'ların sonuna doğru daha evvelden tutulan yanlış yoldan geri dönülmesi zarureti hâsıl olmuştur. Türk ruhuna ve kültürüne iyiden iyiye işleyen İslâm'ın hayatın her safhasına kök saldığı ortadayken dine mesafeli olunması anlaşılabilir gibi değildir. Dolayısıyla mevcut laiklik uygulamalarından dönülmesi konusunda herhangi bir tereddüde mahal olmadığı gibi, oluşan zararları telafi etmek için en kuvvetli ve tesirli tedbirlere başvurarak vicdan terbiyesi kâmil hale getirilmelidir (Hakiki laikliğe doğru 2, 1947, ss. 16). Elbette dergide vicdan terbiyesinin nerede ve nasıl verileceği konusu da ele alınmıştır. *Selâmet*, bunun ilkokuldan üniversiteye kadar tüm okullarda kademelendirilerek verilmesini savunur. Zira bu terbiye çocukluk çağında başka yetişkinlik çağında da başka türlü telkinlerle yaşatılabilir. Her çağdaki telkinlerin mutlak surette birbirini besleyip destek olması vurgulanırken, ev ve okul birlikteliğinin sağlanmasının gerektiği açıklanır. Dini terbiye işinin hükümet mekteplerine girmesini ve dini tedrisatın hükümet okullarında yapılmasını

daha sonra da din âlimleri ve muallimleri yetiştirmek maksadıyla hükümetin nezareti altında yeni müesseselerin teşekkül ettirilmesiyle işin en mühim hedeflerinin gerçekleşmiş olacağına dikkat çekilir (Cemaat teşkilâtı kurmak meselesi, 1947, s. 3). O yıllarda Milli Eğitim Bakanlığının 3 Ağustos 1947 tarihli tebliği çerçevesinde özel din bilgileri dersanelerinin programlarıyla bu programlar doğrultusunda hazırlanacak kitapların vasıf ve şartlarının tespiti için bir danışma heyeti de oluşturulur. Bu heyette Ahmet Hamdi Akseki, Ömer Rıza Doğrul, Albülatif Nevzat Ayas, Burhan Toprak ve Yusuf Ziya Yörükân bulunur. İlkokul mezunlarına okutulacak kitapların vasıfları sadedinde çocuğun seviyesinin gözetilmesi suretiyle, “canlı”, “lirik” ve “itinalı bir dile” vurgu yapılmış olması kaydedilmelidir. Okuma kitaplarına kaynaklık teşkil etmesi için, birtakım ayet ve surelerin meali ile Yunus Emre, Süleyman Çelebi, Sadi, Mevlana, Mehmet Akif gibi müelliflerin eserlerinin adı anılır (Din tedrisatı için hazırlanacak eserler, 1947, s. 2). Ne var ki bunların doğrudan dinî muhtevalı olmadıkları dahası din öğretimi ihtiyacını karşılamak için gerekli olan mütehasıslıktan uzak olduklarına dönük eleştirilerin de gündeme gelmiş olduğu ayrıca ifade olunmalıdır.²⁰ Dolayısıyla dönemin dergilerindeki dinî neşriyat başta olmak üzere eğitim, din ve Diyanet İşleri Başkanlığı odaklı tartışmalar o yılların CHP’sinin din öğretimi çerçevesinde yapmayı planladıklarından bağımsız olarak ele alınamaz. Okullarda din öğretimi yapılmasının siyasi açıdan tehlikeli olup olmadığı noktasında da birtakım izahları yapıldığı *Selâmet*’te Türk inkılabının akide kaynaklı mezhebî ayrımları ortadan kaldırmış olmasından dolayı, okullarda vicdan terbiyesinin verilmesinin siyasi açıdan mahzur teşkil etmeyeceği kanaatindedir. Bu bakımdan dergideki laiklik tartışması bağlamında gündeme alınan mezhep konusu Cumhuriyet Türkiye’sinin genel uygulamalarına karşı çıkmak şeklinde olmayıp, bunların zaten yerleşiklik kazandığını düşüncesini besleyecek mahiyettedir.

Selâmet dergisinin genel tutumuna bakıldığında derginin laikliğin siyasi boyutuyla vicdan terbiyesi kısmını ayrı ayrı değerlendirdiği görülecektir. Bunları dikkatli bir biçimde takip eden okur için söz konusu yazılar, farklı bir anlayıştan laikliği temellendirmeye matuf olarak gündeme getirildiğini fark edecektir. Dergi laiklik kavramını ele alıp irdelemek suretiyle onu şuna dönüştürmek ister: Hakiki laiklik zaviyesinden uygulamaların analiziyle karşılaşılan hayati sorunların aşılması. Buna göre, Türk inkılabı, hilafeti ilga etmekle Sünniler ve

20 Bu eserlerin dinî olmadıkları çerçevesinde gündeme getirilen bir eleştiri için bkz. Zapsu (1947, s. 1).

Aleviler arasındaki bütün ihtilafları ortadan kaldırmış, bütün Türkleri Cumhuriyet'e ve onun anayasasına bağlamıştır. Aslında bu konuda gerçekçi hareket etmesinin de payının var olduğu yadsınamaz bu konuda. Nitekim Sünnilik ve Şiilik meselesini İran'da yayımlanan *Terakki* dergisi üzerinden ele alırken hilafet ve imamet tartışmasının lüzumsuz olduğuna temas edilmiş olması önemlidir. *Selâmet*, devrin milliyet devri olduğunu, bundan dolayı da her milletin önce tam hürriyet ve tam istiklaline kavuşmak emelinde olduğunu hatırlatır.²¹ Bunun İslâm milletleri için de geçerli olduğunu, milletler arasında sağlam dostlukların ve verimli münasebetlerin kurulabileceğini ama herhangi bir İslâm milletinin halifelik iddiasıyla diğer milletlerin bağımsızlıklarına tecavüz edeceği devrin ebediyen kapandığını gündeme getirir. Bunun için Şiiler ve Sünniler arasında halifelik yüzünden ortaya çıkan ihtilafların da maziye ait ve unutulmaya ait hatıralar arasında yerini alması gerektiğini ve eski taassupları hatırlatacak yayınlar yapmanın manasız olduğunu uygun bir dille anlatır (Sünnilik- Şiilik ayrılığına dair, 1947, s. 3). Dergiye göre Türk inkılabı bununla da yetinmemiş, fıkıhı da kaldırarak Medeni Kanun'u kabul etmiş ve böylece onların gündelik hayatları bu kanunla düzenlenir olmuştur.²² Siyasal laikliğin bariz ve üst düzeyde kabul edildiğini işaret eden bu yargılar temsil gücü yüksek bir örnek olarak bize önemli malzemeler sağlayacak niteliktedir. Bu yüzden *Selâmet*, idarî ve gündelik hayat tarzı bakımından Türkler arasındaki her türlü ihtilafın ortadan kalktığını ifade ederek birlikteliğin perçinlendiği kanaatini benimsemiş gözükmektedir. Türkler arasında hüküm süren din ve mezhebin tekleşerek İslâm'ın millî din haline gelişinin altını çizen dergi, Türk'ün dinî ve milliyeti arasında tam manasıyla kurulan ahenkten dolayı Türk milletinin bütün okullarında dinî ve vicdanî terbiye vermenin bir siyasî ihtilaf doğurması ihtimalinin bahis mevzuu olamayacağını iddia eder. Dergiye göre hal ve vaziyet bu minvalde olduğundan, din ve vicdan terbiyesinin nerede verileceği ile ilgili tereddütler gereksizdir. Çünkü

21 Derginin vatan sevgisini ayrı, din sevgisini ayrı telakki etmeni ve hangisini diğerine üstün olduğunu bahis mevzuu etmenin yersiz olduğunu uzun uzadıya anlatan bir yazı neşrettiğini de hatırlamamız lazım. (Vatan sevgisi ve din sevgisi, 1947, s. 3).

22 Bunları Bernard Lewis'in, erken Cumhuriyet devrinin din politikaları bağlamında söyledikleriyle düşüncem faydalı olabilir: "Kemalist din politikasının temeli laiklik idi, dinsizlik değildi; amacı İslamı yıkmak değil, onu devletten ayırmak - siyasal, toplumsal ve kültürel işlerde dinin ve onun temsilcilerinin yetkisine son vermek ve bunu inanç ve ibadet konularına hasretmek - idi. Böylece İslamı, çağdaş, Batılı ve bir ulus devletteki dinin rolüne indirger iken, Kemalistler aynı zamanda dinlerine daha modern ve daha milliyetçi bir şekil vermeğe de teşebbüs ettiler" (Lewis, 1993, s. 408).

laiklik memleket sathında çok hayırlı bir değişiklik vücuda getirmiş, mezhep ayrılıklarını yok ederek Türk milletinin birliğini temin etmiştir. Bu kıymetli amile karşın birtakım sorunların doğabileceğinin gündeme getirilmesi Türkiye'deki bazı uygulamaların altında yatan siyasî niyeti anlamamıza da katkı sunacak mahiyette olup, dinden bahseden her derginin özellikle siyasî manada İslâmcı olarak anılmasının ciddi birtakım sorunları beraberine getireceğini de gündeme almamızı mümkün kılacaktır:

Fakat bu hayırlı tesirin ve bu değerli değişikliğin hazırladığı feyizli zemini boş bırakmak, çok büyük bir hata olur. Çünkü bu zemin boş kalmaz ve oraya millî ruhun reddettiği birtakım fena tokumlar ekilir ve bu fena tohumlar, habis mahsuller verir. Bunun böyle olacağı şimdiden görüldüğü için, bu zemine kendi dinî ve vicdanî terbiyemizin özlü ve feyizli tohumlarını serpmek ve bunların kutlu mahsulünü almak millî bünyemizi ve millî birliğimizi büsbütün sağlamlaştırır ve milletin habis tohumlardan korunma imkânlarını kat kat arttırır.

Onun için biz dinî ve vicdanî terbiye işi üzerinde zerre kadar tereddüt etmeden sağlam adımlar atmak zorundayız ve bu işi neticelendirmekle çok büyük bir iş başarmış ve laikliği de tekâmül ettirmiş olacağız. (Doğrul, 1947f, ss. 3)

Ne var ki meselenin bu boyutunu göz ardı eden yaklaşımlar söz konusu yıllardaki bu tartışmaları İslâmcılık olarak yansıtmayı tercih ediyorlar. Metnin dikkatli bir biçimde okunması hâkim olan modalara mesafeli olunması gerektiğini gösterecektir. *Selâmet* laik düzenin kabulü konusunda birtakım işaretler sunuyor olması bakımından oldukça dikkat çekici yorumlar sunar. Vicdan terbiyesinin gerekliliği üzerinden mevcut laiklik uygulamalarının eleştirildiği dergide Türkiye özelinde dinin siyasetten uzak tutulması tavsiye edilirken İslâm âlemi ile ilgili gelişmeler ele alınırken, daha dinî bir dilin kullanıldığı göz ardı edilemez. Pakistan'ın siyasî sahada bir İslâm devleti şeklinde teşekkül edişi alkışlanmakla birlikte, din adamlarının siyasetten uzak fakat İslâm'ın hakikatlerini iyi anlayıp anlatmalarının elzem olduğunun ifade edilmesi bu çerçevede ele alınabilir (Erkul, 1947, s. 2). Son tahlilde bu durum, laikliğin din ve mukaddesat düşmanlığı şeklinde anlaşılıp uygulanmasından kurtulma siyaseti veya dinin özel alana çekilişinin kabul edilmesi şeklinde yorumlanabilir. Ancak gerek *Selâmet*'in gerekse diğer dergilerin devlet yönetimini dinin emir ve nehiyleri doğrultusunda biçimlendirmek gibi bir niyetlerinin olmadığını bu manada II. Meşrutiyet devrindeki siyasî prensiplerden önemli ölçüde ricat edildiğini söylemek lazım.

Ehli Sünnet: İman ve Ahlak Cephesini Kuvvetlendirecek “Seyyar Din Dershanesi”

“İlmi, ahlaki ve içtimai mecmua” vurgusuyla yayımlanan *Ehli Sünnet*, hakiki İslâmiyet, tefsir, hadis, ahlak, fıkıh, dini kurumların zayıflığı, dinî yayınların iyileştirilmesi ve aktüel konulardaki yazılarıyla öne çıkan dergilerden biri olup 1947 ile 1953 yılları arasında kendisinden söz ettirmeyi başarır. İlk yıllarda öğrencilere ve eğitim seviyesi düşük olanlara yönelik yayın yapan dergi zamanla sayfa sayısını arttırarak daha ilmi bir seviye yakalamaya çalışmıştır. Büyük Doğu Cemiyetine de üye olan Abdurrahim Zapsu tarafından çıkarılan *Ehli Sünnet* dergisinin yayımlanmaya başlaması çok partili hayata geçilirken karşılaşılan sorunların nasıl çözüleceğini ifade etme düşüncesinden bağımsız ele alınamaz. Derginin gayesi, mekteplerde din öğretilmemesinden dolayı dinlerini öğrenemeyen Müslüman çocukların dini bilgi ihtiyacını Ehli Sünnet itikadı dairesi içinde karşılamaktır (Zapsu, 1947a, s. 3). Zira okulda öğretilmeyen bilgileri anne ve babaların öğretmesi için önce onların dini bilmeleri gerekir. Bunun için dergilere ihtiyaç duyulmuş fakat söz konusu yayınları çıkaranların kahir ekseriyeti mütehasıs kişilerce neşredilmediğinden birtakım falsolar vermişlerdir. İlk merhalede halk tarafından rağbet gören bu dergiler zamanla halkın sevgisini kaybetmişlerdir (Ehli sünnetin gayesi, 1948, s. 5). İşte bu ortam içerisinde salâhiyet ve ihtisasa dayanmak suretiyle önce haftalık olarak yayın hayatına başlayan dergi 1948-1949 yıllarında on beş günlük olmuş, 1950 sonlarına doğru aylık çıkmak durumunda kalmış, 1951'den 1953 sonuna kadar bu şekilde yayınlanmıştır. Zaman zaman üç bin beş yüz ile dört bin beş yüz arasında bir ulaşan derginin aboneleri, derginin zamanında ulaşmayı, abone sahibinin oğlunun askere gidişi, başka mecmuaların çıkması, ekonomik durum ve yeni yazıyı okuyamama gibi gerekçeler ileri sürerek aboneliklerini iptal ettirmiş olsalar da yayın hayatını sürdürmüştür (Mücahedemiz, 1952, s. 4). Bunların sayıları altı yüz civarındadır fakat dergiyi çıkaranlar derginin yirmi milyonluk bir ülkede hiç olmazsa elli altmış bin abonesinin olmasını arzu ederler fakat bu gerçekleşmez. Bunun sebeplerinden biri derginin çıkışını hiçbir gazetenin duyurmaya yanaşmaması bir diğeri ise Türkiye dâhilindeki dağıtım bayilerinin iman muarızı zümrelerin elinde bulunmasıdır (Zapsu, 1950b, 4 senelik muhasebe, ss. 8). Dikkat edilirse bazı dergilerin çıkışı dönemin gazetelerinde sevinçle karşılanmış bazıları ise hiç duyurulmamıştır. O yıllarda herhangi bir gazetenin bir dergiyi tanıtmaması o derginin kültürel hafızada yer edinip tanınması açısından oldukça önemlidir. Ayrıca *Ehli Sünnet*'in de tıpkı *Serdengeçti* gibi şikâyetçi ol-

duğu dergilerin dağıtım sorununun neredeyse o yıllardan bu yana değişmeden olduğu gibi kaldığını söylemek de mümkündür.

Ehli Sünnet, yayın hayatına başlamasının sebebi olarak demokratik hayata geçilmesinin ardından, halkın din ve iman ihtiyaçlarının karşılanmasını vatani ve dini bir vazife telakki etmesini zikreder. Bu açıdan Necip Fazıl kadar inkılapçı bir mizacı olmasa da dindar kişiliğinden dolayı CHP'ye muhalifliğinin (Karakoç, 1989a, s. 7) dile getirdiği meseleler açısından öneminin altının çizilmesi gerekir. Fakat bu noktada, o yıllarda “din kültüründen mahrum birtakım arkadaşların ortaya atılarak bu konuyu adeta bir menfaat vesilesi yaparak, dine, İslamiyet'e uymayan şeyleri dine mal ederek bilir bilmez meseleler çıkarmaları”na (Muhasibimiz, 1952, s. 9) temas edilmesi dikkat çekmektedir. Bundan dolayı dergi, kimi zaman kendisini “seyyar din dershanesi” olarak takdim etmekte bu derginin her Müslümanın evinde bulunmasının şart olduğu hatırlatılarak derginin abone sayısı arttırılmaya çalışılmaktadır.

Ehli Sünnet dergisi de tıpkı *Selâmet* gibi başka gazetelerden, memleketin marif ve siyasi hayatındaki gelişmelere ışık tutmak maksadına binaen zaman zaman makaleler iktibas eder, diğer dergilerde olduğu gibi Diyanet İşleri Başkanlığı, din hürriyeti, millet, mukaddesat ve Ahmet Hamdi Akseki konulu yazılara yer verir. 1950 Mayıs'ı öncesindeki tavır ve tutumuyla bu tarihten sonrakiler arasında bariz bir farklılık hemen göze çarpar. Memleketin seçim sürecinde olduğu hararetli günlerde *Ehli Sünnet*, şiddetli siyaset cereyanı karşısında okurlarının herhangi bir tarafa temayül etmemeleri noktasında uyarma gereği duyar. Din ile dünyanın birbirinden ayrıldığını bundan dolayı din cephesinin siyasi bir kanaat izhar ederek perişan olmaması gerektiği vurgulanır. Şu satırlar hem dönemin ruhunu yansıtır hem de temkin siyasetinin yansıması olarak da okunabilir:

Halis bir niyetle ve iman icabı size şu ricada bulunuyoruz; Memur diye Halk Partisinin siyasetine alet olmayınız, aynı zamanda muhalif hiçbir partide de faaliyet göstermeyiniz. Bugün din ile siyaset tamamen birbirinin zıddı haline getirilmiştir. Din adamları siyasetle iştilig etmemeli, onlar memleketin çok muhtaç bulunduğu halkının iman ve ahlak cephesini kuvvetlendirmeye çalışmalıdırlar. Bu tavsiyemiz gerek memleketin gerek imanın gerek kendi şahsımızın menfaatini vazihan göstermektedir. Bunu yazmakla biz ilmi ve dini vazifemizi yapmış oluyoruz. (Muhterem din adamlarımıza, 1950, s. 2)

Ehli Sünnet bu konudaki yaklaşımını genel olarak muhafaza etmekle birlikte 1950'nin sonraki aylarında din ve laiklik konusunda daha cesur yazılara yer vermiştir. Bu tavır değişikliği sadece *Ehli Sünnet* dergisine münhasır olmayıp başta

Sebilürreşad olmak üzere birçok dergide karşımıza çıkan beklenen bir durumdur. Ezanın aslına döndürülmesi, Adnan Menderes'e duyulan güveni arttırmış, din eğitimi ve Diyanet başta olmak üzere öne çıkan konular dahası CHP ile sürdürülen mücadeledeki özgüven artık Türkiye'nin değiştiğine hamledilmiş ve bu yöndeki her adım dinî hayatının inkişafı çerçevesinde yorumlanır olmuştur (Tebrik, 1950, s. 2). Bunun da etkisiyle *Ehli Sünnet*, bu yıllarda başörtüsü meselesini ilk defa gündeme getiren dergilerden biri olmuştur. Dergi, Pakistan'a resmi bir gezi için giden Türkiyeli üç kadının Muhammet Ali Cinnah'ın kabrini ziyaret esnasında başlarını örtmüş olmaları Demokrat Parti yanlısı yayın yapan *Zafer* gazetesine verdiği cevapta: "Başörtüsüne dil uzatmak medeni Garp ahlakına dahi uymayan gülünç ve çirkin bir geriliktir" ifadelerine yer verir (Behçet, 1952, s.y.). Her ne kadar sırf ilmi ve dinî mevzuları yaymak gayesiyle yola çıkmış ve bunu programlı bir biçimde yaptığı iddiasında olsa da *Ehli Sünnet* dergisinde, Kemalizm, anti-Kemalizm, cemiyetler, Doğu medreselerinin konumu, Kur'an'ın Türkçeye tercüme edilmesi mevzuu, Bâtını temayüller, Bolşeviklik, masonluk, sağcılık, solculuk, Tek Parti döneminde Diyarbakır başta olmak üzere bölge illerindeki uygulamalarının eleştirisini konu edinen yazılar dönemin genel tartışma konuları hakkında malumat edinmeyi mümkün kılar (Zapsu, 11953a, s. 10-12) "Mecmuamız siyasi değildir" diyen *Ehli Sünnet*, kendisini İslâm dünyasındaki gelişmeleri Kur'an kardeşliğinin bir gereği olarak okurlarına ulaştırmakla mükellef görür (İslâm âlemi Pakistan, 1952, s. 14). Dergi bir okuyucunun sorusu üzerine fıkıh konularını ele alırken, bu konularda hassas olmanın son derece önemli olduğunu bu çerçevede gerek *Ehli Sünnet* mecmuasına gerekse İstanbul müftüsü Ömer Nasuhi Bilmen'in *Büyük İslâm İlmihali* eserine alaka gösterilmesinin "Türkiye Müslümanlarının" hakikaten dinlerinde ne kadar hassas olduklarının ispatı olduğunu kaydeder (Fıkıh, 15 Şubat 1953, ss. 9-10). Burada Türk yerine Türkiye tabirinin kullanılmış olması da dönemin genel seyri içerisinde oldukça farklı bir duyarlılığın yansıması olarak ele alınabilir. Fakat bunun her zaman bu şekilde kullanılmadığını da belirtmek icap eder. Zira birkaç satır sonra "bin seneden beri büyük bir medeniyet meydana getiren Türk Müslümanlığının bugün her vakitten daha dinç" olduğu söylenir. Buna göre, dinin her zaman diri kalması için cahil yobazlardan ve din düşmanı mütecavizlerden muhafaza edilmesi şarttır. Dergide İslâm âleminde haberlerin yanında Hristiyanlık, Cizvitler, masonluk ve radyoda dini neşriyata dair değinilere ve yazılara da yer verilir. Memleketteki din anlayışı, evliyalık, mevlidi şerif, Hz. İsa'nın refi, Peygamberin şefaati ve kabir ziyareti gibi konular ele alınır.

İslâmın Nuru: Milletın Şuur Hareketi

1951 yılının Nisan ayında Ali Kemal Belviranlı tarafından, “dinî, ilmî, ahlakî ve edebî mecmua” alt başlığıyla yayınlanmaya başlayan *İslâmın Nuru* dergisi, takdim yazısında Türk matbuatının bir parçası olarak, sosyolojik bir yaklaşımla toplumsal hayatı dinî, iktisadî, hukukî ve siyasî veçheleriyle tahlil etmeye çalışacağını belirtir.²³ Günün yaşanan hadiselerinin hayatımız üzerindeki tesirinin başka olaylardan fazla olması hasebiyle, derginin bunlara öncelik vereceğini fakat bunu yaparken memleketin asırlık davası olan ilmî ölçülerden asla şaşmamaya gayret edeceğinin altını çizer. İlim ve sanat hayatında hiçbir değeri olmayan sözlere kulak asmadan, memlekette çok ciddi bir ilim hareketi uyandırmaya çaba harcayacağını ilan eder. Böylece İslâm’ın en sağlam ilmî hakikatlere dayandığını ve İslâm dışındaki bütün diğer dinlerin bu noktada bir şey yapamaz halde olduğu iddia eder. Türk milletinin şuur hareketini temsil etmek misyonuyla yayın hayatına başlayan dergi, bütün öteki toplumsal kurumların faaliyetlerini hesaba katmak suretiyle çalışacağını açıklar. Türk toplumsal yapısının en kusursuz seviyeye yükselmesi için kanunların müsaade ettiği her çareye başvurarak, meselenin uzmanı ehil kişilerle ilimi tetkikler ve anketler tertipleyeceğini duyurur. İslâm dininin ilimle ve ilmin İslâm diniyle alakasının bulunduğunu en kör olanlara dahi kabul ettirecek tarzda ilim esaslarına sadık kalacak bir neşir faaliyeti içerisinde olmayı vadeder. Tantavi Cevherî’den yapılan tefsir tercümesini de dikkate alırsak derginin önceleri bilimsel tefsir akımının etkisinde olduğunu söyleyebiliriz. Zaten dergi heyeti, tefsir kısmını sunarken hemen sayfanın başına koydukları notta, birkaç seneden beri Müslümanlar arasında şöhret bulan Cevherî’ye atıf yaparak, onun tefsirini “uzun seneler uğraşarak ve her ilme ait bahsi en salahiyetli mütehasıslara yazdırarak kaleme almış” olduğu belirtilmekte ve şöyle devam edilmektedir:

Bundan dolayı size takdim ettiğimiz bu tefsir- aynı zamanda- en yeni keşiflere dayanan bir muhitülmaarif (ansiklopedi) malumatını muhtevi olacaktır. Bu tefsir hakkında bir fikir vermek için, muhterem müfessir Tantavî’nin hacca giderken Cidde şehrinde dünyanın dört bir köşesinden gelen Müslüman âlimleriyle (Hilkat ve tabiat) hakkında yaptığı bir münakaşayı burada ıktibas ediyoruz. (Tefsir, 1951, s. 8).

23 *Ehli Sünnet* dergisi, Diyanet İşleri Başkanlığının dini mecmualara yardım etmeye karar verdiğini ve bu noktada ilk olarak 3.600 lirayı *İslâmın Nuru* dergisine verdiğini belirtir. Makamın kadirşinaslığına bütün dini mecmuaların müteşekkir olduğunu kaydeder (Mühim bir istihbar, 1953, s. 10). Dönemin dergilerinin Diyanet tarafından desteklenmesi hakkında ayrıca bkz. Lewis (1993, s. 429).

Savunduğu ve iyiliğine inandığı her umdeyi Türk cemiyet hayatına tavsiye edeceğini, okuyucularının her derdine ortak olmaya çalışacağını beyan eden *İslâmın Nuru*'nda bütün İslâm dünyasının en yüksek bilginlerinin daima yazı yazmak yardımında bulunacaklarının ilan edilmesi, 1940'lardan itibaren doğrudan doğruya İslâmî iddialı olarak yayın hayatına atılan dergilerin şu ya da bu düzeyde İslâm âlemi ufkunun bulunduğu söylememize imkân tanır. Ayrıca dergi bu yönüyle kendisinden sonra yayımlanmaya başlayacak olan *İslâm mecmuasını* akla getirir. Zira o dergide de İslâm dünyasından önemli müellifler derginin tahrir heyeti olarak okuyuculara ilan olunacaktır. Fakat bu noktadaki ilmî olma vurgusunun abartıya kaçacak derecede olduğu da göz ardı edilemez: "Mecmuamız Türk cemiyet hayatının ve İslâm âleminin ortaya atacağı ve önümüze çıkaracağı her meseleyi, önce müşahede, sonra tavsif, daha sonra büyük dinimizin- her ilmi açıklamayı gölgede ve geride bırakan-kendi nurlu izahını ileriye sürecektir (Takdim, 1951, s. 2).

Dönemin dergilerindeki müsteşrik eleştirisinin bu dergide de süreklilik arz ettiğini, onların ilmî hakikat zannederek Müslümanlık aleyhindeki bazı tan ve tarizlerine cevap vererek bunları ya cahil yahut garazkâr olduklarının ispat ve teşhir edileceğinin altının çizilmesinden hareketle söyleyebiliriz. Havasa, münevverlere yani şuura hitap etmeyi arzulayan *İslâmın Nuru* dergisi, tefsir, hadis, siyer, kelam, tasavvuf gibi İslâmî ilimlere dair metinlerin yanında klasik şiirler, okuyucu mektupları, müstakil incelemeler, Arapça dersleri, hutbe ve dönemin aktüel gelişmelerini konu edinen haberlerle makalelere yer verir. Derginin devam edebilmesi ve yaşaması, umumî rağbete mazhariyeti için okurların dergiye abone olmaya çağrıldığını ve bunun sadece dergiyle sınırlı kalmadığını ifade etmeliyiz. Zira bir süreli yayının birkaç kişinin omuzlarında ilanihaye taşınabilmesi imkân dâhilinde değildir (Çantay, 1952, s. 41). İmkân ve enerjisini irşada teksif eden *İslâmın Nuru*, ilmî, ahlaki ve edebi yayınlarını geçmişteki âlimlerin ve dönemin isimlerinin yazılarına yer vererek bütünlüklü kılmaya gayret eder. Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, Hasan Basri Çantay, Ahmet Naim, Mehmet Akif, Ömer Nasuhi Bilmen, Hamit Çağıl, Ali Ulvi Kurucu, İsmail Ezherli, Numan Kurtulmuş, Ali Nihat Tarlan, Muhammed İkbâl, Ömer Kirazoğlu, İmam Gazali, Şakir Berki, Hakkı Süha Gezgin, Alexis Carrel, Haluk Nurbaki, H. Hüsnü Erdem, Abdurrahman Gürses, Zekai Konrapa, İzmirli İsmail Hakkı, Meşkure Sargut, Ahmet Hamdi Akseki, Tahiriül Mevlevi, Kamil Miras, M. Fuat Çam-

dibi, Mahmut Kirazlı, Ali Fuat Başgil²⁴, M. Asım Köksal, Kemal Özkaragöz gibi müelliflerin yazılarına yer verilir. Meşrutiyet devrinden sonra Mehmet Akif'in çıkardığı dergilerde makaleleri tercüme edilen isimlerden birinin Abdülaziz Caviş olduğunu biliyoruz. *İslâmın Nuru*, onun İslâm'ın hakikatini en ilmi şekilde anlatan kalemlerden biri olduğu düşüncesiyle, İslâm düşüncesi konulu metinlerini Mehmet Akif tercümesiyle okurlarıyla yeniden buluşturmuştur (Caviş, 1952, s. 40-42). Esasında yayımlanmış metinlerin yıllar sonra yeniden okuyucularla buluşturulması tarihsel hafıza ve kültürel miras bakımından önemli olmakla birlikte, dönemin dergilerinin fikrî kuvvet, kudret ve insicamının II. Meşrutiyet devrindekiler kadar olmadığı şeklindeki tespitin büyük ölçüde haklılığını akla getirir (Tunaya, 1996, s. 182). Derginin kapaklarındaki levhalar her sayı devam etmiş ve böylelikle abidevi eserlerden birinin resmi ve yazılardan da mübarek isimler sunulmuştur. Ayrıca kapaklardaki cami görselleri ile 1950 sonrasında artan cami yapımını ve bununla beraber yaygınlaşan dernekleri de bir arada düşünebiliriz. Derginin hayır derneklerinin önemine vurgu yapmış olması bunu mümkün kılmaktadır. Sanat zevkine değinen *İslâmın Nuru*, Avrupa ve Amerika büyüklerinin ev ve müzelerinin hüsnü hat ve tezyinatla dolu olduğu bilgisini aktararak okurlarının, kapaklardaki levhaları kullanmak istediklerinde nasıl bir yol takip edeceklerini de açıklar.

Şu var ki, Türkiye'de olup bitenler, *İslâmın Nuru* dergisine sekizinci sayıya kadar doğrudan yansımaz, bu sayıda Millî Eğitim Bakanlığı'nın İstanbul, Ankara, Kayseri, Adana, Isparta, Kayseri ve Maraş'ta açtığı İmam Hatip Okulları açmasından duyulan memnuniyet izhar edilir. Okulların memleket evladına çok büyük hizmetinin olacağı vurgulanırken İmam Hatip mezunlarının her mesleğe girebileceği ve yedek subay olma hakkına sahip olduklarının da belirtilmiş olması dikkat çekmektedir (Haberler, 1951, s. 2). Sonraki sayılarda mektep, cami, kütüphane, hastane yaptırmak, faydalı ve ilmi eserler neşretmek, talebe okutmak gibi hayırlı işleri yapmak ve idame ettirmek üzere her yerde hayır cemiyetleri kurulması gerekliliğini okuyucularına duyurur (Haberler, 1952, s. 2). Hiç şüphesiz dergi kadrosunun mahalli hayır işlerini, ilme, ahlaka ve imara hizmeti her vatandaşın dinî ve millî vazifesi telakki etmesinin etkisi vardır. Bu yüzden her şeyi devletten beklemenin doğru olmadığı, milletin ruhundaki hayırlı işler

24 Ali Başgil, çok partili hayata geçişten sonra dönemin pek çok dergisine yazılarıyla katkı sunmuş ya da bu dergilerin yazılarını özellikle kriz zamanlarında iktibas ederek yayımlamışlardı. Başgil'in yazıları için bkz. Aşçı (2000).

yapmak hasletini geliştirmenin lazım olduğu vurgulanır (Haberler, 1952, s. 2). Ne var ki derginin bu kanaati *Ehli Sünnet* dergisi tarafından paylaşılmaz, zira ona göre devlet muktedir olmasından dolayı halkın birtakım ihtiyaçlarını tabii olarak karşılamak durumundadır. Vakıf, dernek gibi oluşumlar yurt, bina yapımı gibi işlerle meşgul olmak yerine ilmî yetkinliği sağlayacak kültürel faaliyetlerin bânisi olmalıdırlar.

Uzun zamandır hakkında farklı açıklamaların yapıldığı ve bunun yaygınlık kazandığı din ve milliyet meselesi *İslâmın Nuru* dergisine yansıyan tartışma konularındandır. *Selâmet* dergisinin din ve vatan sevgisinin ayrılamayacağı vurgulayan 1947'deki yaklaşımının bir benzerini 1950'lerin ilk yarısında yayımlanan *İslâmın Nuru*'nda da görebiliriz. Dergide yayımlanan metinde bir insanın "dinci" olarak itham edilmesinin yanlışlığı mevzubahis edilirken, milliyeti taziz eden insanların bir kısmının dinci birtakımının milliyetçi olarak ayrı zümreler şeklinde düşünülmesinin millet camiasını dağıtıcı teşekküllerin esası olduğu belirtildikten sonra, dindar insanların daha sağlam milliyetçi oldukları ifade olunur. Fransa, Anglosaksonlar ve Amerika'dan örnekler getirilir ve şöyle devam edilir:

Bizde de öyledir: Dindar bir Türk, manen daha sağlam bir Türk'tür. Zira milliyet, sosyal kıymetler sıralanışından müteşekkil bir iç kuruluşun terkididir. Bu içtimai değerlerin başında kutsiyet hükümleri gelir. Kutsiyet hükümlerinin kaynağı dindir. Allah ve iyilik esasları ruhumuza en derin, en manevî ve en insanî değerleri bağışlar. Türk'ün dinini mühmel[manasız] sayan fert, hangi payede sanılırsa sanılsın, sadece Türk bile değildir; zira bu vatanda yüzde 99 yurttaş Müslüman oğlu Müslümandır. (Tanrıkulu, 1952, s. 20)

Benzer şekilde *Ehli Sünnet* dergisinde de, İslâm'ın vatan mefhumunu imandan saydığı, imanı olanın vatanına değer vereceği belirtilir (Sayın Adnan Menderes'e, 1951, s. 2). Müşterek bir gayret ve devamlı bir himmetin mahsulü olan dergi, 24. sayısından sonra yayınına "hem hazırlıklarını ikmal etmek hem de arzu ettikleri bazı imkân ve hallerin tahakkukunu birlikte görmek ümidiyle kısa da olsa bir müddet için ara vermeyi zarurî" bulmuştur (Haberler, 1953, s. 2). Ne var ki bu ara veriş keyfiyetinin ayrıntıları bir türlü açıklanmamış ve dergi bir daha yayınlanmamıştır. Muhtemelen derginin kapanışı 1952 sonbaharında vuku bulan Malatya Hadisesinden sonra ülkenin içine girdiği durumdur. Derginin Diyanet tarafından desteklendiği şeklindeki açıklamayı da dikkate alırsak bu ihtimal daha da kuvvetlenir.

Asya'nın Uyanışı, İslam Âlemi Fikri ve “Nezih Ümmetçilik”

İkinci Dünya Savaşı atmosferi içerisinde dönemin polemik yönü baskın olan dergilerinde olsun diğerlerinde olsun dünya siyasetiyle alakalı hayli metin ve tahlil yayımlanır. Bu yıllarda *Hareket* dergisinde Avrupa zihniyet dünyasının inhisarı, Türkiye'nin kendine mahsus bir farklılıkla dünyaya katkıda bulunma iktidarından yoksun oluşu konuları işlenir. Batının insanlığa önderlik edecek ruhi ve ahlaki değerlerden yoksun olduğunu vurgulayan *Hareket*'te, Türkiye'nin Batı dünyasından farklı temellere dayanan bir medeniyete bağlanması gerektiği ele alınan öncelikli konulardan biri olur. Ahlaki yönü önde olan bu medeniyet ise ancak Türkiye ile ruh yakınlığı olan Doğu milletleriyle beraber kurulabilir. Dergide Mahatma Gandhi'den söz eden metinlerin hayli yekûn tutması hatta onun ölümünden sonra derginin arka kapağındaki resminin altına önce “merhum” ifadesinin yazılıp dergi basıldıktan sonra üzerinin çizilmiş olması da (1948, s. 13) Gandhi'nin dergiyi çıkaranların imgesinde ne kadar kalıcı izler bıraktığını gösterir. Bu durum Asya'nın uyanışı vurgusuyla birlikte ele alındığında bir sürekliliği de anlatır. Kendi düşünce yapısıyla tutarlı bir uyanış siyaseti arayışındaki Nurettin Topçu, daha savaş devam ederken Avrupa'yı ve Batıcılığı oldukça sert bir biçimde eleştirerek şunları yazacaktır:

Artık biliniz ki ruhumuza Avrupa'dan, Garptan yama eklenmeyecektir. Avrupa milliyetlerini kurmuş olan yaşatıcı kuvvetlerden artık ne Hıristiyanlık ne de sömürgecilikten ayrıldığı anda iflase mahkûm olan insanlığın katili büyük sanayi bizim milletimizle ilgili kıymetler değildir. Bizim milletimizi onlar yaşatmamıştır. Bin yıllık tarihi olan Anadolu milleti, İslâm dini ile Eti ekonomisinin, her ikisi de Asyalı olan kuvvetlerin çocuğudur. Soyumuz Asya'nın olduğu gibi ahlakımız, ekonomimiz de Asya'nın namuskâr eseridirler... Bu inkılap, bu uyanış ve kendimize dönüş hareketi ancak hasta Avrupa'ninkinden ayrı, kendi ruhumuza bağlı yeni bir ahlâk, namuskâr bir ekonomi ve onlarla birlikte ruhu tanıtacak bütün ilimlerin canlandırılması, mekteplerimizde bunların okutulmasıyla başlayacaktır. Ve bu uyanış Asya'ya, güneşin doğduğu tarafa gözlerimizi çevirip Çinli ile Hintli de sevmek, evet onların asırlarca süren mazlum ve esir yaşayışlarından iğrenmeyecek onları tanımak ve sevmek gayesine doğru ilerleyecektir. Millet fikrinin bizde Avrupa fikrinden son ve kati vedalaşma zamanı gelmiştir. (Topçu, 1943a, s. 261)

İkinci Dünya Savaşı'nı dikkate aldığımızda belki burada bir miktar Necip Fazıl üzerinde de durmak icap eder. Bu yıllarda Necip Fazıl önce *Haber* sonra *Son Telgraf* ardından da *Büyük Doğu* dergisinde yazmıştır. Onun yazıları hem

savaşın nasıl yorumlandığı hem de daha sonra Soğuk Savaş adıyla bilinecek olan yıllardaki siyasi tercihleri anlamlandırmak bakımından son derece önem arz eder. Bilindiği üzere bu yıllarda Türkiye'de oluşmaya başlayan farklı kamuoyları İkinci Dünya Savaşının tarafları arasındaki seçimlerle de yakından bağlantılıydı. Dönemin siyasi ve fikri aktörlerinden bazıları Sovyetler Birliği'ni, bazıları Anglosakson dünyayı, bazıları da faşistleri tercih etmenin yararlı olacağı kanaatindeydi. Bunların dergileri ve gazeteleri meselelerin siyasi veçhesini daha belirgin olarak sunmasının yanında alternatif kamuoylarını da gündeme getiriyordu. İşte bu ortam içerisinde Necip Fazıl'ın İkinci Dünya Savaşı sürecindeki fikirlerini ele almak gerekliliği bulunmaktadır. Bu yüzden *Son Telgraf*'taki yazıları elimize oldukça geniş bir materyal sunmaktadır. Kendisinin yıllar sonra kaleme alacağı *Babiâli*'deki anlatımlarını dikkate alırsak, Türk basını İkinci Dünya Savaşının hemen başlarında üç ayrı kampa bölünür. Bunlar hak ve hürriyet cephesi olarak demokrasileri tutanlar, Nazilere yapışmaya kalkanlar ve Sovyetlere ümit bağlayanlar. Necip Fazıl'a göre demokrasiyi tutanlar, "hava civacılar", Nazileri tutanlar "muhteris köleler" Sovyetleri tutanlar ise "dirilişsiz ölüm davetçileridir". Elbette bu üç tasnif esas alınırsa onun, bu gruplaşmalar içerisinde yer almadığı düşünülebilir fakat gerçek böyle değildir. Necip Fazıl, savaşın ilk yıllarından itibaren demokrasileri destekleyerek Almanya karşıtı fakat son kerte de Batıyı öne çıkaran bir siyasi tercih ortaya koymuştur. Bu dönemde Almanya'nın kabuğunu çatlatma ve kendisine yeni alanlar açma arayışıyla başlattığı savaş, Batı demokrasilerince totalitarizmin acımasız saldırganlığı olarak takdim edilebilmiştir. Bundan dolayı İngiliz ve Fransızların, Asya, Ortadoğu ve Afrika'da oluşturduğu emperyalist ve sömürgeci statülerinin üstü kolaylıkla örtülmüştür. Almanya karşısında oluşturulan blok, faşizmin kötülüklerden bahsederek kendisine taraf tar toplarken, insanlığın hak ve hürriyet ihtiyacını vurgulayarak demokrasi cephesini genişletirken aynı zamanda Nazilik ve Faşizm üzerinden tek boyutlu bir dünya anlatısı sunuyordu. Necip Fazıl, her ne kadar İngiltere ve Fransa'yı "hava civacılar" olarak nitelese de, onları kendilerini sundukları biçimde kabul ederek bir bakıma Batı dışı coğrafyada yaşanan sömürgecilik ve emperyalizmle doğrudan bağlantılı gelişmeleri ikincil kılmuş yani sonradan belirgin kılacağı *Büyük Doğu* perspektifiyle hareket etmemiştir. Şüphesiz onun ilk devre *Büyük Doğu* dergisinden itibaren sık sık karşımıza çıkacak olan bu tercihlerinde konjonktürel olanın her daim belirleyici olması etkili olmuştur (Türinay, 1994, s. 144).²⁵

25 Derginin ikinci devresinden itibaren Nizamettin Nazif ve yıllar sonra *Selâmet* dergisini çıkaracak olan Ömer Rıza Doğrul İslâm âlemi konulu metinleriyle *Büyük Doğu* sayfalarında yer alacaklardır.

Meseleye bu zaviyeden baktığımızda Topçu'nu mazlum milletlerin uyanışına yüklediği anlam onun metinlerinde yoktur.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra İslâm ülkelerindeki fiilî sömürgeciliğin sona erdirilmesi, dekolonizasyon mücadelesi dönemin dergilerinde şu veya bu düzeyde ele alınıp işlenen konular arasındaydı. Sözelimi *Selâmet* dergisi bu konuda çok sayıda haber, yazı ve portre yazısına yer vermiştir. Dergi, Birinci Dünya Harbi'nin sonlarından itibaren İslâm âleminin manzarasının, Batı âleminin yükselişi karşısında hep gerileyen, hürriyet ve istiklalini durmadan kaybeden ve artık ne zaman bir daha kalkınacağı belli olmayan bir çöküntü halinden başka bir şey olmadığını ifade eder. Dahası bu içler acısı durumdan dolayı, dönemin fikri ve siyasi önderlerinin İslâm âleminin tekrar kalkınarak bir araya gelmek için birtakım girişimlerde bulunabileceği noktasında çok umutlu olmadıklarını hatırlatır. *Selâmet*'e göre İkinci Dünya Savaşının ardından bu karabasan günleri geride kalmış artık İslâm âlemi bambaşka bir havaya bürünmüştür. Ömer Rıza Doğrul'un 1947'deki ifadeleri bu hissiyatı iyi yansıtmaktadır:

Birinci Dünya Harbinden yirmi beş sene geçmeden, yirminci asır ilk yarısını tamamlamadan bütün durum değişmiş ve İslâm âlemi baştanbaşa uyanmış ve baştanbaşa kalkınmıştır. Daha dün bağımsız ve yarı bağımsız İslâm memleketleri sayılı iken bugün bağımsızlık ve hürriyet havası âdeta bütün İslâm âlemini kaplamış ve dünya yeni bir İslâm kalkınmasının şahidi olmak gibi eşsiz bir bahtiyarlığa kavuşmuştur. (Doğrul, 1947c, s. 2)

Hiç şüphesiz İslâm âlemiyle arasına ciddi bir mesafe koyan Türkiye'de İkinci Dünya Savaşından sonra gerek Soğuk Savaş'ta Amerika'dan yana tercihte bulunulması gerek Filistin ve Pakistan'da yaşanan gelişmeler bazı politikaların farklılık göstermeye başlamasına sebep olmuştur. Türkiye'nin Tek Parti devrinde uyguladığı katı laiklik politikalarından vazgeçmesi, Diyanet'in artan etkisi, din ve vicdan özgürlüğü, din eğitimi, cami yapımı gibi alanlarda kısmî de olsa birtakım iyileştirmeler yapması ile yeni İslâm âlemi fikrinin eşzamanlı olarak birbirlerini besleyecek şekilde geliştiğini dikkate almak lazımdır (Kara, 2016, s. 115). Dolayısıyla dönemin gazete ve dergilerinde, canlanan yeni fikir ve onun iç politikadaki yansımalarıyla irtibatlı yazılara hatta siyasi açıklamalara rastlanır.²⁶

26 Dönemin CHP milletvekili Hamdullah Suphi Tanrıöver bu bağlamda şunları ifade edecektir: "Benim mensup olduğum nesil ihtiyarlamıştır, büsbütün çekilip gitmek üzeredir. Gençlerimizin bu İslâm dünyasıyla bizden fazla alakadar olmasını hayati bir zaruret addediyorum. Mensup olduğumuz dinin kuvveti yalnız öbür medeniyetler arasında hususiyeti pek çok olan bir ayrı medeniyet vücuda getirmeydi. Hâlâ onun çok büyük bir hayatiyeti var.(...) Biz, İslâmî şarkın bin senelik tarihinde gayet büyük

Dönemin dindar-milliyetçi dergilerinin genelinde İkinci Dünya Savaşı'nın akabinde bu yılların öncelikleri zaviyesinden yapılan İslâm âlemi analizleri Müslümanların birlikteliği fikrinin tekrar öne çıkması bakımından müstesna bir kavrayışa tekabül eder. Türkiye başta olmak üzere İslâm ülkelerinin birbirleri ile sıkı işbirliği içerisinde olmalarının sağlayacağı yararlar vurgu yapan dergilerde, millî ve İslâmî unsurların aynı potada eritilerek sömürgecilere ve komünistlere karşı bir mukavemet oluşturulması gerektiğinin altı çizilmiştir (Sitembölükbaşı, 1995, ss. 186). İslâm âlemi fikrini aydınlatmak üzere geniş çapta yapılan tartışmalar barındıran *Selâmet*, "İslâm Âleminin Davaları" bahsinde birinci sayısında Filistin, ikinci sayısında Pakistan meselesini etraflıca ele almıştır. Bu konulardaki yazıların isimsiz olması, müellifinin derginin başyazarı olduğundan kaynaklansa gerektir. Osmanlı Devletinin çözülüp parçalanmasına kadar ortada bir Filistin meselesinin olmadığını anlatan cümlelerle başlayan yazı, Birinci Dünya Savaşı, Balfour Deklarasyonu, Siyonizm gibi çok temel konulara temas ettikten sonra İkinci Dünya Savaşı yıllarında vuku bulan hadiseler hakkında genel bilgiler sunar. İsimsiz olarak yayımlanan metnin giriş kısmındaki şu vurgu dikkat çeker:

Filistin meselesi, İslâm âleminin en büyük davalarından biridir. Siyonistler burada bağımsız bir devlet kurarak bütün bitişik memleketleri sömürmek ve iktisadî kuvvetlerine güvenerek alabildiğine genişlemek emelindedirler. Siyonistlik bu davayı kazanmak için komünistlikle de elbirliği yapmaktadır. Bu davada Araplar ve Müslümanlar haklı, Siyonistler mütecavizdirler. Arapların ve Müslümanların davayı kazanmaları, bizim de onları desteklememiz icap eder. (Filistin meselesi, 1947, s. 5)²⁷

Filistin meselesini, yalnızca Filistin Araplarını ilgilendiren bir mesele olarak görmenin yanlışlığının altının çizildiği yazıda, meselenin Arap dünyasını ve İslâm âlemini ilgilendiği üzerinde durulur. Kurulan Arap Birliğinin ilk işlerinden birinin Filistin davasını benimseyerek meselenin bütün Arapları ilgilendirdiğini açıklamış olmasına da temas edilir. Öte yandan İslâm âleminin bu davada, Arapları yalnız bırakmaması meseleyle ilgili farkındalığın artmasına vesile olmuştur. Bu noktada Soğuk Savaş döneminde daha da belirgin hale gelecek olan komünizm karşıtlığının bu mesele özelinde nasıl gündeme dâhil edildi-

vazifeler görmüş, medeniyetler kurmuş, üç kıta üstünde nizam tesis etmiş birçok dinlere aman vermiş koskoca tarihe malik olan bir milletiz. Bu eski büyük İslâm dünyasına ve doğmak üzere olan yeni İslâm devletlerine karşı vazifelerimiz var" (1947, s. 15).

27 *Selâmet*'ten bir yıl sonra yeniden yayın hayatına dönen *Sebilürreşad*'ın daha birinci sayısında açtığı başlıklardan biri Filistin'le alakalıdır (Atılhan, 1948, s. 7).

ğine bakmamız icap eder. *Selâmet* dergisindeki Filistin meselesi hakkındaki ilk yazıda, meselenin Ortadoğu'nun selameti açısından önemine temas edilmiş, kurulacak Siyonist bir rejimin bütün Ortadoğu için olduğu kadar Türkiye için de büyük bir tehlike arz ettiği çeşitli argümanlarla işenmemiştir. Ne var ki mesele sadece bunlarla sınırlı olmayıp, tehlikeyi büyüten bir başka amil olarak komünizm tehlikesine dikkat çekilecektir. Dergiye göre, Filistinli Araplar arasında komünizmin yayılması son derece büyük bir problemdir. Siyonistlerle bir araya gelecek olan komünizmin bölge açısından oluşturacağı riskleri ele alırken meseleyle ilgili ayrıntılı tahliller yapmadan bir kuşatma siyasetinin gündeme geldiği belirtilir. İngiltere'nin Filistin meselesinde ne Arapları ne Yahudileri memnun edecek bir hal çaresi oluşturamadığı için konuyu Birleşmiş Milletlerin gündemine taşıdığı ifade olunurken komünizm bahsi tekrar açılır. Buna göre komünistler, Filistin'de bütün İslâm âlemini, Arap âlemini ve Ortadoğu'yu içinden kundaklayacak bir fesat merkezi kurmayı hedeflemektedirler. Oysa Arap ve İslâm âleminin temennisi Filistin'in bağımsızlığına kavuşması, Arap ve Müslüman olarak varlığını sürdürmesidir (Filistin meselesi, 1947, s. 15). Siyonizm ve sömürgecilik aleyhine büyük bir karşı çıkışı bulunan *Selâmet*, dönemin Ortadoğu'sundaki gelişmeleri günü güne takip edip Türkiye'ye aktarması bakımından dönemin diğer dindar- milliyetçi dergilerinden farklılaşmaktadır. Bu çerçevede Kudüs müftüsü ve Filistin Araplarının milli lideri Hacı Emin El-Hüseyini²⁸'nin, Siyonizm'le mücadelesinden dolayı İslâm âleminin en tanınmış ve sevilmiş şahsiyetlerinden olduğunun vurgulanmış olması göz ardı edilmemelidir. Filistin'de silahlı mücadelenin yolunu açan El-Hüseyini'nin çeşitli ülkelerde bulunduktan sonra tekrar Mısır'a gelmesi ve Kral Faruk tarafından himaye edilmesi bütün boyutlarıyla dergi sayfalarına yansır (Hacı Emin el-Hüseyini, 1947, ss. 4). 1947'de Filistin meselesinin Birleşmiş Milletler genel kurulunda görüşülmesinin ardından, Amerika ile Sovyetler Birliğinin Filistin'in taksimi projesini desteklemelerini eleştiren dergi, bu durum karşısında İslâm âleminin üzerine düşen birliği sağlayarak, Filistin'in hürriyetini, bütünlüğünü ve bağımsızlığı davasını müdafaa etmekten geri kalmaması gerekliliği üzerinde durur (Doğrul, 1947j, s. 2).²⁹

Hindistan'daki bağımsızlık savaşının sonlarına yaklaşıldığı bir dönemde *Selâmet*, Hindistan içerisinde Hindularla Müslümanlar arasında baş gösteren

28 *Selâmet*'in 21 Kasım 1947 tarihli 27. sayısının kapağında bir çerçeve içinde Hacı Emin El Hüseyini fotoğrafı bulunur.

29 Ayrıca bkz. Doğrul (1947k, s. 2).

ayrılık ve anlaşmazlıklara temas eder. İslâm Birliğinin kurmak için çaba gösterdiği Pakistan'ın henüz teşekkül etmediği bir zaman diliminde yayımlanmış olması bakımından da önemlidir. Bölge hakkında hayli malumat sunan yazıda, gerek Hintlilerin gerekse Müslümanların endişeleri yansıtılır, ardından da Pakistan taraftarlarıyla Hint Millî Kongresi arasındaki anlaşma ihtimalinin tümüyle ortadan kalkmadığına dikkat çekilir. Birlik ruhunun galebe çalması yahut Müslümanların meskûn olduğu bölgelerde muhtariyet temini gibi birtakım ihtimaller söz konusu edilir. Ne var ki iki taraf arasında güven tesis edilemediği takdirde ayrılığın kaçınılmaz olacağı ve bununla birlikte Pakistan'ın İslâm âlemi namına bir dava haline geleceğinin altı çizilir (Pakistan meselesi, 1947, s. 13).³⁰

Selâmet, sayfalarında İslâm âlemini gösteren bir haritaya da yer vererek, bir görsel hafıza oluşturmuş, dost ve düşman bölgeleri belirterek tarihi hafızayı tazelemiştir. Böylelikle ilk defa 1960 sonrası dergilerde gündeme geldiği sanılan İslâm âlemi fikrinin esasında 1940'ların ikinci yarısından itibaren tedavülde olduğunu anlamamıza da katkı sunar. Müslümanların nerelerde yaşadıklarını izah eden bu haritada,³¹ İslâm'ı benimseyenlerin yaşadıkları yerler çoğunluk, büyük azınlık ve azınlık olmak üzere üçe ayrılmaktadır. Dünyada 450 milyonu aşan nüfuslarıyla Müslümanların çok büyük varlık teşkil ettiklerine dikkat çeken dergi, İslâm âleminin yeni bir kalkınma ve ilerleme devri yalamakta olduğunu bunun da bağımsız milletlerin çoğalmasıyla ilişkili olduğunu savunur. Bu çerçevede Mısır'dan Fas'a, Endonezya'dan Irak'a, Cezayir ve Tunus'tan İran³²'a, Çin Müslümanlarından Afrika'ya kadar İslâm memleketlerini ansiklopedik olarak tanıtır. İslâm âlemini meşgul eden ve Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyinde

30 Dergi, ayrıca 24 milletin katılımıyla Delhi'de toplanan Asya Milletleri Konferansını, milletlerin sömürgecilik karşıtı mücadelelerinin bir devamı olarak değerlendirmiştir. Burada Batının liberal dünya görüşünün etkisiyle doğan her milletin kendi kaderini tayin hakkı üzerinde durulmaktadır. Buna karşın, konferansta Batı aleyhinde hemen hiçbir nümayişin yapılmayışına dikkat çekilmiş olması dikkat çekmektedir. Asya ruhunun yeni uyanışının dünyayı yeni bir kuvvetle karşılaştırdığı üzerinde durulurken de, bu kuvvetin Batı dünyasına karşı hasım olmayıp yalnız Batı'nın dünya işlerini idaresini tenkit ettiği vurgulanır. (Asya milletleri konferansı, 1947, s. 10).

31 İslâm âlemi hakkında fikir vermek için, Müslümanların nerelerde yaşadıklarına dair bilgiler de aktarılır. Cenevre Üniversitesi'nden Zeki Ali'nin bir eserine dayanarak verilen bilgilerde Türkiye, Asya, Kıbrıs Avrupa listesinde yer alır (1947, s. 10). Pakistan kurulduktan sonra bu ülkeye dair haberler dönemin süreli yayınlarında artar. Sözelimi 1949'da *Serdengeçti* dergisinde, Muhammed Ali Cinnah üzerine bir habere ve muasırlarının hakkında söylediklerine yer verilir. (Pakistan'ın kurucusu, 1949, s. 19). Ayrıca bkz. (Pakistan'a selam, 1949, s. 4).

32 *Selâmet*, 1947'de "dost ve kardeş İran'da" neler olup bittiğini, nelere değer verildiğini, neler düşünüldüğünü anlamak az çok anlamak için Tahran'da çıkan *Terakki* adını taşıyan haftalık mecmuayı takip ettiklerini ifade eder (Sünnilik- Şiiilik ayrılığına dair, 1947, s. 3).

davaların her birine azami ehemmiyeti gösteren *Selâmet*, bu meselelerin İslâm milletlerinin uyanışı ve esaret altında yaşamak istemeyişi nokta-i nazarından sevinç ve iftihar verecek bir terakki olarak ele alır (Doğrul, 1947c, s. 2). İkinci Dünya Savaşı'nın ardından İslâm âlemi fikrinin yeniden gündeme gelişinin oluştuğu umudu *Selâmet* şu şekilde yansıtır:

İslâm âlemi baştanbaşa bir medeniyet âlemdir ve onun her bölümünde en şerefli abideler ve müesseseler hâlâ yaşar. İslâm âleminin her bölümünde göze çarpan bu medeniyet izleri ve eserleri gerçi maziye aittir ve İslâm âleminde son asırlarda bir gerileme ve alçalma devri geçirmiş, hatta bir aralık İslâm âleminin en büyük kısmı yabancı esareti altında kalmış ve onun bir daha kalkınamayacağı sanılmıştı, fakat bu gerileme ve alçalma devri geçmiş, kurtulma, kalkınma ve ilerleme devri başlamıştır. Onun için kısa bir zaman önceye kadar esaret boyunduruklarında yaşayan Müslümanların çoğu bugün hürriyetlerine ve bağımsızlıklarına ya kavuşmuşlardır yahut kavuşmak üzeredirler. [...] Bu hal, yirmi beş yıl evvel, ancak bir rüyadan ibaretti. Bugün ise, çok şükür bir hakikattir.

Bizim gibi yirmi beş yıl evvelki hali gören ve bilen yaşlılar, o zaman adeta meyyus oluyor ve şairler onların bu ıstıbabını terennüm ediyorlardı. [...]

Yirmi beş yıl evvelki hal, gerileme ve alçalma devrinin, en şiddetli ve en buhranlı safhasını yaşatıyordu. Onun için İslâm âlemi, istilaları, esaretleri, ıstırapları yenmeye başlamış, hürriyet ve istiklalini kazanmak için her yerde savaşlar açmış, neticede İslâm âleminin manzarası değişmiş, hür ve müstakil milletler çoğalmış ve onun kalkınması durmadan gelişmiştir. Bu gelişmelerin devam edeceğini gösteren belirtiler pek çoktur. Onun için yaşadığımız devir, İslâm âleminin uyanma ve gelişme devri sayılmaya layıktır.

Bu uyanma ve gelişmenin yeryüzündeki bütün Müslümanlar hakkında olduğu gibi bütün insanlık hakkında hayırlı olacağı şüphe götürmez. Çünkü Müslümanlar dünya barışının en kuvvetli desteği olarak yer alacaklar ve barış içinde gelişmek, barış içinde yükselmek için, eskisinden daha feyizli bir medeniyet kurmak için çalışacaklardır. (Bugünkü İslâm âlemi, 1947, ss. 5, 15)

Dergide, İslâm âleminin büyük bir kalkınma yaşadığı³³ mütemediyen vurgulanırken, Türkiye'yi İslâm memleketlerinde temsil edenlerin durumu ve radyo yayınlarının dini hayatı ihmal etmesi dikkate alınması gereken iki mühim konu olarak ele alınır. Bu aslında sadece *Selâmet* dergisine özgü bir durum ola-

33 Bundan üç yıl sonra *Büyük Doğu*, İslâm âlemindeki bağımsızlık hareketlerinin çoğunun sureta bir bağımsızlık olduğuna temas ederek, Batılıların zihniyet düzleminde hâlâ işgalci konumlarını sürdürdüklerine dikkat çekerek, abartılı bağımsızlık vurgusunun yanlışlığını hatırlatır. Esasında bu tartışmanın iki kutbunu esas aldığımızda bu değerlendirme tarzının 1970 sonrasında da benzer bir sürekliliği muhafaza ettiğini rahatlıkla söyleme imkânı elde ederiz. (Binatlı, 1950, s. 9).

rak da görülemez zira diğer dergiler de bu konuyu kimi zaman başka ülkelerdeki durum üzerinden kimi zaman da özellikle Ankara Radyosunda Cumartesi günleri yayınlanan “Çocuk Saati” programı özelinde tartışılır. Çocukları eğlendirirken onlara yüksek duygular, faydalı ve doğru fikirler aşılamanın gerekliliği vurgulanır (Terbiyeci, 1947, s. 17). Ortadoğu’da Türklerin İslâm dinini terk etmiş hatta dinsizliğe sapsmış sayılmasının sebepleri ile hayli meşgul olduğunu belirten Ömer Rıza Doğrul, İslâm dünyasındaki görevlilerin burada tertiplenen dini törenlere iştirak etmemelerini çok sorunlu bulur.³⁴ Oysa resmî görevliler Cuma ve bayram namazlarına iştirak etmeyi ve bu münasebetle yapılan törenlerde görünmeyi laiklik telakkisine aykırı bulmasalar, içinde yaşadıkları İslâmî muhitlerle kolayca kaynaşacaklardır. Bu yüzden bunu tashih etmek, Türkiye’deki laiklik hakkında doğru dürüst bir kanaat oluşmasına da zemin hazırlayacaktır. Ortadoğu’ya yayın yapan radyomuzun da milli hayatı aksettirirken dinî hayatı tamamen ihmal etmesi Türkiye’nin İslâm ile alakasını kestiğine dair bir zehap uyandırmaktadır. Bunun yerine Türk radyosu bir camiden bayram namazının edasın ait bir yayın yapsa, bayram sabahı bir camide irat olunan bir hutbeyi neşretse memleketin temsili noktasında çok kayda değer bir hizmet ifa etmiş olacaktır (Doğrul, 1947f, s. 3). Türk inkılabını sahiplenen derginin Türk milliyetçiliği ile birlikte “İslâm milliyetçiliği”ni müdafaa ediyor olması da üzerinde durulmayı hak eder. Dergiye göre, bütün İslâm milletlerinin dini olan İslâm doğru anlaşılmalı, bu dinin mensupları arasında sağlam bir kardeşlik kurulmalı, itikat birliğinin doğurduğu bütün bağlantılarla kardeşlik hukuku perçinlenmelidir. Zira “ittihâd-ı İslâm” peşinde koşarak, bütün Müslümanları birleştiren bir tek devlet kurmak hayalini besleyen kimsenin kalmadığı bir zaman diliminde yaşanmaktadır. Her milletin kendi kaderine hâkim olmak prensibinin egemen olduğu bir dünyada İslâm ümmetçiliğinin bütün hedefi, Müslüman milletlerin birbirlerine karşı iyi hisler beslemeleri, birbirine iyi muamelede bulunmaları ve yardımlaşmaları gerektiğindeyse birbirlerini desteklemeleridir. Bunu “masum ve nezih ümmetçilik” olarak tanımlayan Ömer Rıza Doğrul, Halil Nimetullah Öztürk’ün *Selâmet* dergisine karşı dile getirdiği hakikatten uzak mesnetsiz vehimlerini irdeleyen hem milliyetçilik hem de ümmetçilik konusunda ne düşündüğünü belirginleştirir:

34 Ömer Rıza Doğrul daha evvel *Büyük Doğu*’da yazdığı bazı metinlerde de Türkiye’nin Arap dünyasında yanlış tanındığını hatta Cumhuriyet devriyle birlikte İslâm ile tüm bağlarını kopardığının düşünüldüğünü ifade ederek, İslâm âlemi ile birbirini daha yakından tanımaya vesile olacak politikaların gerekliliğine dikkat çekmiştir. (Doğrul, 1946, s. 9).

Tecavüzi mahiyeti haiz, hiçbir emel beslemeyen Müslüman milliyetçiler arasında en sağlam dostluğun kurulmasından, en kuvvetli barışın hüküm sürmesinden başka bir hedef gözetmeyen masum ve nezih ümmetçilik, her bakımdan saygı değer, geliştirilmesi gereken bir realitedir. Çünkü milliyet esasını layıkıyla tanıyan ve yalnız onun ifratlarına ve taşkınlıklarına karşı gelen, inziva ve infirada imkân vermeyen, dostluk, kardeşlik, elbirliği ve yardımlaşma unsurlarını kuvvetlendiren mühim, kudretli ve verimli bir hakikattir. (Doğrul, 1947g, s. 2)

Daha ziyade çok partili hayata geçerken, tok sözlü muhalefetiyle CHP eleştirileri, laikliğin yumuşatılması, din eğitiminin mutlaka yeniden okullarda verilmesi istikametindeki etkili kısa metinleri ve cesur mizahları dolayısıyla hatırlanan *Serdengeçti* dergisinde İslâm âlemi konulu yazılar babında Pakistan diğer ülkelerin daima önündedir. Dergide, Doğu Türkistan, Boşnaklar ve Tunus üzerine yazılar bulunuyorsa da bunlar süreklilik arz etmez fakat Pakistan gerek siyasi gerekse kültürel boyutlarıyla mütemadiyen ele alınır. Bu bağlamda 1950’de Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesinden ekseriyeti kız olmak üzere bir grubun Pakistan’a gidişi eleştirilir. Zira bu ülkeye gidenlerin Müslümanlıkla zerre miktarı alakasının bulunmadığı kanaati halimdir dergide. Oysa Müslüman Pakistan’a gidenlerin hepsi bu grupta bulunan Yaşar Doğu gibi “Müslüman Türk karakterini” nefsinde toplaması gerekir. 1940’larda gene bu coğrafyaya giden Falih Rıfki Atay gibilerin bu toprakları temsil edemeyeceklerinin belirtildiği satırlar ise *Selâmet* dergisinin İslâm dünyasında Türkiye’yi temsil eden dış işleri görevlileri hakkındaki kanaatleri ile paraleldir. Dergide yayımlanan yazıya göre, Falih Rıfki Atay, Pakistan kurulmadan evvel yaptığı gezide, kendisinin boynuna “Müslüman Kardeş, Müslüman Kardeş” diye sarılanlara “Biz Türk’üz, Biz Türk’üz” şeklinde cevap vermiştir. Hâlbuki Pakistanlıların, Türkleri övmeler Müslümanlıktan kaynaklandığı için onlara yapılan mukabele doğru değildir. Bu yüzden Pakistan’a gidenler Müslüman Türk’ün kalbinde olanı aksettirecek vaziyette olmalıdır. *Serdengeçti*’ye göre ne karargâhlarını Beyoğlu’na kuran günlük gazetelerin ne yabancılaşan münevverlerin hakiki Türklük ve Müslümanlıkla alakası yoktur. Dergi, Türkiye’nin İstanbul’un matbuat hayatından ve Ankara’nın asfalt caddelerindeki sahnelerden çok uzaklarda olduğunu öne sürer:

İşte bizim sesimiz, Türk’ün kaybolan sesi çok uzaklardan ve çok derinlerden geliyor. Biz, soyuna, köküne, dinine ve imanına bağlı münevver Türk gençliği, imanımızın, kitabımızın, tarihimizin yayıldığı bütün memleketleri, milletleri kendimize kardeş biliyoruz!

Başta Pakistan olmak üzere bütün İslâm âlemine nutuklarla, siyasetlerle, o gazetelerle değil, kalpler ve gönüllerle bağlıyız. (Pakistan'a gidenler, 1950, s. 7)³⁵

Pakistan'ın karşılaştığı müşküller ve Hindistan'ın kuvvet kullanarak Keşmir üzerinden bu ülkeyi baskı altına almaya çalışması karşısında *Serdengeçti* dergisinin tavrı, başta Türkiye olmak üzere bütün İslâm devletlerinin Pakistan'ı desteklemeleri gerektiği şeklindedir. Müslüman Türk halkının reyî ile iktidara gelen Türk hükümetinin Hindistan ve Pakistan ihtilafında Müslümanlığının gereği olarak Pakistan'ı tutmak mecburiyetinde olduğu belirtilir. Dergiye göre hükümet, resmen ve siyaset icabı diyerek müstenkif kalsa bile Müslüman Türk halkı Pakistanlı kardeşlerinin yanındadır (Hindistan ve Pakistan, 1952, s. 6). Cumhuriyet Halk Partisi yetkililerince yapılan “Türkiye İslâm birliğine inanmıyor” şeklindeki açıklamanın, Türkiye ve gerçek Türk-Müslüman milletinin kanaatıyla alakasının bulunmadığı, Pakistan düşmanlığı yapan gazetelerin Hindistan'ı savunmalarının altında yatan hususlar derginin tartışma sütunlarına yansır. Gazetelerde kalem oynatanların mevkilerini din düşmanlığı yaparak mukaddesatı çiğneyerek elde ettiği fakat Türkiye'nin 14 Mayıs'tan sonra bambaşka bir memleket haline geldiği belirtilir. Türkiye'de İslâmî hareket kuvvetlenir, kanun nizam haline gelirse, o zaman bu basma kâğıt tüccarlarına iş kalmayacağı beklentisi aşikâr bir şekilde telaffuz edilir. Dergiye göre İslâm âlemi Endonezya'dan Fas'a, Cezayir'den Pakistan'a, Afganistan'dan Tunus'a, Irak'tan Pakistan'a kadar uyanmıştır. Bilhassa Türkiye'de içten içe kaynayan, yanan iman alevleri bize mesut bir günün geleceğini müjdeliler (Türkiye İslâm blokuna inanmıyormuş!, 1950, s. 10).

Serdengeçti dergisinde İsrail sorunu “Arap ve İslâm Âlemi” başlıklı sütunda ele alınır. Ortadoğu'da Arapların birlikte hareket edememeleri, Arap zenginlerinin lüks içinde yaşamaları eleştirilirken yönetimlerin krallıklardan halkı idaresine dayanması böylelikle de millet devlet bütünleşmesinin sağlanması teklif edilir. Ortadoğu'da İngiltere ve Fransa'nın oluşturduğu boşluğu Sovyetlerle Amerikalıların doldurmaya çalıştığı ve bütün kavgaların bu rekabetten çıktığı ifade edilmektedir. Ortadoğu devletleri ve bilhassa Arapların kendi boşluklarını doldurabilecek kudretten yoksun olduklarını belirten Osman Yüksel, muhtelif tazyik merkezlerinden bu boşluklara doğru politika, menfaat ve ideolojik cereyanların estiğini ifade eder. Bu cereyanlar ve rekabetler karşısında Ortadoğu'nun

35 Dergi bu sayısında ayrıca 17 Aralık 1949'da Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi Konferans Salonu'nda Pakistan Sefiri Mian Beşir Ahmet tarafından “Mevlana'nın Hayatı ve Pakistan Milli Şairi Muhammed İkbâl'e Tesiri” başlıklı konferansın metnine yer vermiştir. (ss. 11-12)

karmakarışık hale gelmesi karşısında İsrail'in güçlenmesi kolaylaşmıştır. Bölgenin içler acısı halinden kurtulmasının yegâne yolu ise İslâm ülkelerinin birleşerek kuvvetli ve kudretli bir varlık halinde dünyanın karşısına dikilmeleridir. İslâm ülkeleri kendi aralarındaki ihtilafları, dostça halletmeli gürültüye ve başka devletlerin müdahalesine meydan vermeden çözmelidirler. Batıdan Doğu'ya, Cava'dan Atlantik kıyılarına kadar yaşayan Müslümanlar birleşmelidir. Türk, Arap, Hint, İran, Afgan ve Pakistan milletleri tarihlerine yaraşır bir şekilde tekrar uyanmalı muazzam birliğe doğru omuz omuza yürümelidir (Serdengeçti, 1957, s. 13).³⁶

Ehli Sünnet dergisinde, M. Raif Ogan tarafından çıkarılmaya başlayan *İslâm Dünyası* dergisi tebrik edilir. İslâm âlemindeki uyanış olarak ele alınan gelişmeler ya başka gazete dergilerden ya da Anadolu Ajansının haberlerinden hareketle dergide yer alır. Bunlar içinde Hindistan, Keşmir ve Pakistan³⁷ meselesi daima bir adım öne çıkar. Bunun dışında *Ehli Sünnet* dergisinde Kuzey Afrika, Suudi Arabistan, Irak, Amerika, Batı Afrika, Fas, Mısır, Suriye, Tunus, Libya, Endonezya ve Filistin gibi bölgelere dair haberlere yer verilmiş olması dönemin dergileriyle ortak noktalarının bulunduğunu gösterir. *Ehli Sünnet* dergisinde yer alan 24 Kasım 1952 tarihli bir habere göre İstanbul'da açıklama yapan Pakistan Büyükelçisi Gazanfer Ali Han, iki ülke arasındaki dostluğa vurgu yapar. Büyükelçi ayrıca İran Başbakanı Musaddık ve Ayetullah Kaşani hakkında son derece olumlu değerlendirmelerde bulunur ve bunlar dergiye olduğu gibi yansır (İslâm âlemi Pakistan, 1953, s. 14).³⁸ Kıbrıs bağlamında ise Türkçe ibadet konusunda eleştirel mahiyeti bulunan bir yazıya yer verilir, din alanında ihtisasa hürmet etmek gerektiği vurgulanır (Sütunlar arası tezvirata cevap, 1953, s. 14).

İslâm âlemini ilgilendiren hadiseler *İslâmın Nuru* dergisinin ilk sayısında ele alınır. Hollanda sömürgeciliğinden kurtulan Endonezya'nın mücadelesi, milli kalkınması, İslâm kültürünü ilerletmek ve onu harici tesirlerden muhafaza et-

36 Ayrıca bkz. Yalçıntaş (1959, ss. 5-6).

37 Derginin başyazarı, Ömer Rıza Doğrul, İsmail Hakkı Akyüz ve Ali Vasfi Atahan'la birlikte Pakistan'da düzenlenen İslâm Kongresine katılmıştır. Karaçi'deki toplantılarda bilhassa Halk Partisinin müfrit politikalarının Türkiye'nin İslâm âlemindeki itibarını olumsuz etkilediği üzerinde durulmuştur (Zapsu, 1951a, s. 12; İç haberler, 1951b, s. 16). Dergide Pakistan'ın Ortadoğu müsteşarı Muhammed Esed'in 11 Ekim 1951'de Ankara'ya geldiği belirtilmiştir. 12 Ekim 1951'deki Konya Mevlana ziyareti haberleştirilmiş ve Muhammed Esed hakkında bazı bilgiler verilmiştir (Pakistan Dışişleri Bakanlığı Ortadoğu müsteşarı Muhammed Esed Ankara'da, 1951, s. 14).

38 Buna mukabil Ehli Sünnet vurgusuyla öne çıkacak olan *Büyük Doğu* dergisi, İran'da Musaddık'ın İngilizler eliyle devrilmesine dair yaptığı yayınlarda bağımsızlık yanlısı Musaddık yerine İran Şahını destekler mahiyette çokça metin yayımlamıştır. İki örnek için bkz. Korok (1952a, s. 5), Korok (1952b, s. 5).

mek şeklinde özetlenir. Ayrıca İslâm gözüyle uluslararası ilişkilerin mahiyetinin analiz edildiği bir metinde sömürgecilik siyasetinin doğuşu, İslâm dünyasına etkileri, dünya savaşlarına yol açan boyutları ele alınarak medeniyetin kurtulmasının yolunun sömürgeciliğin terk edilmesiyle başarılabilceğine dikkat çekilir (Erdem (mtc), 1951, s. 12-14). Pakistan'ın³⁹ yüz yüze kaldığı güçlükler, bu ülkedeki sosyal ve ekonomik faaliyetler yanında Suudi Arabistan, Vefit Partisinin iş başına geldiği Mısır ve bilhassa 1947'lerde *Selâmet* dergisinin yazılarını neşrettiği Taha Hüseyin'in Milli Eğitim Bakanı oluşu ile İran'ın büyük bir ilerleme vadesinde diğer Müslüman memleketlerden geri kalmayışı ele alınır (Özkaragöz, 1951, ss. 17-18). Pakistan'ın beşinci bağımsızlık yılındaki etkinlikler de derginin sonraki sayılarında yer bulur. Buradaki metinlerde, "Türkler için atan milyonlarca tertemiz Müslüman kalbinin bulunduğu" Pakistan'ın Türkiye'de pek az tanınmasının üzüntü verici olduğu ifade edilir. Bunun için her şeyden evvel, imkânlarla dolu geleceği sezebilmek, Batı hayranlığından kurtularak uyanmak ve gerçekleri olduğu gibi görebilmek gereklidir. Bu noktada İstanbul Üniversitesi rektörü Kazım İsmail Gürkan'la birlikte kutlama törenlerine katılan Ali Fuat Başgil, Türkiye-Pakistan Kültür Cemiyeti'ne mühim vazifelerin düştüğünün altını çizer, ona göre bu cemiyet, broşür, katalog, rehber hatta aylık bir dergi neşretmek ve konferanslar tertip etmek suretiyle Türkiye'yi uyandırabilir, "Pakistan Türkiye'ye, Türkiye'yi de Pakistan'a yakından ve doğru olarak tanıtabilir ve bu sayede iki kardeş memleket arasında bilgiye müstenit esaslı bir iş ve İstikbal birliği kurulmasına yol açabilir" (Başgil, 1952c, Pakistan intibalarım, s. 19).⁴⁰ Başgil ayrıca, bu ülkenin doğuşunun İslâm dünyası hatta insanlık için arz ettiği öneme dikkat çekerken meseleyi Türkiye'nin geleceği ve İslâm dünyası içindeki yeri zaviyesinden ele alır. Ardından Türkiye'de gerek resmi mahfillerde gerekse bazı ızanı kıt yarım münevverler muhitinde İslâm dünyası bahsinde bir nevi fobinin hüküm sürmekte olduğunu hatırlatma gereği duyar. Başgil, sözünü ettiği mahfil ve muhitlerin İslâmî fikir ve realitelerden ürkmelerini kuduz hayvanların sudan ürkmeleriyle bir tutar. Dünya Müslümanlarının Türkiye hakkında hüküm verirken batı uşaklığı yapanlara değil, "Büyük İslâm dünyası için kalbi atan milyonlarca sağlam seciyeli ve soylu insanlara" bakılması gerektiğini ifade

39 Pakistan'ın bağımsızlığına kavuşmasının beşinci yılında, derginin baş sayfalarında böylesi kardeş bir ülkenin vücut bulmasından duyulan memnuniyeti anlatan ifadelere yer verilir. (Haberler, 1952, s. 2).

40 Burada Başgil'in yapmış olduğu konuşmanın tam metni derginin daha sonraki sayılarında "Pakistan'da Müslüman Milletler Kongresindeki Konuşmanın Tam Metni" başlığıyla tekrar yayımlanır. Bkz. (1952d, ss. 20-24), (1952e, ss. 19-21), (1952f, ss. 15-17).

eder. Zira “Türk milletini İslâm dünyasına bağlayan on dört asırlık bir mazi ve yer götürmez vukuatla dolu bir tarih vardır” (Başgil, 1952d, s. 23).

İlginç noktalardan biri de Başgil’in konuşmasının devamında, İkinci Dünya Savaşı sonrasında dünyanın iki kuvvet kutbuna ayrıldığını, bunların ise diyane-tin temsil ettiği maneviyat kuvveti ile pratik ifadesini komünizmde bulan ma-teryalizm olduğunu belirtir. Demokrasinin bir kuvvet olduğunu fakat asli değil tali bir kuvvet olduğunu hatırlatan Başgil, demokrasinin maneviyat cephesine katılmadığı takdirde maddeciliğe saplanıp kalacağını altını çizer. Demokrasile-rin maneviyata sarılmadıkları müddetçe komünizme sürükleneceklerine dikkat çeken Başgil, demokrasinin kamu işlerinde sadakatin önemli olduğunu fakat maneviyattan yoksun fazilet, feragat ve sadakatin bir hayalden ibaret olacağını da söylemekten geri durmaz. Dahası Türkiye’deki sorumlu makamların Batı de-mokrasilerinde sezilen uyanış hareketlerinden ders alarak, maneviyata kıymet vermelerini ve İslâm dünyasının hadise ve meseleleriyle daha yakından ilgilen-melerini tavsiye eder (Başgil, 1952c, s. 20). Meşrutiyet sonrası düşünce dünya-sında İslâm âleminin tuttuğu yeri milliyetçilik ve İslâmcılık üzerinden kısmen temas eden başka bir yazıdaysa, Türkiye’nin yakın geçmişte tarihi hakkını bol keseden harcamasına rağmen Müslüman milletler içerisinde oldukça mühim bir yere sahip olduğu ifade edilir. Türkiye’nin kendi varlığıyla nüfusunun ço-ğunluğunun Müslüman oluşundan güç alarak İslâm âlemine yönelmesi gerekti-ği tarihsel arka plana dayalı olarak önerilir. Türkiye’nin geçirdiği türlü buhranlar ve baskılar neticesinde kıymet hükümlerinde hâsıl olan sarsıntılardan dolayı, maşeri vicdanda henüz sulh ve sükûna kavuşulmadığı tespit edilir. 14 Mayıs 1950’deki hürriyet inkılabının vadettiği asude ve muvazeneli hayat layıkıyla te-min edilememiştir. Türkiye’nin İslâm dünyasıyla gereği gibi ilgilenmemesinin sebepleri babında tek parti devri uygulamalarının eleştirisi yapılır:

İslâm Türk Cemiyeti bir çeyrek asırlık baskı devrinin vicdanında açtığı yaralarını tedavi ile meşguldür. Bu sebeple dâhili acılardan [] İslâm âlemine ait pek mühim hayati ihtiyaçlarını gereği gibi düşünememekte ve mesela büyük İslâm kongreleri hakkında iyice tenvir edilememektedir. Hâlbuki Türkiye, İslâm şarkın batıya karşı vaktiyle kahraman Osmanoğulları’nın yiğit omuzlarında yüklenen uç beyliği vazife-sini, tarihinin bugünkü dönüm noktasında, yeni ve derin şartlar içinde, deruhte etmiş bulunuyor. (Tanrıkulu, 1952, s. 26)

Dünyayı meşgul eden davalar, iktisadî, toplumsal olaylar ve ortaya çıkan yeni akideler insanın mustarip ruhunda meydana getirdiği akisler zaviyesin-den ele alınmanın ötesinde çok ayrıntılı olarak dergi sayfalarına yansımaz. Sos-

yal adaletin birtakım vehimli fikirlerle, bir sınıf veya zümrenin diğerine karşı ayaklanmasını teşvik etmekle elde edilemeyeceği bunun ancak İslâm dininin prensiplerinin uygulanmasının neticesinde bir sonuç olarak karşımıza çıkacağı üzerinde durulur. Buna göre, şayet Müslüman toplumlarda sosyal adalet görülüyorsa veya tatmin edici bir mahiyet arz etmiyorsa bu, İslâm dininin emrettiği vecibeleri layıkıyla yerine getirmemiş olmaktan ileri gelir (Yazır, 1952, s. 30). İslâm'ın bir medeniyet olarak kavranmasının yansıması olan metinlere de rastlanan *İslâmın Nuru*'nda, bu konu Pakistan ve Endonezya gibi yeni devletlerin İslâmî esaslar üzerine bina edilmesi çerçevesinde ele alınır. İslâm medeniyetinin dünyayı aydınlatmaya devam ettiği özgüvenli bir şekilde ifade edilirken, Türkiye'de Tanzimat'tan sonra yaygınlık kazanmaya başlayan birtakım yaklaşımların eleştirildiğini görürüz. Bilhassa Pakistan'ın kurulmasını çok önemli bulan Ali, Fuat Başgil, bu davaya temel teşkil eden başlıca noktayı Müslümanlık olarak sunar ve biz Türklerin de bu topraklar üzerinde dünkü ve bugünkü varlığımızı İslâm'ın feyzine borçlu olduğumuzu işaret eder. Bunu hakiki manasıyla anlamak ve teslim etmek için bayağı menfaat endişelerinden ve çirkin politika ihtisarslarından sıyrılıp bu konuda kafa yormak lazımdır (Başgil, 1952a, s. 11).

Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde Dergilerde Din, Eğitim ve Siyaset

Bu dönemde genel olarak sosyalist fikirlere karşı olunmasının sebebi İkinci Dünya Savaşı sonrasında oluşan Soğuk Savaş cephesi, Sovyetler Birliğinin Türkiye'ye yönelik politikası (Karakoç, 1989d, s. 6), Sovyetlerin egemenliği altındaki Türklerin ve Müslümanların muhatap olduğu kimlik kaybına sebep olan uygulamalar, sürgünler ve katliamlar geleneksel Moskof algısını canlandırmış, 1940'lardan itibaren varlık kazanan Türkiye solunun dine dair menfi dili sola ilişkin reaksiyonu daha da arttırmıştır. Bu açıdan dönemin siyasi yönelimli dindar-milliyetçi dergilerinin sol karşıtı bir çizgiyi isteyerek benimsemiş olmaları şaşırtıcı değildir. *Selâmet* ve *Ehli Sünnet* dergileri çok partili hayata geçilmeden evvel oldukça temkinli davranmışlar, başta CHP olmak üzere dönemin siyasi yapılarıyla polemige girmekten kaçınmışlar ama din eğitimi, Diyanet İşleri Başkanlığının konumu, laiklik, vicdan hürriyeti, ders kitapları vb. konularında kanaatlerini açıklamaktan geri durmamışlardır. Sözelimi Ömer Rıza Doğrul, *Selâmet* dergisinde, ezan ve kametin tercümelerini tetkik eden alay müftüsü Ha-

san Feyzi Akıncı'nın "bunları doğrultmak gerekir" dediği yazısı (Akıncı, 1947, s. 3), üzerinden Türkçe ezan meselesini ele alır. Türkçe ezan ve kamette hangi kelime konulursa konulsun, ezandaki yanlışlığın, eksikliğinin gene aynen kalacağını belirtir. Çünkü Türkçe ezan, Ezanı Muhammedi'ye asırların ona verdiği o heybetli sesi bir türlü veremez. Dönemin şartları icabı, her ne kadar ezanın Türkçe okunmasına karşı değiliz demiş olsa da, bu uygulamanın lüzumsuz bir külfet, faydasız bir teşebbüs olduğuna inandığını söylemekten geri kalmamıştır. Çünkü ona göre "Türk'ün bildiği ve benimsediği Ezanı Muhammedi Arapça değil, fakat İslâmcadır, İslâmca olduğu için hem Arapçadır, hem Türkçedir, hem Acemcedir. Hatta hem Hintçe, hem Çince. O, bir müşterek dildir ki bu camiaya bağlı olanların hepsi anlarlar, kelimelerini belki akılları kavrayamaz, fakat ruhları bu kelimelerin iç yüzünü kavrar" (Doğrul, 1947i, s. 2). Türkçe ezan uygulamasını benimsemediğini ifade eden ama bunu söylerken farklı bir direnme şeklini izhar eden bu yazı genel olarak tek partili yıllardaki korunma amaçlı, meydan okumadan direnmeye dayalı mücadele anlayışının da yansıması niteliğindedir (Demirel, 2011, s. 88).

Selâmet, Cumhuriyet Halk Partisinin 1947'deki kurultayında konuşulmak üzere hazırlanmış olduğu yeni tüzük tasarısının gazetelerde tartışılmasının ardından bu partinin halkçılık bilhassa da laiklik çerçevesindeki din siyasetini değerlendirir. CHP'nin halkçılık maddesinde Türk halkını maddeten ve manen benimseyen bir yaklaşım ortaya koyarken, laiklik bahsinde Türk milletinin canla başla bağlı olduğu mukaddesat sahasında ona yabancı kalmak bir yana adeta ondan yüz çevirmesinin anlaşılabilir olmadığını altını çizer. Partinin Türk milletine uymak yerine kendi arzu ve iradesini ona yüklemek yolunu tutmak konusundaki ısrarının halktan yabancılaşmak olarak ele alır. Kendini yenilemeye çalışan partinin vicdan hürriyeti konusunda sağ eliyle verdiği sol eliyle almakla çelişkili bir siyaset ürettiği üzerinde dururken, Türk halkını yabancı kültür ve dilin etkilerinden korumanın manasının belirsizliğini gündeme getirir. Türk'ün İslâmcılığının zaten kendi kendine Türkleşeceği kadar Türkleştiğini, bununla kalmayıp bu damgayı İslâmlığın tümüne bastığını ifade eder. Ardından da Türk'ün İslâmcılığının beynelmilel bir vasıf kazandığını fakat Halk Partisinin öteden beri ısrarla bu konulara millete aykırı tavır aldığını ifade eder. Dergiye göre bunun altında yatan esas sebep CHP'nin "Türk vicdanını benimsememesi ve bu vicdanın derinliklerinden ilham alamamasıdır" (Halk partisinin siyaseti, 1947, ss. 5, 15). *Selâmet*, Türk'ün ruhuna giremeyen CHP'nin, Serbest Fırka ardından da DP kurulduktan sonra müthiş bir darbe yemesinin altında yatan hususu şu sa-

tırlarda daha da belirgin hale getirir: “Türk İslâm'dır ve İslâmcıdır; Türk İslâmlığı ve İslâmcılığı o derece benimsemiş ve bunlar onun vicdanında o derece yer etmiştir ki Türk'e yaklaşmanın ve Türkü anlamanın çaresi onun vicdanına girmek ve onun vicdanını yaşamaktır (Halk partisinin siyaseti, 1947, s. 15).

Öteden beri tutulan yolun laiklik olmadığı, Türk milletine dinini unutturmaya dönük bir siyaset olduğunu mütemadiyen ele alan *Selâmet*'in bu konulardaki yayınları ülkedeki gelişmelere bağlı olarak haftadan haftaya daha da dini bir hüviyet kazanmaya başlar. Kur'an tefsirlerini tümüyle yeni harflerle yayınlama şeklindeki tavır bir müddet sonra surelerin aslının yazımını da içerir hale gelir. Laikliğin yepyeni bir taassup vücuda getirmesi, bu taassuba yar olan yeni yobazların eski yobazlara rahmet okutturacak uygulamalara yol verdiği şeklindeki eleştirilerde bunu rahatlıkla görebiliriz. Laikliği dinsizlik olarak telakki edenlere göre, memleketin muhtaç olduğu ilmi ve dinî kurumlar ortadan kaldırılır ve bunların yerini tutacak kurumlar kurulmazsa er geç bu millet Müslüman olduğunu unutacak ve o zaman mesele kendiliğinden çözüme kavuşmuş olacaktır. Hâlbuki unutturmak odaklı bir siyaset hiçbir zaman herhangi bir millete dinini unutturamamıştır. Zira bir millet için olmazsa olmaz ve uğruna her fedakârlığı göze alacağı bir müessese varsa, bu dinden başkası olamaz. Bu yüzden Türk milletinin dinini unutturma siyasetine karşı durmadan mukavemet ederek, bu siyasetin kofluğunu ve boşluğunu anlatmak için elinden gelen her şeyi yapması çok tabii karşılanmalıdır (Dini unutturmak siyaseti artık tamamıyla iflas etmiştir, 1947, s. 3). Memleketin din davasına dair konuların 1947'den itibaren CHP'nin de gündeminin asli bir parçası olması, memleketi dinsizliğe sürüklemenin yahut dini unutturmak siyasetinin artık sürdürülemez olduğunun farkına varılması bir yana bizzat CHP'lilerce de hoş görülmediğinin ilan edilmesine yol açmıştır. Din, vicdan terbiyesi ve laiklik konularının CHP kurultayında açıkça konuşulması ve memleketin münevverlerinin din davasını tanımak lüzumunu hissetmeleri din meselesi konusundaki yayınların siyasetle daha çok iç içe kılmaştır. Memleketin ve halkın din ihtiyacının karşılanması konusundaki mutabakat üzerinden yürütülen tartışmalar birtakım pratik uygulamalara kapı arayacaktır. Vakıfların Diyanet İşleri Teşkilatına bağlanması, resmî okullarda din tedrisatının yapılması, İmam Hatip mekteplerinin açılması bir ilahiyat fakültesinin kurulması bu dönemde yapılan tekliflerden birkaçıdır (Doğrul, 1947, s. 2). Ne var ki, bütün bu teklifler tümüyle laiklik çerçevesini zorlamayacak ölçülerde bir din siyasetinin uygulamaya konulmasını sağlamıştır.

Ehli Sünnet, milletin dini işlerinin kendisine bırakılmaması karşısında, bu işleri devletin yürütmesinin zaruri olduğunu, din derslerinin devlet mekteplerinde okutulmasıyla ilgili tartışmalarda dile getirir. Devletin vakıfların idaresini cemaate vermek yerine bilfiil idare ettiğini bundan dolayı milli devletin din tedrisatını bünyesine almasının gayet tabii olduğunu Abdurrahim Zapsu, Prof. Dr. Nuri Bülent Esen'e yazdığı bir mektupta dile getirir. Çok partili hayata geçilirken ilk mekteplerin dördüncü ve beşinci sınıflarında seçmeli din derslerinin okutulmasına dönük itirazı ele alan mektupta, devletin ve hükümetin laik olabileceği ama milletin laik olamayacağına da belirtilmiş olması sonraki yıllarda devam eden laiklik tartışmaları açısından da kaydedilmesi gereken bir noktadır (Zapsu, 1953e, s. 11). İstanbul'un Ayasofya'da sembolleşmiş olmasından dolayı müze halindeki mabedin cami olması talebi gerek yazılar gerekse Türk Milliyetçileri Derneğinin İstanbul Şubesinin açıklamalarına yer verilmek suretiyle dillendirilir (T.M.D beyannamesi, 1952, s. 5). Diyanet Teşkilatına, Şemsettin Günaltay ve partisinin propagandasını yapanlara karşı hakiki Müslümanların yerleştirilmesi talep edilir (Zapsu, 1953b, s. 12) Bununla birlikte Demokrat Parti'nin birtakım uygulamaları ve Diyanet İşleri Başkanlığı eleştirilir. Bilhassa Diyanet İşleri Başkanlığı makamında oturanların bu makamın vakarına uygun hareket etmelerinin şart olduğu vurgulanır. Dönemin Diyanet İşleri Başkanı Eyüp Sabri Hayırlıoğlu'nun tutum ve tavırlarıyla Ahmet Hamdi Akseki'ninkiler karşılaştırılarak vakar isteği dile getirilir (Zapsu, 1952b, s. 2). Bu yıllarda ve sonraki yıllarda DP'nin 1946-50 yılları arasında, sürekli olarak bahsettiği hürriyet yokluğu ve baskıya sebep olan başta anayasa olmak üzere kanunları ve düzeni değiştirme yolunu tutmamış olması eleştirilmiştir (Karakoç, 1989d, s. 6).

İstanbul'un fethinin beş yüzüncü yılı Müslümanlık âleminde büyük bir mucizenin tahakkuku olarak ele alınmış, bu kutlamalara bütün Müslüman memleketlerinin temsilcilerinin katılmamasından duyulan üzüntü *Ehli Sünnet*'in 1 Haziran 1953 tarihli 135. sayısına yansımıştır. Daha sonraki sayılarında, İslâmî neşriyatın önemine dikkat çeken dergi, sadece mabetlere veya kurumlara odaklanarak bir şeyler yapmanın noksan olduğu gerekçesiyle eleştirilerini sürdürür. Sözgelimi Anıtlar Derneğinin halktan topladığı paralarla birçok cami inşa ettiğini oysa önce camilere gidecek insanların yetiştirilmesi gerektiğini Sovyet Rusya'daki camilerin durumunu örnek vererek açıklar. İslâm evlatlarının dinlerinden döndürüldüğü bir vasatta hangi hususlara öncelik tanınması gerektiği şu şekilde anlatılır:

İslâm evlatlarını imandan çevirmek kastıyla dinsizler tarafından sistemli bir surette neşriyat vardır. Bu neşriyata cevap vermek, tamir ve inşa edilmekte bulunan ibadethanelere devam edecek imanlı kimseler yetiştirmek lazımdır. Ve imanlı kimselerin imanlarını zehirleyen neşriyata karşı mukabil müdafaa neşriyata hizmet etmelidir. Ruh ölüyor kalıba önem veriliyor. Bir vücut ruhla beraber bulunursa insandır. Kendisinde ruh bulunmayan bir cesede hizmet etmek kokmuş şeylerle iştilig etmek olur. Ruh zayıf olursa vücudun şişmanlığı ona şeref vermez, ruh kuvvetli olursa vücudun zayıf olmasında bir mahzur yoktur. (Zapsu, 1953f, s. 8)

Dergiler çok partili hayata geçildikten sonra, CHP karşısında millî cephe adı altında din eğitimi başta olmak üzere dinî hayatın meselelerini ele alan tüm kesimleri mukaddesatçılık şemsiyesi altında bir araya getirmeye çalışmışlardır. 1950'lerde din öğretimini hangi kurumların yapacağına dair tartışmaların artması İmam Hatiplerle İlahiyat Fakülteleri dışında birtakım kurumsal arayışların gündeme gelmesine neden olur. Bu yüzden *Ehli Sünnet* dergisinde İmam Hatip meselesine temas eden yazılara sıkça rastlanır. İmam Hatiplerin adından da anlaşılacağı üzere bu memlekette otuz yıllık "mukaddesat yıkıntısı" karşısında baş gösteren mecburi bir ihtiyacın hasılasıdır. Hükümetin ve diğer partilerin bu konuda daha fazla teki gelmemesi için bu okulları açmak mecburiyetinde kaldığını savunan dergi, İmam Hatip mekteplerinin mutlaka Diyanet İşleri Başkanlığına bağlanmasını savunur, okulların Maarif'te yer aldığı müddetçe bunlardan müspet netice elde edilemeyeceğinde ısrar eder (Zapsu, 1953a, ss. 5-9). Zira İmam Hatiplerin kültür dersleri ve İslâmî dersler bakımından ikiye ayrılmış olması sorunları daha da gün yüzüne çıkartacaktır. Laik Türkiye'nin Maarif Vekâletinin emri ve programı ile yedi senede İslâm kültürü mütehasssının yetişmesi mümkün değildir. Dergi, gerek programı gerekse bağlı olduğu makam açısından buradan yetişse yetişse İmam Hatip memuru yetişir, der (Zapsu, 1952c, ss. 4-10). Abdurrahim Zapsu, *Ehli Sünnet* dergisinde bu konuyu gerek yaşanan olaylar gerekse kendi tecrübeleri zaviyesinden ele alır. Bırakın Anadolu'yu İstanbul'da dahi bu mektep için adam akıllı bir bina bulunamaması, talebelerin aç, perişan, yersiz yurtsuz dolaşmaları, bu müessesenin sahipsiz kaldığının delilidir (Zapsu, 1953b, s. 12). Ayrıca ona göre vaktiyle Ahmet Hamdi Akseki, İmam Hatiplerden ve İlahiyatlardan mezun olan talebelere, bunların ne okuduğunu ne nasıl yetiştiğini bilmediği gerekçesiyle hiçbir vazife vermeyeceğini Maarif Vekili Hasan Âli Yücel'e anlatmıştır. İmam Hatiplerin ve İlahiyatların Diyanete değil Maarif Vekâletine bağlanması Halk Partisi döneminde olduğu gibi Demokrat Parti döneminde de varlığını korumuştur. Bu gelişmeleri özetleyen Zapsu'ya göre halk kendi dini tedrisatına önem vermeli, kanunların gösterdiği müsaade

dâhilinde İslâm kolejleri açabilmelidir. İhtirastan ve siyasetten tamamen uzak kalarak açılacak olan bu kolejlerin önünde kanuni bir engel bulunmadığını düşünen Zapsu, halkın kendi korkaklığını ve ürkekliğini hükümete mal ettiği kanaatinde. Onu kolej fikrine yaklaştıran ise memleketin manevi cephesinin çökmek üzere olduğu yıllarda açılan İmam Hatip Okullarıyla İlahiyat Fakültesi, laik mektepler olmalarından yani özü itibarıyla din eğitimi müesseseleri olmayışlarından dolayı İslâmî eğitimi yürütebilecek kapasitede değildir (Zapsu, 1953g, s. 8). Dolayısıyla din eğitimi ihtiyacını İmam Hatiplerle ve İlahiyatlarla karşılamanın mümkün olmadığını telaffuz edildiği bu yılların tartışma konuları sonraki yıllardaki birtakım kurumsal arayışların da habercisi gibidir.⁴¹ *Ehli Sünnet* İslâm koleji bahsinin ele aldığı ikinci yazıda, Cumhuriyet Halk Partisinin, İslâm kültürü vermek yerine ibadet serbestisi getirmesini sorunlu bulur. Çünkü kültür olmadığı takdirde birtakım şekli unsurları yerine getirmiş olmak nitelikli bir durumun oluşmasına imkân tanımaz. İslâm kültürünün alınabileceği yerler ise İslâm kolejleri olduğu için, Müslümanlar taş, toprağa ve recekleri parayı imana, ilme ve mefkûreye vermelidir. Bu sayede hakiki Müslümanlık ispat edilmiş olacağı gibi Türk nesli zamanın icaplarına göre de terbiye edilmiş olacaktır (Zapsu, 1953h, s. 8).

Dergilerde, dönemin gelişmeleri içerisinde mühim bir yeri olan hacca gitmek meselesi de ele alınır. Vatandaşların lüzumsuz ve son derece eziyetli maceralara başvurarak “dinî seyahatlerini” yapmaları din ve vicdan hürriyeti zaviyesinden değerlendirilir. Hacca gitmek isteyen bir Türk’ün huzur ve emniyet içinde hac yapabilmesinin yolunun açılarak, insanların vicdani bir ihtiyacını azami hürriyet içinde tatmin etmesine imkân verilmesinin gerektiği üzerinde durulur. Şayet mesele bu şekilde mütalaa olunursa hem emniyet ve güven tesis edilmiş olacak hem de birçok israf önlenmiş olacaktır. Bu konu da tıpkı din öğretimi meselesinde olduğu gibi din ve vicdan hürriyeti ile devletin Türk vatandaşlarının hukukunu koruyup gözetmesi çerçevesinde ele alınır (Hacca gitmek meselesi, 1947, s. 3). Ömer Rıza Doğrul, hacca gitmenin önündeki engellerin kalkmasının ardından, bu hürriyeti nizamlı bir hale getirerek memleket bakımından ona en faydalı şekli vermek gerektiği hususuna dikkat çekerek, bu konularda neler yapılabileceğini ele alır. Ona göre, hacca tam emniyet ve huzur içinde gidip gelebilmesi için bu işin Türk deniz işletmesi tarafından yürütülme-

41 Müslüman kolej fikrinin sonraki serencamı bilhassa 12 Eylül sonrası için bkz. Kara (2016, ss. 401-408).

si icap eder. Bu yüzden Doğrul'un konuyla ilgili metinlerinde Türk armatörlerinin faaliyete geçmelerinin çok isabetli olacağı üzerinde durulur. Zira bu yapıldığı takdirde hem millî serveti muhafaza edilecek hem de yurttaşlar eziyetsiz bir şekilde kendi bayrağının şerefli himayesi altında gidip geleceklerdir (Doğrul, 1947d, s. 2)⁴² *Serdengeçti* dergisindeyse hac konusunda eleştirel bir yazı yayımlanır. Şerif Korkut yazısında, haccın farz oluşundan önce memleketin içinde bulunduğu kötü duruma dikkat çekerek, Diyanet İşleri'nin hac serbestisi konusundaki çalışmalarından rahatsız olduğunu belirtir. Teşkilatın disiplinsizce hac akınını desteklemek yerine milleti irşada koşmasının öne alınmasını teklif eder. Dergi ise yazının manevi mesuliyetini yazarın kendisine yükleyerek bir şerh ile ilgili metni yayımlayarak mesele hakkındaki görüşünü okurlarıyla paylaşır. Buna göre, hac zengin olan her Müslümana farzdır fakat öncelikle helal paraya hacca gidilmelidir. Ardından da kişi kendi çevresindeki fakirleri doyurmalıdır. Son olarak da hacca gidiş geliş devletın tanzim etmesi sağlanmalı, yabancı firmalara imkân sağlanmamalıdır (Hac hakkında, 1950, s. 6).

Siyaset ve Babıali kaldırımlarında mukaddesat düşmanlığı yapanların hali, irtica yaygarası koparanlar, inkılapçılık ve Kemalizm maskesi altında milletin imanına, vicdanına sövülmesi genel hatları itibarıyla Allah, vatan ve millet düşmanlığı çerçevesinde ele alındığını söyleyebiliriz. Müslüman Türk'ü İslâm dünyasından koparmanın altında Siyonizm'in tasavvur ettiği dünyanın bulunduğu da yer alır. Bunun yanında dergi kimi sayılarında Risale-i Nur hareketinin liderine duyduğu sempatiyi aşikâr kılmaktadır. Said Nursi'ye dair yahut onun talebelerinin metinlerinin yayımlandığı dergi *Sebilürreşad* ve Eşref Edip⁴³ ölçüsünde olmasa da sayfalarını Said Nursi ile ilgili bahislere seve seve açar. Said Nursi üzerine metinlerin 1950 sonrasında daha bariz hale geldiği ve bunun 1960'lara kadar devam ettiğini söyleyebiliriz. İslâm ve millet karşıtı eğilimlerle mücadele eden Osman Yüksel Serdengeçti, Said Nursi'nin eserlerini tam manasıyla okuyamamakla beraber, onun kurtarıcı ruhu ve mücadelecı hayatını öne çıkarır. Onun yılmazlığını ve sebatkârlığından etkilenmesinin boyutlarını dergide yayımlanan yazılarda fark etmemek mümkün değil (Serdengeçti, 1952, ss. 7-28). Genel olarak çok güçlü bir mücadele azmi ve polemikçilikle

42 1950 sonrasında yayın hayatına başlayan *İslâmın Nuru* dergisi ikinci sayısından itibaren neredeyse tüm sayılarında hac yollarının açılmasından duyulan sevinç ve heyecanı yansıtan bir hatıra dizisine yer verir. Bkz. Öz (1951, ss. 15-17).

43 Bu konuda bkz. Edip (2011).

kendisinden bahsettiren *Serdengeçti*, Türkiye'deki dini hayatın önündeki engeller, irtica söylentisi, Ceza Kanununun 163. maddesi ve bu maddenin kabulüne oy veren DP vekillerinin bu maddeyi hararetle savunmaları, DP'nin vaatlerini tutmamaları ve milletin muhabbet ve teveccühünü kaybetmeye başlamaları konusunda kendi kadrosunun yazılarına yer vermenin yanında Eşref Edip'in öteden beri *Sebilürreşad* sayfalarında sürdürdüğü CHP eleştirilerini de okuyucularına ulaştırır. Edip, siyasi partiler konusunda en ağır eleştirileri din karşıtı bir siyaset izlemesinden dolayı CHP'ye yöneltir. Hatta zaman zaman İsmet İnönü'den partisinin bu yöndeki uygulamalarına son vermesini talep eder, “yüzde yüz Müslüman Türk” olan halkın dinine müdahale etmemesi için CHP uyarılır ve bu politikaların hesabının sandıkta sorulacağı ifade edilir. Bununla birlikte CHP karşısında konumlanan DP de Eşref Edip tarafından kabul görmeyecektir. Çünkü Celal Bayar partinin laiklik konularında CHP'den farklı düşünmediğini tekrar tekrar ortaya koymuştur. 1950 öncesinde mecliste laiklik maddelerine kararlı bir biçimde karşı çıkan Millet Partisi'ni destekleyen Edip (Debus 2009, ss. 216-217), DP'nin 1950'deki seçim zaferinden sonra Adnan Menderes özetinde DP'yi açıktan destekler. Bu yüzden Kasım Gülek'in Kırklareli'nde DP'yi eleştirirken CHP'nin dine saygılı olduğunu belirtmesi karşısında öfkelenir ve öteden beri bu partinin İslâm, laiklik, din hürriyeti ve İslâmî şiarlar konusunda yaptıklarını tek tek hatırlatır. Halk Partisinin din ve vicdan hürriyeti bahsinde, din müesseseleri, din erbabı üzerinde yapmış olduğu baskıların komünist diyarlar dışında dünyanın hiçbir yerinde yapılmadığının altını çizerek DP'nin açıktan desteklenmediği söz konusu yazıda, Müslüman halk CHP'nin dindarlık üzerinden siyasete soyunması karşısında uyarılır (Edip, 1952, ss.14-15). Şüphesiz bu teyakkuz halinin en önemli sebebi erken cumhuriyet devrinin radikal uygulamalarıdır. *Serdengeçti*, Ali Fuat Başgil'in laiklik ve din hürriyetini ele alan bir yazısını da sayfalarına taşıyarak, dönemin siyasi tartışmalarındaki konumunu da belirgin kılmıştır (Başgil, 1952b, ss. 4-5).

Tüm bunlardan dergilerin zamana bağlı bir uğraş olduğunu da anlayabiliyoruz. Zira her dergi, aktüel olayları kendine göre bir elemeden geçirerek, kendi tutumuna göre eleştirerek, sonunda bir özümlemeye vararak ortaya koyar. Bundan ötürüdür ki günübürlük sayılan olayları daha geniş bir süreye yaymak, temel gerçeklerle genelleştirmek zorundadır. *İslâmın Nuru*'ndaki; “Küfre müstenit ideolojilerin, münkir ekollerin, kitapsız doktrinlerin insanlığı çöküşe götürdüğü” şeklindeki sert ideolojik muhalefet söylemi (Ali Kemal, 1952, s. 3), derginin genelinde bulunmayıp birkaç yazıda karşımıza çıkar ki bu da derginin çıkış

yazısında belirttiği ilmi olmak anlayışının bir yansımasıdır. Belki bu yüzden, dergi “Türkiye’de ve dünyada bir eşinin olmadığı” böbürlenmesi içerisindedir. Memleketteki dini neşriyat üzerine çok nadir de olsa birtakım değerlendirmelerin yapıldığı dergi, yayın dünyasında vuku bulan gelişmelerden endişelenir. Bunun sebebi ise, dini neşriyatın menfaatçiler tarafından kâr getirir bir istismar kaynağı oluşu ile hedefini ve gayesini şaşırıp hiç arzu edilmeyen istikamet dışı yönelişlere kapı aralamasıdır. Bu sahanın, ehliyetsiz ellerde renksiz bir kıvamda yoğruluşu kimi zaman da “taşkın, kinci ve maksatlı taktiklere alet edilişi”, “itibar ve sürüm hacminin kifayetsizliği yüzünden umulan tesir ve rolü üstlenememiş oluşu; bilhassa aydın sınıfa hitap eder seviyeye bir türlü ulaşamayışı ve hissedilip durmakta olan ruh boşluğunu dolduracak münderecatta, yani eğitici, öğretici, yetiştirici, telkin edici, inandırıcı, birleştirici, dünü ve bugünü uzlaştırıcı öz ve karakterde olmayışı” dergiyi çıkaranların endişelerini arttırır. Dolayısıyla dini neşriyatın içler acısı konumu, insanların ne okuyayım, ne okutayım sorularına tatmin edici bir cevap verilememesine de sebep teşkil etmekte olup, tereddüt ve kötümserlik çıkmazında bocalamayı arttırmaktadır (Ünaldı, 1952, s. 47).

İslâmın Nuru son sayısında Ali Fuat Başgil’in “Diyamet İşleri Teşkilatına Dair Yeni Bir Kanun Tasarısı” başlıklı metnine yer vermiştir. Hazırlanan fakat konuşulma imkânı bulunamayan bir metnin unutulup gitmesine razı olmayan Başgil, okuyuculardan gerek adresine gönderilecek mektuplarla gerekse yazacakları makalelerle tasarını ve fikirlerini tenkit etmelerini beklediğini açık yüreklilikle ifade eder. Zira o bu tenkitler sayesinde yanıldığı noktaları öğreneceğiniz ve doğru yolu görmekle bahtiyar olacağını farkındadır. Tasarıda Diyanet İşleri Teşkilatı, ilmî, malî ve idarî muhtariyet sahibi bir kurum olarak tanımlanır. Merkezi İstanbul’da bulunacak olan teşkilat üyelerinin siyasî partilere giremeyeceği ve siyasetle uğraşamayacağı gibi hükümleri ihtiva eden tasarının oldukça kapsamlı olduğu hemen dikkat çekmektedir. Belki de en az tasarı kadar önemli olan tasarının ön kısmında Başgil tarafından verilen bilgilerdir. Başgil, burada 1950 yılının Mayıs ve Haziran aylarında *Yeni Sabah* gazetesinde neşrettiği din hürriyeti ve laiklik konularına dair yazılarında Diyanet İşleri Başkanlığına yeni bir vechе verilmesi için, bu kurumun tıpkı üniversiteler gibi muhtariyete kavuşturulmasını ve Yüksek Diyanet İlimleri tedrisatına mahsus bir “İslâm İlimleri Külliyesi” kurulması gibi Diyanet’in içinde çalkalandığı müşkülleri ve ana meseleleri ele alıp incelediğini hatırlatır. Kendisinin yazılarını dikkatle takip eden o zamanki Diyanet İşleri Reisi Ahmet Hamdi Akseki bir gün Başgil’e telefon açarak, ileri sürdüğü fikirler ve müdafaa ettiği esasların birçoğunda onunla mutabık olduğunu söyler.

Akseki, bu çerçevede İstanbul'da kurduğu komisyona Başgil'in de katılarak hep birlikte çalışmalarını ister. Başgil, bu teklifi memnuniyetle kabul eder ve yeni teşkilat kanunu üzerinde geniş bir fikir teatisinde bulunurlar. Bu çerçevedeki toplantılarda fikirler ve meseleler Başgil'in ifadeleriyle "imanlı ve faziletli insanlara mahsus bir vakar ve sükûnet içinde, teması bile insana zevk veren bir hak severlik ve hakikat ararlık terbiyesiyle müzakere edilir". Neticede Diyanet İşleri Teşkilatının muhtar haline konulması, İslâmî vakıfların bu teşkilata bağlanması ve Türkiye'de muhtar bir İslâm İlimleri Külliyesi kurulması gibi büyük meselelerin esasları üzerinde umumi bir anlaşmaya varılır. Bunun üzerine bir teşkilat kanunu tasarısı hazırlanması için Nevzat Ayas (Bursa Milletvekili), Seniyüddin Başak (Evkaf Müsteşarı) ile Ali Fuat Başgil'den oluşan üç kişilik bir komisyon kurulur. Ahmet Hamdi Akseki Ankara'ya döndükten sonra defalarca bu konuyla ilgili olarak Başgil'le görüşür ona mektuplar yazarak, kanun tasarısını bir an evvel hazırlamaya teşvik eder. Başgil, tasarımı kısım kısım hazırlar, her kısmı komisyon arkadaşlarıyla konular, onlardan gelen düzeltme önerilerini dikkate alarak son şeklini verir. Hazırladığı tasarımı Ahmet Hamdi Akseki'ye gönderen Başgil, aldığı son mektupta Akseki'nin tasarıdan çok memnun olduğunu ve Ankara'da tasarımı müzakere etmek için yeni bir komisyon teşekkül ettireceklerini ve bu komisyona kendisinin de davet edildiğini kaydeder. Ne var ki çok geçmeden Ahmet Hamdi Akseki vefat eder ve hazırlanan tasarı bir kenara bırakılır. Kanun tasarısının kendisinden ziyade Akseki'ye ait olduğunun altını çizen Başgil, tasarımın baştan sona onun kıymetli teşviklerinin ve onunla fikir birlikteliklerinin mahsulü olduğunu belirtir. Tıpkı *Selâmet* dergisinde Ömer Rıza Doğrul'un Akseki'yi müdafaa edişi gibi onun gayretlerini şu satırlarla özetler:

Ahmet Hamdi merhum, Diyanet mevzuunda, çok canı yanık bir Müslümandı. O, bütün bir baskı devrinin Müslümanlığa karşı reva gördüğü türlü haksızlıklara, eli kolu bağlı bir mazlum vaziyetinde senelerce şahit olmuş ve yüreğinin yağını eritmişti. İstiyordu ki, fani ömrünü, bütün hayatınca taziz ettiği Müslümanlığa karşı, büyük bir hizmetle bitirsin ve İslâm tarihinde yeni ve mesut bir fasıl açarak bu memleket Müslümanlarının kalbinde daim yaşasın. (Başgil, 1953, s. 7)

Annan Menderes'in millî vicdanın hilafına kanunları kaldırmanın demokratik bir idarenin başta gelen vazifesi olduğunu ve milletim rüştünü ispat eden inkılabın Demokrat Parti sayesinde güç kazandığını ifade eden konuşması *Serdengeçti* dergisince takdirle karşılanır. Menderes'i eleştiren gazete ve dergilerin yanlış yolda oldukları, memleketin hakiki sahibi olan milletin Menderes'in arkasında olduğu vurgulanır (Yaşa be Menderes, 1952, s. 25).

1952'den itibaren DP ve diğer partilerin mücadeleleri günden güne sertleşmiş bu ise Tek Parti yıllarının siyasî retoriğinin yeniden gündeme gelmesini sağlamıştır. DP'nin tarikatçı, gerici ve mürtecileri destekleyen bir parti hüviyetine büründüğü şeklindeki açıklamalar sadece CHP tarafından değil bir zamanlar milliyetçi olarak bilinen Millet Partisi tarafından da dile getirilir olmuştur. Bu tutum, dönemin dergilerinde bu partiye dönük eleştirilerin kaleme alınmasını beraberinde getirmiştir. Millet Partisi'nin yarattığı büyük hayal kırıklıkları hakkında *Serdengeçti* dergisinde yer alan ifadeler uzun bir alıntıya hak etmektedir:

Şüphesiz ki Millet Partisi, Mareşal ve Kenan Öner zamanında muhafazakâr, vatansever bir hüviyet ve haysiyet taşıyordu. Biz bütün vatansever ve milliyetçiler partiye girmemekle beraber mevcut partiler içinde Millet Partisi'ni tutuyorduk. Bu iki büyük adamın ölümünden sonra Millet Partisi'nin başını tutanlar, türlü dalavereler çevirerek, Partinin muhafazakâr, mukaddesatçı diğer partilerden kendisini ayırıcı millî ve dinî çizgilerini sildiler. Kendilerine 'mürteci' diyenler varmış gibi –hem deseler ne çıkar- biz mürteci değiliz, biz inkılapçıyız yollu, CHP'nin salon ve meydan hatipleri gibi nutuk çekmeye başladılar. Böylece bastıkları dalı kestiler. (Tarikatları D.P. İdare Ediyormuş (!), 1952, s. 2.)

Aslında Necip Fazıl üzerinden önce 1951 yılında ardından da 1952 sonlarında vuku bulan olaylar hem onu hem de dindar çevrelerin itibarını ciddi ölçüde sarsmıştır. Böylelikle Demokrat Parti hükümetini destekleyen ve zaman zaman da onu yönlendirmeye çalışan çevrelerin iddialarına büyük bir darbe indirilmiş, Celal Bayar'ın öteden beri laiklik üzerinden yapmış olduğu açıklamalar hayata geçirilmiş ve kimsenin dinî talepler konusunda fazla ileri gitmesine müsaade edilmeyeceğini belirtilmiştir. Ayrıca Demokrat Parti bununla, her dinî gelişmeyi gericiilik telakki eden çevrelere de, "irticai gelişmeler" mevzubahis olduğunda, kendisini destekleyen yayıncıların dahi gözünün yaşına bakmayacağını ilan ederek sistemin güvende olduğu mesajını vermeyi arzulamıştır. "Türk milleti Müslümandır Müslümanlığın bütün icaplarını yerine getirecektir" diyen Adnan Menderes dahi buna benzer açıklamalarının tam tersi istikamette açıklamalar yapmış olması bu olayların Türkiye'ye, dindarların taleplerine ve çok partili hayata ciddi ölçüde etkilediğini gösterir. Hemen her türlü İslâmî yayın ve teşekkülün Malatya Hadisesi bahanesiyle kapatılması 1960 darbesine kadar CHP'nin tekrar dirilmesinin sebeplerinden biridir. Bu bakımdan yayın hayatı sona eren dergiler bir tarafa hücum vasfı önde olan *Serdengeçti* dergisi bile Kasım 1952'deki Malatya Hadisesinden sonra yıllarca yayınlanmaz, bu tarihten sonraki ilk sayısı ise ancak Mart 1956'da çıkar. Bilindiği üzere dergiyi çıkaran

Osman Yüksel, bu olaydan dolayı tevkif edilmiş, bir sene kadar hapisshanedede kaldıktan sonra tahliye edilmişti. Tahliyesinden bir müddet sonra Malatya Hadisesi sanıklarından birinin ölmesi üzerine mahkemede olay çıkarmış ve tekrar tutuklanmıştı. Dergi, 1956 tarihli ilk sayısında yer alan “Yıllardan Sonra” başlıklı yazıda 1940’lardan itibaren yüz yüze kaldıkları baskı ve yıldırma politikalarını hatırlatarak, Allah, millet ve vatan davasından vazgeçmeyeceğini, sinmeyeceğini belirtir. Artık bu yıllar derginin Adnan Menderes’ten ümidinin kesildiği zamanlara rastlar, zira dergiye göre DP yüksek tazyik merkezinin etkisi altında kaldığından dolayı kendisinden beklenmeyen birtakım menfi uygulamalarda bulunmaktadır. Dergi, 1950 öncesine göre özellikle kalkınma hamleleri ve din hürriyeti alanında CHP ile kıyaslanmayacak icraatlar yapan DP’nin, 1952’den sonra ciddi ölçüde farklılaştığı kanaatindedir. Bu partinin daha evvel, nüfusun çoğunluğunu köylülerin oluşturduğu memlekette ortaokullarda din derslerinin konulması, ezanın kendi diliyle okunması, radyoda haftada bir dini konuşmalara müsaade edilmesi gibi faaliyetlerle, yeni imam, yeni vaiz kadroları vererek Diyanet İşleri bütçesini yükseltmek gibi hususlarda hayli yardımlarının olduğu inkâr edilmez. Ne var ki dinî neşriyatın heyecanını Türk Ceza Kanununun 163. maddesi gibi ağır hükümlerle kırmış olması karşısında sessiz kalınmaz. Kaldı ki zaten Celal Bayar’ın rejimin temel ilkeleri ve laiklik konusunda CHP çizgisinden farklı olmadığı bilinmektedir. DP iktidarının bu yöndeki uygulamalarının oluşturduğu hayal kırıklığı şu satırlara çok açık bir biçimde yansır:

Hakikaten asırlarca ihmal edilmiş köylülerimizin, köylümüzün dertlerini dinlemek, yaralarına merhem olmak için köye ciple giden DP iktidarı dinî neşriyat, matbuat hürriyeti, hâkim teminatı, Seçim Kanunu gibi meselelerde şehirde bizleri yaya bıraktı. Bir iş yapamaz, yürüyemez hale geldik, getirildik. Maalesef 1950-1952’ye kadar devam eden o iki yılı bütün hayatımızda hasretle arayacağız. [...]

Gerçi bu türlü tedbirlerin alınmasında, Ticanî hareketleri, Malatya Hadisesi gibi neticeleri maalesef dine, dindarlara ve dinî neşriyata bağlanan bazı taşkınlıklar, şaşkınlıklar amil olmuştur, ama hadiseler bu kadar izam edilmemeli her şey akıl, mantık, izan, insaf, kanun çerçevesinde halledilebilmeliydi. (Mabetsiz Şehir Mabebede Kavuşuyor!, 1957, ss. 3-4)

1952 Malatya Hadisesinden sonra basında dini içerikli dergilere karşı estirilen olumsuz hava eleştirilir. Dört beş serseri ahmak ve ne yaptığını bilmeyen budalalarca suikasta uğrayan *Vatan* gazetesi yazarı Ahmet Emin Yalman’ın Türk milletinin hissiyatını baltalayan ve mukaddesatına karşı mücadele eden bir kişiliğe sahip olduğu ve vuku bulan olay karşısında Türk adaletinin en doğru kararı

vereceği ifade edilir. Daha evvelki sayılarda farmasonluğun Türk'ün din, millet, namus ve iffetine karşı taarruzuna karşı uyanık olmanın ve benliğini muhafaza etmenin lüzumu üzerinde duran derginin meselenin çetrefil bir hal almasından dolayı bir miktar geri adım attığı düşünülebilir. Buna karşın, ortaya çıkan pek çok vicdansız kalemin bu olay vesilesiyle dini yayın organlarını da içine alacak şekilde yaydıkları irtica söylentisinin memleketin, din, vicdan, namus, kişisel hürriyet gibi hususları ayaklar altına alarak terör icat etmeye çalıştıklarına dikkat çekilir. Nerede bir olay olursa hemen ardından dindarları irtica damgasıyla lekelemek isteyenlerin ortaya çıktığı bundan dolayı şartlar ne olursa olsun mücadelenin ilimle ve fikirle yürütülmesinin gerektiği vurgulanır (İftiradan sakınalım, 15 Kasım 1952, s. 2). Söz konusu yazarlar Malatya Hadisesi üzerinden kimde din ve iman namına bir şey varsa onu lekelemeye çalışmak suretiyle *Ehli Sünnet, Sebilürreşad, İslâmın Nuru, Serdengeçti, Büyük Cihad* ve *Yeşil Nur* gibi iman ifade eden neşriyatı birer suç unsuru olarak göstermektedirler (Vicdansız neşriyata son verelim, 1953, s. 2.). Türk fikir hayatında meydana getirilen terörle, dergileri çıkaranların vatan haini, yazılarının ise birer suç unsuruna dönüştürülmesi karşısında adli makamların derhal harekete geçirilmesini hükümetten talep eden *Ehli Sünnet* dergisi, fikir hürriyetiyle, okumakla, yazmakla, neşriyat serbestisiyle cinayetler arasında bir bağ kurulmuş olmasını manasız bulduğu gibi kötü niyetli birtakım amaçlarla birlikte ele alır. Buna göre, basın bu yönde yazılar neşretmiş olmasının altına yatan sebep, suikastı tertipleyenlerin evlerinde dini mecmuaların çıkmış olmasıdır. Suikastın üzerinden geçen iki aya yakın bir zaman zarfında yayın yapan basının argümanlarını tek tek irdeleyen *Ehli Sünnet*, gazetelerin basit mantığına göre, bu kişilerin evlerinde dini mecmualar çıktıysa, bunlar cinayet ilhamını dergilerden almışlar yani onların tesiri altında kalmışlardır, şeklindeki “inkılap yobazlığını” eleştirir. Her geçen gün yaşanan olaylar neticesinde “vatanperverlerin mücrim, mücrimlerin vatanperver” haline getirilmesinden tedirgin olmaya hatta korkmaya başladıklarını belirten dergi Adnan Menderes'ten yaşananları bir an evvel neticelendirmesi ve adaletin tecellisini memleketin selameti namına rica edilir (Zapsu, 1953d, ss. 8-16).

Laikliği dinsizlik sanarak, İslâm dinini Türk milletinin ruhundan söküp atmak şeklinde özetlenebilecek uygulamaların Malatya Hadisesinden sonra tekrar telaffuz edilmesi, olaya karışanlardan birkaçının İslâm dinini yaşatmak için kurulan teşekküllerden Türk Milliyetçiler Derneği⁴⁴ ile de irtibatlandırılması bu

44 Milliyetçiler Derneği, Demokrat Parti iktidarının ilk yıllarında; 1951'de kurulmuş ve iki yıl gibi kısa bir zamanda memleketin her tarafında seksen şubesi ve on binden fazla üyesiyle en çok faaliyet gösteren

derneğin “Son Hadiseler ve Biz” başlığıyla bir bildiri yayınlamasını zaruri kılar. *Ehli Sünnet*, hem bu bildirden bahseden hem de olayı analiz eden bir yazıya sayfalarında yer verir. Türklüğün savunulduğu yazıda, Milliyetçiler Derneğinin, “Biz Türk milletiyiz” gibi aşırı bir iddiaya kapı aralamasının yanlışlığı belirtilir, derneğin gözeceği esas prensibin siyasi bir hüviyet kazanmaya doğru sinsi sinsi yürüyen bir tarikat olmamak olduğu telkin edilir. Allah yolunda, fazilet yolunda hırsa ve tahakküm sevdasına kapılmayarak apaçık ve şerefli bir şekilde yürüyenlere ise başarılar dlenir (Kafı, 1953, ss.14-16). Bu husus bile dönemin etkili kurumları üzerinden üstelik de zor zamanlarda yürütülen çekişme siyasetinin dergilere sirayet ettiğinin göstergelerinden biridir.

Hatırlanacağı üzere 1952 yılı sonundaki Malatya Hadisesinden sonra Büyük Doğu Cemiyeti⁴⁵, İslâm Demokrat Partisi ve Milliyetçiler Derneği kapatılmış, ardından da dindar-milliyetçi neşriyat yapan dergilerin önde gelen kadroları hapsedilmiştir. Hadise dolayısıyla din ve milliyet ile dindar ve milliyetçiler aleyhinde pek çok menfi neşriyat yapılmış, henüz tahkikatı sona ermemiş hadiseler hakkında hâkimlerden önce birtakım peşin hükümler verilmiştir. Gazeteciler ise olayı tahlil edip ondan makul neticeler çıkarmak yerine⁴⁶ Malatya hadisesi ile Büyük Doğucular, İslâm demokratları ve milliyetçiler arasında hemen bağ kurmuş, dindarlık, yobazlık, ırkçılık, milliyetçilik üzerinden tezvira başlamıştır (Son hadiselerin tahlili, s. 3). *Hareket* dergisi olayları tahlil ederken, pusuda bekleyen solcuların bu olayı bir fırsat bilerek, din ve milliyetçilik aleyhinde kıyam ettiklerine dikkat çeker. Oysa aynı gazeteciler komünist neşriyat konu-

kurum olmuştu. Gençleri etrafında toplayan bu dernek, Erol Güngör’e göre inkılapçıların batılılaşma konusundaki ön-kabullerinin çözülmesinde ve elitist bir rejim yerine halkçılığın kuvvet kazanmasına sebep olmuştur (1986, s. 183). Dernek için ayrıca bkz. Karakoç (1989h, s. 10), Civelek (2016, ss. 30-31), Cinisli (2017, ss. 71-72).

45 Türkiye’de uzun yıllar siyasi partiler Cemiyetler Kanununa göre kurulduğu için çok partili hayata geçiş sürecinde kurulan Büyük Doğu Cemiyeti doğrudan doğruya siyasi parti hüviyeti taşıyordu aslında. Ayrıca Necip Fazıl üzerinden 1951’den itibaren başlayan itibarsızlaştırma siyaseti bu olaydan sonra doruk noktasına ulaşmıştır. Özellikle genç nesiller arasında Büyük Doğu Cemiyeti’ne ısınma aşamasında olan birçok genç Risale-i Nur’a yönelmiştir. Sezai Karakoç, gençlik arasında Said Nursi’nin tanınmaya başlamasının *Büyük Doğu*’dan sonra olduğunu fakat Necip Fazıl aleyhine basındaki yayınların artmasıyla Nurcuların sayısında artma hatta patlama olduğunu ifade eder. Ona göre, önceki kuşaktan olan Said Nursi’nin İslâm âlimi görünümü, münzevi ve skandalsız hayatı kumar hadisesi üzerine ağır basmış, bir nevi yavaş yavaş Büyük Doğu’ya alışmaya başlayan gençler Risale-i Nur hareketine transfer olmuşlardır. Bkz. Karakoç (1989e, s. 8).

46 Nurettin Topçu, Malatya Hadisesi üzerinden, sadece hislere ve önceden verilmiş hükümlere dayanan irtica tanımları üzerinden kopartılan fırtınaları tasvir ederken *Ulus* ve bir kısım *İstanbul* gazetelerinden söz açar. Onların dini konulara dair anlayışsızlıklarına ve kültürsüzlüklerine değinir (2014, s. 224).

sunda hiç ses çıkarmayıp Kemalizm'e bürünmüş komünizme kol kanat germektedirler. Derginin bu meseleye odaklanması bu yıllarda yayımlanan dergilerin tümünde sol ve sosyalist fikirlere karşı olmak şeklinde özetleyebileceğimiz bir müşterekliğin varlığından kaynaklanır. Diğer taraftan bu hadiseden dindar ve milliyetçilerin de alacakları büyük bir dersin olduğunu ifade eder. Fikir yerine silah ve cebir kullanmak her ne surette olursa olsun, kullananların aleyhine döneceği için, dindar ve milliyetçilerin maddi kuvvet aleyhtarı olmaları gerekir. Bununla birlikte yaşanan hadiseden dolayı Türkiye'de dindarlık ve milliyetçilik müdafaasının zor bir döneme girdiği tespiti yapılır ki, bu gerek kapatılan neşriyat vasıtaları ve kurumlar gerekse DP'nin yönelimleri açısından bakıldığında isabetli bir yorumdur. *Hareket*'in mevzu hakkındaki analizi şu pasajla sona erer:

Bütün bunlar dindarlara ve milliyetçilere azami ihtiyatı tavsiye eden hakikatlerdir. Partiler, çok çabuk fikir ve kanaat değiştiriyorlar. Bundan dolayı asla onlara güven olmaz. Milliyetçilik ve dindarlık katiyen siyasi bir partiye mal olmamalıdır. Bu iki kıymet serbest bir fikir olarak kalplerde yaşmalıdır. Bugünkü matbuata da güven olmadığını açıkça görmüş bulunuyoruz. Bunlara rağmen din ve milliyetçilik kalplerde tesirini gösterebilir. Dostluk, insanlık, ilim ve sanat yolları açıktır. Dindarlar ve milliyetçiler siyasilere ve gazetecilere karşı, imanlarını muhafaza ederek son derece sakin bir tavır takınmak mecburiyetindedirler. (Son hadiselerin tahlili, 1953, s. 4).

Osman Yüksel, Necip Fazıl gibi isimlerin hapsedilmelerini vakitsiz gelen baharda açan çiçeklerin ardından gelen soğukla kurumalarına benzetir. Serdengeçti, hem Milliyetçiler Derneğinin kapatılmasını gözleriyle görmüş olmasından hem de Malatya hadisesinden dolayı haksız yere tutuklanmasından dolayı DP'ye oldukça sert eleştiriler yöneltir. Bu partinin sık sık CHP'nin Tek Parti yıllarında yaptığı zulümleri hatırlatmasını manasız bulur zira mevcut parti benzer uygulamalara imza atmış olmasından dolayı CHP ile neredeyse aynı safta yer almıştır. Bu yüzden 1959'da bu partinin kendisini ve iktidarını korumak için mütemadiyen kanunlar çıkarmasını doğru bulmaz. Şayet DP, yeniden eski yıllara dönmeyi arzu ediyorsa üst üste hatalar yapmaktan vazgeçmeli, kalkınma politikalarını ve din hürriyetini öne çıkarmalıdır. Ancak bunlar yapıldığı takdirde CHP tekrar Türk milletinin başına musallat olmaz (Serdengeçti, 1959, ss. 3-4). *Serdengeçti*, 27 yıllık CHP idaresinin devamlı ve ısrarlı din düşmanlığının ardından gelen serbestliğin İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki düzenin yürütücüsü konumundaki Atlantik'ten gelen telkinlerle ve halkın gittikçe artan sabırsızlığıyla Türkiye'de din meselesinin yeniden ele alınmak mecburiyetinde

kalındığı düşüncesindedir. İmam Hatip okullarının açılması, mekân meselesi, din derslerini okutacak eleman, dersler, kitaplar gibi pek çok hususun 1940'lar da gündeme gelmiş olmasına karşın bu konudaki kalıcı uygulamaların ancak DP devrinde hayat bulduğunu ama asıl meselenin bu muhafazakâr parti tarafından da halledilemediğini ifade eder. Bina sıkıntısı, İmam Hatip okullarına giden çocukların köylü halk çocuklarından oluşması, ders programlarının yerli yerine oturmaması, İmam Hatip okullarının yönetici ve öğretmenlerinin dava şuuruna sahip olmayışları, daha da önemlisi burada okuyanların istikballerini ne olacağının belirsiz olması gibi hayati meseleler çözülmeyen İmam Hatip okullarının nitelikli bir hale kavuşması mümkün değildir (Çıkmaz sokak: İmam Hatip okullarının hali, istikbali?!: mabetsiz şehir mabede kavuşuyor!, 1957, ss. 6-7).

Dinî Neşriyat Hayatıyla İlgili Tartışmalardan Bir Kesit

Türkiye'de öteden beri din, millet ve mukaddesat odaklı teşebbüslerin görünür-lük kazanmasıyla birlikte farklı cephele arasında birtakım hizipleşmelerin vuku bulduğu biliniyor. Hemen her dergi, dernek ya da kurum bu alanı tümüyle temsil etmeye soyunduğundan husumetler kaçınılmaz oldu. Dönemin dergilerinin birbirleri ile tartışmaları dinî söylem alanında her derginin sadece kendisinin egemen olmak istediğini söylemeyi mümkün kılar. 29 Ağustos 1947 tarihli *Selâmet* dergisinde yer alan yazı bunun tipik bir örneği olarak ele alınabilir. İmzasız yazıda, o dönemde ortaya çıkan ve kızıl yaftalarının içine bir besmele yazmak suretiyle kendini ispat etmeye çalışan "ipsiz, sapsız, adsız kimseler" neşrettikleri varakparenin ilk sayısında şerefli insanlara, fazilet ve irfan abidelerine hücum etmekte oldukları belirtilir. Halka, ilim, fen, iktisat, hukuk ve diğer sahalarda müesseseler kurup işleteceklerini, halka faizsiz kredi ve sermaye sağlayacaklarını, hayatı en az yüzde elli ucuzlatacaklarını, adalete susayanlar için dava ve danışma odaları kuracaklarını ilan eden bu kimseler dergi nazarında "neredeyse devlet içinde devlet kuracaklarını anlat"mak suretiyle normal bir mecmua yayınının ötesinde birtakım amaçlar koymuşlardır. Daha da önemlisi, bunlar bir mecmuanın normal kazancıyla ölçülemeyecek birtakım habis ve melun kaynaklara güvenerek büyük propagandalara alet olmak üzere yayın hayatına atılmış olduklarını ilan etmektedirler.

Burada dinî söylem bakımından önemli olan husus ise, derginin "İslâm dinini bütün saffet ve samimiyeti ile açıklamaya çalışan, kara taassubu ve kara

kuvveti ortadan kaldırmak için bir ömür sarf ederek muvaffak olan ve en nihayet hakiki İslâm'ın doğuşuna yardım etmekle çalışmalarının bahtiyar bir neticeye vardığını gören İslâm ve Türk muharrirleri ve mütefekkirleri” içinden iki şahsa; Diyanet İşleri Reisi Ahmet Hamdi Akseki ile *Selâmet* dergisi başyazarı Ömer Rıza Doğrul'a yani “münevver Müslümanlara” saldırmış olmasıdır. *Selâmet*'e göre, memleketin neşriyat hayatının en tanınmış iki simasına yöneltilen bu saldırı “kızıl münafıklıktan” başka bir manaya gelmez. Kapağında kızıl bir zemin üzerine güzel bir besmele ile çıkan dergiden hareketle, dini bir çıkar meselesi olarak gören çevrelere hücum eden *Selâmet*, dini neşriyat alanına dâhil olan söz konusu dergiyi yayınlayanları mütareke yıllarında İstanbul'da kurulan Teali İslâm Cemiyeti ile bir tutar. “Adeta devlet içinde devlet kurmayı vadeden bir programla” kamuya çıkan yeni dergiye sert bir şekilde hücum eden *Selâmet*, “bir vatan hizmeti” olarak okurlarının dikkatini “Bu kızıl münafıkların üzerine” yöneltir (Kızıl münafıklara hazer, 1947, ss. 2, 15.).⁴⁷

Ehli Sünnet, adından da anlaşılacağı üzere Ehli Sünnet mezhebine zarar veren Bâtını yorumlar konusunda son derece hassas olup bu konuda gördüklerini tenkit etmekte ısrarlıdır. Bu konuda 1940'ların ikinci yarısında “Yeşil Hoca” adıyla bilinen Şemsettin Yeşil çevresine bilhassa *Hakikat Yolu* mecmuasına dönük eleştirilerin dergi sayfalarında hayli yoğun olduğu görülür (Oruç, 1947, s. 4).⁴⁸ “Fitneye Lüzum Yoktur” serlevhasıyla sunulan yazıların devamlılık arz etmesi hemen dikkat çekmektedir. Bunun dışında birkaç defa dergide adı anılan Ziya Şakir'in zehirli kitaplarının her yeri istila ettiği fakat bunların yaydığı yanlış fikirlerin tashihi için hiçbir şey yapılmadığı oysa bunlara karşı kolayca broşürler hazırlanabileceği belirtilir (Diyanet İşleri makamını tenkit ediyorum, 1952, s. 9). Bunların da etkisiyle *Ehli Sünnet* dergisinde dönemin İstanbul müftüsü Ömer Nasuhi Bilmen birçok defa takdirle anılır (Bu rezalete ne zaman son verilecek?, 1949, ss. 15-16). Bilmen'in özellikle ashâbı kiram konulu bir kitap yazmasına sebep olan Şemsettin Yeşil'in ashâbı kiram hakkında yanlış değer-

47 Sonraki sayılarında bu konuyla alakalı bir mektuba da yer verir dergi: Kızıl münafıklara cevap, (1947, s. 3). Bu konudaki tartışmalar memleketimizdeki dini neşriyat sahasındaki tartışmaların öteden beri aynı üslupla yapıldığının bir işaretidir. 1960 sonrasında örneklerine bolca rastlayacağımız bu dil, kişilere birtakım iftiralar atmaktan çekinmeyişiyle de dikkat çekmektedir. Ayrıca bkz. Kızıl münafıklara en son sözümüz (1947, s. 3).

48 Diyanet İşleri Başkanlığı, Şemsettin Yeşil'in, yanlış bir usulle ve kifayetsiz bilgi ile yazdığı ve bazı yerlerde Sünnilik dışında yorumlar ihtiva eden *Namaz Surelerinin ve Fatiha-yı Şerif'in Manası* (1944) adlı kitabı için Basın ve Yayın Umum Müdürlüğünün talebi doğrultusunda eleştirel bir rapor hazırlamıştır. Bkz. Koçak (2015, ss. 82-83).

lendirmelerde bulunması mesele birkaç defa dergiye konu olur. *Ashabı Kiram Hakkında Müslümanların Nezih İtikatları* kitabında Bilmen maksadı arz başlıklı kısmında sahabenin kutsiyeti, fazilet, olgunluğu üzerinde durulduktan sonra kitabı yazmasına sebep olan hususu şöyle açıklar:

Ancak, şu günlerde gerek bazı matbuat sütunlarında ve gerek bazı risalelerde ashabı kiramdan bazıları hakkında yanlış mütalaalar yürütüldüğüne, yanlış hükümler verildiğine muttali oldum, hatta bu bapta yazı yazarların bazıları, fikirlerinin, kanaatlerinin doğru olup olmadığını ulemayı-ı İslimiye'den ve bilhassa müftülüğümüzden sormaya lüzum görmüş bulundular, bunlara cevap verilmesi, o yazıları okuyup müteessir olmuş zatlar tarafından da istenildi. (Bilmen, 2010)

Ömer Nasuhi Bilmen'in kitabını tenkit eden Şemsettin Yeşil'in, Müslümanlar arasına fitne ve fesat sokmak için birtakım faaliyetlerde bulunduğunun altını çizen *Ehli Sünnet*, Türkiye'de din ve diyanet konusunda müftülüklerin söz sahibi olduğunu, bunların salahiyetlerine tecavüz edenlerin mücrim ve şüpheli kimseler olduğuna hükmeder (Yeni bir mezhep ve tarikat propagandası, 1948, s. 11). Bu konuda daha ayrıntılı bir eser yazmak istediğini fakat resmî ve ilmi vazifelerinin çokluğu ve tamamlamaya çalıştığı bir kısım ilmi eserlerin mevcudiyetinden dolayı bunu gerçekleştiremediğini belirtmektedir.

Hareket dergisinde ise 1947'de vuku bulan bu olay mezhep kavgası olarak ele alınır. Dergilerin, "kızıl münafık", "Tanrı merdudu" veya "Mason" ifadeleriyle birbirlerine yüklenmelerini eleştirilir:

O din risaleleri ki bize yirmi sekiz senelik bir inkisarin ilk acı tepkileri gibi görünmüştü. On sekiz milyonluk bir temayül gibi görünmüştü. Bunlar İslâm'ın büyüklüğünü haykırarak. Kara iftira ciltleri altından tezhipli ayetler çıkacak mendebur bir nisyan başını alıp gidecekti.

Zehî gaflet! Zehi tegafül! Lekesiz insan kaldı mı ki? Namuslu dindar hani ya ki? Mümin olmak için isimdeki, kıyafetteki hatta mizaçtaki yeşillik yeter mi ki!...(Kabaklı, 1948, s. 15)

Selâmet dergisinde, oldukça erken tarihlerde, "Haftanın İslâm Şahsiyeti" üst başlığı altında "Üstat Ahmet Hamdi Akseki" başlıklı bir yazı neşredilmiştir. Metindeki "Onu ilk tanıdığım günden beri gözüme çarpan en belli başlı vasfı" yahut "Bahriye Mektebindeki muallimliği sırasında kendisini bir iki defa ziyaret ettiğimi ve evinde misafir kaldığımı hatırlıyorum" şeklindeki ifadeler, yazının Ömer Rıza Doğrul tarafından kaleme alındığı ihtimalini kuvvetlendirmektedir.⁴⁹ Yazı-

49 Derginin ikinci sayısındaki "Abdurrahman Azzam Paşa (1947)" başlıklı yazının da hatıralarla bezeli olduğunu hatırlatalım.

da, Akseki'nin ilmi faaliyetleri Meşrutiyet devri İslâmcılarından İzmirli İsmail Hakkı, Ferit Kam, Mehmet Akif, Ahmet Naim gibi isimlerle münasebetlerine kısmen temas edildikten sonra Millî Mücadeleye katılmak için Ankara'ya geçişi üzerinde de durulmaktadır. “Hamdi Efendinin Bahriye Mektebinden nasıl ayrıldığını ve Ankara'ya nasıl sıçradığını, eskisi gibi, teferruatıyla hatırlamıyorum” cümlesinin ardından gelen şu satırlar, kendisi ıslah hareketinin en önemli kişilerinden olan Ahmet Hamdi Akseki'nin Ankara'da önce Şeriyeye Vekâletinde Tedrisat Umum Müdürlüğünde sonra Diyanet İşleri Reisliğinin çeşitli kademelelerinde ardından da Diyanet İşleri Reisi olarak görevlendirilmesinin ne kadar isabetli olduğunu anlatmaya matuf olması bakımından kaydedilmeye değerdir:

Katıyetle bildiğim bir şey varsa Millî Mücadele yıllarında milletle beraber olduğu ve o cephede canla başla çalıştığıdır. Onun gibi İslamiyet'in saf ve temiz ruhunu benimseyen ve yaşayan, mücahit zihniyetli, inkılapçı kafalı bir şahsiyetin mütarekeci İstanbul'da kalmasına imkân yoktu. Onun için kimseye belli etmeden İstanbul'daki memuriyetini vesairesini feda ederek kalkmış soluğu Ankara'da ve mücahitler safında yer almıştı.

[...]

Onun olgun gençlik mevsiminde Diyanet İşleri Reisliğine gelmiş olması bu müesseseye namına olduğu kadar İslamiyet namına da, Müslümanlar namına da kıptaya değer bir hüsnü talih meselesidir.

Yeni Diyanet İşleri Reisimizin altmıştan, beli yetmişden fazla eser sahibi olduğunu söylemek, onun ne kadar verimli ve feyizli bir kafa ve kalem sahibi olduğunu belirtmeye kâfidir. (Üstat Ahmet Hamdi Akseki, 1947, s. 4)

Ehli Sünnet dergisi tıpkı *Selâmet* gibi Akseki konusunda hassas olduğu için ona dönük tahkir ve tezyiflere derhal cevap vermeye gayret eder. Sözgelimi “İslâm davasını kendi nefsinden bile kıskanan” Necip Fazıl'ın *Büyük Doğu*'da Ahmet Hamdi Akseki'ye çatmasını iyi karşılamaz. Dolayısıyla dönemin dergilerindeki tartışmalarda şu ya da bu ölçüde Akseki önemli bir yer tutar gibi gözükmektedir. Zira Akseki, hem en kuvvetli din âlimlerinden biridir dolayısıyla Garp ve Şark'ı bilmektedir hem de tek parti devrinde Türkçe Kur'an konusunda çok büyük mücadele vermiş ve bu konudaki uygulamalara hayat hakkı tanımamıştır. Bu yüzden Türkçe ibadete karşısındaki tavrından dolayı tüm Müslümanlar onu takdir etmek durumundadır. Dinsizliğin kutbu bulunan İnönü ile imanın bir kutbu olan Akseki, bu meselede çok tartışmışlar fakat muvaffak olan Akseki olmuştur. Derginin başmuharririnin kaleminde çıkan satırlar şöyle sona erer: “Bugün de Akseki müfrit Kemalistler ve şefçiler karşısında bir kale gibi

duruyor, din için çalışan bütün kalem sahiplerinden rica ediyorum. Bastığımız dalı ezmeyelim ve incitmeyelim” (Bastığımız dalı ezmeyelim ve incitmeyelim, 1950, ss. 12-13).

Ahmet Hamdi Akseki, *Selâmet*'in sonraki sayılarında “Dini Musahabeler” başlığıyla birtakım yazılarıyla da görülecektir. Derginin 6. sayısında yer alan “Kur’an Saadet Kaynağıdır” başlıklı ilk yazısının başında Akseki, “memleketimizin en yüksek faziletli ve en kıymetli İslâm âlimi sayılmaya layık” bir şahsiyet olarak takdim edilir (s. 3). Devamındaysa, okuyuculara Akseki'nin bundan böyle dergiyi kıymetli eserleriyle taltif etmeyi vadettiği duyurulur. “Kur’an’dan İlhamlar” başlığı altında, Kur’an’ın görenek ve taassup düşmanı, ilerinin ve ilerlemenin yanında olduğunun vurgulanmış olması, esasen derginin Meşrutiyet dönemi İslâmcılığının yaklaşımlarını belli ölçüde benimseyerek Cumhuriyet devrinde de müdafaa ettiğinin göstergelerinden biridir. Ataların, sırf ata olmalarından dolayı her yaptıklarının doğru kabul edilmesinin yanlışlığı ifade edilirken, onların yalnızca kendi devirlerini temsil ettikleri bundan dolayı da kendi zamanlarını yaşattıkları, başka bir devir ve zamanı yaşatmalarına imkân bulunmadığı Bakara Suresi 170. ayeti çerçevesinde izah edilir. Maide Suresinin 171. ayetinden ilhamla yapılan yorumlar modern İslâm yorumlarına zemin teşkil eden ve sadece çok partili hayata geçiş yıllarıyla da sınırlandırılması mümkün olmayan bir bakış açısını yansıtmaya bakımından önem arz eder:

İslâmiyet durmayan yenilik demektir. Çünkü yenilik hamlesini daima muhafaza eden dinamik bir manevi kuvvettir. Allah’ın gönderdiği ve Peygamberin getirdiği her şey bu mahiyettedir. Hepsisi de hareketi emreder, hepsi de ilerlemeyi gözetler. Daima ilerlemek, daima yaratmak, daima önde yürümek İslâm’ın en belli başlı vasfıdır. Görenekçilere ve mutaassıplara göre istikbal ileride değil, mazidedir. Bahtiyarlık ilerinin vadettiği bir şey değil, mazinin hakkıdır ve onun için ancak maziye sarılmakla onu elde etmek mümkündür. Hayır, Kur’an böyle demiyor, ona göre istikbal ve en parlak istikbal, ilerdedir. Ve durmadan ilerlemektedir. Bahtiyarlık da durmadan ilerlemenin neticesidir. Allah’ın bildirdiği ve Peygamberin getirdiği de budur. Onun için bunlara uymak gerekir. (Kur’an görenek ve taassubun düşmanı, ilerinin ve ilerlemenin taraftarıdır, 1947, s. 6)

Derginin ilim dili ve delilleriyle Allah’ı ispat babında bir dizi yazıyı sayfalarına taşıması da yukarıdaki anlayışla birlikte düşünüldüğünde mesele biraz daha aydınlığa kavuşacaktır. İslâm medeniyetinin modern dünyaya katkıları, Avrupa ilerlemesinin altında yatan ilmi ruhun İslâm’dan kaynaklandığı gibi konular üzerinden, Avrupa’nın ilimde hakiki üstadının Yunanlılar değil, Müslümanlar olduğu şeklindeki anlatımlar bir yandan şerefli maziye hatırlatmayı diğer taraf-

tan da şerefli maziyi hale kavuşturulması gereken büyük bir iş olduğunu vurgulamaya yöneliktir (Doğrul, 1947a, s. 2). *Selâmet*'in İslâm âleminde uzun yıllar devam eden mukallitlik eleştirisi ve hayat ile beraber her dem yenileşmeye yapmış olduğu vurgu dikkat çekmektedir. Derginin banisi açısından hurafeler din anlayışından özellikle de taklit olgusundan ayırıştırılamaz. Dinî anlayış, gündelik hayatın işleyişinde insanlarla ve nesnelere kurulan münasebette ortaya çıkar. Mukallitliği, ölüm, gerileme, alçalma ve mazinin artıklarıyla geçinen “zavalı ve yoksul bir uyuklama devri” olarak tasvir eden dergide, artık yeni dönemin farklılaşmaya başladığı üzerinde de durulur. Ömer Rıza Doğrul, Muhammed İkbal'in *İslâm'da Dini Düşüncenin Doğuşu* adlı eserinden bir tercümenin yer aldığı dördüncü sayısında, İkbal'i önemseydiğini belirttiikten sonra ıslahatçı düşünelere inandığını vurgulayıp bunların kimler olduğunu şöyle sıralar:

Bugünse çok şükür, bir uyanma ve kalkınma devridir ve bu devri birçok İslâm memleketlerinde Seyyid Cemaleddin Afgani, Mısır'da Muhammed Abdüh, Hindistan'da Muhammed İkbal, memleketimizde Mehmet Akif⁵⁰ gibi büyük adamlar açmışlardır. Muhammed İkbal bunlar arasında müstesna bir durumu haizdir. Çünkü tam manasıyla filozof kafalı bir adamdır ve halis muhlis bir İslâm mütefekkiridir. (Doğrul, 1947b, s. 2)

Bu alıntıda karşımıza çıkan vurgular *Selâmet*'in aynı zamanda Meşrutiyet devri İslâmcılığının belli konular özelinde halefi olarak görülmesinin yanlış olmadığını akla getirmesi başta olmak üzere birçok bakımdan üzerinde durulmaya değer bir konudur. Bilindiği gibi II. Meşrutiyet döneminde İslâmcılar bir yandan Yeni Osmanlıların varisi olmuşlar diğer yandan da İslâm âleminin dini tecdidi gerçekleştirmesinin şart olduğu düşüncesinden hareketle bilhassa Mısırlı düşünürlerden etkilenmişlerdir. Geri kalmışlığın sebebi olarak görülen hurafeler ve gelenekçilik eleştirisi *Selâmet* sayfalarında kendisine yer bulmuştur. Ne var ki aradan geçen yıllar içerisinde bizzat Ömer Rıza Doğrul'un kendi serencamını da işin içine katmak kaydıyla bu yönelişin hangi noktalarda farklılaştığına

50 Dergi 26 Aralık 1947 tarihli sayısını Mehmet Akif'e ayırır. Bu sayının açılış yazısında, İslâm'ı unutturmak siyasetinin yere serildiği ve Akif'in özlediği inkılabı başarmak hızının canlandığı vurgulanır. Buna göre Akif'in istediği inkılap, milleti refah ve saadete kavuşturacak bütün vasıtaları seferber eden ilim ve fazilete dayanan bir inkılaptır. Türk milletinin ve İslâm âleminin onun davasını gerçekleştirmek için çalıştığını ve İslâm'ın mukadderat ufkunda yeni güneşler doğduğuna dikkat çekilir (Doğrul, 1947m, s. 2). *Hareket* dergisi 1947'de Mehmet Akif için hazırladığı özel sayıda Akif'i bir inkılapçı olarak öne çıkarır. Onun inkılapçılığının gösterişten ziyade kafalarda ve kalplerde yapılmasını istediğine dikkat çeker. Akif'in kolay inkılapların zararını kuvvetle sezişi ve esaslı inkılapların uzun zaman alacağını Cemaleddin Afgani ile ilgili kanaatinde açıkça söylediğini hatırlatmaktadır (1947, s. 4)

da dikkat kesilmek icap eder. Henüz Muhammed İkbâl⁵¹’den bir eserin Türkçeye tercüme edilmediği yıllarda *Selâmet*, mütefekkirin temel eserinden bir bölümü “İslâm Kültürünün Ruhu” başlığıyla yayımlamasıyla önemli bir başlangıca da imza atacaktır. Zira tercümesinin güç olduğu belirtilen bu eserin tümü ancak 1960’larda Sofi Huri tarafından tercüme edilerek okuyucularla buluşacaktır.⁵² Dergi, İslâm âleminin sorunlarının çözümü noktasında, ulemeden ziyade mütefekkirleri öne çıkarma gayreti içindedir. Çünkü değişen zamanda mücadelenin çetinleştiği bir ortamda İslâm âleminin ihtiyacı yalnız bilmek değil, daha fazla yol yahut çıkış yolu bulmaktır. Bu yüzden İslâm’ın terakkiye engel olmadığını anlatacak mütefekkirlerin öne çıkmış olmasını çok tabii karşılar. Taassup ve cehaletten kurtulamayan İslâm âleminin kalkınmasının mümkün olmadığını ifade eden ve “devrin yüzünü ağartan mütefekkirlerden” Musa Carullah konulu yazı bunu net bir biçimde ortaya koyar. İslâm anlayışına günün idrakini ve bugünün ihtiyacını hâkim kılan Musa Carullah, Muhammed Abduh, Cemalettin Afgani, Muhammed İkbâl gibi isimlerle bir arada anılır. Bu düşünürler, ‘yaşadıkları devrin irfanını alıp İslâm’ı o irfanın yürüyüş ve duyusu ile kavrayıp, dini bugünün ruhunu aydınlatan bir ilham kaynağı olarak Müslümanlara yeniden sunmayı” başarmışlardır (Doğrul, 1947, s. 2).⁵³

İlim tahsili, âlimler, ilmin sevabı, ilim adamlarının aydınlatıcı oluşu, ilim meclisleri, abid ile âlim farkı, ilmin kalbi diriltmesi, ilmin edebi, ilmin dünyaya egemen olma yeri, İslâm’ın ilimle dünyayı kucaklaması ve medeniyet kurması gibi konular mütemadiyen ele alınıp işlenir. İslâm âleminin gerileme sebepleri bağlamında tenkit zihniyetinin terk edilmesi, kelim ve fıkıh gibi ilimlerin öğretilmesinde takip edilen usullerin aşırılıkları gibi konulara temas eden oryantalistlerin metinlerinden yapılan tercümelere yer veren *Selâmet*, bu konularda Tantavi Cevherî gibi bilimselci tefsir anlayışını gündeme getiren isimlere yakın durmaktadır (Müsteşrik gözüyle İslâm âleminin gerileme sebepleri, 1947, s. 16). Ayrıca akıl bahsinde Reşit Rıza’nın Türkçeye yıllar sonra kazandırılacak olan *Muhammedi Vahiy* (El-Vahy El-Muhammedi) adlı eserine atf

51 Derginin sonraki sayılarında Muhammed İkbâl’i ve eserlerini tanıtan bir yazı da yayımlanacaktır. Bkz. Muhammed İkbâl (1947, s. 12).

52 *Ehli Sünnet* dergisi, 1950’lerde bu yayınlardan haberdar olarak, bu kitabın bazı kısımlarının *Selâmet*’te neşredildiğini belirtecektir (Pakistan’ın millî şair ve mutasavvıfı İkbâl’in 15. ölüm yıldönümü, 1953, s. 15).

53 Buna mukabil Musa Carullah’ın ölümü üzerine *Büyük Doğu*’da çıkan haberde, Musa Carullah düşünceleri bakımından yüzeysel ve “reform taraftarı” olarak nitelendirir. Bu da aslında 1960’ların ikinci yarısında kamuoyunda daha yoğun bir biçimde tartışılmaya başlanacak olan kanaatlerin nüve halinde bu dönemde var olduğunu gösterir. Bkz. Be. De. (1947, s. 9).

yapılmış olması derginin fikri kaynaklarının Mısır'la bağlantısını kavramamız bakımından mühim bir göstergedir. Bunun dışında *Selâmet*, Hz. Peygamber⁵⁴ ve sahabe hayatından birtakım örneklerle İslâm tarihindeki çatışma ve ayrılıklara dair yazılara yer verir. Ayrıca birinci ve ikinci sayının son kısmında Babanzade Ahmet Naim'in *İslâm Ahlâkının Esasları*, Mehmet Akif Ersoy'un yazılarından derlenen *Kur'an'dan Ayetler ve Nesirler* ile Ömer Rıza Doğrul'un *İslâm'ın Özü ve Kur'an'ın Ruhunu* kitaplarının kapakları yer alır. Sonraki sayılarda da bu kitapların kapakları zaman zaman dergi sayfalarına taşınır, bu durum bize *Selâmet*'in yayın çizgisi hakkında genel bir fikir verir. Osmanlı İslâmcılığından Cumhuriyet devrine intikal edenlerin bir kısmını dönemin şartları çerçevesinde tekrar kamuoyunun gündemine taşımak diyebiliriz buna. Ayrıca telif ve tercüme kitaplar üzerine tanıtıcı veya eleştirel mahiyeti bulunan yazılara ve pasajlara rastlanır dergide. Sözgelimi Arap şairi İmrul Kays'ın *Mualleka*'sının Şerafettin Yaltkaya tarafından *Yedi Askı* adıyla yapılan ve Millî Eğitim Bakanlığınca neşredilen klasikler arasında yer alan eseri okurlara tavsiye edilir (Okurlarımıza cevaplar, 1947, s. 16). Arap âleminde edebi tefsir akımının etkili isimlerinden Taha Hüseyin'in Peygamber Efendimizin devrini ve hayatını anlatan eseri Ömer Rıza Doğrul tarafından tercüme edilerek dergi okurlarının istifadesine sunulmuştur (Taha Hüseyin, 1947, s. 4). Yayın dünyasının nabzını elinden geldiğince tutan *Selâmet*, İslâm düşüncesini canlandırmak ve yaşatmak için okurlarıyla münasebetini mektuplar vasıtasıyla da artırmaya gayret eder. Kudret Temizer'in Hilmi Ziya Ülken'in *İslâm Düşüncesi* kitabından bir bahis üzerine gündeme getirdiği hususları derginin esas gayesiyle birlikte düşünmek mümkün. Mektupta, Ülken'in Kur'an'ın metninden hareketle bütünlüklü bir felsefi sistem çıkarmanın mümkün olmadığına dair kanaatlerinin yanında nasih-mensuh, muhkem ve müteşabih ayetler bahsindeki kanaatleri gündeme gelir. Cevapta, Hilmi Ziya'nın eserinde mektupta nakledilenlerin hakikaten bu şekildeyse bundan bir mana çıkarmanın mümkün olmadığı ifade edildikten sonra, Kur'an'da birbirini nakzeden ayetlerin bulunmadığı üzerinde durulur. Ayrıca, Hilmi Ziya her ne kadar muhkem-müteşabih bahsine temas etmek istemişse de bu bahsi sarih bir

54 Sonraki yıllarda yayınlık kazanacak olan siyer yazımı bu yıllarda da gündeme gelmiştir. Dergi okur mektuplarına verilen cevapta, "Peygamber Efendimizin hayatını yazmak, bizim de en büyük isteklerimizdendir. İlk fırsattan istifade ederek bu işe teşebbüs edeceğiz" denildiğini burada anmamak olmaz" denir. Bkz. (Sayın okurlarımıza, 1947, s. 16). *Selâmet*, Mısır liberalleri arasında zikrettiği Hüseyin Heykel Paşa'nın siyerinden de övgüyle bahsetmiştir. *Hazreti Muhammed Mustafa* adıyla Türkçeye çevrilen bu eserin memleket okurlarınca ve münevverlerince geniş bir rağbetle karşılandığının altı çizilmiştir. Bkz. (Üç Mısırlı önder, 1947, s. 6).

surette kavrayamadığından anlatamadığı, bu yüzden de anlaşılmasına imkân bulunmayan yazılar yazdığı ve Kur'an ayetlerini "bir hayli tahrif ettiği" iddia edilir (İslâm düşüncesi adlı eserin bir fıkrası hakkında, 1947, s. 15).

Bekleneceği üzere okurlara verilen cevaplar içerisinde yayın meselelerinin yekûnu fazladır. Ömer Rıza Doğrul'un *Tanrı Buyruğu* adlı eserinin baskısının olup olmadığı, *İslâm Tarihinde İlk İhtilaflar ve İhtilaller* adlı eserin Âsarı İlmiye'den temin edilebileceği, Şerafettin Yaltkaya'nın bir eserinin basılmış olup olmadığı gibi hususlar zikrolunabilir. Bunlar arasında Muhammed Abduh'la alakalı olanı dikkat çekmektedir. Osmaniye'den İbrahim Özen, *İnönü Ansiklopedisi* ile *İslâm-Türk Ansiklopedisi*'nde Abduh'un birbirini tutmayan iki (1845- 1849) doğum tarihiyle karşılaşmış olduğunu, bunlardan hangisinin doğru olduğunu soruyor. Suali cevaplayanın ismi yer almamış olsa da, cevaplama tarzından Ömer Rıza Doğrul olduğunu çıkarabiliyoruz. Doğrul, *İslâm-Türk Ansiklopedisi*'ndeki Muhammed Abduh maddesinin kendi kaleminden çıktığını ve kendisinin güvendiği kaynakların ustada yakından tanıyan ve hal tercümesini yazan talebesinin eseri olduğunu bunların ise, Abduh'un aşağı yukarı 1849 senesinde doğmuş olduğu noktasında birleştiklerini kaydediyor. Reşid Rıza, Asım Paşa, Şeyh Ebu Hatve, Mustafa Abdurrazzık Paşa, Osman Emin'in yanı sıra müsteşriklerin çıkardıkları *İslâm Ansiklopedisi*'nin 1849 tarihini kabul ettiklerini aktardıktan sonra, Muhammed Abduh'un doğum tarihini 1845 olarak kaydedilmiş olmasını bir tertip sehvi saymanın doğru olacağını belirtir (Okurlarımıza cevaplar, 1947, s. 16).

Muhammed Hüseyin Heykel'in siyerini *Hazreti Muhammed Mustafa* adıyla tercüme eden Ömer Rıza Doğrul, bu eser hakkında sağda solda yapılan tartışmalardan hareketle *Selâmet* dergisine gönderilen bir soruya hayli tafsilatlı sayılabilecek bir cevap verir. Doğrul, Heykel Paşanın İtalyan oryantalist Caetani tarafından ileri sürülen iddiaları benimsediğini ileri sürenlerin her iki müellifi de okumamış birtakım cahiller olduğunu belirtir. Kendisinin Caetani'nin bütün yalanlarını teker teker teşhir etmeye çalıştığını ve bu yolda pek çok metin kaleme aldığını, bundan dolayı bu hücumların muhatabı kılınmasının arkasındakilerin "kızıl münafıklar" dediği kimseler olduğuna dikkat çeker. Şuurlu bir Müslüman'ın bunların söylentilerine ve iftiralarına kulak asmaması beklentisini ifade eden Doğrul, metnin ilk kısmında daha ziyade Mustafa Sabri Efendi üzerinde durur. Ona göre her yenilikle mücadele etmek ve her yeniye boğmak için saldırmak Mustafa Sabri'nin biricik işidir. Zira o gerek Türkiye'de gerekse

Mısır'da İslâm âleminin yararına olabileceği taşıyan her kişi ve eserle “kapkara bir taassupla” “en karanlık en kötü irticanın mümessili” sıfatıyla mücadele etmiştir. O, Mustafa Sabri ve arkadaşlarının, Şeyhülislâm Hayri Efendi'nin medreseleri yenilemek ve İslâm'ın irfan hayatını canlandırmak için gerçekleştirdiği programı yakmak suretiyle medreselerin ortadan kaldırılmasına zemin hazırladıklarını iddia eder. Bunun yanında Mustafa Sabri Müslümanları irşat için, onların kalkınmaları için çalışıp çabalayan gerek klasik dönemin gerekse modern dönemin pek çok âlim ve mütefekkir hakkında ağza alınmayacak sözler sarf etmekten geri kalmamıştır. Ebussuud Efendi, İbn Teymiye, İbn Kayyim, Gazali, Musa Carullah, Mustafa el-Meraği bunlar arasındadır. Mustafa Sabri'nin Mısır'da yaptıklarının da farkında olan Ömer Rıza Doğrul, onun her tefekkür cereyanına, her yenilik hareketine, her yenileşme ve canlanma teşebbüsüne karşı gelerek teceddüt rehberi olarak tanınan bütün şahsiyetlere hücum ettiğini örneklerken, Mehmet Akif'in kendisinden tercümelediği Mehmet Ferid Vecdi'den de bahseder. Sonra sözü Heykel Paşa'nın Mısır'ın bütün ilim ve edebiyat âlemindeki itibarlı konumuna getiren Doğrul, müellifin eseri intişar ettikten sonra en geniş rağbeti kazandığını söyler. Ardından eseri nasıl tercüme ettiğini de anlatır *Selâmet* okuyucusuna verdiği cevapta. Doğrul, eseri daima *Asrı Saadet* kitabıyla karşılaştırdığını, ona uymayan her noktayı bir haşiye yazmak suretiyle izah ettiğini ve bunların eserde mühim bir yer tuttuğunun altını çizer. Bunu okuyuculara da eserin ilk sayfasında izah ettiğinden, yaptığı tercümenin her türlü tecavüzdən uzak kalması gerektiğini hatırlatarak bu konuyu şu cümle ile bitirecektir: “Hücum edenler körü körüne hücum ettikleri için bu hakikati de göz önünde tutmuyorlar. Çünkü hücumları, ilim adamı hücumu değildir, münafık hücumudur (Hazreti Muhammed Mustafa eserine dair, 1947, s. 16).

Bilmen'in bu yıllarda üzerinde çalıştığını ifade ettiği eseri *Hukuku İslâmiyye ve Istilâhât-ı Fıkhiyye Kamusu*'dur. Mezhepler arası mukayeseli sistematik bir İslâm hukuku kitabı olan bu kitap Harf devriminden sonra Türkiye'de İslâm hukuku sahasında kaleme alınmış ilk ve en muhtevalı eserdir. İlk olarak, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi tarafından 1949-1952 yılları arasında basılan eserin daha sonra sekiz cilt halinde birçok baskısı yapılmıştır. Derginin Şubat 1952 tarihli 106. sayısında Bilmen'in uzun yıllar çalışarak kaleme aldığı *Hukuku İslâmiyye ve Istilâhâtı Fıkhiyye Kamusu* adlı eserin neşriyle ilgili bilgilere yer verilmiş olması da önem arz eder. Dört ciltlik eserin müsveddelerini Ebul'ulâ Mardin'in tetkik etmesi rica edilmiştir. Eseri baştanbaşa tetkik eden Mardin, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dekanlığına söz konusu eserin fakülte

tarafından bastırılmasında büyük fayda gördüğünü belirten bir rapor kaleme aldığı ve eserin başka hususiyetleri Sıddık Sami Onar, Hüseyin Nail Kubalı ve Hıfzı Veldet Velidedeoğlu tarafından anlatılır.

Diyanet İşleri Başkanlığı personelinin mesleki gelişimlerinin nasıl olması gerektiğine dair tekliflerin yer aldığı *Ehli Sünnet* hemen her sayısında dergiyi güçlükle çıkardıklarını belirtme zarureti duymuş, dergiye abone olanların abone ücretlerini vaktinde ödemeleri noktasında birtakım hatırlatmalarda bulunmuştur. Ayrıca *Ehli Sünnet*, İlim Yayma Cemiyetinden⁵⁵ 1947'den beri İslâm kültürü ve diğer ilmi meseleleri gündeme getirme ve yayma konusunda gösterdiği faaliyetten dolayı derginin satılmayan koleksiyonlarından yüz adedini cemiyet namına satın alarak İstanbul ve Türkiye'nin diğer şehirlerindeki mevcut umumi kütüphanelere birer koleksiyon hediye etmelerini talep eder. Meselenin lüzumunu maddeler halinde açıklayan Abdurrahim Zapsu, bu hizmetin aynı zamanda İlim Yayma Cemiyeti için "büyük bir reklam" olacağını altını çizer. Fakat cemiyet yetkilileri, Abdurrahim Zapsu ve *Ehli Sünnet* mecmuasına, içinde buldukları mali durumdan dolayı söz konusu talebi yerine getiremeyeceklerini belirtirler. Zapsu ise, buna üzülür ve reklama ehemmiyet vermeyen müessesenin ölmeye mahkûm olduğunun altını çizer (Tarihi bir vesika, 1953, ss. 9-10).

Dergi sonraki sayılarında 1950'lerin başında kurulan bu cemiyetin gerek İmam Hatip Okulları gerekse diğer faaliyetler için yapmış olduğu yardımların kayda değer olduğunu fakat cemiyetin esas vazifesinin Türkiye'de otuz sene-den beri ihmal edilen İslâm kültürü olması gerektiğini belirtecektir. İslâmî din ilimlerinin yok edildiği, hakkı âlimlerin kalmadığı ilim meydanındaki boşluğu dolduran cahillerin çeşitli suretlerde vuku bulan neşriyatına karşın aynı sistemle cevap vermek ve bunlara karşı ilmen mücadele etmek elzemdir. Bunun da yolunun âlim yetiştirmek, İslâm hakkındaki menfi neşriyata karşı ilmi müdafaa yapmak daha da önemlisi "İslâm dininin ilmi ve kültürel esaslarını yayacak kitap, broşür ve mecmua neşretmek ve bunu yapanları desteklemek yanlış hareket edenler varsa onlara rehberlik yaparak gayeye hizmet ettirmek"ten geçtiği kanaatini izhar eder. Cemiyetin Müslümanlardan topladığı bağışları hükümetin yapması gereken işlere sarf ederek hem manen hem de kanunen yanlış yaptığını hatırlatır. Zira İmam Hatip Okulları tıpkı Köy Enstitüleri, muallim mektepleri ve diğer orta ve lise okulları gibi devletin bir kurumu olup, bunlarla ilgili çalışma-

55 Cemiyetin kurulma gayesi ve çalışmaları için bkz. Uslu (2015, ss. 172-175).

lar yapmak devletin vazifesi olup cemiyetin vazifesi değildir. Gene aynı şekilde, cami yapmak veya tamir etmek devletin vakıflarla ilgili kurumlarının vazifesidir, bunlar için cami kapılarına makbuzlu dilenciler ikime edilmesi İslâm'ın şan ve şerefine aykırı olup, ilim kelimesine de asla yakışmaz. Ayrıca eski eserlerin tercümesi de bu cemiyetin vazifesi değildir çünkü bugünkü kültür seviyesine göre imanları tahrip eden ve ilim namına körpe dimağlara aşılana esasız ve köhne nazariyeleri çürütmekte bu eserler yetersizdir (Zapsu, İlim Yayma Cemiyeti'nden ne bekliyoruz?, 1953, ss. 9-10). Muhtemelen İlim Yayma Cemiyetinin dergi koleksiyonlarını almaması üzerine kaleme alınan bu yazı⁵⁶, cemiyetin mevcut faaliyetlerini eleştirmenin yanında İslâm kültürü için yapılması gereken fakat maddi sebeplerle yerine getirilemeyen faaliyetleri de gündeme getirir. Yazıda, İslâm kültürü ve ilimleri için açılan ilahiyat fakültesinin ve İmam Hatip Okullarının eleman bulamamaktan kaynaklanan yetersizliğinin altı çizildikten sonra meselenin yeniden basın bürosuna gelmiş manidardır. Buna göre bir basın bürosu teşekkül ettirilerek, haftalık, on beş günlük ve aylık çıkan bütün gazete ve mecmualar tetkik edilerek bunların içinde ilme aykırı ve imanı yıkan neler varsa önce bunlar tespit olunmalı ardından da ilmi cevaplar verilmelidir. Böylece ilmi hakikateler ortaya konacağı gibi, yanlış fikrî cereyanlar tashih edilerek genç ve körpe dimağlara aşılana İslâm kültürü aleyhindeki yanlış fikirler de doğru sahaya girmiş olur. Söz konusu yazıda dönemin diğer dergilerinden farklı olarak sinema ve tiyatronun yanında çocuk romanlarıyla mecmualarının olumsuz etkilerine dikkat çekilmesi göz ardı edilmemesi gereke bir farklılıktır. Bu çerçevede sinema ve tiyatrolarda bilerek bilmeyerek imanı zedeleyen sahnelerin tetkik edilmesi ile çocuk yayınlarının tetkik ve tenkide tabi tutularak ilim yoluyla ıslah edilerek milli terbiyeye hizmet eder hale getirilmesi önerileri dikkat çekmektedir. İslâmî kolejlerin açılması, müfredat programları, Şark ve Garp âleminden İslâm kültürünü takviye edecek eserlerin tercüme edilmesinin gerekliliğinin fark edilmiş olması gibi hususlar 1960'lar sonrasını anlamak açısından önem arz eder (Zapsu, İlim Yayma Cemiyetinden ne bekliyoruz?, 1953, ss. 11-12). İstanbul Edebiyat Fakültesinde kurulmakta olan İslâm Tetkikleri Enstitüsü'nde Zeki Velidi Togan, İslâm tetkikleri sahasında doğuda ve batıda tanınmış olan

56 Zira dergi daha evvelki sayılarında İlim Yayma Cemiyetinin, kuruluş beyannamesine yer vermiş İmam Hatip talebeleri için yaptığı yardımlardan sitayişle söz etmiştir. Bkz. (İlim Yayma Cemiyeti beyannamesi, 1952, ss.14-15). Ayrıca Eşref Edip'in *Büyük Doğu*'da neşredilen İlim Yayma Cemiyetinin tesisinin büyük bir nimet olduğunu anlatan yazısı da iktibas edilmiştir. Bkz. (Hayır hasanat seferberliği, 1952, ss.12-13).

kişileri konferans vermeleri için davet edeceklerini belirtir. Bu çerçevede Alfred Guillaume yanında Süleyman Nedvi, Taha Hüseyin, Emin el-Huli, Ahmet Emin gibi isimlerin zikredilmesi ama aynı zamanda meseleleri koyu din ve mezhep taassubundan arı olmalarının dikkate alınacağına altının çizilmiş olması da kaydedilmesi gereken bir noktadır. *Ehli Sünnet* ise bu konferansları önemli bulmakla birlikte, İslâm kültürünün türlü badirelerden geçtiği ve mekteplerde okutulmadığı Türkiye’de hangi sebebe binaen bir tetkik enstitüsünün açıldığına anlam veremez. İslâmî derslere kürsü ihdas edilmeden yani kalam, hadis, siyer, fıkıh, fıkıh usulü ve İslâm felsefesi gibi dersler okutulmadan neden tetkikata lüzum duyulduğunu sorar (Prof. A. Guillaume’un konferansları ve Prof. Zeki Veldet Togan’ın konuşması, 1953, ss.13-14).

Ehli Sünnet, dinî neşriyatın artmasıyla beraber meydana gelen olumsuzluklara temas edilir, bunun için dinî neşriyat sahasındaki yanlışlıkları düzeltmek için “Dinî Neşriyat Kanunu” çıkarılmasının elzem olduğunu ve bu kanunla bütün dinî neşriyatın Diyanet İşleri tarafından kontrole tabi tutulmasını savunur (Zapsu, 1950a, ss. 11-12). *Ehli Sünnet*’i çıkaran Abdurrahim Zapsu, fikir ve iman sahasına münhasır yayın hayatı boyunca, Türk Müslüman yavrularının her türlü ihtiyacını kimseden korkmadan ve çekinmeden açıkladığını bununla beraber kanunların suç sayabileceği bir cümle de kurmadığını (Zapsu, 1953i, s. 16)⁵⁷ belirterek dönemin dergilerinin niyetleri ile filli hayat arasında nasıl bir dil tutturmak zorunda kaldıklarını belirgin kılar. Hac dönüşündeki mesaisini hem mütefekkirlerin ihtiyaçlarını karşılamaya harcayacağını hem de her türlü iftiraldan korunabilmek için tefsir gibi daha mukaddes bir noktaya teksif edeceğinin altını çizer. Türkçedeki mevcut tefsirlerin gençlerin ihtiyacını karşılamaktan uzak olduğunu Konyalı Mehmet Vehbi Efendi, Ömer Rıza Doğrul, Elmalılı Hamdi Yazır ve Hasan Basri Çantay örnekleri üzerinden çok kısa bir şekilde izah eder. Zapsu’nun dönemin kültürel seviyesine uygun olarak gençlerin ihtiyaçlarına uygun bir tefsirin lüzumlu olduğuna dikkat çekmiş olması sonraki yılların yayın faaliyetleri açısından da önemlidir (Zapsu, 1953i, s. 16).

Tahirül Mevlevî, Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanan *Edebiyat ve Söz Sanatı Terimleri Sözlüğü*’ndeki tabirlerin pek garip tariflerinin çok eksik olduğunu gördüğünü belirterek bir eleştiri yazısı kaleme alır. Mevlevî’nin, uydurulan

57 Zapsu, kendisine din simsarı isnadında bulunan müfterilerden bahsederek, dergiyi tekaüt maaşının imkânlarıyla çıkardığını fakat mali durumundan dolayı artık buna imkân kalmadığını ifade edecektir (a.g.s.).

terimlerin ahenksizliğinin eskilerin edebi zevkini tırmalayacak ölçüye varması bir yana tariflerin eksik ve yanlış yapılmış olmasının da yenilere bir şey öğretemeyecek halde bırakılmasından duyduğu üzüntüyle kaleme aldığı eleştiri yazısını dini içerikli dergilerin kültürel meselelere dair duyarlılıklarını anlamak bakımından mühimdir. Türk edebiyatına hizmet emeliyle yazılan birkaç satırda şerh yerine önerilen açıklamak kelimesi ile mecazı mürsel için gündeme getirilen ad değişti üzerinde durulur. Uydurma ve lüzumsuz bulunan açıklamak, açımlayıcı ve açıklama kelimeleri yerine ilmi istilahlara zümresinden şerh ve şarih tabirlerinin kullanılmasının ne kadar doğru ve gerekli olduğu anlatılır (Tahirül Mevlevi, 1951, s. 37). Yine bu dergide Hasan Basri Çantay'ın *Kur'an-ı Hâkim ve Meal-i Kerim* adını taşıyan tefsiri, "Türk ufkunda yeni bir ses" olarak takdim edilir. Tefsir, berraklığı, sadeliği, gerçekliği ile tebarüz; ilmî oluşu ile tebellür eden bu eser, hakkın, hakikatin bendi, hikmet ve edebiyatın kendisi görülür. Tefsirin dilimizin en sahil ve en güzel ifadesiyle kaleme alındığı ve her Türkün zevkle okuyup anlayabileceği mümtaz ve müstesna bir eser olduğu da vurgulanır (Haberler, 1953, s. 2). Hasan Basri Çantay'ın tefsiri *Ehli Sünnet* dergisinde de birçok defa duyurulur. Bu tefsirin, Ömer Rıza Doğrul'un *Tanrı Buyruğu*'ndan farkı anlatılırken vaktiyle Ahmet Hamdi Akseki'nin Hasan Basri Çantay'a tefsirin Kadıyanilik unsurları içerdiğine dair bir mektup yazdığı kaydedilir. *Sebilürreşad* dergisinde çıkan yazı ise ayrıca iktibas edilir. Bu yazıda, Osmanlı'nın son zamanlarıyla Cumhuriyet devrinde kaleme alınan bazı eserler üzerinde de durulur. Konyalı Mehmet Vehbi Efendi'nin, İsmail Hakkı Beyin, Musa Kazım Efendinin, Elmalı Hamdi Yazır'ın ve Kâmil Miras'ın gayretleri takdir edilir. *Kur'an-ı Hâkim ve Meal-i Kerim*'in halkın da münevverlerin de hep birden aradığı faydayı temin edeceği belirtilir (Kur'an-ı hâkim ve meal-i kerim, 1952, ss. 11-12). Derginin aynı sayısında, halk ve münevverler arasında mühim bir gedik açıldığı ve bunun da çoğu zaman halkın mukaddesatına karşı çıkan gazeteciler vasıtasıyla yapıldığına değinilmiş olması dönemin yayın organlarının öne çıkardıkları mevzuların tespiti bakımından kayda değerdir.

Diğer taraftan *Serdengeçti*'nin kütüphanesinde bulunan ve satılmakta olan kitapların listesine bakıldığında dönemin milli cephesi rahatlıkla görülebilir. Bu listede, Ziya Gökalp, Kâzım Karabekir, Samiha Ayverdi, Ahmet Hamdi Akseki, Hilmi Ziya Ülken, Cevat Rifat Atilhan, Samiha Ayverdi, Arif Nihat Asya, M. Sait Çekmegil, Osman Yüksel Serdengeçti, Mevlana Muhammed Ali gibi müelliflerin kitapları yer alır (15-16, 29). *Serdengeçti* dergisi de diğer dergiler gibi Diyanet İşleri Başkanlığının Ahmet Hamdi Akseki'nin gayret ve himmet-

leriyle meydana getirdiği yayınları hayırla anar ve tanıtımını yapmayı dini, milli ve vatani bir vazife addeder. İslâm âleminin en salahiyyetli âlimlerince yazıldığı belirtilen eserler ise şunlardır: Azzam Paşa *Ebedî Risalet* (Çev. Hasan Hüsnü Erdem), İmam Nevevi, *Riyazüs Salihin*, (Tercüme: H. Hüsnü Erdem ve Kıvamüddin Burslan), Ahmet Hamdi Akseki, *İslâm Dini (İtikat-İbadet- Ahlak)*, Ahmet Hamdi Akseki *Askere Din Kitabı*, R. Balaban *İlim-Ahlak-İman*, Muhammed El-Behiy *İslâm Düşüncesinin İlahî Tarafı* (Tercüme: Fuat Sezgin). Her eserle ilgili oldukça muhtasar bilgilerin verildiği tanıtma yazılarından kitapların tercüme ve telif sürecinde Ahmet Hamdi Akseki'nin ne kadar etkili olduğunu anlamak mümkündür (Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kitap neşriyatı, 1952, s. 14).

Serdengeçti, Mart 1956 tarihli 21. sayısında yayın hayatı günden güne zorlaştığından okuyucularına, abonelerine ve bayilerine uyarılarda bulunur. Ayrıca derginin son sayfasında *Serdengeçti* yanında *Büyük Doğu, İslâm, Ocak, Kopuz ve Toprak* adlı süreli yayınların okunması ve okutulmasını isteyen bir duyuruya yer verilir. 1940'larda yayın hayatının hareketlilik kazanmasına sebep olan olaylar arasında Maarif Vekâletince Hollandalı müsteşriklerce hazırlanan ve Leiden'de yayınlanan *Encyclopaedia of Islam*'ın (*İslâm Ansiklopedisi*) tercüme, tadil, telif ve ikmal suretiyle neşredilmesi kararı da yer alır. Bu karar Eşref Edip başta olmak üzere, dindarlar tarafından eleştirilir. Onların karşı çıkışlarında *Encyclopaedia of Islam*'ın gerçekten bir İslâm Ansiklopedisi olmayıp, İslâm'a karşı bir ansiklopedi olduğu, kısmen misyonerlerin çabalarına yardımcı olmak, kısmen de İslâm dininin temelini yıkmak amacını taşıyan, Hıristiyan misyonerlerin bir eseri olduğu şeklindeki açıklamalar öne çıkıyordu. Bu yüzden İslâm'a karşı olduğu iddia edilen bu projeyi desteklediğinden dolayı Maarif Vekâleti eleştirilir. Ardından 1941'de *Türk-İslâm Ansiklopedisi* adıyla rakip bir ansiklopedi yayınlamaya başladılar. Aradan geçen yıllar içinde yayın hayatı aksamadan devam eden ilk ansiklopedi üzerine pek çok bir eleştiri metni kaleme alınır. Bunlar arasında *Serdengeçti* dergisi de bulunur. Buradaki eleştiride ilk önce, söz konusu ansiklopedinin İslâm ve Şark âleminin Batı tarafından siyasi bakımdan hemen hemen tamamen boyunduruk altına alındığı yıllarda siyasi, dini ve ideolojik maksatlarla kaleme alındığı üzerinde durulur. Ayrıca ansiklopedinin yazı heyetinin İslâm dinine karşı pek hayırlı duygulara sahip olmayan müsteşriklerden müteşekkil olduğuna da dikkat çekilir. Türkiye'deki yerli müsteşriklerin bu ansiklopediyi Türkçeye aktarmaya karar vermelerinin yanlışlığı "Allah", "Kader" ve "Muhammed" maddeleri üzerinden ortaya konur. Müellif, meseleyi binlerce sayfa tutan ansiklopedide Hz. Muhammed için 17 sayfa ayrılırken Atatürk maddesi için 90 sayfa

ayrılmış olması açısından da ele alma zaruretini hisseder. Atatürk'e ayrılan geniş yeri tenkit etmediğini belirten müellif, adı *İslâm Ansiklopedisi* olan bir kitapta İslâm peygamberine de en az bu kadar yer ayrılmamış olmasını tenkit ettiğini belirtir. Allah ve Muhammed maddelerini tadil etmeden neşreden yerli müsteşriklerin, bu hareketleriyle Avrupalı müsteşrik ağabeylerinin garazkâr fikirlerini aynen kabul ve tasdik ettiklerini ya da aksi söz konusuysa, acizliklerini ve cehaletlerini itiraf etmiş olduklarını ve her iki halde de Hak ve hakikat karşısına çıkacak yüzlerinin bulunmadığı kaydedilir. Netice olarak *İslâm Ansiklopedisi* adı altında İslâm dinini küfür gözüyle tetkik eden bu eserin çok zararlı olduğuna işaret edilir. Okumuş zümrenin ve gençliğin zihninde zararlı etkiler icra edecek olan bu esere karşı vaktiyle Eşref Edip tarafından *Türk-İslâm Ansiklopedisi* adıyla ve kıymetli din âlimlerinden mürekkep bir heyetin idaresi altında neşredilmeye başlanan eserin iki cilt çıktıktan sonra karşılaştığı imkânsızlıklar yüzünden faaliyetini tatil etmek zorunda kaldığı hatırlatılır. 'Evin çatısını yelin, temelini suyun götürdüğü' zor zamanlarda daha zengin bir içeriğe sahip hakiki bir İslâm Ansiklopedisi'nin neşrine yeniden başlanmasının zaruri olduğuna dikkat çekilmiş olması da dönemin arayışları ve zaruretleri bakımından önem arz eder (Münekkit, 1959a, ss. 13-14). *Serdengeçti* bu yazının dışında müsteşriklerin garazkâr eserlerinin Türkçeye çevrilip neşredilmesi çerçevesinde bir yazıya daha yer verir. Abdullah Cevdet, Hüseyin Cahit Yalçın gibi isimlerin yaptıkları tercümelemler milletin iman ve akidelerini sarsmıştır. Brockelman'ın *İslâm Milletleri ve Devletleri Tarihi* adlı eserinin Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi tarafından neşredilmesi de oldukça sert bir biçimde eleştirilir. Kaynakları Arapça olan İslâm tarihine ilişkin doğru dürüst bir tek eser bile neşretmeden, garazkâr bir müsteşrikin kitabının Türkçeye aktarılmasının akliselime muvafık olmadığı belirtilir. Ardından eserin ihtiva ettiği yanlış ve iftiraldan birkaç örneğin verildiği yazıda, Peygamberimizin ve dinimizin tarihini bize, acem dillerinden ve garp dillerinden aktarılan müsteşriklerin eserlerinden öğrenip durmaya çalışmanın yanlışlığı vurgulanır (Münekkit, 1959b, s. 7).

Sonuç

1940'lardan 1960'lara uzanan zaman diliminde dindar-milliyetçi dergiler genel olarak laiklik nikabına bürünen din karşıtlığını çeşitli boyutlarıyla eleştirerek milletin nasıl tanımlanması gerektiği şeklindeki soruya kendi zaviyelerinden cevap üretirler. Bu yanı sıra o tarihten günümüze uzanan bir tartışmanın ipuçla-

rını sunarlar. Dine ve din ehline karşı, masonluk ve komünizm kaynaklı olduğu düşünülen saldırıların bertaraf edilmesi için her durumda siyasi ve dinî açıdan şuur kazanılması salık verilir. Bu çerçevede, İkinci Dünya Savaşı sonrasında genel olarak komünizme karşı olmak siyasi ve dinî birtakım gerekçelerle belirginlik kazanmış bu aynı zamanda İslâm'a dönüş için bir vesile addedilmiştir. Yine 1940'lardan itibaren gündeme gelen Filistin meselesi üzerinden geliştirilen Siyonizm eleştirileri ise kimi zaman gerçeklikten uzak birtakım değerlendirmelerin daha doğrusu komplocu söylenti kombinasyonlarının dönemin dergilerinde geniş yer tutmasına sebebiyet vermiştir.

Din ve vicdan hürriyeti dönemin en önemli meselesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Vicdan terbiyesi, seçmeli din dersleri, İmam Hatip okullarıyla devam eden bu tartışma vesilesiyle tek parti devrindeki yanlış laiklik uygulamalarından dolayı milletin manevî açıdan sarsıldığı ve bunun yeniden inşa edilmesi gerektiği ileri sürülür. Laiklik sorunu özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında, sürekli tartışılan merkezi konulardan biridir. Doğrul'un da belirttiği üzere devlet yönetimi ve devlet dışındaki farklılık kavranamadığı müddetçe hakiki laiklik uygulamalarına hayat verilemez. Somut bir tecrübenin konusu olan laiklik bahsinde çeşitli kalemlerin yazıları bulunuyorsa da hem bu dönemde hem de 1960 sonrasında laiklik konulu tartışmalar esasen Ali Fuat Başgil'in mütalaaları ekseninde biçimlenmiş ve onun 1954'te yayımlanan *Din ve Laiklik* kitabının temel çerçevesini aşmamıştır (Başgil, 1954)⁵⁸. Başlı başına bir hikâye olan bu durum Türkiye'deki belli tartışmaların her dönemde niçin asla kurtulamadığımız daimi ikametgâh oluşunu da açıklar aslında. Başgil ana hatları bakımından laikliğe karşı olmadığını altını çizmekte ancak Türkiye'de çok partili hayata kadar kavranış ve uygulanış şekli bakımından ciddi birtakım problemlerin varlığına işaret etmektedir. Ona göre gerçek manada laikliğin olabilmesi için devletin ve dinin karşılıklı bağımsızlıklarının bulunması icap eder. Yanlış laikliğin boyunduruğundan kurtulma sürecinde Diyanet İşleri Başkanlığının özerkliği, İmam Hatip Okullarının ve Kur'an kurslarının Diyanet'e bağlanması yolundaki ısrarlı talepler bu bağlamda hatırlanabilir. Bununla birlikte Ceza Kanununun 163. maddesinin de etkisiyle İslâm'ın siyasi prensiplerinden ve bunların devlet

58 Nurettin Topçu, *Din ve Laiklik* kitabını beğenmekle birlikte bu kitapta birtakım ilmi hatalar bulunduğu kanaatinde. Bunun üzerine bir tanıtma ve tenkit yazısı kaleme alır fakat yazının kendi adıyla çıkmasının Ali Fuat Başgil'e ayıp olacağını düşünerek, söz konusu yazının Orhan Okay adıyla çıkmasını arzular. Bunun üzerine Okay, yazıyı Peyami Safa'nın *Türk Düşüncesi* dergisine gönderir. Ne var ki yazı bir mürettep hatası olarak Orhan Oktay imzasıyla yayımlanır. Konunun ayrıntıları için bkz. Okay (2015, ss. 63-68).

şeklinin bileşeni oluşundan söz edilmemesi, dönemin dindar-milliyetçi dergilerinin ortaya koyduğu algının son kertede bireysel ve dar anlamda cemaatçi bir yapısının olduğunu düşünmemizi mümkün kılar. Ayrıca bu yıllardan itibaren her kritik dönemde karşımıza çıkacak olan siyasi baskınların her dönemde katlandığı da bir vakıadır.

1940'ların sonundaki *Büyük Doğu* bir dışarda tutulursa *Hareket* dergisi dışında felsefi ve edebi metinler neşreden dindar-milliyetçi dergi neredeyse yoktur. Meşrutiyet dönemi İslâmcılarının bazı metinlerinin yeniden basımının dışında, fikri, edebi, sanatsal ve hayatın diğer alanlarına dair oylumlu metinlerin neşredilmediğini kaydetmek gerekmektedir. Sanat ve edebiyat sayfalarının 1940'ların Türkiye'sinde çıkan edebiyat ve kültür dergilerine göre hayli zayıf olduğu söylenebilir. İslâm'ı bizatihi teceddüt ve terakki telakki eden *Selâmet* kimi zaman bir şiire kimi zaman ise hattatların yahut musikişinasların hayatı hakkında birtakım malumatlar vermekle yetinir. Bu dönemde yayımlanan şiirler ya gazel formunda ya da naat biçimindedir. İslâm dünyasındaki mimarî eserler babındaysa cami, medrese ve türbe gibi yapılara temas edilmiştir. Ayrıca o yıllarda yapılmakta olan Şişli Camii'nin günden güne tekemmül ettiğini fakat kemalini bulması için halkın müzaheretine ihtiyaç duyulduğunun altını çizen bir habere yer verilmiştir (1947, 16, 10). Memleketin en güzide yapıları olan camilerle ilgili müstakil yazılara sayfalarında yer ayıracağını ilan eden dergi, camilerin muhteşem bir mimarlık abidesi olduğunu vurgulamış, mimarlıkla el ele veren sanatların milli kültürü zenginleştirdiğini belirtmiştir. Radyo neşriyatını, bir milletin kültürünü aksettirmesi bakımından önemseyen dergi, din edebiyatı ve musikisi bakımından dünyanın en ileri milletinin radyosunda dinî neşriyat yapılmamasını tenkit eder (Doğrul, 1947h, s. 2). Sayfalarında fotoğrafa fazla yer vermeyen *Selâmet*, bu konudaki tercihiyle *Hareket* ile *Büyük Doğu* arasında bir yerde konumlanır. 1939'da Birinci Neşriyat Kongresinin düzenlendiği ve 1940'larda edebî bakımdan yenilikçi dergilerin neşredildiği dünya edebiyatından klasikler başta olmak üzere ciddi tercümelerin yapıldığı nazarı itibara alırsa dönemin dergilerinin kültürel meseleler açısından son derece fakir olduğu ciddi bir sıçrama yapamadıkları görülür. Bu dönemde yayımlanan kitap tetkiklerinin sınırlılığı da tartışma götürmez. Bundan dolayı da Nurettin Topçu'nun dinî neşriyat alanına dair yapmış olduğu tespitlerin pek de haksız olmadığını söylemek gerekmektedir. Ortaokul yıllarında eski *Sebilürreşad* dergilerini gözden geçiren, lise yıllarında *Büyük Doğu*'yu takip eden (Karakoç, 1988, s. 13) Sezai Karakoç, *Büyük Doğu*'nun dergi ve gazete olarak yayımlandığı 1950'lerde

matbuat dünyasına bilfiil katılmış (Karakoç, 1989a, s. 7) olması hem bu yayını sanat ve edebiyat açısından kuvvetlendirmiş hem de 1960 sonrasının edebiyat temelli damarının oluşmasına zemin hazırlamıştır. Ayrıca *Hareket* dergisinin ele aldığımız dönemdeki Dostoyevski ilgisi de 1960 sonrasında devam artan siyasî tartışmalarla birlikte yeniden gündeme gelmiştir. Bunun nedeni açıktır: her dönem, kendi söylemini üretir ve kendi kültür sanat anlayışını ortaya koyar. Bu dönemin sonunda 1960 yılının Nisan ve Mayıs aylarında dönemin siyasî ve askerî gelişmelerinden dolayı ancak iki sayı çıkabilen *Diriliş* dergisi 1940 sonrasında kalan mirası ve yeni duyarlılıkları derli toplu bir biçimde yansıtır. Zira dergide dönemin iki etkili figürü Necip Fazıl ile Nurettin Topçu'nun eserlerinin tanıtımı yanında *Türk Düşüncesi*, *Türk Yurdu* ve *Sebilürreşad* ile *Hilâl* dergilerine aynı sayıda yer verilmiş olması dindar ve milliyetçi yaklaşımın kabul edilmesinden kaynaklanır. Ayrıca sanat odaklı haberlerle Batı düşüncesinden Türkçeye kazandırılan eserlerin dergi sayfalarında tanıtılması da 1960 sonrası gelişmelerin habercisi olarak okunabilir. Bununla birlikte İslâm âleminden yapılan tercüme yayın hayatına dâhil olmaya ve bir etki oluşturmaya başlar. Hatta derginin Mayıs 1960 tarihli 2. sayısında *Türk Yurdu* için "Gittikçe İslâmî mefkûreye yaklaşan" ifadesine yer verilir.

Dönemin dergileri zaman ve mekân bağlamında farklı şekillerde düşünüldüğünde 1960 sonrasında Türkiye'de gündeme geldiği varsayılan pek çok konunun 1940'ların ikinci yarısıyla 1950'lerde zaten yazılıp çizildiği fark edilecektir. İster sıradan isterse fikri yönelimi baskın bir dergi olsun tek parti tahakkümünün ardından bir ümit gibi beliren demokrasi hareketinin çökertilmesine yol açan 27 Mayıs 1960'a kadar yayımlanan dergiler, İslâm davasını müdafaa ederken, dindarlıkla millî kimliği bir arada mütalaa etmiş, inanç mücadelesi ile millet mücadelesi birbirinden ayrılmamıştır. Ne var ki, bu birliktelik sanıldığı gibi İslâm âlemi ve ümmet tahayyülünün kaybı manasına gelmemektedir. Her ikisi birbirini besleyen, bütünleyen ve geliştiren daha gelişkin bir bakış açısına yol açmaktadır. İslâm âleminin sömürgecilikten kurtulmasıyla/intibahıyla gün yüzüne çıkan somut meseleleriyle ilgilenilmesi meselenin boyutlarını ortaya koymaktadır. Avrupa sömürgecilerine karşı geliştirilen anti-emperyalist söylem aynı zamanda Türkiye'nin bu bölgelere olan tarihsel sorumluluğuyla da birleştirilir. Müslümanları maddeten ve manen birleştirecek işlere dair haberler de yer alır dergi sayfalarında. Bunlar gerek yabancı basından alan çeşitli yorum ve haberlerle desteklendiği gibi müstakil uzun yazılar şeklinde de okurların karşısına çıkabilmektedir. İslâm âleminin içinde bulunduğu kötü durum yanında Pakis-

tan gibi umut verici yeni gelişmeler dergi sayfalarında sürekli bir biçimde yer alır. İslâm âleminin birliğine atfedilen öneme uygun olarak uluslararası kongre ve konferanslara dair haberler İslâm dünyasının birliği düşüncesinin dergilerde belli bir ağırlığa sahip olduğunu kanıtlar. Öyle ki Ömer Rıza Doğrul, Mehmet Akif'in vefatının üzerinden geçen on iki yılın ardından İslâm âleminin birlik olmaya doğru emin adımlarla yol aldığını söyleyecektir. İkinci Dünya Savaşı sonrası yönelişlerin bu yöndeki faaliyetleri çok taraflı olarak kolaylaştırmış ve hızlandırmış olduğu da açıktır. Gerçekçi olup olmadığı bir yana bir iki istisna hariç dergilerin tümü tıpkı meşrutiyet devrinde yayın hayatına başlayan *Sırât-ı Müstakim* gibi İslâm âlemine hizmet maksadıyla tesis olunmuş intibayı uyandırmaktadır. İslâm âleminin uyanışı yeni bir dönemin başlangıcı olarak selamlanırken, önceki yıllarda olduğu gibi Müslümanların tembelliği ve uyuşukluğu konularına temas edilmemiş olması bu dönemin İslâm âlemi tasavvuru bakımından da üzerinde durulmayı hak ettiğini gösterir. Hiç şüphesiz dönemin fikrî tarihini yazmak için *hafıza*, *sezgi* ve *beklenti* ufku üzerinden dergilerin koleksiyonlarının hem tek tek hem de karşılaştırmalı olarak incelenmesi yerleşik hale gelmekle kalmayıp yaygınlık kazanan kimi kanaatlerin sorgulanmasına kapı açacaktır.

Kaynakça

- Abdurrahman Azzam Paşa (1947). *Selâmet*, 2, 4.
- Ağaoğlu, S. (2013). *İlk köşe edebiyat hatıraları*. (s. 219). İstanbul: YKY.
- Ak, S. (2016). *Necip Fazıl ve Büyük Doğu*. İstanbul: Büyüyenay.
- Akıncı, H. F. (1947). Okuttuğumuz ezanlar yanlış mı?. *Selâmet*, 24, 3.
- Âlemşümül ızdırabın sebepleri. (1951). M. Hüsnü Erdem (Trc.). *İslâmın Nuru*, 7, 12-14.
- Ali Kemal. (1952). Gayemiz İslâmiyet, tabii bir dindir. *İslâmın Nuru*, 13, 3.
- Armağan, M. (2010). *Türkçe ezan ve Menderes*. (ss. 103-165). İstanbul: Timaş.
- Asya Milletleri konferansı. (1947). *Selâmet*, 3, 10.
- Aşçı, A. (2000). *Ali Fuat Başgil bibliyografyası*. İstanbul: Kubbealtı.
- Atilhan, C. R. (1948). Filistin için cihad-ı mukaddes. *Sebilürreşad*, 1, 7.
- Bastığımız dalı ezmemelim ve incitmeyelim. (1950). *Ehli Sünnet*, 92, 12-13.
- Başgil, A. F. (1952a). İslâm medeniyetine kuşbakışı bir nazar. *İslâmın Nuru*, 11, 11.
- Başgil, A. F. (1952b). Laiklik meselesi ve din hürriyeti. *Serdengeçti*, 15-16, 4-5.
- Başgil, A. F. (1952c). Pakistan intibalarım. *İslâmın Nuru*, 17, 19-20.
- Başgil, A. F. (1952d). Pakistan'da Müslüman Milletler kongresindeki konuşmanın tam metni. *İslâmın Nuru*, 18, 23.
- Başgil, A. F. (1952d). Pakistan'da Müslüman Milletler kongresindeki konuşmanın tam metni. *İslâmın Nuru*, 18, 23.

- Başgil, A. F. (1952e). Pakistan'da Müslüman Milletler kongresindeki konuşmanın tam metni. *İslâmın Nuru*, 19, 19-21.
- Başgil, A. F. (1952f). Pakistan'da Müslüman Milletler kongresindeki konuşmanın tam metni. *İslâmın Nuru*, 18, 15-17.
- Başgil, A. F. (1953). Diyanet İşleri teşkilatına dair yeni bir kanun tasarısı. *İslâmın Nuru*, 24, 7.
- Başgil, A. F. (1954). *Din ve Laiklik içtihat ve hukuki etüd*. İstanbul: Fakülteler Matbaası.
- Behçet, S. (1952, 1 Mayıs). Başörtüsü meselesi ve Türk kadını tanımayanlar. *Ehli Sünnet*, (s.y).
- Beyaz, Y. (2013). *Necip Fazıl'ın düşünce dünyası*. İstanbul: İşaret.
- Bilmen, Ö. N. (2010). *Ashabi kiram hakkında Müslümanların nezih itikatları*. İstanbul: Hisar.
- Binatlı, N. A. (1950, 6 Ocak). Endonezya istiklali münasebeti ile. *Büyük Doğu*, 13, 9.
- Bircan, A. B. & Atalar, M. K. (2017). *Ercümend Özkan ile İslâmi hareket üzerine*. (ss. 236-241) Ankara: Anlam.
- Bornovalı, L. (1942). Yaban. *Hareket*, 8, 237.
- Bornovalı, L. (1947). Eğitimde demokrasiye doğru. *Hareket*, 12, 10.
- Bornovalı, L. (1948a). Partiler karşısında Hüseyin Avni. *Hareket*, 14, 7.
- Bornovalı, L. (1948b). Türkiye Cumhuriyeti tarihi hakkında. *Hareket*, 22, 12.
- Bu rezalet ne zaman son verilecek?. (1949). *Ehli Sünnet*, 53, 15-16.
- Bugünkü İslâm âlemi. (1947). *Selâmet*, 3, 5;15.
- Burhan Felek. (1947). Din öğretimi hakkında. *Selâmet*, 10, 3.
- Büyük İslâm devleti Pakistan. (1950). *Serdengeçti*, 11, 8.
- Cantek, L. (2013). *Cumhuriyet'in bülüğ çağı*. İstanbul: İletişim.
- Caviş, A. (1952). İslâm'ın düşüncesi. Mehmet Akif (Trc.). *İslâmın Nuru*, 11, 40-42.
- Cemaat teşkilâtı kurmak meselesi. (1947). *Selâmet*, 20, 3.
- Cinisi, R. (2017). *Bir devrin hafızası*. (ss. 71-72). İstanbul: Doğan.
- Civelek, M. (2016). *Kırk yıl sonra dün gibi Nurettin Topçu*. (ss. 16-31). İstanbul: Dergâh.
- Çantay, H. B. (1952) İslâmın nuru. *İslâmın Nuru*, 18, 41.
- Çekmegil, M. S. (1992). 1960'larda İslâmi yyanış. *Haksöz*, 14.
- Çekmegil, M. S. (1996). Son çeyrek yüzyılda bizdeki gelişmeler. *Değişim*, 32, 27-28.
- Çelik, M. (2017). *Erzurumlu Hüseyin Avni Ulaş*. İstanbul: Dergâh.
- Çıkmaz sokak: İmam Hatip kullarının hali, istikbali, mabetsiz şehir mabede kavuşuyor!... (1957), *Serdengeçti*, 23, 6-7.
- Debus, E. (2009). *Sebilürreşad: Kemalizm öncesi ve sonrası dönemdeki İslâmcı muhalefete dair karşılaştırmalı bir araştırma*. (s. 49). (Atilla Dirim, Çev.). İstanbul: Libra.
- Değişmeyen zihniyet (1947, 27 Nisan). *Serdengeçti*, 1, 5.
- Demirel, T. (2011). *Türkiye'nin en uzun on yılı, Demokrat Parti iktidarı ve 27 Mayıs darbesi*. (ss. 83-88) İstanbul: Bilgi Üniversitesi.
- Din tedrisatı için hazırlanacak eserler. (1947). *Selâmet*, 21, 2.
- Dini unutturmamak siyaseti artık tamamıyla iflas etmiştir. (1947). *Selâmet*, 30, 3.
- Diyanet İşleri Başkanlığının kitap neşriyatı. (1952). *Serdengeçti*, 14, 14.
- Diyanet İşleri makamını tenkit ediyorum. (1952, 15 Mayıs). *Ehli Sünnet*, 113, 9.
- Doğan, D. M. (2017). *Modernleşmenin bedeli*. (s. 12). Ankara: Atlas.

- Doğrul, Ö. R. (1946, 13 Eylül). Biz ve komşularımız. *Büyük Doğu*, 46, 9.
- Doğrul, Ö. R. (1947a). İlmî mazimiz ve âtimiz. *Selâmet*, 3, 2.
- Doğrul, Ö. R. (1947b). İslâm düşüncesinde dinamiklik. *Selâmet*, 4, 2.
- Doğrul, Ö. R. (1947c). Üç büyük dava. *Selâmet*, 12, 2.
- Doğrul, Ö. R. (1947d). Hacca gitmek meselesi. *Selâmet*, 14, 2
- Doğrul, Ö. R. (1947e) Vicdan terbiyesi nerede verilir?. *Selâmet*, 16, 3.
- Doğrul, Ö. R. (1947f). Vicdan terbiyesi nerede verilir?. *Selâmet*, 17, 3.
- Doğrul, Ö. R. (1947g). Millet ve ümmet. *Selâmet*, 18, 2.
- Doğrul, Ö. R. (1947h). Radyomuz dinî neşriyat yapmalıdır. *Selâmet*, 19, 2.
- Doğrul, Ö. R. (1947ı). Musa Carullah. *Selâmet*, 19, 2.
- Doğrul, Ö. R. (1947i). Ezan ve kâmet hakkında. *Selâmet*, 25, 2.
- Doğrul, Ö. R. (1947j). İslâm milletlerinin birliğini belirten muhteşem bir manzara. *Selâmet*, 29, 2.
- Doğrul, Ö. R. (1947k). Mukaddes bir cihad. *Selâmet*, 30, 2.
- Doğrul, Ö. R. (1947l). Kurultayda din davası. *Selâmet*, 31, 2.
- Doğrul, Ö. R. (1947m). Akif'in davası. *Selâmet*, 32, 2.
- Ehli sünnetin gayesi. (1948, 1 Ocak). *Ehli Sünnet*, 27, 5.
- Erkul, E. (1947). Dünya sulhu için dinden faydalanmak. *Selâmet*, 16, 2.
- Eşref Edip. (1952). H.P. dinsizleri, dinimizi nasıl mahvetmek istediler?. *Serdengeçti*, 15-16, 14-15.
- Eşref Edip. (2011). *Risale-i Nur müellifi Said Nur, hayatı, eserleri, mesleği*. İstanbul: Beyan.
- Fıkıh. (1953, 15 Şubat). *Ehli Sünnet*, 130, 9-10.
- Filistin meselesi. (1947). *Selâmet*, 1, 5.
- Gökay, F. K. (1947). Din terbiyesi laikliğe aykırı değildir. *Selâmet*, 7, 16.
- Gün, F. (2001). *Sebilürreşad dergisi ekseninde çok partili hayata geçerken din, siyaset ve laiklik, (1948-1954)*. İstanbul: Beyan.
- Güngör, E. (1986). *Dünden yarından tarih, kültür, milliyetçilik*. (ss. 132-135). İstanbul: Ötüken.
- Haberler. (1951). *İslâmın Nuru*, 8, 2.
- Haberler. (1952a). *İslâmın Nuru*, 10, 2.
- Haberler. (1952b). *İslâmın Nuru*, 17, 2.
- Haberler. (1953a). *İslâmın Nuru*, 23, 2.
- Haberler. (1953b). *İslâmın Nuru*, 24, 2.
- Hac hakkında. (1950). *Serdengeçti*, 12, 6.
- Hacca gitmek meselesi. (1947). *Selâmet*, 11, 3.
- Hacı Emin El-Hüseynî. (1947). *Selâmet*, 3, 4.
- Hakiki laikliğe doğru 2. (1947a). *Selâmet*, 15, 3
- Hakiki laikliğe doğru 2. (1947b). *Selâmet*, 15, 16.
- Hakiki laikliğe doğru. (1947). *Selâmet*, 4, 3.
- Halbwachs, M. (2016). *Hafızanın toplumsal çerçeveleri*. (B.Uçar, Çev.). Ankara: Heretik.
- Halbwachs, M. (2017). *Kolektif hafıza*. (B. Barış, Çev.). Ankara: Heretik.
- Halk partisinin siyaseti. (1947). *Selâmet*, 27, 15.
- Halk partisinin siyaseti. (1947). *Selâmet*, 27, 5;15.

- Hazreti Muhammed Mustafa eserine dair. (1947). *Selâmet*, 17, 16.
- Hindistan ve Pakistan. (1952). *Serdengeçti*, 15-16, 6.
- İftiradan sakınalım. (1952, 15 Kasım). *Ehli Sünnet*, 126, 2.
- İslâm âlemi Pakistan. (1952, 15 Kasım). *Ehli Sünnet*, 126, 14.
- İslâm âlemi Pakistan. (1953, 1 Ocak). *Ehli Sünnet*, 128, 14.
- İslâm Düşüncesi* adlı Eserin bir fıkrası hakkında. (1947). *Selâmet*, 2, 15.
- Kabaklı, A. (1947). Ayın hercümerci. *Hareket*, 12, 11.
- Kabaklı, A. (1948). Mezhep kavgaları. *Hareket*, 11, 15.
- Kafli, K. (1953, 15 Ocak). Sütunlar arası tezvirata cevap. *Ehli Sünnet*, 129, 14-16.
- Kara, İ. (2016). *Cumhuriyet Türkiye'sinde bir mesele olarak İslâm 2*. (ss. 401-408). İstanbul: Dergâh.
- Kara, İ. (2016). İslâm dünyası fikri yeniden ne zaman ortaya çıktı?. *Derin Tarih*, 56, 115.
- Karakoç, S. (1988, Ağustos). Hâtıralar, II yanlışlıklar komedyası ya da trajedisi. *Diriliş*, 2, 13.
- Karakoç, S. (1989a). Hâtıralar, XXXIV Gaziantep. *Diriliş*, 34, 7.
- Karakoç, S. (1989b). Hâtıralar XXXVIII Gaziantep (Ergani). *Diriliş*, 38, 11.
- Karakoç, S. (1989c). Hâtıralar XLIII Ankara. *Diriliş*, 43, 8.
- Karakoç, S. (1989d). Hâtıralar, XLIV Ankara. *Diriliş*, 44, 6-7.
- Karakoç, S. (1989e). Hâtıralar XLVI Ankara. *Diriliş*, 46, 8.
- Karakoç, S. (1989f). Hâtıralar LII Ankara- SBF yılları. *Diriliş*, 52, 9-11.
- Karakoç, S. (1989g). Hâtıralar LIII Ankara-SBF yılları. *Diriliş*, 53, 6-9.
- Karakoç, S. (1989h). Hâtıralar LVIII Ankara- SBF yılları. *Diriliş*, 58, 10.
- Kayalı, K. (2016). Türk entelektüellerinin siyasetle imtihanında ayrıksı bir Figür: Nurettin Topçu. *Nurettin Topçu Sempozyumu Tebliğler*. (s. 347). Erzurum: Erzurum Büyükşehir Belediyesi-Atatürk Üniversitesi.
- Kısakürek, N. F. (2012). *Cinnet mustatili*. İstanbul: Büyük Doğu.
- Kızıl münafıklara cevap. (1947). *Selâmet*, 18, 3.
- Kızıl münafıklara en son sözümüz. (1947). *Selâmet*, 19, 3.
- Kızıl münafıklara hazer. (1947). *Selâmet*, 15, 2;15.
- Koçak, C. (2009). *Geçmişiniz itinayla temizlenir*. (s. 353). İstanbul: İletişim.
- Koçak, C. (2015a). *Tek-parti döneminde muhalif sesler*. (ss. 82-83). İstanbul: İletişim.
- Koçak, C. (2015b). *Tek-Parti döneminde muhalif sesler*. (s. 158). İstanbul: İletişim.
- Koçak, C. (2015b). *Türkiye'de iki partili siyasi sistemin kuruluş yılları (1945-1950) dönüşüm, ordu, din, hukuk, ekonomi, politika*. (cilt 4, ss. 284-312). İstanbul: İletişim.
- Korok, D. R. (1952a, 4 Ağustos). İran'da yeni diktatörya ve Musaddık. *Büyük Doğu*, 79, 5. Korok, D. R. (1952b, 27 Ağustos). İran'daki Musaddık-Kaşani komedyaları. *Büyük Doğu*, 102, 5.
- Kur'an görenek ve taassubun düşmanı, ilerinin ve ilerlemenin taraftarıdır. (1947). *Selâmet*, 1, 6.
- Kur'an-ı Hâkim ve Meali Kerim. (1952, Eylül). *Ehli Sünnet*, 121, 11-12.
- Lefebvre, H. (2017). *Ritimanaliz, mekân, zaman ve gündelik Hayat*. (s. 12). (A. L. Batur, Çev.). İstanbul: Sel.
- Lewis, B. (1993). *Modern Türkiye'nin doğuşu*. (M. Kıratlı, Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Mabetsiz şehir mabede kavuşuyor!... (1957). *Serdengeçti*, 23, 3-7.
- Merhaba arkadaşlar. (1951). *Serdengeçti*, 13, 2.

- Mısıroğlu, K. (2011). *Geçmiş Günün Elerken I.* (s. 88). İstanbul: Sebil.
- Milliyetçilik ve Komünizm istismarı. (1949). *Serdengeçti*, 7, 9.
- Muhasebemiz. (1952, 15 Aralık). *Ehli Sünnet*, 127, 9.
- Muhterem din adamlarımıza. (1950, 15 Nisan). *Ehli Sünnet*, 82, 2.
- Mücahedemiz. (1952, Ocak). *Ehli Sünnet*, 105, 4.
- Mühim bir istihbar. (1953, Şubat). *Ehli Sünnet*, 130, 10.
- Münekkit. (1959a). İslâm'a Suikast. *Serdengeçti*, 31, 13-14.
- Münekkit. (1959b). İslâm'a suikast II. *Serdengeçti*, 32, 7.
- Müsteşrik gözüyle İslâm âleminin gerileme sebepleri. (1947). *Selâmet*, 3, 16.
- Nereye gidiyoruz?!, (1949). *Serdengeçti*, 4-5, 3-4.
- Okay, M. O. (2016). *Anadolu'dan hatıralarla Nurettin Topçu'nun mektupları.* (s. 96). Ankara: Cümle.
- Okurlarımıza cevaplar. (1947a). *Selâmet*, 4, 16.
- Okurlarımıza cevaplar. (1947b). *Selâmet*, 6, 16.
- Oruç, M. (1947). Bay Şemsettin Yeşil'e cevap. *Ehli Sünnet*, 24, 4.
- Oruç, M. (1952). İslâm ulemasını saran korkunç hastalık: Hased. *Serdengeçti*, 15-16, 15.
- Örnek, C. (2015). *Türkiye'nin Soğuk Savaş düşünce hayatı.* (s. 320). İstanbul: Can.
- Öz, A. (2010). *Saatçi Musa.* İstanbul: Beyan.
- Öz, T. V. (1951). Hac Hatıralarım. *İslâmın Nuru*, 2, 15-17.
- Özcan, A. (2010). *Osman Yüksel ve Serdengeçti.* İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı.
- Özkaragöz, K. (1951). 1951 başında İslâm dünyasına umumi ve kısa bir bakış. *İslâmın Nuru*, 1, 17-18.
- P.S., (1949). Meccup ve münevver. *Serdengeçti*, 6, 12.
- Pakistan meselesi. (1947). *Selâmet*, 2, 13.
- Pakistan meselesi. (1947). *Selâmet*, 2, 13.
- Pakistan'a gidenler. (1950). *Serdengeçti*, 9, 7.
- Pakistan'a selam. (1949). *Serdengeçti*, 8, 4.
- Pakistan'ın kurucusu. (1949). *Serdengeçti*, 4-5, 19.
- Pakistan'ın millî şair ve mutasavvıfı İkbâl'in 15. ölüm yıldönümü (1953, 1 Mayıs). *Ehli Sünnet*, 133, 15.
- Peygamberimizin devrinden ve hayatından canlı sayfalar 1. *Selâmet*, 8, 4.
- Peygamberimizin dilinden dersler. (1947). *Selâmet*, 13, 9.
- Ponty, M. M. (2017). *Algının önceliği.* (Y. Yıldırım, Çev.). (s. 12). İstanbul: Alfa.
- Prof. A. Guillaume'un konferansları ve Prof. Zeki Veldet Togan'ın konuşması. (1953, 1 Haziran). *Ehli Sünnet*, 135, 13-14.
- Sayın Adnan Menderese. (1951). *Ehli Sünnet*, 1951, 104, 2.
- Sayın okurlarımıza. (1947). *Selâmet*, 1, 16.
- Sayın okurlarımıza. (1947). *Serdengeçti*, 2, 16.
- Serdengeçti'nin cevapları. (1947). *Serdengeçti*, 3, 14.
- Serdengeçti, O. Y. (1947, 27 Nisan). Yolumuz- bizim milliyetçiliğimiz. *Serdengeçti*, 1, 3.
- Serdengeçti, O. Y. (1952). Saidi Nursi'nin huzurunda. *Serdengeçti*, 15-16, 7-28.
- Serdengeçti, O. Y. (1957). Orta Şark'ta çıban başı İsrail. *Serdengeçti*, 23, 13.
- Serdengeçti, O. Y. (1959). İktidar ve muhalefet. *Serdengeçti*, 28, 3-4.
- Sisteme geçerken İslâmcı dergiler 3. *Haksöz*, 28.

- Sitembölükbaşı, Ş. (1995a). *Türkiye'de İslâm'ın yeniden inkişafı (1950-1960)*. (s. 185) Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İSAM.
- Sitembölükbaşı, Ş. (1995b). *Türkiye'de İslâm'ın yeniden İnkişafı (1950-1960)*. (s. 186). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İSAM.
- Son haddiselerin tahlili. (1953). *Hareket*, 4, 3.
- Son hadiselerin tahlili. (1953). *Hareket*, 4, 4.
- Subaşı, N. (2004). 1960 Öncesi İslâmî neşriyat: sindirilmeye, tahayyül ve tefekkür. *Modern Türkiye'de siyasi düşünce İslâmcılık*. (s. 222). İstanbul: İletişim.
- Sünnilik-Şiilik ayrılığına dair. (1947). *Selâmet*, 28, 3.
- Sünnilik-Şiilik ayrılığına dair. (1947). *Selâmet*, 28, 3.
- Sütunlar arası tezvira cevap. (1953, 1 Ocak). *Ehli Sünnet*, 128, 14.
- T. M. D Beyanname. (1952, 1 Mayıs). *Ehli Sünnet*, 112, 5.
- Taha Hüseyin. (1947). Peygamberimizin devrinden ve hayatından canlı sayfalar 1. *Selâmet*, 8, 4.
- Tahirül Mevlevî (1951): Sözlüğe dair. *İslâmın Nuru*, 1, 37.
- Takdim. (1951). *İslâmın Nuru*, 1, 2.
- Tanrıkulu, H. (1952). Bir dinci daha sağlam bir milliyetçidir. *İslâmın Nuru*, 10, 20.
- Tanrıkulu, H. (1952). Pakistan kongresi. *İslâmın Nuru*, 17, 26.
- Tanrıöver, H. S. (1947). Türkiye'de din meselesi. *Selâmet*, 30, 15.
- Tarihi bir vesika. (1953, 15 Mayıs). *Ehli Sünnet*, 134, 9-10.
- Tebrik. (1950, 14 Ekim). *Ehli Sünnet*, 91, 2.
- Tefsir. (1951). *İslâmın Nuru*, (1), 8.
- Terbiyeci. (1947, 27 Nisan). Çocuklarımıza neler öğretiyoruz?. *Serdengeçti*, 1, 17.
- Teşekkür. (1947). *Selâmet*, 3, 10.
- Topçu, N. (1939a) Rönesans hareketleri. *Hareket*, 1, 5-6.
- Topçu, N. (1939b). Bizde milliyet hareketleri. *Hareket*, 3, 76.
- Topçu, N. (1943a). Avrupa. *Hareket*, 9, 261.
- Topçu, N. (1943b). Okulda ahlak. *Hareket*, 10, 290.
- Topçu, N. (1943c). Orta öğretim. *Hareket*, 11, 335.
- Topçu, N. (1949). Amerikan mektupları X, Müslüman İstanbul ve şimdiki dindarlık. *Hareket*, 25, 14-15.
- Topçu, N. (1969). *Hareket*'in otuz yılı. *Hareket*, 37, 4.
- Topçu, N. (2014). *İradenin davası & devlet ve demokrasi*. (s. 224) İstanbul: Dergâh.
- Tunaya, T. Z. (1996). *Türkiye'nin siyasi hayatında Batılılaşma hareketleri*. (s. 182) İstanbul: Arba.
- Tunaya, T. Z. (2003). *İslâmcılık akımı*. (ss. 177-188) İstanbul: Bilgi Üniversitesi.
- Türinay, N. (1994). Necip Fazıl ve politika. *Bütün yönleriyle Necip Fazıl*. (s. 144). Ankara: Türkiye Yazarlar Birliği.
- Türkiye İslâm blokuna inanmıyormuş!. (1950). *Serdengeçti*, 14, 10.
- Türkiye'de din meselesi. (1947). *Selâmet*, 30, 4-5.
- Türkiye'de İslâmiyetin uyanması. (1952) *Serdengeçti*, 17, 6.
- Türkmen, M. G. (1993). Çok partili sisteme geçerken İslâmcı dergiler 3, *Haksöz*, 28.
- Uslu, İ. (2015). *Sabahattin Zaim kitabı, hayatım ve Türkiye*. (ss. 172-175). İstanbul: Timaş.
- Uyar, T. (1968, Nisan). Dergilerin düşündürdüğü. *Papirüs*, 23.

- Üç Mısırlı önder. (1947). *Selâmet*, (4), 6.
- Ünal, K. Y. (2015). *Hareket Mecmuası* indeksi (1939-1953) Bir Rönesans hareketinin işaretleri, *Hareket* (1939-1943), XIX.
- Ünal, K. (1952). İslâmın nuru. *İslâmın Nuru*, 13, 47.
- Ünal, K. (1952). İslâmın nuru. *İslâmın Nuru*, 13, 47.
- Üstad Ahmet Hamdi Akseki. (1947). *Selâmet*, 1, 4.
- Üzmez, H. (1996). *Malatya suikastı*. İstanbul: Timaş.
- Vatan sevgisi ve din sevgisi. (1947). *Selâmet*, 29, 3.
- Vicdansız neşriyata son verelim. (1953, 15 Ocak). *Ehli Sünnet*, 129, 2.
- Yalçıntaş, N. (1952). Dini hayatımız. *Serdengeçti*, 17, 5.
- Yalçıntaş, N. (1959). Ortadoğu ve meseleleri. *Serdengeçti*, 30, 5-6.
- Yalman, A. E. (1997) *Yakın tarihte gördüklerim ve geçirdiklerim*. (cilt 2). İstanbul: Pera.
- Yaşa be Menderes. (1952). *Serdengeçti*, 15-16, 25.
- Yazır, M. (1952). Dünya meseleleri ve Müslümanlık. *İslâmın Nuru*, 17, 30.
- Yeni bir mezhep ve tarikat oropagandası. (1948). *Ehli Sünnet*, 49, 11.
- Yüksel, O. (1947, Mayıs). Manevî emperyalizm. *Serdengeçti*, 2, 3.
- Yüksel, O. (1947a, 27 Nisan). Kanlı Balkanlar. *Serdengeçti*, 1, 9.
- Yüksel, O. (1949). Sabahattin Ali faslı. *Serdengeçti*, 6, 12.
- Zapsu, A. (1947a). Okuyucularımızla başbaşa. *Ehli Sünnet*, 1, 3.
- Zapsu, A. (1947b). Millî Eğitim Bakanlığımıza ikinci açık mektup. *Ehli Sünnet*, 17, 1.
- Zapsu, A. (1950a). Dini neşriyat. *Ehli Sünnet*, 91, 11-12.
- Zapsu, A. (1950b). 4 senelik muhasebe. *Ehli Sünnet*, 93, 8.
- Zapsu, A. (1951a) Pakistan seyahat notları. *Ehli Sünnet*, 96, 12.
- Zapsu, A. (1951b). İç haberler. *Ehli Sünnet*, 96, 16.
- Zapsu, A. (1951c). Pakistan Dışişleri Bakanlığı Ortadoğu müsteşarı Muhammed Esed Ankara'da. *Ehli Sünnet*, 103, 14.
- Zapsu, A. (1952a, Ocak). İmam Hatip mektebinin hali. *Ehli Sünnet*, 106, 2.
- Zapsu, A. (1952b, 1 Haziran). Vekar istiyoruz. *Ehli Sünnet*, 114, 2.
- Zapsu, A. (1952c, 15 Haziran). İmam Hatip mektepleri ve ben. *Ehli Sünnet*, 115, 4-10.
- Zapsu, A. (1953a). Tevhidi Tedrisat kanunu ve İmam Hatip mektebi. *Ehli Sünnet*, 105, 5-9.
- Zapsu, A. (1953b, Ocak). Diyanet İşleri riyasetinin dikkatine. *Ehli Sünnet*, 128, 12.
- Zapsu, A. (1953c, 15 Ocak). Sayın T. Melen'e ikinci mektup. *Ehli Sünnet*, 129, 10-12.
- Zapsu, A. (1953d, 15 Ocak). Vicdansızca mantıklar. *Ehli Sünnet*, 129, 8-16.
- Zapsu, A. (1953e, 1 Haziran). İlim Yayma cemiyetinden ne bekliyoruz?. *Ehli Sünnet*, 135, 9-12.
- Zapsu, A. (1953e, 13 Mart). Prof. Nuri Bülent Esen'e ikinci mektup. *Ehli Sünnet*, 131, 11.
- Zapsu, A. (1953f, 15 Haziran). Anıtlar derneğinden ne bekliyoruz?. *Ehli Sünnet*, 136, 8.
- Zapsu, A. (1953g, 15 Temmuz). İslâm koleji. *Ehli Sünnet*, 137, 8.
- Zapsu, A. (1953h, 15 Ağustos). İslâm koleji 2. *Ehli Sünnet*, 138, 8.
- Zapsu, A. (1953i, Aralık). Şükran. *Ehli Sünnet*, 140, 16.
- Zapsu, A. (1953i, Aralık). Mütefekkilere tefsir hülâsası. *Ehli Sünnet*, 140, 16.

VI. BÖLÜM
YENİDEN FİLİZLENME VE BİÇİMLENME:
1940'LARDA YENİ BAŞLANGIÇLAR

İslamcılığın Fetret Devri, *Büyük Doğu Dergisi* ve Necip Fazıl Kısakürek

Mahmut Hakkı Akın

Giriş

Türkiye modernleşmesinin önemli bir düşünce hareketi olan İslamcılık, Cumhuriyet'in ilanından sonra ciddi bir kriz ile karşı karşıya kalmıştır. İslamcılık düşüncesini besleyen gazete ve dergilerin kapatılması, İslamcılık düşüncesi etrafındaki tartışmalara katkı yapan aydınların yeni kurulan rejim ile anlaşmazlığa düşmeleri ve siyasetten el çektirilmeleri ve yeni rejimin laiklik anlayışı gibi sebepler, İslamcılık hareketinin bir fetret devrine girmesine sebep olmuştur. Özellikle matbuat yaşağına bağlı sansür uygulamaları dolayısıyla dergilerde ve kitaplarda süre gelen ilmi birikim devam edememiştir. Bu gelişmelere bağlı olarak İslamcılığın kamusal alanda örgütlenmesi ve sürekliliğı de mümkün olmamıştır. Bu kesinti, 1930'lu ve 1940'lu yıllarda dindarlığın geleneksel formlar dahilinde toplumda içine kapanmış bir vaziyette devam etmesiyle sonuçlanmıştır. Burada "fetret devri" tanımlaması, Cumhuriyet'in kurulmasının ardından bir düşünce ve siyasi hareket potansiyeli olan İslamcılığın ciddi bir kesintiye uğramasına odaklanmaktadır. Öyle ki bu yazıda da takip edilebileceğı üzere çok partili hayata geçiş aşamasında yavaş yavaş görünür hale gelen bu hareket açısından Cumhuriyet öncesi tartışmalara ve meselelere dönüş yapma imkanı bulunamamıştır. Bu durum, aradaki fetret devrinde rejimin bir bütün halinde din meselesine yaklaşımından ve buna bağlı olarak gerçekleşen laiklik uygulamalarından kaynaklanmaktadır.

İkinci Dünya Savaşı'nın bitmesinin ardından Türkiye'de çok partili hayata dönülmesi kararı alınmış ve demokratikleşmeye ilişkin adımlar atılmıştır. Bu

süreçte matbuat yasağının kalkmasıyla birlikte İslamcılık düşüncesi ve hareketi için de yeni bir dönem başlamıştır. Bu dönemde dikkat çeken sembol isimlerden birisi Necip Fazıl Kısakürek'tir. 1943 yılından itibaren yayınlanmaya başlayan *Büyük Doğu* dergisi, zamanla İslamî hassasiyetleri vurgulaması açısından dikkat çekmiş ve çok yüksek tirajlara ulaşmıştır. Dergi, belli dönemlerde sansüre maruz kalmış, Necip Fazıl da hapis cezalarına çarptırılmıştır. *Büyük Doğu* dergisinin 1943-1960 arası dönemi, İslamcılık düşüncesi açısından ilgi çekici ve değerlendirmeyi hak eden bir dönemdir. Necip Fazıl Kısakürek'in dindar kesimi bilinçlendirme yönünde davası adına kaleme aldığı eserlerin neredeyse tamamı bu dönemde bölümler halinde *Büyük Doğu* dergisinde yayınlanmıştır. *Büyük Doğu*, sadece bir dergi olmanın ötesine geçerek teşkilatlanmaya ve hatta siyasi partileşmeye doğru hamle de yapmıştır. Gerek dergide kaleme alınan yazılar, gerekse Necip Fazıl'ın bu dönemdeki hikayesi, İslamcılık düşüncesi ve hareketi açısından tek parti dönemi sonrasını açıklamada önemli bir yerde bulunmaktadır. Çünkü hem Necip Fazıl'ın hem de *Büyük Doğu* hareketinin sonraki İslamcılar üzerinde önemli etkileri olmuştur. Bu durum, 1960'lı yıllardan itibaren *Büyük Doğu* çizgisini benimsemeyen ve Necip Fazıl'a daha eleştirel bir konumda bulunanlar için de geçerlidir. Ne var ki Necip Fazıl üzerine yapılan bir çalışmada onun nevi şahsına münhasır karakteri ve kendi hikâyesi de göz önünde bulundurulmalıdır. Ayrıca, 1940'lı yılların başından 1960 yılına kadar devam eden, yaklaşık yirmi yıllık dönem değerlendirilirken bugünün siyasi ayrışmaları üzerinden anakronik bir yorumlamaya tabi tutulmamalıdır. Bu durum Necip Fazıl Kısakürek ve *Büyük Doğu* dergisi için de geçerlidir.

Büyük Doğu'nun Ortaya Çıkışı

Adı Necip Fazıl Kısakürek ile özdeş hale gelen *Büyük Doğu* dergisi, 1943 yılının Eylül ayında ilk sayısını yayınlamıştır. Bu dergi, Necip Fazıl'ın daha önce 1936 yılında İktisat Vekili Celal Bayar'ın yardımlarıyla çıkardığı ve tamamen bir edebiyat dergisi hüviyetine sahip olan *Ağaç* dergisinden yedi yıl sonra çıkmıştır. Okay (2015, ss. 27-37) ara vermeler, kapatılmalar, Necip Fazıl Kısakürek'in hapisane cezaları, gazeteye dönüşme gibi kesintilerle derginin 1943 ile 1978 yılları arasında on beş ayrı dönemde toplamda 512 sayı çıktığını tespit etmiştir. Bu dönemler içinde dergiye asıl karakterini veren, başka bir deyişle *Büyük Doğu*'yu "Büyük Doğu" yapan dönemler özellikle Takrir-i Sükûn kanunun kaldırılma-

sından sonraki dönemlerdir. Dergi, ilk dönemlerinde ciddi bir edebiyat dergisi olarak çıkmıştır. Üstelik bugünden yapılan bir okumayla özellikle muhafazakâr kesimden okuyucuları şaşırtacak bazı isimlerin dergide yazılarının yayınlanması dikkat çekicidir. Böylesi bir anakronizme düşülmesinde Türkiye'deki siyasi kültür bölünmüşlüğüne, Necip Fazıl'ın 1934 yılında Nakşibendi şeyhi Abdülhakim Arvasi'yi tanınmasının ardından yaşadığı ihtida sürecinin sanki içinde yaşadığı çevreden tamamen koptuğu ani bir dönüşüm zannedilmesinin payı büyüktür. Bu zannın oluşmasında ve gelişmesinde Necip Fazıl'ın da önemli bir rolü olduğu belirtilmelidir.¹ Hatta Necip Fazıl Kısakürek'i ve Büyük Doğu hareketini Türkiye'deki siyasi kültür bölünmüşlüğüne önemli üreticileri arasında kabul etmek gerekmektedir.

Necip Fazıl Kısakürek'in bugün hâlâ ilgi gören ve okunan pek çok kitap çalışması, tefrika halinde *Büyük Doğu* dergisinde yayınlanmaya başlamıştır. Dergide yazılan yazıların toplanarak kitap haline getirilmesi, hem Necip Fazıl sağken hem de vefat ettikten sonra devam etmiştir. *Çöle İnen Nur*, *İdeolocya Örgüsü*, *Tanrı Kulundan Dinlediklerim*, *Çerçeve 1-6*, *Hadiselerin Muhasebesi 1-3*, *Vesikalar Konuşuyor*, *Son Devrin Din Mazlumları*, *Savaş Yazıları 1-2*, *Ulu Hakan Abdülhamid Han*, *Veliler Ordusundan: Halkadan Pırıldılar* ve başka pek çok kitabı Büyük Doğu Dergisinde yayınlanan yazılarından oluşmuştur. Necip Fazıl Kısakürek, bu yazıların çoğunda ve kitap haline gelmemiş bazı yazılarında dönemine göre müstear isimler de kullanmıştır. Kısakürek'in kullandığı müstear isimlerden bazıları şunlardır: “‘Büyük Doğu’, ‘B.D.’, ‘Be.De.’, ‘Ne. Fe. Ka’, ‘Dedektif X Bir’, ‘Prof. H. H.’, ‘Prof. Ş. Ü.’, ‘Adıdeğmez’, ‘Zabıt Katibi.’”

Necip Fazıl Kısakürek'in *Büyük Doğu*'nun ikinci dönemi itibariyle (1945 yılının Kasım ayından itibaren) müstear isim kullanımının artması dikkat çekmektedir. Bu durumun önemli sebeplerinden birisi, yıllar geçtikçe *Büyük Doğu* dergisinde CHP iktidarına karşı muhalif üslubun ve İslamî vurgunun artması ve bu sebebe bağlı olarak yazar çeşitliliğinin azalmasıdır. Bir başka sebep de Necip Fazıl'ın zor karakteridir. Çünkü pek çok yazarla şahsi meseleleri yüzün-

1 1950 öncesinde dergide yazıları yayınlanan isimlerden bazıları şunlardır: Oktay Akbal, Sait Faik Abasıyanık, Cahit Sıtkı Tarancı, Özdemir Asaf, Bedri Rahmi Eyüboğlu, Ziya Osman Saba, Fazıl Hüsnü Dağlarca, Hüseyin Cahit Yalçın, Mustafa Şekip Tunç, Burhan Asaf Belge, Kazım Nami Duru, Nizamettin Nazif, Salih Zeki Aktay, Ziya Şakir, Peyami Safa, Reşat Ekrem Koçu, Ömer Rıza Doğrul, Samiha Ayverdi, Hilmi Ziya Ülken, Ali İhsan Sabis, Abdülkadir Kemali Öğütçü, Mehmet Vehbi Çelik, Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, Celal Sılay, Cevat Rifat Atilhan, Nurettin Topçu, Cahit Tanyol, Suphi Nuri İleri, Abdürrahim Zapsu, Samet Ağaoğlu vd. (Okay, 2015, s. 32).

den yolları ayrılmıştır. Hatta 1960'lı yılların sayılarında mason olarak itham ve ifşa edilen isimlerin bir kısmının *Büyük Doğu*'nun ilk devrelerinin yazarları olmaları da manidardır. Kadrodaki azalmalara bağlı olarak bazı sayılardaki yazılara bakıldığında neredeyse derginin tamamının bir hafta içinde Necip Fazıl Kısakürek tarafından yazıldığı görülmektedir. 1949 ve 1950 yıllarındaki pek çok sayıda bu durumu tespit etmek mümkündür. Bu sayıların çoğunda dergi-deki yazıların yarısından fazlası Necip Fazıl'ın kaleme aldığı yazılardır.

İlk devrelerde *Büyük Doğu* dergisinin daha çok edebi bir dergi hüviyetine sahip olduğu söylenebilir. Derginin bütün tarihi boyunca sayılara göre bazen azalan, bazen de artan edebi bir yönü daima olmuştur. Zamanla *Büyük Doğu*, daha çok siyasi dergiye dönüşmüştür. Hatta derginin tam anlamıyla “İslamî ve siyasi” bir dergi haline geldiğini iddia etmek de mümkündür. Edebi dergiden İslamî ve siyasi bir dergi haline geçme sürecinde derginin ilk devresinin tek parti dönemine (17 Mayıs 1943-5 Mayıs 1944), ikinci devresinin ise çok partili hayata geçiş dönemine (2 Kasım 1945-13 Aralık 1946) denk gelmesi ve katı laiklik uygulamalarıyla oluşan havanın devam etmesi göz önünde bulundurulmalıdır. Devam eden devrelerde CHP'ye muhalif tavır taviz verilmeksizin devam etmiştir. Bu değişimin yaşanmasında Necip Fazıl'ın aldığı hapis cezalarının önemli bir yeri olduğu tespit edilebilir. İlerleyen devrelerde yazı dizisi olarak yayınladığı ve daha sonra kitap olarak da yayınlanan *Cinnet Mustatili* kitabı önemli bir kaynaktır. Cezalar, baskılar ve tehditler, Necip Fazıl'ın daha da fazla işine sarılmasına ve *Büyük Doğu*'yu bir siyasi hareket kaynağı olarak kurmasına sebep olmuştur (Bk. Kısakürek, 2010a; 2011a). Cezalar ve sansür yoluyla izlenen yıldırma siyaseti onu daha da kavganın içine çekmiştir. Hasımlarına karşı polemikçi ve alaycı bir üslup kullanmış ve kalem kavgalarına girmekten çekinmemiştir. Hatta pek çok gazeteci ve yazar onunla polemige girmemeye çalışmışlardır.

17 Eylül 1943 tarihinde ilk sayısı yayınlanan *Büyük Doğu* dergisinin ilk devresinin son sayısı 5 Mayıs 1944 tarihinde yayınlanmıştır. Otuz sayı çıkan bu ilk devre, daha sonraki devrelerdeki dergilerle karşılaştırıldığında oldukça farklıdır. Yine de Takrir-i Sükun kanununun devam ettiği ve dindar kesim için “Allah demenin yasak” kabul edildiği ilk devrede ilk sayılarda az bulunsa da zamanla artan bir İslamî hava hissedilmektedir. Bir yandan da rejim, *Büyük Doğu*'nun çıkışına kayıtsız kalmamış ve takipte olmuştur. Derginin ilk sayısı yayımlandıktan beş ay sonra 1944 yılında Başbakanlık Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü tarafından dergi incelenmiş ve bir rapor hazırlanmıştır. Bu raporda dergiye İslam propagandasının serpiştirildiği belirtilmiş ve rapor şu cümlelerle sonuçlandırılmıştır:

Büyük Doğu; yazıları, şiirleri, fıkraları, hikayeleri, resimleri, karikatürleri, fotoğrafları ve bütün hacmi ile, gençliğe; din maskesi, Allah formülü altında inançsızlık aşılarda, Türk devrimini bayağılaştırmakta ... Cihan efkârı umumiyesi karşısında büyük Türk cemiyetini bozuk, düzensiz göstermekte.. Sonra da birtakım kelime oyunları ile Türk milletini, gençliğini rejimine, kendine inanmaktan uzaklaştırmaktadır. (Karaca, 2009, s. 15)

Dönemin siyasi yöneticilerinin de takip ettikleri ve rahatsız oldukları dergide İslam propagandası adına “Tanrı Kulundan Dinlediklerim” başlıklı yazılar, derginin “Doğudan-Batıdan” adlı bölümünde Doğu kaynakları arasında kabul edilebilecek Mevlana’nın *Mesnevi*’sinden, Süleyman Çelebi’nin *Mevlûd*’ünden, mutasavvıfların eserlerinden parçalar, özlü sözler ve son sayılarda peygamberin hadisleri yer almıştır. Sonraki devreler ve sayılarla kıyaslandığında İslamî vurgunun az olması dönem ve konjonktür ile doğrudan ilişkilidir. Ancak bu dönemde daha sonraki sayılarla çelişkili bir şekilde dikkat çeken bazı yazılar vardır. Kazım Nami Duru’nun hatıraları, II. Meşrutiyet’i ve İttihad ve Terakki’yi savunan bir yazı dizisidir. Dergide Abdülhamid’in rejime karşı bir sembol olarak “ulu hakan” diye kurgulanması sonraki devrelere aittir ve Rıza Tevfik Bölükbaşı’nın “Abdülhamid’in Ruhaniyetinden İstimdat” adlı şiirinin 1947 yılında dergide yayınlanması üzerine dergi kapatma cezası almıştır. Derginin ilk devresinde dikkat çekici bir anekdot da Atatürk ile ilgilidir. Atatürk’ün vefatının beşinci yılında 19 Kasım 1943 tarihli 10. sayıda yer alan ve Necip Fazıl’ın 1001 Çerçeveden sütununda kaleme aldığı “Atatürk Dirilecektir!!!” başlıklı yazıdır:

Bir gün Atatürk dirilecektir!!! Evet laf ve hayal yahut fikir ve remz aleminde değil, doğrudan doğruya madde ve hakikat dünyasında Atatürk hayata dönecektir!!! Bir gün Atatürk, Etnografya Müzesindeki taş sandukasının kapağını kaldırıp, ufki vaziyetten şakuli hale geçecek; ve sırtında mareşal üniforması, Ankara’da Atatürk Bulvarında görülecektir... İşte o gün başımızda bulunacak olan şahsiyet, günün gerektireceği üstün kurtarıcılık vasıflarına göre, ruhu ile olduğu kadar maddesi ile de Atatürk’ten başkası olmayacaktır... (Kısakürek, 1943, s. 2)

Yukarıda da değinildiği gibi böyle bir yazının *Büyük Doğu*’da yayınlanması, bugün pek çok insanı şaşırabilir. Hatta daha sonra Büyük Doğu Yayınları tarafından “1001 Çerçeveden” başlıklı sütunda yazılan yazılardan oluşan Çerçeve başlıklı kitap serisine bu yazı konulmamıştır (Bk. Kısakürek, 2010b). Yakup Kadri Karaosmanoğlu (2013, s. 143), Atatürk’ün vefatının birinci yılında sınırlı sayıda seçkin insanın bulunduğu anma töreninde Behçet Kemal Çağlar’ın ağtı dışında Atatürk lehinde en ateşli konuşmayı yapan ismin Necip Fazıl Kısakürek

olduğunu kaydetmiştir.² Bu makalenin devamında da görüleceği üzere *Büyük Doğu*, ilerleyen dönemlerinde Atatürk'ün şahsını bir mesele olarak ele alma girişiminde bulunmuş ve böyle bir tartışmayı başlatmayı arzu etmiştir. Atatürk karşıtlarının en çok önemseydiği kaynaklardan birisi olan Rıza Nur'un *Hayat ve Hatıratım* adlı eserinden parçalar, henüz 1950 seçimleri yapılmadan önce *Büyük Doğu* dergisinde yayınlanmaya başlamıştır.

II. Dünya Savaşı yıllarında çıkan ilk devrenin sayılarında açık bir şekilde Mihver devletleri karşıtlığı ve Amerika Birleşik Devletleri ile İngiltere'ye destek vurgusuyla demokrasi taraftarlığı hâkimdir. Dünya basınından Almanya'yı hicveden karikatürlere hemen her sayıda yer verilmiştir. Amerika Birleşik Devletleri ile ilişkiler konusunda da *Büyük Doğu*'nun izlediği siyaset antikomünizm ekseninde değerlendirilmesi gerekmektedir. Sovyetler Birliği doğrudan derginin hedefindeyken Amerika Birleşik Devletleri konusunda ihtiyatlı bir çizgi takip edilmiştir. Ancak A.B.D.'nin din özgürlüğü konusundaki olumlu siyaseti, derginin bir sayısına kapak bile olmuştur. Necip Fazıl'ın S.S.C.B. karşısında A.B.D.'yi ihtiyatlı bir tavırla kısmen kabul etme anlayışı, hem Demokrat Parti döneminde hem de 1960 sonrasında sol hareketin Türkiye'de özellikle gençler arasında yayılması sırasında da takip edilebilir.

Derginin ilk devresinin kapatılma kararını Vekiller Heyeti almıştır. "Din propagandası yapmak ve bir hadis delaletiyle, Allah'a itaat etmeyenlere itaat edilmeyeceğini belirtmek" sebebiyle derginin kapatılmasına karar verilmiştir. Derginin daha sonraki kapatılmalarında da "irtica" vurgusu, az ya da çok bir şekilde devam etmiştir. İlk kapatılmada Necip Fazıl, doğrudan dönemin Milli Eğitim Bakanı olan Hasan Âli Yücel'i itham etmiştir (Kısakürek, 2010c, s. 186). Derginin devam eden sayılarında özellikle eğitim meselesi, 19 Mayıs gösterilerinde kısa etekli, şortlu kız öğrencilerin görselleri kullanılmak suretiyle ve özellikle köy enstitüleri üzerinden Hasan Âli Yücel'i hedef almıştır. Kız öğrencilerin giyim kuşam meselesi ile adı zamanla komünizm ile özdeşleştirilen köy enstitüleri, dönemin dindar kesimi üzerinde derin izler bırakmıştır. Hasan Âli Yücel'in Milli Eğitim Bakanlığını bırakmasından sonra da şahsı üzerinden polemik devam ettirilmiştir. Bunu, derginin 1970'li yıllarındaki sayılarda yayınlanan köy

2 1940 yılında Necip Fazıl'ın dönemin başbakanı ve İsmet İnönü'ye en sadık isimlerden birisi olan Refik Saydam ile görüşmeleri olmuştur. Refik Saydam, takdir ettiği Necip Fazıl'ın CHP milletvekili olmasını arzu etmiştir. Ayrıca 1947 seçimlerinde CHP Genel Sekreteri Memduh Şevket Esenal tarafından milletvekili adayı olarak gösterilmiştir. Ona göre her iki milletvekili adaylığı girişimi de İsmet İnönü tarafından engellenmiştir (Bkz. Kısakürek, 2011b, ss. 20-21).

enstitülerine ilişkin evraklarda bile görmek mümkündür. Büyük Doğu, dindar ve muhafazakâr kesimin siyasal hafızası açısından son derece önemli ve kritik bir yerde durmaktadır.

Çok Partili Hayata Geçiş ve *Büyük Doğu*'nun Aslı Karakterini Kazanması

Tek parti döneminin baskıcı ortamı ve çok partili hayata geçiş sürecinde ve sonrasında yaşanan ılımlı havayı *Büyük Doğu*'nun ilk dönemlerinde net bir şekilde görmek mümkündür. Bu yüzden derginin edebi bir dergi olmaktan dini ve siyasi bir dergi olmaya doğru değişiminde çok partili hayata geçiş sürecinin ılımlı havasının etkisi reddedilemez. Bu dönemde dergide Risale-i Nur'dan, Abdülhakim Arvasi'den, Gazali'den ve İmam-ı Rabbani'den yazılar parça parça yayınlanmıştır. Özellikle İmam-ı Rabbani'nin *Mektubat* adlı eseri, "Allah'ın ve peygamberin kitabından sonra dinin en büyük eseri" olarak tanımlanmıştır. Bu tercihler, *Büyük Doğu*'nun İslam anlayışını anlamak açısından önemlidir.

Çok partili hayata geçiş sürecinde derginin CHP karşısında ilk kurulan muhalefet partileri olan Nuri Demirağ'ın genel başkanı olduğu Milli Kalkınma Partisi ile Celal Bayar'ın genel başkanı olduğu Demokrat Parti'yi hakiki anlamda muhalefet olmamaları ithamıyla ciddiye almayan tavrı dikkat çekmektedir. Necip Fazıl Kısakürek'in geçmişte İş Bankasında memur olarak çalışırken Celal Bayar ile yakın bir ilişkisi olmuştur. Daha önce de belirtildiği gibi onun çıkardığı ilk dergi olan *Ağaç* dergisine maddi desteği sağlayan isim Celal Bayar olmuştur. Atatürk'ün son başbakanı olan Celal Bayar, İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanlığı sırasında kısa bir süre başbakanlığa devam etmişse de daha sonra bu görevden azledilmiş ve kenara çekilmiştir. Bayar'ın kenara çekildiği (ya da itildiği) bu yıllarda kendisini sıkça ziyaret edenlerden birisi yine Necip Fazıl Kısakürek'tir. Ancak o, DP'nin 1946 seçimlerinden sonraki muhalefetini sürekli eleştirmiştir. DP'den herhangi bir ümidinin olmadığını, bu partinin CHP iktidarını kuvvetlendirmek ve muhalefetmiş gibi yapmakta olduğunu iddia etmiştir. Böylece DP'nin daha önce Atatürk döneminde denenilen Serbest Cumhuriyet Fırkası gibi güdümlü bir muhalefet olduğunda ısrar etmiştir. Ona göre çok partili hayata geçişte CHP'ye karşı temeli olan bir anti tez oluşmamıştır. Necip Fazıl, bu temelin kendi mücadelesinde ve Büyük Doğu düşüncesinde olduğunu hayatı boyunca savunmuştur.

Necip Fazıl'ın ve *Büyük Doğu* dergisinin 1946-1950 arasında DP'ye ihtiyatlı bir tavır takınması da bugünün muhafazakâr okuyucusunun kafasında soru işaretleri ortaya çıkarabilecek bir durumdur. DP'nin Adnan Menderes ile özdeş kabul edilmesi ve Necip Fazıl'ın Menderes ile ilişkileri akla gelmektedir. *Benim Gözümde Menderes* kitabında bahsettiği üzere Kısakürek, Menderes'i başbakanlığı öncesinde pek de tanımamaktadır. Nitekim derginin sayıları incelendiğinde 1950 yılında başbakan olmasına kadar Menderes'in DP içinde de çok fazla öne çıkan bir isim olmadığı tespit edilebilir ki bunu Necip Fazıl kendisi de yazmıştır. 1950 sonrasında ikili arasında daha yakın bir ilişki kurulmuştur. Büyük Doğu'nun günlük gazete olarak çıkmaya başladığı 1952 yılındaki bir başyazısında Necip Fazıl, net bir şekilde Adnan Menderes'in şahsını DP'den ayrı gördüğünü ve ona değer verdiğini ifade etmiştir (Kısakürek, 2013, s. 16). Aralarındaki ilişkinin daha sonra başbakanlığa bağlı örtülü ödenekten Büyük Doğu için para yardımı yapılması gibi yönleri de bulunmaktadır. Bu ilişkiler yüzünden 27 Mayıs darbesinden sonra Necip Fazıl da Yassıada'da yargılananlar arasında bulunmuştur.

1950 öncesi geçiş döneminde, matbuat ile ilgili yasakların kalkması ve ılımlı bir havanın oluşması dolayısıyla İslamî hassasiyetlere sahip dergilerde bir artış görülmüştür. Eşref Edip Fergan, *Sebilürreşad*'ı, Ömer Rıza Doğrul da *Selamet* dergisini çıkarmaya başlamışlardır. Özellikle İslamcılık düşüncesinin en önemli taşıyıcılarından ve pek çok meselenin tartışılmasına ön ayak olan *Sebilürreşad* dergisinin, 1948 yılından itibaren yeniden çıkmaya başlaması ve bu dönemde II. Meşrutiyet ile birlikte çıkan ilk döneminden içerik olarak farklılaşması üzerinde durulması gereken bir konudur. Cumhuriyet'in kurulmasının ardından Şeyh Said İsyanı üzerine Takrir-i Sükun kanununa dayanarak kapatılan dergi, yirmi üç yıl sonra çıktığında aradan geçen zamanın dindar kesimler üzerindeki tahribatına daha çok odaklanmıştı. Bu yüzden çok partili hayata geçiş döneminde İslamcılık düşüncesinin daha da muhafazakârlaştığı, ötelenen dini değerleri muhafaza etme ve "öteki" olarak tanımlanan dindar insanların hassasiyetine odaklandıkları tespit edilebilir. Bu yüzden tercüme ve telif yazılar yoluyla Meşrutiyet ve savaş dönemlerinin *Sebilürreşad* dergisinde başlayan pek çok tartışma devam edememiş, dergi yıllar sonra yeniden çıktığında CHP'nin özellikle de laiklik siyaseti karşısında daha reaksiyoner ve dindarların hassasiyetlerini gözetici bir yöne doğru değişim göstermiştir (Bkz. Fergan, 2005; Gün, 2001). Bu fetret devrinden çıkış çabasında memleketin manzarası, din eğitiminin yasaklandığı, din dolayısıyla devam eden geleneksel alana ve sembollere rejimin müdahale ettiği bir buhran havasını yansıtmaktadır.

Büyük Doğu dergisi, en başından itibaren tasavvuf merkezli bir çizginin takipçisi olmuş ve geleneksel halk İslam'ını savunmuştur. Cumhuriyet dönemi İslamcılık düşüncesine etkileri açısından *Sebilürreşad* ile kıyaslandığında *Büyük Doğu*'nun iki derginin de yayınlandığı zamanlarda halk nezdinde daha çok karşılık bulduğu ve etkili olduğu tespit edilebilir. İslamcılık düşüncesi ve hareketi açısından Necip Fazıl'ın 1948 yılında derginin "Hadiselerin Muhasebesi" başlıklı bölümünde kaleme aldığı şu cümleler, geçmişten günümüze İslamcılık hareketinin kendi içinde tartıştığı bazı meseleleri anlama açısından da manidardır:

İslamiyet: Elimize bu ismi taşıyan bir gazetecik sıkıştırdılar. Baktık: Evet, adı İslamiyet; fakat ruh, ona ve onun edeblerine en zıd duygu kutbuna bağlı... Bu gazetede Kur'an ayetleri, aynıyle ve asli harfleriyle klişeleştirilmiş... Bu muazzam ve eşsiz suçu işleyen ve bu mevzuda gerekli İslamî edeb ve anlayıştan mahrum olan, sadece "İslamiyet" isimli ceride değildir. Daha niceleri vardır ki, kapağına mukaddes kelimeleri koyar, yahut sureleri latin harfleriyle yazmak gafletini gösterir.

Yahu bu nihayet gazetedir; elden ele dolaşır, üstlerinde müvezziler hora teper, uyur; sonra da onlar okkaya satılır ve –Allah korusun-en adi yerlerin abdesthanelerine kadar düşebilir! İadeler okkaya satılmayarak yakılsa bile, matbaadan çıkıp idarehaneye dönünceye kadar gafil ellerde ne muamelelere uğramaz? Hiç mukaddes kelimeler, tek zerre İslam zevki taşıyanlarca, adi bir neşir vasıtasıyla aynıyle ve asliyle dercedilebilir mi?

(...)Bir gazetede, değil bir ayeti, herhangi bir mukaddes kelimeyi veya ismi, mukaddeslerin en mukaddesi olduğu halde şamil ve umumi kullanma zarureti bakımından "Allah" kelimesi müstesna, kullanmamak lazımdır. Siz hiç *Büyük Doğu*'da bugüne kadar Peygamberler peygamberinin has ismini gördünüz mü? Daima bir tavsif, bir tarif, bir ima, bir işaret yoluyla; yalnız o kadar... İslam anlayışı budur... Mukaddes kelimeler latin harfleriyle yazılamaz; asıllarıyla ise bir gazeteye asla konamaz. (Kısakürek, 2010c, s. 229)

Yukarıdaki uzun alıntıdaki ifadeler ve bu ifadeler etrafında ortaya çıkabilecek tartışmalar hâlâ güncelliğini korumaktadır. Zaman, kullanılan araçlar ve formlar değişse bile tartışmanın içeriğinin neredeyse aynıyla devam ettiği rahatlıkla iddia edilebilir. Hatta 1949 yılında İzmir'de yaşanan bir deprem sonrasında dergide Necip Fazıl'ın kaleminden "akılcı ile sırcı" tartışmışlar ve bu tartışmadan sırcı galip çıkmıştır (Kısakürek, 2010c, ss. 291-293).

Büyük Doğu dergisi, başından itibaren ve DP döneminde Kur'an-ı Kerim'in radyolardan Arapça ya da Türkçe fark etmeksizin okutulmasına sert tepki göstermiştir (Bkz. Kısakürek, 2010d, s. 67). Necip Fazıl da bu tartışmalarda çok keskin ve katı bir üslup kullanmaktan çekinmemiştir. Kendisi, siyer çalışmasın-

da ve başka bazı yazılarında hazreti peygamberin adı geçen yerlerde adını yazmamış; “Hz. M... ..” şeklinde bırakmıştır. Elbette bu tavrılarda bir hürmetin, belki tasavvufi bir terbiyenin izleri takip edilebilir. Necip Fazıl'ın da bu amaçla ve hürmetinden dolayı böyle bir tavır takındığından şüphe edilemez. Cumhuriyet öncesindeki *Sebilürreşad* gibi dergilerden *Büyük Doğu* dergisini ayıran en temel özelliklerden birisi buradadır. Bilindiği gibi *Sebilürreşad*'da özellikle Mehmet Akif'in ayet tercümeleleri ve tefsirleri ilk sayfada yer almıştır. Ayrıca halkın büyük çoğunluğunun kabul ettiği ve dayandığı geleneksel İslam anlayışına ilişkin keskin bazı eleştiriler ilk defa *Sebilürreşad*'da gündeme getirilmiştir. Bu yüzden *Büyük Doğu* ile *Sebilürreşad* ve Meşrutiyet döneminin geleneksel İslam anlayışına da eleştirel bir şekilde yaklaşan düşünürlerinden Necip Fazıl epey ayrı düşmektedirler. Bu arada *Sebilürreşad*'ın 1948 sonrasındaki döneminde de ayet, ayet meali gibi Necip Fazıl'ın basılı olarak yayınlanmasını onaylamadığı şeyler yayınladığı belirtilmelidir.

Osmanlı ya da Meşrutiyet İslamcılığı ile Cumhuriyet İslamcılığı arasında bir süreklilikten ziyade kopuştan bahsedilebilir. *Büyük Doğu*, Cumhuriyet dönemi İslamcılığı açısından önemli bir kaynaktır. Bir kısmının daha sonra kendisi ile yolları ayrılmış olsa da pek çok yazarın ve şairin ilk yazılarını yayınlayan, onlara İslamî kimlikleriyle var olma konusunda cesaret aşıl原因 isimlerin başında Necip Fazıl Kısakürek gelmektedir. Bu durum, 1960 sonrasında İslamcı düşüncede çeşitlenmenin artması ve yeni nesillerin daha aktif hale gelmesi açısından da geçerlidir. O, rejim tarafından ötelenen geçmişî kutsayan ve köklerini bu geçmişten alan halkın geleneksel İslam anlayışına sorgusuzca bağlıdır. Bu bağlılığın yanında ötelenmiş dindar insanların diyemediklerini diyebilen, haykıramadıklarını haykırabilen bir karaktere sahiptir. Onların değerlerine bağlıdır; ancak onlardan da değildir. Hayat tarzı ve içinde yetiştiği çevre açısından hücum ettiği kesime oldukça yakındır.

İslamcılığın fetret devrinden çıkış sürecinde yeniden bir inşa söz konusudur ve bu inşa da *Büyük Doğu* oldukça önemli bir yerde bulunmaktadır. Bu yüzden Yıldırım'ın da tespit ettiği gibi, “Osmanlı İslamcılığının tartıştığı temel kaynaklara dönüş, tasavvufa mesafeli bakış, İslam'ın ilerlemeye engel olup olmaması, içtihat, tembellik konuları Necip Fazıl'ın ilgisini çekmediği gibi artık aktüel kıymetini de yitirmiştir” (Yıldırım, 2016, s. 114). Bu durumu net bir şekilde Necip Fazıl-Mehmet Akif karşılaştırmasında görmek mümkündür. İslamcılığın Cumhuriyet'in kurulmasından hemen sonra başlayan fetret devri, daha

çok halkın değerlerinin ve geçmişinin ötelendiği bir siyaset anlayışına reaksiyoner, kısmen popülist bir form kazandırmıştır. Fetret devrinden çıkıp yeni bir devrin başlaması kavşağında ise Necip Fazıl ve *Büyük Doğu* bulunmaktadır.

Demokrat Parti Döneminde *Büyük Doğu*

1950 yılı, Türkiye açısından önemli değişimlerin yaşandığı bir tarihe karşılık gelmektedir. Aynı zamanda 1950, *Büyük Doğu* dergisinin sadece bir dergi olmaktan çıkıp bir harekete dönüşme konusunda önemli adımların atıldığı yıldır. Büyük Doğu Cemiyeti kurulmuş ve 1950 yılından itibaren teşkilatlanmaya başlamıştır. Cemiyetin ilk teşkilatı 17 Şubat 1950 tarihinde Kayseri’de açılmıştır. Teşkilatlanma birkaç il ve ilçede devam etmişse de yurt çapında yayılamamıştır. Kayseri’nin Necip Fazıl’ın hayatında önemli ve değerli bir yeri bulunmaktadır (Kısakürek, 2011a, s. 330; 2014b, ss. 189-197). Daha da ilginç ve pek bilinmeyen bir ayrıntı, 15 Haziran 1951 tarihinde “Büyük Doğu Partisi Ana Nizamname Projesi”nin dergide yayınlanmasıdır. Nizamname projesinde partinin fikriyatını yansıtan dokuz madde belirlenmiştir: “1. Ruhçuluk, 2. Ahlakçılık, 3. Milliyetçilik, 4. Cemiyetçilik, 5. Şahsiyetçilik, 6. Keyfiyetçilik, 7. Nizamcılık, 8. Müdahalecilik ve 9. Sermeye ve Mülkiyette Tedbircilik.” Bu arada partinin düşman olduğu ve karşısında durduğu şeyler de maddeler halinde tanımlanmıştır:

1. Her türlü Allahsızlık, 2. Her türlü ahlaki kayıtsızlık, 3. Bütün derece ve istihaleleri ile materyalistlik ve komünistlik, 4. Kozmopolitlik, 5. Başıboş ferdçilik, 6. Tefiştisiz ve murakabesiz taklitçilik, 7. Fikir ve ilimde posacılık ve kısırcılık, 8. Sahte ve köksüz inkılapçılık, 9. Züppe Garp hayranlığı, 10. Bütün ahlak dışı tecellileri ile eyyamgüderlik ve istismarcılık, 11. Dehhameleşmiş sermaye istipdadı ve içtimai adaletsizlik.

Gerek Büyük Doğu Cemiyetinde, gerekse partileşme çabasında *İdeolocya Örgüsü*’nde açıklanan ilkeler ve yönetim şekli hayata geçirilmeye çalışılmışsa da bütün bunlar projeden ibaret kalmıştır. Necip Fazıl başından itibaren DP’yi CHP karşısında gerçek bir antitez olarak kabul etmemiştir. Bu, Adnan Menderes ve Tevfik İleri gibi isimlerle samimi hukukunun ve onlara duyduğu güvenin ötesinde bir durumdur. Bu yüzden derginin ilk sayılarından itibaren başlayan ve her zaman en başta yer alan bölüm “İdeolocya Örgüsü” olmuştur ve yazılar kitap haline geldiği zaman Necip Fazıl bu kitabı en önemli ve temel eseri olarak gördüğünü söylemiştir. Ancak sonuçta Necip Fazıl ve etrafında bir örgütlenme gerçekleşmemiştir.

14 Mayıs 1950'de DP'nin iktidara gelmesi, yine Necip Fazıl'ın ceza alması yüzünden çıkmadığı bir tarihe denk gelmiştir. DP'nin iktidara gelmesini "CHP'nin kaybetmesi" anlamına geldiği için olumlu gören Kısakürek (2010d, s. 60), "bu milletin istediği DP değil, sadece istemediği CHP ve kadronun çerçevelediği 27 yıllık gedik rejimiydi. DP gelsin diye CHP gitmemiş; CHP gitsin diye DP gelmiştir" sözleriyle ifade etmiştir.

DP iktidarında *Büyük Doğu*, önemli bir tartışmayı başlatmak için harekete geçmiştir. 24 Kasım 1950 tarihinde Serbest Cumhuriyet Fırkası olayından sonra Türkiye'yi terk eden ve Bulgaristan'da *Yarın* adında Atatürk ve CHP karşıtı bir gazete çıkaran Arif Oruç'un yazıları yayınlanmaya başlamıştır. 24 Kasım 1950 tarihli *Büyük Doğu* dergisinde ilk yazı şu başlıkla birlikte verilmiştir: "Birinci Cumhurreisi Meselesi Halledilmeden Bu Memlekette Hiçbir Dava Konuşulamaz!" Bu mesele birkaç açıdan dikkat çekicidir. *Büyük Doğu*, doğrudan Atatürk'ün şahsı manevisini eleştirerek gündem oluşturmaya çalışmıştır. Bu arada, henüz bu tarihte DP'nin "Atatürk'ü Koruma Kanunu"nu çıkarmadığı da belirtilmelidir. Devam eden sayılarda kısa alıntılar ve yazılar yoluyla bu mesele üzerinde durulmuştur. Necip Fazıl, *Büyük Doğu*'nun ilk devresinde yazdığı "Atatürk dirilecektir" yazısından, sekiz yıl sonra Atatürk karşıtı bir konuma geçiş yapmıştır. Ancak bu polemğin devam etmediği dikkat çekmektedir. Hem derginin ilerleyen sayılarında hem de DP'nin çıkardığı kanun dolayısıyla yeniden bu konuya dönülmemiştir. Ayrıca belirtilmesi gereken bir başka konu da Necip Fazıl'ın okuyucularına "merhum Arif Oruç" diye takdim ettiği sol görüşlü gazeciyle düşünce açısından uyuşmasının hiçbir şekilde mümkün olmamasıdır.³

DP'nin iktidara gelmesinin ardından yaşanan değişimle *Büyük Doğu* açısından ortam daha da rahatlamıştır. Bir taraftan *Büyük Doğu* Cemiyeti teşkilatlanmaya başlamış, bir taraftan da derginin satış rakamları çok yükselmiştir. 1951 yılının Mart ayında Necip Fazıl'a ve *Büyük Doğu*'ya ciddi şekilde zarar veren, teşkilatlanmanın zayıflamasına ve derginin tirajının düşmesine "kumarhane baskını" olayı sebep olmuştur. Beyoğlu'nda Necip Fazıl'ın da içlerinde bulunduğu yirmi kişilik bir grup, gizli bir kumarhanede basılmış ve fotoğrafları çekilmiştir. Bu olay sonrasında basında Necip Fazıl'ın üzerine daha çok gidilmiş ve belli kalem sahipleri tarafından kendisiyle alay etmek için "süper mürşid" lakabı

3 Arif Oruç, SCF olayının ardından 1931 yılında "Laik Cumhuriyet İşçi ve Çiftçi Fırkası" adında bir parti kurma girişiminde bulunmuştur. 1933 yılında Bulgaristan'a sürgün edilmiştir. Türkiye'ye döndükten sonra 1949 yılında Müstakil Sosyalist Partisi'ni kurmuş ve 9 Ekim 1950 tarihinde vefat etmiştir (Bkz. Tunçay, 2005, ss. 287-293).

takılmıştır (Bkz. Karaca, 2009, ss. 23-24). Olayın Necip Fazıl'a ve *Büyük Doğu*'ya zarar verdiği muhakkaktır.

1951 yılında Başbakan Adnan Menderes'in DP İzmir İl Kongresindeki sözleri, "Müjdeler Olsun!" başlığıyla *Büyük Doğu*'da haber olmuştur. Bu konuşma, DP dönemi açısından değerlendirmeyi hak eden bir konuşmadır. Menderes'in sözleri şu şekildedir: "Şimdiye kadar baskı altında bulunan dinimizi baskıdan kurtardık. İnkılap softalarının yaygaralarına ehemmiyet vermeyerek ezanı Arapçalaştırdık. Mekteplerde din derslerini kabul ettik. Radyoda Kur'an okutuk. Türkiye bir Müslüman devletidir ve Müslüman kalacaktır. Müslümanlığın bütün icapları yerine getirilecektir." Necip Fazıl, Menderes'in bu sözlerini "Hiroşima'ya atılan atom bombası ile eş kabul etmiştir (Kısakürek, 2011b, ss. 147-148). Bütün DP dönemi boyunca bu sözler yerine getirilmemiş, Menderes bir daha bu konuşmasına benzer başka konuşmalar yap(a)mamıştır. DP hükümeti 163. Maddeyi kaldırmamakla dindarlar lehine ciddi ve dışı dokunur bir iş beceremediği gibi Malatya Hadisesi gibi bazı olaylar sonrasında kopan irtica yaygarasıyla tek parti döneminin baskıcı havasına kolayca dönüş yapılmıştır. 1952 yılında Necip Fazıl'ın talebi üzerine Menderes, yardımcısı Samet Ağaoğlu (Necip Fazıl'ın edebiyat çevresinden yakın arkadaşıdır) aracılığıyla kendisiyle görüşmüş ve *Büyük Doğu*'nun günlük gazete olmasına gizli bir şekilde maddi destek vermiştir. 1952 yılında başlayan ve DP'nin askeri darbeyle iktidarını kaybettiği 1960 yılına kadar Necip Fazıl, belli zamanlarda Adnan Menderes'ten yardım talep etmiştir. Menderes maddi yardımlarıyla gazete olarak çıkan *Büyük Doğu*, Necip Fazıl'ın iddiasına göre 1952 yılının sonlarında meşhur Malatya Hadisesi'nin yaşanması ve Beyoğlu'ndaki mason locasından gizli bir şekilde masonlara ait bir listenin kaçırlarak *Büyük Doğu* gazetesinde yayınlanması dolayısıyla kapatılmıştır. Necip Fazıl, başbakanlık desteğiyle *Büyük Doğu*'nun çıkarılması olayını Menderes'in dümen suyuna girmekten çok, Menderes'i kazanmak şeklinde değerlendirmiştir. Çünkü ona göre paragrafın başında değinilen İzmir İl Kongresi'ndeki sözler bir daha tekrarlanmamış ve DP iktidarı boyunca din meselesi bazı rahatlamalara rağmen önemli bir mesele olarak kalmaya devam etmiştir.

1952 yılında gazeteye dönüşen *Büyük Doğu*, 1954 yılında tekrar dergi olarak yayınlanmaya devam etmiştir. Necip Fazıl'ın *Büyük Doğu*'yu gazeteye dönüştürme arzusu daima olmuştur. 1954 yılında derginin yazar kadrosunda ve konularda yeniden bir çeşitlenme dikkat çekmektedir. Mustafa Şekip Tunç, Ali Nahit Tarlan, Asaf Halet Çelebi, Nahid Sırrı Örik ve İbrahim Hakkı Konyalı bu dönemde dergiye düzenli yazı yazan isimler arasındadırlar. Ali Fuad Başgil'in

“Din ve Laiklik” üzerine bir yazısı da bu dönemde yayınlanmıştır. Antik Yunan filozofları üzerine kısa değerlendirmeleriyle *Büyük Doğu* yazı kadrosuna dahil olan bir isim de Sezai Karakoç’tur. Bu yazıların yayınlandığı dönemde Karakoç’un henüz Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesinde lisans öğrencisi olduğu da belirtilmelidir. Dergide tasavvuf tarihinden hikayeler ve veliler, sürekli olarak birkaç sayfada aktarılmıştır. CHP’ye, İttihat ve Terakki’ye, masonluğa ve diğer matbuata karşı hücum tutarlı bir şekilde devam etmiştir.

Bu dönemin en önemli gündemlerinden birisi, Necip Fazıl’ın hayatı açısından da son derece önemli bir yeri bulunan Ahmet Emin Yalman’ın Hüseyin Üzmez tarafından vurulduğu ve Necip Fazıl’ın azmettirici olmakla itham edildiği Malatya Hadisesi’dir. Çünkü hadisenin üzerinden epey bir vakit geçmesine rağmen yargılamalar devam etmiştir. Okuyuculara dava hakkında bilgi verildiği gibi, Necip Fazıl’ın savunmaları da yayınlanmıştır. Esasen Necip Fazıl’ın Ahmet Emin Yalman ile kalem kavgalarının epey bir mazisi vardır. 1952 yılında Yalman’ın gazetesi *Vatan*’ın düzenlediği güzellik yarışmasında genç kızların müstehcen kıyafetlerinde ay ve yıldız figürü bulunmasına tepki gösteren Necip Fazıl, “Türk Gençliği! Bayrağını ve Milli Namusunu İstismar Edenlere Karşı Neredesin?” başlıklı başmakalesinde Türk gençliğini göreve çağırmıştır:

Türk gençliği! Yağmur suyu kadar şeffaf ve temiz, tülbent gibi beyaz ve muattar annelerin sütünü emmiş olan aziz varlık! Bayrağını ve namusunu bu türlü istismar edenlere karşı bir demokrasi zaruretiyle ses çıkarmayan hükümete mukabil, kanun dairesinde sana terettüb eden vazifeyi hatırlamıyor musun? Niçin lanetini (sade mektup ve telgrafla değil), büyük meydanları yırtan topluluklarla yükseltip Veziir yanardağını söndürecek tarzda Bâbiâli sefaethanelerini, mânâ lâvralarına boğmuyorsun? (Kısakürek, 2013, s. 156)

1945 yılında üniversiteli gençler komünizm karşıtı bir gösteriyle Tan Gazetesine saldırdıklarında da Necip Fazıl bu kalkışmayı destekleyen ve öne çıkan isimlerden birisi olmuştur. Yukarıda birkaç cümlesi alıntılanan yazıdan üç ay sonra Ahmet Emin Yalman, Malatya’da suikasta uğradıktan hemen sonra *Cumhuriyet* gazetesinde olayın azmettiricisinin Necip Fazıl ve *Büyük Doğu* olduğu yazılmış ve memlekette basın üzerinden bir irtica yaygarası başlatılmıştır (Bkz. Kısakürek, 2011b, ss. 173-176). Necip Fazıl’ın hayatındaki uzun hapis hane tecrübelerinden birisi Malatya Hadisesi dolayısıyla olmuştur. Ancak güçlü müdafası ve haksızlığa uğraması dolayısıyla kendisini destekleyen dindar kesimin gözünde daha da değer kazandığı söylenebilir. Ancak bu olay ve yaşadıkları, Necip Fazıl’ın gözünde Menderes’in değerini düşürmüştür. Hapishanedeki def-

terine “Elveda Adnan Bey! Meğer sen, aldatici serapların en kahrediciymişsin!” şeklinde bir not düşmüştür (Kısakürek, 2011b, s. 177). Ayrıca Malatya Hadisesi üzerinden oluşan havayla DP içinde başta Tevfik İleri olmak üzere dindar insanlar üzerine gidilmiş, bu isimlerden bir kısmı partiden uzaklaştırılmıştır. Tevfik İleri, bakanlıktan azledilmiştir.

1955 yılında Necip Fazıl’ın ısrarlarıyla Adnan Menderes, *Büyük Doğu*’nun çıkması için yeniden örtülü ödenekten yardım yapma kararı almışsa da 6-7 Eylül olayları yüzünden bu girişim akim kalmıştır. Sonra 1956 yılında başbakanlıktan konuşulanın çok altında bir ücret verilerek *Büyük Doğu* yeniden gazete olarak çıkmaya başlamıştır. Dört ay kadar süren bu devre, Necip Fazıl’ın, Fuad Köprülü’nün DP’den istifası üzerine yazdığı bir yazı yüzünden ceza almasıyla sonuçlanmıştır (Kısakürek, 2014a, ss. 59-60). Görüldüğü gibi Menderes ile Necip Fazıl’ın ilişkisinin karşılıklı araçsal bir yönü bulunmaktadır. Başbakanlık marifetiyle üretilen bu destekler sayesinde *Büyük Doğu* çıkmakta ve *Büyük Doğu*’nun destekçisi olan azımsanmayacak bir kitlenin desteği DP’ye yönelmektedir. Necip Fazıl da kendi zaviyesinden inandığı davaya ait doğruları yazma imkânı bulduğu için bu araçsal ilişkiyi kabul etmiştir. Ayrıca onun bu dönemlerdeki yazılarında Menderes konusunda dikkatli, bazen uyarıcı ve desteğini esirgemeyen bir üslup kullandığı dikkat çekmektedir. Ancak bu konuda sadece Necip Fazıl’ın yazdığı kitaplar üzerinden bir tahlil yapılması yanıltıcı olabilir. Çünkü Necip Fazıl, Adnan Menderes’e yazdığı mektuplarda gerekli yardımın yapılmadığından şikayetle sürekli para istemiş, durumuna göre bazen acziyetini açıkça ifade ederek himmet isteyen bir üslup kullanmıştır (Bkz. Karaca, 2009). Bu mektuplar ile Necip Fazıl’ın Menderes ile ilişkisini aktarışı arasında net tezatlar olduğu belirtilmelidir. Öyle ki mektuplardaki ifadeler, pek çok Necip Fazıl hayranını şaşırtabilecek tarzdadır.

DP döneminde *Büyük Doğu*’nun son çıkışı yine siyasilerin desteğiyle olmuştur. DP’nin önemli isimlerinden milletvekili Mükerrer Sarol, tedarik ettiği parayı Necip Fazıl’a vermiş ve 1959 yılında *Büyük Doğu*, tekrar dergi olarak çıkmaya başlamıştır (Kısakürek, 2011b, s. 274). 1959 yılında çıkan sayılar, *Büyük Doğu*’nun DP dönemindeki son sayılarıdır. Derginin bu dönemdeki sayılarında yazı kadrosundaki iki isim dikkat çekmektedir. İlk sayfada Nurettin Topçu’nun daha sonra kitap olarak da yayınlanan *Maarif Davamız* adlı eseri, haftalık olarak tefrika edilmiştir. Bir diğer dikkat çeken isim ise “Türkçülüğe Karşı Haçlı Seferi ve Çektiklerimiz” başlığıyla dergide düzenli olarak yazıları yayınlanan Nihal Atsız’dır. Türkiye’de milliyetçilik düşüncesinde Necip Fazıl’ın da Nihal Atsız’ın da önem-

li yerleri vardır. Ancak bu iki isim, milliyetçilik açısından birbirlerinden ayrılan yorumlara sahiptir. Hatta Necip Fazıl'ın İslam temelli milliyetçilik anlayışı, siyasi tarihimizde 1940'lı yıllarda etkili olan ırkçı yoruma önemli bir darbe vurmuştur.

Büyük Doğu hakkında en çok dava 1959 yılında açılmıştır. Necip Fazıl'ın dergi üzerinden Menderes'e son hitaplarından birisi olan "Ya Öl, Ya Ol!!!" başlıklı yazı, 22 Mayıs 1959'da yayınlanmıştır (Kısakürek, 2010d, ss. 257-259). Aynı yılın Ekim ayında dergi kapatılmıştır. Başbakanlık desteğiyle 1952'de ve 1956'da gazete; 1959'da da dergi olarak çıkan *Büyük Doğu* için Necip Fazıl'a toplamda 147.000 lira ödeme yapılmıştır. Necip Fazıl, kendisine başbakanlık örtülü ödeneğinden yapılan bu ödemeler dolayısıyla 27 Mayıs darbesi sonrasında tutuklanmış, cezaevinde kalmış ve Yassıada'da yargılanmıştır.

Burada değinilmesi gereken önemli konulardan birisi de 27 Mayıs'a giden süreçte 1960 yılı baharında artan öğrenci olayları üzerine Necip Fazıl'ın Tevfik İleri ve Adnan Menderes ile görüşmeleridir. O, Menderes'e üniversitelerde devam eden öğrenci gösterilerine şiddet kullanarak mukabele etmesini tavsiye etmiştir: "Hükümet kuvvetlerine karşı fiile karşı duran Halk Partisi sevk ve idaresindeki sözde gençlik yığınının bir buçuk ölü yerine 150 ölü verdirilseydi ortada bir hükümet bulunduğu anlaşılır ve hiçbir şey olmazdı" (Bkz. Kısakürek, 2010a, ss. 245-246; 2010c, s. 291). Necip Fazıl, darbeden 6 gün önce 21 Mayıs tarihinde hükümete karşı gerçekleşen "Harbiye Nümayişi"ne katılan Harbiyeli öğrencilerin törenle, trampet sesleriyle elebaşlarının üniforma işaretlerinin sökülmesini ve askeriyele ihraç edilmelerini; darbe hazırladıkları ithamı ile CHP'nin ve diğer muhalefet partilerinin kapatılmalarını da teklif etmiştir. Bu tekliflerin ne kadar sağlıklı olduğu elbette tartışmalıdır. Darbeye giden süreçte ciddi bir otorite boşluğu olduğu muhakkaktır. Ancak sonuçta darbe gerçekleşmiş, hem DP yöneticileri, hem de Necip Fazıl cezalar aldıkları gibi zor bir süreç yaşamışlardır.

Necip Fazıl, DP dönemini, partiyi iktidara taşıyan üç seçim üzerinden tahlille üçe ayırmış; 1950-54 arasını "hedefsiz gayret", 1954-57 arasını "boşuna zahmet" ve 1957-60 arasını da "boyuna gaflet" devresi olarak tanımlamıştır (Kısakürek, 2010c, s. 132). Necip Fazıl'ın CHP iktidarı döneminde aldığı hapis cezası toplam 8-9 ay kadardır. DP iktidarı döneminde ise 1 yıl 10 ay hapis yatmıştır (Kısakürek, 2010c, s. 280). Benzer bir durumu başka din adamları için de söylemek mümkündür. Bu yüzden bazılarının gündelik siyaset tartışmaları üzerinden yüzeysel bir şekilde iddia ettikleri gibi DP döneminin ne kadar dindarların lehine ve İslamcılığın gelişmesine katkıda bulunduğu tartışmalı bir konudur.

On yıllık DP iktidarı dönemi, *Büyük Doğu* dergisi açısından çalkantılı pek çok olayın yaşanmasına sebep olmuştur. Derginin kısa süreli de olsa gazeteye dönüşmesi bu dönemde gerçekleşmiştir. Dindar kesim açısından çok partili hayata geçiş sürecinin kısmi rahatlama siyaseti bu iktidar döneminde de devam etmiştir. Adnan Menderes ve birkaç nüfuzlu DP'li ile kurduğu ilişkiler yüzünden Necip Fazıl'ın iktidara daha yaklaştığı bir döneme karşılık gelmiştir. CHP iktidarında CHP'ye hücum eden Necip Fazıl, DP iktidarında da CHP'ye hücum etmeye devam etmiştir. Dergi yaklaşık yedi aydır çıkmadığı halde 27 Mayıs sabahı ilk kapatılan dergiler arasında zikredilmiştir.

Sonuç

Necip Fazıl, kendi davası olarak tanımladığı, *Büyük Doğu* davasını bir İslam metafiziği ve tasavvufu temelinde inşa etmeye çalışmıştır. Bu çabanın onun hayatında ve eserlerinde karşılığı net bir şekilde görülebilir. Davasını da daima “İslam” diye adlandırmıştır. Elbette onun düşüncesi ve mücadelesi de kendi sınırlılıkları dahilinde bir yorumdur ve bu sınırlılıklar dahilinde değerlendirilmeyi hak etmektedir. Bu yorumun en önemli temellerinden birisi geleneksel tasavvuf inancına dayanmasıdır. Hatta benimsediği geleneksel yorumu ve tasavvufu tartışmaya açmaksızın İslam davasının temeli olarak kabul etmiştir. Bir yönden Necip Fazıl, kendisinden önceki İslamcılık hareketinin, Cumhuriyet'in kurulmasından sonra eser üretilmeyen sükut devrinin bir devamcısıdır. Ancak bir yönden de tezleri ve tartışmalarıyla bir gelenek oluşturması engellenen aynı İslamcılık hareketinden ayrı değerlendirilmesi gerekmektedir. İslamcılık tarihindeki bu kopuşun üzerinde önemle durmak gerekmektedir. Necip Fazıl, “İslamcılığın muhafazakârlaşması” noktasında önemli bir figürdür ve Türkiye’de İslamcılık, muhafazakârlık ve milliyetçilik düşüncelerinin önemli bir sentezcisidir. Ayrıca o, Cumhuriyet dönemi İslamcılığının kurucu isimlerinin başında gelmektedir. *Büyük Doğu*'nun kendisinden sonra bir gelenek inşa edip etmediği tartışmalı olsa bile düşünce ve siyaset dünyasına etkisi çok geniş çaplı olmuştur.

Necip Fazıl düşüncesinin ve eyleminin önemli bir yönü de karşısında konumlandığı düşünceler ve kurumlarla diyalektik bir ilişki kurmasıdır. *Büyük Doğu* dergisinde ve Necip Fazıl'ın bütün hayatında tutarlı bir şekilde devam eden karşıtlık, derginin 1947 yılındaki bir sayısında şu şekilde ifade edilmiştir: “7 sınıf düşmanımız var: 1. Bütün CHP, 2. Bütün muhalefet madrabazları, 3. Dönmeler, 4. Komünistler, 5. Dinsizler, 6. Sünnet ehline zıt sözde Müslüman-

lar, 7. Eserden, nefesten ve şöhretten mahrum sanatkar ve mütefekkir kopyaları.” Hayatı boyunca zıddına hücum etmiş ve yukarıdaki tasnif içinde gördüklerine kendisiyle tutarlı bir şekilde karşı çıkmıştır. *Büyük Doğu*'nun, teşkilatlanma ve hatta partileşme amacı gerçekleşmemişse de Necip Fazıl, ötelenmiş dindar kesimin öfkesini dile getirme konusunda öncü olmuştur. Sadece bir reaksiyoner olmamaya, bir düşünce ve duruş inşa etmeye çaba gösterdiğini de hakkını teslim ederek söylemek gerekmektedir. Bunları ne kadar gerçekleştirdiği tartışılabilir ancak İslamcılık hareketi açısından kendisinden sonra gelenlere hem bir alan açtığı hem de bir şekilde tesir ettiği kabul edilebilir. Bu yüzden Necip Fazıl ve *Büyük Doğu*, Cumhuriyet dönemi İslamcılık hareketi açısından inkâr edilemeyecek kritik bir noktada bulunmaktadır. Yaşarken gündelik siyasetin önemli bir figürü olduğu gibi yazılarıyla ve yayınlarıyla siyasete etki etmeyi de başarmıştır. *Büyük Doğu*, bugünün İslamcılık hareketinin hikayesi açısından da önemli bir hafızaya karşılık gelmektedir. Öyle ki bugün siyaset ve din üzerinden yaşanan tartışmalarda aşağı yukarı benzer bir yapıya sahip bulunduğu söylenebilir. Adalet ve Kalkınma Partisi iktidarı döneminde Necip Fazıl'ın yeniden yükselişinin sosyal gerçeklik alanında da bir karşılığı olduğu sosyolojik olarak tespit edilebilir.

Kaynakça

- Fergan, E. E. (2005). *CHP ve din*. İstanbul: Beyan.
- Gün, F. (2001). *Sebilürreşad Dergisi ekseninde çok partili hayata geçerken İslamcılara göre din-siyaset-lâiklik (1948-1954)*. İstanbul: Beyan.
- Karaca, A. (2009). *Necip Fazıl-Adnan Menderes ilişkisi*. Ankara: Lotus.
- Karaosmanoğlu, Y. K. (2013). *Politikada 45 yıl (7. baskı)*. İstanbul: İletişim.
- Kısakürek, N. F. (1943). Atatürk dirilecektir!!! *Büyük Doğu*, 10, 2. İstanbul.
- Kısakürek N. F. (2010a). *Cinnet mustatili: Yılanlı kuyudan* (16. baskı). İstanbul: Büyük Doğu (e-kitap baskısı).
- Kısakürek, N. F. (2010b). *Çerçeve 3* (4. baskı). İstanbul: Büyük Doğu.
- Kısakürek, N. F. (2010c). *Hadiselerin muhasebesi 1* (3. baskı). İstanbul: Büyük Doğu.
- Kısakürek, N. F. (2010d). *Hadiselerin muhasebesi 2* (2. baskı). İstanbul: Büyük Doğu.
- Kısakürek, N. F. (2011a). *Babıali* (15. baskı). İstanbul: Büyük Doğu.
- Kısakürek, N. F. (2011b). *Benim gözümde Menderes* (8. baskı). İstanbul: Büyük Doğu (e-kitap baskısı).
- Kısakürek, N. F. (2013). *Başmakalelerim 1* (4. baskı). İstanbul: Büyük Doğu.
- Kısakürek, N. F. (2014a). *Başmakalelerim 2* (4. baskı). İstanbul: Büyük Doğu.
- Kısakürek, N. F. (2014b). *Hitabeler* (11. baskı). İstanbul: Büyük Doğu.
- Okay, O. (2015). *Necip Fazıl: Sıcak yarada kezzap* (2. Baskı). İstanbul: Dergâh.
- Tunçay, M. (2005). *Türkiye Cumhuriyeti'nde tek parti yönetiminin kurulması (1923-1931)* (4. baskı). İstanbul: Tarih Vakfı.
- Yıldırım, E. (2016). *İslamcılığın iki kurucusu: Mehmet Akif-Necip Fazıl*, İstanbul: Pınar.

م . شمس الدين

ظلمتدن نوره

اوچونجى طبى

طابى
اقبال كتابخانىسى سامبى
مىسى

ارواق اسلاميه مطبعهسى — شهزاده باشى
۱۳۴۱

Hadiselerle bakiş

İki çeşit «dilbaz»

KURBANERİF, birik dilbilim alanına adanmış bir bilimdir. Bu bilim, dilin yapı, işlevi ve gelişimi ile ilgilenir. Dilin yapı ve işlevi, dilin yapı ve işlevi, dilin yapı ve işlevi...

Bir dilin iki çeşidi vardır:
1. Dilin yapı ve işlevi.
2. Dilin gelişimi.

Dilbilimci olarak, dilin yapısını ve işlevini incelemek, dilin gelişimini incelemek, dilin yapı ve işlevi, dilin yapı ve işlevi, dilin yapı ve işlevi...

Dilbilimci olarak, dilin yapısını ve işlevini incelemek, dilin gelişimini incelemek, dilin yapı ve işlevi, dilin yapı ve işlevi, dilin yapı ve işlevi...

Dilbilimci olarak, dilin yapısını ve işlevini incelemek, dilin gelişimini incelemek, dilin yapı ve işlevi, dilin yapı ve işlevi, dilin yapı ve işlevi...

Peyami Safa

Kasım Gülek'e 5 sual

1. Soru: Dilin yapısı ve işlevi nedir?
2. Soru: Dilin gelişimi nedir?
3. Soru: Dilin yapı ve işlevi, dilin yapı ve işlevi, dilin yapı ve işlevi...

AHMED İBRAHİM

Bu yazıda, dilin yapısını ve işlevini incelemek, dilin gelişimini incelemek, dilin yapı ve işlevi, dilin yapı ve işlevi, dilin yapı ve işlevi...

Bu yazıda, dilin yapısını ve işlevini incelemek, dilin gelişimini incelemek, dilin yapı ve işlevi, dilin yapı ve işlevi, dilin yapı ve işlevi...

HADİSELERİN

Ahmet Şükrânî ve Cavalılar

1911 yılında Çarlık hükümeti tarafından İstanbul'da düzenlenen bir yarışmada, Ahmet Şükrânî ve Cavalılar, dilbilim alanındaki başarıları için övgüyle karşılanmışlardır. Bu yarışma, dilbilimci olarak, dilin yapısını ve işlevini incelemek, dilin gelişimini incelemek, dilin yapı ve işlevi, dilin yapı ve işlevi, dilin yapı ve işlevi...

Bu yarışmada, Ahmet Şükrânî ve Cavalılar, dilbilim alanındaki başarıları için övgüyle karşılanmışlardır. Bu yarışma, dilbilimci olarak, dilin yapısını ve işlevini incelemek, dilin gelişimini incelemek, dilin yapı ve işlevi, dilin yapı ve işlevi, dilin yapı ve işlevi...

Bu yarışmada, Ahmet Şükrânî ve Cavalılar, dilbilim alanındaki başarıları için övgüyle karşılanmışlardır. Bu yarışma, dilbilimci olarak, dilin yapısını ve işlevini incelemek, dilin gelişimini incelemek, dilin yapı ve işlevi, dilin yapı ve işlevi, dilin yapı ve işlevi...

Bu yarışmada, Ahmet Şükrânî ve Cavalılar, dilbilim alanındaki başarıları için övgüyle karşılanmışlardır. Bu yarışma, dilbilimci olarak, dilin yapısını ve işlevini incelemek, dilin gelişimini incelemek, dilin yapı ve işlevi, dilin yapı ve işlevi, dilin yapı ve işlevi...

Veşika Şemsettin Günaltay'a

Sizin için yazılan bu yazıda, dilbilim alanındaki başarıları için övgüyle karşılanmışlardır. Bu yarışma, dilbilimci olarak, dilin yapısını ve işlevini incelemek, dilin gelişimini incelemek, dilin yapı ve işlevi, dilin yapı ve işlevi, dilin yapı ve işlevi...

İslâmcılıktan Sekülerizme Şemseddin Günaltay'ın Zihinsel Dönüşümü

Bayram Ali Çetinkaya

Giriş

İslâmcılık, XIX.-XX. yüzyılda, İslâmı bir bütün olarak (inanç, ibadet, ahlak, felsefe, siyaset, eğitim) yeniden hayata hakim kılmak ve akılcı bir metotla Müslümanları, İslâm dünyasını Batı sömürsünden, zalim ve müstebit yöneticilerden, esaretten, taklitten, hurafelerden. kurtarmak; medenileştirmek, birleştirmek ve kalkındırmak uğruna yapılan aktivist, modernist ve eklektik yönleri baskın siyasi, fikrî ve ilmî çalışmaların, arayışların, teklif ve çözümlerin bütününe ihtiva eden bir hareket olarak tarif edilebilir. İslamcılık için, İslam dünyasında “tecdid, ıslah, ittihad-i İslâm (çoklukla Panİslâmizm karşılığı kullanılır), ihya...”: Batıda ‘Panİslâmizm’ özellikle yeni araştırmalarda ‘modern İslâm(iyet), İslâmdareformist düşünce...’ gibi kelime ve terkipler kullanılmaktadır. (Kara, 1978, XV)

Bu hareket, Mısır’da Cemaleddin Efganî (1839-1897), sadık öğrencisi Muhammed Abduh (1845-1905), Hindistan’da Seyyid Ahmed Han (1817-1898), Seyyid Emir Ali (1849-1828), Türkiye’de *Sırât-ı Müstakîm-Sebilürreşad*, *Beyanü’l-Hak*, *Volkan*, *Cerideye-i Sufiye*, *Ceride-i İlmiye*, *Hikmet* gibi dergilerde kümelenen kişilerin öncülüğünde ortaya çıkmış ve gelişmiştir.¹

İslâmcılık fikrinin etkin savunucularından Sadrazam Said Halim Paşa da, İslâmlaşmayı, İslâmiyetin inanç, ahlak, yaşayış ve siyasete ait esasların tam olarak tatbik edilmesi olarak kabul etmektedir. Bu fikre göre, Müslüman olduğunu

1 Daha fazla bilgi için bkz. Tunaya (1988, s. 10), Bolay (1995, ss. 37-40), Mardin (1993, s. 12).

söyleyen kimsenin, kendisini inandığı dinin esaslarına göre hissetmesi, düşünmesi ve hareket etmesi gerekir. İslâmiyet'in ahlak ve hayat siyasetine kendini tamamen uydurmadıkça, insanın kendisinin Müslümanlığını söylemesi o kişiye bir şey kazandırmaz ve aynı zamanda hiçbir mutlulukta sağlamaz. Sadrazam Said Halim Paşa, *İslâmlaşma* adlı eserinde, Müslüman tipini ortaya koyarken şu cümleleri oldukça düşündürücüdür. “Bir Kant'ın yahut bir Spencer'in ahlâk görüşüne inanan, sosyal hayatta Fransız, siyasette İngiliz usulünü kabul eden bir Müslüman, ne kadar bilgili olursa olsun, ne yaptığını bilmeyen bir kimseden başka bir şey değildir” (1991, ss. 184-185).

1908-1918 yılları arasında İstanbul'daki münevverlerin, İslâmiyetin Osmanlı toplumundaki yeri konusundaki tartışmaları, fikir cepheleşmelerine sebep olmuştur. Ortaya çıkan tartışmaların bir bakıma beklenmedik tarafı, Osmanlı uleması içinde önde gelen bazılarının, reformcu akıma yaklaşmış olmalarıdır. Bu akım, İslâm Dünyası'nda, Mısırlı âlim Muhammed Abduh gibi kişiler tarafından 19. yüzyıl sonu ile 20. yüzyıl başlarında olgunluğa kavuşmuştur. Reformist İslâm düşüncesi karşıtları, görüşlerini *Beyanül-Hak*'ta dile getirmekteydi. Başlarında da Jön Türk liderlerinin ülkeyi terk etmesinden sonra- 1919-1922 yılları arasında Şeyhülİslâmlık yapacak olan Mustafa Sabri Efendi bulunmaktaydı. Bu çevreler, “İslâmiyet'te içtihat kapısının yeniden açılması” yolundaki öneriden özellikle rahatsız olmaktaydılar. Gerçek anlamda muhafazakâr kişilerle birlikte kitleler için de, böyle bir teklif, İslâmiyet'in aşırı ölçüde rasyonalizasyonu ya da onun birtakım yerel uygulamalar sonucu kazanılmış olan donanımın tahribi anlamına gelmekteydi. Aynı öneri, ulema açısından geleneksel kanunî aygıtın parçalanması anlamını taşıyordu. Dini yasaların Ortodoks yorumu İslâm Fıkıh mezheplerinin kurucuları tarafından ortaya konulan görüşlerden kaynaklandığına göre, daha serbest yorumların aşırı bir şekilde yapılması bu mezheplerle iplerin koparılması anlamına gelmekteydi. Bu tür yönelimler içinde bulunanlar, “mezhepsiz” olmakla suçlanıyordu.

Buna karşılık, daha ileri görüşlü ulema ile birlikte sıradan insanlar, kendi görüşlerini *Sırât-ı Müstakim* (daha sonra *Sebilürreşad*) dergisinde dile getiriyor ve Abduh'un Selefiyye okulu yanında yer alıyorlardı. Bu gurubun liderleri arasında şair Mehmet Akif de bulunuyordu. Onun epik yapıtı *Safahat*, toplumsal-dini reform programını çağrıştıracak yönler taşımaktaydı. Yine, aynı grup içinde bulunan Mardinizâde Ebülüla, Said Halim Paşa, Bereketzâde İsmail Hakkı, Manastırlı İsmail Hakkı, Ferid Kam, Ahmed Naim, M. Hamdi, Ahmed Hilmi,

İzmirli İsmail Hakkı ve M. Şemseddin gibi entelektüel İslâmcılar bulunuyordu. Çalışmamızın konusu olan ve aynı zamanda bu ekol içerisinde bulunan M. Şemseddin, 1914 yılında yayınlanan *Zulmetten Nura* adlı eserinde, Osmanlı'da o dönemde geçerli olan İslâmiyet'in yine o zamanlar öğrenilen Batılı ideoloji açısından en ilerici taraflarının yeniden sahiplenmesine yönelik bir program oluşturmaktadır.²

İslâmcıların Panİslâmizm üzerinde direnmelerinde, İslâm'ın modern uygarlığa bir engel olmadığı, gerçekte Avrupa kültürünün kaynağı ve başlangıcı olduğu şeklindeki endişeli ısrarlarında, 19. yüzyıl Müslüman Hindistan'ın savunucularını ve romantik yazarlarını kuvvetle andırıyorlardı; şüphesiz onlardan az etkilenmemişlerdi. Onlara göre Osmanlı İmparatorluğunun gerileme nedeni, İslâm'ın terki idi. İslâm ile tarihî hukuk ve geleneksel İslâm değil, bizzat kendilerinin yeniden keşfedilip yorumladıkları eski ve gerçek İslâm anlayışını kastediyorlardı. Siyasal ve toplumsal konularda rehberlik için Batıya gitmeye hiç gerek yoktu; çünkü siyasal ve toplumsal gelişmenin bütün unsurları, bunları bizzat Batı'nın da kendisinden iktibas ettiği İslâm'ın geçmişinde bulunabilirdi. Bilim ve teknoloji Batı'dan alınabilirdi; bunların benimsenmesine ve ilerlemesine İslâm hiçbir engel göstermezdi. Fakat devlet, hukuk, toplumsal gelenek eğitim ve temel bağlılıkta İslâm egemen kalmalıydı (Lewis, 1991, ss. 233-234; Çetinkaya, 1999, ss. 171-172)

İslâmcı akım, bu görüşünü çeşitli deliller üzerine dayandırmak istemiştir. Şöyle ki; Batı'nın ahlak ve maneviyat alanındaki geriliğinin en büyük nedeni laiklik sistemini kabulde olduğu düşünülüyordu. Batı, dini devletten ayırmıştı. O kadar ki din ve ahlaktan kurtulan siyaset başıboş kalmıştır. Bunun yanında Batı, zalimdir. Zira bu derece makineleşmiş ve maddeleşmiş bir dünyada adalet ve hakkaniyet duyguları bir hayal haline gelmiştir. Batı istismarcıdır, o yalnız kendi insanlarını değil, Doğu'yu işgal etmiş ve ilerlemesine engel olmuştur, sömürmüştür. Batı, devletlerarası ilişkilerde bencil ve kindardır. Maneviyat alanında Doğu, Batı'nın bulunduğu seviyenin çok üstündedir. Bu açıdan Batı, Doğu'ya muhtaçtır.

İslâmcılar, bu tür görüşleri yanında Müslümanların içinde buldukları durumu gizlememişlerdir. M. Şemseddin'e göre, Batı büyük bir medeniyet yolunda hızla ilerlerken, Osmanlı İmparatorluğu "Lale Devri'ni küşat etmişti".

2 Bu konu ile ilgili daha geniş bilgi için bkz. Mardin (1992, ss. 227-228), Mardin *Türkiye'de Din ve Siyaset*, ss. 18-21, Akşin (1987, s. 246), Durmuş, (1994, s. 57), Türköne (1993, s. 94), Çetinkaya (2000, ss. 33-39).

Sonunda yeniden kalkınabilmesi için ahlaken nefret ettiği Batı'nın metot ve vasıtalarına muhtaçtır. İslâmcı cephenin Batılılaşma prensibi, şu suretle açıklık kazanmıştır: *Batı'nın ahlakını, sosyal fikirlerini bir tarafa bırakmak, hatta Batı'nın ahlak buhranından kendimizi korumak gerekir, fakat teknik ilerlemelerini almak şarttır.* Bize düşen müspet ve menfi durumları büyük bir dikkatle tespit ve ona göre hareket etmektir. Böyle bir kaide ile Batı medeniyetini Osmanlı ülkesi içine nakletmek arasında derin farklar vardır. Bu suretle İslâmcılık cereyanı tam manasıyla gelenekçi oluyordu.

İslâmcılık cereyanının gelenekçiliği, Batılılaşma metodunu da açıklamıştır. İslâmcılara göre, Batılılaşma, iki esasa dayanmaktadır: Birinci esas, taklitten kaçınmaktır. Taklit, iki bakımdan yersiz, faydasız ve zararlıdır. Mehmet Akif durumu acı bir eleştiriye tabi tutmaktadır...“Dini taklit, adetleri taklit, kıyafeti taklit, selamı taklit, kelamı taklit, hülasa her şeyi taklit bir milletin fertleri de insan taklidi demektir ki, kabil değil, gerçek bir sosyal topluluk vücuda getiremez, binaenaleyh yaşayamaz.” İkinci esas ise, “Batıdan alınacakların ülkenin kendi gelişme sürecine ve gerçek ihtiyaçlarına göre yapılmasıdır. Bu ise ancak teknik alanda olmalıdır.” (Tunaya, ss. 82-84; Mardin, 1993, s. 28).

İslâmcılar, Osmanlı İmparatorluğu'nun ve bütün İslâm dünyasının kurtuluşunu İslâmcı bir Rönesans formülüne bağlamaktadırlar. Onlara göre, bu memleketlerin yeniden kalkınmaları ve yükselmeleri, ancak İslâmlaşmakla mümkündür (Tunaya, sç 28).

Mümtaz Turhan da, İslâmcıların koyu şeriatçı ve daha mutedil ve müsamahalı dintaraftarları olmak üzere ayrıldığını, ancak hepsinin de İslâmiyetin gelişmeye ve ilerlemeye engel olmadığı konusunda birleştiği tespitini ortaya koymaktadır (Turhan, 1978, s. 202).

İslâmcılar, özellikle Balkan Savaşı'nın ve Rumeli'nin kaybından dolayı, Hristiyan Avrupa'ya karşı bir cephe almak gerektiğine inanmışlardır. Batı'ya karşı bu kin ve nefretleri, onları İslâmcı Türklere ve milliyetçilere daha çok yaklaştırmıştır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, İslâmcı akımlar, ilerlemek amacıyla Avrupa'nın bilim ve tekniğine ihtiyaç duyarken, Doğu'nun (İslâm'ın) da ahlak ve terbiyesinin Avrupa'ya (Avrupalı'ya gerektiği için) ihracına inanmışlar ve bunun için de var güçleriyle mücadeleye soyunmuşlardır. Bu tez ile de İslâmcı-Garpçılığa ulaşanlar olmuştur. Mesela, bunlar (İslâmcı-Garpçılar) Osmanlı İmparatorluğu'ndaki gerilemenin temelinde, hurafelerin, batıl itikatların ve derişliğin yattığını ileri sürmüşlerdir. Bu noktada M. Şemseddin ile Dr. Abdullah

Cevdet'in benzer görüşleri vardır. Nitekim M. Şemseddin bu konunun üzerinde titizlikle durmuş, *Hurâfâtın Hakikate* adlı eserini bu amaçla kaleme almıştır (aktaran Tunaya, 1962, ss. 74-75).

İslâmcı cereyanın Türkçülük akımına karşı almış olduğu cephenin karşı istikametinde İslâmcı-Türkçüler, milliyetin İslâm'a aykırı olmadığı fikrini savunmuşlardır. Onlara göre milliyet duygularının yok olması mümkün değildir; yaşanan çağ, "milliyet asrıdır." 20. yüzyıl medeniyetinin insanları din duygularından ziyade, milliyet fikrine yakın olmaktadır. Her kesim kendi dili ve kültürü etrafında toplanmaktadır.³

Türkçü akımın lideri ve ideoloğu, hiç şüphesiz Ziya Gökalp'tir. O, 1915'te *Üç Cereyan* başlığı altında birçok makaleler yazdı. Makalelerini, "Muasırlaşmak, İslâmlaşmak ve Türkleşmek" çerçevesinde ele alıp, bir "telif" (Kara, 1978, s. 24) peşindedir. *Üç Cereyan* adını taşıyan kitabından bazı cümleleri burada anmak, bu akımı değerlendirmemiz açısından yararlı olacaktır:

Türk lisanı da, Türk kavramı gibi İslâm medeniyetine girdikten sonra huruf ve ıstılahca İslâmî bir şekil aldı. O halde, beynelmilliyet ruhunu ibdâ eden âmil "kitap" ve dolayısıyla "medeniyet"tir, dindir. Binaenaleyh Türklükle İslâmlık, biri "milliyet", diğeri "beyn'el-milliyet" mahiyetinde oldukları için aralarında asla tearuz yoktur. Türk mütefekkirleri, Türklüğü inkâr ederek beyne'l-edyân bir Osmanlılık tasavvur ettikleri zaman İslâmlaşmak ihtiyacını duymuyorlardı. Hâlbuki Türkleşmek mefkuresi doğar doğmaz, İslâmlaşmak ihtiyacı da hissedilmeye başladı. (Gökalp, 1976, ss. 1, 11, 18-19, 53-55)

Günaltay, üç fikirde birleşmeyi, kurtuluş yolu olarak görmüştür. İslâmlaşmanın, çağdaş olmanın ve Türkleşmenin hakiki ihtiyaçtan doğduğunu savunmuştur (*Maziden atıye*, ss. 241-316). Şemseddin Bey, üç düşünce akımını birleştirmede, Gökalp'in fikrine katılmıştır. Yalnız temel nokta olarak İslâmcılığı ele almış ve Batılılaşma ile Türkleşmeyi ona bağlamıştır. Böylece Günaltay, "Gökalp'in üçlüsünden sıra itibarıyla ayrılır." Modern İslâmcılar arasında o dönemde Günaltay'dan başka aşırı tenkitler yapanın bulunmadığı bir gerçektir (Ülken, s. 391; Bolay, 1979, s. 405; Mardin, 1992, s. 228). İkinci Meşrutiyet dönemindeki bu fikir akımları ve ideolojiler, bu dönemin, düşünce bazında dinamik ve aksiyoner bir yapıda geçmesine sebep olmuştur.

Özellikle, bu dönem hakkında yapılan araştırma ve çalışmaların yeterince olmaması, düşünce hayatımızın en hareketli ve yoğun bir zaman dilimini yeni

3 Bkz. Şeyh Muhsini Fani (1311-1329, s. 53); Tunaya (1962, s. 83).

kuşaklar tarafından bilinmemesine yol açmıştır. Meşrutiyet öncesi ve sonrası düşünce cereyanları üzerinde durmamızın nedeni, araştırmamızın konusu M. Şemseddin Günaltay'ın bu dönemde, fikirlerinin yoğunlaşması, düşünce ve birikiminin alt yapısının oluşmasından kaynaklanmaktadır.

İlmî ve Siyasî Hayatı

Şemseddin Günaltay, 1883 yılında (bugün Erzincan'a bağlı) yeni adı Kemaliye olan Eğin'de dünyaya geldi. Ailesi, Uygur ve Çağatay Türkleri'nin yaşadığı top-raklar olan Urik adlı bir köyden. Babası huzur derslerine çıkmış müderris Ethem Efendi, annesi Saliha Hanım'dır. Günaltay'ın babası, ulema sınıfında önemli bir yeri ve şöhreti olan dar gelirli bir aileden gelmekteydi. Böyle bir aile çevresinin Şemseddin üzerindeki etkisini, şu olay açıkça ortaya koymaktadır. "Bir gün Eğin eşrafından bir zat kendi çocuklarına bırakacağı malı mülkü saydıktan sonra, Ethem Efendi ben öyle bir şey bırakıyorum ki, hem ona, hem de torunlarının torunlarına yeter" der. Onun bıraktığı miras ilimdir. İktisadî birikimlerinin karşısında bilim birikiminin değeri üzerine verilmiş bu dersi, Şemseddin hiçbir zaman unutmayacaktır.

Günaltay, Üsküdar'da Ravza-i Terakki'de Vefa İdadisi'nde okuduktan sonra Dârü'l-Muallimin-i Aliye (Yüksek Muallim Mektebi'ne) girmiş, fen kolundan mezun olmuştur. Bilimsel çalışmalar yapmak maksadıyla yurt dışına giderek, İsviçre'nin Lozan Üniversitesi'nde fizik alanında öğrenim görmüştür. Yurda döndükten kısa bir süre sonra, Midilli İdadisi Müdürlüğü'ne atanmış, fakat bu görevde fazla kalmayarak, Kıbrıs İdadisi'nde öğretmenlik, İzmir Gelenbevi Lisesi'nde müdürlük yapmıştır.

1914'te, Darülfünun'un Edebiyat Fakültesinde Türk Tarihi ve İslâm Kavimleri müderrisi olarak dersler vermiş, sonra da İlahiyat Fakültesi dekanlığına atanmıştır. 1915'te, İttihat ve Terakki Fırkası'ndan Ertuğrul (Bilecik) mebusu olmuş ve bu görevi 1920'de Meclis-i Mebusan dağılıncaya kadar sürdürmüştür. Aynı zamanda Darülfünun'daki derslerini de ihmal etmemiştir.

Günaltay, bir müddet İttihat ve Terakki'nin başkanlık görevinde bulunduktan sonra 1918'de kurulan Teceddüd Fırkası'nın kurucuları arasına katılmıştır. Mütarekeden sonra kurulan Divan-ı Harp'te, harp sorumlusu olarak, İttihad ve Terakki'nin ileri gelenlerini sorgulayan komisyonda görevlendirilmiştir (1918). Mütareke günlerinde İstanbul Darülfünun'unda, milli davayı kuvvetle savunan ve gençlere yol gösteren başlıca hocalardan biri olmuştur.

Ankara Hükümeti, 1920'de kurulduktan sonra, İstanbul Belediye meclis üyeliğine ve reis vekilliğine seçilmesinin ardından Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin İstanbul şubesinde faaliyetlerini sürdürmüştür. Mustafa Kemal'in emriyle, İstanbul Cumhuriyet Halk Partisi teşkilatını kurmaya memur edilmiştir.

1923'te, II. Büyük Millet Meclisi'ne Sivas milletvekili olarak giren Günaltay, Sivas ve ardından Erzincan milletvekilliğini 1954 yılına kadar sürdürmüştür. Milletvekilliğiyle birlikte İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde Tarih Profesörü olarak görevde bulunmuş, dersler vererek öğrenciler yetiştirmiştir. Hasan Saka'nın istifasından sonra 15 Ocak 1949'da, Türkiye Cumhuriyeti'nin 14. Başbakanı sıfatıyla tek parti devri Halk Partisi'nin son hükümet başkanlığına seçilmiştir (15.1.1949-22.5.1950). Ankara İlahiyat Fakültesi'nin açılması ve dinî eğitime ağırlık verilmesi, çok partili sisteme geçilip serbest seçimlerin yapılması ve 1946'da seçimlerde şaibelerin son bulması onun Başbakanlık döneminin önemli olaylarındandır. 14 Mayıs 1950 seçimlerinde Demokrat Parti'nin çoğunluğu almasıyla Başbakanlıktan uzaklaşıp, 1950 seçimlerinde Erzincan Milletvekili olarak Meclis'e girmiş; 1954 seçimlerinde milletvekili seçilememiştir. Günaltay, 1958-1959 yıllarında Cumhuriyet Halk Partisi İstanbul İl Başkanlığı'nda bulunduktan sonra 27 Mayıs 1960 İhtilali'nde, kurucu meclis üyeliğinde görev almış; 1961 yılında, Cumhuriyet Halk Partisi'nden İstanbul Senatörü olmuştur. Ancak bu göreve başlamadan vefat etmiştir. (19 Ekim 1961), Cenazesi Ankara Cebeci Asri Mezarlığı'na defnedilmiştir.⁴

Günaltay, hayatı boyunca ilimden ve ilim çevresinden bir an için dahi olsa ayrılmamıştır. Yaşamının büyük bir bölümünü politika oluşturmuşsa da o, politika içinde dahi ilmî çalışmalarını sürdürmüş, araştırmalar yapmıştır. Millet Meclisi'ndeki konuşmalarında da sık sık tarihî olaylardan, araştırmalardan bahseden ve bunları gündeme getirmekten çekinmeyen bir tavra sahip olmuştur.

İlimden ve araştırmalarından uzak kalmadığının en somut kanıtı, onun 1930'da Türk Tarih Kurumu'nun kurucu üyeleri arasında yer almış olmasıdır. Günaltay, 1941 yılından itibaren vefat tarihi olan 1961'e kadar bu kurumun başkanlığını yapmıştır. Tarih kongrelerine katılmış, tebliğler sunmuştur. *Türk Tarih Tezi*'nin geliştirilmesinde ve resmî tarih kitaplarının yazılmasında etkin görevler almıştır (Kara, 1978, ss. 403-404).

4 Daha fazla bilgi için bkz. *Türk Ansiklopedisi*, (1970), Günaltay, s. 174; *Meydan Larousse*, Günaltay, 5, s. 433; Günaltay (1988) *Ana Britanica*, Günaltay (1988, X, 159-160), Çubukçu (1973, s. 185), Coşkun (1991, s. 174), Sitembölükbaşı (1995, s. 23).

Şemseddin Günaltay, Batı taklitçiliği karşısında milletin uyandırılması, Batılıların ve Batıcıların iddialarının aksine İslâm'ın gelişmeye engel olmadığı, yanlış anlayışlardan kaynaklanan aksaklıklar bulunduğu, İslâm'ın ana kaynaklarından öğrenilmesi gerektiği, Türk Milleti'nin İslâm Medeniyeti'nin oluşmasında ve yerleşmesinde önemli roller üstlendiği gibi konular üzerinde durmuştur. Türk ve İslâm tarihi alanındaki çalışmaları, Cumhuriyet döneminde daha çok Anadolu, Mezopotamya ve İran'ın ilk çağ tarihi üzerinde yoğunlaşmıştır (Küçük, 1997, s. 121; Günaltay, 1331, s. 98; Günaltay, 1923, ss. 8-153).

Şemseddin Bey'in ilmi şahsiyetinde, "ilim ve fende çağdaş uygarlığı benimsemek" düşüncesi yatmaktadır (Çubukçu, 1973, ss. 185-187). O, fikir ve siyasette olduğu gibi, bilimsel yöntemde de Batı'nın metodunu benimsemiştir.

Şemseddin Günaltay'ın hayatı boyunca bulunduğu bilimsel ortamlar ve siyasal çizgisinden de anlaşılacağı gibi çok aktif, hareketli, geniş ufuklu bir insan profili çizmektedir. Dolayısıyla, onun yaşadığı dönemlere ilişkin yorumları ve tavırları açıklanmaya muhtaçtır. Ayrıca, Günaltay'ın Osmanlı-Türkiye Cumhuriyeti dönemi düzleminde takip ettiği yaşam çizgisi, o dönemin aydınlarının fikriyatı ve topluma sunduğu projeler hakkında önemli ipuçları verecektir.

İslâm, İlerlemeye Engel midir?

İnanmak, insana özgü bir meleke olup, insanın mevcudiyetini kendisine kanıtlamış bir düşünce eylemidir. Günaltay, insanlık tarihinde insanların inançlarını değerlendirirken, her toplumun ve insanın mutlak bir inanca bağlı olduğunu bize kadar ulaşan bilgi, belge ve bulgulardan öğrendiğimizi belirtmektedir. En fanatik ateistler bile bir varlığa inanma ihtiyacından kurtulamamış; kendilerini bu duygudan kurtaramamışlardır. Demek ki, inanma ihtiyacı insan için gerekli olan ve aynı zamanda dinsizliğe karşı gelen bir isyandır.

Günaltay, dinin fert ve cemiyet hayatındaki fonksiyonu üzerinde dururken, mülhit ve ateistlerin fikir babalarından sayılan Dante'den (1265-1321) alıntılar yapmıştır. O'nun Dante'nin düşünceleriyle dinin gerekliliği meselesini işlemesi, enteresan bir yöntem olarak görülmektedir (1331, ss. 55-56).

Düşünürümüz, dini, tarihin her devresinde insanlığın maneviyatına, hatta maddiyatına hâkim olarak görülen tek âmil şeklinde vasıflandırmaktadır. Dünya üzerinde yetişmiş büyük mütefekkirlerin birçoğu, dini incelerken şu

soruları sormuşlardır: Din toplum ruhundan doğmuş bir şey midir? Veya haricî bir kaynaktan mı doğmuştur? Veyahut insanlığın idrakinin alamayacağı bir sebepten mi ortaya çıkmıştır? Durkheim (1858-1917) ekolü ise, dinlerin tahlil ve izahında yeni bir yol açmış, daha çok ibtidai dinlere tatbik edilen metotların dışında, meseleyi sosyolojik boyutuyla ele almış ve fikirler ileri sürmüştür.

Mütefekkirimize göre, din, tamamıyla cemiyet hayatıyla ilgili olup toplumun içinde bulunan fertlerin zorunlu olarak kabul ettikleri birtakım telakki ve amellerin heyet-i mecmuasından ibaret olan içtimai bir müessesedir (Günaltay, ss. 56-59; Mert, 1994, s. 96). Bu tanım, Günaltay'ın dönemine kadar İslâm literatüründe hâkim olan klasik din tanımının çerçevesini aşmış bir tanım olup, daha çok sosyolojik açıdan yapılmıştır. Ve diğerlerine (İslâm âlemine) göre oldukça bilimsel, genel ve kapsamlıdır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun son zamanlarında ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında -hatta sonraki yıllarda bile- münevverlerimiz tarafından, toplumumuzun gerilemesi, ilim ve fende ki donukluğumuz, yeni fikirlerin ve mucitlerin arasında insanlarımızın olmayışı gibi meselelerimizin sebebi, hep İslâm'a ve Müslümanlara mal edilmeye çalışılmıştır. Bu çevreler, İslâm dininin bizzat kendisinin, bu duruma sebep olan fikir, Müslümanları da bu ortamın müsebbibi kimseler olarak suçlamışlardır. Tabii ki, bu düşüncede olan mütefekkir ve münevverlerimiz bir fikrin mümessilleri olarak, bu nitelendirmelerde bulunmuşlardır.

Millî kültür ve dini kaygı içerisindeki mütefekkir ve aydınlarımız ise, bu fikirlere oldukça seviyeli ve ilmi cevaplarını *Sırat-ı Mustakim* ve *Sebilürreşad* gibi süreli yayınlarda vermişler ve ithamların ilmî dayanaklardan yoksun olduğunu ispatlamaya çalışmışlardır. Şemseddin Bey, konu başlığı olarak da aldığı soruya çok açık ve kesin cevap vererek meseleye eğilmiş, konuyu derinlemesine izah etmiştir. Ona göre, *İslâmiyet, ilmin düşmanı değil, bilakis ilmin hamisidir*. Fennin dayanağı nasıl akıl ise, İslâm'ın teklifi de akli kullanmaktır. "Kişinin dini aklıdır. Akli olmayanın dini yoktur"⁵ hadisi bu gerçeğin anlatılmasına yardımcı olacak en somut delillerdendir (Günaltay, s. 73).

Düşünürümüz, Mutezile gibi düşünerek akıl ile nakil çatıştırsa, akli delilin tercihi ve nakli delilin ise tevilinin İslâm'ın esasında olduğunu savunmuş-

5 Günaltay'ın kullandığı bu hadis muhteva olarak makuldur. Ancak, metin açısından Hz. Peygamber'e nisbeti mevzûdur. Bkz. el-Elbâni, 1988, I, 13; Yıldırım (1996, ss. 211-212).

tur. İstidlal ve içtihat, metotlarının kullanılmasına dinen memur olduğumuz, İslâm'ın esaslı noktalarındandır. Dolayısıyla yeni yeni ortaya çıkan mesele ve problemlerin çözümsüz olmayacağı, kıyas, içtihat yollarıyla bunların üstesinden gelineceği aşikârdır. Böylece ilerlemeyi engelleyici ve sınırlandırıcı bir sıkıntının İslâm dininde yerinin olmadığı bir gerçektir. Yeni nesillerin eğitim ve öğretiminin yapılması, ancak Müslüman kadınların ilim, irfanla donatılıp geleceğin insanlarını yetiştirebilecek bir seviyeye ulaştırılmasıyla mümkündür (Günaltay, ss. 99-100; Çubukçu, 1986, s. 210; Mert, 1994, s. 74).

Bu nokta, özellikle 20. yüzyıla kadar ihmal edilmiş ve toplumun gerilemesinde etkili olmuş bir faktördür. Günaltay, bu açık kapatılmadığı müddetçe, ilim ve teknoloji transferinin sürekli Avrupa da olacağını; bunun için yurt dışına öğrenciler gönderilmesinin gerekliliğini; kurtuluşumuzun da bu olacağını, aynı zamanda bunu İslâm'ın bize emrettiği bir emir olduğunu savunmuştur. İslâm'ın ilme ve ilerlemeye mani olduğunu iddia edenler, İslâm'ın bu husustaki fikirlerini ve emirlerini tetkik etseler ileri sürdükleri düşüncelerin ne kadar haksız olduğunu görecektir. Ayrıca, İslâmiyet'te insanların eşitliğini sürekli belirtmesine rağmen, ilim erbabına imtiyaz payeleri verilmiş ve toplum içerisindeki statülerini en üst düzeyde tutulmuştur. Yine bu din ki, müntesiplerine "Hiç bilenlerle, bilmeyenler bir olur mu?" (Zümer/9) ilahi prensibini getirmiştir. Günaltay, bu konudaki görüşlerine şunları da eklemiştir: "Ancak İslâm milleti, derin bir uykuda bulunmaktadır. Bundan dolayı bu millet uykudan uyanmak ve varlığını tehdit edenlere karşı ilmî çalışmalarını arttırmak zorundadır. İlmî, dinî ve fennî diye ayırıp, fennî ilimler karşısında bulunanlar veya Müslümanları böyle algılayanları uyarmak lazımdır. Gerek fen ilimleri, gerekse dinî ilimler, Müslümanların ilerlemesi için gereklidir" (Günaltay, ss. 100-159). Görüldüğü gibi Günaltay, ilimlerin seküler bir çerçevede tasnifine karşıdır. Zaten böylesi bir ayırım Müslümanların tarihte geri kalışlarının miladını oluşturmuştur.

Eğitim Sisteminin Modernleştirilmesi

Eğitim ve öğretim meselesini sürekli işleyerek bu konudaki hassasiyeti gösteren Günaltay, Gerek makalelerinde, gerekse eserlerinde ve hatta meclis kürsülerinde bunu gündeme getirmiştir. O, toplumun dayanağı olan kitleyi münevver ve üretken olarak yetiştirmek, bütün hükümetlerin ve yöneticilerin en önemli görevlerinin başında geldiğini belirtmiştir (s. 301). Bunun için de, öğretmenlerin nitelikli ve kaliteli yetiştirilmelerini daima savunmuştur.

Bu fikirlerden de anlaşılıyor ki, maarifin temelini oluşturan öğretmenlerin tedrisatı ve yetiştirilmeleri meselesi, 20. yüzyıl Türkiye'sinde sık sık işlenip aynı zamanda da fikrî tartışmalara sebep olurken, bugün de hâlâ tazeliğini korumaktadır. İçinde bulunduğumuz yıllarda Milli Eğitim Bakanlığı'nun, öğretmen yetiştiren kurumların ve öğretmenlik mesleğinin saygınlığının korunması ile ilgili çalışmaları gündemine alması, bu konuya olan hassasiyeti birlikte getirmektedir.

Şemseddin Günaltay, eğitim konusunda, bizzat gidip gördüğü Bulgaristan ve İsviçre örneğini vermiştir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında henüz ilçelerde dahi ilkokulların olmadığı bilinirken, aynı dönemde İsviçre'nin köylerinde bile mükemmel bina ve her türlü araç gereçlerle donanımlı ilkokulların olduğu bir vakaıdır. Ayrıca, bu okullarda okuyan öğrencilerin tüm okul ve eğitim masrafları devlet tarafından finanse edilmekte olup her türlü kitap ve kütüphane ihtiyaçları karşılanmaktadır.

Mütefekkirimiz, öğretmenliğin özel ve saygın bir meslek olduğunu bunun içinde her önüne gelenin, “alettayın bir mektep şehadetnamesi veya sathi bir imtihana istinaden tayin edilen muallimlerin” muallim yapılmamasını, bilmek ile “ta'lim”in farklı durumlar olduğu inancını belirtmiştir. Yine, okullarda uygulanan programların insanımıza uygun olmayışını; “körpe zihinlerin” ne kadar faydasız ve gereksiz bilgilerle meşgul edildiğini şiddetle eleştirmiştir (Günaltay, s. 303). Ayrıca, o, ezberciliğe dayalı bir eğitim anlayışını değil, analitik düşünceyi temel alan bir anlayışı benimsemiştir.

Günaltay'ın (o dönemde) maarifimizi tenkit ettiği konularla⁶, eğitim sisteminin bugünkü meseleleri (sıkıntılar) arasında bir paralellik kurmak mümkündür. Burada, eğitim konusunda getirilen yapıcı müspet eleştirilerin güncelliğini koruması sebebiyle, *Zulmetten Nura* adlı eserden şu cümleleri aktarmak yerinde olacaktır:

Tedrisatımız, öteden beri memlekete müstehlik yetiştirmek esasına istinad ettirmiştir. Mektepten çıkan her şakird, devlet kapısından başka sığınacak bir yer bulamıyor. Çünkü okuduğu şeylerle kendi kendine geçinmek iktidarından mahrum bulunuyor. Programlar, memlekete müstehlik yetiştirmek esasından inhiraf etmeyecekse, fazla mektep yışadı ati için faydadan ziyade muzarat-ı mucip olabilir. Hele İstanbul'daki tedrisatla Van'daki tedrisatın, İzmir'le Erzurum mektepleri programlarının birbirinin aynı olması kadar garip şey olmaz. (Günaltay, 1331, s. 304)⁷

6 Bu dönemdeki eğitim ve öğretimin muhtevası ve hedefleri ile ilgili ileri sürülen öneriler ve yapılan tartışmalar için bkz. Sarıkaya (ss. 113-117).

7 Krş.için bkz. Aydın (1988, s. 245).

Günaltay, okul programlarının hazırlanmasında, yörenin ihtiyaçlarının göz önünde bulundurulması gerektiğini, aynı zamanda bu hazırlanan müfredatlarla mektepten çıkan insanımızın tüketen bir yapıdan ziyade, faydalı ve üretken olarak topluma entegre olmasının gerekliliğine inanmaktadır. Onun eğitim programları ve müfredatları hakkındaki bu tespiti yerinde bir düşüncedir. Zira memleketin tümünde aynı programların uygulanması birtakım sıkıntıları da beraberinde getirmektedir.

Yine bu bağlamda, öğretmenlik mesleğinin de, iş bulamayanların veya açıkta kalanların yaptığı bir meslek olmaktan çıkarılıp, asli mevkiine çıkartılması gerekmektedir.

Münevver öğretmenlerimiz sayesinde insanımız, köylümüz, şehirlimiz... tembellikten, aşiret baskısı ve benzeri zararlı akımlardan kurtulacak; halkımızın içerisinde yerleşmiş olan hurafeler, batıl inançlar mezhep taassuplarının ve itikatlarının kaynakları da kurutulacaktır. Maarif meselesinde, yalnızca çocukların eğitimi ve terbiyesi değil, büyüklerin (olgunların) de eğitimleri ve topluma faydalı olarak yetiştirilmeleri gerekmektedir (Günaltay, 1923, ss. 310-311). Çocukların eğitimlerinin okul ve aile işbirliğiyle gerçekleşmesi halinde, daha fazla fayda temin edilecektir. Bu noktada, öğrenci velilerine ve okul idarecilerine büyük görevler düşmektedir. Büyüklerin eğitimleri ise, okuma-yazma kursları veya meslek kursları şeklinde yapılabilir. O günün şartlarında Günaltay'ın teklifleri, eğitimde radikal bir reform örneğidir. Bu düşünceler, hâlâ modern zamanlarda bile güncelliğini kaybetmiş değildir.

Tasavvuf Kültürü, Tekkeler ve Tarikatlar

Bilindiği gibi önceleri toplumsal bazda önemli fonksiyonlar icra etmiş olan tekkeler, 18. yüzyıldan sonra bozulmaya, çürümüşlüğe ve miskinliğe yuva olmaya başlamıştır. Ele aldığımız dönemde, bu mesele, iyice su yüzüne çıkmış ve Osmanlı entelektüelleri arasında üzerinde en çok durulan konuların başında gelmiştir.

Günaltay, gerileme ve tükenmenin sebepleri içerisinde tekkelerin menfi yönde büyük bir fonksiyon icra ettiğini düşünmektedir. Ona göre tekkeler, Osmanlı İmparatorluğunun, diğer devletler karşısında güç kaybetmesiyle birlikte, esas vazifelerini yerine getirmemiş; atalet, miskinlik, asker kaçaklarının sığındıkları mekânlar haline dönüşmüştür (Günaltay, 1331, ss. 192-193).⁸

8 Tarih boyunca tekkelerin sosyal hayattaki misyonları ve son dönemlerde içinde buldukları durumlar için bkz. Kara (1980, ss. 147-188).

Tarihi süreç içerisinde, tekkeler, insanlarımıza, içtimai münasebetleri izah eden, kişilik haklarını anlatan, toplum içindeki sosyal statülerinin gereği olan şahsiyeti kazandıran, sıcak sevgi yuvaları olmuşlardır. Ayrıca milletimizin savaşlar, felaketler ve musibetler karşısında sabırlı ve metanet sahibi olmaları, manevî ve ruhî olgunluğa ulaşmaları, bu sivil toplum ocaklarında gerçekleşmiştir. Ancak, diğer kurum ve teşkilatlardaki (askeri, idari, iktisadi...) gerileme, dağılma ve koordinasyon eksikleri, bu "kâmil insan" yetiştirme hedefi içerisindeki sevgi ve kardeşlik yuvalarının da bozulmasına zemin hazırlamıştır.

Düşünürümüzün eserlerinde, şahsî ve siyasî emellere en uygun ortamı hazırlayanların tarikat ve tekkelerin olduğu yaygın olarak dile getirilmiştir. Ona göre, Fatımilerin kurucusu olduğu Murabıtlar'ın dervişlikten şeyhliğe, şeyhlikten de saltanata geçişi bu yolla gerçekleşmiştir. Bu tezi doğrulayacak olaylara İslâm tarihinde sıkça rastlanıldığı bir gerçektir. Osmanlı yerleşim yerlerinde derviş kıyafet ve giysilerine bürünmüş insanlar olmuşsa da, bunların devleti sarsacak boyutta bir etkisi olmamıştır. II. Beyazıt'ın (1447-1512) idari yönetimdeki etkinliğinin yeterli olmamasından yararlanan irşat postundan devlet tahtına çıkan İsmail Safevî (?-1578), Osmanlı beldelerine çeşitli şekil ve kıyafette mürşit, şeyh adı altında çok sayıda "derbederi" sokmayı başarmıştır. Bunlar, Anadolu'daki bir kısım cahil halk tarafından kabul görmüş, hatta bazı isyanlar çıkarmaya bile teşebbüs etmişlerdir. Cemiyetin bozulmasına, fesat tohumlarının ekilmesini çok sayıdaki insanın kanının akıtılmasına bu cahil, Rafizî softaları neden olmuştur.⁹

Fakat tekke ve tarikatların toplumlara etkisi, Şemseddin Bey'den verdiğimiz örnekler dikkate alınıp da, hep olumsuz telakki edilmemelidir. Büyük düşünce-lerin ilham kaynağı olan Cüneydi Bağdadîler (ö.297/909), Beyazıt-ı Bistamîler (ö.234/848), Ahmed Bedevîler (596/1200-675/1276), Rabiâtü'l-Adevîler (ö.135/752-753) milletimizin ruh güzelliklerine güzellik katmışlar, ulvi faziletleri yaygınlaştırmaya çalışmışlardır. Yine, Mevlana Celaleddin-i Rumî (1206-1274), Yunus Emre (ö.1320), Hacı Bayramı Velî (753/1352-833/1430) gibi Anadolu evliyaları ve tekke erbabının hizmetlerinin unutulması mümkün değildir. Tekkeler, ancak ahlaklı necip nesillerin yetiştirilmesi, nefislerin tezkiye edilmesi, ruhların hayat ve huzur bulması amacı gözetilerek tesis edilmişlerdir. Zaman içerisinde bu yüksek amaçlar saptırılarak, tarikatler çizgilerinden

9 Bu konuda geniş bilgi için bkz. (Ocak, 1999).

uzaklaştılar, nur saçan mekânlar yerine, karanlık, miskinlik, atalet yerlerine dönüştüler. Artık tekkelerde İsmail Ankaravî ve Şeyh Galip (1757-1799) gibi münevver mutasavvıfların sayısı, yok denilecek kadar azalmıştır. Tekkelerin birçoğunun, amaç dışı kullanım yerleri haline dönüşmesi, özellikle Osmanlı'nın son yüzyılı içerisinde daha belirgin bir hal almıştır (Günaltay, ss. 194-197). Hatta II. Abdülhamit (1842-1918), tarikatların çoğunun asıl hizmetlerinin dışına çıkması, kendileri arasında kavgalara kadar varan mücadelelerini de göz önünde bulundurarak, birkaç tasavvuf ekolünün dışındakilerin faaliyetlerine sınırlandırmalar getirmiştir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında ise, tekke ve zaviyelerin 30 Kasım 1925 tarih ve 677 no'lu karar ile kapatılmasına karar verilmiştir.¹⁰ Zamanın şeyhlerinden birisi bu kapatılma kararı konusunda "Tekkeler kendi kendilerini zaten daha önce kapatmışlardı" diyerek, bu cemiyetin ıslah yuvalarının hazin durumuna işaret etmiştir.¹¹ Ancak, tekkeler, zamanın başbakanı Şemseddin Günaltay'ın 21 Ocak 1950 tarihli yazısı ile Meclis'e gönderilen "bazı türbelerin açılması" ile ilgili kanun tasarısının, 4 Mart 1950'de kabul edilmesiyle tekrar açılmıştır (M. Kara, 2013, ss. 346-347).¹²

Şemseddin Günaltay, tekkelerin eski kimliklerine kavuşturulup, ıslah edileceğini ve tekrar "feyizli müesseseler" haline dönüştürüleceğini savunmuştur. Bununla birlikte o, kendi zamanındaki tekkelerin işlev ve durumlarını da sorgulamayı ihmal etmemiştir: "Gerilemiş medreseler son asırlarda Gelenbevi (1730-1790) gibi nadir bir kaç zat yetiştirmiş olduğu gibi, tekkeler de ihtimal ki birkaç mümtaz sima yetiştirmiş; ihtimal ki bugünde bozulmamış, çığırından çıkmamış bazı tarikatlar kalmıştır. Tekkelerin bugünkü hali zamanın ihtiyaçları, asrın medeniyetiyle telif edilebilir mi?"¹³ Düşünürümüz, İslâm tasavvufunun

10 Geniş bilgi için bkz. Ortaylı (1994, s. 30), Sakalla (1994, ss. 206-213), Gündüz (1989, ss. 165-180), Ceylan (1991, I, s. 334).

11 Diğer taraftan bu döneme yakın bir zamanda yaşamış Kuşadalı İbrahim Halveti (1188/1774-1262/1845) bile yaşadığı zamandaki tekkelerden şikayet etmektedir. O, tekke devrinin kapandığını belirtirken, bu düşüncesinin gerekçesini şöyle ifade etmiştir: "Zamanımızda tekkelerde sulûk ve irşâd etvârî yok. Tekkeleri meyhâne, kerhâne ediyorlar". Geniş bilgi bkz. Öztürk (1982, ss. 89-90).

12 Tekkelerin yeniden açılmasına neden olan olay şöyle gerçekleşmiştir: "...Mayıs 1949'da Başbakan Günaltay, İstanbul'daki gezisini sürdürürken Süleymaniye Camii yanındaki Sinan'ın türbesini ziyaret etmek istediğinde, vali türbenin kapalı olduğunu hatırlatır. Başbakan: 'Sinan'ın türbesi kapalı olur mu? Mimar Sinan gibi büyük bir dahinin türbesinin kapalı olmasına Türk vicdanı razı olmaz. Bu nevi Türk büyüklerinin türbelerinin açılması için Meclis'e bir kanun sevkedecektir. Türbelerimizi çocuklarımız görüp gezsinsinler. İstanbul'un sahibi olduğumuzun delili bunlardır." Bkz. Kara, (2013, ss. 345-346).

13 Bkz. Günaltay (1331, ss. 194-197), ayrıca bkz. M. Kara (2013, ss. 311-312).

adeta uygulama mekânları olan tekkelerin zamanın ve toplumun değişim şartlarına göre yeniden yapılanması gerektiğini belirtmiştir.

Felsefe ve Kelam gibi İslâm düşüncesinin üç saç ayağından birisi olan Tasavvuf, aynı zamanda sosyal bir kurumdur. Günaltay'ın da işaret ettiği gibi sosyal kurumlar, toplumların nefes alıp vermesine yarayan oksijen çadırı konumundadır. Önemli olan bu müesseselere, aksiyoner bir konumuna tekrar kavuşturacak bir kimlik kazandırmaktır.

O halde, çağdaş tasavvuf ekolleri, her türlü bağınaz, batıl inanç ve hurafelerden uzak, İslâm'ın özüne bağlı, Kur'an-ı Kerim ve Sünnetin yolundan ayrılmayarak, toplumun her kesimine -siyasî bir kaygı taşımadan- ulaşma metodlarını araştırmalı ve bu çerçevede faaliyetlerini yapmalıdırlar. Aksi takdirde, Müslümanları eğitme, yetiştirme ve aydınlatma işlevi yerine, kitleyi karanlığa, batıl ve hurafelere (İslâm dışı inançlara) sürükleyebilirler. Mütefekkirimizin fikirlerinde bu ve benzer kaygıların varlığını görmek mümkündür.¹⁴

Düşünürümüz, hurafelere ve batıl inançlara karşı daima bir savaşçı gibi mücadele vermiştir. Bunu gerçekleştirirken de düşüncelerinden taviz vermeye hiç yanaşmamıştır. Ona göre, mistisizm Doğu'nun en eski adetlerindedir. Budizm ve Brahmanizm'in savunmuş olduğu öğretilerdeki riyazâtlara ve çilelere tahammül ederek; bu yöntemleri kabullenmiş insanlarımız, zelil ve sefil hallere düşmüşlerdir. Uzak Doğu'nun tembel, sefil ve cahilleri derviş kisvesi altında toplumun inançlarına, İslâm inancında mevcut olmayan itikatları sokmaya çalışmışlar ve bunda da nispeten başarılı olmuşlardır. İslâmiyet'in temiz, pak, mücadeleyi ön plana alan anlayışı, yosunlaşmış, tortulaşmış kalıntıları kökünden söküp atmıştır. Cahiliye Arap toplumunun adet, gelenek ve inançlarının, Hz. Muhammed (s) tarafından doğrusuyla düzeltilmesi, İslâm'ın bu konuda göstermiş olduğu duyarlılığı ortaya koymasından dolayı değerli bir noktadır. Ashab-ı Suffe'nin ilim, irfan, kulluktaki bilinç ve ulaştıkları makam, "dört halife"nin ve sahabenin zühd, takva ile birlikte ticaretle ve geçimlerini sağlarken yapmış oldukları icraatlar, bizler için gerçek numunelerdir.

Günaltay, gerçek Müslüman fertlerin, bir taraftan cihad ve ilimle meşgul olurken diğer taraftan ziraat, sanat ve ticaretle iştigal etmelerinin, Allah katında ki şerefının, riyakâr yalancı ve riyakâr tembellere göre kat kat fazla olacağını ifade etmiştir. O, türbeler ve kabirleri ziyaret konusunda da çok sert eleştiriler ge-

14 Bkz. Günaltay (ss. 191-197).

tirmiştir. Tekke ve türbeler gibi ziyaret mekânlarına derin bağlılık, eski mitolojilerden ve özellikle Hıristiyanlık'tan bizim toplumumuza girmiştir. Bugün, bu ziyaretlerin yansımaları daha değişik boyutlara ulaşmıştır. Türbeler ve tekkelere kurban adamalar, mum yakmalar, bez bağlamalar, okunmuş şekerlerin türbelerde para karşılığı verilmesi... vb. İslâm dışı dinlerin mensuplarının davranışlarını çağrıştırmaktadır.

Şemseddin Bey, türbe ve tekkelere adanan adaklar, dökülen paralar, harcanan ve israf edilen maddî imkânların değişik verimli alanlara aktarılmasının (harp sanayisi) daha faydalı sonuçları doğuracağı görüşünü ileri sürmüştür. Ayrıca, o, tenkitlerini bitirmeyerek bu mevzu ile ilgili olarak kaleme aldığı *Hurâfâttan Hakikate* adlı eserinde şu sonuçlara varmıştır: İslâmiyet, Hristiyanlık ve diğer dinler gibi kerametlere, olağanüstü olaylara, insanüstü güçlere büyük derecede önem vermemiştir. Bir insan havada uçsa, su üzerinde yürüse, ateşe girse, karnına şiş soksa, göğsüne kılıç saplasa ve daha başka neler yapsa ârif bir mürşit olması gerekmez. Batılı ilim adamları da manyetizma, hipnotizma gibi alanlarda maharet göstermektedirler. Hürmet ve aşırı saygı gösterilen türbelerde gömülü olan zevat, gerçekten evliya-ı kiram olsa bu yapılan davranışlardan şüphesiz manen azap duyarlar. Kurtuluş çaresini ölümlerden bekleyen insanlar, diriler arasında yaşamaya layık değildir. Hakikatte, İslâm'da ölümlerden faydalanma değil, ölümlere faydalı olma vardır. İnanç alanındaki yozlaşma, bu düşüncüyü tersinden okumaktadır.

Günaltay, bu mevzudaki düşüncelerini, İslâm'ın saf, temiz, necip inanç ve ibadetleri, Hint ve Yunan ananeleri ile karıştırarak, karma bir kültür yaratmaya çalışanları lanetleyerek noktalamıştır (1997, ss. 283-295).

Mütefekkirimiz, bu fikirlerine dayanak olarak da Peygamberimizin “kabirlerin üzerinde mescit yapanlara, kandil yakanlara Allah lanet etsin” (*Tirmizi, Cenaiz, 16*) hadisini vermektedir. O, batıl inanç ve hurafelerin, cahil kimseler tarafından diğer toplum ve dinlerden alınarak, İslâm inançları gibi gösterilmesini şiddetle eleştirmiştir.

İçtihatın Gerekliği

Bilindiği gibi İslâmcıların kahir ekseriyeti, İslâm toplumlarının ayağa kalkması ve ilerlemelerini sağlamaları için üç öneride bulunmuşlardır. Bunlar, Kur'an ve sünnete dönüş, içtihat kapısının açılması ve cihad. Bir İslâmcı olan Günaltay da

bu fikirleri, hayatı boyunca konuşma ve yazılarında seslendirmekten geri kalmamıştır. O, kaleme almış olduğu eser ve makalelerde, gerilemenin (inkıraz), hurafelerin ve ataletin sürekli karşısında olmuştur. Hayatını, adeta bu mücadeleye adanmıştır. İctihat ve içtihadın gerçekleşmesi meselesiyle de oldukça fazla ilgilenmiştir.

Bundan dolayı Gotthard Jaschke, Günaltay'ın "reformculuk ve milliyetçilik arasında bocaladığı" ileri sürmüştür (Yeni Türkiye'de İslâmcılık, s. 13). Zira Günaltay, İslâm reformistlerinin öncüleri Cemaleddin Efganî (1838-1897) ve öğrencisi Muhammed Abduh'un (1845-1905) fikirlerinden etkilenmiştir.¹⁵ Günaltay'ın özellikle Abduh'a karşı sempatisini, eserlerinde görmek pekâlâ mümkündür.

Muhammed Abduh, Cemaleddin Efganî'nin en ateşli öğrencisi idi. Muhammed Abduh, gerekçeleri kültürel olmaktan çok dinsel olan Mısır reformculuğunun kurucusu olmuştur. Hocasının fikirlerini savunanların en başında gelen Abduh, İslâm medeniyetinin gelişmemesinin en büyük sebebini, Şeriat'ın donmuş halinde görmektedir. Bunun için, dört büyük mezhebin ve ulemanın yetkilerinin kayıtsız şart kabul edilmesi ve onların arkasından körü körüne gidişi, eleştirmektedir. Günaltay'ın fikirlerinde büyük etkisi olan Abduh, çözüm olarak şu reçeteyi sunmuştur: Ulemaya bağımsız içtihat kapılarını açmak ve bu yolda zamanın şartlarına ve Müslümanların saadetine uygun yeni "icma"lara ulaşmak gerekir. Onun ideali, bunun sonucunda selefi salihinin yoluna ulaşmayı amaç edinen bir din anlayışına varmaktır. Muhammed Abduh'un başarısı, Sünni Müslümanlara Batı yolunun kapısını açmak ve bu yolda onları birkaç adım ilerletmek olmuştur.

Türkiye'nin modernizmin etkisine girmesi, Tanzimat'la birlikte Batı'ya yönelişle başladığı kabul edilmektedir. Jaschke, "Muhammed Abduh'un anladığı anlamda bir reform, Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Türkiye'de hiç bahis konusu olmamıştır." fikrini ileri sürmektedir (ss. 13-14).

Abduh'un kısa olarak vermeye çalıştığımız bu fikirlerinin Günaltay'ın düşüncelerindeki etkisini ortaya koymak yerinde olacaktır. Bu bağlamda, düşünürümüzün en son düşüncelerini ifade ettiği, TBMM'de 1949 yılında "Türk Ceza Kanununun bazı maddelerinin değiştirilmesi" hakkında yaptığı konuşması önemlidir. Günaltay, bu konuşmasında şu fikirleri savunmuştur:

15 Bkz. Günaltay (1977, ss. 301-302).

Arabistan'ın Hicaz çöllerinde yetişmiş olan İmam Malik'in bin bu kadar sene evvel o zamanın ve muhitin icap ve ihtiyacına göre yaptığı içtihatlarına ittiba edecek değiliz. Yine söyleyeyim, Afrika'da Berberiler arasında yaşayan İmam-ı Hanbeli'nin, memleketinin icap ve ihtiyaçlarına göre kurduğu esasları kabul edecek değilim. Bizim kabul edeceğimiz kanunlar, bu memleketin ihtiyaçlarını bilen yine bu memleketin en güzide evlatları olarak seçilip B.M. Meclisi'ne gelen milletvekillerinin tanzim edecekleri kanunlardır. (*T.B.M.M. Zabıt Ceridesi*, Dönem VII., İçtima: 3, XX, s. 596)

Şimdi, Şemseddin Günaltay, içtihat mevzuunda ortaya koymuş olduğu tetkiklerin tahliline geçebiliriz. Ona göre, içtihat her çağ için gerekli olan bir ihtiyaçtır. İnsanların uygarlık alanında terakkiyatı ile birlikte insanların ihtiyaçları ve hem cinsleriyle olan ilişkileri de o oranda artış göstermektedir. Afrika'nın iç kısımlarında yaşayan bir yerli ile Nil çevresinde yaşayan bir ferdin ahlak ve yaşayışları, ihtiyaçları, geçim şekli, hayat standardı büsbütün farklıdır. Birkaç esaslı örfe dayalı kabile reislerinin keyfi yönetimleri, bedevilerin kendi aralarındaki hayatlarının intizamını yeterli ölçüde sağladığı halde, ciltler dolusu hatta kütüphaneler dolusu kanunlar, uygar insanların ihtiyaçlarını ve ahengini temin edemiyor.

İhtiyaçların çeşitlenmesi ve artışı toplum içindeki muamelelerin de genişleme ve artmasını, buna bağlı olarak da örf ve nizamların genişlemesini gerektirir. Daha başka ihtiyaçlara, daha önceki zamanlara göre, içtihat edilerek vâz olunmuş usuller yeni sıkıntı ve problemleri çözemez; yeni yeni ihtiyaçlar, sürekli bir şekilde yeni kanunlar ve düzenlemeler ister.

Bu kanunlar yapılmaz, yeni düzenlemelere gidilmeyip toplumun beklentilerine cevap verilmezse, cemiyet felç olur, medeniyet sahasında bir ilerleme kaydedilmez, gelişmelere ve ilerlemelere kapalı kalır, belki de geri kalır (Günaltay, 1331, ss. 381-382). Günaltay, bu noktalardan hareket ederek, bazı kesin sonuçlara varmıştır: Milleti çürüme ve dökülmeden kurtarmak, ancak her çağda o zamanın ihtiyaçlarına göre içtihatlarla bulunmakla mümkündür. Zira "zamanın değişmesiyle hükümlerin de değişeceği (zamanın tagayyürüyle ahkâmın da tagayyür edeceği) İslâm Hukuku'nun esas kaidelerindedir. Peygamberimizin uygulamalarının ve sahabeyi bu mevzudaki yönlendirmesinden örnekler sunan Günaltay, İslâm milletinin saadeti ve refaha ulaşması için, mutlak olarak içtihadın gerekli olduğu düşüncesinde olmuştur" (Günaltay, 1331, ss. 383-386).¹⁶

16 Günaltay'ın da içinde bulunduğu *Sebilürreşad* ekibinin "icthât" hakkındaki fikirleri için bkz. Mardin (1993, ss. 20-21).

O, “içtihat ne gibi hükümlerde yapılabilir?” sorusunu içtihadı, “itikadlar, ibadetler, melekât (ahlak) ve muamelat” diye dört kısma ayırarak cevaplamıştır. İtikadlar, Kur'an-ı Kerim'de ve mütevatir hadislerde geçtikleri için, bu konuda içtihat câri değildir. İbadetler, Şeriat (Kanun) Koyucunun vazettiği esaslar olduğu için, değişmezdir. Bunlarla ilgili hükümler tamamlanmıştır. Ancak, burada dikkat edilecek bir nokta var. O da bu hususta, muhtelif rivayetlerden en sahih olanını tercih etmek, kapalı olan bir tabiri açıklamak suretiyle derinliğine içtihadı araştırmalar yapmaktır. Yoksa hiçbir müçtehit farz olan ibadetlerden birini, kendi içtihadıyla değiştirme yetkisine sahip değildir.

Düşünürümüz, ahiret hayatıyla ilgili hükümlerde de insanların diledikleri gibi, hareket edemeyeceklerini, bu konuda Kanun Koyucu neyi vazetmiş ise ona uymanın zorunlu olduğu fikrindedir. Ahlakî konulara gelince; müçtehidin ahlakî esaslara dokunmaması, ilerleme ve tekâmüle engel değildir. Aksine bunların değişmez olması, millî ve terbiyevî birlikle sonuçlanacağı gibi, fertlerin bir seviyede ahlâkî faziletlerle kuşanmalarını temin eder. Müçtehitlerin zamanlarını meşgul edecek olan esas alanın dünyevi muameleler kısmı olmaktadır. Çünkü dünyevî muameleler, örf, adet, zaman ve mekânın değişmesi ile değişir. Bunlar hakkında, her asırda o çağın gereksinimlerine, o mahallin (yörenin) zorlamalarına göre içtihatlar bulunmak gerekir. Çünkü muamelelerin alt kısımlarını, parçalarını sınırlamak mümkün değildir.

Günaltay'ın içtihatla ilgili düşüncelerini, birkaç cümle ile noktalamamız yerinde olacaktır:

Muamelelerde esas, menfaati temin, hayatı tanzim ve geçim işlerini düzenleyecek güçlü bir tarz vâz ederek dünyevi saadeti hazırlamaya çalışmaktan ibaret olduğundan muamelelerin bu gayelere göre ıslah ve takdire muktedir olabilecek mütefekkir dimağlara ihtiyaç vardır. Fer'î hükümlerin istinbâtı hususunda bu gibi mütefekkir ulu'l-emrlere yani içtihat erbabına ait olduğu şer'î emirler cümlesindedir. (Günaltay, 1331, ss. 387-402)¹⁷

O'na göre, içtihat kapısı kapandığından beri İslâm ümmetinin terakki kapıları da kapanmıştır. Bunun için içtihat kapısı açılmalı, ancak bu, ilmî bir heyetle olmalıdır (Zulmetten nura, ss. 395-405). İçtihat konusu¹⁸, günümüzde daha çok gündeme gelmektedir. Zira yeni çıkan meseleler ve problemlerin nasıl çözümleneceği ve hükümlerinin ne olduğu konusu, günümüz Müslümanlarının

17 Krş. Günaltay, İctihad ne demektir ve ne gibi ahkâmda içtihat olunabilir?, (1329), s. 195.

18 Geniş bilgi için bkz. Karaman (1971).

en büyük sorunlarından biridir. Örneğin, “organ nakli, borsa, enflasyon” gibi olgular, İslâm hukuku açısından nasıl değerlendirilmelidir? Bu ilmî faaliyet, günümüzde “içtihat kapısı kapanmıştır” gerekçesiyle yerine getirilmiyor denilse de, fikri olarak içtihat yapılmaktadır. Sahalarında uzman âlimler, İslâm'ın şer'î naslarını esas ve kaynak alarak, az da olsa çözümler sunabilmektedirler. Ancak, bu yeterli düzeyde değildir. Belki, bugün İslâm toplumlarının sıkıntısı realite olarak “içtihat kapısının kapatılması” değil. Zira bu somut bir kapı değildir. Tamamen zihinsel, soyut bir adlandırmadır. Önemli olan içtihat yapabilecek düzeyde “ehil/uzman” bilim adamlarının istenilen performansta yetiştirilmesinin meselesidir. Günümüzün yoğunlaşan problemlerine çözümler bulmak için, artık “müçtehitler kurultayı” düzeyinde yeni çabalara ihtiyaç vardır. Çünkü içtihat, her zaman İslâm'ın aktüel değerini güçlendirecektir.

Dil Meselesi

Günaltay'ın akademik çalışma sahası felsefe ve tarih ağırlıklı olsa da toplumun meseleleri, memleketin sıkıntıları ve insanların problemleri ile alakalı konuları da gündemine almıştır. İşte, bu meselelerden birisi de Türkçe ve yabancı dil öğretiminin gerekliliğidir. Düşünürümüz, fikirlerini ağırlıklı olarak ifade ettiği *Zulmetten Nura* adlı eserinin ilk baskılarında yabancı dil öğretimine değinirken, Arapça ve Farsça öğretiminin önemi üzerinde durmuştur (s. 342). Fakat eserinin daha sonraki baskılarında Arap ve Fars dili öğretiminin üzerinde durmadığı gibi, o bölümleri eserinden çıkarmıştır. Kanaatimizce bunun sebebi zamanın devlet politikalarıyla uyum sağlamak ve mevcut iktidara karşı muhalefet etmemek gibi nedenlerin bulunduğudür. Zira Cumhuriyet Türkiye'sinin hedefleri Batı medeniyetinin standart ve kriterlerine ulaşmak olmuştur. Zaten Şemseddin Bey kitabının son baskılarında yabancı dil öğretiminden bahsederken de, o günün şartlarında revaçta olan Fransızca öğretimini kastetmektedir.

Türkçenin iyi öğretilmesi, güzel konuşulması, arı bir dilin (yabancı kelimeler olmadan) kullanılması, çalışmamızın birinci bölümünde zikrettiğimiz fikri cereyanlardan “Türkçülük akım'nın” fikirlerinden olmuştur. Türkçe'nin öğretimi, yabancı kelimelerden arındırılması... gibi meseleler hala gündemimizi işgal etmektedir. Özellikle yaşlı insanlarımızla yeni neslin anlaşamaması veya henüz 20. yüzyılın başında yazılan Türkçe bir eserin bugünün orta öğretim okullarındaki (hatta üniversitedeki) bir gencimiz tarafından anlaşılabilmesi gibi dil problemlerimiz hala sürmektedir.

Okullarımızda en çok önem verilmesi gereken derslerden birisi olarak lisanımız Türkçeyi gören Günaltay'a göre, Arapça ve Farsça'dan alınan kelimeler yetmiyormuş gibi her gün yabancı dillerden alınanlarla büsbütün şeklini kaybeden Türkçe acınacak bir durumdadır (Günaltay, Zulmetten nura, ss. 345-346). 20. yüzyılın ortalarına kadar Batı dili olarak Fransızca kelimeler Türkçe'ye katılırken bu yüzyılın ikinci yarısından itibaren, bunun yerini İngilizce kelimeler almıştır. Günümüzde de devlet ve siyaset adamlarımız bile yabancı kelimeler konusunda yeterli duyarlılığı maalesef göstermemektedirler. Hâlbuki bir milletin dili o toplumun ilerlemesinde yol gösterici en önemli araçtır.

Bu noktada, öğretim kurumlarımızdaki yabancı dil öğretiminin durumuna bakmamız gerekmektedir. Yabancı dil öğretimi, öğretim kurumlarımızda mecburi olduğu bilinen bir gerçektir. Ancak ilkokuldan başlayarak, üniversitenin bitimine kadar olan süreçte (yaklaşık 10 yıl) gencimiz bir yabancı dili rahatlıkla konuşup, fikirlerini ifade etme melesini kazanamamaktadır. Bu menfi durumun altında yatan sebeplerin başında dil öğretim plan ve programlarının yeterli düzeyde olmaması, kaliteli filologların az olması, hızlı ve düzenli dil metotlarının olmaması gibi durumlardır. Düşünürümüz de bu hali eleştirerek şu sonuçlara varmaktadır. "5-6 yıl sürekli Fransızca (döneminde bu dilin öğrenimi revaçta) okuduktan sonra toplumda alelade bir ibarenin dürüstçe okumasından âciz gençler yetiştirirsek, hem onlara hem de bize yazık olmaz mı?" (s. 341) Yine Günaltay, bir Fransız'ın bile öğrenmek ihtiyacı duymadığı kuralları, ezberletmenin faydasızlığının yanı sıra, yabancı dil öğretiminin daha çok uygulamalı (pratik) hale getirilmesi ve programların da bu amaca yönelik olarak hazırlanması tavsiyesinde bulunmaktadır (s. 341).

Yukarıda belirttiğimiz gibi düşünürümüzün, *Zulmetten Nura* adlı eserinin sonraki baskılarında çıkardığı "Arapça ve Farsça Tedrisatı" bölümündeki bazı görüşleri üzerinde biraz durmak yerinde olacaktır. O'na göre, Müslüman mütefekkirlerin arasında Arapçanın ortak bir dil olarak kullanılması gereklidir. Fakat Arapça ve Farsça'nın öğretilmesi acaba böyle bir gaye gözetilerek o lisansları, lisan olarak öğretmek için mi tedris olunuyor. Böyle ise, Arapça'nın bazı kısımlarının dışına çıkmayan öğretmenler, Arapçayı öğretebilecekler mi? Şeyh Sadî'nin (1213?-1292) birkaç beyit ve hilyesini bilen insanların Farsçayı öğreteceklerine inanmak safdillik olur. Eğer Arapça ve Farsça dersleri, bu dillerin Türkçe'yle olan münasebetleri için okutuluyorsa, Osmanlıca öğretim bu gayeyi temin etmez mi? Bunun için, bu dillerin ders program ve saatleri, zamanı heder

etmeyecek bir şekilde düzenlenmelidir. Günaltay bu konudaki düşüncelerini şöyle noktalamaktadır: Mübteda ne demek? Fail ne demek? gibi Türkçe tarifleri ezberlemekten ibaret olan bugünkü tarzdaki öğretim, hiçbir zaman bu gayeyi temin edemez (ss. 343-344).

Batı'nın İslâm Dünyası Üzerindeki Stratejisi

Günaltay, Avrupa'yı çeşitli açılardan, ama daha çok tenkit ederek ele almıştır. Diğer taraftan o, Avrupa'yı değerlendirirken yaşadığı dönemde vuku bulan olayları göz önünde bulundurmuştur. O'na göre, Avrupa sürekli insanlığın hamisi, zulmün düşmanı olduğunu, Doğu milletlerine karşı bir gurur vesilesi olarak propagandasını yaparken, şakilerin melun cinayetlerini (Balkanlar'da) görmezden gelerek, Doğu'yu ezmek ve "Hilal" in parlayan ışığını ortadan kaldırmak için çaba sarf etmektedir. Diğer taraftan, Batı'nın, Müslümanlara medeniyet dersi vermeye çalışılması, Doğu'yu barbarlıkla suçlaması, medenî Avrupa'nın "haç" namına besledikleri çirkin emelleriyle çelişmektedir. Ancak, insanlık tarihi ve adalet, insanlık adına, insanlığı hunharca katledenleri, sömürenleri, kanını emenleri ve bunlara göz yumanları lanetleyecektir.

Medenî Avrupa'yı ve politikacılarını iddiasında buldukları güzel vasıflarıyla eleştiren Günaltay, şu soruları da yöneltmeden kendini alamamıştır:

20. asırda, binlerce masum çocuğun talihsiz genç kızların sırtlan yürekli cellatlar elinde hunharca katledilmeleri karşısında insancıl Avrupa'nın ulvi vicdanları nerede? Niçin mazlumları hakir gören, zalimleri yüceltiyorlar? Dünya adalet, eşitlik, kardeşlik esaslarını öğretme iddiasındaki bir kısım matbuat ve politikacı, ihtiraslarıyla, insanlık faziletlerini ve ahlâkî değerlerini çiğneyerek küçülmektedir. (1331, ss. 22-25)

Günaltay, gelişmiş Avrupa'nın, Doğu'ya uygarlık dersi veren ve bu hususta Müslümanları insafsız bir şekilde haksız ithamlar altında bırakan gazeteleri, kanlı haydutların zulümlerini, zafer destanı şeklinde vasıflandırmaktan hayâ etmeleri gerektiğini belirtmiştir. Gerçekten, geçen yüzyılın başında ve sonunda, Batı uygarlığının, Doğu'ya özellikle Müslümanlara ve üçüncü dünya ülkelerine karşı izlediği politikada büyük değişiklik olmamıştır. Balkanlar, Ortadoğu ve Afrika'da, Avrupalı devletlerin plan ve projelerinin günümüzde de devam ettiğini; ancak farklı metotlarla ortaya çıktığı görülmektedir. Bugün için Bosna-Hersek'te Batı Trakya'da ve Bulgaristan'daki zulüm, baskı ve kanlı katliamlar,

tıpkı bir asır önce olduğu gibi -mütefekkirimizin de eserlerinde ve yazılarında sık sık ifade ettiği- sürmektedir. Bir tarafta Batı medeniyeti diğer tarafta kan, zulüm, sömürü. Bunlar, tarihte fanatik Hristiyan haçlılar şeklinde belirginleşirken, günümüzde uygar Batı olarak nitelendirilmektedir.

Şemseddin Bey, Avrupa'nın Hristiyan fundamentalizmi konusunda da şiddetli ifadeler kullanmaktadır. Bugün için de aynı durumlar ve olaylar, maalesef geçerliliğini korumaktadır. Kasabaları, metropol şehirleri dolduran cesetler, akıtılan kanların sahipleri, boğazlanan insanlar, Müslüman çocuklar ve kadınlardır. Açlıkla, yoksullukla telef olan bu insanlar, sahibinin himayesinden uzak Müslümanlardır (1331, s. 27).

Hristiyanlığın zulme karşı bir şefkat numunesi olması gerekirken, Ehl-i Salib'in masum kanları dökmesi ve bunlara seyirci kalması da, kinlerini ortadan kaldırmamıştır (s. 28). Düşünürümüz, tüm bunlara karşı yapılması gerekeni de şöyle belirtmiştir:

Bunu gelecekte alacağımız vaziyet gösterecektir. Felaketten aklımızı başımıza alır ve o gayretle çalışırsak mes'ul bir gelecek için ümitvar olalım. Aksi takdirde, daha büyük felaketlere hazır olalım. Daha dün tebaamız altında bir prenslik iken ve bir vilayetimiz halinde bulunurken, bugün bizi ezen, yüzümüze karşı tahrikler ve tehditler savuran düşmanlarımızdan olsun, ibret almalyız. Dinin, namusun, vatanın ve hayatın muhterislerin kanlı çizmeleri altında çiğnendiğini görmemek, ezan-ı Muhammediye yerine çan seslerini duymamak, mabetlerimizin kapılarında sürünerek düşmanlardan ekmek parçası dilenmek zorunda kalmamak için, geceyi gündüze katıp çalışmalı, millet uğrunda hiçbir fedakârlıktan kaçınılmamalıdır." (ss. 29,32,34).

Günaltay'a göre, Avrupa'nın memleketimizle bu derece yakından ilgilenmesindeki en önemli faktör, çıkarlarıdır. Onların faaliyet ve ihtiraslarına gerekli ortamı hazırlayan ve belki teşvik eden şey de bizim cehaletimiz, sanat ve ticaretle, ilim ve fende bu derece geri kalmışlığımızdır. Avrupalıların yurdumuza karşı hedefledikleri planlarını bozmak ve onları memleketimizle daha az alakadar bir hale getirmek için ticaretle, sanatta, sanayide ileri gitmemiz; ihtiyacımızı temin edebilecek dahili müesseseleri yapmaya gayret göstermemiz gerekir. Bir taraftan, bankalar tesis eder diğer taraftan zengin ve esaslı şirketler ile ilerlemeye sağlam adımlar atarak yakın bir gelecekte, memleketi ekonomik esarettten kurtarmaya muvaffak olursak, emin olalım ki vatani siyasi istiladan kurtarmış oluruz (s. 39).

Mütefekkirimiz, Avrupa'nın uyguladığı çifte standardı sergiledikten sonra, "Avrupa niçin bizim parçalanmamızı istiyor?" sorusunu cevaplamaktadır. Batı,

İslâm'ın yeniden doğacak güneşinin Türkiye ufuklarında olabileceğini düşündükçe, asabileşmekte, bu sebepten geleceğin siyasi kararlarına sahip bir İslâm hükümetinin varlığını tehlikeli görmektedir. Zira bu hükümetin, sömürgeleri altında olan Müslümanlara örnek teşkil edebileceği düşüncesi, onlara geleceği tehlikeli ve korkunç göstermektedir (s. 40).

Her ne kadar din faktörü Batı'da, eski önemini kaybetmiş görünmekle birlikte, İslâm kindarlığı ve Hristiyan fanatizmi büsbütün yok olmamıştır. Yaşadığımız zaman diliminde bu iddiayı destekleyecek örnekleri bulmak için zorlamaya gerek bulunmamaktadır. Haçlı seferlerinin ateşli destekleyicisi Piyerlermit'ten beri, papazlar, bütün Avrupa'ya Müslümanlar hakkında, öyle korkunç, hayali hikâye ve efsaneler anlattılar ki, Batı insanı adeta bunlarla yaşadı, bunlarla büyüdü. Bu hikâyeler, o derecede yayıldı ki, Batı insanı, İslâmiyet denilir denilmez bir kin ve nefret duymaya başlar. Yine, Batı'nın büyük metropollerinde (New York, Londra, Paris vb.) Hristiyanlığın yayılması ve İslâm'ın yok edilmesi emellerine hizmet eden milyonlarca insan ve misyoner, binlerce dernek (cemiyet) vardır. Günaltay, bu cemiyet ve derneklerin finans kaynaklarını da, o ülkeler ve vatandaşları tarafından oluşturulduğunu da belirtmektedir (ss.41-42).

Şemseddin Günaltay, Batı'nın esas amaçlarını da şöyle belirtmektedir. Bunların hedefleri, memleketimizden zengin imtiyazlar koparmak, egemenlik hakkımızı ve bağımsızlığımızın bir kısmını almak gayesiyle, tehditlerle ve donanma nümayişleriyle bu durumu teyit etmektedir. Asıl amaçları, Türkiye'nin nüfuz ve haysiyetini kırmak, İslâm dünyasında Türkiye'yi hakir ve aciz göstermektir. Şayanı hakikattir ki, fen ve medeniyette ileri olmadığı dönemlerde Avrupa'nın Şarka, Hristiyanlığın İslâmiyet'e karşı taassubu ne durumdaysa, bugün aynı şiddeti muhafaza etmektedir. Dünya siyasetinde, yine Hristiyanlığın yayılmasına çalışırken, İslâmiyet'in son ümidi olan Türkiye'yi yıkmak istiyorlar. Günaltay'a göre, buna karşı yapılması gerekli olan ilk iş, bir kitle halinde birleşmek, sonra da bizi ezen ekonomik boyunduruktan ve ruhumuzu zehirleyen israf ve safahattan kurtulmaktır (s. 45).

Demokrasi ve Siyasî Partiler

Şemseddin Günaltay, ilim adamlığı ve akademisyenliği ön plana çıkan birisi olmamakla birlikte, siyasetle de ilişkisini hayatının sonuna kadar sürdürmüştür. Hatta, daha önce belirttiğimiz gibi, Türkiye Cumhuriyeti'nin 14. Başbakanı

sıfatıyla tek parti devri Halk Partisi'nin son hükümet başkanı oldu (15.1.1949-22.5.1950) (Kara, 1978, s. 404).

Günaltay, Sivas milletvekili ve Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı olarak 24 Ocak 1949'da hükümet programını Meclis'e sunduktan sonra, yapılan konuşmalar esnasında, büyük bir inkılap geçirildiğinden bahsederek, demokrasi hakkındaki düşüncelerine yer vermiştir:

Dün büyük inkılaplar yaptık, bunlardan bazıları fes yerine şapka giymek gibi zahiri bir değişiklik idi... Fakat bugün yaptığımız inkılap dimağlarımızın hücrelerine işleyen bir inkılaptır. Asırlardan beri bize miras olarak gelen zihniyetlerden sıyrılarak, şimdi yeni bir anlayışa intibaka çalışıyoruz... Bir tarihçi sıfatıyla sizleri temin ederim ki, bu memleketin istikbali için, kendi kanaatime göre, yegâne çare, sağlam esaslara müstenit bir demokrasinin bu memlekette kurulması ve işlemesidir... Demokrasiyi memlekette kati yapmaya ihtiyaç vardır. Demokrasi, milletlerin yükselmesinde başlıca amil olduğu gibi bazen tarihte çok misallerini gördüğümüz gibi felaket ve izmihlale de yol açan bir idare tarzıdır. Eğer demokrasiye demagoji hakim olursa, demagojinin tesiri altında hırpalanırsa, bunun vereceği netice ikidir. Ya inhilal veya diktatörlük. Bu iki hal de memleket için felakettir. (*T.B.M.M. Tutanak Dergisi*, Ş. Günaltay'ın kurduğu hükümetin programı, (24 Ocak 1949), s. 129)

Günaltay, demokrasinin Batı'da olduğu gibi tam uygulanması için öncelikle bütün vatandaşların demokrasiyi bilmelerinin zaruretine işaret etmiştir. Ona göre, demokrasi, keyfin, arzunun, menfaat ve ihtirasın değil, yalnız kanun ve hakkın hâkim olduğu rejim demektir. Bu rejim halkın özgürce seçtiği vekilleri vasıtasıyla kendi kendini yönetme ve kontrol etmesi demek olduğuna göre, vatandaşın kendi adına olan kanunlara her zamankinden daha çok saygı duymak icap etmektedir. Nerede insan hak ve özgürlüklerine din gibi kutsiyet verilir ve saygı gösterilirse, orada tam ve sağlam bir demokrasi var demektir. Demokrasi, insan haklarının, eşitliğin ve her türlü özgürlüklerin bir mahsulü ve muhafazasıdır (Günaltay, Hürriyet mücadeleleri, s. 68; Mardin, 1993, ss. 18-19).

Günaltay, bugünkü demokrasinin ilk ana temeli olarak 1776'da Filedefiya'da yapılan ve yayınlanan A.B.D. İstiklal Beyannamesi'yle 1789'daki Fransız İhtilali'nin doğurduğu hukuku kabul etmektedir. Ona göre demokrasinin temellerini oluşturan şartlar şunlardır: İnsanlar hür olarak doğarlar, her insan doğuşunda, kendi kendine düşünecek bir zihne, istediği gibi hareket edecek bir iradeye sahiptir. Bir insanın, diğer bir hemcinsine tâbi olması eğer kendi iradesiyle değilse, bu durum tabiata aykırıdır. Bütün insanlar eşit olarak doğmuşlardır, rahat ve saadetlerini aramak hususunda hepsi eşit haklara sahiptirler, her ferдин bu hakları temin edebilmesi, bir memleketin kendi sıfatıyla hürriye-

tini koruyabilmesi için, o ülke yönetiminde eşit bir hakka malik olması lazımdır (Günaltay, 1958, ss. 69-70).

Günaltay, insan haklarını, hürriyetler olarak ele almış ve hürriyetleri, şahsi hürriyet, sivil hürriyet, siyasi hürriyet ve dinî hürriyetler diye kısımlara ayırmıştır. O, şahsi hürriyetlerin ancak, vatan mücadelesi için tehdit edilebileceği görüşündedir. Bu sınırlandırma, ancak içerde asayiş, dışarıya karşı vatani muhafaza için muhtaç olduğu haklar oranında olabilir. Daha ileri giderirse, demokrasi-den ayrılarak, istibdat çukuruna düşer (ss. 71-72).

Şemseddin Bey, partileri, demokrasi bünyesinin gerekli organı olarak görmüştür. Bundan dolayı, siyasi hayatın serbestçe cereyan ettiği her yerde partiler mevcuttur. Partiler, karışık ve tezatlı, zihniyet ve kanaatler taşıyan topluluklara rehberlik eder, onları düzene sokarlar. Ülkenin kamuoyunu belirli gayelere doğru hazırlayarak, sevk ve idare ederler. Partilerin iç varlıklarına dair yaptığı müzakereler, memleket meselelerini tartışmaları, kamuoyunu aydınlatır.

Düşünürümüze göre, partileri besleyen, yaşatan, olgunlaştıran hayatîyet kanı hürriyettir, eşitliktir. Bir memlekette siyasi hayat ne kadar hür ve ne derece canlı olursa, partiler de o oranda gelişirler. Partilerin hamleleri ve aralarındaki rekabetleri, bir memlekette en iyi ve en faydalı kurumları doğururlar. Hakiki dürüst seçimler özgür ve eşit koşullar altında, partilerin mücadelesi ile gerçekleşir. Bu durum da demokratik sistemlerde, siyasal partilerin gerekli ve zorunlu kurumlar olduğunu göstermektedir (ss. 85-86).

Siyasal partilerin gelişmesi, büyümesi ve istikrarlı olması, liderlerinin nitelikleri ile paralellik göstermektedir. Demokratik rejimlerde parti, lider demektir. Günaltay, demokratik geçmişleri eski olan ülkelerdeki partilerde üç adam tipine rastlanıldığını belirterek bu tipleri değişik şekillerde vasıflandırmıştır. Öncelikle “millî liderler” vardır; bunlar kültürlü, ağırbaşlı, aydın, irade sahibi, memleket çapında insanlardır. Bu insanlar kendi talihi ve kaderlerini partilerin talihi ile birleştirmişlerdir. İkinci grup “mutediller zümresidir”. Bunlar da partinin gayeleri hakkında ilgi ve sempati duyan vatandaşlardır. Üçüncü kısım ise, partinin harareti “fanatik” taraftarlarıdır. Partinin prensipleri onlar için bir akide, amaçları ise mefkûredir. Her yerde mahallî parti teşkilatını yaşatan, teşekkül ettiren, ayakta tutan bunlardır.

Günaltay'ın parti liderlerinde (millî liderlerde) bulunması gereken vasıflar hakkındaki şu sözleri kayda değerdir: “Bir partide muarız ve muhaliflerinin nazarında isabetli görünen ve faydalı olanları tayin ve takdir edebilecek muhale-

fetin, husumet ve düşmanlık şekline sürüklenmesine meydan vermeyecek ihtiyatlı, uzağı gören iradeli liderler ne kadar fazla ve ne derece nüfuzlu olurlarsa, o parti vatanın ortak çıkarlarına o kadar çok hayırlı hizmetler edebilir” (ss.87-88).¹⁹ Çeşitli parti liderleri arasında fitne ve can düşmanlığı olması, rejim ve ülke için büyük bir felakettir. Bunlardan biri iktidarı, diğeri muhalefeti temsil ederse, vatanın ortak menfaatlerine uygun siyasette birleşemeyeceklerinden, zarar daha büyük boyutta olacaktır.

Günaltay, siyasî partilerin, değişen durumlara ve şartlara göre millî ihtiyaçlara uyum sağlamak zorunda olduklarını hatırlatmıştır. Ayrıca partiler, varlık sebebi oldukları seçimlere göre kendilerini teşhiz ve teşkil etmelidirler.

Çoğunluk partisi de, iktidara geçer geçmez particiliği unutarak devlet olduğunu kavrar, bütün vatandaşlara eşit muamelede bulunursa memlekette, dışarıya karşı millî birlik ve bütünlük gerçekleşir. Demokrasinin iyi uygulanması, muhalefet partilerinin haklarının tanınmasına bağlıdır. Bir ülkede tek partinin varlığı, memlekette zihinlerin durmasına, fikirlerin kurummasına, toplumun kısır ve hareketsiz bir ortama sürüklenmesine sebep olacaktır (ss. 92-96).

Seküler Modelin (Laiklik) Hayata Geçmesi

Diyanet İşleri Başkanlığı 1949 yılı bütçesi görüşmeleri yapılırken, milletvekili A. Hamid Selgil “Ne zaman Kur’an-ı Kerim’i Türkçeye tercüme edecekler? Biz yabancı dilden değil anamızın dilinden din kitabımızın okunmasını istiyoruz” sözleri üzerine Muğla Milletvekili Necati Erdem şu cevabi sözleri ileri sürmüştür: “Onda (Kur’an’da) birçok manalar, birçok nükteler vardır. Çevrildiği zaman Nazm-ı Celil’in kıymeti kalmaz. Binaenaleyh Müslümanların dinine, kitabına hükümet müdahale etmez (*T.B.M.M. Tutanak Dergisi*, (23 Şubat 1949), s. 451).

Bu konuşmalardan sonra Başbakan ve Sivas Mebusu Günaltay da laiklikle ilgili görüşlerini, Meclis üyelerine aktarmıştır:

Laik bir devletin laik meclisinde hiçbir dinin esası hakkında hiçbir ferdin konuşma hakkı yoktur. Biz burada, din kurucu bir heyet değiliz. Devlet’in siyasi, içtimai, idarî, iktisadî ve kültürel esaslarını ve milletin müdafaası vasıtalarını düşünmek ve nizamlamakla mükellefiz. Her dinin esası üzerinde konuşmak, o dinin ilim adamlarına aittir. Bizim kuracağımız İlahiyat Fakültesi’nden yetişen gençler, mem-

19 Ayrıca bkz. Kocatürk (1961).

leketin ihtiyacı ne ise, ona göre bir veçhe verirler. Biz burada, bu meselelerde asla konuşmak hakkına sahip değiliz... Yalnız Diyanet İşleri Başkanı'nın cevap vereceği mevzuu üzerinde, mesul hükümet reisi sıfatıyla ben cevap vereceğim. Bizim memlekette herkes hürdür, Hür olan bir memlekette yaşayan insanların akidelerine tecavüz etmek, hiçbir vatandaşın hakkı değildir. Herkes kendi kanaati ile kalır. Biz falan mezhebin adamıdır veya falan dine mensup diye kimse üzerinde bir hüküm yürütemeyiz ve kendisini ne için bu inanıştasın diye mesul tutamayız. (*T.B.M.M. Tutanak Dergisi*, (23 Şubat 1949), s. 451)

Laikliğin Türkiye'de çok değişik ve farklı tanımları yapılmaktadır. Kimi çevrelere göre, laiklik "rejimin teminatıdır", kimilerine göre "din ve inanç özgürlüğüdür", yine kimilerinin düşüncesine göre de "din düşmanlığıdır veya dinsizliktir". İşte, bu gibi tariflerin çoğalması, laikliğin daha uzun yıllar konuşulup tartışılacağıının ve gündemde kalacağıının işaretidir.

Biz, bu bölümde laiklik konusu ve onun güvencesi kabul edilen 163. maddenin (her ne kadar bu madde günümüzde yürürlükte olmasa da)^{20*} yasalaşması sürecinde Meclist'e geçen konuşmalara yer vereceğiz. Bu konuşmalar, Şemseddin Bey'in laiklik ve 163. madde hakkındaki fikirleri konusunda bizi aydınlatacak niteliktedir. Zira, bu maddenin yasallaşması, Günaltay hükümeti'nin icraatlarındandır.

Öncelikle 10 Haziran 1949 tarihinde, 5439 sayılı ek ceza kanunu olarak, CHP ve DP oylarıyla kabul edilen 163.maddenin metnini vermekte fayda telakki ediyoruz:

Madde 163- Laikliğe aykırı olarak devletin içtimai veya iktisadi veya hukuki temel nizamlarını kısmen de olsa dini esas ve inançlara uydurmak amacıyla cemiyet tesis, teşkil, tanzim veya sevk ve idare eden kimse, iki yıldan yedi yıla kadar ağır hapis cezası ile cezalandırılır. Böyle cemiyetlere girenler ve girmek için başkalarına yol gösterenler, altı aydan aşağı olmamak üzere hapis cezası ile cezalandırılırlar. Dağılmaları emir edilmiş yukarıda yazılı cemiyetleri sahte nam altında veya muvazaa şeklinde olsa dahi yeniden tesis, teşkil, tanzim veya sevk ve idare edenler hakkında verilecek cezalar üçte birden eksik olmamak üzere arttırılır. Siyasî menfaat temin veya şahsî nüfus tesis eylemek veya her ne suretle olursa olsun laiklik esasını sarsmak maksadı ile dinî veya dinî hissiyatı veya dince mukaddes sayılan şeyleri alet ederek her ne suretle olursa olsun propaganda yapan veya telkinde bulunan kimse, bir yıldan beş yıla kadar ağır hapis cezası ile cezalandırılır. Yayın yeri veya

20 *163. Madde, 12.4.1991 tarihinde 3713 sayılı kanunun 23. maddesiyle yürürlükten kaldırılmıştır. 163. Madde'nin kabulü sırasında T.B.M.M.'nde yapılan müzakereler ve bu Madde'nin ilham kaynağı olan "Hıyanet-i Vatanîye Kanunu" (1925 yılında kanunlaştı) hakkında geniş bilgi için bkz. Cemal (1974, ss. 27-90).

yayın vasıtası veya yayın konusu bakımından az zarar umulan hallerde failine altı aydan iki yıla kadar hapis cezası verilir. Bu maddede yazılı olan cemiyetler hakkında 141. maddenin son fıkrası hükmü yürür.

141. maddenin son fıkrası ise iki kişinin dahi birleşmeleri ile cemiyetin vücut bulacağını ifade etmektedir. (*Türk Ceza Kanunu*, 1990, s. 53; Başgil, Din ve (1998, ss. 213-214).

163. maddeyle ilgili müzakerelerde ilk sözü alan Millet Partisi Meclis Grubu Başkanı Osman Nuri Köni, laiklik hakkında uzun izahlar yaptıktan sonra, laikliğin tamamen tatbik edilip edilmediği konusunu ele almıştır. Diyanet İşleri ve Evkâf bütçesinin hükümetçe hazırlandığını, din eğitimi işleri ile Milli Eğitim Bakanlığının meşgul olduğunu söyleyen Köni:

Laiklik bu mudur?” demiş ve şöyle devam etmiştir:

Türkiye’de Hristiyanlar, Museviler var. Din işlerini cemaatler görür. Bütçeleri buraya geliyor mu? İşlerine karışıyor muyuz? Bu ayrılık, gayrılık nedir? Onlar, bu sahada mümtaz yaşıyorlar demektir. İbadetin şekline de karışıyoruz: Şöyle kamet getirilecek, böyle ezan okunacak diye. Hükümetin getirdiği bu tasarı vicdan hürriyeti ile laiklik ayaklar altına alınmaktadır. Ayrıca anayasayı da heder ediyoruz Ne din ne de dinsizlik istismar edilemez. Dinsizlik temel itihaz ediliyor. Bu tasarı ise, dinsizliğe revaç vermektedir. İçindeki hükümlerde din-i İslâm’a tecavüz vardır. Başbakan, demokrasi getirmek istiyor ama, onun asıl hedefi hürriyetsiz hürriyet ve hürriyetsiz demokrasi kurmaktır. Maksat, tahakkümü yaşatmak, istibdadı tahkim etmek, halkı esir olarak, köle olarak yaşatmaktır.

Köni konuşmasını şöyle sürdürmüştür:

Büyük Millet Meclisine hitap ediyorum ve vicdanlarınıza müracaat ediyorum. Bu tasarı Anayasayı ayaklar altına almaktadır. Kabulünüze layık değildir. Tarih karşısında reylerinizi şerefle kullanacağınıza emniyetim var. Millet Partisi’nin Meclis Grup Başkanı, yine Başbakana dönerek sözlerine şöyle son vermiştir: “Size bir şey söyleyeceğim: Kim darılırsa darılsın. Hükümet-i Osmaniyenin son zamanlarında, bilhassa mütareke devrinde, memleketi asla sevmeyen bir sadrazam vardı. Damat Ferit, öyle değil mi? Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti’nin Damat Ferit Paşası ise, bu Şemseddin Bey’dir. (*T.B.M.M. Tutanak Dergisi*, s. 575; Şahin, Günaltay, s. 287).

Bu konuşmadan sonra Müstakil demokratlardan Hasan Dinçer, Halk Partisi’nden Sinan Tekelioğlu söz almışlar ve tasarıyı eleştirmişlerdir (*Sebilürreşad*, Haziran 1949, s.48). Bingöl Milletvekili Feridun Fikri Düşünsel de Osman Nuri Köni’nin “tasarı din-i İslâm’a tecavüzdür” sözlerine uzun uzadıya cevap vererek, “Müslüman çocuklar tarafından Müslüman dinine karşı böyle bir tasarının hazırlandığını ummayı ancak şuur eksikliği” olarak nitelen-

dirmiştir. Muammer Alkanat da, maddedeki bir hükmün komünizm aleyhtarı propagandayı dahi engeller şekilde olduğunu iddia etmiştir. Bu tasarının yeniden gözden geçirilmesi için komisyona havalesini isteyen bir takrir hazırladıklarını bildirmiş; önergeyi başkanlığa vermiştir (*T.B.M.M., Tutanak Dergisi*, VIII. Dönem, c. 16).

Bu sırada Başbakan Şemseddin Günaltay söz isteyerek kürsüye gelmiş ve şöyle demiştir:

(...)Vatan duygusu ile bütün arkadaşlar, getirilen kanunun lüzumuna inanıyorlar. Komünizme aleyhtar bulunuyorlar. Memlekette her ne suretle olursa olsun bir irticanın baş göstermesini istemiyorlar. Memlekette irtica yoktur diyorlar. Bunu ben de kabul edeyim. Fakat arkadaşlar irtica komünizm siması altında tezahür edebilir ve edildiği zamanları görmüşüzdür. Vaktiyle inkılâplar yapıldı. Bugüne kadar irtica olmadı, diyorlar. Birçok hâdiseleri unuttukları anlaşılıyor. Birbirinin velyeden irtica kıyamların, vuku buldukları zamanları da unutmamalım ki, Takriri Sükûn Kanunu yürürlükte bulunuyordu. İrtica ve ihtilaller için İstiklal Mahkemeleri kurmak imkânı mevcuttu. Bütün bunlara rağmen bu isyanlar oldu. Şimdi deniliyor ki; bütün bu fenalıklar olmasın, hepimiz aleyhindeyiz ama bunu önleyecek kanun yapmayın. Bunun manasını ben anlayamadım doğrusu. Kendileri izah ederlerse çok iyi olur. Biz kimseyi asmıyoruz, kesmiyoruz. Bir hâdisе olmadan evvel, senin zihninden şöyle bir mesele geçmiş, diye kimseyi mahkemeye göndermiyoruz. Hükmü verecek olan mahkemedir. Fiil sabit olduktan sonra, tebarüz ettikten, meydana çıktıktan sonradır ki, mahkemeye vermek salâhiyetini istiyoruz. Sayın arkadaşlar; evvela şunu belirtmek istiyorum ki, bu kanun demokrasiyi yaşatmak için getirilmiştir. Demokrasi, bir memlekette sükûn olursa herkes serbestçe fikir ve kanaatini söyleyebiliyorsa o vakit yaşar. (*T.B.M.M., Tutanak Dergisi*, VIII. Dönem, içtima: 3, c. 20, s. 596; *Sebilürreşad*, Haziran 1949)

Şemseddin Bey, Osman Nuri Köni'nin sözlerini cevaplarırken, laiklik anlayışını da ortaya koymaktadır:

Laisizm, devlet işlerine yani milletin hayati kanunlarına esas olarak başka kaynaklara müracaat etmeksizin B.M. Meclisinin hükümlerini sağlamaktadır. Din ile dünyayı birbirinden ayırmanın manası budur. Laisizmi dünya işlerine, din işlerini karıştırmamak diye tarif ediyorlar ve bundan laikliğin bir nevi dinsizlik olduğunu çıkarmaya çalışıyorlar. Fakat laikliği böyle algılamıyoruz. Bizim anlayışımızda laiklik, bizim hayata ait bütün kanunlarımızı ancak B.M. Meclisi yapar demektir.

Din meselesi hakkında da Günaltay şu noktalara değinmiştir:

Herkes vicdanen hürdür, inandığı şeye hür olarak inanır. Ve biz Müslüman olmak itibarıyla, Hz. Muhammed'in din olarak telkin ettiği her şeye inanıyoruz ve ona göre ibadetlerimizi yapmakta serbest bulunuyoruz. Din de bu demektir. Evet, ibadette hürüz, hiç kimseyi camiye gitmekten menetmiyoruz. (Osman Nuri Köni'ye

hitaben) Yahudilere ağzının suyu aktı, hâlbuki Müslümanlar da onlar gibi serbestce camilerine gidiyor ve ibadetlerini yapıyorlar. Bu memlekette hiç kimse Müslümanların ibadetlerine mümanaat edemez, edemeyecektir de. Bizce Müslümanlık dinin ana hükümleridir, sonradan uydurma hurafeler değildir. Din hükümlerine tamamen riayet eden bir Müslümana bu memlekette hiç kimse müdahale edemez.

Osman Nuri, Köni'nin sataşmalarından sonra, şöyle devam etmiştir:

İlk mektepte din dersleri okutturmaya başlayan hükümetin başkanıyım. Bu memlekette Müslümanlara namazlarını öğretmek, ölülerini yıkamak için imam, hatip kursları açan bir hükümetin başkanıyım. Bu memlekette, Müslümanlığın yüksek esaslarını öğretmek için İlahiyat Fakültesi açan bir hükümetin başkanıyım.

Günaltay, konuşmasını, Köni'yi eleştirerek sona erdirmiştir: “Bu kanun tasarısını huzurunuzda arz etmemizin başlıca saiki, arkadaşlar Osman Nuri Köni'nin şahsında temessül ettiği sözlerden anlaşılan Damat Ferit gibi Hilafet Orduları kurmak isteyenlerin yahut memleketi kanlara boğmak isteyen Derviş Vahdetilerin belirmesine meydan vermemektedir. Köni'nin hedefi budur” (*T.B.M.M. Tutanak Dergisi*, (8 Haziran 1949), s. ss. 597- 598)²¹

Darülfünun'dan İlahiyat Fakültesine Yüksek Din Öğretimi²²

Modernleşme son üç asırdır Osmanlıyı ve onun halefi olan Türkiye Cumhuriyeti'ni her alanda etkilemiştir. Bu tesirin sosyal, siyasal ve ekonomik sonuçları olması da kaçınılmazdır. Askeri alanla başlayan çağdaşlaşma projesi, eğitim, hukuk ve siyaset sahalarında hızlı bir ivme kazanarak, devrimsel bir yapıya kavuşmuştur. Bunlar içerisinde değişim ve dönüşümün baskın şekilde hayata geçirildiği bilinen eğitim, Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte en temel çalışma kategorisinin zirvesine yerleşmiştir.

Eğitim, özellikle de yüksek eğitim hem Osmanlı'da hem de genç Türkiye'de önemli açılımlara ve gelişimlere maruz kalmıştır. Medreselerin tarihî misyonu ve onlar üzerinde yapılan eleştiriler son iki asırda yoğunluk kazanması, zorunlu olarak yüksek eğitimin kalite standartlarının daha bilimsel ve rasyonel bir temele dayandırılmasını gerektirmiştir.

21 Krş. Cemal (1974, ss. 35-38), ayrıca bkz. Ceylan (1991, ss. 433-444), Sitembölükbaşı (1995, s. 54).

22 Darülfünun'dan sonra ilk İlahiyat Fakültesi'nin Şemseddin Günaltay'ın katkılarıyla açılış süreci, (2009), *Türkiye'de İlahiyat Fakültelerinin Konumu ve Dini Bilginin Niteliği*; ayrıca bkz. Çetinkaya (2013, ss. 247-366).

Yüksek eğitimin çağdaştırılması talepleri, 1848 yılında Osmanlı'nın modern anlamdaki üniversitesi olan Darülfünun'un açılmasıyla neticelenir. Akabinde Fransızca öğretimi yapan Mekteb-i Sultani Galatasaray'ın eğitime başlaması tarihî basamaklar olarak ele alınabilir. Üniversitede pozitif bilimlerle birlikte din ilimlerinin de öğretimi kapsamında Darülfünun'da bazı bölümlerin kurulması söz konusu olmuştur. Bu çerçevede Darülfünun İlahiyat Fakültesi'nin öğretime başlaması, kayda değer bir gelişmenin işaretlerini vermektedir.

Cumhuriyet'le beraber 1924 yılında çıkarılan Tevhid-i Tedrisat kanunu, bu alanın şekillenmesi ve sınırlarının tespiti açısından belirleyici olmuştur. Ne yazık ki, Türkiye Cumhuriyeti'nin eğitim politikası ve projesinin hukukî zeminini oluşturan kanunun muhtevası, insanlarımızın zihninde ismi kadar detaylı bir malumat olarak algılanmaktan uzak olmuştur. Hâlbuki bu Tevhid-i Tedrisat'la birlikte din öğretiminin hudutları, belirgin bir hale dönüşmüştür. Nihayetinde Darülfünun İlahiyat Fakültesi'nin öğretim hayatına başlaması gerçekleşmiştir. Din alanındaki eğitimin, modern anlamdaki miladını bununla başlatmak mümkündür.

Osmanlı'nın son yılları ile Cumhuriyet'in ilk yıllarında yüksek din öğretiminin önemli siyasal ve sosyal aktörleri, mevcut durumu daha da olgunlaştırma ve donanımlı hale getirmek için bir takım çalışmalarda bulunmuşlardır. Bunlar içerisinde Dârülfünûn bünyesinde başlangıçta bir şube olan daha sonra da fakülte haline gelen ilahiyat fakültesinin varlığı, tarihsel bir anlam ifade etmektedir. Ancak 1933 yılının siyasal ve sosyal şartlarının ve gelişmelerinin doğal ve aynı zamanda "zorunlu" bir neticesi olarak Dârülfünûn İlahiyat Fakültesi'nin kapatılması; on altı yıl sonra 1949 yılının CHP'li Başbakanı Şemseddin Günaltay'ın Ankara Üniversitesi bünyesinde bir ilahiyat fakültesi açma girişimleriyle bir başka evreye geçilmiştir.

Bir ilahiyatçı olan Şemseddin Günaltay'ın Cumhurbaşkanı İsmet İnönü tarafından dönemin ulusal ve uluslararası olağanüstü şartlarının bir gereği olarak Başbakan olarak tayin edilmesi tesadüfi veya rastgele bir tercih değildir. Gerek iç siyasal dinamikler gerekse dış dinamikler, böyle bir siyasal stratejinin ülkenin toplumsal ve siyasal gelişmelerinde belirleyici bir fonksiyonu icra etmesini zorunlu kılmıştır. Bu anlamda Şemseddin Günaltay'ın tercih edilmesi pragmatist bir seçimin varlığını düşündürmektedir.

Günaltay'ın hem bilim adamı olarak teorisyenliği, hem de bir siyaset adamı olarak sosyal gözlemciliği, onun icraatlarında da tesirini göstermiştir. Bu çerçevede onun toplumsal olay ve meseleleri yerinde teşhisi ve bunlara karşı

hem siyasî, hem de ilmî çözümler üretmesi, kendisine özgü vasıflarındandır. Hayatını, toplumun yanlış fikir ve inançlarıyla mücadele etmeye, batıl inanç ve hurafelerin cemiyetlere verdiği zararları yok etmeye adanmıştır. Sapkın mezhep ve tarikatların bu hurafe ve safsatalara kaynaklık ettiğini; çözüm olarak, İslâmiyet'in ilk saflığına dönülmesinin gerekliliğine inanmıştır.

Bu sebep ve başka daha güçlü sebepler sonucunda, daha önce Darülfünun İlahiyat Fakültesi'nin de dekanlığını yapan Günaltay, Başbakanlığı döneminde Darülfünun'dan sonra ilk ilahiyat fakültesinin açılmasına öncülük etmiştir. Bu girişten sonra Osmanlı'nın son döneminden başlayarak Cumhuriyet dönemine kadarki zaman aralığındaki din öğretiminin gelişim ve değişim süreci üzerinde kısaca durabiliriz.

1924'ten 1933'e kadar olan dönemde yaşanan tecrübeler ışığında Darülfünun'da köklü değişiklikler için 1929 yılında Darülfünun Divanı tarafından hazırlanan ıslahat projesi, Maarif Vekâleti tarafından uygun bulunmadığı için kabul edilmemiştir. Bunun yerine yabancı uzmanlardan destek alınması arayışına gidilmiştir. Hükümet mevcut hali kendi politikası çerçevesinde şekillendirmek amacıyla İsviçreli bir eğitimci olan Albert Malche'yi Türkiye'ye çağırmıştır. Malche, 1932 yılında 66 sayfalık bir rapor hazırlamıştır (M. Kısakürek, 1971, s. 14). Ancak raporda teklif edildiği şekliyle İlahiyat Fakültesi'nin durumu gerçekleşmemiştir. 31.5. 1933'te çıkarılan 2252 sayılı kanunla, Darülfünun kapatılmış ve yerine İstanbul Üniversitesi ikame edilmiştir (Ayhan, 2004, ss. 73-75).

Darülfünunun İlahiyat Fakültesi'nin kapatılma sebebi, 1949 yılında Ankara Üniversitesi bünyesinde açılan İlahiyat Fakültesi'nin açılma kanununun görüşmelerinde de gündeme gelir. Bu çerçevede Milli Eğitim Bakanı Tahsin Banguoğlu İlahiyat Fakültesi'nin niçin ve ne zaman kapatıldığını şöyle açıklamıştır:

Bu müesseselerin niçin ve ne zaman kapandığını tespit ettim. 1924-1925 yılında açılan İlahiyat Fakültesinin 284 talebesi vardı. Bu talebe 1926-1927 yıllarında 167'ye, 1927-1928 yıllarında 53'e, 1929-1930 yıllarında 35'e, 1932-1933 yıllarında 20'ye düşmüştür.

İbrahim Arvası: Neden acaba bu miktar düştü, sebeplerini tetkik ettiniz mi?

Bakan (devamla): 1933 yılında üniversitede yeni bir teşkilat yapıldığından, İlahiyat Fakültesi İslâm İlimleri Tetkik Enstitüsü şeklinde ifrağ edilmiştir. Bu enstitüsü de bir müddet çalışmış, 1941 yılında talebesi ve hocası kalmadığından kapatılmıştır.

İbrahim Arvas: Maalesef bunun sebeplerini izah edersem kötü olur. (*TBMM Tutanak Dergisi*, 3.1.1949, s. 11).

Tek parti yönetimi, Türkiye'deki siyaset ortamının ve dünya konjonktürünün kendilerini zorlamasıyla birlikte din politikasını yeniden düşünmeyle karşı karşıya kalır. Bu çerçevede CHP, din ve onun öğretimi hakkındaki politikasını revize ettiği önemli bir kurultay gerçekleştirir. 7. kurultayla birlikte, CHP yeni bir din anlayışı ve politikası geliştirmeye çalışır.

Tek Parti Dönemi CHP'sinin Din Politikası ve 7. Kurultay

CHP'nin din alanı ve din öğretimi ile olan ilgisi, iç şartların bir sonucu olarak muhalefetin ürettiği politikalarından da kaynaklanmaktadır. Zira II. Dünya Savaşı'nın akabinde kurulan Demokrat Parti, halkın inanç ve kutsallarına daha çok vurgu yapmaktadır. Partinin kurucularından ve önde gelenlerinden olan Celal Bayar, 7 Ocak 1946 yılında parti programının bu hususla ilgili maddesi hakkında şunları söyler:

Partimiz laikliği, devletin dinle ilgilenmemesi ve hiçbir din düşüncesinin kanunların yapılma ve uygulamalarında etkisi olmaması anlamında anlar; din hürriyetini, tıpkı başka hürriyetler gibi, insanlığın mukaddes haklarından biri olarak tanır. Dinin siyasete alet olarak kullanılmamasına, onun devlet işlerine karıştırılmamasına, başka dinler aleyhine propagandalarla yurttaşlar arasındaki sevgi ve tesanütün bozulmasına ve serbest tefekküre karşı taassup duygularının uyandırılmasına asla müsaade edilmemelidir.

Halk Partisi'nin laikliğin yorumlamasında değişiklikler göstermesi, 2 Aralık 1947 yılındaki 7. kongresi'yle gerçekleşmiştir. Parti, programının laiklik maddesini şu şekilde netleştirmiştir:

Partimiz (1935'ten bu yana Fırka yerine Parti) bütün kanunlar, nizamnameler ve talimatnamelerle devlet idaresindeki bütün yönetmeliklerin çağdaş uygarlığa, ilim ve tekniğin gerektirdiği esaslara göre, dünyevî gerekliliklere uygun olarak hazırlanmasını ve uygulanmasını ve dinî düşüncelerin devlet ve dünya işlerinden ayrılmasını milletimizin her türlü ilerleme ve yükselmesi için en önemli başarı unsuru sayar. Din anlayışı bir vicdan meselesi olduğu için her türlü hücum ve müdahaleye karşı korunmalıdır. Hiçbir yurttaş, kanunun yasaklamadığı ibadet ve ayinler yüzünden (o zamana kadar din ve itikatlar) rahatsız edilmemelidir.

Kurultay çerçevesinde önemli tartışmaların cereyan ettiği ortamda Hamdullah Suphi Tanrıöver, Türkiye'ye büyük hizmetleri olmuş insanlarımızın türbelerini açılmasını diledi. Bu çerçevede Batı'da olduğu gibi, halkın din ihti-

yağlarının karşılanmasına ve “Şark dünyasıyla olan tesanüdün” kuvvetlendirilmesinin önemine işaret etti (Jaschke, 1972, s. 98).

Abdülkadir Güney Türklerin dine karşı kayıtsızlıklarını kınadı: ona göre bu duygu nerede zayıflarsa ahlâksızlıklar artardı. Sinan Tekelioğlu, Evkaf idaresinin de verilmesiyle Diyanet İşleri Reisliği'nin yetkilerinin genişletilmesini savundu. Şükrü Nayman da buna, bu reisliğin memleketteki din cereyanlarını düzenli bir yola sokması gerektiğini kattı. Cemil Sait Barlas bir dinî inkılabın gerektiğini, ama Türkiye'nin bunu başarabilmelerinin şüpheli gördüğünü söyledi. Tanrıöver, Luther gibi bir “papaz” mı, yoksa “hoca” mıydı? Din, Tanrı ile kul arasında bir hesaplaşma işiydi. Kendisi “mütedeyyin bir adam”dı; ama dış tehlikeler karşısında aradığı gücü ırkının asil kanında bulurdu. Ziya Kösemen, laiklik şimdiye kadar yanlış anlaşılmıştır, dedi. Behçet Kemal Çağlar “örümcekli” kafaların “ukalalıklarına” ve “efsanelerine” karşı kongreyi uyardı. Kendisi Türkiye'yi uygarlığın imkânları ve gerekliklerinden, bunların “gavur icadı” olduğu bahanesiyle uzak tutan “kara taassub” a olduğu kadar “kızıl emperyalizme” de düşmandı. Türkler ancak “garblı bir millet” olarak yaşayabilirlerdi. Mustafa Kemal adında bir “dev” onları taassubun uçurumundan bugünün aydınlığına çıkarmıştı. Hiç şüphesiz Peygamberin ruhu o “müraice” taassuptan tiksindir, bu laik zihniyeti beğenirdi. Yüzyıllar boyunca geri kalma da sadece din yüzünden olmuştu. Hristiyan Kilisesi'nin politikası da gerici idi. Hatta Hitler “İsa'nın Allahı'na” ibadet etmişti (!) Sözlerine şu kelimelerle son verdi: “Hepimiz iliklerimize kadar Kemalist, Atatürk çocuklarıyız.” Tahsin Banguoğlu dinin, insanın zaman zaman Allahın karşısına çıktığı ve “ruh kuvvetiyle yaşama cesareti bulduğu bir köşe” olduğunu söylemişti. Onun dileği dini “güzelleştirmektir”; ama kimse Şeriat kanunlarının geri getirilmesini düşünmüyordu. Milli Eğitim Bakanı Sırrı bu konuşmaya, Türk tarihinin toplandığı iki noktayı kendisinde topladığını söyleyerek son verdi: Birincisi, Türk milletinin bütün milletler arasında “en insan ve en Müslüman” oluşu, ikincisi de “bütün İslâm camiasına laiklik şiarını vermiş” olmasıydı (Jaschke, 1972, ss. 98-99).

Dönemin dini hassasiyetleri öne çıkan olan yayın organlarında çıkan yazı ve makalelere karşı muhalif yazılar da basın organlarında yer almaktaydı. 1 Mayıs 1947 tarihinde *Varlık* dergisinde şair Yaşar Nabi Nayır'ın yazısı bunlardan biridir:

Öteki 5 ülkümüz gibi Batı'dan gelen laiklik, biz Batı medeniyetini tam olarak almadıkça tesirsiz kalacaktır. Tanzimat tam değildi, çünkü ümmet zihniyeti milletin hayatına hâkimdi ve onu tavizlere zorlamıştı. Ziya Gökalp bile milliyetçiliği ümmet zihniyetiyle uzlaştırmaya çalışmıştı. Abdullah Cevdet'in birliğe çağrısı boşuna olmuştu. Biz, esirler ve müstebitler dünyası olan, Ağa Han'ın altınla tartıldığı ve yıkıldığı suyun ilaç olarak içildiği Doğu'yu bıraktık. Doğu'da endüstride ve teknikte ilerlememiz için bize lazım olan hiçbir şey bulamadık. Geleneklerin övgüsüne aldanmayalım! Doğu bugün, Batı'ya uymadan ilerlemenin mümkün olmadığını anlamıştır. Atatürk'ün, Türklerin en büyük kahramanının yenmiş olduğu irticadan sakınalım! Gençliği ne yazık ki her iki partide de (yani CHP ve DP) taraftarlar bulan irtica ruhundan koruyalım. (Jaschke, 1972, ss. 99-100).

Başlangıçta İslâmcılık cereyanının önde gelenlerinden gelen Hamdullah Suphi Tanrıöver, 29 Aralık 1947 yılında CHP'den istifa etti. İstanbul Üniversitesi'nde öğrencilere verdiği konferansta milliyetçilikten ne anlaşıldığını ortaya koymaya çalışır ve millet duygusunun tek kaynağının mazi olduğunu, Türkiye'nin dayandığı ve kuvvetini aldığı İslâm tarihinin şahitlerinin her yerde görüldüğünden bahseder. Dinin sadece Allah ile kul arasında bir mesele olmadığını ve dini dayanışmanın şahsî dindarlık kadar önemli olduğunu ifade eder. Tanrıöver, 10 Mayıs 1949 tarihinde Türkocağı'nın açılışında yaptığı konuşmada da geleneksel CHP anlayışının dışına çıkar: "Din, milletlerin en eski ve en dayanıklı müessesesidir. Milletler esarete uğrayacak olursa, onların son kalesidir... Laik Fransa ve Müslüman Mısır'ın Vatikan'da siyasî mümessilleri vardır; böyle bir şey Türkiye için de faydalı olmaz mı?..."

Bu sözlere karşılık Uluğ İğdemir, Suphi'nin yirmi yıl önce yazdığı düşünceleri hatırlar: "Cumhuriyet'in faziletleriyle yetişmiş olan yeni nesil Gazi'nin en güzel eseri olacaktır." "Türk milliyetperverliği her şeyden ziyade, Şeriatçılığın savunulmasına karşı çıkmıştır. Şeriat, İslâm dünyasında yerli hanedanların zafelerini ne kadar sağladıysa, o kadar da Avrupa devletlerinin istilalarını kolaylaştırmıştır." İğdemir, gençliğe Atatürk ve onun devrimlerinin sevgisini aşılmalı olan Tanrıöver'in kaybedildiğinden dolayı üzüntülüdür. (Jaschke, 1972, ss. 98-100).

CHP, Din ve Laiklik

Birinci Dil Kongresi'nin 16. yıldönümünde (Dil Bayramı, 26 Eylül 1948) Tahsin Banguoğlu Ulus'ta parolayı açıklar: "Daima ileriye, iyiye ve güzele, ama asla geriye, Arapçaya değil!" Aynı gün Sadi Irmak da şunları yazar: "Biz İslâm-Doğu'dan Laik Batı medeniyetine geçtik, yahut daha doğrusu, kendi öz

varlığımıza döndük.” Diğer taraftan Diyanet İşleri Başkanlığı'nın 5 Aralık 1948 yılındaki görüşmelerinde Başbakan Vekili Barutçu meclis komisyonuna “dini kötü amaçlara kullanan, Evrak-ı Buharî, Şeyh Ahmet Vasiyetnamesi, Mukaddes Kürsüden Gürlemeler, gibi bazı eserlerin toplatılmış olduğunu ve Şemsettin Yeşil'in vâizlik vesikasının geri alındığının” bilgisini verir. Aşırı sağ ve sol din ve kutsal ilgili hususlarda eylem içinde olanlarla daha etkili mücadelenin yapılması için bir kanun teklifi hazırlar. Bu ve benzeri açıklamalara Hükümet yönetiminden de yapılan açıklamalar eklenir. Nihayetinde Tek Parti döneminin son Başbakan'ı Şemseddin Günaltay hükümet programını açıklarken yaptığı konuşmada şunları söyler: “Bundan sonra da, Türk devriminin ana prensiplerini titiz bir itina ile müdafaa edeceğiz. Vicdan hürriyeti bizce mukaddestir. Çocukların dinî prensibinden ayrılabilceğimiz sanılmamalıdır. Özellikle din perdesi altında bu milleti yüzyıllarca uyutan hurafelerin yeniden canlanmasına ve dinin siyasî ve şahsî maksatlar için kötüye kullanılmasına müsaade etmeyeceğiz” (Jaschke, 1972, ss. 100-101).

Diyanet İşleri Başkanlığı görüşmelerinin 23 Şubat 1949 tarihli oturumunda Hamdi Şarlan kurumun bir mecmua çıkarması ve nitelikli eserler yayınlamasının lüzumuna işaret etti ve bunun için kaynakların arttırılmasını istedi. Sinan Tekelioğlu da müftülerin maaşlarının arttırılması ve din görevlilerinin mali sıkıntıdan kurtarılmasını gündeme taşıdı. Bu konuşmalar üzerine Şemseddin Günaltay, laik bir devletin meclisinde herhangi bir dinin esasları hakkında konuşma yapılamayacağı gerekçesiyle açıklama yapmadı. 15 Şubat Halk Partisi Meclis Grubunda şu sözleri söyledi: “Vicdan hürriyeti maskesi altındaki her irtica hemen ezilecektir.” Ahmet Remzi Yüreğir, “kara kuvvet”in yeniden başkaldırdığını ispat için dinî yazılardan bazı bölümler okudu. Hüseyin Cahit Yalçın da “Derviş Vahdeti'nin izinden gidenlerin, şeriatçıları, kolera, veba ve Bolşeviklikten (!) daha kötü olan irtican ne kadar tehlikeli olduğunu” ifade etti (Jaschke, 1972, s. 101). “Derviş tarikatları için tahriklerden geri durmayan ve mesela Kenan Öner için Ankara'da okunan bir mevlitte olduğu gibi çeşitli olayları hazırlayan gerici dinî basın, hükümeti iki kanun teklifi yapmak zorunda bıraktı. Bunlardan sağ ve solculara (yani gericiler ve komünistlere) karşı olan birincisini Ş. Günaltay, 21 Nisan 1949'da bir basın toplantısında açıkladı: “İnkılâbımızı korumak vazifemizdir. Vicdan hürriyetine saygı beslemekle birlikte, dinî hurafelerin milletin ruhuna hâkim olmaya kalkışmasına asla müdafaa edemeyiz.” Söylenen ve yazılanlar “laikliğe aykırı eylem ve düşüncelere” karşı çıkarılması düşünülen 163. madde adıyla bilinen olan kanunu çıkarmaya yö-

nelik hareketlerdi. 8-10 Haziran 1949 tarihinde TBMM'de yapılan görüşmelerde O. N. Köni, Fransız laikliğinin örnek alınması yönünde fikirler sundu. Bunun karşısında Günaltay da "kendisinin laiklikten, Türklerin ne 1000 yıl önce Hicaz'da yetişmiş olan İmam Malik'in, zamanının ve muhabetinin zorunluluklarına göre düzenlediği, ne de Afrika'nın Berberiler arasında yaşamış olan İmam Hanbeli'nin gene kendi memleketinin gerekliliklerine göre düzenlediği içtihatlarına değil, "Türkiye'nin en güzide evlatları" olan Büyük Millet Meclisi üyelerinin, başka membalara başvurmadan, milletin "hayatî kanunlarına göre yaptıkları kanunlara bağlı olmalarına anladığını söyledi. Gerçek bir Müslüman olarak kendisi, Muhammed'in din olarak bildirdiklerine iman etmektedir. Düşüncesine göre İslâmlık, dinin "ana hükümlerinden" ibarettir, yoksa "sonradan uydurma hurafeler"den değil. Yeni kanun halife ordularının ve derviş tarikatlarının kurulmasını önleyecektir" (Jaschke, 1972, ss. 101-102).

Demokrat Parti adına konuşan Fuat Köprülü, komünizmin mutaassıp Müslüman memleketlerine başında "koskocaman bir yeşil sarıkla" girdiğini söyledi. Ona göre din propagandası yapanlar "simsar ve bazirgânlar"dır. Bu sebeple dinle irticayı birbirinden ayrı tutmak gerektir. Türk laikliğini, Fransızlarınkine göre sınırlı bir manada anlamak lazımdır. Laiklik prensibini, yani din ve devlet işlerinin ayrılmasını günümüzde bütün medenî milletler kabul etmişlerdi, hatta eskiden, parlak devirlerinde İslâm devletlerinde de bu vardı. İslâm ahlâkını bilen herkes, hiçbir Müslüman başka bir Müslümanı "tefkir" edemeyeceğini de bilir. Dinin "indi bir siyasete" alet edilmesi onun kutsiyet ve ulviyetine karşı hürmetsizliktir. Şemseddin Günaltay, Fuat Köprülü'ye ve Demokrat Parti'ye bu açık sözler için teşekkür etti ve bu sözleri demokrasi yolunun garantisi olarak niteledi. Süreyya Örgüevren, Türklerin bütün dinlere karşı saygılı olduklarını ve onların kutsiyetlerine karşı hiçbir taarruza müsaade etmediklerini söyledi. Adalet Bakanı Fuat Sirmen, laikliğin Türk devriminin el uzatılmaz bir temeli olduğunu bildirdi. Kanun sadece din kisvesi altında, zavallı suçsuz vatandaşlar üzerinde şahsî nüfuzlarını kurmak isteyen, ya da dinî siyasî maksatlar için kullananlar içindir. Ama bir ilahiyat profesörünün, ya da 'usulen merciinden ruhsat almış bir vâizin' faaliyetini önleyecek değildir." Görüşmelerin akabinde Günaltay, kanunun özellikle de 'muzır mikropların' Türkiye'ye girmese mani olacağına işaret etti (Jaschke, 1972, s. 102). Meclis'teki müzakerelerin sonucunda aşağıdaki maddeler kanunlaştı.

141.-142. ve 163. Maddelerin Kabulü

10 Haziran 1949 tarih ve 5435 sayılı ek Ceza Kanunundan parçalar:

Bu kanunun 141. maddesi siyasi, hukuki, iktisadi ya da sosyal düzeni yıkmak isteyen, cumhuriyetçiliğe aykırı amaçlar güden veya milli duyguları yok etmek ya da zayıflatmak isteyen derneklerin kurulmasını yasaklamaktadır.

142. madde bu amaçlara yönelmiş her türlü propagandayı yasak etmektedir:

Madde 163: Laikliğe aykırı olarak, devletin içtimaî veya iktisadi veya siyasi veya hukuki temel nizamlarını, kısmen de olsa dinî esas ve inançlara uydurmak amacıyla cemiyet tesis, tanzim veya sevk ve idare eden kimse iki yıldan yedi yıla kadar ağır hapis cezasıyla cezalandırılır. Böyle cemiyetlere girenler veya girmek için başkalarına yol gösterenler altı aydan aşağı olmamak üzere arttırılır. Laikliğe aykırı olarak, devletin içtimaî veya iktisadi veya hukuki temel nizamlarını, kısmen de olsa, dinî esas ve inançlara uydurmak maksadıyla veya dince mukaddes tanınan şeyleri alet ederek her ne suretle olursa olsun propaganda yapan veya telkinde bulunan kimse bir yıldan beş yıla kadar ağır hapis cezasıyla cezalandırılır. Yukarıdaki fıkrada yazılı fiil yayın vasıtasıyla işlendiği takdirde verilecek ceza üçte birden yarıya kadar arttırılır. Yayın yeri veya yayının vasıtası veya yayının konusu bakımından az zarar umulan hallerde faile altı aydan iki yıla kadar hapis cezası verilir (Jaschke, ss. 100-103).

5843 sayı ve 10 Haziran 1949 tarihli Kanun:

30 Kasım 1925 tarihli ve 677 sayılı kanunun birinci maddesine aşağıdaki fıkra eklenmiştir:

Şeyhlik, babalık ve halifelik gibi, mensupları arasında baş mevkiinde bulunanlar altı aydan az olmamak üzere hapis ve 500 liradan aşağı olmamak üzere ağır para cezasından başka bir yıldan aşağı olmamak üzere sürgün cezasıyla cezalandırılırlar. (Jaschke, 1972, ss. 103-104)

CHP Kurultayı'nda (1947) Din ve Laiklik

Tek Parti Yönetimi'nin CHP'nin din politikasını hem kendi içerisinde hem de parti içinde 2 Aralık 1947 tarihinde tartışmaya açtığı 7. Kurultay, gerçekten Türkiye'nin yeni dönemde izleyeceği din siyasetinin de işaretlerini vermiştir. Ortaya konan sonuçlar açısından, 7. Kurultay CHP'den sonraki Demokrat Parti iktidarının da din politikasını büyük ölçüde etkilemiştir. Kurultay'da halkın din ihtiyacını karşılayacak teklifler ve öneriler konuşmaların ana eksenini oluşturmuştur. Bu tartışmalardan bir kısım özetlerin verilmesi, Üniversite Reformuyla kapatılan İlahiyat Fakültesi'nin tekrar açılmasına doğru gelişmelere ışık tutacaktır:

Konu üzerine ilk sözü alan Fethi Daday şu sözleri söylemiştir: “İlkokullarda din esasları hakkında yavrularımıza bilgi vermenin faydalı olacağına inanıyorum. Bütün dünyada her millet ibadethanesi girdiği zaman bir şeyler okur. Bizim yarınki çocuklarımız acaba ne okuyacaklar? Binaenaleyh din tedrisatının hususî şekilde değil, resmî okullara konması yerinde olacaktır.”

Çorum Delegatesi Abdülkadir Güney, memlekette Diyanet İşleri Reisliği bulunmakla beraber bu müessesenin teşkilatı olmadığını, din için özel dershaneler açılrsa dahi bunların başarı göstermeyeceğini kaydederek şöyle demiştir: “Bütün memleketlerde din ile meşgul olunuyor. Biz ise dinimize karşı lâkaydız. Münevver hocalar yetiştirmek lâzımdır. Dinin za'fa düşmesi, sefahate, kötülüklere yol açar. Üniversitemizde bir İlähiyat Fakültesi kurulmalıdır.”

Seyhan Delegatesi Sinan Tekelioğlu şu sözleri söylemiştir: “...Diyanet İşlerini Vakıflar İdaresinin başına getirmek lâzımdır. Böylece Diyanet İşleri işleyebilen bir daire haline konmalıdır. Dinsiz millet olamaz. Memlekette sefahat, kumar almış yürümüştür. Sebep dinsizliktir. Hiç kimsede din korkusu kalmadığı için ahlâk da zayıfladı.”

Kayseri Delegatesi Şükrü Nayman, din işlerini devlet ve siyaset işlerinden ayrı tutmak ve vatandaşa tam bir vicdan serbestisi vermekle bugünkü ihtiyacı sağlamış olamayacağımızı bildirdikten sonra şöyle devam etmiştir:

Türk gençliği manevî bir gıdaya muhtaçtır. İnsanlık ve medeniyet fesada düşmüştür. Yalnız maddeye tapan, manevî varlığı düşünmeyen insanoğlu amme vicdanından korkmaz. Ferd, cemiyet ve millet olarak manevî bağlara sarılmak lazımdır. Biz bu ihtiyacı İslâm dininin kabul ettiği ahlâk kanunlarında bulacağız. Bu ahlâk kanunları, bu millete selamete götürür ve ahlâksızlıklar önlenmiş olur. Manevî bağlara sarılmanın zaruri olduğunu kabul ettikten sonra şu hakikati görmek lazımdır: Bütün dünyada harpten sonra kiliseler dolup boşalmaktadır. Biz ise iftar sofralarında kadınlı-erkekli poker ve briç oynuyor, içki içerek sabahlıyoruz. Evkaf İdaremiş işlemez haldedir. Diyanet İşleri mensuplarına verilen otuz lira gibi bir para insanları besleyemez. Diyanet İşlerine salahiyet vermiyoruz. Diyanet İşlerimiz memleketteki din cereyanlarının okutmak ihtiyacı karşısındayız.

Maraş Delegatesi Emin Karpuzoğlu, “Memlekette irtica hortluyor, vatan tehlikededir, sözlerinin tamamen yaygaradan ibaret olduğunu” anlattıktan sonra sözlerine şöyle devam etmiştir: “Devleti olan, hükümeti olan, mahkemeleri olan memlekette ne irtica vardır, ne de gayya kuyusu. Fakat yeni nesle mutlaka din ahlâkı ve din terbiyesi vermekle doğru yolu göstermiş olacağız. Millet vicdanından dini çıkaramayız. Vakıflar ve Diyanet İşlerimize esaslı bir şekil vermeliyiz.”

İstanbul Deleşesi Hamdullah Suphi Tanrıöver ise, yaptığı konuşmada şöyle demiştir: “Bugünkü din müesseselerinde çalışan kimseler pek fakir, pek yardımsız ve bakımsızdır. Bunların elinden lâzımdır. İmam-Hatip Mektepleri açmak lüzumludur. Millet bunu pekiyi karşılayacaktır. Şark dünyası ile aramızdaki rabıtada dinin rolü vardır. Bu tesanüdü kuvvetlendirerek devam ettirmek lazımdır” (*Selâmet*, 19.12.1947 (Naklen; S. Albayrak, 1984, ss. 259-261).

Yapılan konuşmalardan sonra, Tahsin Banguoğlu, ortaya çıkan neticeleri özetler şekilde bir konuşma yapar:

Yapılan konuşmalardan müspet olarak çıkardığım talepler şunlardır:

- a) Din tedrisatı yapılsın.
- b) Din müesseselerine bakılsın.
- c) Din adamları terfih edilsin.

Diğer arkadaşlarımızın dilekleri de bunlardır. Hamdullah Suphi arkadaşımızın dilekleri de bunlardır. Bu dilekler, bu talepler karşısında bütün arkadaşların aynı duygu içinde olduklarını tahmin ediyorum. Bunları biz müştereken istiyoruz. Mademki, bir dinimiz vardır, bunu öğrenmemiz lâzımdır. Mademki, mabetlerimiz vardır, bunlara bakacağız. Bunları güzel ve temiz tutacağız. Mademki din işlerine, mabetlere bakmak için adamlarımız olacak, tabii bunları sefalet içinde bırakmayacağız. Hal böyle iken bu taleplerin müdafaasında bizim laiklik prensibimizin sınırları dışına çıkan bazı mütalaalar sarf edilmiştir. Bunlar kanaatimce lüzumsuzdur. Aslında bu talepler, bu istekler bizim laikliğimizin dışına çıkan istekler değildir. Bunlar din müesseselerinin hakikaten mamur, muntazam bir şekilde bu cemiyetin içinde yaşaması için lâzım, zaruri şeylerdir.

Bu yolda ihmaller, teseyyüpler olmuştur. Bakımsızlıklar olmuştur. Bu yolda anlayışsızlıklar olmuştur. Bizim laiklik prensibimizin dışına çıkmaya lüzum yoktur, sanırım. Bütün arkadaşlarımız böyle düşünüyorlar ama, böyle bir talebi gerçekleştirmek için o kadar hızlanıyoruz ki bazı hatiplerimiz bizim laiklik prensibimizin dışına kadar çıkıyor. Buna ihtiyaç yoktur, arkadaşlar!

Uzun konuşmalarımızda Hamdullah Suphi arkadaşlarımızın çok defalar nazarı dikkatini bu noktaya çektim. Laiklik denilen müessese dünyaca tertibi, tartısı bilinen bir müessesedir. Laiklik şudur ki, dini umumî hayatta layık olduğu muhterem bir köşeye yerleştirir. Ve hayatı da oradan içeriye, tecavüz ettirmez. Artık din, Ortaçağda din müessesinin kapladığı sahayı bugün haiz değildir. O, muhterem ve mukaddes bir köşedir. Orada daima muhterem ve mukaddes kalacaktır. Orada biz vakit vakit Tanrımızla baş başa kalacağız. Ondaki ruh kuvveti, yaşama cesareti alacağız. O'nu kendi köşesinde imar etmek, güzelleştirmek ve daha muhterem bir hale getirmek bizim arzumuz, dileğimizdir. Şeriat kanunların avdetini düşünen içimizde kimse yoktur, zannedirim. Bu hale göre şimdi bazı dinî müesseselerin iyi

tutulması için yapılan talepleri müdafaa ederken laikliğin sınırlarını ihlal etmemiz yersizdir, haksızdır.

Tahsin Banguoğlu'nun konuşmasından sonra H. S. Tanrıöver, dinin sadece kul ile Allah arasında olduğu yönündeki konuşmalara şöyle cevap verir: "Bu mümkün mü? Ortada bir Türk Milleti ve onun dinî ihtiyaçları ve dinî müesseseleri vardır. Böyle olmasaydı Diyanet İşleri kurulamazdı. Kur'ân öğretimi dersaneleri açılmazdı. Vakıflar hükümet teşkilatı arasına sokulmazdı" (*Selamet*, 19.12.1947, (naklen, Albayrak, *Türkiye'de Din Kavgası*, s. 261).

CHP'nin Din Eğitimi Kanun Teklifi

Cumhuriyet Halk Partisi'nin din politikası için dönüm noktası olan 7. kurultayı, dinin bir ihtiyaç olduğunu, bundan hareketle imam, hatip ve vaizlerin Diyanet'e bağlanması, Diyanet'in yüksek din öğretim kurumları açabilmesi gibi bir takım kararların alınmasıyla sonuçlandı. Bu çerçevede Yüksek din mektepleri açılması için TBMM'ye bir kanun tasarısı sunuldu. Bu tasarı şöyledir:

T.B.M.M. Yüksek Başkanlığına,

İlişik gerekçedeki mucib sebepler gereğince Diyanet İşleri Başkanlığı'nın imam, hatip, vaiz ve yüksek din mektepleri açmasına yetkili olmasına,

Vakıflar Umum Müdürlüğü tarafından idare edilen imam, hatip, vaiz gibi hayrat hademesinin Diyanet İşleri Başkanlığına devredilmesine dair ilişik kanun tasarısı teklifimizle gerekçesini saygılarımızla takdim ediyoruz.

Teklif Edilen Kanun Tasarısı:

Madde: 1-Diyanet İşleri Başkanlığı imam-hatip vaiz ve yüksek din âlimi yetiştirmek üzere meslek mektepleri ve kurslar açmaya yetkilidir.

Madde: 2-Vakıflar Umum Müdürlüğüne bağlı bilumum imam, hatip ve vaiz gibi cami hizmetlileri, bütün kadro ve tahsisatıyla Diyanet İşleri Başkanlığı'na devredilmiştir. Evkaf gelirlerinden bunlara ayrılan paralar her yıl vakıflar Umum Müdürlüğüne Diyanet İşleri ödenir.

Madde: 3- Birinci ve ikinci maddelerde adı geçen mektep ve kurslarla imam, hatip, vaiz ve hayrat hademesinin ihtiyaca göre tayini ve kadrolarının tanzimi Diyanet İşleri Başkanlığınca yapılır.

Madde: 4- Birinci maddede zikr edilen mekteplerin masrafları umumi bütçeden temin edilir.

Madde: 5- Diyanet İşleri Başkanlığı sözü geçen mekteplerin idaresini ikmal için teberra ve iane almaya mezundur.

Bu tahrir bir muvakkat madde ile iki madde daha eklenmiş olarak takdim edilmiş ve bunun kanun haline gelebilmesi ve hazırlanış sebebi hakkında da şu esbab-ı mucibe (gerekçe) zikr edilmişti:

Teklif eylediğimiz kanun tasarınının birinci maddesi imam, hatip, vaiz ve yüksek din âlimi yetiştirmek için mektepler açmakla Diyanet İşleri Başkanlığını vazifelendirir. Bu müesseselere olan ihtiyaç 24 sene evvel takdir olunmuş ve 430 sayılı Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile tamim olunmuş ve yürütülmesi Milli Eğitim Bakanlığına bırakılmıştır. Milli Eğitim Bakanlığı bu mektepleri açmamış ve 24 seneden beri bu dini vazifeleri salahiyetle ifa edecek bir kimse yetişmemiştir. Eski vazifedarlar ise git-tikçe ortadan çekildiğinden yerleri boş kalmış veya ehliyetless ellere geçmiştir. Bu vaziyetin neticesi olarak da bir taraftan şahsî dini hükümleri ile tenvir edilemeyen ve onu layığı ile ifâ edemeyen halkımız manevî ıstırap içinde kalmış, diğer taraftan memleketin ötesinde berisinde tarikat namına birtakım hurafeler türemiş ve muzır akidelere yol açmıştır. İşte gün geçtikçe artmakta olan bu hallerin varacağı sonucu düşünerek bu müesseselerin bir an evvel açılmasını milli bir zaruret olarak görmekteyiz. Kaldı ki bu işin Milli Eğitim Bakanlığına verilmiş olması çok gayr-i tabiidir. Diyanet İşleri ile meşgul bir idare varken laik olan devletimizin muasır kültür işlerini yürütmeye ayrılmış bir şubenin dini işlerle vazifeli kılınması kadar gayr-ı tabii bir vaziyet olamaz. Milli Eğitim Bakanlığının 27 sene içinde kendisine tevdi edilmiş olan bu vazifeyi ifa edememesi müsamahadan ziyade bu gayr-i tabiiğe hamledilmelidir.

Vakıflar Umum Müdürlüğüne bağlı imam, hatip ve diğer hayrat hademesinin kadroları ve tahsisatıyla beraber Diyanet İşlerine devredilmesini ifade eden ikinci maddenin mucip sebebine gelince; bir şahsi bir vazifeye tayin eden makam o vazifenin gereği gibi ifa edilip edilmediğini salahiyetle teftiş ve murakabe unsurlarına malik olmalıdır. Vakıflar ise bu dini vazifeleri teftiş ve murakabe edecek salahiyetli bir unsur ve teşkilata malik değildir. Hâlbuki bu işleri teftiş ve murakabe edecek salahiyetli unsurları bulunan bir Diyanet İşleri Makamı vardır. Böyle olmasına rağmen, imam, hatip ve diğer hayrat hademesinin Vakıflar İdaresi tarafından tayin ve idare edilmektedir ki bunun hiçbir surette uygun görülmeyeceği açıktır. Bu sebeplerdir ki vazife sahiplerinin Vakıflardaki kadro ve tahsisatlarıyla beraber Diyanet İşleri Başkanlığına devredilmesini lazım ve zaruri görmekteyiz.

Yukarıda söylendiği vech ile imam, hatip ve din âlimi yetiştirmek işleriyle evvelce Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile Milli Eğitim Bakanlığı tanzif edilmiş olmasına göre bunu masrafları umumî bütçeden verilmesi kabul edilmiş demektir. Bu müesseseler Diyanet İşleri Başkanlığına devr edildiği suretle bu vazife hükümetin bir şubesinden diğer şubesine nakledilmiş demek olduğundan lazım gelen tahsisatın da devredilmesi icap eyleyeceği tabiidir. Yalnız bütçemizin vaziyeti nazar-ı dikkate alınarak teberru ve iane kabul etmek suretiyle verilecek tahsisatı takviye etmeye yerinde buluyoruz. Dördüncü madde bu lüzum ve düşünceye göre konulmuştur. (*Selamet*, 19.12.1947, 31, ss. 6-7, 19 (Aktaran Albayrak, 1977, ss. 263-264)

CHP'nin Din Öğretimi Raporu

CHP'nin Diyanet'in Vakıflar İdaresi'nden kadro olarak ayrı olarak kurumsallaşması kabul edilmişse de yüksek din öğretimi kurumu açması benimsenmemiştir. Yine de Meclis'te okullarda din derslerinin okutulması ve din mekteplerinin açılması için başlayan talepler son bulmamış; bunun sonucunda Halk Partisi Divanı, din öğretimi sorununun araştırılması için oluşturulan komisyon bir rapor hazırlamıştır. Rapor şöyledir:

C.H.P. Meclis Grubu Başkanlığına,

10 Kasım 1948 tarihli parti grubunda, Başbakanın vaki teklifi üzerine ilkokullarda tahsil gören çocuklara din dersi verilmesi ve ayrıca imam ve hatip gibi din adamları yetiştirmek için meslek okulları açılması konularını inceleyip, prensip kararına bağlamak için grupça seçilen komisyonumuz toplanıp tetkiklerini yapmıştır.

Konu üzerinde üyelerin dermeyan ettikleri genel mütalaalara nazaran hükümetin teklifinin ehemmiyet ve lüzumu tebarüz ettirilmiş, gerek Anayasa ve gerek Parti tüzüğüne göre halkın din ve vicdan hürriyetini düşünürken Cumhuriyet ve inkılabın dayandığı rejimlere, bilhassa laiklik esaslarına muarız ve muhalif olmamak şartıyla teklif dairesinde formüle edilmesi lüzumuna komisyonunda fikir birliği görülmüştür.

1. Genel görüşmelerden sonra ilk önce çocuklara din bilgisi verilmesi konusu ele alınmıştır. Gerek Milli Eğitim Bakanının ve gerek komisyon üyelerinin karşılıklı dermeyan eyledikleri mütalaalar sonunda, muasır milletlerde dahi olduğu gibi ilkokul öğrencilerine ihtiyarî olarak din dersi verilmesinin laikliğe aykırı olmadığı neticesinde varıldı. Ve mülhaza dairesinde;

- a) Çocuk velilerinin arzusu laik olmak şartı ile ilkokulların son iki sınıfında okul içinde ve ders zamanları dışında din dersi verilmesi.
- b) Verilecek din derslerinin programlarının ve okutturulacak kitapların Diyanet İşleri tarafından hazırlanıp Milli Eğitim Bakanlığının tasvip ve tasdikinden geçmesi.
- c) Din Derslerini okutacakların ilkokul öğretmenlerinden, icap ederse matlup vasıfları haiz kimselerden seçilmesine Milli Eğitim Bakanlığının yetkili kılınması.
- d) Din dersi veren öğretmenlerin ücretlerinin yardım altında devletçe ödenmesi oybirliği ile karar altına alınmıştır.

Bu konuda köy okullarında din dersi verilmesi için Köy Enstitülerinin hazırlık sınıfı öğrencilerine de din dersi verilmesi ve ilkokulu bitirmiş olmak şartıyla bu derslere on altı yaşına kadar çocukların da devamına müsaade olunması ve üç senelik ilkokulların da son sınıflarında yine ihtiyarî din dersi verilmesi esasları oybirliği ile karar altına alınmıştır.

2. Müslüman vatandaşların imamlık ve hatiplik gibi dini hizmetlerini ifa edecek elemanlara da ihtiyaç olduğu ve bunları yetiştirecek öğretim kurumlarının kurulması lazım geldiği tespit edilmiş ve bu nev'i öğretim kurumlarının rejiminin ve Anayasamızın laiklik esasları ile asla çatışmadan devlet yardımı ile kurulabileceği esasında birleşmiştir. İmam ve Hatip Okullarının hangi müessese tarafından kurulması ve nereye bağlı olması hususu tartışmalara konu teşkil etmiş ve bu konu üzerinde üç teklif ileri sürülmüştür. Tekliflerden birisi, bu kurumların devletçe yardım görecektir ve murakabe edilecek bir hayır cemiyeti tarafından kurulup hükümetin murakabesi altında, onun tarafından idare olunması yolunda idi. Böyle bir hizmetin tek bir cemiyete inhisar ettirilmesinin güçlüğü ve böyle bir cemiyetin zamanla alabileceği şekiller veya aynı maksat için bir çok cemiyetlerin kurulmasına teşebbüs olunması ihtimali ehemmiyetli mahzurlar olarak mütalaa edilmiş ve bu teklifi kabul olunmamıştır.

Bahis konusu olan okulların doğrudan doğruya Millî Eğitim Bakanlığı tarafından kurulup idare edilmesi hakkındaki teklif de Diyanet İşleri teşkilatının devlet kadrosunda Müslüman halkın her nev'i din işlerini murakabe ve tanzim eden bir makam tarafından kurulmasının daha uygun ve pratik olacağı ve halkımızı daha ziyade tatmin edeceği mülâhazasıyla kabul olunmuştur.

Bu okulların masraflarının Diyanet İşleri Bütçesinde yer alması ve her nev'i hususî tahsil durumları ile devletin diğer teşkilatı tarafından açılan okullar üzerinde murakabe ve teftiş hakkı kanunlarımızla müeyyed bulunan Millî Eğitim Bakanlığının bu okullarla her bakımdan ilgilenip, onları devamlı teftiş ve murakabe altında bulundurması tabii ve zarurî görülmüştür..

3. İmam ve Hatip Okullarından başka bir de yüksek din bilginleri ve mütefekkirleri yetiştirmek üzere üniversitede bir İslâm İlahiyat Fakültesi kurması lüzumlu görülmüş ve kabul edilmiştir.

İslâm İlahiyat Fakültesi münevver ve yüksek din adamlarını, müftüleri, vaizleri, İmam ve Hatip Okulları hocalarını ve bu fakültenin doçent ve asistanlarını yetiştirmek gibi esaslı gayeleri ihtiva edecektir.

Komisyonumuzda cereyan eden görüşmelerin hülasası ve varılan kararları ifade eden raporumuz yüksek kurulun tasvibine arz olunur." Raporun altındaki imzalar şu isimlerden oluşmaktadır: Komisyon Başkanı Bingöl Milletvekili Fikri Düşünsel, Sözcü: Ordu mebusu Hamdi Şarlan, katip: Kocaeli mebusu Sedat Pek, üyeler: Rasih Kaplan (Antalya), Atıf Akgüç (Bursa), İ. Hakkı Baltacıoğlu (Kırşehir), Muhsin Ali Binal (Konya), Fatin Gökmen (Konya), Sadi Irmak (Konya), Ali Rıza Türel (Konya), Tahsin Bekir Balta (Rize), Cemil Bırsel (Samsun), Ahmet Remzi Yüregir (Seyhan), Faik Öztrak (Tekirdağ). (Albayrak, 1977, ss. 265-268)

Komisyonunda bulunan iki milletvekili alınan kararı kabul etmeyip, bu karara muhalefet şerhi koymuşlardır. Bu iki zat Bingöl Milletvekili Tahsin Banguoğlu ile Kocaeli Milletvekili Nihat Erim'dir. Her ikisi de bakanlık yapmış ve üniversitelerde öğretim üyeliği yapmış profesörlerdi. Onların muhalefet şerhi şu şekildedir:

Komisyon kararına esaslı bir noktada muhalif kaldık. Şöyle ki:

Komisyonumuza Türkiye'de geçen 25 yıllık inkılâp rejimi devrinde nüfusun yüzde doksan sekizini teşkil eden Müslüman halkı ölçüsünde durdurulmuş olan din öğretimi ve dinî meslek öğretimi işlerinin düzenlenmesi vazifesi verilmiş bulunuyordu. Bu işi ifade ettiği müstesna tarihi mahiyet çerçevesi ve bugün içinde bulunduğumuz demokratlaşma ve rejimi normalleştirme anlayışı içinde mütalaa etmemiz lazım geliyordu. Türk cemiyetinin vicdan hürriyeti tezahürlerinden olmak üzere din öğretimine yol açmak ve yeni bir din adamları kadrosunun yetişmesine meydan vermek bahis mevzu idi. Atatürk inkılabının sağladığı zihniyet değişimi uzaktan, yakından bir tehlikeye maruz bırakmamak şartıyla; komisyonda işin modern bir cemiyette laik bir devlet nizamı içindeki bir din kurumuna ait bütün organları göz önüne alarak düzenlemesi bir defaya mahsus olmak üzere planlaması ve bu kalkınmanın devlet eliyle cesaretle ve süratle başarılması lüzumu üzerinde durduk. Bunun gibi 25 yıl inkıtaa uğramış bir din adamları neslinin bugünkü maddi ve manevî durumunu belirterek yeni baştan münevver bir din adamları nesli yetiştirmek zarureti üzerinde ısrar ettik. Arkadaşlarımız bu hususta gösterdikleri düşünce-dilek beraberliğini şükranla kaydetmek isteriz. Bu cümleden olarak yüksek din öğretimi için açılması istenen bir İslâm İlahiyat Fakültesi, cemiyetimizde din kurumunun en sağlam dayanaklarından biri olacaktır.

Komisyonumuz din öğretimi ve dinî meslek öğretimi işlerini nizamlamak hususunda tavsiye edeceği tedbirlerle Anayasamızın ve parti programımızın laiklik anlayışı arasında bir ayrılık olmaması cihetine hususî bir itina göstermiştir. Uzun ve zarurî bir ihmal devri geçirmiş olan din öğretimi kurumlarının devlet eliyle kalkındırılmasında laiklik prensibimize asla bir aykırılık görmedik. Ancak görüşmelerimizin başından itibaren bu hususta bazı arkadaşlarımız nezdinde bir vehim hüküm sürdü. Ve vehim vakit vakit tazelandi. Neticede Milli Eğitim Bakanlığının orta-dereceli dini meslek mektepleri açması caiz olamayacağı mütalaa ile bu tür mekteplerin Diyanet İşleri Başkanlığına bağlanması kararlaştırıldı.

Bir prensip teşkil eyleyen ve heyetinizin diğer müesseseler hakkındaki kendi kararıyla tezat haline düşen bu mütalaa yersizdir. Ancak biz bu mütalaa'nın bizi tarihi bir hataya götürmekte olduğunu görerek muarız kaldık.

Atatürk inkılabının hedefini ve asıl nüvesini teşkil eden şey, bir zihniyet değişikliğidir. Garbın müspet ilim zihniyetiyle şark medresesinin skolâstığı, bizim memleketimizde tam bir asır dövmüş bulunuyordu. Milli felaketimizin başlıca amili

olan bu zihniyet savaşına nihayet vermek için biz bir halkı zorlayarak bir takım değişiklikler yaptık. Ve milletimizi yeni bir dünya görüşüne kavuşturduk. Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile sağlamak istediğimiz şey de iki türlü münevveri ortadan kaldırarak bu kültür birliğini yaratmaktan ibaretti. Şimdi biz medrese zihniyetinin aşlanmış son mümessillerini Diyanet İşleri Reisliği çevresinde toplanmış görüyoruz. Bunlar skolâstik kültürün tohumluklarıdır. Geçen inkılâp yıllarının bu zevatın zihniyetlerinde hiçbir değişiklik yapmamış olduğu ise, eserleriyle sabittir. Bu vatan-daşlar eliyle açılacak tahsil müesseselerini de her ne şekil ve nam altında olursa olsun eski medreseden başka bir şey olamayacağı muhakkaktır.

Yeniden kurulacak bu medreseler için yanlış bir temel seçmiş bulunuyoruz. Bu iş kolaylıkla Türkiye'de medreselerin açılması mana ve mahiyetini alabilecek ve skolâstik zihniyetin yeniden filizlenmesi neticesini doğurabilecektir. Belki kısa zamanda bu kökten aşılınmış genç Türk nesilleri tekrar köylere kadar yayılacak ve inkılâptan evvel olduğu gibi halk ile devlet arasında bir kast, kapalı bir sınıf teşkil edeceklerdir. Tanzimat'tan beri çarpışmış olan iki tür zihniyet ve iki türlü münevver tekrar karşı karşıya gelecektir.

Buna mukabil bu öğretimin bizim modern mektep nizamı ve havası içinde Milli Eğitim Bakanlığı eliyle mahzursuzca başarılacağı kanaatindeyiz. Hedef bu mekteplerin hocalarına kısa zamanda İlahiyat Fakültesi'nden yetişecek genç din adamlarını getirmek olmalıdır. Bizi yeniden şeriatçılıkla uğraşmaktan ancak bunlar kurtarabilecektir. (*Selamet*, 12 Mart 1948, s. 5 (Aktaran Albayrak, 1977, ss. 268-270))

Bu rapor da göstermektedir ki, uzun yıllar dinî mevzularda mesafeli bir politika izlemesine rağmen, CHP toplumun taleplerine ve ihtiyaçlarına ilgisiz kalamamış; yeni açılımlar yapmak zorunda kalmıştır.

Din Öğretiminin Gerekliği

Bu aşamadan sonra Türkiye'de din öğretimi sahasında bir gereksinimin olduğu yönünde yapılan açıklamalar ve yazılan makaleler farklı mecralardan gelmeye başlar. Bu ihtiyaç öyle bir noktaya ulaşmıştır ki, yukarıda da belirtildiği üzere, Cumhuriyet Halk Partisi mensuplarınca da seslendirilmeye başlanmıştır.

Dolayısıyla yüksek din öğretimi hususunda hem hükümete hem de Meclis'e yönelik büyük bir baskı ve tazyik söz konusu olmuştur. Bu ihtiyacı seslendirenlerden birisi de Mehmet Akif'in damadı Ömer Rıza Doğrul'dan gelmiştir. O, bu hasreti can alıcı ifadelerle haykırır:

Yirmi beş yıldır din öğretimine hasret çekiyoruz. Bu hasret çeken gönüllerimiz, yoksullaşa yoksullaşa çöllere benzedi. Ve kuraklıktan can verecek hale geldi. Sabrımız, kararımız çak çak olmuştu. Acaba bu hasreti çeke çeke can verip gideceğiz ve gözlerimiz arkada mı kalacak, diyorduk. Acaba içimiz kuruya kuruya kalplerimiz katılaşa katılaşa Allah'ın bütün rahmetinden mahrum mu olacağız, diye sızlanıyorduk. Yirmi beş yıllık susuzluk ve kuraklık bu! Vicdanların en son kaynakları da tükenmek.... Ve ruhların en son ümitleri sönmek üzere!... Ye'sin zifiri karanlığı, yoksul ve kısır çölün bütün ufuklarını kaplıyor ve en son ışıklar sönüyor. Uzun mu uzun!.. Üzücü mü üzücü mü!...Fakat nihayet yirmi beş sene!.. Ve o kadar. (Aktaran Albayrak, 1977 s. 271)

Osman Turan ise, dönemindeki din öğretimi ihtiyacını şu sözlerle seslendirmektedir.

Dini ilim ve kültürün kaynağı olan kurumların kapatılması, 1947'den başlayarak üzere ve 1950 sonrasındaki sosyal ve siyasi gelişmeler muvacehesinde daha açıkça tartışılmaya başlanmıştır. İlerlemek isteyen bir memlekette, modern ilim ve felsefe ile teçhiz edilmiş din öğretimi yapan kurumlara olan ihtiyaç, öncelik ve önem taşır. 1924'ten sonra açılan İmam-hatip mektepleri 1931'de, İlahiyat Fakültesi ise 1933'te kapatılmıştır. Orta ve yükseköğretim alanında din öğretimine son verilmesi, her alandaki kültürel ve sosyal konularda büyük boşluklara yol açmıştır. İlim ve fennin ışığı altında çalışan, imam-hatip mektepleri ve hele ilahiyat fakültesinin kapatılması, Türk cemiyetinde husule getirdiği manevî boşluk ve muvazenesizlik dolayısı ile, daha endişeli bir durum ortaya çıkarmıştır.

Dini ihtiyaçlar inkâr edilse bile, ilim kapıları millî kültür kaynaklarından biri olan İslâmiyete ve İslâm medeniyetine kapamak, medeniyet davası içinde bulunan Türkiye'de, hakikatte, medeniyete aykırı ve geriliğe doğru bir hareket idi. Daha garibi, Avrupa'nın yüksek ilim müesseselerinde ciddi ihtisas ve tetkik mevzuu olarak yükselen bu ilimler, İslâm'ın bin yıllık hâmi ve mümessili Türklerin memleketinden hudut dışı edilirken, bu hareket Avrupalı ve medenî olmak iddiasıyla vuku buluyordu ki, medeniyet tarihinde böyle bir sükût veya tenakuza rastlamak imkânsızdır. Hele imam-hatip mektepleri ile ilahiyat fakültesinin, talebesizlik yüzünden kapandığına dair resmi iddia, "özrün kabahatten büyük" olduğu hakkındaki halk tabirine güzel tarihi bir örnek teşkil eder...

Yazı ve dil değişikliği dolayısıyla, yeni neslin eski eserleri okuma imkânından mahrum bırakılması, durumu daha da ağırlaştırmakta, dinî ve millî kültürün sükûtunu hazırlamakta idi. Gerçekten, din tahsili yalnız itikat ve ibadet için değil, Türk milletine mensup bir münevver olabilmek için de zarurî idi. Zira milletin tarihinde ve halinde, bu kadar derin ve girift bir tesiri olan İslâmiyet hakkında umumî kültürden mahrum kalınıyor; bu durum dolayısıyla Türk kültürüne, edebiyatına, sanatına, folklarına, diline, şiir, hikâye ve atasözlerine de nüfuz etmek imkânları da kaybediliyordu... Tek parti döneminin laiklik anlayışı sonucu, gariptir ki Müslüman Türkler kendi memleketlerinde böyle bir akıbete mahkûm edilirken; Türkiye'de

yaşayan Rum, Ermeni ve Yahudi ekalliyetler tam bir hürriyet içinde, dinî tahsil ve kültürlerini geliştirmek için her türlü müessese ve imkânlarla sahip bulunuyorlardı. (Ayhan, 2004, ss. 235-237)

Yine dönemin ve aynı zamanda CHP'nin etkili isimlerinden Hamdullah Suphi Tanrıöver'in 7. Kurultay'da yaptığı konuşmada yüksek din öğretime olan ihtiyacı tüm yönleriyle ortaya koymaktadır:

(...) Türk inkılabı, ne Fransız inkılabı, ne de Rus inkılabı gibi, dini tahribata uğratan bir inkılab değildir. Biz ıslahat harekâtımız sırasında ordularımıza el uzattık, yalnız bir müesseseye el uzatmadık, yakın ıslahat tarihimizi de alıyorum, medreseler bunun dışında kaldı. Acaba tababet ve ordumuz için yaptığımızı din teşkilatımız için de yapsaydık, meyvelerini almaz mı idik? Mutlak alırdık. Avrupa'nın eski üniversitelerini ele alalım. Sorbon'dan başlayarak –ki sekiz asırlık bir tarihe maliktir- Cabridge, Oxford ve dokuz asırlık bir tarihe malik olan Almanya'daki Heidelberg Üniversiteleri evvelce birer medrese idi. Bu medreseler harekette ön ayak olmuş, mütemadiyen ıslahat yapılarak, bugünkü üniversiteler halini almışlardır... Bizim tarihimizde de, bu medreselerin ıslahı yoluna gidilseydi, dokuz asırlık üniversitemiz vardır diye övünebilirdik. Ta Alp Aslan'dan başlayarak üniversitelerimiz, istihale ede ede, son zamana kadar ilmi hareketleri takip edebilseydi, bugün bu kabil olacaktı. Halbuki biz medreseleri kapattık, imam-hatip mekteplerini kapattık. O halde acaba biz imam-hatip mekteplerini açmazsak, dünyanın bütün üniversitelerinde olduğu gibi, ilim mahiyetinde olarak, İstanbul Üniversitemiz'de İslâm Tarihi, İslâm Felsefesi Tarihi, Mukayeseli Tarih-i Edyan okutmazsak ve nihayet bir de yüksek din öğretimi mektebi açmazsak, acaba, bu zavallı ekalliyetler son müdafaaalarını yapmak için muhtaç oldukları adamları nereden tedarik edecekler? Yalnız memleketin dahili ihtiyacı için değil, dışarıda bıraktığımız ekalliyetler için de bu müesseseleri düşünmek zorundayız. (Ayhan, 2004, ss. 235-237)

Nihayetinde İstanbul Darülfünunu İlahiyat Fakültesi'nin kapatılmasından 16 yıl sonra 1949'da, Ankara Üniversitesi'ne bağlı bir ilahiyat fakültesi 21 Kasım günü açılmıştır. Ankara Üniversitesi'nin 3 Mayıs 1949 tarihinde talebi üzerine, zamanın hükümeti şu gerekçelerle kanun teklifini TBMM'ye sunmuştur:

Din meselelerinin sağlam ve ilmi esaslara göre incelenmesi mümkün kılmak, mesleki bilgisi kuvvetli ve düşüncesinde ihatalı din adamlarının yetişebilmesi için lüzumlu şartları sağlamak maksadıyla memleketimizde de garptaki örneklerine benzer bir İlahiyat Fakültesinin kurulmasını kararlaştıran Ankara Üniversitesi Senatosu, bu fakültenin şimdilik geniş tutulmasında zaruret olmayan kadrolarını ilişik cetvelde görüldüğü şekilde tespit etmiştir.

Tek Parti Döneminin Son Başbakanı Şemseddin Günaltay, 24 Ocak 1949 tarihinde Meclis'te hükümet programı ile ilgili olarak konuşmada din öğretimi hakkında şunları söyler:

Aziz arkadaşlarım,

Türk inkılabının ana prensiplerini titiz bir itina ile savunmakta devam edeceğiz. Bütün diğer hürriyetler gibi vatandaşın vicdan hürriyetini de mukaddes tanırız. Din öğretiminin ihtiyari olması esasına sadık kalarak, vatandaşların çocuklarına din bilgisi vermek haklarını kullanmaları için gereken imkânları hazırlayacağız. Fakat laikliğin prensibinden ayrılmamıza asla imkân tasavvur edilmemelidir. Bilhassa din perdesi altında bu milleti asırlar boyunca uyuşturmuş olan hurafelerin yeni baştan belirmesine asla meydan vermeyeceğiz. Dinin siyasete ve şahsî menfaatlere alet edilmesine de müsamaha etmeyeceğiz. Bu konuda alınması gerekli sayacağımız tedbirleri yüksek tasvibinize sunmaktan tereddüt etmeyeceğiz. Her türlü vicdan ve düşünce hürriyetinin masuniyeti esastır. Fakat kanaatler ve düşünceler, kanunlarımızın yasak ettiği tahrir ve propaganda mahiyeti aldığı zaman en ağır suç sayılacaktır. Bu husustaki kanunlar da kısa zamanda büyük meclise sunulacaktır. (Dağlı ve Aktürk, 1988, ss. 162-164)

Darülfünun'dan on altı yıl sonra Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nin açılması için Başbakan Şemseddin Günaltay'ın imzasıyla TBMM başkanlığına sunulan kanun oy birliğiyle kabul edilmiştir. Netice olarak ilk aşamada Türkiye'de toplumun her kesiminden gelen yüksek din öğretimi talepleri karşılanmış oldu. Bununla birlikte Cumhuriyet döneminde yüksek din öğretiminin temelleri atılmış oldu.

Şimdi Darülfünun'dan sonra ilk İlahiyat fakültesini açan Başbakan Şemseddin Günaltay'ın kendisini ve düşüncelerini yakından ele almak, yüksek din öğretimi tecrübesini daha anlamakta faydalı olacaktır.

İlk İlahiyat Fakültesi'nin Açılışı

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nin açılması Türkiye'de yeni bir dönemin miladı anlamına gelmiştir. Zira yüksek din öğretimi yaşadığı uzun fetret dönemi sebebiyle büyük bir kırılma ve krizi tecrübe etmiştir. Bu aynı zamanda İlahiyat ilimlerinde bir duraklama, gecikme ve gerilemeyi de beraberinde getirmiştir. İlahiyat Fakültesi'nin açılışıyla ilgili TBMM'de yapılan müzakereler gerçekten tarihi görüşmelerdir. Bu açıdan, söz konusu görüşme ve tartışmalara konunun önemine binaen kapsamlı yer verilecektir.

14 Ocak 1948 tarihinde Van Milletvekili İbrahim Arvas ve arkadaşları, Türk-İslâm İlahiyat Fakültesi açılması için bir kanun tasarısı sundular. 2 Şubat 1948 tarihinde de Fatin Gökmen ve arkadaşları da İslâm İlahiyat Fakültesi açıl-

ması için bir kanun teklifi verdiler (*TBMM tutanak dergisi*, 22-23, s. 3). Çok sayıda milletvekili tarafından desteklenen kanun teklifleri, açılması düşünülen fakültenin ismi ve Ankara'da mı yoksa İstanbul'da mı olsun" gibi tartışmalarla Meclis'te görüşüldü (Ayhan, 2004, s. 237).

Ankara Üniversitesi Kuruluş Kadroları hakkındaki 5239 sayılı Kanuna ek Kanun maddesi şöyledir: Madde 1- Ankara Üniversitesinde 13.VI.1946 tarihli ve 4936 sayılı Kanununun 2. maddesi uyarınca açılan İlahiyat Fakültesinin kuruluş kadrolarına ait bağlı (1) sayılı cetvel 6.VII. 1948 tarihli ve 5239 sayılı Ankara Üniversitesi Kuruluş Kadroları Kanunundaki (1) sayılı cetvele eklenmiştir (*TBMM tutanak dergisi*, 1949, s. 284).

Ankara Üniversitesi'ne bağlı olarak kurulan İlahiyat Fakültesi'nin kadro kanunu tasarısının oylandığı, 4.6.1949 tarihindeki TBMM'nin 101 no'lu oturumunda, oylamaya 250 milletvekili katılmış, katılan üyelerin oybirliği ile, yani 250 üyenin tamamının oyu ile fakültenin kurulması için hükümetin getirdiği tasarı kabul edilmiştir (*TBMM tutanak dergisi*, 1949, ss. 291-296; Ayhan, 2004, s. 239).

Ankara Üniversitesi'ne bağlı İlahiyat Fakültesi'nin açılmadan önce ismi konusunda tartışmaların varlığı söz konusu oldu. Kurulacak fakültenin isminin İslâm İlahiyat Fakültesi veya Türk-İslâm İlahiyat Fakültesi olması bu çerçevede dillendirildi.

İlahiyat Fakültesi'nin Başbakan Şemseddin Günaltay tarafından TBMM'nin 4.9.1949 tarih ve yüz birinci birleşiminde, başkanlığına sunulan ve Bakanlar Kurulunun kadroları hakkında kanuna ek olarak sunulan tasarının gerekçesi şu şekildedir:

Din meselelerin sağlam ve ilmi esaslara göre incelenmesini mümkün kılmak, meslekî bilgisi kuvvetli ve düşüncesinde ihatalı din adamlarının yetiştirilmesi için lüzumlu şartları sağlamak maksadıyla, memleketimizde ve garptaki örneklerine benzer bir ilahiyat fakültesinin kurulmasını kararlaştıran Ankara Üniversitesi Senatosu, bu fakültenin, o zaman için geniş tutulmasında zaruret olmayan kadrolarını tespit etmiştir. (Ayhan, 2004, s. 239)

Yüksek din öğretimini zorlayan sebeplerden birisi de, II. Dünya Savaşı sonrası yeni demokrasi talepleri ve dini kanaat önderleri de dâhil olmak üzere bütün düşüncelere özgürlük verilmesi fikirleri bulunmaktaydı. Din öğretimi, 24 Aralık 1946 tarihinden beri daha sıklıkla yapılan tartışmalar içerisinde girdi. İlahiyat Fakültesi'nin açıldığı yılın başında okullarda din öğretiminin verilmesi tekrar yürürlüğe girdi. Buna göre Cumartesi günü öğleden sonra ebeveynleri-

nin talepleri doğrultusunda iki saatlik bir ders olarak din öğretimi verilmeye başlandı. Ders kitabı Milli Eğitim Bakanlığı ile Diyanet İşleri Başkanlığı beraber ortaklaşa olarak beraber hazırlandı. Din öğretiminin ikinci adımı da, Ekim 1950 tarihinde atıldı. Buna göre din öğretimi zorunlu olmakta ancak ebeveynleri istemeyenlerin bunu bildirmeleri halinde bu dersten muaf olacaklardı. Yalnız bu karar ilkokulların 4.ve 5. sınıflarında uygulandı. Yapılan çerçevesinde dinî konulara ilgi arttı ve camiye gelenlerin sayılarında ciddi çoğalmalar meydana geldi. Dolayısıyla din hizmetlerinin yapacak insan sayısına duyulan ihtiyaçla birlikte yüksek din öğretiminin önemi söz konusu oldu. Nihayetinde İlahiyat Fakültesi açıldı. “Yeni Fakültenin birçok özellikleri, dış gözlemcinin dikkatini çeker. Daha öncekinden farklı olarak, yeni Fakülte, büyük camilere, kitaplıkları ve gelenekleriyle eski dinî merkez olan İstanbul'da değil, Cumhuriyet Türkiye'sinin kalbi ve hükümet makarrı, yeni bir şehir olan Ankara'da idi. Eski medreselerden farklı olarak, Üniversitenin bir parçası ve dolayısıyla Milli Eğitim Bakanlığının nihai denetimi altında idi. Kurulan ilk kürsüler arasında, İslâm sanatı ve dinler tarihi idi” (aktaran Lewis, 1991, ss. 413-414).

İlahiyat Fakültesi açılmadan önce, siyasette olduğu gibi matbuatta da tartışmalar gündeme geldi. Bu kapsamda Cihad Baban şunları söylemektedir:

Bir taraftan Van milletvekili İbrahim Arvas, diğer taraftan Konya milletvekili Fatın Gökmen ve arkadaşlarının hazırladıkları kanun lâyihası, yakında Büyük Millet Meclisi'nde müzakere edilecektir. Her iki milletvekili de, imam ve hatip mekteplerinin kurulması ve ilahiyat fakültesi kurulması hakkında teklifte bulunmaktadır. Kanun tasarısı üzerinde encümenlerde ve Meclis'te fikir münakaşaları cereyan edecektir. Biz bu münasebetle düşündüklerimizi açık olarak kaydetmek istiyoruz.

Laiklik prensibinden zerre kadar inhiraf edecek değiliz. Devlet işleriyle dinî faaliyetlerin ayrı ayrı görüşülmesi şarttır. Din bir politika mevzuu değildir. Yalnız şunu da kabul etmek lazımdır ki, din yalnız fertle Allah arasında bir rabitadan ibaret değildir. Din, cemaatler ve kitlelerin müşterek inancı olarak tezahür eden sosyal bir gerçektir.

Bu itibarla devlet işi değildir. Amma, yalnız ferd işi değildir, cemaat işidir.

Türk rejimi demokratik bir mahiyet arz edince, inan ve iman mevzuu da kendisine rahatça cevlan edeceği serbest bir saha aradı. Devlet işlerine karışmadan din mevzuuna girmemiz için ortada bir takım zaruretler de kendisini hissettiriyordu.

Bir misal: Bir toplulukta bir talebe ile karşılaştım. Liseyi bitirmiş, Amerika'ya gidecek, fakat bir ay evvel babası ölmüş!... Bana yana yakıla: - Efendim dedi, hiç düşünmediğim bir vaziyetle karşılaştım. Bir aydan beri, babamın arkasından bir Fatiha okuyamamamın, ona karşı vicdanî bir vazifeyi yerine getirememiş olmanın

ıstırabıyla yanıyorum. Sayın İbrahim Arvas'ın esbabı mucibe lâyihasında esaslı noktalar var. Köylerde cenazeyi kaldıracak hoca bulunamıyor. Üstelik yeni yeni hamlelerimiz için, münevver hocalar lâzım. Biz hiç hoca yetiştiremezsek, onların yerlerini milletin kafasını hurafelerle besleyecek insanlar dolduracaktır. Hatta daha kötüsünü de söyleyeyim: Halkı her türlü tahrik etmek için, kızıl propaganda bundan istifade edecektir. Zaman zaman köylerden elden ele dolaştırılan semavî mektuplardan bahsedildiğini duyuyoruz.

Ahlâk mevzuu da esaslı surette ele alınmaya değer. Metafizik ve uhrevî olmayan ahlâk müeyyideleri ancak fikrî tekâmülü çok ilerlemiş cemiyetlerde şaz olarak görünüyor. Halbuki dinî ve dünyevî hiçbir nehiy kuvvetine tabi olmayan insanların yapacakları kötülüğün haddi ve hesabı yoktur. Ahlâk mevzuumu da iyi yetmişmiş değerli ilim adamlarımıza teslim etmek, köy hocasını, ıstırap anında teselli veren, ayağı sürçmek üzere olan vatandaşını manevî kudretiyle ayakta tutan, vatan ve memleket mevzuunda hassas, itikatlarını millî ve medenî süzgeçten geçirmiş bir insan olarak yetiştirmek belki de kalkınma davamızın temeli olur. Dini siyasete alet eden, insan gücünü istismar eden, medenî âlemden uzak yaşayarak hurafelerle cemiyeti eteğinden çeken bir zihniyete herkes düşmandır. Fakat iyilik, doğruluk babında, insani düşüncelerini, dinin icaplarıyla teklif etmiş insanlardan bu memleket yalnız fayda görür.

Laiklik prensibini, İslâm dinini Türkiye'den nefyetmek için kabul etmedik. Türk cemaatinin ve Türk milletinin bir dini vardır. Laik olmak dolayısıyla bunu hükümet sahip çıkmayacaktır. Evkaf ve Diyanet İşleri de cemaatin malı değildir. Şu halde içtimaî müessesemiz açıktadır. Halbuki unutmamak lâzımdır ki, komünizm imanı karşısında İslâm âlemi birbiriyle anlaşmış olsa da olmasa da muhkem bir kale rolünü oynamak mecburiyetindedir. Sovyet istilasının emri vakileri karşısında Cavadan Atlantik denizine kadar uzanan İslâm şeridinin kuvvetinden istifade etmenin çaresini mutlaka bulmalıyız.

Sayın İbrahim Arvas'ın ortaya attığı teklif bizi büyük içtimaî meselelerin karşısına getirmektedir. Bu memlekette üzerine doğru gitmek ve ele almak mecburiyetini duyduğumuz bir din realitesi vardır. Bu mevzuu taassubun yapacağı fenalıklardan korkarak temas etmekten çekiniyorduk. Fakat bugün bizi bu konu üzerinde uzun uzun durmaya ve ciddi olarak düşünmeye hadisat cebretmektedir. (Baban, 1948, ss. 1,5)

Diğer taraftan Mehmet Tuncer ise şunları yazmaktadır:

Halifeliğin kaldırılması, medreselerin ve tekkelerin kapatılması, mecelle yerine medeni kanunun kabulü, okullarda din derslerine yer verilmemesi, hattâ dinî bir yazı olan Arap harfleri yerine Latin alfabesinin geçirilmesi hep bu millî kuruluş ve kurtuluş azminin ifadesi olarak birbirlerini tamamlamış tedbirlerdir. Bununla beraber, bütün bunlar yapıldıktan ve din ile devlet birbirinden ayrıldıktan sonra bugün ortada bir boşluk vardır. Halka dinini öğretecek, din vecibelerini yerine getirecek, bilgili ve şuurlu aynı zamanda haksever ve vatansever din adamları neslini sönmekten korumak, daha doğrusu yeniden yaratmak lâzımdır.

Burada şunu kaydetmek yerinde olur ki, “ulema” sınıfına lâyık bilgin din adamları nesli, kaideyi teyit eden istisnalar hariç, yüz yıllardan beri tükenme yolundadır. Osmanlı İmparatorluğu'nun gerileme ve yıkılma devrinde, ne medreselerden çıkan softaları, ne de tekkelerde kurulan şeyhleri dinin hakiki uleması mevkiinde görmek pek nasip olmamıştır. Hâlbuki aynı medreselerin 17. yüzyıla kadar yetiştirdikleri insanlar, yalnız din bilgisinde değil, bütün dünya bilimlerinde, riyaziye ve fena nazariyat ve tatbıkatta Türk ilminin zaman zaman garbî imrendirecek kadar yüksek kültürlü Fatin hocamız gibi, bizim özlediğimiz din adamı din bilgisi kadar dünya bilgisi de tasavvuf kudreti kadar ilmi ve fennî ihtisası da geniş olan ve fikre taalluk eden bu meziyetleri yanında kalbe ve ruha dayanan aynı derecede yüksek meziyetlere sahip adamdır.

(...)

Devletin hatası, ilk zamanların pek tabii sakıncanlığı içinde, eski zihniyetin hortlamasından korkarak din derslerine hiçbir imkân bırakmış olmamasıdır. Bir taraftan da, elde mevcut din adamları kadrosunun düşükten aşağı seviyesi böyle bir ihtirazi, birçok bakımdan haklı kalmıştır. Buna karşılık hakiki bilgi ve gerçek feragatle mücehhez din ulemasına ve hizmetlerine elbette ihtiyaç vardır. Bunu devletin dışında olarak mülâhaza etmek ve devletten sadece buna engel olmamasını istemek daha doğru olmaz mı?

Halkın ihtiyacını duyduğu din adamları ve ulema, öyle sanıyoruz ki, devlet memuru olacak kimseler değildir. Bu dava, sadece ibadet vazifelerini gördürecek imam, hatip veya vâiz yetiştirmekten çok daha şümüllüdür. Din adamı elbet bu hizmetleri görecektir, fakat bunun haricinde lüzumuna göre belki doktor, belki hasta bakıcı, belki öğretmen gibi, gönül rızasıyla, vatandaşların hizmetinde kalacak, yol gösterecek insan olmalıdır.

Öyleleri dinin yalnız harfini değil, hem de ruhunu öğretebilecekler ve kâmil insan olarak muhitlerine örnek olacaklardır. Onlar nimet için hizmet etmeyecek, hizmeti kafi bir nimet sayacaklardır. Zaten bizim dinimiz hiçbir zaman din ilmini dünya ilminden ayrı görmemiş ve bilimi parçalanmaz bir bütün olarak göstermiştir. Din adamları bu vasıfta yetiştirilir ve yetişirse ulema sıfatına tam manasıyla hak kazanırlar. (Tuncer, 1948, ss. 1-2)

İlahiyat Fakültesi açılmadan bir yıl önce, 29 Mayıs 1948 tarihinde Milli Eğitim Bakanı, ortaokulu bitirip de askerliğini yapanların gidebilecekleri İmam hatip kursları açılması teklifine karar verdi. Bunun için Ulus (24 Mayıs), devletin din işlerinde kontrol hakkını elinde bulundurması gerektiğini yazdı. Din öğretmen okullarının Diyanet İşleri Başkanlığına bağlanması Tevhid-i Tedrisat Kanunuyla çelişecekti. Bu sebeple İmam-Hatip Kursları Milli Eğitim Bakanlığına bağlı olmalıydı. Milli Eğitim Bakanı Banguoğlu 3 Ocak 1949'da

Büyük Millet Meclisi'nde, medreselerin yeniden açılmasının asla bahis konusu olamayacağını, çünkü onların kapanması hakkındaki kanunun Atatürk devriminin en önemli belgesi olduğunu açıkladı. Başka İslâm memleketlerinde hâlâ sürüp giden, “medreseli-mektepli” ayrılığına dönmek de akla gelemezdi. Yeni “meslekî din tedrisatı” Atatürk devrimini benimsemiş olan bütün Türk milletinin istek ve ihtiyacını karşılayacaktı. 13 Aralık 1948 tarihli müzakerede milletvekili İhsan Olgun, “imam ve hatiplerin çoğu bugün ehliyetsizdir, demişti” (Jaschke, 1972, ss. 76-77; Sitembölükbaşı, 1995, s. 91)

Ankara'da Yusuf Ziya Yörükân ve Hasan Hüsnü Erdem'in, İstanbul'da da Celâl Hoca ve Kilisli Rifat Bilge'nin koordinasyonu altında 15 Ocak 1949'da on aylık imam-hatip kursları açıldı. Daha sonra farklı şehirlerde sekizi daha öğretime açıldı.

Ulus gazetesi 24 Ocak'ta, bu kurslarda Kur'an'ın Arap yazısıyla okunmasına itiraz etti; ama başka türlü bahis konusu olmadı. 1949 yılı sonuna doğru 50 kadar diploma verilebildi. Yeni kurslar iki yıla çıkarıldı ve meslek okulları mezunlarının da bu kurslara girebilmesi kabul edildi. 1950 bütçesinin tartışılmasında General Fahrettin Altay, Ramazan vâizlerinin yüzde yetmişinin cahil olduklarını söylemişti; eskiden medrese öğrencilerinin yaptıkları bu görev, (Cerre çıkan softalar), anlaşılan artık, çoğu zaman sıradan kişiler tarafından yerine getirilmekteydi. (Jaschke, 1972, ss. 76-77)

Diyanet İşleri Başkanı Ahmed Hamdi Akseki, bir basın toplantısında adeta ilahiyat fakültelerinin öğretim felsefesinin ana ilkelerini tespit etmekteydi:

İslâmın ana kaynaklarını tetkik için Arapçanın önemini belirtti. Bir papağan gibi çabucak ezberlemek yetmezdi. Öğrenci kelimadan başka, modern felsefeyi de öğrenmeliydi. Akseki şu dersleri zorunlu görmekteydi: İtikat, kelâm ve tarihi, ibadat ve tarihi, tefsir, hadis, tarihi ve metodu, ravileri tenkit usulü, dört mezhep, fıkıh ve metodu, hikmet-i teşri (yeni hukuk felsefesi), en mufassal şekilde İslâm hukuk tarihi, içtihat ve metodu, büyük mezhep imamlarının hayatı ve ilmi önemleri, genel felsefe tarihi, mukayeseli İslâm felsefesi ve bunun tarihi, mantık, metafizik, İslâm ahlâkı, ahlâk felsefesi, tasavvuf ve tarihi, din felsefesi, İslâm güzel sanatları ve sosyoloji, genel ve İslâm din tarihi, Muhammed'in hayatı ve ahlâkı, Türk ve Arap edebiyatı. Fakülteye alınabilmek için bir İlahiyat lisesinde altı yıllık bir din ve dil öğrenimi yapmış olmak şart koşulmalıdır ve bu liselerde Doğu dillerinde başka bir de Avrupa dili öğretilmelidir. Öğrenciler hiç değilse 30 yaşında olmalıdırlar. Öğretim heyeti için hâlâ yeteri kadar aday bulunmamaktadır (Jaschke, 1972, ss. 77-78).

Diğer taraftan Milli Eğitim Bakanı Tahsin Banguoğlu da, fakültenin medrese gibi bir eğitim felsefesinin olmayacağını özellikle vurgulayarak “hurafe

ve irticadan” uzak bir anlayışın söz konusu olduğunu işaret etti. Bu çerçevede okutulacak dersleri; fıkıh, tefsir, hadis, psikoloji, sosyoloji, genel ve mukayeseli dinler tarihi, Arapça, Farsça ve Avrupa dilleri yardımcı kursları olarak ifade etti. Öğretim üyesi olarak da, eski İlahiyat Fakültesi profesörleri dışında başka bilginler, bunlar arasında İslâm âleminde, mesela Pakistan’dan bazı zatlar görevlendirileceklerdi. Eski fakülte, belki de o vakitteki “inkılâp havası” yüzünden öğrenci bulamamaktaydı. Şimdi ise yüzden fazla ortaokul mezunu, yeni imam ve hatip kurslarına devam etmekteydi. 31 Ekim 1949 tarihli Bakanlar Kurulu kararıyla, Diyanet İşleri Başkanlığı danışma kurulu üyesi Yusuf Ziya Yörük, İslâm din ve mezhepler tarihi profesörlüğüne; Ankara Etnografya Müzesi Müdürü Hasan Remzi Oğuz, Arık İslâm sanatı profesörlüğüne; Türk Dil Kurumu üyelerinden Hilmi Ömer Budda dinler tarihi profesörlüğüne atandılar. 8 Kasım’da, İslâm hukuku profesörü Esat Ersebük, dekan seçildi Jaschke, 1972, ss. 77-78).

Ankara Üniversitesi rektörü Hikmet Biranda, öğretim yılının başında (31 Ekim) yaptığı konuşmada fakültenin hedef ve amaçlarını tayin ve tespit etmekteydi: “Dinî ruh, büyük, aydınlatıcı bir kuvvet olabilir. Geçen yüzyıllarda tek tek kişilerin başarmış oldukları dinî reformlar, bugün toplumun hayatını etkilemektedir. Bu olayları incelemek ve kavramak, gerektiğinde de rehberlik vazifesi’ uyank bir din enstitüsünün görevidir (Jaschke, 1972, s. 78).

6 Haziran 1950 tarihli geçici öğretim ve sınav talimatnamesi çerçevesinde mecburi ve derse ve seminerler şöyle gösterilmiştir: 1. 2. sömestrlr: Mukayeseli dinler tarihi (2 saat), İslâm dini ve mezhepler tarihi (4), İslâm sanatı ve zanaatları tarihi(3), Arapça ve Farsça (6), Fransızca, İngilizce veya Almanca (6), mantık(1), sosyoloji ve ahlâk (2) (toplam: 23 saat). 3.4. sömestrlr: Hadis’e giriş (1), mukayeseli dinler tarihi (2), İslâm dini ve dört mezhebinin tarihi (2), İslâm sanata ve zanaatları tarihi (3), Arapça ve Farsça (6), Fransızca (6), İngilizce veya Almanca (6), psikoloji ve din felsefesi (2), İslâmî ilimler tarihi (1), (toplam: 24 saat). Birinci sömestre 85, ikinci sömestre 130 öğrenci kaydedilmişti.

Ulus gazetesine gönderilen bir mektupta fakülte için gerekli olan ihtiyaçlar olarak şunlar istenmekteydi: Büyük bir kitaplığın kurulması, burslu öğrenci sayısının artırılması, Arapça dersi saatlerinin çoğaltılması ve daha “insicamlı” bir ders planının hazırlanması.

Adnan Menderes hükümetinin 20 Mayıs 1950 tarihinde TBMM’de sunduğu programda, yüksek din öğretiminin bir ihtiyaç olarak bulunduğu ve din görevlilerinin yetiştirilmesinin buna bağlı olduğunu ve dolayısıyla bu konunun ivedilikle ele alınmasının önemine yer verildi.

Türkiye'deki din öğretiminin haiz olduğu ehemmiyete yabancı araştırmacılar da dikkat çekmektedir. Henry Elisha Allen'e göre Türkiye'de İslâmcılığın geleceği yeni yetişecek din adamlarına bağlıdır: "Din önderi yetiştirme sorunu geniş ölçüde halledilmiş olursa, yaşayan kısmıyla İslâmlığın canlı bir güç olarak Türkiye'de devamı aynı ölçüde sağlanacaktır" (Jaschke, 1972, ss. 78-79).

Gelinen noktaya bakıldığında din öğretiminde, belirli bir mesafenin alındığı görülür. Bunu göre, din öğretimi ihtiyacı bir ölçüde giderilmiş ilkökul programlarında seçmeli olarak 1 Şubat 1949'da din dersi konulmuş, yine üç yıllık İmam-Hatip kursları açılmış ve nihayetinde Ocak 1949'da İlahiyat Fakültesi, din öğretimini gerçekleştirecek kadroları yetiştirmeye başlamıştır (aktaran Albayrak, 1977, s. 272) .

Din görevlilerin idaresi 1950 yıllarında Diyanet'e devredilmiş, daha önce kapatılmış olan 19 tekke ve türbenin kapıları açılmıştır. Hasan Âli Yücel'in Milli Eğitim Bakanlığından ayrılmasıyla Reşat Şemseddin Sirer bakan olmuş; eğitimde sol anlayışlara karşı şiddetli bir mücadele verilmeye başlanmış; dolaısıyla dinî hayat canlanmıştır. Hasan Saka hükümetinden sonra başbakanlığa İmparatorluk zamanında, medreselerde ve ilim çevrelerinde önemli bir yere sahip olan Şemseddin Günaltay getirilmiş; o, adeta kendisine tevcih olunan Başbakanlığa bir hürmet nişanesi olarak okuduğu hükümet programında şunları söylemiştir:

Aziz arkadaşlarım,

Türk inkılabının ana prensiplerini titiz bir itina ile savunmakta devam edeceğiz. Bütün diğer hürriyetler gibi vatandaşın vicdan hürriyetini de mukaddes tanırız. Din eğitiminin ihtiyarı olması esasına sadık kalarak, vatandaşların çocuklarına din bilgisi vermek, haklarını kullanmaları için gereken imkânları hazırlayacağız. Fakat laiklik prensibinden ayrılmamıza asla imkân tasavvur edilmemelidir. Bilhassa din perdesi altında bu milleti asırlar boyunca uyuşturmuş olan hurafelerin yeni baştan belirmesine asla meydan vermeyeceğiz. Dinin siyasete ve şahsî menfaatlere alet edilmesine de müsamaha etmeyeceğiz. Bu konuda alınmasını gerekli sayacağımız tedbirleri yüksek tasvibinize sunmakta tereddüt etmeyeceğiz. (aktaran Albayrak, 1977, s. 272)

Ancak Günaltay, yirmi beş yıl önce kaleme aldığı kitaplarda "İslâmiyet'i en samimi bir Müslüman gibi müdafaa etmiş ve bu hususta yazdığı eserlerde büyük bir şöhret sağlamıştı" (Albayrak, 1977, ss. 272-273).

Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1945-1950 yılları arasındaki politikaları, Osmanlı'dan sonra ilk defa dini alanlarda açılımlara sebep olmuştur. Yine

Medresede yetişmiş bir profesör olan Şemseddin Günaltay'ın Başbakanlığa getirilmesi, Halk Partisi'nin seçmenle arasındaki dinî unsurlara yönelik ciddi bir işaret niteliği taşımaktaydı (Sitembölükbaşı, 1995, s. 23).

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nin kurulmasıyla ilgili kanunla birlikte kadro ve bütçesini bildiren hususlar *Resmi Gazete*'de yayınlandı: 5424 no'lu kanun resmi olarak İlahiyat Fakültesi'ni kurmakta ve öğretim kadrosunun 1 dekan, 8 profesör, 15 doçent ve 29 asistanda oluştuğunu bildirmekteydi. Fakülteye ilk yıl için 43.000 lira olmak üzere bir de bütçe tahsis edilmişti (*Resmi Gazete*, 10 Haziran 1949, 7229).

1933'te kapatılan İstanbul Darülfünun İlahiyat Fakültesi'nden 16 yıl sonra açılan Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kadro kanununun, TBMM Genel Kurulu'nda oybirliği ile kabul edilmesi anlamlıdır. Örgün eğitiminden din öğretiminin çıkarılması sonucu, yetişmekte olan nesillerin millî ve manevî değerleri öğrenmesindeki boşluk ve ihtiyaç kendini hissettirmeye başlamıştır.

4 Haziran 1949 tarihinde kabul edilen 5424 sayılı kadro kanunuyla kurulan A. Ü. İlahiyat Fakültesi, 21 Kasım 1949 tarihinde öğretim hayatına başladı. Fakültenin 1949-1950 ders yılında birinci sınıf itibarıyla ders programı şu şekildedir: Arapça, Farsça, Yabancı Dil (İngilizce, Fransızca, Almanca) Sosyoloji, Mantık ve İlimler Felsefesi, İslâm Dini ve Mezhepler Tarihi, İslâm Sanatı Tarihi, Mukayeseli Dinler Tarihi, 1953-1954 yılında Fakülte'nin bütün sınıfları teşekkül ettikten sonra, okutulan dersler şunlardır: Arapça, Farsça, Yabancı Dil, Klasik Dini Türkçe Metinler, Kur'ân ve İslâm Dini Esasları, İslâm Tarihi, Din Psikolojisi, Din Sosyolojisi, Felsefe, Mantık, Tefsir, Hadis, İslâm Mezhepleri Tarihi, Kelam, İslâm Felsefesi, Dinler Tarihi, İslâm Hukuku, İslâm Sanatları Tarihi, Tezyinî Sanatlar ve Paleografi, Pedagoji, Tasavvuf Tarihi, İnkılap Tarihi.

Fakültenin ilköğretim üyelerini seçmek ve yönetmelik taslağını hazırlayıp senatonun tasdikine sunmak üzere, A. Ü. Rektörü Hikmet Birand başkanlığında, H. Ziya Ülken, Mükrimin Halil Yinanç, C. Esad Arsebük, Şinasi Altındağ'ın bulunduğu bir komisyon oluşturuldu. Bu komisyon tarafından, Esad Arsebük, İslâm Hukuku Tarihi; Yusuf Ziya Yörükân, Kelam ve İslâm Mezhepleri Tarihi; Hilmi Ömer Budda, Dinler Tarihi; Remzi Oğuz Arık, İslâm Türk Sanatları Tarihi. 31.1.1950 tarihli senato kararıyla M. Tayyip Okiç, Dogmatik Bilimler dersi profesörlüklerine seçilmişlerdir. Fakültenin kendi profesörler meclisi teşekkül edinceye kadar, D.T.C. Fakültesi Kurulu'na bağlı olarak öğretim sürdürülmüştür (Ayhan, 2004, ss. 244-245).

Sonuç

M. Şemseddin Günaltay, gerek düşünce planında, gerekse eylem planında hareketli olan böyle bir dönemde ortaya çıkmıştır. O, Osmanlı ile yeni Türkiye arasında köprü vazifesini yerine getiren ender fikir ve siyaset adamlarımızdan birisidir. Zaman zaman siyasi kişiliğinin, ilmi kişiliğinden ağır bastığı görülmekle birlikte, ikisinden birini diğerine tercih etme durumunda kalmamış, her iki vazifesini beraber sürdürmüştür.

Şemseddin Bey'in yaşamı boyunca fikir ve eylemlerinde bazı köklü değişiklik ve dönüşümlerin varlığını gözlemlemek söz konusudur. Bu değişim, eserlerinde, konuşmalarında ve makalelerinde açık bir şekilde gözükmektedir. Kendisinde ve düşüncelerindeki değişikliklerde, zamanın ve şahsiyetlerin etkisi büyük olmuştur. Görüşümüzü aşağıda vereceğimiz anekdotlarla desteklemek mümkündür.

Günaltay, 1915 yılında, İttihad ve Terakki Fırkası'nın Ertuğrul (Bilecik) mebusu olmuştur. Hatta 1918 yılında yapılan kongrede Fırkanın ikinci başkanlığına da seçilmiştir. Bu görevle, o, İttihad ve Terakki Fırkası'nın önde gelen isimlerinden birisi olmuştur. Aynı yıl, Şemseddin Bey, yeni teşekkül ettirilen Teceddüd Fırkası'nın kurucuları arasında görülmektedir. Mütarekeden sonra da Divan-ı Harp'te, harp sorumlusu olarak, İttihad ve Terakki'nin ileri gelenlerini sorgulayan komisyonda görev yapmıştır. 1923'te Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte, II. Büyük Millet Meclisi'ne, Sivas milletvekili olarak girmiştir. 1949 ile 1950 yılları arasında Türkiye Cumhuriyeti'nin 14. Başbakanı sıfatıyla, tek parti devri Halk Partisi'nin son hükümet başkanı olmuştur. 1960 yılına gelindiğinde Günaltay'ın bu kez de yapılan askerî ihtilalden sonra kurulan Kurucu Meclis üyesi olduğu görülmektedir. Yine, aynı Günaltay'ın 1958'de neşrettiği *Hürriyet Mücadeleleri* adlı eserinde daha önce (1918'de) ileri gelenlerini yargıladığı İttihat ve Terakki için, "İlk şuurlu ve geniş hürriyet kıyımı" olarak vasıflandırması, onun çelişkilerinden birisidir. Günaltay'ın İttihat ve Terakki ile İttihat ve Terakki'yi yargılayanlarla, Tek Parti Dönemi Halk Partisi ile ve son olarak askeri ihtilalin olağanüstü şartlarıyla teşekkül ettirilmiş bir Meclis'le beraber çalışabilmesi ve tüm bu oluşumları bir potada toplayabilmesini izah etmek oldukça güç bir durumdur. Ancak, bu "fikrî ve siyasî değişimi, zamanın birçok aydınında, özellikle de "İslâmcı" gelenek içerisinde aydınlarında görmek pekâlâ mümkündür. Bu duruma sebep olan en büyük etken, saltanattan Cumhuriyet'e geçiş sürecinde yaşanan siyasî değişim ve dönüşümlerdir.

Günaltay'ın toplumsal olay ve meseleleri yerinde teşhisi ve bunlara karşı hem siyasî, hem de ilmi çözümler üretmesi, onun kendisine özgü vasıflarındandır. Hayatını, toplumun yanlış fikir ve inançlarıyla mücadele etmeye, batıl inanç ve hurafelerin cemiyetlere verdiği zararları yok etmeye adanmıştır. Sapık mezhep ve tarikatların bu hurafe ve safsatılara kaynaklık ettiğini; çözüm olarak, İslâmiyet'in ilk saflığına dönülmesinin gerekliliğine inanmıştır.

Şemseddin Bey'in yaşadığı zaman diliminde, fikir akımları çok çeşitlilik göstermiş; hepsi de gerileyen, yıkılmaya doğru giden "devletin nasıl kurtulacağı?" sorusunun cevabını kendilerinin vereceğine inanmışlardır. Bu akımları, Garpcılık, İslâmcılık, Türkçülük, Meslekçiler, Sosyalistler ve Pozitivistler diye isimlendirmek mümkündür. Bu düşünce akımları kendi görüş ve programlarını açıklayarak, taraftarlarının sayılarını arttırmaya çalışmışlar; düşünce ve fikirlerini siyasî platformda seslendirmeye gayret etmişlerdir. II. Meşrutiyet dönemindeki fikir akımları içerisinde yukarıda belirttiğimiz ilk üç akım, toplumun çeşitli kesimlerinde tartışılan ve en çok ses getirenleri olmuşlardır. Günaltay, İslâmlaşma, Türkleşme ve Muasırlaşma cereyanlarını birleştirmede, Ziya Gökalp'in fikirlerini benimsemiştir. O, kurtuluş yolu olarak, bu üç fikir cereyanını görmüş ve bunlardan biri değerine feda edildiği takdirde, toplumsal gelişmenin ve çağdaş ilerlemenin gerçekleşemeyeceğine inanmıştır.

İnsan ve toplum için dinin gerekliliğine inana Günaltay, hayatı boyunca İslâm'ın ilerlemeye asla engel teşkil etmediğini, bilakis ilerleme ve gelişmeyi gerçekleştirmek için İslâm'ın dinamizmine ihtiyaç bulunduğunu savunmuştur. Ona göre, İslâmiyet ilmin düşmanı olmadığı gibi, bilakis ilmin teşvikçisi ve hamisidir. Fennin dayanağı nasıl akıl ise, İslâm'ın da teklifi akıllı kullanmaktır.

En büyük toplumsal meselelerimizden biri olan eğitim konusu, mütefekkirimizin üzerinde yoğunlaştığı mevzulardan birisidir. O, eğitim programlarının gereksiz bilgi yığınlarından soyutlanarak yöreselleştirilmesi; öğretmenlerin yeterli ve verimli hale getirilmesi; eğitim ortamının da modernleştirilmesi konusunda çalışmalar yapmış, fikirler üretmiştir.

Şemseddin Bey'in, içtihat konusundaki tavrı oldukça net olmuştur. Ona göre, Arabistan'ın Hicaz çöllerinde yetişmiş olan İmam-ı Malik'in bin küsur yıl önce, o zamanın ve muhitin icap ve ihtiyaçlarına göre yaptığı içtihatların kendisi için bağlayıcı olmayacağını ileri sürmüştür. Kendisinin tabi olacağı kanunların TBMM'ye gelen milletvekillerinin çıkardığı kanunlar olacağını benimsemiştir.

O'nun düşüncesine göre, içtihat kapısı kapandığından beri, İslâm toplumunun terakki kapıları kapanmıştır. O halde yapılması gereken ilmî bir heyetin içtihat geleneğini sürdürmesidir.

Günaltay yabancı dil öğretiminin gerekliliğine değinirken, öncelikle uzman okutmanlar tarafından, kolay ve bilimsel metotlarla bunun gerçekleşmesi gerektiğini savunmuştur. Aksi takdirde, bu yapılanların zaman, emek ve iş kaybından başka bir şeye yaramayacağını ifade etmiştir. Ancak, eserlerinin ilk baskılarında Arapça ve Farsçanın öğrenilmesinin lüzumundan bahsederken daha sonraki baskılarında bu konudaki ısrarından vazgeçmiş ve bölümü eserlerinden çıkarmıştır. Yabancı dil öğretiminde, Fransızcanın tercih edilmesini savunmuş; ancak bunun uzman filologlar ve gelişmiş metotlarla yapılmasına inanmıştır. Şemseddin Bey'in bu konudaki fikir değişikliği, yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin felsefe ve ideolojisi ile paralellik göstermiştir. Bu bağlamda, düşünürümüzde tek parti dönemi Halk Partisi'nin ideoloji ve uygulamalarıyla çatışmama kaygısını taşıdığı gözlemlenmektedir. Ondaki değişiklikler sadece bu mevzuyla sınırlı kalmamıştır.

Avrupa (Batı) hakkındaki düşüncelerinde de Günaltay, Batı'nın çifte standart yaklaşımını ortaya koyarak, Batılıların insan hakları konusunda hassas olduklarını, ancak bu hassasiyetlerini kendi insanları için gösterdiklerini, Doğu ve İslâm Dünyası için, her türlü zulüm ve vahşeti mubah gördüklerini belirtmiştir. Düşünürümüzün, bir asır önce Avrupa hakkındaki kaygı ve endişeleri bugün de aynı şekilde -özünde büyük değişiklikler olmasa da- farklı boyutlarda devam etmektedir. Kısacası, Günaltay'ın Batı hakkındaki haklı eleştiri ve düşüncelerini tarih doğrulamıştır. Bugün Batı'nın hedef ve amaçlarında değişiklik söz konusu değil, ancak metot ve yöntemlerde farklılık mevcuttur. Tarihteki uygulamalar ve günümüz dünyasında meydana gelen yeni gelişmeler bunun en açık kanıtıdır.

Günaltay'ın ilim adamlığının yanında sürdürdüğü, siyasi kişiliği de yapıcı bir konumdadır. Her zaman övgüyle bahsettiği demokratiği ve siyasiliğiyle, Türkiye Cumhuriyeti'ni, tek parti idaresinden çok partili demokratik döneme taşımıştır. Hazırladığı seçim kanunuyla da aşılması güç olan statükoyu ortadan kaldırmıştır. İlk İlahiyat Fakültesi ve İmam Hatip Okulları'nın açılması, onun başbakan iken gerçekleştirdiği icraatlardandır. Hem politikacı, hem de ilim adamı olarak, fikir ve basın özgürlüklerinin sürekli destekleyicileri arasında bulunmuştur.

Kaynakça

- Akşin, S. (1987). *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*. İstanbul.
- Albayrak, S. (1977). *Şeriaten laikliğe*. İstanbul.
- Albayrak, S. (1984). *Türkiye'de din kavgası*. İstanbul.
- Ana Britanica*. (1988). Günaltay. X. cilt. İstanbul.
- Ayhan, H. (2004). *Türkiye'de din eğitimi*. İstanbul.
- Başgil, A. F. (1998). *Din ve laiklik*. İstanbul.
- Bolay, S. H. (1979). Günaltay. *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi* (cilt III). İstanbul.
- Bolay, S. H. (1995). *Türkiye'de ruhçu ve maddeci görüşün mücadelesi*. Ankara.
- Cemal, M. (1974). *Yüzaltmışıç*. İstanbul.
- Ceylan, H. H. (1991). *Cumhuriyet dönemi, din-devlet ilişkileri*. Ankara.
- CHP VII. Kurultay tutanağı*.
- Coşkun, İ. (1991). *Türkiye'de sosyoloji*. İstanbul.
- Çetinkaya, B. A. (2003). *Türkiye'nin modernleşme sürecinde Şemseddin Günaltay*. Ankara: Araştırma.
- Çetinkaya, B. A. (1999). Meşrutiyet devri felsefi hayat: akımlar, temsilciler, telifler ve tercümeleler. *İslami Araştırmalar* 12(2). Ankara.
- Çetinkaya, B. A. (2000). *İzmirli İsmail Hakkı hayatı, eserleri, görüşleri*. İstanbul.
- Çetinkaya, B. A. (2009). Darülfünun'dan sonra ilk ilahiyat fakültesinin Şemseddin Günaltay'ın katkılarıyla açılış süreci: Türkiye'de ilahiyat fakültelerinin konumu ve dini bilginin niteliği. *Uluslararası Sempozyum (16-18 Ekim 2009)*. Ankara.
- Çetinkaya, B. A. (2013). *Türkiye'de aydın ve devlet adamı kimliği*. İstanbul.
- Çubukçu, İ. A. (1973). Cumhuriyet devrinin bir düşünürü, Ş. Günaltay'ın dini düşüncesi. *50. yıl A.Ü. ilahiyat fakültesinin 50. yıl armağanı*. Ankara.
- Çubukçu, İ. A. (1986). *Türk düşünce tarihinde felsefe hareketleri*. Ankara.
- Dağlı, N. ve Aktürk, B. (1988). *Hükümetler ve programları (1920-1960)*, Ankara.
- Doğrul, Ö.R. (30. 04. 1948). *Selamet*, 2(50).
- el-Elbâni. (1988). *Silsiletu'l-ehâdisi'd-datfe*. Riyad.
- Günaltay, M. Ş. (1329). İctihad ne demektir? ve ne gibi ahkâmda içtihat olunabilir. *Sebilürreşad*, 10(246). İstanbul.
- Günaltay, M. Ş. Müslümanlık âleminde intibah emareleri. *İslam Mecmuası*, 1(4).
- Günaltay, M. Ş. (1331). *Zulmetten nura*. İstanbul: Tevsii Tebaat matbaası.
- Günaltay, M. Ş. (1923). *Maziden atıye*. İstanbul.
- Günaltay, M. Ş. (1958). *Hürriyet mücadeleleri*. İstanbul.
- Günaltay, M. Ş. (1997). *Hurafattan hakikate*. İstanbul.
- Hocaoğlu, D. (1994). Sekülerizm, laisizm ve Türk laisizmi. *Türkiye günlüğü içinde*, 29. Ankara.
- Jöschke, G. (1972). *Yeni Türkiye'de İslâmcılık*. (H. Örs, haz.). Ankara.
- Kara, İ. (1978). *Türkiye'de İslamcılık düşüncesi*. İstanbul: Dergah.
- Kara, M. (2013). *Tekkeler ve zaviyeler*. İstanbul: Dergah.
- Karaman, H. (1971). *İslam hukukunda içtihad*. Ankara.
- Kısakürek, M. (1971). Üniversitelerimizde yenileşme. *Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*.
- Kocatürk, M. U. (7 Aralık 1961). Günaltay'la yapılan bir konuşma. *Ulus*.

- Küçük, A. (1997). Şemseddin Günaltay'ın din anlayışı ve İslam'a bakışı. *Türk Yurdu*, 116-117. Ankara.
- Lewis, B. (1991). *Modern Türkiye'nin doğuşu*. (M. Kıratlı, çev.). Ankara.
- Mardin, Ş. (1992). *Modern Türkiye'de din ve toplumsal değişim (Bediüzzaman Said Nursi olayı)*. İstanbul.
- Mardin, Ş. (1993) *Türkiye'de din ve siyaset (Makaleler 3)*. İstanbul.
- Mert, N. (1994). *Laiklik tartışmasına kavramsal bir bakış (Cumhuriyet kurulurken laik düşünce)*. İstanbul.
- Meydan Larousse*. Günaltay. Konya: Türk Anadolu Vakfı.
- Öztürk, K. (1963). *Türkiye Cumhuriyeti hükümetleri ve programları*. İstanbul.
- Reed, H. A. (1966). The faculty of divinity in Ankara. *Muslim World*. XLVI.
- Resmi Gazete*. (10 Haziran 1949). 7229.
- Said Halim Paşa. (1991). *Buhranlarımız ve son eserleri*. (E. Düздаğ, Haz.). İstanbul.
- Sebilürreşad*. (Haziran 1949). c. 2, 48, Haziran.
- Sitembölükbaşı, Ş. (1995). *Türkiye'de İslam'ın yeniden inkişafı (1950-1960)*. Ankara.
- Şahin, K. Günaltay, Mehmet Şemseddin (1996). *TDV İslâm Ansiklopedisi (XIV)*. Ankara.
- Şeyh Muhsini Fani (1311-1329). *İstikbale doğru*. İstanbul.
- T.B.M.M. Tutanak Dergisi*, (24 Ocak 1949). Ş. Günaltay'ın kurduğu hükümetin programı (cilt XV, s. 129). Ankara. Birleşim 36, oturum:1.
- T.B.M.M. Tutanak Dergisi*. (8 Haziran 1949). birleşim:104, oturum:3.
- T.B.M.M. Tutanak Dergisi*. VIII. Dönem, içtima: 3, 20.
- T.B.M.M. Tutanak Dergisi*. (23 Şubat 1949). VIII. Dönem, içtima: 3, 16(2), 451 *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi*, Dönem VII., İçtima:3, XX.
- T.B.M.M., Tutanak Dergisi*, VIII. Dönem, 16.
- T.B.M.M., Tutanak Dergisi*, VIII. Dönem, içtima:3, 20.
- TBMM Tutanak Dergisi* 8, 15.
- TBMM Tutanak Dergisi*. (1949), 101. Birleşim, Dönem: VIII, 20, Toplantı: 3.
- TBMM Tutanak Dergisi*. C.IX, 22-23, X, 3.
- TBMM Tutanak Dergisi*. (1949). Dönem VIII, 12.
- TBMM Tutanak Dergisi* (03.01.1949). Dönem VIII, 15.
- Tunaya, T. Z. (1960). *Türkiye'nin siyasi hayatında Batılılaşma hareketleri*. İstanbul.
- Tunaya, T. Z. (1962). *İslamcılık cereyanı*. İstanbul.
- Tunaya, T. Z. (1988). *Türkiye'de siyasal partiler (İkinci Meşrutiyet dönemi)*. İstanbul.
- Turan, O. (1978). *Türkiye'de manevi buhran din ve laiklik*. Ankara.
- Türk Ansiklopedisi*. (1970). Günaltay. Ankara.
- Türk Ceza Kanunu* (1990). İstanbul.
- Türköne, M. (1993). Modern İslam düşüncesinin başlangıcı meselesi ve Cemaleddin Afgâni efsanesi. *Bilgi ve Hikmet*, 2. İstanbul.
- Ülken, H. Z. (1979). *Türkiye'de çağdaş düşünce tarihi*. İstanbul.
- Yıldırım, E. (1996). *Hadis problemleri*. İstanbul.

HAREKET

Aylık Fikir Mecmuası

MEHMETÇİK
K. DOMANIC

Sev İşbirlikleri Tahlihi
HAREKET

Kakışmazlık, Dima ve
Fili m
Mahmed KAPLAN

Sevgisini Kaybeden
Etiler
Cahil OKURER

İst. Yürütülen Yarınki
Manasrası

Sanat ve Umumi
Şeyriyat
Nurettin TOPÇU

Bahli İstikrarla
Mücadele
Mahmed KAPLAN

Ö L Ü M (elir)
Ali Rıza OZER

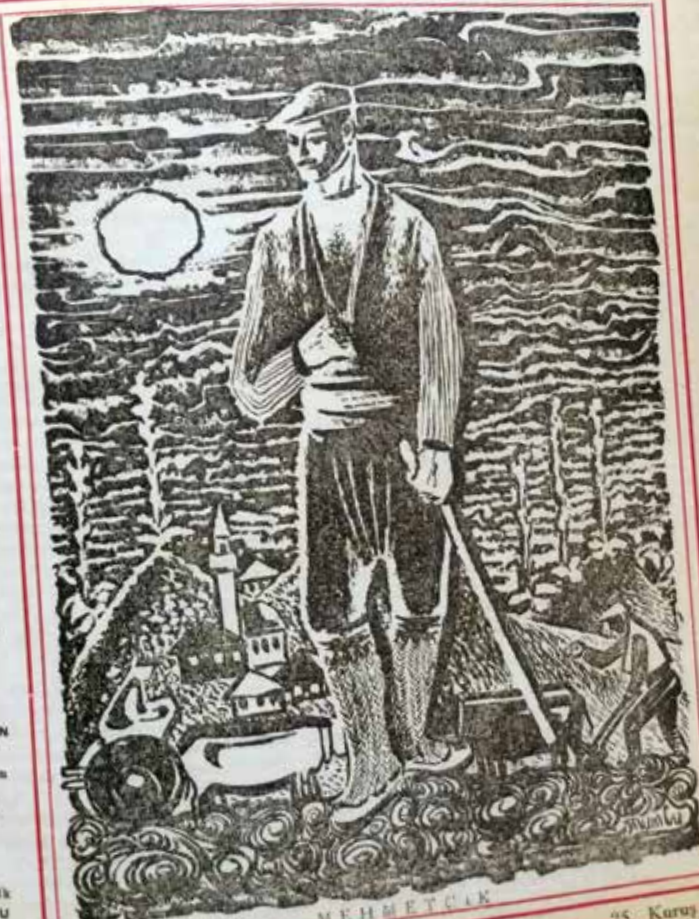
Şeyriyat Manasrası
Nuri HİSAR

İzmirdeki Fethi
Dedesi (elir)
Kalyaçoğlu GOKHAN

Şeyriyat Manasrası
Dünya, den
[André GIDE]

Genç : Mehmetçik
Nurettin MUMCU

SAYI : 4

MEHMETÇİK

25 Kurus

MART — 1953

Fikir ve San'atta

HAREKET

ÜNİVERSİTE
MESE

SİTE
LESİ

Sayı: 30

150 Kuruş

Haziran 1968

1939-1953 Dönemi *Hareket* Mecmuasında Milliyetçi-İslamcı Düşünce

Yasin Özdemir

*İslamcılar, bir memleket çocuğunu yetiştiren emek ve toprağın hakkını nasıl inkar ettiler? (...) İslamcılar ümmet devrinin artığı ile millet kuvveti yaratacaklarını sanırlarken, bir coğrafya ve iktisadın yaşattığı asıl milli tarihi unuttular.**

Nurettin Topçu (1939, Nisan), Bizde milliyet hareketleri, *Hareket*.

İslamcılık dün en kuvvetli seciyesi ve en yüksek ülküsü idi. Bugünkü Türkcülük ne ise dünkü islamcılıkta o idi. Esasen islamcılık Osmanlı Türklerinin milli mefkuresi idi.

Ali Münif İslamoğlu (1943, Şubat), Mehmet Akif, *Hareket*.

Giriş

Hareket, 1939 ve 1982 seneleri arasında aralıklarla yüz seksen yedi sayı olarak neşredilmiş bir düşünce dergisidir.¹ Kurucusu, hayatı boyunca lise öğretmeni olarak görev yapmış, kamusal entelektüel olarak ön plana çıkmış bir felsefe doktoru ve doçenti olan Nurettin Topçu (d. 1909/ ö. 1975) derginin çizgisinde en belirleyici figürdür. Cumhuriyet devri için yayın hayatı uzun dönemi kapsayan dergilerden *Hareket*; birden fazla düşünce akımının kesişiminde özgün bir konumda yer almaktadır.

Bu çalışmanın amacı, bu süreli yayının tüm dönemlerine dair önemli olduğu düşünülen birkaç noktaya kısaca temas etmek ve mecmuanın 1939 ve 1953 yılları arasına ait olan sayılarında² ümmetçi ana akım İslamcılıktan ayrılan,

* Çalışmanın tamamında alıntılarda orijinal imla özellikle korunmuştur.

1 Derginin dizini ve yayın dönemleri hakkında detaylı bilgi için: (Günaydın, 2006).

2 Bu sayıların iki cilt halinde tıpkıbasımı mevcuttur: *Hareket Dergisi (1939-1943)*, 2015 ve *Hareket (1947-1953)*, 2015.

Anadolucu Türk milliyetçiliğini benimseyen İslam davası fikriyatında kimliği, “biz” ve “öteki” kategorileri ile benimsenen milli tarih anlatısını ele almaktır. Anadolu Hanefi³ Müslüman Türklük düşüncesini merkeze alan, yayılmacı milliyetçiliklerden ve seküler milliyetçiliklerden farklılaşan, Türk olmayan Müslümanların olumsuz olarak ele alındığı bu fikriyat, merkez önermeleriyle değerlendirilecektir.

Hareket Hakkında Birkaç Husus (1939-1982)

“Hareket” ismi, Nurettin Topçu'nun lisans ve doktora derecelerini aldığı Fransa'da tanınmış olduğu, resmen talebesi olmasa da gayri-resmi kişisel tanışıklık ile kendisine üstat kabul ettiği Fransız Katolik filozof Maurice Blondel'in⁴ “Action” (hareket) felsefinden gelmektedir.⁵ Yayına hakim olan yazı türü, fikir yazısı olarak anılan denemelerdir. Bunun yanında tarih, edebiyat gibi alanlara ait akademik makaleler, şiirler, kısa öyküler ve çok sınırlı sayıda güncel siyasi yazılar da yer bulmuştur. Batı felsefesi alanında dergi dizinine hızlı bir bakışın ortaya koyacağı üzere *Hareket*'te geniş bir yelpaze vardır. Örneğin “Kierkegaard'ın Türkiye'de Alınlanması” isimli 2008 gibi yakın tarihli ve titizlikle yapılmış bir araştırma, Topçu ve *Hareket*'i bu hususta üç alt başlıktan birisi olarak ele almaktadır (Armaner, 2008).⁶ Ya da Jaen Paul Sartre'den ve varoluşçuluğundan sita-

3 Derginin gerek kurucusu Topçu, gerekse diğer başlıca Türk yazarlarının çoğunun kamusal kimliklerinin de uygun düşeceği şekilde Hanefi-Türk çizginin esas olduğu aşikar fakat mezhep konusunun hassasiyetinden ötürü mecmuaya doğrudan yansımaları nadirattandır. İki örnek vermek gerekirse: “Hanefi'lik bilhassa Türk memleketlerinde yayılmıştır. Esas fikirleri Orta Asya Türk hukuk temayüllerine uygun idi...” (Ülken, 1947). “Şiiilik, komünistlik ve masonluk, yılan gibi barınıyorlar.” (Topçu, 1948b). Yukarıdaki dipnotta zikredilen *Hareket* tıpkıbasımı vesilesiyle *Yenişafak* gazetesi tarafından yapılan bir röportajda Hüsrev Hatemi'nin şu sözleri alıntılanmaya değerdir: “[Topçu] İyi bir insandı fakat aşırı mezhepçiydi. Şii görüşleri tartışmak bile istemezdi. Bu konuda kırıcı sözler söyleyebilirdi.” (Hatemi, 2015).

4 Topçu'da ve dergisinde “Sosyalizm”in niteliği hala etüde muhtaç durumdadır. 1966 sonrası *Hareket*'te özellikle “İslam sosyalizmi” bağlamında yer alan farklı yazarların katkısı ile ortaya çıkan içerik için bir kısmı Arapçadan çeviri farklı düşünsel kaynaklar söz konusudur. Fakat Topçu'nun fikri formasyon yılları için sosyalizm konusunda Blondel'in dolaylı etkisinden bahsetmek mümkündür. Topçu'nun Maurice Blondel'in damadı Charles Flory ile de irtibat halinde olduğunu Blondel-Topçu mektuplaşmasından bilmekteyiz. Flory 1890 ve 1981 yılları arasında yaşamış önde gelen bir Katolik aktivist, senatör ve idareci olup önemli bir üyesi olduğu “Catholicisme social” (sosyal Katoliklik) akımının-oluşumunun, Topçu'nun sosyalizm düşüncesinin kaynaklarından biri olduğunu önermek mümkündür. Bkz.: (Özdemir, 2016).

5 “Hareket, Topçu'nun benimsediği 'hareket (aksiyon) felsefesi' bağlamında adlandırılmış bir dergidir.” (Doğan, 2006). Ayrıca: (*Hareket*, 1939).

6 Aynı çalışmada diğer iki alt başlık, Hilmi Ziya Ülken ve Hüseyin Batuhan'a ayrılmıştır. Anadolu

yişle bahseden tanıtıcı, İngilizceden tercüme bir yazıya rastlamak mümkündür (Tarhan, 1952). Kıta Avrupası'na odaklanarak Batı'ya yer veriş, felsefe alanıyla sınırlı değildir. Stefan Zweig, Oscar Wilde, Paul Valery, René Wellek, Jacques Prévert, Edgar Allen Poe, André Maurois, André Gide, Miguel de Unamuno, Charles Baudelaire ve Raymond Aron çeviri metinlerine *Hareket*'te yer verilen çok sayıdaki Batılı eser sahibinden yalnızca birkaçıdır. Kendi kategorisi içinde *Hareket*'i farklı kılan önemli içerik unsurlarından bir diğeri ise edebiyat dışı sanat alanlarında da kıta Avrupası'na belirli bir önem verilmesidir. Dergide nü heykel fotoğraflarına dahi (görseli kısmen örtme gibi yöntemleri kullanmadan) yer verildiğinin altı çizilmelidir.⁷

Hareket'in aynı zamanda tespit edebildiğimiz kadarıyla bu zamana kadar bir incelemenin konusu olmamış bir kitap yayıncılığı kolu olduğuna da dikkat çekmek gerekir. Dergide farklı zamanlarda neşredilmiş yetmiş yakın eserin çeşitliliğine işaret etmek için birkaçının ismini ve yazarını şöyle zikredebiliriz: Muammer Kaddafi, *Görüşlerim*; Mustafa Sibai, *İslam Sosyalizmi*; Metin Erksan, *Sevmek Zamanı* (Senaryo); Osman Turan, *Anadolu'nun Yurt Edinilmesi*; H. Hüsrev Hatemi, *Akşam Gümrükçükleri* (Şiirler); R. Daval, *Fransız Düşünce Tarihçesi*; Dostoyevski, *Beyaz Geceler*. *Hareket* Yayınları, 1976-1977 yıllarında bugün de faaliyetlerine devam eden Dergah Yayınları'na dönüşmüştür ki bu kurum bir görüşe göre Türkiye'de sağ entelektüel çevrenin en önde gelen yayınevidir (Döşemeci, 2013, s. 182).

Topçu'nun öğretmenlik yaptığı liselerde resmen öğrencisi olmuş veya olmamış, *Hareket*'in yazıhanesine ya da Topçu'nun Çemberlitaş'taki evine sohbetlere gelen, ayrıca kamuya açık çok sayıdaki konferanslarını dinleyen kimselerden müteşekkil bir talebeler/takipçiler grubundan, hatta bir *Hareket* "okulu"ndan, "çev-

düşüncenin kurucu isimlerinden Ülken, Topçu'nun İstanbul Erkek Lisesi'nde öğretmeni, İstanbul Üniversitesi'nde doçentlik tez danışmanı olup *Hareket* yazarlarındandır. Batuhan ise Topçu'nun İzmir Lisesi'nden öğrencisi olup *Hareket* yazarlarındandır. Batuhan ve Topçu arasındaki ilginç ilişki için Bkz. Birgül, (2013, ss. 434-448).

7 Erkek cinsel organı tasviri içeren iki nü örnek: Mart 1947 sayılı nüshanın 9. sayfasında, Mikelanj'in "Zafer"i ve Mayıs 1947 sayılı nüshanın 8. sayfasında, Roden'in "Viktor Hugo" (Resim1)su. Roden'in nü olmayan birçok Hugo tasviri olduğu, Topçu'nun bunlardan birini seçme imkânı olduğu belirtilmelidir. Diğer heykel fotoğrafları: Nisan 1947 tarihli sayının kapağı: Roden'in "Düşünce"si; Mayıs 1947 sayının kapağı: Roden'den "Kale [Calais] Burjuvalarından Biri", aynı sayının 9. sayfasında: "Kilise (Resim2)", 10. sayfasında: "Kale [Calais] Burjuvalarından birinin başı"; Haziran 1947 tarihli sayının kapağı: Cellini Gatano'dan "İnsanlığın fenalıkla boğuşması"; Ağustos 1947 tarihli sayının kapağı Roden'den "Müsrif Çocuk (Baba Evine Dönüş)"

resi”nden bahsetmek mümkündür (Gündoğan, 2000, ss. 89-105).⁸ Bu gruptan bazılarının akademisyen ve hâlâ hayatta olan Türk entelektüel muhiti mensubu kimseler olduğu bilinmektedir. Çiğdem Balım-Harding’e göre Türkiye’de medyanın ve iletişim olanaklarının yeterince gelişmemiş olduğu yıllarda çoğu taşradan İstanbul’a gelmiş zihnen ve ruhen talepkar öğrenciler için bu sıcak sohbetler felsefe, tarih, edebiyat gibi alanlara giriş dersleri olmuş ve bir sosyal çevre ihtiyacını gidermiştir; hatta buradaki hoca-talebe ilişkisinin bazı yönleriyle, bir şeyh-mürşid ilişkisini andırıldığı dahi söylenebilir (Balım-Harding, 1999, ss. 1-18).

Yukarıda, derginin çizgisinde en belirleyici figür olarak nitelendirilen kurucu Nurettin Topçu’nun hangi yayın döneminde neşre ne derece müdahil olduğu konusunda Ezel Erverdi’nin değerlendirilmesi zikre değerlidir: “Birinci dönemdeki 12 sayı (Şubat 1939-Kasım 1939, 7 sayı ve Aralık 1942-Mayıs 1943, 5 sayı) ile Nurettin Bey bizzat meşgul olmuş, 1939’daki sayılara İstanbul’da Cahit Okurer yardımcı olmuştur. İkinci dönemin (Mart 1947-Haziran 1949, 28 sayı) yayınında Nurettin Bey’in yardımcısı Lütfü Bornovalı, zaman zaman da Ahmet Kabaklı’dır. Üçüncü dönemde (Aralık 1952-Haziran 1953, 7 sayı) derginin sahibi Turgut Evren’dir, Nurettin Bey dışarıdan destek verir, yönetir.” (Erverdi, 2009, s. 80). 1966-1982 arasındaki yüz kırk sayıda Topçu’nun (1975’teki vefatından sonra da) fikirlerine uygun düşecek şekilde derginin yönetiminde etkili başlıca ismin Dergah Yayınları’nın kurucusu Ezel Erverdi olduğu ifade edilebilir. Bu çalışmanın konusu olan yayın döneminin ise -1950’li yıllara ait 7 sayı hariç- *Hareket*’te kurucu Topçu’nun neşirde doğrudan en etkili olduğu devir olduğu söylenebilir.

“Biz” ve “Öteki” (1939-1953)

Hareket’in bu çalışmada ele alınan döneminde, vatani oldukça merkezi bir yerde konumlandırılan Anadolu milliyetçiliği düşüncesinin “biz” ve “öteki” kategorileri ele alınacaktır. Mehmet Kaplan’ın “Oğuzlar” başlıklı yazısı bu kategoriler hakkında ilk fikirleri vermektedir (Kaplan, 1939, s. 20). Kaplan, “Türk” kelimesinin çok geniş anlamda kullanıldığını, bu nedenle tarihsel perspektif yardımı ile “hakiki muhtevasının hududlarını çizmek” gerekli olduğunu belirterek milattan önce üçüncü asırdan Kurtuluş Savaşı’na kadar bir özete girer. “Tukyu, Selçuk,

8 Ayrıca: “*Hareket* mecmuası bir fikir cemaatinin naşir-i efkarı değildi. Bu hareket Nurettin Topçu’nun fikirleri ve belki de diğer bir bakışla çok cazip ve kuvvetli şahsiyeti etrafından teşekkül eden bir muhibban cemaatıydı.” Birinci (2009, s. 108).

Osmanlı gibi isimler altında imparatorluklar kurarak, Türk kudret ve medeniyetini temsil eden esas kitle Oğuzlardır” der. Oğuzların başına geçen aileler “parçalanıyor, yabancılarla karışıyor ve bozuluyordu. Bu devreye gelince Oğuz kitlesi, isyanlar yaparak benliğini muhafaza etmek için kendi içinden bir idareci aile çıkarıyor, yeni bir nizam kuruyordu. Orhun kitabeleri onlardaki bu şuuru gösterdiği gibi, Selçuki hükümdarlarına, bozulmuş Osmanlı sülalesine karşı yaptığı isyanlar da bunu ispat eder.” İnsanın ibadet ederek nefesine, içinde yaşadığı toplumda hakim olan ahlaksız fiillerden imtina ederek yanlış düzene isyan ettiği düşüncesini esas alan Nurettin Topçu’nun *Hareket*’inde “isyan” kavramı farklı bir şekliyle karşımıza çıkmaktadır. Bu, Selçuklu ve Osmanlı hanedanlarına karşı olan isyanların, örneğin Celali isyanlarının veya Türkiye Cumhuriyeti’ni kuran Anadolu hareketinin olumlandığı bir isyan düşüncesidir. Osmanlı örneğinde Fatih devri itibariyle işlerin olumsuz olduğu iddia edilir: “Türkmen aileler iş başından çıkarıldı, yerlerine Hristiyan, Yahudi dönmesi ve Oğuz olmayan Müslümanlar geçirildi. Devletin idaresi kapıkullarının eline düştü. Bunlar Anadolu’nun ızdırabını duymuyorlardı.” Rum Mehmet Paşa, Hırvat Kuyucu Murat Paşa gibi insanların Oğuz’u mahvettiği ve netice olarak da halkın devletten nefret etmeğe başladığı öne sürülür. “Yeniçeri”, “köle”, “yabancı”, “Hristiyan”, “Yahudi”, “Oğuz olmayan Müslüman”, “Moğol”, “Tatar”, “Rum”, “Hırvat” olumsuz ötekidir. Buna karşın “Timarlı sipahi”, “Oğuz”, “Türk”, “Anadolulu”, “köylü” olumlu bize işaret eder.

Ahmet Kabaklı “Ayın Hercümerci” köşesinde, “devşirme umerasının mazlum ülkemizde yaptığı gaddarlık”tan bahseder (Kabaklı, 1947a, s. 14). Ali Münif İslamoğlu “Asya’nın Üstünlüğü ve Düşkünlüğü” yazısında Yeniçerilerin sayıları 20.000’e ulaştığında “kanlarının tıynetini” gösterdiklerini söyler (İslamoğlu, 1942, s. 246).

Topçu “Bizde Milliyet Hareketleri” isimli yazısında biz ve ötekiye dair farklı unsurlara şöyle temas eder:

Türkmen Anadoluya gelmeden önce asırlarca bu toprakların vatan kıymeti, insan emeğiyle kaynaşarak kurulmuştu. Anadoluda kuvvetli bir ziraat iktisadını hazırlayan Eti çocukları bu günkü Anadolu köylüsünün ilk cedleridir. On asır evvel bu ülkede yayılan İslam dini ise buradaki yerli halkı yeni bir mefkure içinde tekrar canlandırarak yeni bir medeniyet kurarken asıl milli tarihimiz başlamış oluyordu. İslam dini, Anadoludaki hususiliğini bu çiftçi ve toprağa bağlı yaşayan halkın esaslı seciyelerinden aldı, buradaki maddi unsurların muayyeniyetine büründü. Çölde yaşayan göçebe Arabın İslamı Anadolu köylüsünün ruhunda bambaşka bir mahiyet kazandı. (...) Mukadderatını üstünde yaşadığı toprakla birleştirmiş olan bu

insanın Araba ve Orta Asya Türkmenine üstün ruhu ve ahlaki kıymetlere sahip olduğunu bilmek lazımdır. Çünkü Anadolu'yu ne Arap, ne de orta Asya Türkü gibi göçebe değildir. Toprağa bağlı insan ise, sürekli bir hakikatin mesuliyetini taşıyan demektir. (...) Kısa boylu, tekerlek, yanık yüzlü, sakın alınlı, Eti çocuğu gibi, yine Anadolu'nun çocuğu olan kuru, yanık yüzlü, muhtarip insan da hareket felsefesinin inananlarına örnek olan insanlardır. (...) Bu vatanda Elen nesilleri, toprağa bağlı halkın ruhi kıymetlerini tüccar milletlerin süreksiz ve renksiz seçiyesiyle zehirledi. Eti çocuğu ulu Tanrıya el kaldırıyordu. Elen nesli bu topraklarda, şarap ve sarhoşluğun, şuarsuzluğun ve insan etlerini kımıldatan mestlikle şehvetin allahı olan Baküs'e tapınırdı. Bu vatan çocuklarının nesillerini ilk defa Elenler bozmuştur. (Topçu, 1939a, s. 95)

Bu alıntıda tarım yapan köylü toplumların karşısında ticaret ile uğraşan veya göçebe toplumların konumlandırıldığını görüyoruz ki burada Araplar da Orta Asya Türkleri de olumsuz tarafta değerlendiriliyor. Türklerin göç ettiği Anadolu'nun yerli hakları ise "Etiler" ve "Elenler" şeklinde kabaca iki kategori altında zikrediliyor. Etiler tarımla uğraşan köylü olmak niteliklerinin yanında "ulu Tanrıya el kaldırmak" ifadesi ile de bir nevi tek tanrılı bir dinin inananları imiş gibi olumlu tasvir edilirken Elenler ticaretle uğraşmak ve Baküs'e tapmak ile olumsuz tasvir ediliyor. Yoğun Türk göçlerinin başladığı dönemde Anadolu'da yerleşik olan halklar, özellikle de metinde Etiler olarak geçen Hititler hakkındaki tarihsel olguların ne olduğu bir tarafa, Hititlerin Anadolu insanının cedlerinden kabul edilmeleriyle Türk Tarih Tezi ile ortak bir noktaya varılmış olması başlı başına bir ilginçlik arz etmektedir. Topçu'nun Anadoluçuluğuna bir ölçüde etki etmiş olan ve *Hareket*'te çok sayıda yazısı neşredilmiş olan Remzi Oğuz Arık'ın İkinci Türk Tarih Kongresi'ne katıldığı, kongrede okunmayan fakat kongrenin kitabında yer alan "Proto-Hititler Üzerine" başlıklı bir bildirisinin sahibi olduğu zikretmeye değerdir (Ersanlı, 2003, ss. 216–217).

Hareket'te en önemli öteki kategorilerinden birini de Yahudiler teşkil eder. Dergide ve Topçu'nun tüm külliyatında Yahudi karşıtlığı, artık genelgeçer bir husus olduğu için bu çalışmada ayrıca üzerinde durulmayacaktır.⁹ Ancak Ahmet Kabaklı'nın "Yahudi Kavmine Nutuk" başlıklı yazısı, muhtemelen dergideki en şiddetli ve dikkat çekici Yahudi karşıtı metin olarak alıntılanmaya değerdir:

9 Nurettin Topçu ve Necip Fazıl Kısakürek'te Yahudi karşıtı ifadelerin son dönem Osmanlı İslamcı düşüncesinden değil, Cumhuriyet devrinde Avrupa düşünce akımlarıyla etkileşimden kaynaklandığına dair bir not için Bkz. Duran ve Aydın (2013).

Ey tâife-i yahud.. Kenânilinden çıktın. Dört bucağı dolaştın.. Elhak.. Seyyar kavim imişsin bezirgân kavim imişsin!.. Paranın girdiği yere sen dahi girdin.. Dalkavukluk mürailik. Velhasil her yol ile maksadına nail oldun. Acunun.. Her yanında milyonların, fabrikaların, Kastantineye, Simirn, Engürü, cânibinde bankaların, mağazaların, yalıların var. Şahadet eylerim.. Yaltakçı kavimmişsin.. Cihangir kavimmişsin.. İsayı kalbinden Marks'ı miydenden çıkardın. Avrupa'yı ya uyuttun ya kana buladın. Gâhi melek gâhi âsi göründün. Elhak.. Afyonlu kavimmişsin.. Kalleş kavimmişsin... Müteveffa Hitlerin kılıcına geldin bitmedin.. Hitleri aylar paraladı, rahat ettin. Bakıyyetüssüyuvsun.. Ve Elhak.. Talihli kavimmişsin. Tükenmez kavimmişsin.. Ataların çok kıtale uğradı. Endülüsten Türkiye'ye göç ettin. Kuledibini mekân tuttun. Galatada namın söylendi. Mahmutpaşa'da sesin duyuldu. Adaları, Modaları mangırınla fethettin.. Hiç hatırımıza gelmezken tuttun bize vatandaş oldun. Elhak... Yurttaş kavimmişsin. Vatandaş kavimmişsin!.. Türk ekmeği nice ekmeğtir ey Beniisrail! Sen onun yağlısından ballısından asırlarca yemişsin de yine küfraninimet olmuşsun.. İstanbul'daki saltanatını koyar ke'naneline gidermişsin... Uydurma Yahudi Başkanın ayaklarını öpermişsin.. Çamurluğuna yüz sürermişsin... Ben bunu bilir ve evvelce de söyledim.. Ey Yahudi dölü.. Elhak.. Yüzsüz kavimmişsin! (Kabaklı, 1949).

Buraya kadar görüldüğü üzere Yahudilerle birlikte Ermenilerin ve Rumların da ele alınarak genel bir gayri-Müslim tablosu karşımıza çıkmaktadır; esasen dergide tüm “öteki” kategorileri iç içe geçmiş durumdadır.

Masonların ve “dönme”lerin de olumsuz olarak ele alındığı belirtilmelidir. Ali Münif İslamoğlu Nisan 1943'te tarihin öneminin altını çizdikten sonra Mason ve “dönme”lerin sahip olmadıkları bu kutsala boşuna saldırdıklarını söyler (İslamoğlu, 1943). Ahmet Kabaklı, Ahmet Emin Yalman'ı “memleketi üç beş dönme tüccarın menfaati açısından” görmekle itham eder (Kabaklı, 1948, ss. 14-16). Topçu, Eylül 1947'de dönemin idaresine yönelttiği bir eleştiride “Ortaçağ masonluğunu andıran sandalyaya dayanmış memur zihniyeti” ifadesini kullanır (Topçu, 1947b). Yine Topçu, Aralık 1952'de “[Düşmanlarımız] Mason ordularını Anadolu'ya geçirdiler” diye yazar (Topçu, 1952, s. 8).

Türk olmayan Müslümanların olumsuz bağlamlarda yer almaları özellikle dikkat çekicidir. “Benliğimiz” yazısında Topçu, “Anadolu'da kıyametin dışarıdan kopacağı söylenir ve köylünün ahlakını Arapların, Acemlerin bozduğu bilinir” ifadesinde bulunur (Topçu, 1939f). Yine Topçu, “Millet ve Milliyet” yazısında, “Yabancılar, yabancı oldukları için kendilerinde üstünlük duyarlar, buna en güzel misal, Osmanlı imparatorluğu ve onun artığı olan yabancıların saray ve saltanat etrafındaki iddialarıdır. Bu imparatorlukta müslümanlık kisvesine bürünen Sırp, Arnavut, Arap ve Çerkes çocukları saray ve hükümet kapılarında

en mühim yerleri aldılar. Bunlara ayrı ayrı asillik payeleri verildi” der (Topçu, 1943c). Mehmet Kaplan ise Türklerin kendilerini Araptan, Acemden, Rumdan, Ermeniden ve Arnavuttan ayırdığını, bunun edebi metinlerden ve gündelik dil-den anlaşılabilceğini söyler (Kaplan, 1947a, ss. 2-4). Kaplan, din temelli ortak medeniyete rağmen coğrafyanın şartları gereği Türklerin Araplardan ve İranlılardan farklı karakteristiklerinin olduğunu da söyler (Kaplan, 1948d, ss. 2-3).

“Tarihimiz” (1939-1953)

Hareket yazarlarının yer yer farklılaşan milli tarih anlatısı, derginin fikriyatını değerlendirmede önem arz etmektedir. Ele alınan dönemde, İslam öncesi devirden, Demokrat Parti iktidarına kadar Türk tarihine dair pasajlar bulunmaktadır. Kronolojik olarak en erken döneme referanslarda ilk olarak Mehmet Kaplan tarafından Orhun kitabelerinin ve Oğuz destanının milletin edebiyat ve dil mirasının bir parçası olarak olumlu anlamda zikredildiği dikkat çekmektedir (Kaplan, 1939). Ahmet Kabaklı ise bu dönemin dini inancı ve bu dini inancın bakiyesi hakkında şu satırları yazmaktadır: “Biz Türkler fi tarihinde Orta Asya’da putperest idik. Yerlere, göklere, ağaçlara ve sulara tapınırdık. Zamanla birkaç putperest dinin daha sâliki olduksa da nihayet hak yolunu bulduk. Bulduk amma bu meret itikat hesap ve nesebimize, kanımıza ve canımıza öyle bir işleyiş işledi ki İslamiyeti kabulümüzden beri -ortalama bin yüz sene geçtiği halde şuna buna tapmaktan, şunu ve bunu putlaştırmaktan vaz geçemedik” (Kabaklı, 1947b). Hasan Tanrıkut’un ise bu dönemin inancına olumlu olarak yer vermektedir: “(...) Türk benliğinin hikmete Orta Asya’dan beri büyük istidadı vardır. Biz ahlak hareketine geçerken Türk dehasının an’aneleşmiş en eski mahsulünü aradık ve bulduk. Bu mahsul Pantheismidir” (Tanrıkut, 1939, ss. 175-180). Fakat “Hareket” imzalı bir yazıda, bu dönem, neredeyse inançsızlık ile özdeşleştirilmektedir: “İslamlaşmadan önceki Türklük, hiçbir manevi kuvvet tanııyordu. O sadece maddi kuvvete tapıyordu.” (*Hareket*, 1953).

Malazgirt Savaşı (1071), çok açık bir şekilde milli tarihin başlangıcı olarak anılmaktadır; bu olaydan öncesi irki/kavmi tarihtir: “(...) irki tarihimiz nereden başlarsa başlasın, bu topraklar üzerinde bir millet hamurunun yoğrulmağa başladığı tarih (1071)dir. 1071 denberi bu toprakları kanımızı ve kemiklerimizin tozunu maya yaparak yoğurduk. Bugünkü millet ve vatan realitesi böyle doğdu” (Okurer, 1947, ss. 10-15). Mehmet Kaplan, milli tarihin başlangıcını 1071 olarak kabulde özellikle Yahya Kemal Beyatlı’ya refere etmeyi tercih eder

ve Selçuklu Devleti, Anadolu beylikleri, Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti'ni milletin devletleri olarak zikreder (Kaplan, 1947b, ss. 2-4) (Kaplan, 1948c). Malazgirt Savaşı'na verilen bu öneme uygun bir şekilde Alp Arslan, Topçu tarafından "Aleme yeni bir insan örneği vermek", "aleme mukaddes bir ruh aşlamak" fiilleriyle anılır (Topçu, 1939f, ss. 112-120). Tuğrul Bey, Topçu tarafından milli tarihimizin kurucusu olarak zikredilir (Topçu, 1948a, ss. 2-5). Remzi Oğuz Arık'a göre Selçuk Türkleri "müslümanlığın şampiyonları" olarak yakın şarkta belirmişlerdir (Arık, 1948, s. 2).

Topçu'ya göre Anadolu'ya göçüp Müslüman olma ve yerleşik hayat ile zirai üretime adapte olma milletin oluşumunu şekillendiren iki önemli süreçtir:

Göçebe Türkmenin ayak basıp yerleştiği dünya, Eti çiftçisinin asırlardır üzerinde çalışıp işlettiği ve kendine mahsus bir teknikle anlaştırdığı dünya idi. Göçebe Türkmenin bu toprakta durup onunla kaynaşması ve tüccar iken çiftçi olması bu isme değer bir inkilaptır, bu bir tarihi geçittir (Topçu, 1939a, s. 95).

Onuncu asırda Harranda doğan İslam rönesansı ahlaki feyzini, İslamın mevsuk bir şekili, Muhammedin samimi tarikati olan tasavvufta verdi, ve bu hareket ilk hamlesile, İslam dinine giren Türkmenden o asırlarda Anadolu'da bir millet yarattı. Biz bu rönesansın yarattığı milletiz (Topçu, 1939d, ss. 1-6).

Anadolu, milletin ruhi kuvveti olan İslam'ı ve maddi kuvveti olan zirai üretimi sunmuştur: "Şu halde Anadolu'nun yaşattığı, Anadoluyu yaratmış olan ruhi kuvvet İslamın kucağından, maddi kuvvet ise bu toprağa emek katmış ve orada teknik yaratmış olan çok eski kavimlerin tarihinden süzülüp gelmiştir" (Topçu, 1939a). Fakat eski/gayri-Müslim Anadolu'ya yerleşik hayat ve zirai üretim konularında duyulan şükranın sınırları vardır; İslam öncesi Anadolu'yu "yakından benimsemek" mümkün değildir: "Türkmenin Anadolu'ya getirdiği bir inkilaptır, yeni bir ruhtur. İslam olmadan evvelki Anadolu, bize benzemiyor. İslam onun ruhunu değiştirmiştir. Bu ruh başkılığı sebebiyle biz Anadolu'nun İslamdan evvelki tarihini yakından benimseyemiyoruz" (Topçu, 1939f). Son kertede, Topçu'ya göre ruhi kuvvet, maddi kuvvetten üstündür: "Eti ve Elen halkının seciyesi kendiliğinden asla bir Alpaslan'ın seciyesini meydana getiremezdi, Alpaslan'ın çocuğu olan Anadolu köylüsünün seciyesinin en mühim tarafını, sonra bütün asırlarda bozulan, bu başlangıçların ruhi kuvveti olan İslam dini izah edebilir" (Topçu, 1939e, ss. 60-64).

Osmanlı asırları ise çoğunlukla iki devir şeklinde ele alınmaktadır: Doğru, esaslı, gurur duyulan ilk devir ve yanlış, bozulmuş, benimsenmeyen ikinci devir. Yıldırım Beyazıt, Yavuz Sultan Selim ve Fatih Sultan Mehmet saltanatları

umumiyetle birinci devre dahil edilmektedir (Topçu, 1948c, ss. 6-87; İslamoğlu, 1942, ss. 244-248; Bornovalı, 1947c, ss. 9-11). Mehmet Kaplan kurumlara odaklandığı bir yazısında on altıncı yüzyıla kadar dengeli ve sağlıklı birer kuvvet merkezi olan üç ortaçağ kurumunun -saray, yeniçeri ocağı ve medresenin- 17. yüzyıldan itibaren bozulmaya başladığını öne sürer (Kaplan, 1948a, s. 3). Hüseyin Batuhan, Osmanlı İmparatorluğu'nun Kanuni'ye kadar olan devir içinde aranması gerektiğini söyler (Batuhan, 1939, ss. 182-163). Topçu, "milli varlığımızı temsil eden asırlar"ın on beşinci yüzyılda "Bizansın alınması" ile bittiğini yazar (Topçu, 1939d, ss. 1-6). Nitekim "(...) imparatorluğun son asırlarında hükümet kuvvetinin millete karşı bir düşman cephesi olduğunu açıkça görmek kabildir. İmparatorluğun üçüncü asırdan sonra biz Anadolu'da karşı karşıya iki kuvvet görüyoruz. Hükümetle millet, zalimlerle mazlumlar" (Topçu, 1939a, ss. 95-96). Topçu'nun aynı zamanda Osmanlı asırlarının tamamını olumsuz tasvir ettiği pasajları da vardır: "Osmanlı saltanatı devrindeki cahillerin elinde gördüğü zulüm ve ceberrut onda [köylüde] hile kabiliyeti yaratmıştır. (...) Şehirlerin ve devlet kapılarının yetiştirdiği sözde münevver altı asır içinde bir gün bu memleketin hakiki sahibine hiçbir şey vermemiştir. Devlet merkezinin memleket halkı içine yolladığı sözde münevver pek çok vasıtalarla bu sahib olan halkın varını yok etmeye çalışmış, ona bir zerre irfan götürmemiştir" (Topçu, 1939f, ss. 112-120). Topçu'nun Osmanlı'ya dair eleştirilerinin merkezinde İmparatorluğun Anadolu köylüsüne yönelik politikaları ve Anadolu'nun esas yurt/anavatan olarak görülmemesi yer almaktadır: "Anadoluyu kuran maddi kuvvete gelince, bu kuvvet altı asrın ayakları altında ezildi ve bu günkü hasta, cılız varlık elimizde kaldı. Bu kuvvetin ezilmesine sebep, Osmanlı imparatorluğunun, imparatorluğu yaratmış olan Anadolu'yu Ana vatan olarak yaşatmaması, bilakis aç müstemlekeleri doyuran bir anbar gibi kullanmasıdır. İnsan anbarı, Zahir anbarı, vergi anbarı" (Topçu, 1939a, ss. 95-96). Benzer görüşler, başka yazarlar tarafından da dile getirilir: "Osmanlı imparatorluğu zamanında Anadolu köylüsü akla iki sebepten dolayı geliyordu. Birincisi vergi, ikincisi askerlik. Çünkü Anadolu köylüsünün o zaman koruyucusu yoktu" (İzgi, 1948). Anadolu'nun anavatan olarak benimsenmediği görüşü Mehmet Kaplan tarafından da ifade edilir: "Osmanlı İmparatorluğunun en büyük hatası ana vatani ihmal ederek milli kuvvetleri yabancı ülkelerde heba etmesi olmuştur" (Kaplan, 1947b, ss. 2-4). Bu bağlamda Celali isyanların dahi Topçu tarafından (Nizam Ahmet müstear ismiyle kaleme alınan bir yazıda) olumlanması dikkat çekicidir: "Anadoluda Osmanlı imparatorluğu içinde Celali adı verilen eşkiya hareketleri, hakikatta, şehirlerde doğan tahakkümlere, zulümlere karşı, beylere, valilere ve haksız memurlara karşı ayaklanmış olan Anadolu köylüsünün hak isteyen hareketini temsil ediyor" (Ahmet, 1939, ss. 92-94).

Osmanlı geçmişi hakkında eleştirel görüşlerin, edebiyatı da kapsadığının altı çizilmelidir. Topçu, Fuzuli ve tasavvuf şiiirleri hariç, Osman edebiyatı ile ilgili şu satırları kaleme alır: “Osmanlı edebiyatı başından sonuna kadar kasidedilik, meddahlık ve mersiyeçiliğin, yani ruhu satılmış bir dalkavukluk eserinin abidesini yaratmıştır. (...) Fuzuli ile tasavvuf şairlerini istisna esersek tereddütsüz olarak bu edebiyatta edebi, bedii hiç bir kıymet bulunmadığını söyleyebiliriz” (Topçu, 1939b, ss. 193-197). Bu konuda Topçu’nun self-oryantalist tasvirler içeren ifadeleri dahi bulunmaktadır: “Fuzuliden başka divan şairlerinin göbekleri üzerinde çubuk yakarken veya ağızlarına avuç dolusu inci doldurulurken yazdıkları maharetli, işlemeli, parlak kafiyeleri şerh etmekten bıkmış usanmıştık” (Topçu, 1943b, ss. 361-66). Mehmet Kaplan ise o kadar şiddetle olmasa da divan edebiyatını eleştirir: “Divan Edebiyatında öğmek ve sövmek, methiye ve hiciv nevilerini doğurdu ve bunlar asırlarca devam etti” (Kaplan, 1948b, s. 4). Tanzimat dönemi, II. Abdülhamit’in saltanatı ve II. Meşrutiyet devri *Hareket*’te belirli bir vurguyla zikredilen dönemlerdir. Topçu 1939 senesinde “bir asırdan beri yapıldığı söylenen inkılaplar”dan (Topçu, 1939c, ss. 161-166) ve “tanzimattan bu güne kadar Türk cemiyetinin yaptığı pek çok ve tezadlı tecrübeler”den (Topçu, 1939d, ss. 1-6) bahseder. II. Abdülhamit saltanatı için farklı *Hareket* yazarları tarafından uygun görülen kelime “istibdat”tır.¹⁰ Nitekim II. Abdülhamit, Mehmet Kaplan’a göre Rusya ile olan savaşı bahane ederek millet meclisini kapatmış, hürriyet taraftarlarını sürgün etmiş, hafife teşkilatını kurmuş ve matbuata amansız bir sansür getirmiştir (Kaplan, 1948a, s. 3). Buna uygun olarak, II. Meşrutiyet ilanı ve ilk zamanları olumlu olarak ele alınır; ancak son değerlendirmede II. Meşrutiyet devri ve İttihatçılar fevkalade negatif bir şekilde tasvir edilir. Mehmet Kaplan “Cumhuriyet’e kadar milli varlığı ve memleketi perişan eden bir anarşi hayatı”ndan söz eder (Kaplan, 1949b, ss. 8-10). Topçu ise “Memlekette inkılab yapmak iddiasile, garplılaşmak davasile doğan meşrutiyet”ten bahseder ve “bu inkılabı yapanlar, memleketin asıl halkına yabancı, milletten olmayıp yalnız istismar gayesile ve devleti ellerine geçirmek emelile hareket eden bir sürü tufeyli ve çapulcudan ibaret” der (Topçu, 1939b, ss. 193-197). “İlanından pek az sonra huysuzlaşan meşrutiyet inkılabı rezaleti” (Bornovalı, 1947a, ss. 3-6) ifadesini kullanan Lütfü Bornovalı’ya göre “[1908 inkılabı] başlangıçta hakiki bir idealin ifadesi olan coşkulu bir heyecan ancak dokuz ay kadar asaletini muhafaza edebilmiş ve hemen sonra soysuzlaşarak bir kin ve rekabet fırtınası halinde namuslu insanları lekelemek, bir çok masum kanları akıtmak için vasıta yapılmıştır” (Bornovalı, 1948a, ss. 6-7).

10 Örneğin: Otuz üç sene süren Abdülhamit istibdadı.” (Kaplan, 1949b). “istibdat seneleri” (Topçu, 1943a). “... Abdülhamid devrinin istibdadıdır...” (Bornovalı, 1947b). “memleketin içinde kıvrandığı istibdat” (Bornovalı, 1947a).

Büyük Millet Meclisi'nin açılması ve idaresi, Milli Mücadele ve Cumhuriyet'in ilanı *Hareket*'te heyecanla ve son derece açık bir şekilde olumlanır. Topçu'ya göre "Anadoluda kurulan milli hükümet, bu adını Anadolu çocuklarının eseri olmasından alıyordu. Devlet merkezinin Ankara'da, Anadolu'nun göbeğinde kurulmuş olmasından gurur duymayan bir Anadolu yoktur" (Topçu, 1943c, ss. 355-357). Cahit Okurer'in görüşü bunu destekler niteliktedir:

Osmanlı İmparatorluğu kurulduğundan biraz sonra başlayarak Anadolu'nun, daima kendi dışındaki istikamet ve sahalara akan bir kaderi vardır. Denebilir ki Anadolu, Türkmenlerin fethinden beri, ilk defa istiklal savaşında, asıl sınırları içinde bütün haline gelmiş bir yurdun şuuruyla çerçevelemiştir. Bir tarih ve hal realitesine dayanan Milliyetçiliğimiz bu realizmi yüzünden, yalnız başına ne his, ne kan, birliğine dayanır. Bu vatan üzerinde yaşayan insanlar arasında tarihi bir kader ve ıstırap, toprak ve menfaat birliği vardır. Onun için... (...) İstiklal savaşına kadar milliyetçiliğimiz, kökleri toprağımızda olmanın, meyveleri toprağımızdan dışarı sarkan bir ağacı yetiştirmek, büyümek dileği gibiydi. (Okurer, 1947, ss. 10-15)

Topçu'ya göre "Mektep sıraları üstünde geceleri gaz lambasile çalışan Meclis, yamalı hırkasile adalet dağıtan Hazreti Ömerin Allah sevgisini yirminci asırda tekrar yaşatan 'Kabeyi millet' olmuştu" (Topçu, 1948a, ss. 2-5). Cumhuriyet rejimi savunusu ve saltanat karşıtlığı *Hareket*'te aşıkâr tutumlardır; bağlam gereği Hüseyin Avni Ulaş ve Namık Kemal bu tutumların önemli temsilcileri olarak tasvir edilir.¹¹ Ancak cumhuriyetçi görüşe rağmen yeni rejime yönelik eleştirel bir tutum söz konusudur. Lütfü Bornovalı "İstiklal Harbi ile, kısa zamanda harici kurtuluşumuzu yaptık. İnkılaplar başardığımızı iddia etmekteyiz. Bütün dünyaya üstün olduğumu iddia ettiğimiz inkılapların neticesi, zümreler ve partiler dalgalanması içinde kin ve menfaat boğazlaşmasıdır" şeklinde yazar (Bornovalı, 1948b, s. 12). Mehmet Kaplan'a göre "cumhuriyet devrinde gerçekten mütefekkir adını alacak hiçbir büyük şahsiyet yetişmemiştir" (Kaplan, 1949a, ss. 3-5). Topçu ise yeni rejimi fikri açıdan şiddetle eleştirirken eski rejim ile devamlılık iddiasında bulunur: "Bütün düşüncülerimiz saray ve enderon zevkile dolu; hala divan edebiyatının artığı, aynı mubalağa sanatı içinde gidene mersiye, gelene

11 "(...) Namık Kemal bunun üzerine kasideyi mükemmel okumuş olduğunu ve ondan sonra da padişahlara mezar taşından fazla kıymet vermediğini söyler. (...) Kemal'in aynı zamanda meşrutiyeti daha medeni bir hükümet şekli olarak ele alması bunu cumhuriyete tercih ettiği için değildir." (Okurer, 1939). "Saltanata ilk evvel isyan eden benim [Hüseyin Avni Ulaş] arkadaşlar, efendiler, hareketi milliyeye başlamadan yedi ay evvel o saraya hücum ve isyan edenlerdenim. Hakkı hükümrandan değil o saray herhangi bir adam çıkarsa Yunanlı ve İngiliz kadar düşmanımdır. İster paşalar olsun, ister hocalar olsun, ister hacılar olsun, kim olursa olsun düşmanımdır." (Balım, 1948). "[Hüseyin Avni Ulaş] İliklerine kadar da cumhuriyetçi idi." (*Hareket*, 1948).

methiye yazmakla mevki ve mansıp kazanan bir tufeylilik ruhu gençliği terbiye ediyor” (Topçu, 1939c, ss. 161-166). Mehmet Kaplan da dil reformunu eleştirirken yine eski rejimin olumsuz bir unsuru olarak divan edebiyatına gönderme yapmayı tercih eder: “Uydurma dil, yaşayan edebiyatı da halkın ekseriyeti için ölü bir hale getirmiştir. Nurullah Ataç gibi Türk edebiyatının bir canlı şahsiyeti bu cereyanın kurbanı olarak, bugün tıpkı divan yazarları gibi halkın ve okuyan kitlenin takip edemediği (...) ölü bir muharrir haline haline gelmiştir” (Kaplan, 1949c, s. 2). Yeni rejimin ülkeyi “demirağlarla örme” şeklinde anılan demiryolu hamlesinden ironi ile bahsedilir (Balım, 1947, ss. 11-12). Mehmet Kaplan “İs-sız bozkırlar ortasında, küçük bir Amerikan şehri gibi yükselen (..) Ankara suni bir şehirdir” şeklinde yazar (Kaplan, 1949a, ss. 3-5). Başta hac ibadetine yönelik kısıtlama olmak üzere yeni rejimin dini politikalarına yönelik kısa bir eleştirel ifadeyi 1947’de görmek mümkündür (Kaplan, 1947a, ss. 2-4). 1948 yılına gelindiğinde Topal Osman olayı ve İzmir Suikastı gibi tartışmalı konulara yine eleştirel bir şekilde temas edildiği görülmektedir: “Fikir hürriyetini boğmak için Topal Osman gibi bir şakinin ellerine iğrenç silahlar vermekte gecikmemiş, vicdanları ürperten cinayetler işlenmiştir. (...) pek mahdut şahıslara ait İzmir suikastını büyük bir kütleye teşmil ederek terör hareketlerine başlanmıştır” (Bornovalı, 1948a, ss. 6-7). 1946 senesinde çok partili rejime geçiş sürecinin başlaması ise Topçu tarafından 1876 ve 1908 benzetmeleriyle bir hürriyet döneminin başlangıcı olarak ele alınır (Topçu, 1947a, ss. 4-5). Çok partili geçişin başlamasıyla ilgili temkinli bir değerlendirme 1949 yılında Mehmet Kaplan tarafından yapılır: “Otuz üç sene süren Abdülhamit istibdadından sonra Cumhuriyet’e kadar milli varlığı ve memleketi perişan eden bir anarşi hayatı yaşadık. Cumhuriyet devrinde Türkiye’ye tek parti hakim oldu. Şimdi tekrar bir karışık devre girdik. Anarşi şimdilik söz ve yazı sahasında tecelli ediyor. Zamanla bunun hareket sahasına intikal etmiyeceğini kim temin edebilir?” (Kaplan, 1949b, ss. 2-4). Kaplan, 1952’de, *Hareket*’in Demokrat Parti iktidarındaki ilk sayısında ise şu satırları yazacaktır¹²:

Türkiye’nin artık eski Türkiye olmadığı ve yarın bugünkünden daha başka bir çehre arzedeceği gayet açıktır. Bu yeni manzaradan memnun olmayanlardan bazıları başlarını dün’ün yastıkları üzerine dayamak istiyorlar. Ya geçen otuz seneden daha öncelerine, çökmüş imparatorluk devrinin içtimai nizamına ve kıymetlerine yahut da henüz esaretinden kurtulmuş olduğumuz Halk Partisi ideolojisine, Atatürkçülüğe sarılmak lazım geldiğini söylüyorlar. Tarih bize aşılış olan merhalelerin bir daha tekrarlanmadığını, her yeni içtimai durumun yeni bir davranış tarzını icabet-tirdiğini gösterir (Kaplan, 1952, s. 3).

12 Kaplan’ın DP iktidarıyla ilgili nihai değerlendirmesinin ne olduğu hususunda 27 Mayıs’ın hemen sonrasında Cemal Gürsel’e yazdığı şükran ve saygı dolu mektuplar oldukça aydınlatıcıdır: (Karaca, 2008).

Sonuç

Hareket'in 1939-53 döneminde Yahudilere ağırlık vermek üzere İmparatorluk ve Cumhuriyet dönemi gayri-Müslim unsurları; Arnavut, Çerkes, Arap, Asem gibi İmparatorluk ve Cumhuriyet sınırları içinde ya da yakınında olmuş Türk olmayan Müslümanlar; Masonlar ve “dönme”ler; büyük Türk göçleri öncesi Anadolu'nun “Elen” olarak refere edilen unsuru; açık bir şekilde “öteki” kategorisinde yer alır. İmparatorluk döneminde Tatarlar veya İslamlaşma öncesi Orta Asya Türkleri gibi Anadolulu veya İslam olmayan Türklerin yoğun ve açık bir şekilde ötekileştirilmemekle birlikte “farklı” konumlandırıldığı söylenebilir. “Biz”den kasıt Hanefi, Anadolulu, çiftçi-köylü Oğuz Türküdür. “Etiler” olarak zikredilen Hititlerin Anadoluluk ve çiftçi-köylülük üzerinden Türklerin atalarından kabul edilmesi gibi şaşırtıcı şekilde Türk Tarih Tezi ile ortak bir düşünce söz konusudur.

Dergiye hakim olan Anadolucu milli tarih anlatısı, 1071 yılında başlamaktadır. Bu anlatıda İslam öncesi ve Anadolu öncesi geçmiş çok kısıtlı ve çelişkili bir şekilde yer almaktadır. Anadolu'da miras alınan yerleşik hayat ve zirai üretim ile İslam, milletin başlıca yapıtaşları olarak görülmektedir. Selçuklu ve beylikler dönemi, milli tarihin tam anlamıyla benimsenen devirleridir. Osmanlı İmparatorluğu, ekseriyetle, kısmen benimsenen ve kısmen benimseyen, kronolojik sınırları son derece muğlak iki devirle ele alınmaktadır; bazı bağlamlarda ise tüm asırlarıyla olumsuz tasvir edilmektedir. 1876 ve 1908 anayasal reformları prensip olarak olumlu anılmakta ancak nihai amaç bir cumhuriyet olduğu için yetersiz bulunmaktadır. II. Abdülhamit'in saltanatı, İttihat ve Terakki yönetimi ve CHP tek parti devri açıkça eleştirilmektedir. Aşık olan cumhuriyetçi söylemde Milli Mücadele ve bilhassa ilk milli meclis idaresi benimsenmekte fakat 1923-45 tek parti yönetimine yönelik eleştiriler yer almaktadır. 1946'da başlayan çok partili sisteme geçiş ise hem bir hürriyet devrinin başlangıcı olarak umutla hem de bir ölçüde belirsiz bir dönem olarak temkinle değerlendirilmektedir.

Yerliliği esas alan *Hareket*, “1925'te kapatılan *Sebilürreşad*'ı sayılmazsak, Cumhuriyet döneminde İslamî duyarlılıklara dayanan ilk dergi”dir (Çınar, 2013, s. 175), muhafazakâr ve Anadolucu-milliyetçi çizgidedir. Öte yandan etüde muhtaç, muğlak bir “ruhçu-İslami sosyalizm” teklifi vardır; nü heykel dahil olmak üzere sanat alanında ve özellikle felsefede kıta Avrupa'sına belirli bir önem verir. *Doğu Batı* dergisinin Nurettin Topçu'yu Ahmet Hamdi Tanpınar, Kemal Tahir, İdris Küçükömer, Mehmet Ali Aybar, Peyami Safa, Cemil Meriç,

Oğuz Atay, Erol Güngör, Hasan Âli Yücel ve Hikmet Kıvılcımlı ile birlikte konuştuğu sayı¹³ için tercih ettiği “Araftakiler” başlığının Cumhuriyet devri entelektüel tarihimizin çerçevesinde fevkalade isabetli olduğu ifade edilebilir. Kurucusu ile kelimenin tam anlamıyla bütünleşmiş fikir dergilerinden olan *Hareket* için de “arafta” nitelemesi uygun görülebilir.

Kaynakça

- Ahmet, N. (1939, Nisan). Şehirler. *Hareket*, 92–94.
- Arık, R. O. (1948, Aralık). Türk medeniyet ve sanat tarihi. *Hareket*, 2.
- Armaner, T. (2008). Turkey: The reception of Kierkegaard in Turkey. J. Stewart (Ed.), *Kierkegaard's International Reception: The Near East, Asia, Australia and the Americas* (ss. 3–21). Ashgate.
- Balım, A. İ. (1947, Ağustos). Siladan mektuplar. *Hareket*, 11–12.
- Balım, A. İ. (1948, Mart). Hüseyin Avni Ulaş'ın büyük ruhuna. *Hareket*, 5–8.
- Balım-Harding, Ç. (1999). The last of the Anatolian nationalists: Nurettin Topçu. C. Hillenbrand (Ed.), *Studies in Honour of Clifford Edmund Bosworth: The Sultan's Turret* (ss. 1–18). Leiden: Brill.
- Batuhan, H. (1939, İlkteşrin). Beşeriyet Son Peygamberini Bekliyor. *Hareket*, 182–183.
- Birgül, M. (2013). *İrade Hareket İsyân: Nurettin Topçu'nun Entelektüel Biyografisi 1*. İstanbul: Dergah.
- Birinci, A. (2009). *Hareket* mecmuası. İ. Kara (Ed.), *Nurettin Topçu* (ss. 107–115). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Bornovalı, L. (1947a, Aralık). Mehmet Akif ve büyük eseri. *Hareket*, 3–6.
- Bornovalı, L. (1947b, Temmuz). Zavallı neslimiz. *Hareket*, 5–6.
- Bornovalı, L. (1947c, Mart). Üniversitemiz. *Hareket*, 9–11.
- Bornovalı, L. (1948a, Nisan). Partiler karşısında Hüseyin Avni. *Hareket*, 6–7.
- Bornovalı, L. (1948b, Mayıs). Gandhi ve düşündürdükleri. *Hareket*, 12.
- Çınar, M. (2013). *Anadoluculuk ve Tek parti CHP'de sağ kanat*. İstanbul: İletişim.
- Doğan, D. M. (2006, Ocak). Nureddin Topçu'nun “Hareket”i. *Hece*, 109, 360–366.
- Döşemeci, M. (2013). *Debating Turkish modernity*. New York: Cambridge University Press.
- Duran, B., & Aydın, C. (2013). Competing occidentalisms of modern Islamist thought: Necip Fazıl Kısakürek and Nurettin Topçu on Christianity, the West and modernity. *The Muslim world*, 103(4), 479–500.
- Ersanlı, B. (2003). *İktidar ve tarih: Türkiye'de “resmi tarih” tezinin oluşumu (1929-1937)*. İstanbul: İletişim.
- Erverdi, E. (2009). Bir izin peşinde. İ. Kara, (Ed.), *Nurettin Topçu* (ss. 77–85). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Günaydın, Y. T. (2006, Ocak). *Hareket* dergisi dizini. *Hece*, 109, 561–635.
- Gündoğan, A. O. (2000, Mayıs). Nurettin Topçu. *Doğu Batı*, 11, 89–105.
- Bir izah. (1939, Mayıs). *Hareket*, 127–128.
- Merhum Hüseyin Avni Ulaş hakkında açtığımız anket. (1948, Nisan). *Hareket*, 8–9.
- Türki Milliyetçiliğinin Asli Kıymetleri, (1953, Şubat). *Hareket*. 2–15.
- Hareket Dergisi (1939-1943)*. (2015). İstanbul: Dergah.
- Hareket Dergisi (1947-1953)*. (2015). İstanbul: Dergah.

13 Bu sayıda Topçu'yu ele alan makale için bkz. Gündoğan (2000).

- Hatemi, H. (2015, Aralık). Topçu'nun çalışmaları görmezden gelindi. <http://www.yenisafak.com/hayat/topcunun-calismalari-gormezden-gelindi-2357649> adresinden 2017-03-21 tarihinde erişildi.
- İslamoğlu, A. M. (1942, Aralık). Asya'nın üstünlüğü ve düşkünlüğü. *Hareket*, 244–248.
- İslamoğlu, A. M. (1943, Nisan). Tarihten çizgiler. *Hareket*, 329–331.
- İzgi, B. (1948, Şubat). Köy davası hakkında bazı mülâhazalar. *Hareket*.
- Kabaklı, A. (1947a, Kasım). Ayın hercümerci. *Hareket*, 14–15.
- Kabaklı, A. (1947b, Ağustos). Ayın hercümerci. *Hareket*, 14–15.
- Kabaklı, A. (1948, Şubat). Ayın hercümerci. *Hareket*, 14–16.
- Kabaklı, A. (1949). Yahudi kavmine nutuk. *Hareket*, 14–16.
- Kaplan, M. (1939, Şubat). Oğuzlar. *Hareket*, 19–21.
- Kaplan, M. (1947a, Kasım). İçtimai şuuraltı ve edebiyat. *Hareket*, 2–4.
- Kaplan, M. (1947b, Ekim). Yeni Türk Milliyetçiliği. *Hareket*, 2–4.
- Kaplan, M. (1948a, Aralık). Nesillerin ruhu. *Hareket*, 3.
- Kaplan, M. (1948b, Kasım). Tenkit. *Hareket*, 4.
- Kaplan, M. (1948c, Haziran). Yahya Kemalde tarih ve coğrafya fikri. *Hareket*, 2–4.
- Kaplan, M. (1948d, Mayıs). Edebiyat coğrafyası. *Hareket*, 2–3.
- Kaplan, M. (1949a, Ocak). Nesillerin ruhu. *Hareket*, 3–5.
- Kaplan, M. (1949b, Haziran). Tek kitap çok kitap. *Hareket*, 8–10.
- Kaplan, M. (1949c, Mart). Nesillerin ruhu. *Hareket*, 2.
- Kaplan, M. (1952, Aralık). Yeni bir fikir ve hareket çağı. *Hareket*, 3.
- Karaca, A. (2008, Ocak). Mehmet Kaplan'dan Cemal Gürsel'e iki mektup. *Türk Edebiyatı Dergisi*, 411.
- Okurer, C. (1939, Şubat). Namık Kemal. *Hareket*, 13–18.
- Okurer, C. (1947, Eylül). İdeal ve ideoloji. *Hareket*, 10–15.
- Özdemir, Y. (2016). Mektuplar ışığında Nurettin Topçu - Maurice Blondel ilişkisi. *Nurettin Topçu: Sempozyum Kitabı* (ss. 87–92). Erzurum: Erzurum Büyükşehir Belediyesi ve Atatürk Üniversitesi Rektörlüğü.
- Tannıkut, H. (1939, İlkteşrin). Ameli tabiat-ahlak ve estetik prensiplerine giriş. *Hareket*, 175–180.
- Tarhan, N. (Çev.). (1952, Aralık). Jean Paul Sartre. *Hareket*, 12–16.
- Topçu, N. (1939a, Nisan). İçtimai sınıflar. *Hareket*, 95–96.
- Topçu, N. (1939b, İkinciteşrin). İki mezar. *Hareket*, 193–197.
- Topçu, N. (1939c, İlkteşrin). Neslimizin tarihi. *Hareket*, 161–166.
- Topçu, N. (1939d, Şubat). Rönesans hareketleri. *Hareket*, 1–6.
- Topçu, N. (1939e, Mart). İçtimai sınıflar. *Hareket*, 60–64.
- Topçu, N. (1939f, Mayıs). Benliğimiz. *Hareket*, 112–120.
- Topçu, N. (1943a, Şubat). Mehmet Akif. *Hareket*, 267–269.
- Topçu, N. (1943b, Mayıs). Lise dersleri. *Hareket*, 361–366.
- Topçu, N. (1943c, Mayıs). Millet ve Milliyet. *Hareket*, 355–357.
- Topçu, N. (1947a, Ağustos). Mukaddes kurbanlar. *Hareket*, 4–5.
- Topçu, N. (1947b, Eylül). Senirkent Belediye Başkanına açık mektup. *Hareket*, 3–6.
- Topçu, N. (1948a, Nisan). Hüsetin Avni II: Birinci Meclisin dağılmasından sonra. *Hareket*, 2–5.
- Topçu, N. (1948b, Ağustos). Millette izzeti nefis ve siyaset. *Hareket*, 5–7.
- Topçu, N. (1948c, Mayıs). Millette irade. *Hareket*, 6–7.
- Topçu, N. (1952, Aralık). Mesuliyet hareketi. *Hareket*, 8–9.
- Ülken, H. Z. (1947, Haziran). Büyük hareket adamları: İmam-ı Azam Ebu Hanife. *Hareket*, 8.

HAREKET

Fikir—Ahlâk—San'at

II. : 2

ARALIK 1947

SAYI : 10

Mehmet Âkif ve Büyük Eseri Önceden Görüşleri - İnkilâpçılığı - İsyân iradesi - Neslimizde yarattığı ruh - Dehâsi

Önceden görüşleri :

Süleyman Nazifin tam olarak hatırlayamadığım Âkif hakkıyla bir cümlesi var: *Eğer Kur'an-ı Kerim Hazretli Muhammetten başka birine inse idi, muhakkak Âkife inzal edilirdi* » Süleyman Nazifin bu sözü, Âkifin san'atkârlığından ziyade tıpkı bir Peygamber gibi, hâdiseleri önceden görmesi istikbal besfediciliği üzerinde durmak istiyoruz.

Âkif, *Safahatın* birinci kitabında, İstanbul'un ç gücünü Bekir Halitten ile realist bir kalemle tasvir etmiş, hattâ Yakup Kadri'nin *Yaban* romanında Anadolu köylüsüne sürüttüğü iftiraya, Ankara romamında, Ankara'nın inkılâpla belzulen görünüşünün altındaki yüzü inkâr etmesine bedel, İstanbul'un içini yakan bütün mesalâri ilk ve bu güne kadar da son anlatan Âkif olmuştur. Yaşamaları tabiatın lütufuna bağlı, kimsesiz ve sahihsiz çocukların bu günkü halini «Küfe» hikâyesi ile ilk defa o anlatmıştır.

Caliz bacaklarının dizden altı çırpıplak.
Bir ince mintanın altında tütüyor, donacak!
Ayakta kundura yok, başta var mı fes? Ne gezer!
Düğümlü alnının üstünde sade bir çenber,
Nefes değil o soluklar, kesik kesik feryat;
Nazar değil o bakışlar dâmu-i istimdat.
Bu bir ayaklı sefalet ki galmayak, baş açık;
On üç yaşında buruşmuş cebini pöke yazık.

İstanbul caddelerini dolduran bugünün ayakta meyhanelerini ve bu meyhanelerin yaratacağı sefalet vaktinde keşfederek bize haber veren Âkif:

Kavîyan bade-i sülûyyet derûnundan, kenârından;
Hâsân rûh-i ulûyyet hariminden, civârından;

diye başlayarak anlattığı meyhaneyi göz yarıtan bir aile faciası ile nihayetlendiriyor.

Bugün üzerinde çok konuşulup, bir çok ana, babaların ızdırabını çektiği tahsil çağındaki çocukların ruhlarının mezarı olan kahvelerin acıklı ve iğrenç halini yakından görebek için defa feryat eden, kırk yıl evvelden bugünün sefaletine mani almaya çalışın Âkif:

Mahalle kahvesi hâlâ niçin kapanmamalı?
Kaşanın elverir artık bu perde çek kanlı!
Hayır, bu perde, bu Şarhen bakılmayın yarası;
Bu, şehresindeki leysile yurda yüz karası;

o'duğunu haykırırken, ikinci mezrâtiyet inkılâbının, eski felâketlerin ya'ası üzerine yeni bir felâket ilâve edeceğini çok iyi sezerek, millî faciaları vaktinden evvel tahmin etmiş ve geleceği, geçmişteki Endülûs saltanatının korkunç izmihlâli ile anlatmaya çalışmış:

Endülûs tacı elinden alınan bahtı kara,
Savuşurken, o güzel mülkâ verip ayyara,

Başlar ağlatmaya biçareyi hüngür, hüngür!
Karşıdan Valide Sultan bunu haklı görür;
Der ki: Çorpişmadın erkek gibi düşmanlarla;
Şimdi, hiç yoksa, kadınlar gibi olsun ağla.

Bir memleketi çökertecek, bir içtimat bün-yeyi tahrip edecek, fertleri şahsiyetinden, milletleri istiklâlinden mahrum edecek gizli ellerin, uzak ruhlu sefillerin meş'um rollerini, daikavuklar arayan ve daikavuk yaratılan sim-relerin bu memleket istikbalinde, millet haysiyetinde açtığı yaraları, mukaddesatı tanımayan küçük ve haksız menfaatler uğruna namusunu, şerefini, imanını, vatanını inkâr edenleri bir opera-ör gibi teşrih masasına yatırarak, bütün kirliliklerini gözümüsün önüne seren Âkif

HAREKET

Mehmet Akif'in bilimsiyen bir resmi
[Ressam Feyhaman Bey tarafından 1910 senesinde yapılmıştır.]

ARALIK 1947

Fiatı 25 Kuruş

Sayı : 10

Hareket'in Çalışma Sesi Akif'i Yeniden Okumak

Birsen Banu Okutan

Giriş

İslamcılık, dil yapısı itibarıyla içinde –cılık ekini taşıyan milliyetçilik, halkçılık, solculuk, sağcılık gibi –izm'in tercümesi (İslamizm) olarak ele alındığında “ideoloji” bağlamında değerlendirilmektedir. Kavram, siyasi akımların incelendiği çoğu araştırma içinde “ideolojiler” başlığı altına yerleştirilir. Fakat “ideoloji” veya “izm” olarak temel bir başlık altında toplanacak her türlü fikir veya düşünce problematik bir oluş şeklidir. Bu nedenle İslamcılık yeniden tanımlanmaya ve çözümlenmeye ihtiyacı olan muhataralı bir kavramdır. Omurgasını İslami düşünceden alan dergiler, bu kavramın katlarının açılıp çözümlenmesinde mühim rol oynar. Özellikle Cumhuriyet'in ilk yirmi yılında İslam düşüncesinin kök biçim olarak tanımlanma gayretinin en iyi görüleceği yerlerin başında dergiler gelir. Bu çalışmanın amacı da *Hareket* dergisi merkezindeki İslami düşünce sistemini Mehmet Akif Ersoy kanalıyla incelemek, İslamcılığı bu bağlamda yeniden okumaktır. Derginin mercek altına alınacak yılları 1939-1943 ve 1947-1953 aralığını içeren İsmail Kara tarafından iki cilt halinde yeniden neşredilen 1966 yılının öncesinde ele geçen sayılarıdır. Bu sayılarda kimi zaman Akif'in makale, deneme ve şiirlerine yer verilmiş, kimi zaman da Akif üzerine özel sayı çıkartılmıştır. Akif'in görüşleri, inkılapçılığı, isyan iradesi, nesillere aşıladığı İslami ruh, metinleri aracılığıyla kavramsallaştırılmıştır. Bu noktadan hareketle hipotetik olarak Akif'in *Hareket*'in çalışma sesi olduğu düşünülmektedir. Çalışma boyunca bu sesi çözümlerilebilme adına Barthes tarafından metaforik olarak biçimlenen *Dilin Çalışma Sesi*'nden yararlanılacak, beden parçalarının ortak hareketine işaret eden “çalışma sesinin” çoğul zevkin kendisinin tınısı olarak nasıl formüle edildiği anlaşılmasına çalışılacaktır.

Hareket, varlığın anlamı, yaşam belirteci olarak canlılık sembolüdür. Barthes da hareketin önemini tanımlarken metaforik olarak “dili” gösterge olarak kullanmaktadır. Dilin bir biçim göstergesi “yazı” ise bir diğeri “konuşma” üzerinden var olmaktadır. Konuşma sözcüklerin geri döndürülemez bir yazgısıdır. Yanlış söylenen bir söz “Geri alıyorum, siliyorum.” şeklinde belirtildiğinde tekrar konuşulmuş olur. Barthes ikinci defa bu düzeltmelerin yapıldığı eklemelenmiş hali “mırıldanma” olarak ifade eder. Mırıldanma iki kez başarısız olan bir iletidir. (Barthes, 2013, s. 95) Öznenin mırıldanması aslında bir korkudur, Barthes (2013, s. 95) bu endişesini “Hareketin durmasından korkarım.” diye ifade etmektedir. Mırıldanma kendi halinde bile “çalışma sesinde” varlık gösterir. Açığa çıkan bu ses kıymetlidir. Çalışma sesi, iyi işleyen bir şeyin çıkardığı gürültü (Barthes, 2013, s. 96) olarak bir üst biçimdir.

Bu durum özne için de makine için de aynıdır. Makinenin durma durumu, çalışmaması insanlara korku salarken; makinenin çalışma sesi ise kendi içinde çelişkileri barındırır. Gürültünün olma durumu bozulmuşluğu hissettirse de mutlu makineler çalışma sesi çıkartır. “Çalışma sesi bedenın parçalarının aynı anda hareket ettiğini gösterir. Bu durumda çalışma sesi de çoğul bir zevkin kendisinin sesi olur” (Barthes, 2013, s. 96). Metne bakıldığında “Çalışma sesi nasıl anlaşılmalıdır?” meselesi aynı anda “Yazının mırıldanması mümkün müdür?” sorusunu akla getirir. Dilin çok sesli anlam biçimlerini hesaba katarak Barthes, dilin çalışma sesinin bir ütopya oluşturduğunu şöyle ifade eder:

Makinelerin çalışma sesinin, gürültünün yokluğunun gürültüsü olması düşüncesini dile taşıdığımızda, duyulan ses, bu anlamın sesi, anlamdan bağımsızlığın sesi olacaktır ya da –aslında aynı şeydir– “insanlığın hüznü ve vahşi tarihinde” olmuş göstergelerin Pandora’nın kutusu olarak belirdiği tüm saldırılardan kurtulmuş bir anlamı uzaklarda duyuran bu karşı anlamın sesi olacaktır. Kuşkusuz bu bir ütopyadır. (2013, s. 97)

Barthes “çalışma sesi” ile ilgili araştırmaların hayatın her safhasında yapılabileceğini söyler. Coşkunun sıradan eşliğinin duyumsandığı her alanda dilin çalışma sesi iştilir. Kendini Hegel’in betimlediği yaşlı Yunan gibi hissederken Barthes, dilin çalışma sesine en çok yaklaştığı anları tasvir eder:

Bugün kendimi Hegel’in betimlediği yaşlı Yunan gibi hissediyorum biraz: Hegel, bu adamın yaprakların, nehirlerin ve rüzgârların çıkardığı sesleri, kısaca Doğanın tüm titremelerini planlı bir zekanın izlerini görebilmek için hiç yorulmadan, tutkuyla incelediğini söylüyordu. Ben de dilin çalışma sesinin dinlerken anlamın titremesini inceliyorum –modern insan olarak benim Doğanın kuşkusuz dil oluyor. (2013, s. 98)

Barthes'in tutkuyla aradığı dilin çalışma sesinin metinler üzerindeki varlığını inceleme birimi olarak görmek bu çabaya ortak olma hamlesidir. Çalışma sesinden anladığımız metinlerdeki “dilnin titreşimlerini duyma” “tutkuyu” yakalama halidir. Bu bağlamda, sistemli bir tutkunun eseri olarak yayınlanan *Hareket* dergisinin İsmail Kara tarafından iki cilt halinde yeniden neşredilen 1939-1943 ve 1947-1953 yıllarına tekabül eden döneminde dilin çalışma sesi ve anlamın titremesi incelenecektir. *Hareket*'in çalışma sesinin Akif olduğu önermesi hipotetik olarak sorgulanacak, bu çerçevede derginin genel panoraması üzerinden Akif tınıları aranacaktır.

Hareket'in Çalışma Sesi

Nurettin Topçu öncülüğündeki *Hareket* dergisi, amacını “iç ve dış âlemlerin gürültüsü arasında hepimizi bu vatan üzerinde birleştirecek gerçek milliyetçiliğin neşir organı” şeklinde ifade etmiş, (Eylül 1947c, s. 2) derginin “boş gürültülere, ferdi ihtiraslara kapılmadan sağlam düşünce temellerine dayanan bir fikir istikametinde” ilerlediğini belirtmiştir. Bu çalışma özelde *Hareket* felsefesinin Akif'in işaret ettiği hususlar çerçevesinde kemikleştiği varsayımı ile yola çıkmakta bahsi geçen dergiler üzerinden Akif taraması yapmayı hedeflemektedir. Metinsel işaretlerin -ki bunlara dilin çalışma sesi de denilebilir- bizi götürdüğü noktada karşımıza çıkan direkt referanslar ve imalar mercek altına alınacaktır. Araştırmanın izleği de Akif'in metinlerinden sızan “toplumsal endişe” ve “hareket ruhu” kategorileri ile sınırlandırılmakta, kategoriler “açık belirteçler” ve “örtük anıştırmalar” şeklinde formüle edilmektedir.

Açık Belirteçler

Mehmet Akif, düşünce sistemi yerleştiren yazdıklarıyla şairden farklı bir kategoride değerlendirilmeyi hak eden bir mütefekkir olarak döneminde görmediği değeri ölümünden sonra da görmemiştir. Değişik zihniyetten düşünürler tarafından kimi zaman şairliği kimi zaman Müslümanlığı kimi zaman milliyeti kimi zaman ise bulunduğu pozisyon eleştirilmiştir. Buna rağmen *Hareket* dergisi çıktığı günlerden itibaren barındırdığı düşünürler skalasında Akif'i önemli bir zemine yerleştirmiştir. *Hareket*'in sütunlarında bazen Akif'in şiir ve resimleri yer alırken bazen dehayat görüşünü ve felsefesini içeren metinler (Topçu, 1948, s. 4; Topçu, 1948, s. 7) bulunmaktadır. Özellikle, derginin Mart 1947'deki on üçüncü sayısının kapak sayfası “Ne çirkin yüz-

ler örtermiş meğer bir incecik perde”¹ dizesiyle başlamış, Aralık 1947 onuncu sayıda ise Ressam Fey Haman Bey’in 1910 yılında çizdiği Akif portresi dergi kapağı yapılmıştır.² Derginin bahsedilen sayısı, ölüm yıldönümü olması nedeniyle Akif’e ayrılmış Lütfü Bornovalı (*Mehmet Akif ve Büyük Eseri*), Remzi Oğuz Arık (*Mehmet Akif*), Nurettin Topçu (*Mehmet Akif*) ve Cahid Okurer (*Mehmet Akif’in İnsani Değerleri*) yazılarıyla farklı veçhelerden Akif’in düşünsel hayatını tanıtmıştır. Topçu (1948, s. 6) yazısında Mehmet Akif’i milletin dili, sesi ve feryadı olarak düşündüklerini ifade ederken Kabaklı derginin Akif ile ilgili görüşünü şöyle ifade etmektedir:

Hareket görüşü Mehmet Akif’i sayılı büyüklerimiz sırasına koyar. Zira lekesiz vatan adamı olmanın alâyıssız kahramanlık sırrını o biliyor. Onun kalbi bütün bir milletin ıstırabını nasıl da kavrayabili... Ona hücum edenler, haset edenler, onu anlamayanlar, anlamak istemeyenler cüceliklerine doymasınlar. Polemik yapacaklarına onu birazcık okusalar ne çok şey öğrenirler, dillerini ne miktar kısarlar, bir şey olmamanın, meziyetsiz olmanın hüznüne nasıl kapılırlardı. (1947b, s. 15)

Kaplan da Kuvayı Milliye ruhunu en iyi yansıtan şairin Akif olduğunu belirirken devri anlamak için Akif okumanın gerekliliğini vurgulamakta, Akif’i eserleri din-milliyet ilişkisini anlama yolu olarak görmektedir:

En son büyük maceramız olan İstiklal Mücadelesinin kahramanlık ve din duygusu tarafından başarıldığını da çoklarının üzerinde düşünmeden tekrarladıkları İstiklal Marşında bulabilirsiniz. Birinci Meclisin kabul ettiği bu marşı Mehmet Akif yazmıştır. Kuvayı Milliye ruhunu en iyi ifade eden şair odur. O devri anlamak isteyenler Akif’i okumalıdır. Sahte tarihçiler, tarihimizin manasını bozmak istiyorlar; hâlbuki o mana bizim manamızdır. (Kaplan, 1953, s. 4)

Toplumsal Endişe

Topçu, 1966 yılında derginin yeniden çıkışı üzerine yazdığı ön sözde *Hareket*’in temel felsefesinin çıkış ilkelerini “yaşanmış tarih”, “çekilmiş ıstıraplar” ve “birlikte benimsenmiş inançlar” olarak zikretmektedir. Bu çerçevede oluşturulması gereken yazının temel meşruiyeti şöyle ifade edilir:

Yunus’tan Akif’lere kadar çok cepheli hayat çilesi bizde bir feryat olmak istiyor. Türk milleti, kendi felsefesinin ifadesini dilinin ucunda saklıyor. Sade bir şey muhtacız: Duygulu, iradeli, milletini olduğu gibi anlayan ve sevenmünevverlere... İşte bu kadro yetiştiği zaman bizim de felsefemiz gerçekleşmiş olacak. (aktaran Kara, 2015, s. XIII)

1 Bkz. Ek 1.

2 Bkz. Ek 2.

İfadelerden anlaşıldığı üzere Topçu'nun zihninde halkın yetişmesine ön ayak olacak, onlara ışık tutacak bir manada şifa verecek aydın zümre yetiştirilmesi gerekmektedir. Bu zümre toplumsalın refahı için huzursuz olmalı ve endişesini felsefi zeminde ikrar etmelidir. Toplumsal endişenin kalplerde tohum olarak atıldığını ve bu tohumların büyümesi için terbiye, telkin ve kurtarıcı tesirlerin olması gerektiğini ifade eden Topçu (1942, s. 227) kalbindeki sesi dinleyerek tavır geliştiren Akif için şunları söylemektedir: “Kalbindeki hudutsuz ve engin sesi duymaya âşık insan, büyük insan Akif, bu aşkı şöyle anlatıyordu: “Dili yok kalbimin ondan ne kadar bizarım.”

Nurettin Topçu'nun fikrîsel zemininde Akif'ten parçalar bulmak mümkün olduğu gibi kendi yazınsalında da Akif sık sık tebcil edilmektedir. “Akif'in hayatımızdaki portesini çizmek mi lazım?” meselesi ile düşünürün özellikle toplumsal endişesine vurgu yapılmaktadır. Topçu'nun dilinden;

Mütevazı bir beden, siyah sakalın kısmen örttüğü dindar bir mütevazı yüz, merhamet ve mağfiretle kendi içine çevrilmiş çekingen bakışlar... Yalnız imanın gösterdiği yolda kimseden yardım beklemeden hem tevazuyla hem de sağlam adımlarla ilerliyor... Bu adam kimdir? Dahi, sanatkâr, büyük milliyetçi veya neslin mürşidi mi? Bu şımarık ve kibre bürünmüş kelimelerin hiçbirini kullanmağa lüzum görmeden Akif'in edebiyat ve şiir tarihimize, milletimizin ıstıraplarının tarihinde, vicdanla hamiyetin tarihinde bir kahraman rolünü oynadığını göstermeğe çalışacağız. (1943, s. 271)

Topçu'ya göre Akif'in şiirlerinde konular tabiat manzaraları değildir ya da Akif'in ovası “nerde olsam çıkıyor karşıma bir kanlı ova”dır. “Mevzu, dini heyecanlarla milli hayatımızın her türlü sahneleri, felaketlerimiz, ıstıraplarımız olmuştur” (1947b, s. 9). Toplum endişesiyle Akif, realiteden kopmayan sorun odaklı mesajlar yüklüdür. Bu bağlamda Topçu, inkılaplarla toplumun ruhunun değişmesi gerektiğini söylerken Akif'in “Eski divanlarınız dopdolu oğlanla şarap, biradan fahişeden başka nedir şir'i şebab” dizeleriyle mesaj içerikli toplumsal metinlerin gerekliliğine işaret eder (1939e, s.195). Akif, yazınında bireylerin hayatını merhamet lirizmi içinde sahnelemiş, milliyetçi olduğunu iddia etmeden bu millete hizmet etmiş, İstiklal Marşı için kanunla kendisine verilmeye çalışılan parayı samimiyetle millete bırakmıştır. Dahası Topçu için Akif, her zaman halk içinde mütevazı kalarak, mürşitliğe soyunmadan, kire bulaşmadan dergâhındaki köşesinden nesillere takip edecekleri yolu göstermiştir. O yol “Allaha dayan saye sarıl hikmete ram ol, yol varsa budur, bilmiyorum başka çıkar yol” (Topçu, 1943, s. 273) olarak serdedilmektedir.

Ali Münif İslamoğlu (1943, s. 267) da vatan sevgisiyle inleyen “temiz insan” Akif için Peygamberane bir hayat süren milli mücadelenin manevi kahramanı (1943, s. 269) olarak bahsetmekte ve Akif hakkında çıkan bir broşürde Nihal Atsız'ın Akif'le ilgili düşüncelerini satırlarına taşımaktadır:

Vatanperverliği tam ve tezatsız bir vatanperverlikti. Akif sözle vatanperver oldu halde fiille bunu tekzip edenlerden değildir. Vatanperverane şiirler yazdığı halde en sefil bir namerd ve en rezil asker kaçağı hayatı yaşayanlar henüz aramızda bulunduğu için Akif'in vatanperverliği yüksek bir değer kazanır. Karakter adamı olmak bakımından ise Akif eşsizdir. O daima bulunduğu kabın şeklini alan bir mayı veya cıvık bir halita değil, şeklini sıcakta, soğukta, borada kasırgada muhafaza eden katı bir cisimdi. İslamcı olmasını kusur diye öne sürüyorlar. İslamcılık dünyanın en kuvvetli seciyesi ve en yüksek ülküsü idi. Bugünkü Türkçülük ne ise dünkü İslamcılıkta o idi. Esasen İslamcılık Osmanlı Türklerinin milli mefkûresi idi. XIV. asırdan beri Türklerden başka hiçbir Müslüman millet ne Araplar ne acemler, ne Hintliler İslamcılık mefkûresi gütmüş değillerdir. Bir Osmanlı şairi olan Akif'te milli mefkûre kemaline ermiş fakat yeni bir milli mefkûrenin doğuş zamanına rastladığı için geri ve aykırı görünmüştür. Mazide yaşayanların fikir ve mefkûreleri bize aykırı gelse bile onları zaman ve mekân şartları içinde mütaala ettiğimiz zaman haklarını teslim etmemek küçüklüğüne düşmemeliyiz. “Akif inandı, dönmedi ve öyle öldü. (aktaran İslamoğlu, 1943, s. 269)

Atsız gibi radikal milliyetçi tandansta olan bir düşünürün bile Akif'le ilgili söylemleri Akif'in eyleyiciliğine, vatan için düşünüp, kalbiyle hissedip uygulamasına işaret etmektedir. Akif'in inanması, fikrinden dönmemesi ve öyle ölmesi kararlı bir duruş olarak takdir edilmektedir. Dergi metinlerinde genel olarak Akif'in büyüklüğü, fazilet ve hamiyeti, kahramanlığı ve kimseye köle olmayan dik duruşu, kalbini asla unutmadan yürüyüşüne bağlanmakta bu haliyle de toplumun vicdanında saltanat kurduğu belirtilmektedir. Topçu'nun kendi zaviyesinden Akif;

Hiçbir sergerdeye uşak olmadı, bende olmadı, büyüklük dilenmedi; kalbimizin saltanatı onundur. Hayatının başından sonuna kadar kalbini herşeye üstün tuttu. Her türlü zorbada şarlatanda yüksek sandalyelerin lütfettiği sahte şöhretleri ele geçirenlerde büyüklük vehmetmek, neslimizin kucağına atıldığı aldanişların belki en fecii, en gaddarcasıdır. Biliyorum gençler derslerini ezberlemekle çok meşgulken bu hakikati hiç öğrenmeyecekler daima alkış toplayanı büyük sanacaklardır. (1943, s. 273)

“En büyük adam” ve “kahraman denilen ahlaki şahsiyet” olarak tanımlanan (Topçu, 1943, s. 273) Akif'in temelde iki özelliğine vurgu yapılmaktadır: İlk vurgu, Akif'in “ömrünün başından sonuna kadar aynı kanaat, aynı iman, aynı irade sahibi” olarak kalmasıdır. Fikirlerindeki sebat ile her zaman tek çehrenin insanı olmuş, ken-

di menfaatlerini toplumun menfaatleri ile değiştirmemiştir. İkinci vurgu ise kuvvetli ve üstün tarafta olmayı reddediştir. Akif haksızlık ve onu alkışlayan yığınlardan uzak durmuş, nehrin akışına karşı gelmiş, umumun zorlu hareketine direnmiştir. Özcesi "Akif bir ruh ve karakter adamıdır." (Topçu, 1943, s. 274).

İlaveten, Okurer (1947a, s. 9) Akif'i idealist sanatkâr çevresinde zikrederken, Bornovalı (1947a, s. 6) lise kitaplarında Akif'in bir şiirinin bile olmamasını eksiklik olarak görmekte, şairliği hakkında öğrencilerin fikir edinmemesinden serzenişte bulunmaktadır. Yine Bornovalı (1947b, s. 3) bir yazısında Akif'in "istikbal keşfediciliği" üzerinde durarak *Safahat*'in birinci kitabında İstanbul'un içyüzünü Refik Halit'ten de realist bir kalemle tasvir ettiğini belirtmekte, "İstanbul'un içini yakan bütün acıları ilk ve bugüne kadar da son anlatan Akif olmuştur." iddiasında bulunmaktadır. Ayrıca, Akif *Küfe* hikâyesi ile kimsesiz ve sahipsiz çocukların halini resmederken, İstanbul caddelerini dolduran bugünün ayakta meyhanelerini ve bu meyhanelerin yaratacağı sefaleti vaktinde keşfederek toplumu uyarmıştır. "Kapan-sın elverir artık bu perde pek kanlı" tümcesi üzerinde düşünülmesi gereken vahim bir duruma çağrı yapmaktadır. Bornovalı'nın ifadesiyle,

Akif, *Safahat*'in birinci kitabında İstanbul'un iç yüzünü Refik Halit'ten de realist bir kalemle tasvir etmiş hatta Yakup Kadri'nin Yaban romanında Anadolu köylüsüne fırlattığı iftiraya, Ankara romanında, Ankara'nın inkılapla bozulan görünüşünün altındaki yüzü inkar edişine bedel, İstanbul'un içini yakan bütün acıları ilk ve bu güne kadar son anlatan Akif olmuştur... Yaşamları tabiatın lütfuna bağlı, kimsesiz ve sahipsiz çocukların bugünkü halini "Küfe" hikayesi ile ilk defa o anlatmıştır... İstanbul'un caddelerini dolduran bugünün ayakta meyhanelerini ve bu meyhanelerin yaratacağı sefaleti vaktinde keşfederek bize haber veren Akif... Bir memleketi çökertecek, bir ictimai bünyeyi tahrip edecek, fertleri şahsiyetinden, milletleri istiklalinden mahrum edecek gizli ellerin, uşak ruhlu sefillerin meş'um rollerini, dalkavuklar arayan ve dalkavukluk yaratan zümrelerin bu memleket istikbalinde, millet haysiyetinde açtığı yaraları, mukaddesatı tanımayan küçük ve hasis menfaatler uğruna namusunu, şerefini, imanını, vatanını inkâra gidenleri bir operatör gibi teşrih masasına yatırarak bütün kirliliklerini gözümüzün önüne seren Akif olmuştur. (1947b, s. 3)

Kabaklı (1947b, s. 15) da Akif'in, bu cemiyetin ilk operatörlerinden olduğunu iletirken, teşrih bıçağıyla "cemiyetin en süflü taraflarına, sefaletin haramine" girdiğini ifade eder. Burada dikkat çekici husus, Akif'in sıkıntılı, sorunlu gördüğü meseleleri, bir operatör gibi masaya yatırarak tek tek açıklamaya uğraş vermesinin ve toplumsal anlamak için endişe ile gösterdiği çabanın derginin yazarları tarafından anlaşıldığı ve takdir edildiğidir. Yazarlar Akif'in topluma düşkünlüğünün

aydın nezdinde makes bulmamasının serzenişi içinde rotayı Akif'in metinlerine kaydırmaktadır. Akifi metinlerin dokusu "ezilmişleri", "kenarda kalanı", "marjinaleri", "yoksulları" ve "yoksunları" önemsemesiyle büyürken, Akif'in bu toplumsal endişesinin anlaşılması veya kasıtlı olarak anlaşılacak istenmemesi tepkiyle karşılanmaktadır. Bu tanımlamalar Akif'i şairlikten çıkararak ona toplumbilimci kimliği yüklemektedir. Bornovalı, (1947b, ss. 3-5) Akif'in "inkılapçılığını", "ısyan iradesini", "neslimizde yarattığı ruhu" ve "dehasını" kategoriler halinde belirtirken Akif'in yüklü kimliğine vurgu yapmakta, odaklanılan noktalar toplumsal endişenin sesini anlaşılır kılmaktadır.

Akif'in inkılapçılığı, sert eleştiriler üzerine dayanan, her zaman mükemmeli arayan keskin bir iradeye dayanmaktadır. Allah'tan başka kimse önünde eğilmeyen bu baş, belki koparılabılır fakat bükülmez (Bornovalı, 1947b, s. 4). Akif'in inkılapçılığı, "irade" ile kavranmalı, "değişimin" gösteriştten ziyade zihinlerde ve kalplerde yapılmasının gerekliliği anlaşılmalıdır. Akif kederini hissettiği toplumsal hayatın daha vazih bir hesaplaşma ve görüş ile açıklanması gerektiğini söylemektedir. Günlük ve ısmarlama inkılapların yerine, ruhlara ve kafalara yerleştirilecek ve hazmettirilecek esaslı inkılaplara taraftardır. Efganlı Cemaleddin ile görüşmesinde bunu açıkça anlatmakta, yirmi günde yapılması düşünülen bir inkılap için "Ben yokum." demektedir (Bornovalı, 1947b, s. 4). Toplumsal sorunlara ve kötü gidişatı durdurmaya yönelik tüm bu hamleler onu deha seviyesine çıkarmaktadır (Bornovalı, 1947b, s. 6). "Ahlak muhterisi" olan Akif sıradan bir dindar olmak yerine "memleket meselelerinde cezbeye tutulan büyük bir ruh"tur. Bu bağlamda Bornovalı, Akif'e "şair değildirdi" diyenlere bir bakıma hak vermekte, "Akif'in ahlak ihtirasi, dehasının bu tarafı şiirini çok geçiyor, sanatını geride bırakıyor." (Bornovalı, 1947b, s. 6) sözüyle düşüncesini temellendirmektedir. Arık (1947b, s. 7) da Akif'in toplumsal endişesine vurgu yapan bir yazısında "Türkoğlu, ne zaman hayatın türlü imtihanından geçse, mutlaka Akif'ten bir parçayı ruhunun ifadesi veya istifadesi önünde bulacaktır." derken Akif'in tüm meziyetlerinin çimentosunun "iman" olduğunu belirtmektedir.

Akif'in toplumuna düşkünlüğünü dizelerinden yola çıkarak anlatan Topçu (1947b, s. 8) birinci ve ikinci *Safahat* devresini Akif'in milliyet davasına girişi olarak görmekte, bu idealin kalıcılığı yanında *Safahat*'in üç, dört, beş ve altıncı kitaplarında sanat idealine daha çok bağlandığını düşünmektedir. Son bölüm *Gölgeler*'de ise yoğun mistik duygular dizelere yansımaktadır. Tüm evreler düşünüldüğünde Topçu'ya (1947b, s. 8) göre Akif "eserlerinin başından sonuna kadar büyük millet

idealcisi” olarak kalmış, “milletin çocuklarının ruhundaki yaraları tedavi etmiştir.” Bu sebeple Akif milliyetçiliği “mukaddesat” kelimesiyle eşleşmekte, “fizikten ah-laka doğru bir yükseliş” olarak serdedilmektedir. Diğer bir ifadeyle, Akif’in mem-leketine bu düşkünlüğü ruhunun derinliklerinde bulunan mistik sezi düşünürün hem vatanperverliğinde hem de sanatkârlığındaki samimiyet ve yoğunluğun sırrı olarak görülmektedir (Topçu, 1947b, s. 11).

Okurer (1947b, s. 10) “inandığını başkalarına aşladığı” için Akif’i idealist bir şahsiyet olarak tanımlarken, Sözeri (1948, s. 10) bu idealizmin mayasının din tara-fından oluştuğunu, bu duygunun çıkarıldığı vakit “Akif’te Akif’in kalmayacağını” belirtmektedir. Akif’in toplumsal sorunlara ümitle eğilişi ve toplumu düzeltme ar-zusundan vazgeçmeyişi, dini düşünüşünden ayrılamaz: “Akif’in bütün yazılarında hâkim görülen iman ve ümit, merhametle beraber kaynağını Kur’an’da bulmakta ve ebedi hayata, ebedi vuslata din içinde kavuşmaktadır” (Sözeri, 1948, s. 10). Bu çerçevede, Akif millete yapılacak inkılabın din sınırları içinde olması gerektiğini vurgulamakta, kurtuluşun ancak bu şartlar içinde gelişebileceğine inanmaktadır. Akif’in memleket meseleleri üzerindeki kalbi düşünceleri, bir manada dindar bir kalpten çıkan endişelerle dile getirilen dizeleri *Hareket* dergisi tarafından “Onun ruhaniyetini fikir ve ahlak kurumlarımızın başında görmek isterdik” (1948, s. 4) şeklinde temenni edilmektedir. Akif, “İslam âleminin avukatlığını deruhte etmiş” (Kabaklı, 1949, s. 9); “bu vatan nasıl kurtulur” endişesini tek başına bir mısradan bile “yürekler merhametsiz, duygular süfli, emeller har!” şeklinde ifade etmiştir (aktaran Kara, 2015, s. xvii) Bu haliyle, Yunus Emre ile Akif arasında birbirini takip eden çizgi olduğu düşünülmekte (Topçu, 1948b, s. 7) her ikisi de “derde derman arayışları” ve dini bağlılıkları -Allah muhterisi olmaları- (Topçu, 1949a, s. 7) nede-niyle tebcil edilmektedir.

Hareket Ruhu

Hareket dergisi (1947c, s. 2) dönemin gelgit ortamını “Memleketimiz, çocukla-rının kalplerini şuur ve iradelerini Anavatan=Türkiye üzerinden uzaklaştırmak isteyen turancılık, komünizm, softa dincilik gibi çeşitli zihniyetlerin çarpıştığı bir kaynaşma içerisinde” sözleriyle açıklarken –izmlerin sivrilmesine dikkat çeker. Bu sivri duruş veya ideoloji yönelimli eylem, zihin dünyası gelişiminin, bilinç yüksel-mesinin veya süblimasyonun önünde engeldir. Oysa *Hareket*’i sağlayan eylemin tanımı, Akif’teki duygu yönelimli akli, yaparken seni de dönüştüren eylemdir bir

diğer ifadeyle praksistir³. Topçu,⁴ (2008, s. 121) praksis çerçevesinde vurguladığı eylem biçimini yazınlarında anlatırken hareket adamını anarşistten ayırır, alanları iki farklı dünya görüşünün ürünü olarak tespit eder. Bireyin yaşamında iki ayrı dünya vardır: İlki kendi kendini yıkarken diğeri her an kendini kendi yaratır. Bu çerçevede anarşist;

komünist olur, devlet nizamını bozar, sanata saldırır, vezni, üslubu yok eder; düşünceye musallat olur, her fikri bozuk, her düşünüşü sakat gösterir. Vicdana hücum eder, her hareketi fena, her akıbeti bozuk gösterir. Anarşist, dünya nizamını bozduğu kadar ve ondan önce içimizdeki nizamı bozan adamdır. O her çehreye bürünür: Amele olur, hayattan dünyadan şikâyetçidir. Muallim olur, gençlikten şikâyetçidir. İnsan olur, vicdandan, insandan şikâyetçidir. Hâkim olur, iz'andan şikâyetçidir. Nerede ve ne meslekte olursa onun hali, onun lütfu, onun eseri, daima yıkıcı olmaktır. (Topçu, 2008, s. 122)

Diğer yandan “Hareket adamı kimdir?” sorusuna cevap “kendini tanıyan, kendini ve yaratıcısını bilen bir profil” ile ortaya çıkar. Yaratıcısını tanıyan ve yalnız olmadığının bilincinde sorumluluk içindeki birey vazife, merhamet, aşk ahlakında olsun kendisine hâkim bir kuvvetin varlığını arar. Kimi zaman vatanperver, kimi zaman âlim, bazen sanatkâr veya devlet adamı olan hareket adamı, dar benliğin sınırlarını açarken her daim ahlak adamı ve kâmil insan olur. Bu bağlamda, hareket adamı yiksa bile sonrasında daha iyisini inşa etmek üzere yıkacak kendi nefsinin yaratıcısına, kendine, topluma sorumlu olduğunu bilerek her daim eyleyici olacaktır. Anarşist ile hareket ruhunun karşılaştırıldığı bu sahne, Akif’in metinlerinden sızan karşılaştırmanın dönemindeki güncellenmiş halidir ki *Hareket* dergisi bu minvalde yazısız Akifi kurallara riayet eder. Bu riayet dergi satırlarından duyumsanan ikinci nota olarak karşımıza çıkar. Akif “devrin ölü ruhları karşısında dipdiri durması ve yüksek heyecanı ile toplumsal mersiyesini bestelemesi” (Topçu, Kasım 1939, s. 193) ile tebci edilirken, Akifi isyana büyük saygı duyulur çünkü Akif hareketsizliğe karşı isyandır. “İsyan iradesi” Akif’in istibdat dönemine olan reddiyesi ile başlamakta, işleyişteki çarpıklıklara, sıkıntılara, görmezden gelinen sorunlara karşı eleştiriler getirilmekte dahası çözüm önerileri sunulmaktadır. Akif “kuvvetler

3 Lefebvre (2010, s. 251) Marx’ın praksis kavramını, yapmak ve yaparken kendini yapmak olarak açıklamakta, eyleyicinin kendini keşfettiğini, nesnenin içinde kendi eserini kendi kapasitesini tanıdığını ve bütünsel ulaşıldığını belirtir.

4 Topçu bahsi geçen “hareket adamı” ve “anarşist adamı” arasındaki ilişkiyi öncelikle Ankara Halkevinde 1951 yılında verdiği konferansta dile getirmiş, metnini sonraki süreçte sırasıyla *Savaş* (1951) ve *Hareket* dergisinde (1968) yayımlanmıştır. Topçu’nun *Kültür ve Medeniyet* (2008) adıyla kitaplaştırılan eserinde ise sonradan yer almıştır.

arasındaki farka işaret ederek her devre hâkim olmaya çalışan birkaç cellada karşı boyun eğen milyonlara hitapla (onları) harekete” (Bornovalı, 1947, s. 4) çağırmaktadır. Bu duruş isyan iradesinin hareketle eşgüdümlü bir birliktelik içinde olduğunu gösterir. Metnin açık belirteci olarak isyan eden Akif, isyan eden Nurettin Topçu’yu imlerken “hareket” felsefesinin kök biçimlerine projeksiyon tutar. Topçu, bu minvalde derginin isyan felsefesini şöyle tanımlar:

Bizim isyanımızın ancak sonsuzlukta gayesini arayıcı olduğunu ve alemşümul merhamet kaynağından doğduğunu söyledik. Bütün peygamberlerle ahlak dâhilerinde hayatın kaideleriyle nefsin hesaplarına kulak vermeyen bu deruni tecrübeyi, yani mistik denemeyi görüyoruz. Hepsinde mantığı menfaati, muhiti, hatta aşkı çiğneyip içindeki derinliğin sesine uyma çılgınlığı göze çarpar. (Topçu, Mayıs 1949, s. 14)

İçindeki sedanın derinliğine uymak olarak nitelendirilen bu manzara, dikey ilişkilerin yatayda somut bulmasıdır. Tanrıyla kurulan ilişkinin derinliği ve iç sesinin dışarıya yansımaları “hareket” olarak ortaya çıkacaktır. Bu hakikat vurgusunu canlandırmak için Topçu (1949b, s. 7) Hallac’tan Akif’e bir yol çizer. Hallac “Ben hakikatim.” diye kendinden geçerken; Akif de “Vicdanının Allah’a iştirak eden sesiyle ‘çiğnerim, çiğnenirim Hakkı’ı tutar kaldırım” demektedir.

Diğer yandan, Akifî isyan, isyan etmeyenlerin hicap duymamasına da isyan eder. “Göster Allah’ım bu millet kurtulur tek mucize, bir utanmak hissi ver gaip hazinenden bize” ve “Tükürün maskeli vicdanına asrın, tükürün” dizeleri (Bornovalı, 1947, s. 5) de bu hareketsizliğe yönelik başkaldırı olarak okunur. Akif’in “nesilde yarattığı ruh” korku ve dehşet içinde kendinde enerji görmeyen gençliğe serzeniştir. “Ey bütün dünya ve mafiha ayaktaiken, yatan! Leş misin davranmıyorsun, bari Allah’tan utan” satırları veya “Azim” şiirinin varlığı ile bireylere hayat enerjisi ve öğüt verilmek istenmektedir (Bornovalı, 1947, s. 5; Çantay, 1948, s. 3). Akif’in söylemlerinden çıkarsadığı çalışma öğüdünü “milli hareket” bağlamında vurgulamaktadır, kendi cümleleriyle:

(...)Balıkesir halkının kendi kendine memleketini müdafaaya başladıkları zaman Mehmet Akif’i aramızda bulduk! Ondan başka hiçbir şair, hiçbir edip Kuvayı Milliye’nin bu çuş ve huruşunu seyretmek için bile bize gelmemiş, bilakis gelenler bizi hep o milli hareketten vazgeçirmeye çalışmıştır!.. Zağanos Paşa camiinde binlerce Müslüman Türk’e karşı “Ey Balıkesirliler, ey Rumeli fatihleri, şu mukaddes toprakları düşmana çiğnetmeyin. Mücadeleniz meşrudur.” diye haykırışları hala Balıkesirlilerin kulağında çınlar. (Çantay, 1948a, s. 3)

Çantay (Ocak 1948a, s. 9) yine bir yazısında Mehmet Akif’in insanları uyararak ve harekete geçirmek üzere yazdığı dizeleri paylaşır:

Düşman sesi duymak istemezsen,
 Kardeş sesidir uyan bu sestem,
 Kalkınca görür ki akşam olmuş,
 Vaktiyle uyanmayan bu sestem

Akif, hareket ruhu ile genç nesli kurtarmayı kendine görev bilmiştir. Topçu'ya göre (1953, s. 8) zehirlenen bu neslin kurtarıcısı Akif olmasaydı, bugün belki bütün gençlik bir bataklıkta boğulmuş olacaktı. Bunun yanında, 1948 yılının Aralık ayında da Akif'in yıldönümü olması sebebiyle *Hareket* dergisi isimsiz yazısını Akif'e ayırmakta, ifade edilen düşüncelerin bir manada derginin görüşü olduğunu belirtmektedir. Metinde Akif'in manevi huzurunda ondan geriye kalan mirasa değinilmekte ve bu muazzam mirası bırakanın "ahlak neslinin lideri" olduğu ifade edilmektedir:

Akif, bu ahlak neslinin yerin altında da olsa lideri büyük ve eşsiz şefi büyük ruhtur. Onun mirası olan bizdeki ruh, ebediyen onun manevi huzurunda, hürmet ve huşu içinde ayakta duruyor. Milletimizin gerçek velilerinden, istikbalimizin hakiki kurucularından olan Akif'in ölüm yıldönümü yaklaşırken onun ahlak heyecanlarının zirvesinde bir ibadeti andıran şu mısralarla bize hitabını dinlemekten kendimizi alamıyoruz. (s. 14)

Örtük Belirteçler

Açık belirteçlerin yanında "toplumsal endişe" ve nesillere enerji aşılayan "hareket ruhu" Akif'ten direkt bahsetmeyen metinlerin içine de sızmıştır. Örtük belirteçler olarak isimlendirebileceğimiz "Çıbana Neşterler" (Fethi, 1943, s. 270), "Sosyal Amillerin Sınır Sistemi Üzerine Tesirleri" (Gökay, 1943), "Çağımız" (Arık, 1947, s. 5-6), "Eski ile Yeni" (Kaplan, 1947, s. 4), "Fen ve Teknik İlerlemesi Cemiyette Bir Ahlak Buhranı Yaratmış Mıdır?" (Göğüş, 1947) gibi konular ile toplum adına endişe duyan, toplumsal sorunları dert eden metinler mevcuttur. Diğer yandan, derginin başlığında da belirtildiği gibi hareket, enerji ve motivasyon sağlamaya yönelik metinler idealize edilmektedir. "*Hareket* felsefesi" (Topçu, 1939, ss. 22-28) "Asrımızın Hareket Adamları" (Topçu, 1939a, ss. 33-39), "İradenin Davası" (Topçu, 1947a, ss. 3-6) bağlamında canlandırılmaktadır. Temelde, nesillere aşı geleneğinin devam eden örtük belirteçlerden biri olarak derginin ortak görüşü, cemiyetin asıl sahibi gençler için "fikir ve ruh" terbiyesi oluşturmaktır (1952, s. 2). Topçu, toplumun kötü gidişatını durdurmak için kurtarılmayı beklemenin yanlış olduğunu düşünmekte ve harekete geçmeyi salık vermektedir: "Kurtulmak için kurtarı-

cı olmaktan başka yol yoktur. Mukadderatımızın selamete ermesi, başka iradeleri kurtarmakla kabildir” (Topçu, 1939b, s. 75). Bugünün neslini “kimsesiz” ve “avare” bırakan karanlıktan kurtarmak ve doğru yolda yürümesini sağlayacak enerjiyi-cesareti ona aşılama için “Hak bellediğin bir yola yalnız gideceksin.” (Topçu, 1939d, s. 166) düsturu takip edilmelidir. Topçu (1939c, s. 128) ataletin karşısında hareketin varlığını ve önemini ifade ederken değiştirmeye, yönlendirmeye vurgu yapar. Hareket, bir yandan “prensi”p, “vasıta” bir yandan da “neticeyi” kapsar. Ahlaki olarak hareket, “karar, yürüyüş, netice yaratan tesir anlamında kullanılmakta ve “sorumlu iradeye” işaret etmektedir. Topçu’nun ifadesiyle;

Hareket, iradi tesir iktidarındır; mahdut ve mütenahi kalmak için, ferde ve başkalarına ait pratik netice ve gayeleri tanımayan her adımda elde ettiği kuvvetlerden kendisine daima başlangıç hazırlayan mesul iradenin hadiseler yaratıcılığıdır. Bütün ile önceden hazırlanmış, teklif edilmiş bir plana girmediği gibi, ameli menfaat maddi verim gayelerini de tanımaz. Bu bakımdan esas itibarıyla işten ayrılır. (1939c, s. 128)

Diğer yandan, çevirisi verilen yabancı eserler de “hareket ruhunu” açıklayan veya canlandıran yazınlardan oluşmaktadır. Özellikle, Maurice Blondel’in *Action* adlı kitabındaki fikirler, Topçu (1939a, s. 22) tarafından tanıtılmaktadır. Blondel felsefesinin temelinde “hareket, insanla Allah’ın bir terkibidir” Kâinatın sorumluluğu insanın eline verilmiş, kâinat insan için yaratılmıştır. Bu manada düşünürlerin insanı ve hayatı anlama yolunda başlayacağı nokta “harekettir”. Blondel’in ifadesiyle: “Hareket dünyasına girilmedikçe insan tanınmamıştır. Müfekkire, insanın bütünü değildir. Hareketi, felsefenin merkezi yapmalıdır, çünkü hayatın merkezi de harekettir. Hareket, bir fikirden veya bir hareket projesinden doğmuş nazari bir prensip mi? Hareket insanın kâinatın önüne koyduğu bir meseledir” (aktaran Topçu, 1939a, s. 23).

Çerçeve yazından anlaşılacağı üzere Akif’in toplumsal endişesi *Hareket*’in metinlerinde kendini tekrar tekrar var eder. Toplumun karanlık yüzünü aydınlatmak, insanların olabildiği kadar adil şartlar içinde yaşamasına inanmak üzerinden kurulu bir felsefe metinlerin içinde somutlaşırken okuyucuların kulağına Akifi tınları iletmektedir. Şiirlerden, hikâyelere, roman sahifelerinden, fıkralara kadar her metinsel kesit toplum için kaygı taşımaktadır. Kimi zaman geçirilen öfke nöbetleri nezaketi kaybetmeden satır aralarında verilirken kimi zaman derginin kolektif coşkusu toplu bir isyanı puntolara taşımaktadır. Çatışma üzerinden gelişen bir düşünce sisteminin kökleşmesine hazırlanan zemin Akifi tınları, gösterge olarak “çalışmak” eyleminde kilitlerken, her türlü edim formunu pratikten ayırmakta “praksise” yaklaş-

tırmaktadır. Zamanın ruhunu yansıtan praksis hali duvarlara ideolojik söylemlerin yazıldığı, sokakların kırmızıya boyandığı konjonktürde aynı epistemolojik zemin-den beslenenleri değil, duygu ve düşüncelerin intizamlı birlikteliğinde kelimelere bürünmektedir. Harflerin karargâhında cümleler, başlıklar, metinler, romanların içinden toplumsala akan bireyler hareket halindedir. Her şeyin aktığı, gittiği ve aynı yerde stabil bir tekrara gebe modern sonrası dönemlere işaret olarak vaat edilen ruh, durmak bilmeyen ve durmak bilmemesi gereken “hareket” hali örtük, kapalı, derinden sessiz haykırışlarını duyurmaktadır.

Sonuç

Her düşünce metni, kendi varlığını birikim yükü ile kelimelere döker. Kelimelerin doğası dönemin kültürel aktarım aracı olarak işlev görür. Metin örgüsü kelimeler yoluyla tarihsel malumat setini naklederken çerçeve metni dayandığı fikir veya kişilerin seslerini duyurur. Muhafazakâr süreli yayınlar kategorisinde sayılan *Hareket* dergisinin bahsi geçen yılları üzerine yapılan araştırma verileri değerlendirildiğinde, Akifî düşünce biçiminin sesleri duyumsanır. Akif’in, dolaylı veya dolaysız her iki veçhe ile varlığını hissettirdiği metinlerde, İslami harekete enerji sağlayan katalizör rolünde olduğu görülmektedir. Derginin devinime yönelik düşkünlüğü, Akif’in azalmayan “say” tutkusuyla özdeşleşmekte, metinlerdeki anlam titremeleri Akifî ilkelerin çıkardığı sesi anırtmaktadır. Bunun yanında, dergide birçok düşünürün felsefi zemininden doneler bulunabilir fakat Akif’i *Hareket*’in çalışma sesi yapan-gerek açık gerek örtük belirteçlerinin yanında Akifî felsefenin “toplumsal endişe” ve “hareket ruhu” üzerinden serimlenmesidir. Bir başka ifadeyle, diğer düşünürler yanında ana damar olarak uzanan Akif’in kesif yoğunluğu, belirteçlerin sürekli ve kararlı tekrarından ileri gelmektedir. Akif temel motivasyon olarak *Hareket*’in düşünce sistemi içinde kendini kökleştirmiştir. *Hareket* dergisi, Akif’i takiben veya onu var etme niyetiyle yapılmış bir çalışma olmasa bile amaçlanmış derginin niyetlenmemiş sonucu olarak Akif, dilin dökümüne sesini vermekte hareketin çalışma sesi olarak görünmektedir. Akifî tınıları *Hareket*’ten duyumsarken karşımıza çıkan göstergeler bizi yeniden okunması gereken bilgi üretici metinlere götürmektedir. Bu bilginin nasıl inşa edildiği, nerelerden beslendiği ve hangi kategorik zeminlere götürme niyetinde olduğu aşıkârdır.

Akif’in kendi sınırları içinde büyük aidiyet hissi, toplumsalı dert ederken gösterdiği hassasiyet ve düşünce dünyasının gelişmesine verdiği önem aynı saiklerle

Hareket dergisinde takip edilmektedir. Akif için gelecek umutsuzluk değil aksine bağımsızlık özlemini bağrında taşıyan en büyük arzudur. Geleceğe olan inanç gücünü İslam dininin “ye’se düşmemeyi” salık verdiği ahlaki ilkesiyle besler. *Hareket* dergisi de tarihsel olarak ideolojilerin çatıştığı polarizasyon ortamında kendi kaderini tayin ederken İslam ahlakıyla çerçevelediği düşünce sistemini yereli bayındır hale getirme üzerine kilitler. Kendi yetiştirdiği düşünce biçimlerine ve bunların sahiplerine duyduğu bağlantı ile eleştirilerini “iyileştirmek” için yapar. Akif metinlerinden sızan halkını sahipleniş, ezilen ile ünsiyet *Hareket*'te de karşımıza çıkar. Hedef milli kimlik ile kucaklayıcı bir zihniyet dünyası kurarken, ataletten uzaklaşmayı görev addeder. Bu nedenle *Hareket* metinlerinden kulağımıza gelen sesler aşağılık kompleksiyle sıvanmış iniltiler değil aksine şifalandırmak için haykırışlardır. Bir tarafta uyanması gereken bir kitle dururken, diğer yanda fildişi kule karşıtı, halkın içinde halkın kendisi aydınlar vardır.

Artık aydınlar kendi eliyle yerelin sıkıntılarına çözüm aramak, dini-geleneksel hassasiyetlerle örülü tavırlarıyla, yeni bir reçete yazmak ve uygulamak durumundadır. Reçete ise uçlarda gezinen spekülative ve realite dışındaki hayali düşüncelerden uzak durmak zorundadır. Bu bağlamda, derginin “islamcılık”⁵ kelimesi ile reçetelendirilmesi muhtaralı görünmektedir. Bunun başlıca nedeni, *Hareket*'in her türlü izm'den müstesna bir dünya görüşü çerçevesinde İslam ahlak prensiplerini yerelin kültürel kodlarıyla mürekkep halde sunması; sert, sivri ve aşına olunmayan düşünce sistemi karşısında bildik, tanıdık duygularla örülü akliselim düşünme sistemini önermesidir. Duygu-akıl arasında birini diğerine feda etmeden kurulacak düşünce biçimi desteklenirken, dışardan ikame edilen, dışarıdan kodlanan veya taklit edilebilecek modeller ihraç edilmektedir.

Özcesi, Akif metinlerinden sızan anlayış, metaforik olarak “akliselim” biçiminde formüle edilirse, *Hareket* dergisinin satırları da selim aklın seferberlik ilan olarak görünmektedir. Bu ilan ile *Hareket*'in temel motivasyon zinciri ve oluşturmaya çalıştığı İslami bilinç daha iyi anlaşılacaktır. Aşılınmaya çalışılan İslam ahlakının

5 İslamcılık kendi içerisinde tekrar tanımlanması gereken bir kavramdır. Panislamizm'den başlayarak İslamcılık şeklinde terennüm edilen kavramın serüveni diğer ötekinin “siz İslamcılırsınız” etiketiyle gündeme gelmiştir. Diğerinin seni isimlendirmesine izin verme ve bunu kabul edilmiş bir giysi gibi üstüne geçirme, gerek Akif'in gerek *Hareket* dergisinin düşünce biçiminin kabul edebileceği bir tanımlama gibi görünmemektedir. Bu nedenle Karpat'ın (2004, ss. 16-31) *İslam'ın Siyasallaşması* eseri özellikle kavramın içeriğini açıklaması hasebiyle önemli veriler sunmaktadır. İslamcılık tek başına ele alınacak kapsamlı bir tartışma olduğu için burada dergi bağlamında argüman sunulmakla iktifa edilmiştir.

iki ayağı “toplumsal endişe” ve “hareket ruhuna” dayanmaktadır. Akifî metinlerin ruhundaki pratikten praksise geçiş, *Hareket* dergisinde somutlaşmaktadır. Topçu'nun hareketi de bireyde süblimasyon yaratacak, eylemin benliği dönüştürdüğü praksistir. Kişi eylerken kendi de eylemden bizatihi etkilenecek ve değişerek dönüşecektir. Yerel düşünce zeminine koyulacak en ufak taş, düşünürün kendini geliştireceği, dünyasının açılarını genişleteceği, farklı, üst üste yığılı perspektiflerden yeni bir düşüncenin kapılarını açabileceği bir harekettir. Bu hareketten kendini geri tutmak, gerek siyasi gerek geleneksel dini-kültürel kodlarla alanı terk etmek veya dünyadan elini eteğini çekmek dünyayı kendi dışındakilerin kurgulamasına bırakmaktır. Doğanın boşluk kabul etmediği gibi düşünce zemininden çekilenlerin yerine “diğer ötekilerin” gelmesi de kaçınılmazdır. Bu durumda gelenlerin varlığından rahatsızlık duymak, onları beğenmemek, eleştirmek sakim bir reflekstir. Bugün Akifî ilkeleri tekrar okumak, Hegelvari bir betimlemeyle tanımlanabilecek resmi yeniden anlamaktır. Akif doğanın tüm titremelerinde planlı bir zekânın izlerini görmek için tutkuyla “mekan” mefhumuna yönelmiş, anlamın silkindiği açılarda derin bir endişe ile toplumsala ulaşarak zamanı damgalamıştır. O halde duyumsanması gereken zaman çizelgesinin *Hareket* aracılığıyla ulaşan bu ses biçimlerine daimî kulak vermektir. Barthes endişesinde haklıdır, *hareketin durmasından korkmak* gerekir.

Kaynakça

- Arık, R. O. (1947, Aralık). Mümin Akif. *Hareket*, 10, 6.
- Barthes, R. (2013). *Dilin çalışma sesi*. İstanbul: YKY.
- Bornovalı, L. (1947a, Ağustos). Liselerde edebiyat öğretimi ve kitapları. *Hareket*, 6, 6.
- Bornovalı, L. (1947b, Aralık). Mehmet Akif ve büyük eseri. *Hareket*, 10, 3.
- Çantay, H. B. (1948a, Ocak). Vatanperver Akif. *Hareket*, 11, 3
- Çantay, H. B. (1948b, Ocak). Mehmet Akif hangi şairleri severdi? *Hareket*, 11, 9.
- Hareket*. (1947a, Mart). 13.
- Hareket*. (1947b, Nisan). 12.
- Hareket*. (1947c, Eylül). 7.2.
- Hareket*. (1947d, Aralık). 10.
- Hareket*. (1966, Ocak). 1. XIII-XVII.
- Hareket* (1939-1943). (2015). (İ.Kara, Haz.). ix-xviii.
- İslamoğlu, M. (1943, Şubat). Mehmet Akif. *Hareket*, 9, 267 -269.
- Kabaklı, A. (1947a, Nisan). Ayın hercümerci. *Hareket*, 12, 11.
- Kabaklı, A. (1947b, Aralık). Ayın hercümerci. *Hareket*, 10, 15.
- Kabaklı, A. (1949, Şubat). Süleyman Nazif, müstesna bir karakter abidesi. *Hareket*, 25, 9-16. Kaplan, M. (1948, Ekim). Sanat ve cemiyet. *Hareket*, 20, 3.

- Kaplan, M. (1953, Mart). Kahramanlık, din ve ilim. *Hareket*, 4, 4. Karpaz, K. (2004). *İslam'ın siyasallaşması*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Lefebvre, H. (2010). *Gündelik hayatın eleştirisi II*. (I. Ergüden, Çev). İstanbul: Sel.
- Mehmet Akif'in manevi huzurunda. (1948, Aralık). *Hareket*, 22, 4-14.
- Nesillerin ruhu. (1949, Şubat). *Hareket*, 25, 2-6.
- Okurer, C. (1947a, Temmuz). *Hareket*, 5, 9.
- Okurer, C. (1947b, Aralık). M. Akif'in insani değeri. *Hareket*, 10, 10.
- Sözeri, S. (1948, Ocak). Mehmet Akif'in dindarlığı. *Hareket*, 11, 7.
- Topçu, N. (1939a, Mart). Asrımızın hareket adamları. *Hareket*, 2, 33-39.
- Topçu, N. (1939b, Nisan). Bizde milliyet hareketleri. *Hareket*, 3, 74-79.
- Topçu, N. (1939c, Mayıs). Bir izah. *Hareket*, 4, 127-128.
- Topçu, N. (1939d, Ekim). Neslimizin tarihi. *Hareket*, 6, 161-166.
- Topçu, N. (1939e, Kasım). İki mezar. *Hareket*, 7, 193-195.
- Topçu, N. (1942, Aralık). Hakikat dini. *Hareket*, 8, 225-230.
- Topçu, N. (1943, Şubat). Mehmet Akif. *Hareket*, 9, 273-274.
- Topçu, N. (1947a, Nisan). İradenin davası. *Hareket*, 12, 3-6.
- Topçu, N. (1947b, Aralık). Mehmet Akif. *Hareket*, 10, 8.
- Topçu, N. (1948a, Mart). Hüseyin Avni: Birinci Meclis'in dağılmasına kadar. *Hareket*, 13, 2-5, 7.
- Topçu, N. (1948b, Mayıs). Millette İrade. *Hareket*, 15, 7.
- Topçu, N. (1948c, Haziran). Millet ruhu ve milli mukaddesat. *Hareket*, 16, 6.
- Topçu, N. (1949a, Nisan). Dinde irade. *Hareket*, 26, 7.
- Topçu, N. (1949b, Mayıs). İsyah ahlakı. *Hareket*, 27, 7.
- Topçu, N. (1953, Mart). Yeni nizamın ana hatları. *Hareket*, 4, 8-9.
- Topçu, N. (2008). *Kültür ve medeniyet*. İstanbul: Dergâh.

islâm - Türk

MUHİTÜLMAARİF MECMUASI

Türk - İslâm Mütihazsıs Âlimlerden Mürakkep
Bir Heyet Tarafından Telif Olunmuştur.

Ordinaryüs Profesör İsmail Hakkı İzmirli: Sabık İlahiyat Fakültesi Reisi
Profesör Kâmil Miras: Diyanet Riyaseti âzasından Sahihî Buharî mütercim ve şarihi
Ömer Rıza Doğrul: Tanrı Buyruğu Tefsiri sahibi ve Asrı Saadet İslâm Tarihi Muharriri
Eşref Edib: Âsar-ı İlmîye Kütüphanesi sahibi

No. 1

15 Kuruş

İSLÂM - TÜRK

ANSİKLOPEDİSİ MECMUASI

Meşhur hattat Şevki Efendi'nin neşis bir levhası

Kur'anın baş emirleri: İbadetin felsefesi
(Diyaret Reisi Prof. Hamdi Akseki)

İslâm tarihinin muhteşem bir sayfası: Pey-
gamber ordusunun Mekke'ye girişi
(Prof. Kâmil Miras)

On dört asır evvel doğan güneş
(Diyaret Reisi Prof. Hamdi Akseki)

Leylei Regaibin mahiyeti . Prof. Kâmil Miras

Na'ti şerif (şiir) Yaman Dede

Zekât hakkındaki suale cevap İstanbul

İslâm'da demokrasi Müftüsü Ö. Nasuht

Akifin mümeyyiz vasıfları Basri Çantay

Büyük suikastler: Komünistler Türk
elifbasını nasıl Ruslaştırdılar? Ayaz İshak

Türkiyede din ve vicdan hürriyeti

Mecmua İçinde Ansiklopedi, Ansiklopedi İçinde Mecmua *İslâm-Türk Ansiklopedisi/ Muhîtü'l-Maârif Mecmuası (1940-1948)*

Kâmil Büyüker

Giriş

Cumhuriyet tarihiyle başlayan dinî alana ve dindarlara müdahale süreli ve basılı yayın alanında da kendini göstermiştir. 1925'te Şeyh Said İsyanı gerekçe gösterilerek gazeteler kapatılmıştır. Evvela 4 Mart 1925 tarihinde Takrir-i Sükûn Kanunu, ardından da 1931 Matbuat Kanunu'yla gazete ve mecmualar kapatılarak bu alandaki yayıncılıkta kaos yaratılmaya çalışılmıştır. Öyle ki "4 Mart 1925 yılında yürürlüğe giren Takrir-i Sükûn Kanunu'nun 1. maddesi, "irtica ve isyana ve ülkenin sosyal düzenini, huzur ve sükûnunu ve emniyet ve asayişini ihlale yönelen örgüt, kışkırtma, özendirme, girişim ve yayını hükümet, Cumhurbaşkanı'nın onayı ile doğrudan doğruya ve idareten yasaklamaya yetkilidir." hükmünü getirmiştir. "Kötü üne sahip olmak", "ülkenin genel siyasetine aykırı yayın yapmamak" gibi nesnellikten uzak, tartışmaya açık hükümlerle basın kıskaç içine alınırken, olası bir yasa boşluğundan yararlanmaya çalışılır "paranoik" kaygıyla cezaların artırılması, teminat yatırtılması, gazete çıkarma izinlerinin oldukça sıkı kurallara bağlanması 'totaliter' bir politikanın çarpıklaşmış bir tezahürü olarak nitelenebilir. 6 Mart 1925'te *Tevhid-i Efkâr*, *İstiklal*, *Son Telgraf*, *Sebülürreşad* gazeteleri ve 14 Nisan 1925'te "Şeyh Sait İsyanı bahane edilerek muhalefet susturulmak isteniyor" içerikli yazısı ile H. Cahit'in *Tanin* gazetesi de kapatılmış, H. Cahit de Çorum'a sürgün edilmiştir" (Mazıcı, s. 153). Bütün bunlara rağmen bazı yayıncılık örneklerinin iz bıraktığını, yayıncılık anlamında ekolleştiğini görüyoruz. Mesela *Sırât-ı Müstakim* ekolü, Said Nursi'nin Risale-i Nur ekolü, Nurettin Topçu'nun *Hareket* ekolü veya Necip Fazıl'ı Büyük Doğu ekolü gibi yayın ekolleri oluşmuştur (Erdogan, 2012, s. 6).

İslamcı dergicilikte başlayan bu çeşitlilik ve ekolleşme nitelikte de bir sıçramaya sebep olmuş mudur? Bunun değerlendirmesini ve tasnifini Bernard Lewis yapar. Lewis, savaş sonrası dini basını üç ayrı kategoride değerlendirir ve şunları ifade eder: “İlkinde, esas olarak zanaatkârlara ve köylülere hitap eden ve sade bir dindarlık ortaya koyan popüler haberler söz konusudur. Belirleyici bir örneğini Necip Fazıl Kısakürek’in *Büyük Doğu*’sunun teşkil ettiği ikinci grup “magazin faşizmi” olarak karakterize edilebilir. Aralarında *Türk İslam Ansiklopedisi*’nin, Ömer Rıza Doğrul’un *Selâmet*’inin ve *Sebilürreşad*’ın da bulunduğu üçüncü grup ise belirli bir entelektüalizme ve aynı zamanda Diyanet’in de açık desteğine sahip olan mecmualardan oluşmaktadır” (Debus, 2012, ss. 278-279.).

Bu manada İslamcı neşriyatın basılı ve süreli yayın hayatında kayda değer bir iz bırakmış, aynı zamanda İslam düşüncesinin yeniden inşası noktasında katkılar sunmuş olan Eşref Edip’in öncülük ettiği önemli bir yayın hizmeti de *İslâm-Türk Ansiklopedisi/Muhittü'l-Maârif Mecmuası*’dır. Esasen “mecmua içinde ansiklopedi ya da ansiklopedi içinde mecmua” şeklinde formüle edeceğimiz bu yayının çizgisi, yayımlandığı dönemde hatırı sayılır bir ses getirerek tarihe kayıt düşmüştür. Öyle ki İslamcı neşriyata artarak devam eden baskılara rağmen 1940-48 tarih aralığında, imkânsızlık içinde imkân oluşturarak, dönemin İslamcılık düşüncesi içerisinde hatırı sayılır bir yere sahip olan isimlerin büyük kısmının da yer aldığı ciddi bir çaba ve gayretin ürünü olan bir telif eserin neşredildiği görülecektir. Akim kalan tamamen yerli bir ansiklopedi tecrübesinin önce tanıtıcı bir bülteni olarak gördüğümüz *İslâm-Türk Ansiklopedisi/Muhittü'l-Maârif Mecmuası* neredeyse 50. sayıya yaklaştığı demlerde bir İslamcı mecmua soluğuna bürünmüş, devam eden diğer 50 sayılık süreçte ise İslamcı fikir, hareket ve muhalefete ciddi katkılar sunmuştur. En nihayetinde *İslâm-Türk Ansiklopedisi/Muhittü'l-Maârif Mecmuası* Nisan 1948’de yayımlanan son sayısı ile geleneği içinde yer aldığı *Sebilürreşad*’a bayrağı teslim etmiştir. Mayıs 1948’de *Sebilürreşad* kaldığı yerden yoluna devam etmiştir. Bu teslim edişin sadece isim değişikliği olarak görülmesi gerekiyor. Zira hem teknik düzen mizanpaj anlamında hem de muhteva olarak ciddi bir geçişkenlik göze çarpmaktadır.

İslâm-Türk Ansiklopedisi/Muhîtü'l-Maârif Mecmuası'nın Yayınını Hazırlayan Sebepler

İslâm-Türk Ansiklopedisi/Muhîtü'l-Maârif Mecmuası bir sebebe mebni olarak yayımlanmıştır. İlk fasikülü Aralık 1940'ta yayımlanan çeviri bir eser olan *İslam Ansiklopedisi*, *İslâm-Türk Ansiklopedisi'nin* yayımlanma gerekçesini oluşturmuştur. Öncelikle İslam Ansiklopedisi'nin yayımlanma sürecine ve sonrasında devam eden tartışmalara göz atmak yerinde olacaktır. 2-5 Mayıs 1939'da Ankara'da toplanan I. Türk Neşriyat Kongresi'nde alınan karar doğrultusunda Maarif Vekili Hasan Âli Yücel'in İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü'ne gönderdiği 9 Mayıs 1939 tarihli bir yazıyla, Hollanda'nın Leiden şehrinde yayımlanması tamamlanmış olan *The Encyclopaedia of Islam*'ın zeyil maddeleriyle beraber Türkçeye çevrilmesi istenen İslam Ansiklopedisi, Edebiyat Fakültesi'nde kurulan bir heyet tarafından düzenlenen rapor muhtevastındaki prensip kararlarına göre yapılan hazırlıklardan sonra Aralık 1940'ta *İslam Ansiklopedisi'nin* ilk fasikülü yayımlanmıştır (Köprülü, 2001, ss. 43-44). Ancak yayımlanan ansiklopedi birtakım tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Özellikle tarih, coğrafya, bibliyografya ve temel dinî kavramlar sahasında çok değerli ve düzenli bilgiler ihtiva eden İslam Ansiklopedisi'nin asıl projesinin oryantalizm ve misyonerlik faaliyetleri ile İslam ülkelerine yönelik emperyalist düşüncelerden kaynaklandığında herhalde şüphe yoktur (Kara, 2016, s. 248). *İslam Ansiklopedisi'ne* yapılan tenkitlerin ilki ve en kapsamlı olanı, ansiklopedi henüz hazırlık safhasında iken (1940 başları) Eşref Edib'in (Fergan) yayımladığı *İslam Ansiklopedisi* adlı on bir sayfalık broşürdür. Bu broşürde yer alan eleştiriler ansiklopedinin Leiden basımı üzerinde yoğunlaşmakta, maddeleri doğrudan doğruya tercüme etmenin sakıncaları açıklanmakta, buna karşılık reddiye ve tenkitte bulunulması, bazı parçaların çıkarılması, düzeltmeler yapılması veya yeniden yazılması gibi alternatifler önerilmektedir. Bu arada İslam Ansiklopedisi tercüme çalışmalarının devam etmesi üzerine Eşref Edib "tam manasıyla millî ve İslamî bir eser vücuda getirmek için" telif bir *İslâm-Türk Ansiklopedisi'ni* ve buna bağlı olarak *İslâm-Türk Ansiklopedisi Mecmuasını* neşretmeye karar vermiştir.

İslâm-Türk Ansiklopedisi/Muhîtü'l-Maârif Mecmuası'nın Yayın Hayatına Başlaması ve Teknik Özellikleri

İslâm-Türk Ansiklopedisi/Muhîtü'l-Maârif Mecmuası 1940 tarihinde yayına başlamıştır. “Türk-İslam Müttehassıs Âlimlerinden Mürekkep Bir Heyet Tarafından Telif Olunmuştur” sloganı ile neşriyata başlayan yayın Güneş matbaasında basılmış, neşriyatın Sahibi ve Umum Neşriyat Müdürü Eşref Edib'dir. Asarı İlmiye Kütüphanesi Neşriyatı arasından çıkan ansiklopedinin tarihsiz yayımlanan mecmua kısmında *İslâm-Türk Muhîtü'l-Maârif Mecmuası*, Ansiklopedi kısmında ise *İslâm-Türk Ansiklopedisi* başlığı kullanılmıştır.

Ansiklopedinin I. cildi, 50 fasikülden müteşekkil olup, 798. sayfada “Âzad” maddesiyle son bulur. II. cildine ise, 1944'te başlanır. Tamamlanamayan 2. ciltle birlikte toplam 883 madde neşredilmiştir. Bu dönemde Ansiklopedi'nin ilk fasikülü ile birlikte ek olarak başta dört sayfa, sonra on altı sayfa olacak *İslâm-Türk Ansiklopedisi Muhîtü'l-Maârif Mecmuası* verilir. *Muhîtü'l-Maârif* içerik itibarıyla İslâmî ilimler, sanat, edebiyat ve maarif sahasındaki yazılardan oluşacak ve 100. sayısıyla son bulacaktır (Gün, 2001, s. 80). Ansiklopedi de 70. fasikülle yayımına son verecektir.

Ansiklopediyi tanıtıcı olarak hazırlanan broşürde ise yayın için şöyle bir takvim verilmiştir:

İslâm-Türk Ansiklopedisi büyük kıtada on cild kadar olacaktır. Her cild 60 forma, yani bin sahifedir. Senede lâakal iki cild neşrine çalışılacaktır. Her cildin fiatı altı liradır. Şimdilik yalnız birinci cildine abone kaydine başlanmıştır. Şimdiden birinci cilde abone olanlar için abone bedeli beş liradır. Bunu iki defada da tekiye mümkündür. Hâriç memleketler için birinci cildin abone bedeli şimdiden abone olanlar için altı liradır. (Kara, 2016, s. 494)

“Şimdilik 15 Günde Bir Çıkar Haftalık İlmî Mecmua” olan *Muhîtü'l-Maârif Mecmuası* ise ilk aşamada 4 sayfa çıkarken, kapağında bu yayımı vücuda getiren dört isim zikredilmiştir. Onlar;

Ordinaryüs Profesör İsmail Hakkı İzmirli: Sabık İlähiyat Fakültesi Reisi

Profesör Kâmil Miras¹: Diyanet Riyaseti Âzasından Sahihi Buhari Mütercim ve Şârihi

1 Kâmil Miras'ın *İslâm-Türk Ansiklopedisi*'ne yaptığı katkılar konusunda tafsilatlı bir bilgi bkz. Yazıcı (2012, ss. 35-40).

Ömer Rıza Doğrul: Tanrı Buyruğu Tefsiri Sahibi ve Asrı Saadet İslam Tarihi Muharriri

Eşref Edip: Âsarı İlmiye Kütüphanesi Sahibi'dir.

Münderecat başlığı altında ise ansiklopedinin yayını ile alakalı muhtasar bir açıklamada bulunulmuştur. 8 Maddede teknik özellikler ve içerik sıralanmıştır. Özetle şunlar ifade edilmiştir:

1. *İslâm-Türk Ansiklopedisi*, tam manasile milli ve İslami bir eser olduğu için Türk milletinin en şerefli ve en güzide mümessili reisicumhur İsmet İnönü hazretlerine ve onun aziz ve muhterem şahsında bütün Türk Milletine ithaf olunmuştur.²

Bu eserin hedefi Türk-İslam kültürünün zengin ve asil kaynaklarını Türk milletinin istifadesine arz etmek, Türk milletinin bu inkişaf ve taali devrinde bu geniş ve feyizli hazinelerine bihakkin sahip olduğunu tebarüz ettirmek olduğu için, bu hedefi tahakkuk ettirmek üzere bütün muharrirlere sanih olan ilk düşünce, bu eserin, ilim ve faziletin yüksek hamisi ve milli asaletin en güzide mümessili İsmet İnönü'ne ithafı olmuş ve bu da bütün muharrir arkadaşlarımızın milli reisimizin güzide şahsiyetinden ve onun başarılı kudretinden ilham aldıklarını göstermiş ve bu ilham, hiç şüphe yok ki, bu eser için müstesna bir tali eseridir.

2. Muhitü'l Maarif'il İslamiyet-it Türkiye levhasını Güzel San'atlar akademisi profesörlerinden İsmail Hakkı Altınbezer tarafından yazılmıştır.³ (...)

3. Eserin ilk sahifesini tezyin eden Besmelei şerife Güzel San'atlar akademisinin Türk tezyinat şubesinde (Ebri), (Ahrar), (Şemse cilt) (bu maddelere bakınız) profesörü Necmettin Okyay tarafından yazılmıştır. (...)

4. "İkra'..." âyeti kerimesi meşhur hattat Hâmit tarafından yazılmıştır. Üstad bu nefis eserini, Fatih'te eski İmarek kapısında hattatı şehir Mustafa Rakım tarafından yazılı bulunan ve bir harika-i san'at olan levhaya bakarak o istif üzere yazmıştır. (...)

5. Dibace

6. Bu eseri yazanlar

7. *İslâm-Türk Ansiklopedisi*'nin mahiyeti ve hedefi

8. Esas programımız. (*İTAMM*, ss. 2-3).

2 Ansiklopedi girişinde büyük bir İsmet İnönü resmi ile birlikte yer alan ithaf yazısı manidardır: "Bu Ansiklopediyi telif eden Türk-İslam muharrirleri bu nâçiz eserlerini ilim ve faziletin yüksek hâmisini sevgili Reisicumhur İsmet İnönü Hazretlerine ithaf ile iftihar ederler" (*İTAMM*, ss. 2-3).

3 Mecmuanın ve ansiklopedinin kapağında, isminin altında yer almaktadır.

İlk sayı ve bir ön bilgilendirme yazısı için neredeyse İsmet İnönü ve Türklük vurgusu göze çarpmaktadır. Bunda dönemin baskın şartlarını da göz önünde bulundurmak icap ediyor. Zira ansiklopedi yazarlarından Yılmaz Öztuna'nın şu ifadeleri durumu özetler mahiyettedir: “Türk basın tarihinde en büyük sansür, en amansız baskı İsmet İnönü devrindedir. Bu çok kötü bir birincilik.. Gazete kapatmanın Sultan Hamid devrinde bir nizamı, adabı vardı. Tek parti döneminde Basın Yayın Umum Müdürü bile çok mühim (!) bir adamdı, gazetecileri falan kabul etmez... Gazete patronları vardı, Falih Rıfkı, Necmeddin Sadık... Bunlar zaten mebus... Bir mebus bile “gazetenizi 10 gün kapattım” derdi. 10 Gün çıkmazdı o gazete. ‘Cumhurbaşkanı İnönü’ yazınca gazeteniz kapanırdı, ‘Milli Şef’ yazacaksınız... Birinci sayfanın yarısından daha aşağıda İsmet İnönü'nün ismi geçmez, üstte olacak... Yarısından altta geçerse ismi, yazı işleri müdürü fırça yerdı... ‘Tekrar ederse kapatırım gazetenizi’ derdi.” (Coşkun, s. 113). Nitekim Ansiklopedi girişinde –muhtemelen kerhen- yer alan tam sayfa İnönü resmi ve ithaf cümlesi bütün bu keyfilik ve despotizminin nerelere kadar uzandığını belgeler niteliktedir.

Her nüshası 50 kuruştan satılan *İslâm-Türk Ansiklopedisi Muhîtü'l-Maârif Mecmuası*'nın idarehanesi “Ankara caddesi, No: 87, Asarı İlmiye Kütüphanesi” olarak verilmiştir. Ayrıca okuyuculardan “adres tebdilinde 20 kuruşluk pul göndermeleri rica olunmaktadır”, şeklinde bir kayıt da düşülmüştür.

Ansiklopedinin mecmua kısmında da yayın periyodu anlamında ciddi değişiklikler görülmektedir. Öyle ki 1-14. sayılar 4 sayfa; 15-20. sayıları 8 sayfa; 21-50. sayılar 4 sayfa olarak neşredilmiştir. Daha sonra 67. sayıya kadar bütün sayılar iki sayı birleştirilip yayımlanmıştır. Yani 51. sayı ile 66 sayı arasında 8 sayı yayımlanmış ve bu sayılar da 8 sayfa olarak çıkmıştır. 67. sayıdan 100. sayıya kadar dergi 16 sayfa olarak yayınıni sürdürmüştür.

Mecmuanın ismi konusunda da karışıklıklar söz konusudur. Burada da 1-8. sayıda isim “İslâm-Türk Ansiklopedisi Muhîtü'l-Maârif Mecmuası”; 9-45. sayı arasında “İslâm-Türk Ansiklopedisi Muhîtü'l-Maârif”; 45-50. sayı arası ise “İslam Türk Muhîtü'l-Maârifi” şeklinde geçmiştir. 51. sayıdan Muhîtü'l-Maârif ismi istif şeklinde geçse de bu tarihten sonra “İslâm-Türk Ansiklopedisi Mecmuası” 100. sayıya kadar devam etmiştir. 100. sayı 16 sayfa+16 sayfalık son forma ile nihayet bulmuştur.

Mecmuanın ilk 10 sayısı Stad Matbaası'nda; 11. sayıdan 50. sayıya kadar Cumhuriyet Matbaası'nda; 51-52. sayı İstiklal Matbaası'nda; 53-54, 55-56, 57-58, 59-60, 61-62. sayılar İbrahim Horoz Matbaası'nda; 63-64, 65-66. sayılar Aydınlık Matbaası'nda; 67-91. sayılar Kardeşler Matbaası'nda; 91-100. sayılar ise Şaka Matbaası'nda basılmıştır.

15 günde bir Cuma günleri çıkan mecmua, 78. sayıdan sonra ayda 4 nüsha çıkmıştır. Bu durum 100. sayıya kadar devam etmiştir.

Kurucular ve Yazar Kadrosu

Mecmua/Ansiklopedinin tahrir heyeti yukarıda da ifade edildiği gibi tek parti döneminin yanlış din politikalarını eleştiren İsmail Hakkı İzmirli, Kamil Miras, Ömer Rıza Doğrul ve Eşref Edib'den oluşmaktaydı. Tahrir heyeti dışında dönemin İslam Düşüncesine yön veren simalarının önemli bir kısmı çalışmanın içerisinde yer almışlardır: Ahmet Hamdi Akseki⁴, Ömer Nasuhi Bilmen, Tahir Olgun, Hasan Hüsnü Erdem, Ali Himmet Berki, Mustafa Reşit Belgesay, Sıddık Sami Onar, Fuat Hulusi Demirelli, Bağdatlı Abbas Azzavî, Ömer Aköz, M. Şakir Ülkütaşır, M. Zeki Pakalın, Sadettin Nüzhet Ergun, Mustafa Namık Çankı, M. Şemsettin Günaltay, Ali Nihat Tarlan, Abdülkadir İnan, Efdalüddin, Resulzade Mehmet Emin, A. Kutluk, M. Avşarlı, Zeki Arif, Mahmut Ragıp Mihalgazi, Mahmut Yazır, Ahmet Sadi Aytan, Refik Ahmet Sevengil, Hikmet Turhan Dağlıoğlu, Fahrettin Karaoğlu, Cemal Zeki, Abdullah Zihni Soysal, Ferid Ayiter, Ragıp Özdem, S. Abdülkadir, Burhan Toprak, Hıfzı Timur, Şükrü Büttin, Salih Zeki Ekimci, Nuri Fehmi Ayberk, Cudi Erentürk, Süleyman Salim, V. Nuhoğlu, Kırzioğlu Ali Genceli, Fatin Gökmen, Abdurrahman Aygün, Muharrem Feyzi Togay, Ali Haydar Özen, Süheyl Ünver, Mazhar Osman, Fahrettin Kerim Gökay, Osman Ergin, Necip Fazıl Kısakürek, Yılmaz Öztuna.

Yine tahrir heyetinin tamamı, madde yazarlarının ise önemli bir kısmı İstiklâl Mahkemesi tarafından 1925 yılında kapatılan II. Meşrutiyet ve Erken Cumhuriyet devrinin önemli İslamcı dergilerinden *Sebilürreşad*'ın idareci ve yazar kadrosu içinde yer almış insanlardı (Kara, 2016, s. 453).

4 Ahmet Hamdi Akseki'nin Ansiklopedide kaleme aldığı maddeler ve mecmua kısmında yazdığı yazılar üzerinde daha tafsilatlı bir okuma için bkz. Kılavuz, (2004, ss. 131-139).

Mecmua/Ansiklopedinin Yayınlanma Amacı

Ansiklopedi ve ansiklopediyi tanıtıcı bir yayın organı olarak *İslâm-Türk Ansiklopedisi Muhîtü'l-Maârif Mecmuası* hakkında muhtemelen 1940 yılında 4 sayfa olarak yayımlanan tanıtıcı broşür neşriyatın neden ve niçin çıktığını izah eder sadettedir:

Uzun senelerden beri memleketimizin en güzide ve en salâhiyetli İslam mütefekkirlerinin iştirakile hazırlanan muazzam eser.

Âsar-ı İlmiye Kütüphanesi, *İslâm-Türk Ansiklopedisi* namile büyük bir ansiklopedi neşrine teşebbüs etmiştir.

İslâm-Türk Ansiklopedisi, çok büyük, millî ve ilmî bir vazifenin ifasını üzerine almış bir eserdir. Türk, İslâmîyetin zuhurundan çok kısa bir zaman sonra İslam camiasına girmiş ve çok geçmeden bu camianın siyasî alemdarlığı gibi kültür alemdarlığını da üzerine almış bir millettir. O zamandan bu zamana kadar Türk birçok İslam milletleriyle beraber çalışarak ilme, sanata, medeniyete hizmet etmektedir. Türk'ün İslam tarihi çerçevesi içinde yetiştirdiği bütün büyüklerini ve büyüklüklerini anlatmak bu eserin hedefidir (Kara, 2016, ss. 492-94).

Buraya kadar olan kısımda ve devam eden metinlerde vurgu "Türk" kelimesi üzerinedir. Esasen ilerleyen metinlerde de görüleceği üzere burada Türk'ten kastın Türk'ü yoğuran, ayağa kaldırıp medeniyetler kurduran amiller olduğu görülecektir:

Türk'ün İslam tarihi içinde yaşadığı devri, bütün medenî eserleriyle, bütün muvaffakiyetlerle anlatabilmek için aynı çerçeve içinde yaşayan, aynı hedefleri takip eden, aynı gayelere hizmet eden bütün unsurları hep beraber göstermek ve hep birlikte yaşatmak gerekir. Çünkü ancak bütün çerçevenin ihata ettiği varlığı göstermekle Türkün her istikamette kendini gösteren, her vadiye büyük muvaffakiyetler kazanan, erlik meydanlarında olduğu gibi ilim, sanat ve medeniyet yollarının her birinde hem İslamlık, hem bütün insanlık dünyasına ışık salan büyük başarılarını tebarüz ettirmek mümkündür. Bu yüzden bu eser bir *İslâm-Türk Ansiklopedisi*'dir.

İslâm-Türk Ansiklopedisi bütün İslam milletlerinin ve bilhassa Türk milletinin İslam tarihi çerçevesi içindeki bütün faaliyetlerini ihata etmekle Türk tarihinin bütün mütetebbilerine büyük hizmet ifâ edeceğine kanidir. Çünkü Türk'ün en verimli faaliyetlerine ait muazzam bir devri kaleme almış ve aydınlatmış, Türk tarihinin mütetebbilerine kable'l-İslam olan Türk'ü tetkik etmeyi ve araştırmayı bırakmış olacaktır.

Türk'ün İslam tarihi içindeki başarıları, hakikaten iftihara değer, Türk, tâ başlangıçtan benimsediği İslam davasını çok ileri götürmüş, bu davayı çok büyük buhranlardan kurtarmış, asil ve necip bir millettir. Onun benimsediği büyük davanın

kıymeti ehemmiyeti bu eserde, bütün saffet ve samimiyetile, fakat en müşkülpe-send ilmî usul ile etüd edilecek ve bu suretle Türk milletinin varlığını korumağa, tarihin, yükseltmeğe, başarılarını yaşatmağa ve bugünkü tarihî hayatına ulaştırma-ğa hizmet eden en kıymetli âmiller, tam bir vuzuh içinde tebarüz ettirilecektir.

Bütün Türk büyükleri, Türk büyüklerini meşgul eden bütün meseleler ve düşün-celer, aynı tesir altında kaldıkları veya birlikte çalıştıkları diğer İslam büyükleriyle beraber bu eserin içinde toplanacaktır. (İTAMM, 1941, 10, 4)

Ansiklopedi'nin tahrir heyetine yönelik ilerleyen paragraflarda takdirkâr ifadeler kullanılır. Çünkü bir araya getirilen heyet, ilmi ve İslamî temsilde ve aktarımda ittifak edeceği isimlerden oluşmaktadır. Şu ifadeler geçer:

*İslâm-Türk Ansiklopedisi'*ni yazarlar bir veya birkaç kişi değildir. Şark ve garp mu-harrirlerinin ihtisas sahipleri ve bilhassa Türk milletinin güzideleridir. Senelerden beri devam çalışmaların, her mesele üzerinde ihtisası müsellemler olan güzidelerle temas ve muhaberenin, bu yolda şark ile garpte neşrolunan bütün eserleri tetkik etmenin ve bu tetkikleri süzgeçten geçirmenin neticesi olan bu eser, en nihayet ilmî salâhiyeti memleketimizce müsellemler olan kıymetli bir heyetin nezareti altın-da yazılmaktadır.

İsrar ile anlatmak istediğimiz bir nokta, *İslâm-Türk Ansiklopedisi'*nin, ilmî salâhi-yet ve ehliyetleri derecesinde ahlâkî ve fazilet ve kıymetleri umumiyetle müsellemler olan en güzide Türk âlimlerinin eseri olduğudur. Mısır'da, Filistin'de, Irak'ta, Hindistan'da en yüksek şöhreti kazanan bugünün en tanınmış İslam uleması, münhasıran bu eser için yazdıkları tetebbüllerle eserin telifine iştirak etmişlerdir. (İTAMM, 1941, 10, 4)⁵

Yine aynı broşürde *İslam Ansiklopedisi* tenkit edilmektedir. Hatalara değ-i-nilmekte ve neden yeni bir ansiklopedi hazırlama ihtiyacı duyulduğuna yeni-den vurgu yapılmaktadır:

Gerçi Avrupa'nın muhtelif lisanlar ile neşrolunan bir İslam ansiklopedisi vardır. Fakat bu eser, müsteşriklerin yığın yığın hatalarile doludur. Bu eser Mısır'da Arap-çaya tercüme olunduğu zaman içindeki yanlışları da tashihi için uğraşılmış, fakat birçok Mısır uleması tashihi işine iştirak ettikleri halde bu ağır yükün altından kal-kamamış ve her gayrete rağmen eser yanlışlar içinde kalmıştır.

Böyle bir eseri aynen tercüme ederek işin içinden çıkmak çok kolay olabilirdi. Fa-kat o zaman millî irfanımıza hizmet etmemiş, istifade etmek ve aydınlanmak için esere müracaat edenlerin zihnine kalp malumat sokmuş olurduk.

5 Mecmuanın 10. sayısında *İslam-Türk Ansiklopedisi'*nin Bağdat basınındaki yankıları dile getirilmiş, Ansiklopedi yazar heyeti arasında yer alan Abbas Azzavi tarafından kaleme alınan yazıda bu çalışma ile Türklerin hakiki ve mükemmel bir ansiklopediye sahip olacağı, bunun da büyük bir kazanç olduğunun üstünde durulmuştur. bkz. (İTAMM, 1941, 10, 4).

Esasen Avrupa lisanlarile vücuda getirilen *İslam Ansiklopedisi*'nin sırf ilmi bir endişenin mahsulü olduğuna inanmak da safdillik olur. Onun için her zahmete katlanarak, her fedakârlığa göğüs gererek, çalışmaktan yorulmuyarak ve yılmıyarak kendi âlimlerimizin hizmetinden ve sayından, aynı zamanda devrin en büyük İslam âlimlerinin yardımından istifade ederek bu eseri vücuda getiriyor ve neşre hazırlıyoruz. Hiç şüphe yok ki bu eser, bugünün en samimi ve en mübrem bir ihtiyacına tekabül ediyor. Kendimizi kendimize tanıtmak, kendimizi kendimize daha fazla sevdirmek, bizim için meçhul kalan veya anlıyamıyacağımız kitapların sinesinde gizli kaldığı için bize bir şeyler söylemeyen her şeyi apaçık göstererek ve apaçık anlatarak kendimizi içten içe tanımağa yardım etmek bakımlarından da bu eserin ayrı değeri vardır. (Kara, 2016, s. 493)

Eserde neleri bulacağımıza dair yine kuvvetli bir İslam Türk vurgusu yer almaktadır:

Yakında kavuşacağınız bu kıymetli esere şimdiden rağbet ve müzaheret göstermekle milli kültürümüze karşı en büyük vazifeyi ifa etmiş olursunuz. Çünkü bu eserde:

Bütün İslam tarihini,
İslam meselelerini,
İslam medeniyetinin esaslarını,
İslam harsının kıymetini,
İslam müesseselerinin hizmetini,
İslam ilimlerini,
İslam Türk ulularını,
İslam Türk devletlerini,
İslam Türk irfanını,
İslam Türk sanatını,

Elhasıl İslam Türk çerçevesi içine giren her şeyi en derli toplu şekilde bulacaksınız. *İslâm-Türk Ansiklopedisi* gayet açık ve sade bir lisanla yazılmıştır. Maksad, herkesin kolaylıkla okuyup anlayabilmesidir. İslâm-Türk Ansiklopedisi her İslam Türk evinde bulunması lâzım gelen ana kitapların en başlıcalarından biridir. Bu sebeple bütün Müslüman Türklerin bu ansiklopedi ile ciddi surette alâkadar olması, bu eseri muntazaman takip etmesi iktiza eder. (Kara, 2016, s. 494)

Tamamen yerli bir kadro ile samimi bir muhalefetle kendi öz kaynaklarından beslenerek yola çıkacak olan ansiklopediye sahip çıkılması da heyetin beklentileri arasındadır.

Mecmuanın Yürüyüşü ve Okurdan Beklenenler

Ansiklopedi ile birlikte yürüyen mecmuanın her sayısında çıkan fasikül madde-lerini ve madde yazarlarını konu edinen bir yayın politikası sürdürülmüştür. İlk sayıda ansiklopedinin/mecmuanın fiziksel muhtevası, içeriği konu edilmiş, bir kısım detaylar ise ansiklopediye atfı yapılarak işaret edilmiştir. Yine ilk sayıda okurlara yönelik bilgilendirme ve dikkat çekme sadedinde bir yazı paylaşılmıştır. “Karilerimizle Hasbihal” (*İTAMM*, ss. 3-4) başlıklı yazıda dönemin önemli sıkıntılarının kâğıt sıkıntısına atfı yapılır ancak bunun çözüldüğü ifade edilir. Arkasından ansiklopediye sahip çıkılması ve onun abonelik yoluyla ya da kitapçılarından alınmak suretiyle dikkatli ve ihtimam göstererek takibi istenir. Gerek Maarif Vekâletine gerekse Diyanet Riyasetine bu eseri himaye etmeleri ve esere destek çıkmaları istenir. Mecmuanın ilk yazısında şunlar söylenir:

Bu eserin tabı ve neşrine daha geniş bir zamanda başlamak isterdik. Fakat dünyanın gidişi o geniş zamanların çok uzak olduğunu gösteriyor. Kâğıt buhranı devam etmekle beraber, bize uzunca bir müddet kâfi gelecek kâğıt teminine muvaffak olmakla hemen neşre başlamayı münasip gördük. Bu kâğıtlar İtalya fabrikalarında Hindistan’a gönderilmek üzere hazırlanmış, fakat deniz yollarının kapanması üzerine İstanbul’a celbi mümkün olmuştur. Herşeyin bir vakti merhunu vardır.

Bu fırsatın temadî edeceği belli değildir. Bu vaziyet karşısında mevcut kâğıtlarımızı idare ile kullanmağa, yani ancak okuyucularımızın adedine göre basmaya mecburuz. Fazla miktarda basıp da depo etmeğe bugün için imkân yoktur. Bunun için bu eseri takip etmek arzusunda olan zevatın ya abone olmaları yahut her nüsha çıktıkça muntazaman müvezzilerden veya kitapçılarından almaları iktiza eder. Bu vaziyet karşısında, cilt tamam olsun da öyle alırım demek doğru olmadığı takdir buyrulur.

Bazı nüshaları alıp bazılarını almamak gibi intizamsızlık, ciltlerin ve takımların parçalanmasına, perakendeleşmesine sebebiyet vereceğini muhterem okuyucularımızın lütfen nazarı dikkate almalarını rica ederiz. Bu iki tarafa da zarardan başka birşey değildir.

Abone olmayıp da her nüsha çıktıkça müvezzilerden veya kitapçılarından alacak olan zevatın dahi bir mektupla yahut bir kartla isim ve adreslerini bize bildirmek lütfunda bulunmalarını rica ederiz. Böyle mühim eserlerin bütün okuyucularını kayıt ve tesbit etmek faydalı ve zarurî bir usuldür.

Okuyucularımızdan bir ricamız da şudur;

Lütfen bu eseri ilim ve irfan sahibi arkadaşlarına, ahbablarına gösterebilirler. Onları abone olmaya veya nüsha nüsha almaya teşvik etsinler. Bu suretle bütün memleket münevverleri bu eserin intişarından haberdar olsunlar. Her okuyucumuz lâakal iki üç kişiye daha aldirmaya azmederse mutlaka muvaffak olur. Ve böylece müteselsilen okuyucularımızın sahası genişlemekle memleketimizde ilmin neşrine büyük hizmet edilmiş olur. (*İTAMM*, ss. 3-4)

Buraya kadar fasikülleri bir disiplin içinde almanın önemi telkin edilirken gelecek olan şu ifadeler önemlidir. Zira Müslüman Türk'ün ihtiyacı olan malumat ve İslamî meseleler buradadır: “Bu ansiklopedi, her Müslüman Türkün evinde bulunması elzem bir eserdir. Çünkü hatıra gelen, bilinmesine ihtiyaç hâsıl olan bütün malûmat ve mesaili İslamîye bu eserde mündemiçtir.”

Yine alınan formaların çıktıkça okunmasının elzem olduğundan bahsedilir. Aslında yazılan maddeler bir ansiklopedi maddesi havasında değil kimi zaman makale kıvamındadır. Hal böyle olunca evde ailecek, gençlerin de istifade edeceği şekilde birlikte okunması tavsiye edilir:

Şimdilik on beş günde bir, okuyucularımızın miktarı taayyün ve takarrür edince her hafta mecmua halinde forma forma neşrolunacağı için her nüshayı onu takip edecek nüsha çıkıncaya kadar okumak mümkündür. Büyük bir cilt haline geldikten sonra süzerek okumak belki mümkün olmaz. Onun için okuyucularımızın her nüshayı aldıkça, muntazaman okumaya gayret etmelerini bilhassa tavsiye ederiz.

Aile reisleri yalnız kendileri okumakla iktifa etmeyip de haftanın muayyen ve müsait zamanlarında çocuklarına cehren okuttururlarsa bütün aile halkına da ciddi ve ilmi eserlere karşı rağbetin uyanmasına ve İslamî malûmatlarının artmasına hizmet edilmiş olur. Bilhassa taakkul ve tefekkür çağına gelen gençlerin fikri inkişafına bu eserin azim faydası olacağını müslüman Türk babaları kemali ehemmiyetle takdir etmeleri lâzım gelir.

Okuyucularımıza eserdeki her bahis ile ciddi surette alâkadar olmalarını, şöyle okuyup geçmekle iktifa etmemelerini, her madde ve her bahis üzerinde biraz durup tefekkür etmeleri lüzumunu hatırlatırız. İzaha muhtaç görülen noktalar olursa lütfen bildirmelerini rica ederiz. Yazılan maddeler ve bahisler hakkında sorulacak her suale memnuniyetle cevap verilir. Şu nokta da ehemmiyetlidir: Nüshaların muhafazasına, evde şuraya buraya konulmamasına, diğer gazeteler veya mecmualar arasına karışmamasına çok itina edilmesi rica olunur. Çünkü zayi olacak nüsha yerine başkası gönderilmeyecektir. Mümkün olsa da formalar iki mukavva arasında muhafaza edilse hem ziyadan, hem de örselenmekten sıyanet edilmiş olur. Cilt tamam olunca yaptıracağımız hususi nefis ve metanetli cilt kapakları taşralardaki okuyucularımızdan arzu edenlere dahi gönderilecektir. (İTAMM, ss. 3-4)

Devamında bu işin yürümesinde esas makamlara çağrıda bulunulur. Evvela Maarif Vekâletinden kütüphanelere temini istenir. Bunu başka vesilelerle de görüyoruz. Daha sonra reislerinin de yazar kadrosunda olduğu Diyanet'e çağrıda bulunulur. Bu adresten ciddi karşılık gelir. Ancak Maarif Vekâletinin desteği akim kalır. İlk sayıda devam eden yazıda “Yüksek Makamlardan Temennilerimiz” başlığıyla ilgili makamlardan şunlar istenir:

Memleketimizde ilim ve irfanın neşri için çok kıymetli mesaide bulunan ve bu hususta büyük muvaffakiyetler gösteren Maarif Vekâletinin, aynı maksada hizmet edecek olan bu eseri de himaye buyurarak muavenet ve müzaheretlerini diriğ etmiyeceklerini ümit ederiz.

Böyle muazzam bir eserin tabı ve neşri ne kadar büyük sermayeye mütevakıf olduğu, hususî bir müessese için ise bilhassa herşeyin pahalı ve nadir olduğu bu buhranlı zamanda binbir müşkülâtla karşılaşacağı Vekâletçe malûmdur. Biz, Maarif Vekâletinin arzu ve maksadı esasasına âcizane hizmete çalışmakla her suretle himaye ve müzaheretine kesbi liyakat etmiş olduğumuzu, eserimizin Maarif Vekâletine mensup müesseselerde bulunabilecek bir kabiliyette olduğunu, bilhassa yerli mahsuli irfan olmakla Vekâletin yüksek takdirine mazhar olacağını ümit ederiz.

Memleketimizin ilim ve irfanına diğer bir koldan çalışan Büyük Millet Meclisinin emrile ve tahsisatı ile on binlerce sayfaya varan tefsir ve hadis ilimlerini neşre himmet eden Diyanet Riyasetinin de aynı maksad-ı esasiye hadim olan bu eseri himaye ve müzaheret buyuracaklarını⁶ ümit ederiz. (*İTAMM*. ss. 3-4)

Mecmuanın 15 gün sonra yayımlanan sayısında ise “Karilerimizin Yüksek Teveccühleri”⁷ (*İTAMM*. 2. 2) başlıklı giriş yazısında Ansiklopedi’ye teveccüh dolayısıyla teşekkür edilir, “külliyyetli miktarda basılan” ilk nüshanın bittiğini ve ikinci baskının yapılmak durumunda kalındığı zikredilir.

Mecmuanın/Ansiklopedinin Yapısı ve Yazıların Muhtevası

Mecmua ve ansiklopedinin iç içeliğinin söz konusu olduğu çalışmanın ansiklopedi bölümünün ilk fasikülünde 11. sayfada “*İslam Türk Ansiklopedisi*’nin mahiyeti ve hedefi” başlığı altında Ö. R. Doğrul ve E. Edib imzaları ile bir yazı yer almakta ve Muhammed İkbâl’den iktibaslarla gayenin batı karşısında geri olan İslam âlemine ilmi alanda ışık tutmak olduğu zikredilmiştir. Yazının devamın-

6 Diyanet Riyasetinin de aynı hassasiyet ile ansiklopediye sahip çıktığını ve bununla ilgili müftülüklere yazı yazdığına şahit oluyoruz. Bununla ilgili Diyanet İşleri Başkanlığı’nın taşra teşkilâtına gönderdiği bir yazıda İslam-Türk Ansiklopedisine abone kaydı için müftü, vaiz ve cami görevlilerinin yardımcı olmalarını istemekte iken (CADB., Diyanet İşleri Başkanlığı (051), 4, 31,2 (1)), diğer taraftan Başkanlığın İçel Müftülüğüne gönderdiği 30 Mart 1948 tarihli bir yazıda; “İstanbul’da Asâr-ı İlmiyye Kütüphanesi’nin neşrettiği İslam-Türk Ansiklopedisi’ne abone kaydı temini için müftü, vaiz ve cami görevlilerinin yardımcı olmaları” istenmekte idi. Bu yazının benzerinin ülke çapındaki bütün müftülüklere gönderilmiş olduğunu düşünmemiz mümkündür. Cumhuriyet Arşivi Daire Başkanlığı (CADB.), (051), 4, 31, 2’den aktaran için bkz. Yazıcı (2012, s. 38).

7 *İTAMM*, 2, 2.

da Tahrir Heyeti imzası ile “Esas programımız” başlığı altında yapılacak şeyler sıralanmaktadır. Bu yazıda, “Bu eseri yazmak ve neşretmekten maksadımız, birtakım ölü bilgileri bir kere daha anlatmak, birtakım ölü kimseleri bir kere daha yâd etmek değildir. Maksadımız hayatiyetini muhafaza eden ve bu güne kadar yaşamakta olan bilgilerin değerini İslamın alâkalandığı her mevzunun nasıl işlendiğini, bugüne kadar zindeliğini muhafaza ederek bize nasıl intikal ettiğini ve yarına nasıl kavuşacağını anlatmaktır.” denilmektedir.

Programda esas olarak Kur’an, hadis, İslam tarihi, İslam ilimleri, edebiyat ve güzel sanatlar, fikir ve din hareketleri yer almaktadır. İlâveten İslam medeniyeti tarihine Türklerin katkıları da işlenmektedir.

Daha sonra İslam ilimleri ve geçirdiği safhalar üzerine İsmail Hakkı İzmirli'nin bir yazısı yer alıyor. Ekte İslam âleminde yazılan ansiklopedilerin listesi verilmektedir.

Ansiklopedi metni 29. sahifeden ve “A” harfi ile başlamaktadır. Çift sütun üzerinden düzenlenen sayfalarda madde başlıkları siyah büyük harflerle verilmekte olup, bazı maddelerin karşılarında eski harflerle asıl imlâları kaydedilmiştir.

Madde alt başlıkları (hadis, tasavvuf, fıkıh v.b.) siyah küçük harflerle belirtilmiş yer yer tenkit başlıkları ile işlenen konu hakkında daha önceden söylenenler tenkit edilmiştir.

1940-44 arasında devam eden fasiküllerle birlikte I. cilt tamamlanmıştır. Eserin II. cildine 1944 te başlanır. İlk fasikülle birlikte daha önce 4 sayfa neşredilen Muhitü'l-Maârif Mecmuası şimdi 8 sayfa olarak yayımlanmaktadır. Mecmuanın birlikte çıkan 65-66 numaralı nüshasında (1946) ansiklopedi yayınının aksamalarla sürmesi üzerine bir “hasbihâl” yayımlanır. Hasbihâl'de yayının niçin yavaş yürüdüğü izah edilerek şöyle denilmektedir:

(...) bu işe ciddi bir yardım ve müzaheret gösterilmemiştir. Maarif Vekâleti kütüphanelerine gönderilmek üzere yüzellişer nüsha almakta iken bilahare bunu da almaktan vazgeçmiştir. Muhterem Hasan Ali Bey neden böyle tensib buyurmuşlardır. Ansiklopedimizin ilmi bir kıymeti olmadığına mı kanaat getirdiklerinden, yoksa Vekâletin neşrettiği “İslâm ansiklopedisinde misyoner ve müsteşriklerin maksadı mahsusla Müslümanlık ve Türklüğe karşı yaptıkları tariz ve iftiraları, tecavüz ve saygısızlıkları tenkid ettiğimizden mi? (Kutlu, 1982, ss. 1-2)

Ansiklopedinin içinde yer aldığı mecmuanın 1-77. sayıları on beş günlük, daha sonrakiler haftalık olmakla beraber çıkış tarihlerinde düzensizlik ve atla-

malar bulunmaktadır. Asıl ansiklopedi formasının iki yapraklı kapağı görünümünde olan dergi, 50. sayıya kadar hemen hemen sürekli olarak koruduğu bu sayfalarda, daha çok ansiklopediyi ve yazarlarını tanıtan, o formadaki maddenin önemini belirten, abone ve bayilere hitap eden, zaman zaman da ansiklopedi hakkında basında çıkan yazıları iktibas ederek onlara cevap veren bir tanıtım dergisi niteliğindedir (Polat, 156). 51-66. sayıları arasında sekiz, daha sonra on altı sayfa olarak çıkan dergide konular yine dinî çerçevede olmakla beraber zenginleşmiş, dünya milletlerinde dinin yeri, İslam tarihinden parçalar, Batı'da din öğretimi, "Türkiye'de İslam cemaati teşkilâtı" hakkında anket gibi değişik meseleler yer almıştır.

*İslâm-Türk Ansiklopedisi Mecmuası'*nda yazar tanıtımının yanı sıra *İslam Ansiklopedisi'*nin eksiklikleri gösterilirken, basında lehlerine ve aleyhlerine çıkan yazıları da Mecmua'da cevap vermişlerdir. Nitekim 13. sayıda "Bir Tecavüzün İçyüzü" (*İTAMM*, 9 Mayıs 1941, 13, 2-4) başlıklı yazısında Eşref Edip, Ahmet Ateş'in *İslâm-Türk Ansiklopedisi'*yle ilgili olarak *Tasvir-i Efkar'*da çıkan tenkidine cevap vermektedir. Eşref Edip, Ahmet Ateş'i ilim endişesinden uzak bir şahsiyet olarak tanımlamıştır ve bizim ilim adamlarımız tarafından yazılan bu Ansiklopedi'nin her maddesinin, müsteşrik, misyoner ve Yahudi kumpanyası tarafından yazılan maddelerden çok daha iyi olduğunu savunmuştur. Bir sonraki sayıda bu defa Ahmet Ateş'e İsmail Hakkı İzmirli, dört sayfalık bir cevap vermektedir. (*İTAMM*, 30 Mayıs 1941, 14, 1-4). 17. sayıda hem Eşref Edip ve hem de İ. H. İzmirli tekrar bir yazı ile A. Ateş'e cevap vermektedirler.⁸ Bu arada Fahreddin Kerim de münakaşaya katılmıştır.⁹Bu alandaki diğer örnekler yanında, ansiklopedi ile alakası olmayan bazı çalışmaların kritiği de mecmuada yapılabilmektedir.¹⁰

8 Ahmed Ateş'in Ansiklopedi için derme çatma kelamını uygun görmesi, A harfinin yazıldığı halde, Abdullah, Abdürrezzak, Abbasiler maddelerinin bilerek, ansiklopediyi yazarların işine gelmediği içindir, Eşref Edip'in bu tenkide cevabı ise, "Uzun Â"yı kısıdan ayırdık, bunlar bittikten sonra sıra Kısa A'ya gelecek, O zaman hiçbir şeyin atlanmadığını görülür ve eserin derme çatma değil, kendi kafanızın derme çatma olduğu" şeklindedir. İşte bu münakaşa bu yazı ile son bulacak, bir daha herhangi bir yazı yayımlanmayacaktır. Bkz. "İlmi Mesâiye Düşmanlık Zihniyeti, İlmi Muhit İçinde Bu Zavallı Zihniyet Nasıl Yaşayabilir?" (*İTAMM*, 1 Ağustos 1941, 17, 3-8).

9 Haksız bir tenkide cevap, (20 Haziran 1941), *İTAMM*, I(15), 3-4.

10 Örneğin, Muallim Nafiz, (21 T. Sani 1941), Prof. Şerafeddin Yaltkaya'nın Arapçadan tercüme ettiği bir eser, (5 K. Evvel 1941), 23, 3-4; 24, 3-4; İsmail Habib'in *Avrupa edebiyatı ve biz*, adlı kitabının İ. H. İzmirli tarafından tenkidi, (20 Şubat 1942), 28, 2-3; (20 Mart 1942), 30, 2-3; (15 Mayıs 1942), 34, 2-4; Devamında İ. Habib'e diğer bazı tenkitler 36, 39, 41, 42, 44.

İslâm-Türk Ansiklopedisi Mecmuası'nda yer yer maddelerle ilgili açıklayıcı bilgiler, okuyuculardan gelen sorulara cevaplar da yer almıştır. Örnek vermek gerekirse 15. sayıda Ömer Nasuhi Bilmen, yazmış olduğu Âdem maddesi ile ilgili açıklayıcı bilgilere yer vermiştir. Bu madde üzerine ise Yurt ve Dünya dergisinde Niyazi Berkes "Yeni İslamcılık" başlıklı bir yazı yazmıştır. Berkes, yazısında *İslam Ansiklopedisi*'nde yer alan kısa "Âdem" maddesini daha gerçekçi bulmuş, *İslâm-Türk Ansiklopedisi*'ndeki sayfalar ayrılan "Âdem" maddesinin çarpıtıldığını dile getirmiştir ve bu maddeye göre, Kur'an'da ilk ve Tanrı tarafından yaratılan insanın Âdem olduğu bildirilmediği, bilakis Kur'an'ın arzın tabakalarından ve beşeriyetin tekâmülünden bahsettiği, hatta arzın tabakalarına inerek araştırma yapınız tarzında bir emir de bulunduğu ileri sürülüyor.¹¹

Mecmuanın 51 ve 52. sayılarında, birinci cildin bitmesini müteakip, genel bir değerlendirme yazısı yayımlanır ve bu durum şöyle dile getirilir: "Eserin birinci cildi, dünyanın alt üst olduğu sırada yazıldı ve intişar etti. Tabii şartlar içinde, sulh ve müsalemet devrinde hatır ve hayale gelmeyecek birçok güçlükle pençeleşmek ızdırabında kaldık. Bu yüzden eser, arzu ettiğimiz intizam içinde intişar edemedi. Fakat her güçlüğü yenmeyi arzu ederek eseri tamamlamak için her imkândan istifadeye ve daima ileriye doğru adım atmaya çalıştık. Bütün ümidimiz, eserin ikinci cildini ve daha sonraki ciltlerini daha iyi şartlar içinde neşre muvaffak olmaktır."¹²

Mecmua 67. sayıdan itibaren 16 sayfa olur (1947). İslamî ilimler, sanat, edebiyat ve maarif sahalarında yazılara yer verir. İsmail Hakkı İzmirli'nin 1946 yılında vefatı derginin 63-64. sayılarına yansır. Ondan sonra Kâmil Miras, *İslâm-Türk Ansiklopedisi*'nin Eylül 1947'de çıkan 78. sayısından itibaren Başmuharrir olarak gösterilmektedir. O bu pozisyonunu Nisan 1948'e veya biraz sonra çıkan 100. sayıya kadar korumuş, bu ikinci ciltte 10'un üzerinde makalesi yayımlanmıştır (Yazıcı, 2012, s. 40).

Bunun dışında mecmuada Diyanet Reisi Ahmet Hamdi Akseki gibi bir ismin bulunması da mecmuaya ayrı bir güç katmış ve Diyanet'in kurumsal anlamda meseleyi sahiplenmesinde de tesiri olmuştur. Akseki'nin mecmuada ve ansiklopedide sıklıkla yazılarının yayımlanması¹³ bir yana Kamil Miras¹⁴, Ak-

11 Niyazi Berkes, (Ağustos 1941, ss. 114–115)'ten aktaran için bkz. Çakmak (2011, s. 55).

12 *İslam-Türk Ansiklopedisi*'nin birinci cildinden ikinci cildine, (Birinci Kanun 1944), *İTAMM, II*(51–52), 3).

13 Detaylı bilgi için bkz. Kılavuz (2004, ss. 131-139).

14 Miras (1947 Mayıs, ss. 6-9).

seki'nin Diyanet Reisi olması üzerine etraflıca bir yazı kaleme almıştır. Tahir Olgun da bir şiir yazarak¹⁵, Diyanet Reisi olması hakkında tarih düşmüştür. Devam eden sayılarda mecmua girişinde Ömer Rıza Doğrul tarafından tefsir yazıları¹⁶ kaleme alınmıştır.

Sonraki sayılarda Hasan Basri Çantay, Mehmed Akif'le ilgili iki yazı kaleme almıştır. Bu yazılarda Akif'in farklı veçhelerine değinilmiş ve 35 maddede bu yönler açıklanmıştır¹⁷. İstanbul Müftüsü Ömer Nasuhi Bilmen'i de İslam'da Demokrasi¹⁸ başlıklı üç yazı ile mecmuada görüyoruz.

Mecmuada diğer gazetelerde çıkan yazıların takip edildiği ve bunlara cevap verme gibi bir gayretin olduğu çok açıktır. Tabii ki, bu ahlak sınırları ile çevrenlenmiş, asla hakaretvari şeyler söylenmemiştir. Ama mecmuanın özellikle İslam konusunda, taassup sahibi olduğu ve “biz daha iyi biliriz” mantığı yer yer müşahede edilmektedir (Çakmak, 2011, s. 60). Bu duruma örnek, Eşref Edib'in Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu hakkındaki yazdıklarıdır.¹⁹ Fındıkoğlu, 18 Ekim 1947'de *Cumhuriyet* gazetesinde “Hac” hakkında bir yazı yayımlar. Eşref Edib'e göre bu yazıda, hac farızası “kaba ve iptidai”likle istihfaf ve istihkar edilmekte, milletin ve dinin ana temellerine, mukaddesatına, iman itikat esaslarına dil uzatılmaktadır ve bu durum İslamiyet açısından asla kabul edilemez” şeklinde yorumlamıştır.

Derginin Son Sayısı ve Ardından Yazılanlar

Derginin 100. ve son sayısı Nisan 1948 tarihini taşımaktadır. Bu sayıda ansiklopedinin ve mecmuanın devam edeceği belirtilmişse de ansiklopedi sadece dört forma daha ve eskisi gibi iki yapraklık dergi sayfası içinde verilmekle kalmıştır (Aykut, 2001, s. 58). Ancak Eşref Edib'in Mayıs 1948'de *Sebilürreşad* dergisinin yeniden çıkarmaya başladığı sayısında bu işin bitmediğini gösterir cümleler sarf etmiştir. “Allahın İnaletile *Sebilürreşad*'a Başlıyoruz” başlıklı yazıda İslam Türk Anonim Şirketi kurmak istediğinden bahseder, bu sermayenin ise yarısına ya-

15 Olgun (1947 Mayıs, s. 9).

16 Doğrul (1947 Nisan, ss. 2-4).

17 Çantay (1947 Haziran, ss. 12-14).

18 Bilmen (İslam'da demokrasi, 1947 Haziran, ss. 10-11), (İslam'da demokrasi II, 1947 Haziran, ss. 14-15), (İslam'da demokrasi III, 1947, ss. 7-8).

19 Eşref Edib, (1947 Kasım, s. 8).

kın kısmının bazı hamiyetli Müslümanlar tarafından karşılandığını ifade eder. Akabinde ise İslamî neşriyatın inkişafı için zaruri olan şeyleri sıralar, özellikle matbaa vurgusu yapar ve bu arada *İslâm-Türk Ansiklopedisi*'nin neşrine hız vermekten bahseder. Devamında okuyuculara şu çağrı yapılır:

Her şeyden evvel, okuyucularımızın neşriyatımıza karşı ciddi bir alaka göstermeleri icap eder. Bir taraftan *İslâm-Türk Ansiklopedisi*'ni neşre devam ederken, şimdi *Sebilürreşad* mecmuasını da neşre başlıyoruz. Malum olduğu üzere *Sebilürreşad*, evvelce 25 cilt çıkmıştı. Onun tamam koleksiyonları kalmadığı için şimdi yeniden bir numaradan ve birinci ciltten başlıyoruz. Bu, *İslâm-Türk Ansiklopedisi*'nden ayrı olarak çıkacaktır. *İslâm-Türk Ansiklopedisi* de evvelce iki nüsha bir arada çıktığı gibi intişar edecektir. İsteyen yalnız İslâm-Türk Ansiklopedisini yahut yalnız *Sebilürreşad* mecmuasını veya her ikisini alabilecektir. (*Sebilürreşad*, 1(1), 4)

Devamında mecmuaların abone bedellerine değinir. Metnin geneli tek parti zulmünden çıkıldığının emareleri ve işaretleri ile doludur. "Artık korku yoktur. Bütün maneviyat düşmanlarının taarruzları kırılmış, millet din hürriyetine, vicdan hürriyetine kavuşmuştur." denilmiştir. Ancak *İslâm-Türk Ansiklopedisi* için bir daha geri dönüş olmamıştır. Bunun nedenleri üzerine yukarıda bir takım emareler serdedilmiştir. Özellikle Maarif Vekâletinin Mecmua/Ansiklopedi'yi kütüphanelere almaktan vazgeçmesi ciddi bir yıkım olmuştur. Resmi kurumlardan beklenen ilgi ve desteği göremeyen yayın, okurların ilgisi noktasında da süreklilik arz edecek bir yankı bulamadığını hasbihal yazılarında gösteriyor. Zaten maddi olarak zorluklarla çıkan, kâğıdın dahi güçlüğüle temin edildiği bir zaman diliminde ansiklopedi girişimi inkitaya uğramıştır.

Mecmua/Ansiklopedi Yazarlarına Dair Bir Hatıra

Yazar havuzu anlamında oldukça zengin bir kadroya sahip olan *İslâm-Türk Ansiklopedisi* ve *Muhitü'l-Maârif* mecmuası dönemin en önemli isimlerini bir araya getirmekle de önemli bir vazife ifa etmiştir. Ansiklopedi'de maddesi bulunan ve kadroya sonradan dâhil olan bir isim daha var ki daha sonra Eşref Edib beyin damadı olacaktır. Bu isim Yılmaz Öztuna'dır. Yılmaz Öztuna, *İslâm-Türk Ansiklopedisi Mecmuası*'ni takip etmesini ve yayının içine dâhil olmasını şöyle anlatıyor:

1946 senesinde sık sık Ankara caddesine inerdim, kitap almak için. (...) Lise bir-deydim. Ankara caddesinin yokuşa tırmandığınız zaman yukarı doğru sağda çok dar bir yerde Asar-ı İlmiye Kütüphanesi yazılı kitap satış yeri vardı. Küçük bir yer. Girdim... İslâm-Türk Ansiklopedisi neşrediyorlardı. Yeni fasikülünü satın aldım.

Yaşlıca bir adam Eşref Edib Bey o zaman 64 yaşındaydı sanıyorum. Beyaz saçlı, şişmanca, uzun boylu, beyaz tenli, kravatlı biri.. ‘Bu ansiklopediyi okuyor musun?’ dedi. ‘Okuyorum. Buna tepki olarak çıkarılan Milli Eğitim’in *Türk İslam Ansiklopedisi*’ni de okuyorum.’ dedim. Öyle inanır gözle bakmadı bana. ‘Değerlendirmeniz nedir?’ deyince ‘Siz bazı maddeleri tafsilatlı yazıyorsunuz, fakat bazı maddeler çok zayıf. Mesela Hacı Arif Bey maddesi, o maddeyi yazan müzisyen olamaz’ dedim. O zaman ‘yukarıya teşrif eder misiniz?’ dedi. Dar merdivenlerden Eşref Edib Bey önde, ben arkada üst odaya çıktık. Tahta iskemleler, belki Sultan Aziz devrinden kalma masa... Badanasız oda... Dört yaşlı kişi saha vardı. Biri Kamil Miras, biri İsmail Hakkı İzmirli’ydi... Bunların ikisi de Ordinaryus Profesör’dü. İki kişi daha var ama kesin bilmiyorum, birisi sanıyorum Ferit Kam, diğeri de Ömer Rıza Doğrul’du. Beni tanıttı. Bu büyükbabam yaşındaki adamlarla sonra toplantılara girmeye başladım. Ve *İslâm-Türk Ansiklopedisi*’ne, Osmanlı Tarihi ve Klasik Türk Musikisi ile ilgili 12 madde yazdım (Coşkun, 2013, s. 142).

Yılmaz Öztuna, Eşref Edib’le daha sonra 1951 yılında İsmail Hami Danişmend’in evinde yoğun olarak görüştiklerini sözlerine ekliyor. Yine Öztuna, Eşref Edib Bey’in sarsılmaz imanı ve mücadelecilik kimliğini de şu cümleler ile özetler: “Tevkif edildi. Diyarbakır’da kurulan İstiklal Mahkemesi’ne gönderdiler... Fevkalade rejim mahkemesi. Ya idam cezası vardı, ya salıveriliyordu. Hâkim ‘seni bırakırım, ama bir şartla, dergini kapatacağsın, yok artık *Sebilürreşad*’ demiş. Böyle yakayı kurtarabildi. Fakat Eşref Edib, fikriyatından hiçbir zaman vazgeçmedi... Cesur adamdı” (Coşkun, 2013, s. 142).

Sonuç

1940’larda *İslâm-Türk Ansiklopedisi*’nin yayımlanması, 20 yüzyılın birinci yarısının sonlarına doğru ortaya çıkan, marjinal siyasi tutumlardan uzak, “İslamî” ve “millî” kavramlarının bütünleşmesiyle oluşan ve bilinçli bir şekilde modernleşerek devam eden “İslamî Türk Edebiyatı”na kaynak teşkil edecek şekilde İslamî bilgilerin güncelleşmesi yolunda altı çizilmesi gereken ilk önemli faaliyettir (Lekesiz, 963). Aslında bu ansiklopedi girişimini entelektüel anlamda ilk ciddi muhalefet olarak görmek de mümkündür (Gün, 2001, s. 80).

Muin Fevzioglu (1958), “*Sebilürreşad* 50 Yaşında” başlıklı yazısında: “... *İslâm-Türk Ansiklopedisi* adıyla intişara başlayan bu eser ne yazık ki, çok kıymetli yazı heyetinin varlığına rağmen birçok sebeplerden dolayı çıkamamış, o zaman ki idarenin yanlış anlayışına kurban giderek kısa A’yı bile tamamlayamadan tarihe intikal etmiştir. Bu ansiklopedideki ilim ve edebiyat uğruna olduğu kadar,

millî bilgi kaynaklarımıza karşı da girişilmiş savaşlar bugün bir zafer hüviyeti ile karşımıza çıkmaktadır” der (s. 46).

Bernard Lewis ise Millî Eğitim'in bastığı *İslam Ansiklopedisi*'nin Türkçe edisyonundan söz ettikten sonra şunları ifade etmiştir: “Genç Türk döneminde Müslüman dergisi *Sebilürreşad*'ın yayıncısı olan Eşref Edib olmak üzere, dindar zihniyette bir grup Türk, bu projeye şiddetle karşı çıktı. Bu sözde *Encyclopaedia of Islam*'ın gerçekten bir İslam Ansiklopedisi değil, İslamlığa karşı bir ansiklopedi olduğunu, kısmen misyonerlerin çabalarına yardımcı olmak kısmen de İslam dininin temelini yıkmak amacını taşıyan Hristiyan misyonerlerinin bir eseri olduğunu söylüyorlardı. İslamlığa karşı olduğu iddia edilen bu projeyi desteklediğinden dolayı Millî Eğitim Bakanlığını, önce basında, sonra kendilerinin çıkardığı dergide çıkan mektup ve makalelerle yerdiler. 1941'de *Türk İslam Ansiklopedisi* adında resmî ansiklopedi örneği fakat tamamen Müslüman görüşü esasına göre yazıldığına inandıkları yazılar ile kendi rakip ansiklopedilerini yayınlamağa başladılar.”²⁰

Özellikle oryantalist bakışla hazırlanan *İslam Ansiklopedisi*'ne karşı hakikati seslendirmek üzere ortaya çıkmış bir yayın olan İslâm-Türk Ansiklopedisi, Muhitü'l-Maârif Mecmuası, her ne kadar akim kalsa da, yakın tarihimizde bu topraklar üzerinde yerli, İslamî bir Ansiklopedi girişimi olarak tarihe geçmiştir. Netice itibariyle *Sırât-ı Müstakîm*, *Sebilürreşad* geleneği, ansiklopedi ve beraberinde ansiklopedinin sesi olmuş, mecmuanın yayınına yansımış, büyük bir tecrübe ve birikim bu vesile ile kayıt altına alınmıştır. Bütün maddi ve manevi yorgunluğa rağmen 1948 Nisan'ında yayınına son veren *İslâm-Türk Ansiklopedisi/Muhitü'l-Maârif Mecmuası*'nın arkasından 1948 Mayıs'ında *Sebilürreşad*'ın tekrar yayımlanmaya başlaması Eşref Edib ve dönemin İslamcılarını için mücadelenin devam ettiğinin en belirgin göstergesidir.

Kaynakça

- Aykut, A. (2001). İslâm. *TDV İslam Ansiklopedisi* (c:21, ss.57-58) Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Bilmen, Ö.N. (1947). İslam'da demokrasi. *İTAMM*, 10-11.
- Coşkun, M. (2013). *Sırât-ı Müstakîm yoldaki çıkış Sebilürreşad*. İstanbul: İBB. Kültür ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı Kültür Müdürlüğü.

20 Lewis yazısının devamında haksız eleştirilerde de bulunmuştur: “Ansiklopedilerinin her fasikülüne, aynı zamanda Bakanlıkça yayımlanan diğer ansiklopedinin çıkan fasikülleri hakkında şiddetli ve çok kez küfürbaz yergiler ihtiva eden bir magazin de ekliyorlardı.” b kz. Lewis (1988, s. 413).

- Çakmak, İ. (2011). *Eşref Edip Fergan'ın hayatı ve Türk basın tarihindeki yeri* (yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale.
- Debus, E. (2012). *Sebilürreşad*. (A. Dirim, Çev). İstanbul: Libra Kitap.
- Erdoğan, A. (2012). Babıali yayıncılığı ve İslami neşriyat. *Dünya Bülteni Araştırma Masası Bülteni*.
- Fevzioğlu, M. (1958). *Sebilürreşad 50 yaşında. Yeni Sebilürreşad*, 12(278), 46.
- Gün, F.(2001). *Sebilürreşad dergisi ekseninde çok partili hayata geçerken İslamcılara göre din-siyaset-lâiklik (1948-1954)*. İstanbul: Beyan.
- Kara, İ.(2016). *Cumhuriyet Türkiyesi'nde bir mesele olarak İslam-II*. İstanbul: Dergâh.
- Kılavuz, A. Saim. (2004). Ahmet Hamdi Akseki'nin *İslâm-Türk Ansiklopedisi'*ne katkıları. *Ahmet Hamdi Akseki Sempozyum* (ss.131-139). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Köprülü, Orhan F. (2001). İslam ansiklopedisi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam ansiklopedisi* (cilt 23, ss. 43-44) Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Kutlu, M. (1982). İslâm. *Türk Dili ve Edebiyatı ansiklopedisi* (cilt V, ss.1-2). İstanbul: Dergâh.
- Lekesiz, Ö. (2005). İslamî Türk edebiyatının değişen yüzü. *Modern Türkiye'de siyasi düşünce* (cilt 6, s.963) İstanbul: İletişim.
- Lewis, B. (1988). *Modern Türkiye'nin doğuşu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Mazıcı, N. (1984). *Atatürk döneminde muhalefet: 1919-1926*. İstanbul: Dilmen.
- Polat, E. (2011). *Eşref Edip Fergan'ın hayatı eserleri ve edebî kişiliği* (yayımlanmamış yüksek lisans tezi). A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Yazıcı, N. (2012). *Kâmil Miras hayatı ve eserleri*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı

SEBİLÜRREŞAD

25 KURUŞ

No: 1

çift. 1 s. 1-25

13

Meghur hattat Urfalı Behçet Efendinin nefis bir yazısı

- 22 sene fasıldan sonra Allahın inayetiyle yeniden Sebülürreşad'a başlıyoruz Muallim Naci
- Allah (measure) Prens Bismark, Doktor Moris
- Kur'anı alkışlayan büyük adamlar Cevat Rifat Atilhan
- Filistin için Cihadı Mukaddes Ali Ulvi Dönmez
- Haccem ifası için elzem bilgiler Cevat Rifat Atilhan
- Din düşmanı, kızıl vesîsi tehlike: Farmasonluk Vâ-Nû, Kâzım Nami Duru
- «Müslüman Çocuğunun Kitabı» hakkında tenkitler M. Naci Saraçlar
- «Müslüman Çocuğunun Kitabı» talimi kıymeti haiz olmadıktan başka hurafatla, tarikat şiir-
leriyle, yanlışlarla doludur

İkinci Tab'ı

مُسْتَكِيمٌ صِرَاطٌ

دین و فلسفه و ادبیات و حقوق و علوم دین باحث هفتہ لقی غزنی ہمدرد

تاریخ: ۱۳۲۶
مؤسسین: ۵۰ پارہ دار

کلی العربیہ
بہ خان جامشیدہ دار الفکر کراچی

در سہ ماہیہ لکھنؤ ۵۰ پارہ دار
ایضاً مقررہ روزہ دار الفکر کراچی
۲۰ کپڑے شہ آفرین
در سہ ماہیہ روزہ دار الفکر کراچی

تاریخ تاسیس:
۱۱ نومبر ۱۳۲۴

مؤسسین: ابراہیم زین العابدین - ج. عربیہ
در سہ ماہیہ
۵۰ پارہ دار
۲۰ کپڑے شہ آفرین

۲۲۴ اقسوس ۶۴ پرشبیہ ۳۰ شعبان ۱۳۲۶

عالی قائد قرن دین نشریات و مفتریات واقعه بینی دلائل علیہ
و براہین نقلیہ الیہ رد و تکذیب الملک دخی در عہدہ ایلہ
یکمز و طوائف اسلیہ جملہ ستند اولئہ بواجبہ ادبائہ علم
و عرفان طرفتند اعدا پیوریلہ جق آثار نافعہ و مقالات
مفیدہ تک مع التشرک درج صحیفہ افتخار قلمہ بینی مقررہ
واقعه بینی لی سواہ السبیل

بسم اقدار من الرحیم الحمد لله رب العالمین الرحمن الرحیم
ملاک يوم الدين اياك نعبد و اياك نستعين اهدنا الصراط المستقيم
وصل على حبيبك و رسولك محمد الذي اخترتة للهداية بقولك
الكریم : انك تهدي الی صراط مستقیم .

الدين النصيحة

فائده اعمال و مقدمه آملز . دین مبینہ خدمت و اخوان
مؤمنینہ نصیحتہ مستزیم سعادت اولان منہج قوم استقامت
و صراط مستقیم ہدایتہ دعوت دین عبارت اولئہ و مساعی
واقعه صرک حیت شماران امت طرفتند حسن تلقی ایدیلہ
چکنہ امید وارز . کافل نظام عالم و مستزیم رفاه و سعادت امم
اولان شریعت غرای اسلامیہ استکام متیفہ سنک حکم لدینہ
و فوائد و منافع مادیہ و معنویہ ملی و اقوام سازجہ
مجبور اولئہ برابر جہار اطفال عالی انشعہ عرفانیہ تنور
ایدن شمس بلان اسلامیت کوزلری قاشد بردینی خفاش
یشانک ستر اوار حقیقت مقصد غرض کار بیہ ہر یاد دیات
منطقہ عمدہ علیہ نشریات فاسدہ و اسنادات کاذبہ دن

حریت - مساوات

جناب حنک جون صدالیسی و احرار امک ستر لہبری ایل
مساعی و ارہومرک شان عکریہ بحق لایق اوتھجق والی الابد قلمہ
انہد تقابل زوال در جس منتداری و کمال اختراکاری ایلہ بر طوعہ جق
و تاریخ عتباریک ان شائق صحیفہ لری تزیین ایدہ حنک غیرت قہرمانہ
وجہت دیندار اسی سایستندہ زنجیر امارتند تخلیس کریمان ایدہ
برات حریت و برهان مساواتز اولان قانون اساسی استوار ایدہ
و بونک بنون مواد منتزجہ سی احکامہ حرقیہ رعیت ایدہ جکرہ جملہ
وین ایلہک .

فقط ممکنترہ علوم و معارف هنوز لایق اولئہ بینی وجہلہ اعدا
اجتمعی و ایدتک بیانندہ مع التأسف سوا خلاق ظہورہ کاش اولئہ نشر

Eşref Edip Fergan'ın Hayatı, Eserleri ve *Sırât-ı Müstakîm- Sebilürreşad* Mecmuası

Fahrettin Gün

Giriş

XIX. yüzyılın son çeyreğinde Osmanlı aydınları arasında düşünsel temelde “devletin bekası” için farklı öngörüler, öneriler ortaya çıkmışsa da, Osmanlı yönetiminin çeşitli nedenlerden dolayı matbuat hayatına kısıtlamalar getirmesi, o dönemdeki aydınların arayışlarının, çözümlerinin ne olduğu konusuna önemli ölçüde set çekmiştir.

II. Meşrutiyet'in ilanı ise, bu perdelenen, ancak çok dar bir çerçevede konuşulabilen, kamuya mal olmayan, Osmanlı aydınlarının fikir ve düşüncelerini matbuat vasıtasıyla zemin bulmasına, kamuya mal olmasına sebep olmuştur. Dolayısıyla, Osmanlı'nın son döneminde aydınlar arasında neşvü nema bulan üç fikir cereyanının (Garpçılık, İslamcılık, Türkçülük) müntesipleri de ancak bu süreçte fikir ve görüşlerini dillendirme imkânı bulabilmişlerdir. Hatta Sultan II. Abdülhamid iktidarı sürecinde İttihad-ı İslam (Panislamizm) düşüncesi devlet politikası haline getirilmesine karşın, diğer fikir akımları gibi, İslamcılar da fikir ve görüşlerini ifadeden mahrum bırakılmış, onlar da II. Meşrutiyet'in ilanından sonra düşüncelerini serdedebilmişlerdir.

II. Meşrutiyetin ilanı, beraberinde getirdiği “hürriyet ve müsavat” ortamı münasebetiyle bütün fikir akımları tarafından coşkuyla karşılanmış, çok geçmeden de Osmanlı matbuat hayatında ancak “patlama” sözcüğüyle ifade edilebilecek bir hareketlilik görülmüştür. Nitekim II. Meşrutiyet'in ilk bir buçuk ayı içerisinde iki yüzü aşkın gazete ve mecmuanın yayınlanması bunun bariz bir işaretidir.

II. Meşrutiyet'in getirdiği hürriyet ortamında, o dönemin önde gelen İslamcı aydınları da birçok gazete ve mecmuada düşüncelerini ifade etmişlerdir. *Sırât-ı Müstakim-Sebilürreşad*, *Beyanü'l-Hak*, *Hikmet*, *İslam* ve *Mahfil* gibi mecmualar İslamcılık düşüncesinin siyasi ve fikri hayat içindeki yayın organlarından bazılarıdır. Hemen ilave edelim ki bu süreli yayınlar arasında gerek muhteva gerek kadro ve gerekse seviye ve siyasi münasebetler açısından *Sırât-ı Müstakim-Sebilürreşad* mecmuası ayrıcalıklı bir yere ve öneme sahiptir.

14 Ağustos 1324 (1908) tarihinde Ebu'l-Ula Zeynel-Abidin (Mardin) ve Hafız Eşref Edib (Fergan)'in sahipliğinde "İttihad-ı İslam" düşüncesinin yayın organı şeklinde intişar eden mecmua, çok güçlü bir muharrir kadrosuyla yayın hayatına başlamıştır.

Fakat II. Meşrutiyet'in getirdiği "hürriyet ve müsavat" ortamı birkaç yıl içinde sona ermiş, geçen bu süreçte de "İttihad-ı İslam" düşüncesinin bulunduğu zemin zayıflamıştır. Özellikle de "Arap-İslam dünyasında neşet eden milliyetçi hareketler, İttihad-ı İslam fikrini ağır şekilde hırpalamış, Arnavut isyanı ise, İslamcıları büyük bir sarsıntıya uğratmıştır". Ülkede art arda gelen siyasi başarısızlık, bu başarısızlıklarla devletin çöküş sürecinin hızlanması, İttihat ve Terakki yönetiminin bu süreçte İslamcılara sırt dönmesi bir yana, açık tavır alması, İslamcı aydınları zor durumda bırakmıştır. Tabii İslamcılarla ilgili bu olumsuz gelişmelerden, diğer İslamcı neşir organları gibi *Sebilürreşad* mecmuası da fazlasıyla etkilenmiştir.

İttihat ve Terakki yönetiminin fiilen tek parti durumuna gelmesi, baskı ve terör yöntemiyle muhalefeti sindirme çabası İslamcılarının işini daha da zorlaştırmış, İslamcı neşir organlarının ise daha güç koşullarda yayın yapmasına sebebiyet vermiştir. Buna karşın, I. Dünya Savaşı'nda yönetimin baskılarına aldırmadan İslamcılar *Sebilürreşad*'ı yayınlamaya devam etmiş, bu dönemde iyice yoğunlaşan Batıcılık-Garpçılık cereyanına karşı ciddi bir muhalefeti yürütmüşlerdir. Fakat yine de *Sebilürreşad*, I. Dünya Savaşı'nın nazik şartlarını göz önünde bulundurarak bir fitne ve muhalefet unsuru olmamaya azami gayret göstermiş, iktidara doğrudan doğruya siyasi bir muhalefeti yürütmek yerine, kültürel ve fikri bir muhalefeti tercih etmiştir.

Milli Mücadele'nin başlangıcında, Milli Mücadele'nin İstanbul irtibat bürosu işlevini üstlenen *Sebilürreşad*, Milli İstiklal davasını müdafaa etmiş, Anadolu'daki istiklal mücadelesine "Bugün İcma-ı ümmet Anadolu'dadır" fikriyatıyla

var gücüyle destek vermiş, bu meyanda işgal kuvvetlerine olduğu kadar, saray ve çevresine karşı da açık cephe almıştır.

Sebilürreşad'ı başmuharriri şair Mehmed Akif'in Milli Mücadele'ye katılmak için Anadolu'ya geçmesinden sonra bir süre daha *Sebilürreşad* İstanbul'da yayımını gizli gizli sürdürmüş, sonunda işgal kuvvetlerinin baskısı İstanbul'da yayın yapma imkânını tamamen ortadan kaldırılınca, derginin sahibi Eşref Edib, Anadolu'ya geçmiş, Kastamonu'dan başlamak üzere Ankara'da, Kayseri'de bütün varlığıyla Milli Mücadele'yi desteklemiş, yüz binlerce beyanname yayınlarak ülke sathında Milli Mücadele'nin iman ve inanç ateşini körükleyerek istiklal mücadelesini harlandırmış, alevlendirmiştir.

Milli Mücadele'nin kazanılmasından ve I. TBMM'nin faaliyetleri tamamlanmasından ve İslamcılarının meclisten ve etkin odaklardan tasfiye edilmesinden sonra tekrar İstanbul'a dönüp yayımını sürdüren *Sebilürreşad*, Şark isyanı gerekçe gösterilerek Takrir-i Sükûn Kanunu'yla, muhalif yayın yapan diğer neşir organlarıyla birlikte kapatılmış (6 Mart 1925), sahibi Eşref Edib diğer gazetecilerle beraber tutuklanıp önce Ankara, daha sonra da Diyarbakır İstiklal Mahkemeleri'nde yargılanmış, yedi ayı geçkin bir süre sonra "ayın faaliyetlerim durdurmak kaydıyla" 13 Eylül 1925'de serbest bırakılmıştır.

Böylece, *Sırât-ı Müstakîm-Sebilürreşad* isimleriyle yayınlanan ve İslamcılık düşüncesinin naşir-i efkârı olan mecmuanın, 27 Ağustos 1908'deki başlangıç serüveni, 5 Mart 1925 tarihinde 641. sayıyla nihayet bulmuştur. Şartlı olarak serbest bırakılan *Sebilürreşad*'ı sahibi ve mesul müdürü Eşref Edib İstanbul'a dönmüş, Asar-ı İlmiye Kütüphanesi'ni kurarak çoğu tercüme olmak üzere çeşitli kitaplar yayınlamıştır.

Tek Parti yönetimi çözülmeye başlarken Eşref Edib, tekrar yoğun bir yayın faaliyetine girişmiştir. Bu dönemde Milli Eğitim Bakanlığının neşrettiği *İslam Ansiklopedisi*'ne (1940) karşı alternatif bir ansiklopedi girişimi olan *İslam-Türk Ansiklopedisi*'ni ve mecmuasını neşre başlamıştır (1940). Eşref Edib'in bu girişimi imkânsızlıklar yüzünden akim kalan bir girişim olsa da, Bernard Lewis'in ifadesiyle, Edib'in bu girişimi, tek parti dönemine karşı ilk ciddi muhalefet hareketidir.

Eşref Edib, çok partili hayata geçiş sürecinin getirdiği yumuşak ve uygun zeminde etrafında topladığı daha çok yeni bir muharrir kadrosuyla 1948 Mayıs'ından itibaren *Sebilürreşad* mecmuasının tekrar neşre başlamış ve mecmuayı 1966 yılının Şubat ayına kadar 362 sayı neşretmiştir. Bu analizden sonra artık Eşref Edib'in hayatını konu edinebiliriz.

Eşref Edib'in hayatı

Eşref Edib Fergan¹, 1882 yılında Türkistan'ın Fergana şehrinde göç eden bir ailenin çocuğu olarak Selanik vilayetinde bir sancak merkezi olan Serez'de dünyaya gelir. Babasının adı İslam Ağa, annesinin adı Nefise Hanım'dır. İlk, orta ve lise (Sıbyan, Rüşdiye ve İdadi) öğrenimini doğum yeri olan Serez'de yapar. Yine bu süreçte Serez Müftüsü İmadüddin Efendi'den dini ilimleri tahsil eder; ayrıca *Kur'an-ı Kerim*'i hıfz eder. Bir yıl Mahkeme-i Şer'iyye katibi olarak çalıştıktan sonra 1902 yılında İstanbul'a gelir ve Hukuk Fakültesi'ne (Mekteb-i Hukuk'a) kaydolar. Eşref Edib, bir yandan Hukuk Fakültesi'nin devam ederken bir yandan da Medrese eğitimini de Atik Ali Paşa Camii'ndeki derslere devam ederek sürdürür.

- 1 Başlangıçta şu tespiti yapmakta fayda var: Eşref Edib'in biyografisini Mehmed Akif'ten müstakil olarak ele almak pek mümkün değildir. Otuz yıllık bu dostlukta *Sırat-ı Müstakim-Sebilürreşad* mecmuası ortak bir bileşkedir. Mehmed Akif, *Sebilürreşad* mecmuasının başyazarlığını yaparken, Eşref Edib'de *Sebilürreşad*'ın sahipliğini, yazı işleri müdürlüğünü ve yazarlığını yürütmüştür. Dolayısıyla Mehmed Akif, Eşref Edib'in dostu ve aynı zamanda üstadıdır. 1904-1905 yıllarında başlayan bu dostluk, II. Meşrutiyet sonrasında, İttihad ve Terakki döneminde, Milli Mücadele yıllarında ve Cumhuriyet sonrasında Akif'in vefat tarihi olan 1936 yılının Aralık ayına kadar kesintisiz sürmüştür. Bu konuya örnek olması açısından Eşref Edib'in bir anekdotunu aktaralım:

Mehmed Akif, Milli Mücadele için Ankara'ya giderken, "buradaki işleri hallet, Meşihatla görüş, sonra *Sebilürreşad*'ın kışesini al ve sen de gel", sözü doğrultusunda Eşref Edib gerekenleri yapar ve bir süre sonra İnebolu yoluyla Kastamonu'da hakim olarak görev yapan kayınpederinin yanına gider. Kastamonu'da Milli Mücadele konusunda zafiyeti görünce harekete geçer ve halkı örgütler. Kastamonu Valisi Cemal, kendi yerine Eşref Edib'in vali olacağı zehabıyla Ankara'ya Eşref Edib'in çalışmalarını çok yanlış bir şekilde aksettirir. Eşref Edib'i tutuklamak üzere Ankara'dan olağanüstü yetkiyle Muhyiddin Paşa gönderilir. Burdur Milletvekili olan Mehmed Akif, Eşref Edib'le ilgili bu gelişmeler üzerine Meclis'teki arkadaşlarıyla birlikte hadiseye müdahale eder ve mesele açığa kavuşup, Eşref Edib'in suçsuzluğu anlaşılır. Bu gelişmelerin akabinde Mehmed Akif, Meclis'ten izin alarak halkı irşad için Kastamonu'ya gider. İşte bu dostluğu göstermesi açısından Eşref Edib şunları yazar: "Beni, Akif Bey'le beraber Muhyiddin Paşa - olağanüstü yetkilerle Kastamonu'ya gelen zat- Tümen Kumandanı, Emniyet Müdürü ve diğer zatlar karşılıyor. Geçmiş olsun, diye tebrikler, sarmaşlar... Fakat Akif Bey suskun; Valinin ne karakterde bir adam olduğunu anlamadığımdan dolayı adeta bana kırgın. Elini öptüğüm zaman pek hafif bir tebessümüne mazhar olabildim. Bütün hıncını, azarlarını sonraya ertelemiş olduğu anlaşılıyordu."

İşte anlatmak istediğimiz incelik buradadır.

İkinci olarak, Mehmed Akif'in hayatına, eserlerine ve Milli Mücadele'deki hizmetlerine dair bilgilerimizin çoğunu Eşref Edib'e borçluyuz. Nitekim Mehmed Akif, Milli Mücadele yıllarında pek çok şehre gidip Milli Mücadele'ye katkı yapmasına karşın İstanbul, Balıkesir, Kastamonu ve Ankara dışında diğer şehirlerdeki hizmetlerinden, çalışmalarından haberdar değiliz. Haberdar olduğumuz şehirlerde ise, Mehmed Akif konuşmalar yaparken Eşref Edib'de çok hızlı bir şekilde Akif'in konuşmalarını kaydeder ve onları daha sonra *Sebilürreşad*'da yayımlar... Bu nedenle uzun yıllar Mehmed Akif ve onun devasa eseri *Safahat* üzerine çalışmış olan M. Ertuğrul Düzdağ'ın, "Mehmed Akif'e dair öğrendiklerimin neredeyse yarısından fazlasını Eşref Edib'in *Mehmed Akif: Hayatı, Eserleri ve Yetmiş Muharririn Yazıları* başlıklı eserinden ve diğer eserlerinden öğrendim ifadesi sanırım bunun en belirgin göstergesidir.

Nitekim kendisinin İsyân Bölgesi İstiklal Mahkemesi'nde sorgulanmaya başlarken ilk soru, tahsil, meslek sorusuna şöyle cevap verir: “Bendeniz Serez’de idadi (lise) mektebini ikmal ettim (tamamladım). Bir taraftan da medresede ve hususi surette malumat-ı diniye (dini ilimleri) tahsil ettim. 1318 (1902)’de İstanbul’da imtihanla Mekteb-i Hukuk’a girdim. 1324 (1908)’de doktora imtihanını vererek diploma aldım”.

Bu yıllarda (1904 ya da 1905 yılı olsa gerek) Bosnalı Ali Şevki Efendi’nin evinde bir “ihya gecesi”nde Mehmed Akif’le tanışır ve hayat boyu sürecek dostluklarının temeli atılır.

Eşref Edib, II. Meşrutiyet’in 23 Temmuz 1908’de ilanından bir ay sonra yayın hayatına başlayan ve “İttihad-ı İslam” düşüncesinin yayın organı şeklinde intişar eden *Sırât-ı Müstakîm* mecmuasının muharrir kadrosunda yer alır. İlk sayısı 14 Ağustos 1324’te (27 Ağustos 1908) yılında yayınlanmaya başlayan söz konusu mecmuanın yönetimini de Ebül’ula Zeynelabidin (Ebül’ula Mardin 1881-1957) ile birlikte üstlenir. (Mecmuanın neşir tarihi 43. sayıdan itibaren, II. Meşrutiyet’in ilan tarihi olan, 23 Temmuz 1908 olarak değiştirilmiştir).

1912’de Hukuk Mektebi’ni bitiren Eşref Edib, hukuk dalında doktora sınavını başarıyla verir. *Sırât-ı Müstakîm*’in yedinci cildi tamamlamasından sonra Ebül’ula Mardin ile Eşref Edib arasında anlaşmazlık çıkar ve Ebül’ula Mardin, *Sırât-ı Müstakîm*’in yönetiminden ayrılarak *Kelime-i Tayyibe* adıyla bir başka mecmuayı neşre başlar ve ancak sekiz sayı yayımlayabilir. Bunun üzerine Tahir’ül-Mevlevi’nin imtiyazını alıp neşrine başlamadığı “Sebilürreşad” unvanı, Mehmed Akif’in, Tahir’ül-Mevlevi’den ricası üzerine, Eşref Edib’e hediye edilir (Tahirü’l-Mevlevi, 2012, s. 34). Böylelikle 24 Şubat 1327 / 19 Rebiülevvel 1330’da (8 Mart 1912) mecmuanın *Sırât-ı Müstakîm* olan adı *Sebilürreşad*’a dönüştürülerek 183. sayıdan itibaren sahipliği ve yazı işleri müdürlüğü Eşref Edib tarafından üstlenilir; Mehmed Akif’in desteği ve başyazarlığında mecmuanın neşrine devam edilir. (Mehmed Akif’in başmuharrir unvanı mecmuanın jeneriğinde 309. sayıdan itibaren yer alsa da, mecmuanın 183. sayısı ile isim değiştirmesinden sonra Mehmed Akif fiili olarak mecmuanın başmuharriridir).

Eşref Edib biyografisiyle ilgili olarak yine İsyân Bölgesi İstiklal Mahkemesi Reisi Mazhar Müfid’in konuyla ilgili sorduğu iki soruyu şöyle cevaplar:

- Mektebi ikmal edince (tamamlayınca) sonra ne yaptınız?

- O sırada (1324/1908), II. Meşrutiyet ilan edildi. Bizden evvel Hukuk Mektebini ikmal eden Ebu'l-Ula (Zeynel-Abidin Mardin) Bey'le birlikte *Sırât-ı Müstakim* mecmuasını neşre başladık. Yedi cilt kadar bu isimle neşriyata devam ettik. Bilahare (daha sonra) mecmuamızın ismi değiştirilerek *Sebilürreşad* oldu.

- Efendim, arz ettiğim şekilde, o zaman *Sırât-ı Müstakim*'in Ebu'l-Ula (Zeynel-Abidin) Bey'le beraber neşre başlamıştık. O, bilahare gazeteciliği bıraktı, üniversite hocalığına başladı. Müşterek olmak (ortak olmamız) hasebiyle, kanuni noktai nazardan (gereği) başka bir isim bulmak icap etti. Bunun üzerine *Sırât-ı Müstakim* manasını ifade eden bir kelime aradık.² *Sebilürreşad* hatırımıza geldi. Ondan sonra bu unvanla neşriyata devam ettik.³

Tekrar konumuza dönersek;

Sebilürreşad mecmuasının en önemli özelliklerinden biri, İslam coğrafyasının değişik bölgelerinde bulundurduğu yazarlar vasıtasıyla oralarla ilgili sağlıklı haber ve yorum yazılarına yer vermesi olmuştur. Mısır, Hindistan, Balkanlar, Kuzey Afrika, Rusya, Japonya, Çin, İngiltere mecmuanın ilgi alanı içindedir ve mecmua buralarda da okunmaktadır. Özellikle Mehmed Akif'in yazılarına gösterilen alaka, mecmuanın Rusya'ya girişinde dönem dönem bazı zorlukların yaşanmasına yol açmıştır.

Eşref Edib'in yükseköğrenim yıllarında başlayıp daha sonraki yıllarda da sürüp giden bir başka faaliyeti ise, o dönemin önde gelen ulemasının vaaz ve

2 *Sırât-ı Müstakim*'in yedinci cildi tamamlamasından sonra Ebu'l-Ula Mardin'in hem milletvekili hem de profesör olması hasebiyle mecmuanın, *Sırât-ı Müstakim* olan ismi, 183. sayıdan itibaren *Sebilürreşad*'a tahvil edilir ve başlangıçtan itibaren Mecmuanın sahiplerinden biri olan ve Müdür-i Mes'ul'lük görevini yürüten Eşref Edib, bu kez sahipliğini tamamıyla üstlenir. 8 Mart 1912 / 24 Şubat 1327. Bkz: Eşref Edib (1957, Şubat), Ebu'l-Ula Beyle nasıl çalıştık? *Sırât-ı Müstakim*'i nasıl çıkardık, *Sebilürreşad*, X/238, 199-200.

3 Eşref Edib'in verdiği bu bilgiye karşılık, diğer taraftan, Tahir'ül-Mevlevî, "*Matbuat Hayatı ve İstiklal Mahkemeleri*"ne dair hatıratında, *Sırât-ı Müstakim*'in kapanması ve *Sebilürreşad*'ın yayımlanması konusunda farklı bilgiler verir. Şöyle ki:

Sırât-ı müstakim'in sahipleri Ebu'l-Ula ve Eşref Bey'lerin arası açıldığı için Ebu'l-Ula Bey *Sırât-ı Müstakim* idaresinden çekilmiş, *Kelime-i Tayyibe* adı altında bir mecmua neşretmişti. Bu mecmua, beş-altı sayı (doğrusu sekiz sayı FG.) intişarından sonra sahibi tarafından kapandı. *Sırât-ı Müstakim*'in de her nedense idaresi bozulmuş, yazarları ayrılmış, binaenaleyh o da sallanmaya başlamıştı...

Nihayet *Sırât-ı Müstakim*'in tazelenmesi lazım gelmiş. Ben evvelce *Sebilürreşad* ünvanlı bir mecmua imtiyazı almış, fakat neşrine başlayamamıştım. Mehmed Akif Bey, bunu bildiği için bu imtiyazı Eşref Bey'e hediye edilmesi teklifinde bulundu. "Peki" dedim.

Sebilürreşad ünvanlı mecmuanın neşri imtiyazını *Sırât-ı Müstakim* sahibi Eşref Bey'e devrettiğime dair bir kağıt yazdım. Ve imzalayıp Akif Bey'e verdim.

O haftanın Perşembesinde *Sebilürreşad* mecmuasının birinci sayısı çıktı ki ismim de tahrir muavinleri arasında gösteriliyordu." Tahir'ül-Mevlevî, (1991), *Matbuat alemindeki hayatım ve İstiklal mahkemeleri*, (Dr. A. Şentürk, Haz.), İstanbul: Nehir.

sohbetlerini not tutmaktır. Çok hızlı ve başarılı bir şekilde not tutmayı sürdüren Eşref Edib, ilk olarak Hacı Adil Bey'in ve Hakkı Bey'in (Sadrazam Hakkı Paşa'nın), "Hukuk-i İdare ve Hukuk-i Düvel Notları"nı, Büyük Haydar Efendi'nin "Usûl-ü Fıkıh Notları"nı ve Cuma günleri Ayasofya Camii'nde vaaz eden Manastırlı İsmail Hakkı Efendi'nin konuşmalarını kaydeder. Bu notlar ve tahrirleri yayına hazırlar ve Babıali'de İbrahim Hilmi Kütüphanesi yetkililerince neşredilir. Eşref Edib, böylece daha Mekteb-i Hukuk'taki öğrenciliği sırasında muharrirliğe başlar.

Eşref Edib, bu hızlı not tutma çabasını sonraki yıllarda da devam ettirmiştir. Nitekim Mehmed Akif'in Milli Mücadele yıllarında Balıkesir'den başlayarak (Ocak 1920) Kastamonu ve havalisinde yaptığı (Kasım-Aralık 1920) çok önemli konuşmalarını da kaydeder ve bunları *Sebilürreşad* mecmuasında yayınlamıştır. Eşref Edib'in tuttuğu notlar böylelikle büyük bir yekûn oluşturur. Nitekim *Sırât-ı Müstakîm-Sebilürreşad* kütüphanesinin oluşumunda onun fiili gayretinin yanı sıra üniversite sıralarında ders hocalarının konuşmalarını kaydetmesinin ve bunları kitap olarak neşretmesinin de büyük payı vardır.

I. Dünya Savaşı sırasında *Sebilürreşad*'ın muharrir kadrosuyla birlikte İttihad ve Terakki'nin baskılarına aldırmadan "İttihad-ı İslam" fikriyatını savunmayı sürdüren Eşref Edib, bu dönemde iyice artan "Garpcılık-Batıcılık" ideolojilerine başta mecmuanın başmuharriri Mehmed Akif olmak üzere *Sebilürreşad* muharrirleriyle birlikte karşı çıkar. *Sebilürreşad* fikri muhalefet yaptığı için İttihad ve Terakki hükümeti tarafından 1915 yılında önce beş ay, 1916 yılında ise süresiz kapatılır. Bu kapatılma süreci 1916 Ekim'inden 1918 Temmuz'una kadar 20 ay sürer. Sultan Vahidüddin'in tahta çıkıp İttihad ve Terakki hükümetinin istifasından sonra *Sebilürreşad*'ı tekrar yayınlanmaya devam eder.

İstanbul'un işgalinden sonra işgalcilerin takip ve sansürü altında Mecmuanın bu dönemde yayınlanan sayılarından bazı sayfaları sansür yüzünden tamamen boş çıkar.

Bu süreçte Bediüzzaman Said Nursi'nin kaleme aldığı, İngilizlerin İslam alemi ve Türkler aleyhindeki müstemlekecilik siyasetini, düşmanlığını yani aldatmalarını teşhir eden *Hutuwat-ı Sitte* adlı eserini gizlice bastırıp dağıtılmasına yardım eder.

1920 yılının Mart ayında, İstanbul'da Mütareke'nin acı günlerini yaşarken Amerika'dan getirilen alkollü içkiler ülke insanına büyük zarar verir. Bu tahribatı engellemek amacıyla bazı münevverler tarafından "Hilal-i Ahdar / Yeşilay

Cemiyeti” kurulur ve Eşref Edib de, Şeyhülislam Haydarizade, Bediüzzaman Said Nursi, Velid Ebüzziya ve Mazhar Osman gibi daha pek çok münevverin bulunduğu bu cemiyetin kurucuları arasında yer alır.

Milli Mücadele yıllarında ise, mecmuanın başyazarı Mehmed Akif’le birlikte Balıkesir’e giden Eşref Edib, Mehmed Akif’in Balıkesir Zağnos Paşa Camii’nde 23 Ocak 1920 Cuma günü Cuma namazından sonra yaptığı uzun ve tesirli, halkı silahlı direnişe teşvik eden konuşmasını not alarak *Sebilürreşad*’ın 12 Şubat 1920 tarihli 458. sayısında yayınlar.

İstanbul’a dönüşünde ise, mecmuanın yönetim yerini Anadolu’daki Milli Mücadele’nin irtibat bürosu haline getirir. Mehmed Akif ve Eşref Edib’in Balıkesir’e giderek halkı, düşmana karşı o havalide başlamış olan silahlı direnişe destek verip teşvik etmeleri ve sonra da İstanbul’a dönmeleri, İşgal kuvvetlerinin baskı ve sansürünün daha da artmasına neden olur.

İstanbul’da başta İngilizler olmak üzere işgal kuvvetlerinin zulmü ve tazyikleri altında Mehmed Akif’le birlikte milli istiklal davasını müdafaa eder ve bu doğrultuda yazılar yazar. Yine bu doğrultuda Hindistan’ın önde gelen mütefekkirlerinden Şeyh Müşir Hüseyin Kıdvay’ın Anadolu’yu müdafaa ve İngilizlere hücum eden *İslam’a Çekilen Kılıç* başlıklı kıymetli eserini Mehmed Akif, damadı Ömer Rıza Doğrul’a tercüme ettirir ve Eşref Edib tarafından basımı gerçekleştirilerek İstanbul’da gizlice dağıtılır ve yine gizlice Anadolu’ya sevk edilir.

Halka ümit ve mücadele azmi aşılamaaya çalışan *Sebilürreşad* mecmuasının başyazarı Mehmed Akif ve sahibi, yazarı Eşref Edib Anadolu’daki istiklal mücadelesine “Bugün İcma-ı Ümmet Anadolu’dadır” başlığı altında desteklerini sürdürür.

Mehmed Akif’in Ankara’ya Milli Mücadele’ye katılmak için 10 Nisan 1920 tarihinde İstanbul’dan ayrılırken kendisine yaptığı tavsiyeye uyarak, İnebolu yoluyla Kastamonu’ya geçer. İstanbul’da çıkan *Sebilürreşad*’ın son sayısı 6 Mayıs 1920’de yayınlanan 463. sayıdır.

Eşref Edib, Kastamonu’ya vasıl olduktan sonra Kastamonu halkının, ülkenin içinde bulunduğu vahim durumdan habersiz olduğunu görerek, şehrin ileri gelenlerini teşvik ve ikna ile “Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti”ni harekete geçirir; beyannameler yazarak halkı Milli Mücadele doğrultusunda örgütler. Fakat Eşref Edib’in bu faaliyetleri vehimli olan Kastamonu Valisi Cemal Bey tarafından (Eşref Edib’in Kastamonu’ya kendi yerine vali olacağı vehmiyle) Ankara’ya “Milli Mücadele’ye karşı bir hareket hazırlığı şeklinde” ihbar edilir. Bu asılsız

ihbar üzerine Ankara yönetimi Muhyiddin Paşa'yı olağanüstü yetkiyle Kastamonu'ya gönderir. Bu süreçte Eşref Edib Sinop'a sürülür.

Bu sürgün sürecinde dahi ilçe yöneticilerinin inisiyatifıyla gittiği ilçelerden biri olan Taşköprü'de halka Milli Mücadele'yi destekleyen çok heyecanlı bir konuşma yapar.

Eşref Edib'le ilgili bu gelişmeler üzerine Ankara'da olaya derhal müdahale eden Burdur Mebusu Mehmed Akif, arkadaşlarıyla birlikte dönemin Dahiliye Vekili Adnan (Adıvar) Bey'le görüşür ve işin aslı anlaşılır.

Bu süreçte Mehmed Akif, Kastamonu'ya gitmek için Meclis'ten izin ister ve 7 Ekim 1920'de Meclis Divanı'nın teklifi üzerine Meclis, Mehmed Akif'in bu talebini uygun görerek Kastamonu'da bir buçuk ay süre irşad vazifesiyle görevlendirilir.

Mehmed Akif'in 19 Ekim 1920 de Kastamonu'ya vasil olmasından sonra, Eşref Edib tekrar Kastamonu'ya geri döner ve yöneticiler tarafından resmi bir merasimle karşılanıp, yaptığı çalışmalar dolayısıyla kendisine teşekkür edilir.

İki kadim dost Kastamonu'da buluşur ve çok geçmeden Mehmed Akif'in o pek meşhur, Milli Mücadele'nin en önemli siyasi belgesi niteliğindeki başta 19 Kasım 1920'de Nasrullah Camii'nde olmak üzere Kastamonu havalisinde yaptığı konuşmaları, vaazları not tutar ve 25 Kasım, 3 ve 13 Aralık 1920 tarihlerinde "Nasrullah Kürsüsünde", "Müslümanların Terakkileri İslam'a Sarılmalarına Bağlıdır", "Tam Müslüman Olmadıkça Felah Yoktur", "Ye'se Düşenler Müslüman Değildir", başlıkları altında *Sebilürreşad*'in 464, 465 ve 466. sayılarında yayınlar.

Mehmed Akif'in yaptığı konuşmalardan oluşan *Sebilürreşad*'in bu nüshaları binlerce, on binlerce bastırılarak bütün Anadolu'ya sevk olunur ve bütün vilayetlerdeki camilerde, içtima merkezlerinde ve askeri kıtalarda okunur ve ülke sathında iman ve inanç ateşini körükleyerek İstiklal Mücadelesini harlandırır, alevlendirir.

Ayrıca Eşref Edib, pek çok yerde Milli Mücadele'yi destekleyen konuşmalar yapar. Mehmed Akif'le birlikte Eşref Edib'in bu çalışmalarını takdir eden Başkumandan Mustafa Kemal Paşa tarafından Ankara'ya davet edilir.

24 Aralık 1920'de Mehmed Akif'le birlikte, Kastamonu'dan ayrılıp Ankara'ya vasil olur.

Mustafa Kemal Paşa, Eşref Edib'in Ankara'ya gelmesinden sonra onunla görüşmek ister. Ankara Garı'nda küçük bir oda da Mehmed Akif ile birlikte

Mustafa Kemal Paşa'yla görüşür. M. Kemal Paşa tarafından, "Kastamonu'daki vatanperverane çalışmalarınızdan çok memnun oldum. Sevr Andlaşması'nın memleket için feci idam hükmünde bir karar olduğunu *Sebilürreşad* kadar hiç bir gazete memlekete anlatamadı. Manevi cephemizin kuvvetlenmesine *Sebilürreşad*'ın büyük hizmeti oldu. Her ikinize de özellikle teşekkür ederim", şeklinde Kastamonu'da yaptığı hizmetlerden dolayı teşekkür edilir.

Taceddin Dergahı civarına yerleşen Eşref Edib, Ankara'da Mehmed Akif'le birlikte *Sebilürreşad*'ı neşre devam eder. Bu süreçte Mehmed Akif'in Kastamonu'da yaptığı konuşmalar *Sebilürreşad*'ın Ankara'da neşredilen ilk sayısı olan 467. sayısında da tekrar yayınlanır ve bu nüsha tekrar Anadolu'ya sevk olunarak dağıtımı yapılır.

Orta Anadolu'da çözülme emareleri üzerine Eşref Edib, Kayseri'ye gider. Kayseri'de yoğun bir çalışma içine girer ve bu doğrultuda bir yandan *Sebilürreşad* namına beyannameler neşreder, diğer taraftan da mitinglere katılır ve halkı Milli Mücadele doğrultusunda galeyana getiren konuşmalar yapar.

Tekrar Ankara'ya dönen Eşref Edib, *Sebilürreşad*'ın 467-527. sayılarını -Kayseri'de yayınlanan 490. sayı hariç- (toplam 59 sayı), 3 Şubat 1921-22 Nisan 1923 tarihleri arasında Ankara'da yayınlar.

Milli Mücadele'nin zaferle neticelenmesinden sonra Mehmed Akif'le birlikte tekrar İstanbul'a dönen Eşref Edib, yayın faaliyetlerine burada devam eder.

Cumhuriyet'in ilanından sonra büyük ivme kazanan "Batılılaşma- Garplılaşma" hareketine karşı başmuharrir Mehmed Akif'le birlikte yayın yoluyla sert eleştiriler yöneltir. İslamiyet'in temel müesseselerine yapılan saldırılara karşı muhalefetini artan bir şiddetle sürdüren *Sebilürreşad*'da yayınlanan yazılar, zaman zaman sansüre uğrar. Eşref Edib, bu sansür ve baskılara rağmen "İttihad-ı İslam" düşüncesi doğrultusunda *Sebilürreşad* mecmuasını yayınlamayı sürdürür. Lozan Antlaşması sonrasında İslamcı kesimin Meclis'ten ve etkin odaklardan tasfiye edilme teşebbüslerinden *Sebilürreşad* da fazlasıyla etkilenir. 1925 yılında "Şeyh Said İsyanı" bahane edilerek çıkarılan "Tahrir-i Sükûn Kanunu"yla birlikte Milli Mücadele'de geniş halk kitlelerini etkileyip zaferin kazanılmasında büyük payı olan *Sebilürreşad* mecmuası 641. sayısıyla kapatılır (6 Mart 1341/1925). Sahibi ve yazarı olarak Eşref Edib tutuklanıp önce Ankara İstiklal Mahkemesi'ne sonra da Şark İstiklal Mahkemesi'ne sevk edilir. İdam talebiyle yapılan uzun muhakemelerden sonra Eşref Edib, diğer on gazeteci arkadaşıyla birlikte cumhurbaşkanına telgraf çekerek "af, anlayış ve müsamaha" talep eder.

Bunun üzerine Ankara'nın dahiliyle ve yayın faaliyetlerini durdurmak kaydıyla 13 Eylül 1925 de serbest bırakılır.

Şartlı olarak serbest bırakılan *Sebilürreşad*'ın sahibi, mes'ul müdürü ve yazarı Eşref Edib, İstanbul'a döner ve 1930'lu yıllarda yayın faaliyetini "Asar-ı İlmiye Kütüphanesi"ni kurarak sürdürür ve bu doğrultuda çoğu tercüme olmak üzere eserler yayınlamaya devam eder. Yayınladığı bu eserler arasında İsmail Hami Danişmend, Ömer Rıza Doğrul, Lord Hendly, John Davenport, J. H. Kramers, Maks Mayerhof, Seyyid Emir Ali, Mehmed Akif, Tahir'ül- Mevlevi, Mustafa Fehmi Gerçekler, Mahmud Kamil gibi yazarların eserleriyle kendi eserleri bulunmaktadır.

Eşref Edip Fergan, ayrıca Tek Parti döneminde, *Sırât-ı Müstakîm - Sebilürreşad*'ın muharrir kadrosundan geride kalanlarla sohbet toplantıları düzenler.

1932 yılında Mısır'a giden Eşref Edib, Mısır-Hilvan'da "gönüllü sürgünlüğü" yaşayan Milli Şair Mehmed Akif'i ziyaret eder. Akif'in Kur'an çevirisinin tamamlanmış halini görüp okur ve hayran kalır. Meali Türkiye'ye getirip yayınlamak ister; fakat Mehmed Akif'i ikna edemez.

1937 yılında tekrar Mısır'a giderek Mehmed Akif'in hazırladığı mealin akıbetini araştırır ve Akif'in Mısır hayatı ve Mısır'daki dostlarıyla ilgili pek çok hatırayı derler. Meal konusunda, Mehmed Akif'in mealini emanet bıraktığı Yozgatlı İhsan Efendi ile görüşür ve meali vermesi hususunda onu iknaya çalışır. Fakat bu konuda dönemin koşullarını da dikkate alarak çok ısrarcı olmaz.

1938-1939 yıllarında iki cilt halinde bin küsur sayfadan oluşan *Mehmed Akif: Hayatı, Eserleri ve Yetmiş Muharririn Yazıları* başlıklı eserini yayınlar.

1939-1940 yıllarında basında cereyan eden Tefvik Fikret anketine katılarak, tek-parti döneminin olağanüstü şartlarında anketi Mehmed Akif-Tefvik Fikret çatışmasına dönüştürür ve Komünist-Sabatayist Sabiha Zekeriya Sertel ve eşi *Tan* gazetesinin sahibi Zekeriya Sertel'le kalem kavgasına girişir. Bu süreçte gerek yazdığı kitaplarla ve gerekse söyleşileriyle resmi ideoloji tarafından benimse-nip öne çıkarılan Tefvik Fikret'e sert eleştiriler yönelir. Bu girişim ve çabalarla, gençliğin, İslamcı şair Mehmed Akif ve düşüncesini anlamasına ciddi anlamda katkıda bulunur. Bu minvalde Tefvik Fikret'i tenkid eden iki eser yayınlar.

Ayrıca, yine bu dönemde yayın faaliyetleri çerçevesinde, Milli Eğitim Bakanlığı tarafından neşredilen Oryantalistlerin hazırladığı *İslam Ansiklopedisi*'ndeki yanlış ve eksik maddeleri tenkid ve doğruları inşa maksadıyla İzmirli

İsmail Hakkı, Ahmet Kamil Miras ve Ömer Rıza Doğrul'la birlikte *İslam-Türk Ansiklopedisi*'ni ve *İslam Türk Ansiklopedisi Muhitü'l Maarif Mecmuası*'nı Ekim 1940'ta neşre başlar. Ansiklopedi çalışması, "Azad" maddesiyle imkânsızlıktan dolayı yarım kalır. *İslam-Türk Ansiklopedisi Muhitü'l Maarif Mecmuası* ise, 1948 Nisan'ına kadar ansiklopedinin fasikülleriyle birlikte ek olarak 100 sayı neşredilir ve Mayıs 1948'de ismi *Sebilürreşad*'a dönüştürülür.

1944 yılında *Çocuklarımıza Din Kitabı* başlıklı eseri kaleme alır. Fakat bu eseri, çocuklara dini empoze edip, anlattığı gerekçesiyle toplatılarak imha edilir.

Eşref Edib Fergan, *Sebilürreşad*'ın "Takrir-i Sükûn Kanunu" ile kapatılmasından 22 yıl sonra, "Din hürriyetinin sembolü" olarak gördüğü *Sebilürreşad*'ı -(*İslam-Türk Ansiklopedisi Muhitü'l Maarif Mecmuası'nın* ismini *Sebilürreşad*'a dönüştürerek)- 1948 Mayıs'ında tekrar yayınlamaya başlar. Çok partili hayata/demokrasiye geçiş süreci olan bu dönemde; önce yoğun bir biçimde Cumhuriyet Halk Partisi'ne, daha sonra da Demokrat Parti'ye karşı sert bir muhalefeti benimseyen ve kısmi olarak Millet Partisi'ni destekleyen Eşref Edib, söz konusu partilerin özellikle de din, siyaset ve laiklik anlayışlarını tenkid eder.

1952 yılında *Risale-i Nur Müellifi Said Nur: Hayatı, Eserleri, Mesleği* başlığıyla Bediüzzaman Said Nursi'nin biyografisini kaleme alır. Bu biyografi Said Nursi tarafından çok beğenilip takdir edilir ve bazı eserlerinde Eşref Edib'in ismi sityaışle zikredilir.

Sebilürreşad mecmuasını Şubat 1966'ya kadar (362 sayı) neşreder. Bu uzun süreçte yazdığı yazılar ve Ahmet Emin Yalman'la yaptığı kalem münakaşaları sebebiyle "Malatya Hadisesi" sonrasında tutuklanır. Yine bu dönemde, "Avrupalılar Osmanlı Devleti'nin temellerinin nasıl çökerttiler?" ve "Kara irtica, sarı irtica, kızıl irtica" gibi yazıları yüzünden muhakeme edilir. Son olarak ise, kaleme aldığı meşhur *Kara Kitap: Milleti Nasıl Aldattılar, Mukaddesatına Nasıl Saldırdılar?* (İstanbul 1967) adlı eserinden dolayı Ağır Ceza Mahkemesi'nde yargılanır ve beraat eder.

Eşref Edib, 10 Aralık 1971'de İstanbul'da vefat eder. Naaşı İstanbul-Fatih Edirnekapı Şehitliğine defnedilir.

Evli olan Eşref Edib, beş çocuk babasıdır. Biri oğlan dördü kız olan çocuklarından yalnızca bir kızı hayattadır.

Eserleri:

i. *Mehmed Akif: Hayatı, Eserleri ve Yetmiş Muharririn Yazıları* (2 cilt) 1938, 1939, tek cilt halinde şiir ilaveli 2. baskı, (İstanbul, 1960).

ii. *İnkılap Karşısında Akif-Fikret, Gençlik Tan'cılar: Kurtuluş Harbi'nin Kaynağı İstiklal Marşı mı, Tarih-i Kadim mi?*, (İstanbul, 1940).

iii. *Pembe Kitap: Tevfik Fikret'i Beş Cepheden Kırk Muharririn Tenkidleri*, (İstanbul, 1943).

iv. *Çocuklarımıza Din Kitabı*, (İstanbul, 1944-1945).

v. *Misyoner ve Müsteşriklerin Yazdıkları İslam Ansiklopedisi'nin İlmi Mahiyeti*, (İstanbul, 1946).

vi. *Risale-i Nur Müellifi Said Nur: Hayatı, Eserleri, Mesleği*, (İstanbul, 1952).

vii. *Bediüzzaman Said Nursi ve Nurculuk*, (İstanbul, 1953).

viii. *Kur'an-Garp Mütefekkirlerine Göre Kur'an'ın Azamet ve İhtişamı Hakkında Dünya Mütefekkirlerinin Şahadetleri*, (İstanbul, 1958).

ix. *Risale-i Nur Muarızı Yazarların İsnadları Hakkında İlmi Bir Tahlil*, (İstanbul, 1965).

x. *Kara Kitap: Milleti Nasıl Aldattılar, Mukaddesatına Nasıl Saldırdılar?*, (İstanbul, 1967).

Ayrıca, *Mevaiz* (Manastırlı İsmail Hakkı'nın vaazları), *Mevaiz* (Urfalı Mahmud Kamil'in vaazları), *Hac Rehberi* (A. Ulvi ve M. Akif'le birlikte), *Dinde Reformcular* (A. Fuad Başgil, N. Topçu, İ. Hami Danişmend ve M. Raif Ogan'la birlikte) gibi eserlerin hazırlanmasına katkıda bulunur.

Yine bu minvalde Kadir Mısıroğlu'nun kendisinden naklettiğine göre, Hilafetin ilgası tartışmaları sırasında Karahisar Mebusu Hoca Şükrü Efendi adı ile basılan *Hilafet-i İslamiyye ve Büyük Millet Meclisi* (Ankara 1339, 28 s.) başlıklı muhalif risaleyi Eşref Edib kaleme almış, Hoca Şükrü'nün milletvekilliği dokunulmazlığından istifade etmek maksadıyla onun adıyla yayınlanmıştır. (Bkz. Kadir Mısıroğlu, 1974, *Osmanoğullarının Dramı*, ss.110-179, İstanbul).

Bunların yanı sıra, birçok kitabı ve tercüme eseri yayına hazırlayan Eşref Edib Fergan, *Tevhid-i Efkar*, *Yeni Sabah*, *Millet*, *Diyanet*, *Yeni Asya*, *Yeni İstiklal*, *Bugün*, *Sabah*, *İttihad* gibi dergi ve gazetelerde de yazılar yazmıştır.

Eşref Edib'in en büyük eseri ise, 1908'den başlayarak sahipliğini ve yazı işleri müdürlüğünü üstlenip 1966'ya kadar çeşitli fasıllarla 58 yıl boyunca neşrettiği *Sırât-ı Müstakîm-Sebilürreşad* mecmuası külliyyatıdır.⁴

Sonuç

Sırât-ı Müstakîm-Sebilürreşad mecmuası Eşref Edib'in sahipliğinde II. Meşrutiyet döneminden başlayarak 1925 yılına kadar yayının sürdürmüş ve bu süreçte hükümet tarafından kapatılmıştır.

Eşref Edib, bu kez alternatif bir ansiklopedi girişimi olarak yayınlamaya başladığı "İslam-Türk Ansiklopedisi"ne ek olarak "*İslam- Türk Ansiklopedisi Mecmuası*" adıyla 1940 yılından yayına başlayarak 1948 Nisan'ına kadar bu mecmuayı 104 sayı neşretmiştir. Yine Eşref Edib, 1948 Mayıs'ında "*İslam- Türk Ansiklopedisi Mecmuası*"nın adını tekrar *Sebilürreşad*'a tahvil ederek 1966 Şubat ayına kadar bu mecmuayı 362 sayı daha yayınlanmıştır.

Hasılı, Eşref Edib'in sahipliği, mes'ul müdürlüğü ve yazarlığı ile 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanından başlanarak çeşitli inkıtalarla 1966 yılına kadar yayınlanan *Sebilürreşad* mecmuası, işlevsel açıdan din, dünya, devlet, siyaset gibi konularda dikkate değer özgün yorum ve yazıların yer aldığı nitelikli bir basın organıdır. Bu açıdan İslamcılık düşüncesini yayın organı olarak *Sebilürreşad*'ın 42 cilt, 1107 sayı ve 11882 sayfadan oluşan koleksiyonu, hala birikimden faydalanılmayı bekleyen pek çok dergi gibi, bir fikir ve düşünce külliyyatı olarak, araştırmacılar tarafından ciddi ve derinlikli tetkikleri, yorumları beklemektedir.

Kaynakça

- Efe. A. (2009). *Sebilürreşad, TDV İslam ansiklopedisi* (c. 36). İstanbul.
- Erişirgil, E. (1986). *İslamcı bir şairin romanı*. (A. Kazancıgil, C. Alper, Haz.). Ankara: Türkiye İş Bankası.
- Eşref Edib. (2001). *İstiklal Mahkemeleri / Sebilürreşad'ın romanı*, (F. Gün, Haz.). İstanbul: Beyan.
- Eşref Edib. (2005). *CHP ve din: 1948-1960*. (F. Gün, Haz.). İstanbul: Beyan.
- Eşref Edib. (2005). *Çocuklara din kitabı: inanç dersleri, ibadet dersleri, ahlak dersleri, sevgili Peygamberimiz*. (F. Gün, M. Alpay Gün, Haz.). İstanbul: Beyan.
- Eşref Edib. (2010). *Çocuklarımıza din kitabı*. (F. Gün, M. Alpay Gün, haz.). İstanbul: Beyan.
- Eşref Edib. (2010). *Mehmed Akif: Hayatı, eserleri ve yetmiş muharririn yazıları*. (F. Gün, Haz.). İstanbul: Beyan.

- Eşref Edib. (2011). *Risale-i nur müellifi Said Nur: Hayatı, eserleri, mesleği*. (F. Gün, Haz.). İstanbul: Beyan.
- Eşref Edib. (2012). *Kara Kitap: Milleti nasıl aldattılar, mukaddesatına nasıl saldırdılar?*. (F. Gün, Haz.). İstanbul: Beyan.
- Eşref Edib. (2014). İnkılap karşısında Akif-Fikret, gençlik-tancılar: Kurtuluş Harbi'nin iman kaynağı İstiklal Marşı mı, tarih- i kadim mi? risalesi, *Mehmed Akif-Tevfik Fikret Çatışması*.
- Eşref Edib. (2015). *Pembe Kitap: Tevfik Fikret'i beş cepheden kırk muharririn tenkidleri*, (F. Gün, Haz.). İstanbul: Beyan.
- Gün, F. (2001). *Sebilürreşad dergisi ekseninde çok partili hayata geçerken İslamcılara göre din-siyaset ve Laiklik (1948-1954)*. İstanbul: Beyan.
- Gün, F. (2014). *Mehmed Akif-Tevfik Fikret çatışması*. İstanbul: Beyan.
- Çantay, H. B. (2008). *Akıfname*. İstanbul: Erguvan.
- Karan, H. (2002). *Eşref Edib'in Milli Mücadele yılları*. (F. Gün, Haz.). İstanbul: Beyan.
- Kara, İ. (1994). *Türkiye'de İslamcılık düşüncesi*. c. III, İstanbul.
- İz, M. (1975). *Yılların izi*. İstanbul: Kitabevi.
- Mehmed Akif Ersoy. (1999). *Safahat*. (M. E. Düzdağ, Haz.). İstanbul: Şule.
- Kuntay, M. C. (1997). *Mehmed Akif*. İstanbul: Timaş.
- Düzdağ, M. E. (1996). *Mehmed Akif Ersoy*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Düzdağ, M. E. (2000, 2006). *Mehmed Akif hakkında araştırmalar I, II, III*. İstanbul: İFAV.
- Düzdağ, M. E ve İsmail Kara. (1998). *Sırât-ı Müstakim, Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi* (c. VIII). İstanbul: Dergah.
- Okay, M. O ve M. Ertuğrul Düzdağ. (2003). *Mehmed Akif Ersoy, TDV İslam Ansiklopedisi* (cilt 28). Ankara.
- Albayrak, S. (1915). Eşref Edip Fergan, (*TDV İslam Ansiklopedisi*, (c. XI).
- Tahirü'l-Mevlevi, (2013). *Matbuat alemindeki hayatım, İstiklal Mahkemesi hatıraları*, (N. Boşdurmaz, Haz.). İstanbul: Büyüyen Ay.
- Çınar, Y. S. (1979). Fergan Eşref Edib. *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi* (c. III). İstanbul: Dergah.

SELÂMET

Sayı : 1

Sahibi ve Başmübahteri: ÖMER RIZA DOĞRUL
Dini, İlmî Ahlakî Siyasî Haftalık Mecma

25 Krş.

İÇİNDEKİLER

Yolumuz ve amacımız
Bir duvar ve bir viedan
İlmî - dinî araştırmalar
Dinin mânası ve tarifi.

Haftanın İslâm şahsiyeti:

İslâm âleminin dâvaları:

Kur'andan ilhamlar:

Peygamberimizin
dilinden dersler:

İslâm tarihinden
sayfalar:

İlm dünyasında di:
İlm diliyle ve delillerle
Allahı isbat

Tarihi tefrikamız:

Okurlarımızla hasbihâl:

Ömer Rıza Doğrul

Fahreddin Razi'den

Mustafa Abdürrezzak Paşa
Ezher Üniversitesi Rektörü

Ahmet Hamdi Akseki
Diyanet İşleri Reisi

Filistin meselesi nasıl peyda
oldu ve ne merkezdedir?

İslâmiyet taassup ve göre-
nek dâğmanı, ilerinin ve
ilerlemenin taraftarıdır.

Öz güçlülük hakkında

Bermek oğulları kimlerdir?

A. Cressy Morrison
Newyork İlm Akademisi
Şefi

İmamı Azam Ebu Hanifenin
hayatı

Selâmet

23 MAYIS 1947 — CUMA

Ömer Rıza Doğrul ve *Selamet* Mecmuası

Mine Alpay Gün

Giriş

Çok partili hayata geçiş sürecinde yayınlanan ve önemli İslamî mecmualardan biri olan *Selamet*, yayınlandığı dönemde nitelikli ve özgün bir mecmua olma özelliğini daima korumuş, fikir ve düşünce açısından derinlikli bir muhtevaya sahip olarak neşredilmiştir. Ayrıca mecmuada ılımlı ve yapıcı bir üslûp ve politik bir tavır benimsenmiştir. Söz konusu tavır, yayınlandığı dönemde *Selamet*'in dile getirdiği, savunduğu fikir ve görüşlerin halk katmanlarında ve siyasi çevrelerde etkili olmasına ve dikkate alınmasında etkili olmuştur. Hiç kuşkusuz mecmuada böyle bir yayın politikasının takip edilmesinde engin bilgi birikimi ve geniş siyasi tecrübesiyle *Selamet*'i neşredip, sahipliğinin yanı sıra başmuharirliğini de üstlenen Ömer Rıza Doğrul'un büyük etkisi vardır.

Bir İslamcı aydın, bir gazeteci olarak Ömer Rıza, “devrinin Türk aydınları arasında taassuba düşmeden, dini etraflıca incelemiş, bu çalışmalarını çeşitli eserleriyle halka ulaştırmış, başta Türkiye olmak üzere dünyadaki Müslümanların çeşitli siyasi ve sosyal problemleriyle yakından ilgilenmiş, bunların kurtuluş davasını samimiyetle benimseyerek kalemini hayatının sonuna kadar bu çizgide kullanmıştır”. Dolayısıyla Ömer Rıza'nın, yaşamının son döneminde büyük birikim ve tecrübesinin bir ürünü olarak niteleyeceğimiz *Selamet* mecmuası, yayınlandığı dönemde yayın amacına matuf olarak din ve vicdan özgürlüğü noktasında çok önemli bir işlevi üstlenmiş; din, siyaset ve lâiklik bağlamında çok ciddi mülahazalar öne sürerek çok partili hayata geçişte din-siyaset ilişkilerinin sağlıklı bir zeminde çözümlenip gelişmesine katkıda bulunmuştur.

Selamet Mecmuasının Çıkışı

Selamet mecmuası, Türk siyasi hayatının önemli bir dönemeci olan demokrasiye geçiş sürecindeki esnek ortamda İslamî bir yayın organı olarak, İslamî konulardaki yazı ve yayınları ile tanınan, müellif, gazeteci ve mütercim Ömer Rıza Doğrul tarafından neşredilmiştir.

Haftalık bir mecmua şeklinde intişar eden *Selamet* mecmuasının ilk nüshası 23 Mayıs 1947 Cuma günü çıkmıştır. Mecmua aralıksız olarak 17 Eylül 1948 tarihine kadar haftalık olarak yayınlanmış ve 69. sayısıyla yayınına ara vermiştir.

12 Ocak 1949'da *Yeni Selamet* mecmuası adıyla yine Ömer Rıza Doğrul tarafından neşrine devam edilen mecmua (no. 1-69), bu dönemde 36 sayı çıkmış ve 2 Kasım 1949'da 104. sayısıyla -her cildi 26 nüshadan olmak üzere- 4. cildi tamamlanarak (no. 36-104) neşrine son verilmiştir.

Bu noktada *Selamet* mecmuasının çıktığı dönemdeki işlevini daha iyi kavramak için mecmuanın sahipliğini ve başyazarlığını üstlenen ve o dönemde mecmuayla özdeş bir isim haline gelen Ömer Rıza Doğrul hakkında bilgi vermek faydalı olacaktır. Çünkü İslamî bir neşir organı olan *Selamet* mecmuası, onun ve çevresinde oluşturduğu muharrir kadrosunun dini, ilmi ve siyasi içerikli yazılarıyla çok partili hayata geçiş sırasında önemli işlevler üstlenmiştir.

Ömer Rıza Doğrul'un Biyografisi

Ömer Rıza Doğrul, 1893 yılında aslen Burdurlu olup Mısır'da yerleşmiş bir ailenin çocuğu olarak Kahire'de doğar. Tahsilini İslam Dünyasının önde gelen üniversitelerinden biri olan Ezher Üniversitesi'nde (Mısır) tamamlar.

Üniversiteden sonra Mısır'da gazeteciliğe başlayan Ömer Rıza'nın, Balkan Harbi'nden sonra ve I. Dünya Savaşı sırasında Kahire'de *Es-Siyâse* gazetesinde "Mısır Mektupları" namıyla yazıları çıkar. Dönemin önde gelen İslamcı mecmualarından biri olan *Sebilürreşad* mecmuasında ki ilk makalelerini Kahire'den gönderir. Kahire'de *Eş-Şab* gazetesinde çalıştığı sırada *Sebilürreşad* mecmuasının başmuharrirliğini yürüten İslamcı Şair Mehmet Akif'le tanışır.

Doğrul, 1915'te Türkiye'ye döner ve İstanbul'a yerleşir. İslam alemine dair *Tasvir-i Efkar*'da yazdığı yazılarla basın hayatında yer alır. Daha sonra Mehmed Akif'in kızı Cemile Hanım'la evlenir.

Milli Mücadele yıllarında *Tevhid-i Efkâr*'da gazetecilik mesleğini icra eder. Bunu *Vakit* Gazetesi'ndeki çalışmaları izler.¹ *Vakit*'te yayımladığı Türkiye-Mısır ilişkileri hakkındaki yazılarından dolayı 1925'te İstiklal Mahkemesi'nce tutuklanır; iki aylık bir hapis ve muhakeme sonunda serbest bırakılır.²

Ömer Rıza Doğrul'un Eserleri

İstiklal Mahkemesi'nden beraat edip İstanbul'a dönen Ömer Rıza, Tek-parti döneminin zecri ortamında yoğun bir biçimde telif, tercüme ve neşir faaliyetine girişir. Bu açıdan oldukça velûd bir muharrirdir. Nitekim telif, tercüme ve pek çok eserin oluşumunu sağlayan, yaptığı ilave ve genişletmelerle, yarı telif hâline getirdiği tercümeleleriyle tanınan Doğrul'un başlıca eserleri şöyledir:

Telif Eserleri:

- i. *Kur'an Nedir* (İstanbul, 1927).
- ii. *Müslümanlık Nedir* (İstanbul, 1933).
- iii. *Tanrı Buyruğu- Kur'an-ı Kerim'in Tercüme ve Tefsiri* (İstanbul, 19439).
- iv. *Kanlı Gömlek* (İstanbul, 1944).
- v. *Ekber- Bir Türk Dâhisi* (İstanbul, 1944).
- vi. *Cennet Fedaileri: İslam Tarihinde Gizli ve Yıkıcı Teşekküller* (İstanbul, 1945).

1 Bkz: Uzun (1994, s. 489).

2 Tahir'ü'l-Mevlevî hatıratında Ömer Rıza Doğrul'un İstiklâl Mahkemeleri'ndeki yargılanışı hakkında şu bilgileri verir:

Ömer Rıza, *Vakit* gazetesinde Türkiye Mısır ilişkilerine dair yazdığı yazılar sebebiyle önce Aksaray Polis Müdüriyetinde gözaltına alınıp sorgulanır. Daha sonra vaktiyle "Saadet Matbaası olup sonradan Sevkiyat Komiserliği'ne dönüştürülen binada bir süre tutuklu kalır. Bu sırada Şair Mehmed Âkif'in kızı çocuklarıyla birlikte eşi Ömer Rıza'yı ziyarete gelir. Ne ki karı koca görüştürülmez. Ömer Rıza ailesiyle görüştürülmemesinin yanı sıra 4-5 yaşındaki çocuğunu kucaklamaya müsaade edilmemesinden dolayı çok müteessir olur ve uzun süre bu teessürle ağlar. İstanbul Sevkiyat Komiserliği'nce yargılanmak üzere Ankara İstiklâl Mahkemesi'ne sevk olunan Ömer Rıza Ankara Hapishanesinde muhakemelerin dışında çoğu zaman vakit geçirmek için İngilizce bir eserin tercümesiyle uğraşır ve kendini böylece avutur. Ankara İstiklal Mahkemesi'nde muhakeme edilen Ömer Rıza, savunma sırasında "kendisinin Türk olduğunu fakat Kahire'de doğduğu için Mısırlı bulunduğunu" ifade eder. Bu ifade İstiklal Mahkemesi heyetince yanlış anlaşılır ve mahkeme Reisinin maznuna karşı kızgınlık ve öfke dolu bir halde olmadık hakaretlerde bulunmasına neden olur.

İki aylık bir tutukluluk süresinden sonra masumiyeti anlaşılır ve Ankara İstiklâl Mahkemesi'nde beraat eder. İstiklâl Mahkemesi'nden beraat ettiğine dair "Hiyanet-i Vatanıyye'den mahkemeye sevk edilen Ömer Rıza Efendi'nin icra edilen muhakeme neticesinde beraatına karar verildiğini mübeyyin vesikadır. 4. 02. 1926". ibaresini ihtiva eden vesikayı alan Ömer Rıza, İstanbul'a döner. Geniş bilgi için bkz: Tahir'ü'l-Mevlevî (Olgun) (1991, ss. 225-359).

- vii. *İslam'ın Özü ve Kur'an Ruhı* (İstanbul, 1946).
 viii. *Yeryüzündeki Dinler Tarihi* (İstanbul, 1947).
 ix. *İslamîyet'in Geliştirdiği Tasavvuf* (İstanbul, 1948).

Tercümeleri:

- i. *Rûh-ı İslam: Müslümanlığın ve İslam Mefkûrelerinin Tarih-i Teamülü* (Hindistan âlimlerinden biri olan Seyyid Emir Ali'den, İstanbul 1340).
- ii. *Peygamberimiz Aleyhisselam* (Hindistanlı yazar Muhammed Ali'den, İstanbul 1341-1342).
- iii. *İslamîyet ve Hükümet* (Ali Abdürrâzık'tan, İstanbul 1927).
- iv. *İslam Tarihi: Asr-ı Saadet* (Mevlana Şibli ve Süleyman Nedvi'den, İstanbul 1928).
- v. *Hazret-i Muhammed ve Kur'an-ı Kerim* (John Devonport'tan, İstanbul 1928).
- vi. *Garb'da Müslümanlık Cereyanı* (İngiliz Parlamentosu Lordlar Kamarası üyesi Headly'den, İstanbul 1928).
- vii. *Türkiye Nasıl Doğdu?* (Harold Armstrong'dan, İstanbul 1928).
- viii. *İslamîyet'in Asriliği ve Avrupa'nın İslamlaşması* (Seyyid Emir Ali, Bernard Shaw ve Mevlana Muhammed Ali makalelerinden, İstanbul 1933).
- ix. *Yeryüzünde Din Geriliyor mu, İlerliyor mu?* (Londra'da Nash adlı mecmuada Batılı sekiz düşünürün makaleleri, İstanbul 1933).
- x. *İslam Medeniyeti Tarihinde Coğrafya ve Ticaret* (J.H. Kramers'den, İstanbul 1934).
- xi. *Kur'an'dan İktibaslar* (Muhammed Ali'den, İstanbul 1934).
- xii. *İslam Medeniyeti Tarihinde Fen ve Tıp* (Max Mayerhoftan, İstanbul 1935).
- xiii. *Müslümanlıkta Hac Farızası* (Diplomat H. A'dan, İstanbul 1939).
- xiv. *Ömer Hayyam* (Harold Lamb'dan, İstanbul 1944).
- xv. *Hazret-i Muhammed Mustafa* (Muhammed Hüseyin Heykel'den, İstanbul 1945).
- xvi. *Abu'l-Farac Tarihi* (Gregory Ebü'l-Ferec'den, I- II, Ankara 1945-1950).

xvii. *Dine Dönüş* (Henry C. Link'ten, İstanbul 1949).

xvii. *İslam Tarihinde İlk Melâmet* (Muhammed b. Hüseyin es-Sülemi ve Ebü'l-Alâ el-Afifi'den, İstanbul 1950).

Ömer Rıza Doğrul'un bunlardan başka tarihi ve ebedi eserlerle romanlardan ibaret birçok tercümesi daha vardır: Beydaba'dan *Kelile ve Dimne* (İstanbul, 1941), Valmiki'den *Ramayana* (İstanbul, 1942), Halil Cibran'ın *Nebî* adlı eserinden *Hak Erenler* (İstanbul, 1946), Herodat, Beydeba ve Mevlana'dan derlenen *Dost Görünen Düşman* (İstanbul, 1947) gibi tercümelerinin yanında *Gobi Çöllerinde* (Sven Hedin'den, İstanbul, 1933), *İspanya'da Engizisyon* (Clement Wood'dan, İstanbul, 1938), *Marko Polo'nun Sergüzeştileri* (Charles Finger'den, İstanbul, 1938), *Tarihin Meşhur Kadınları* (Markum Leo'dan, İstanbul, 1939), *Lord Nelson ve Leydi Hamilton'nun Büyük Aşkı* (Markum Leo'dan, İstanbul, 1939), *Borjiyaların Cinayeti* (Alexandre Dumas'dan, İstanbul, 1939), *Büyük Katerina ve Aşıkları* (Markum Leo'dan, İstanbul, 1939), *Hayat Kırkında Başlar* (Walter Pitkin'den, İstanbul, 1939), *Şahika* (A. J. Cronin'den, İstanbul, 1941), *Şark Rüzgarı, Garp Rüzgarı* (Pearl S. Buck'tan, İstanbul, 1941), *Yağmurlar Gelince* (Lours Bromfield'den, İstanbul, 1942), *Canavar Tohumu* (Pearl S. Buck'tan, İstanbul, 1943), *Karanlık ve Aydınlık* (Florence L. Barclay'dan, İstanbul, 1943), *Timur Devrinde Kudüs'ten Semerkant'a* (Klaviyo'dan, İstanbul, ts.) *Uçurum* (Corelli'den, İstanbul, tarihsiz.), *Gövde Değiştiren Kafalar* (Thoman Mann'dan, İstanbul, 1945), *Bir İzdivacın Portresi* (Pearl S. Buck'tan, İstanbul, 1946) gibi eserler, tercümelerinin çeşitliliğini göstermektedir.

Yine bu bağlamda, Herbert N. Casson'dan *Hayata İlerle ve İlerlet* (İstanbul, 1940), *İnsanları İdare Etme Sanatı* (İstanbul, 1941), *Parlak Bir İstikbal Nasıl Kazanılır* (İstanbul, 1942), *Para Kazanmak ve Kullanmak Sanatı* (İstanbul, 1950), W. E. Sargent'ten *Evlilik Hayatında Daha Bahtiyar Olmanın Yolu* (İstanbul, ts.), Dale Carnegie'den *Dost Kazanmak ve İnsanlar Üzerinde Tesir Yapmak* (İstanbul, 1938), *Söz Söylemek ve İş Başarmak Sanatı* (İstanbul, 1939), *Meşhur Adamların Meçhul Tarafları* (İstanbul, 1940), *Üzüntüsüz Yaşamak Sanatı (Üzüntüyü Bırak Yaşamağa Bak)*, (İstanbul, 1948) adlarıyla halk için hazırlanmış Amerika ve Avrupa'da satış rekorları kıran, bir başka ifadeyle best-seller olan bazı eserlerin tercümesi de yine Ömer Rıza Doğrul'a aittir.

Yayına Hazırladığı Eserleri:

- i. *Kur'ân-ı Kerim'den Âyetler* (Mehmet Akif Ersoy, İstanbul 1944).
- ii. *Safahat* (Mehmet Akif, İstanbul 1944).
- iii. *İslam Ahlâkının Esasları* (Babanzade Ahmed Naim, İstanbul 1945) gibi eserler Ömer Rıza Doğrul tarafından bazı notların ilavesiyle neşredilmiştir.³

*

Görüldüğü üzere tek parti döneminde yoğun bir neşir faaliyetine girişen Ömer Rıza Doğrul, üretkenlik açısından ülkemizde pek çok yazar ve araştırmacıyı imrendirecek bir özelliğe sahiptir. Hiç kuşkusuz bunda Ömer Rıza'nın ilim ve irfanını süsleyen tevazuu, çalışkanlığı, Şark'ı tanıyan ve bir kaç lisana vakıf olan bir İslam mütefekkeri olmasının büyük payı vardır.

Ömer Rıza Doğrul'un İلمي ve Siyasi Çalışmaları

Doğrul bir yandan onlarca eseri telif ve tercüme ederken bir yandan da 1940'lı yıllara gelindiğinde Eşref Edib (Fergan), İsmail Hakkı İzmirli ve Kamil Miras'la birlikte Oryantalistlerin hazırlayıp Milli Eğitim Bakanlığınca tercümesi neşredilmeye başlanan *İslam Ansiklopedisi'*ne karşı alternatif bir ansiklopedi girişimi olan *İslam-Türk Ansiklopedisi* ve bu ansiklopedinin mecmuası olan *Muhitü'l-Maarif Mecmuası'*nda⁴ çok sayıda madde ve makale kaleme alır. Ayrıca Doğrul, 1940-1950 yılları arasında *Cumhuriyet* gazetesinde günlük siyasi yazılar yazarak gazetecilik mesleğini sürdürür.

Ömer Rıza Doğrul, Türkiye'de çok partili hayata geçiş sürecinde özellikle 1947-1949 yılları arasında Türk fikir düşünce ve siyasi hayatına ciddi anlamda katkıda bulunur. Yazar, bu süreçte İslamcı nitelikteki *Selamet* mecmuasını neşrederek, bu neşir vasıtasıyla Türk siyasi hayatının uygun bir vasatta gelişmesine; din ve vicdan özgürlüğünün demokratik çerçeve içinde yer almasına, din eğitimi ve öğretiminin müesseseleşmesine önemli katkıda bulunur.

Ömer Rıza, 14 Mayıs 1950 seçimlerinde Demokrat Parti'den Konya milletvekili seçilir. Milletvekili iken *Cumhuriyet* gazetesinde, daha çok Ortadoğu ve İslam ülkeleri hakkındaki inceleme ve gözlemlerine dayanan "Komşu Memleketlerde Olup Bitenler", "Günün Olayları", "Pakistan Mektupları" gibi ana başlıklarla siyasi

3 Geniş bilgi için bkz: Uzun (1994, ss. 490-492).

4 *İslâm - Türk Ansiklopedisi* ve *Muhitü'l-Maarif Mecmuası* için bkz: Kutlu (1982, ss. 1-2).

yazılar yayımlar. Bu makalelerinde Türkiye'yi diğer İslam ülkelerindeki inkılâp hareketlerinin önderi olarak gösteren yazar, daha o yıllarda dünyadaki Doğu ve Batı bloklarına karşı İslam cephesi adıyla üçüncü bir cephe oluşturulması fikrini savunur. İslam ülkeleri arasında işbirliği ve Türkiye'nin bu işbirliğindeki rolü üzerinde durarak İslam birliğinin İslam ülkelerinin yanlış tutumları yüzünden sağlanamadığını göstermeye çalışır. Ayrıca Doğu ülkelerinin çeşitli meselelerini ve Türk inkılabının bu ülkelerde yaptığı yankıları tahlil eder; o ülkeler için kurtuluş çarelerinin neler olabileceğini söyler, özellikle Hindistan'ın bağımsızlık mücadelesinde Müslümanların rolünü ortaya koyar. (Uzun, 1994, s. 489)

Ömer Rıza, Ortadoğu'da yaptığı seyahatlerde Ortadoğu ülkelerini ve bu ülkelerin idarecilerini yakından tanır. Abdurrahman Azman Paşa, Kral Abdullah, Suriye Cumhurbaşkanı Haşim Attaşi onun şahsi dostluk kurduğu devlet adamlarından bazılarıdır. Bu zevatla yaptığı mülakatlarda Türkiye ile Arap memleketleri arasındaki dostluğun lüzumundan ve inkişafından bahsederek onları ikna etmeye çalışır.

Ömer Rıza, mebusluk döneminde, ilim sahasında olduğu gibi teşrii hayatta ve bilhassa Millet Meclisinin Dış İşleri encümeninde Yakındoğu'ya ait bilgisinden istifade edildi. Ankara'da kurulan Türkiye-Pakistan Kültür Cemiyeti başkanı oldu ve bu iki dost ve kardeş memleket arasındaki kültürel münasebetleri takviyeden bir an geri durmadı. 1951'de Parstan'da toplanan İslam kongresine Türk delegesi olarak iştirak etti ve orda Türkiye'nin başardığı inkılapları ve elde ettiği terakki hamlelerini bütün İslam memleketlerinden gelmiş olan delegelere izah etmek suretiyle mevcut yanlış fikirleri tashihe çalıştı ve muvaffak da oldu. (Hasan, 14 Mart 1952, Koçu, 1958, s. 4652)

Hayatını kalemiyle kazanan nadir yazarlardan biri olan Ömer Rıza, uzun süren bir hastalıktan sonra 13 Mart 1952 Perşembe günü İstanbul'da vefat eder; naaşı İstanbul Edirnekapı Mezarlığına defnedilir.

Selamet Mecmuasının Muhtevası

Selamet mecmuası, "dini, ilmi, ahlaki ve siyasi" bir mecmua hüviyetinde intişar etmiştir. Mecmuada, ilmi-dini araştırmalar, İslam aleminin davaları, Kur'an'dan ilhamlar, Peygamberimizin dilinden dersler, İslam tarihinden sayfalar, İslam dünyasında din, tarihi tefrikalar, fıkralar, Şark kaynaklarından hikayeler, okurların suallerine cevaplar, tetkik ve tenkit gibi özel sayfalar ve bölümler yer almıştır. Bu bölümleri içerik itibarıyla alfabetik sırayla ele alırsak şöyle bir panoramaya karşılaşıyoruz:

i. Anket: *Selamet'te* “Radyomuz dini neşriyat yapmalı mı?” şeklinde bir anket yapılmış ve bu ankete pek çok bilim adamı iştirak ederek fikirlerini serdetmiştir. Söz konusu anket mecmuanın ilk cildinde yer almıştır.

ii. Araştırmalar (ilmi-dini): *Selamet'te* bu başlık altında Mustafa Abdürrezzık Paşa'nın *Din, Vahy ve İslam'ın Mânâları* adlı eseri tefrika edilmiş böylece, Kur'an'a, hadislere, kelamcılara ve mutasavvıflara göre dinin manası detaylı bir şekilde okuyucunun istifadesine sunulmuştur. Ayrıca, bu bölümde az sayıda da olsa Ahmet Hamdi Akseki ve Prof. Ebu'l-Ula Zeynel-Abidin (Mardin)'in makaleleri yayınlanmıştır.

iii. Başyazılar: *Selamet'te* siyasi ve aktüel gelişmelere göre başyazılar genelde derginin editörü Ömer Rıza Doğrul tarafından kaleme alınmıştır.

iv. Fikir ve Felsefe: *Selamet'in* en önemli bölümlerinden birini teşkil eden bu bölümde Pakistanlı şair ve mütefekkir Muhammed İkbal'in “İnsan Benliğinin Hürriyeti”, “İslam Bünyesindeki Hareket Prensibi” ve “Allah Mefhumu ve İbadetin Manası”, “İslam Kültürünün Ruhu” gibi eser ve makaleleri tefrika edilmiştir. Ayrıca, bazı yerli muharrirlerin makaleleri de bu bölümde yer almıştır.

v. Fıkralar: İslam bilginlerinin kitaplarında yer alan bazı ibret verici olaylar aktarılmış ve kısaca yorumlanmıştır. Fahreddin Razi, Sadi Şirazi, Kuşeyri, Ali İbn El-Cezvi gibi bilginler bunlardan bazılarıdır. Ayrıca yine bu bölümde Hz. Peygamberin hadislerine de yer verilmiştir. *Selamet'te* fıkra bölümü çoğunlukla mecmuanın I. ve II. ciltlerinde yer almıştır.

vi. Günün Şahsiyetleri: Bu bölümde İslam dünyasının önde gelen ilim adamlarının ve siyasetçilerin biyografisi verilmeye çalışılmıştır. Ahmet Hamdi Akseki, Abdurrahman Azzam Paşa, Muhammed İkbal, Muhammed Ali Cinnah, Musa Carullah, Mısırlı Nokraşi, Muhammed Heykel, Nahhas Paşa haklarında tanıtıcı bilgi verilen ilmi ve siyasi şahsiyetlerden bazılarıdır.

vii. Haritalar: *Selamet'te*, İslam ülkelerinin haritalarına da yer verilmiştir. Pakistan haritası, İslam alemleri haritası, Mısır, Sudan haritası, Filistin haritası, Orta Şark haritası gibi.

viii. İslam Aleminin Davaları: Mecmuanın yine önemli bölümlerini teşkil eden bu bölümde, İslam ülkelerinin meseleleri üzerinde ciddi mülahazalarda bulunulmuş, çözümler noktasında fikirler serdedilmiştir. Konu edilen bazı meseleler şöyledir: Filistin meselesi, Pakistan meselesi, Asya Milletler Konferansı, Mısır meselesi, Sudan meselesi, Irak meselesi, Keşmir meselesi. Ayrıca,

bu bölümde Mısır milli müdafaasının istiklali, Şimali Afrika Müslümanlarının sömürgecilere karşı tavrı, Filistin'i taksim planı ve Bosna-Hersek Müslümanlarının hali gibi İslam dünyasının meseleleri ve buldukları konumları ele alınıp incelenme cihetine gidilmiştir.

Yine bu bağlamda “İslam Aleminin Gerileme Sebepleri” başlığı altında Fas'tan Cezayir'e, Mısır'dan Çin Müslümanlarına varıncaya dek İslam ülkeleri ve Müslüman topluluklar hakkında bilgi verilmiştir. Bu bölüm daha çok Prof. Dr. Zeki Ali'nin makalelerinden oluşmuştur.

vix. Kur'an'dan İlhamlar: Mecmuanın bu bölümünde Kur'an'ın okurlar tarafından kolay anlaşılmasını temin maksadıyla Kur'an'dan bazı sure ve ayetlerin tercüme ve tefsirine yer verilmiştir. Bu meyanda mecmuanın I. ve II. ciltlerinde Amme Cüzü'nün tamamının, III. ciltte ise “Mülk” ve “Kalem” surelerinin tercüme ve tefsiri yapılmıştır. *Selamet*'in IV. ve son cildinde ise “İbni Sina'nın İhlas Suresinin Tefsiri” on iki bölüm halinde dönemin Diyanet İşleri Reisi Ahmet Hamdi Akseki tarafından tercüme ve izah edilmiştir. Ayrıca yine bu son ciltte Ezher Üniversitesi profesörlerinden Mahmut Seltut'un “İhlas Suresinin Tefsiri” on bölüm halinde neşredilmiştir.

vx. Kitaplar Arasında: Zaman zaman o dönemde neşredilen önemli eserler de mevzu edilmiştir. *İslamiyet ve Milletler Hukuku, Bir Hukuk Profesörü Gözü ile Ahmed Cevdet Paşa, Türk Hukuk Lügati, Meşhur Hafız Sami Merhum, Tanburi Cemil'in Hayatı, Osmanlı Tarihi Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, Fatih Külliyesi* gibi eserler *Selamet*'te ele alınıp tanıtımı yapılan eserlerdendir. Söz konusu bölüm çoğunlukla Cahit Pırtar tarafından hazırlanmış ve mecmuanın II. cildinde yer almıştır.

vxi. Mülakat ve Röportajlar: Dönemin önde gelen ilim adamları, siyasetçileri ve sanatkarlarıyla röportajlar yapılmıştır. Necmeddin Okyay, Hattat Hamid, Fatim Gökmen, Süheyl Ünver, Fahrettin Kerim Gökay kendileriyle röportaj yapılmış isimlerden bazılarıdır.

vxi. Okurlarımıza Cevaplar: Bu bölümde okurların dini, içtimai sorularına cevap verilmiştir. Yine bu bölümde okuyucuların istekleri doğrultusunda *İslam Düşüncesi*, “Caetano'nun eserleri” gibi bazı eserler hakkında bilgiler verilmiş, İslam dinine yönelik bazı isnatlar ilmi metotlarla tenkit edilmiştir.

vxi. Peygamberimiz'in Dilinden Dersler: Bu başlık altında İslam Peygamberi Hz Muhammed'in (sav) hadisleri konu edilmiş ve hadisler kısaca yorumlanmıştır. Bu bölüm mecmuanın bütün ciltlerinde yer almıştır.

xvii. Siyret-i Muhammedi: Prof. Dr. Taha Hüseyin'in *Peygamberimiz Devrinden ve Hayatından Canlı Sahifeler* adlı eseri, kırk iki sayı boyunca tefrika edilmiştir. Taha Hüseyin'in eserinde; zemzem, kurban, Yahudilik, Hristiyanlık, Fil Vakası ve Hz. Peygamberin doğumu, çocukluğu, gençliği, evliliği ve peygamberlik yaşamı bütün boyutlarıyla ele alınmıştır.

xviii. Sanat ve Edebiyat: Mecmuada az sayıda da olsa bazı şairlerin şiirlerine yer verilmiş, kimi zaman da bazı divan şairlerinin eserleri iktibas edilmiştir. Bunların yanı sıra pek çok hattatın eserlerinin mecmuada yayımlanmasına özel bir önem atfedilmiş hatta bu hat örneklerinin/levhalarının bazıları *Selamet*'in kapağında da dercedilmiştir.

xix. Şark Kaynaklarından Hikayeler: Bölüm başlığından da anlaşılacağı üzere Mevlana, Feridüddin Attar gibi bazı şark bilginlerinin menkıbe ve latifeleri mecmuada yer almıştır.

xx. Tetkik ve Tenkit: Ekseriyetle din ve siyaset ağırlıklı makalelere bu başlık altında yer verilmiştir. Laiklik, hakiki laiklik, laiklik taassubu ile mücadele, din ve vicdan hürriyeti, din eğitimi ve öğretiminin gerekliliği gibi konular bu bölümde etraflıca ele alıp incelenmiştir. Mecmuada yer alan çoğu bölüm gibi bu bölüm de genellikle *Selamet*'in editörü Ömer Rıza Doğrul tarafından kaleme alınan makalelerden oluşmuştur.

Ayrıca, dönemin önde gelen muharrirlerinin çeşitli basın organlarında yer alan din, siyaset ve laiklikle ilgili mütalaaları da yer yer iktibas edilerek, bu bölüm hem *Selamet*'in yayın politikasını destekleyici, hem de ilgi çekici bir hale getirilmiştir.

xxi. Tarihi Tefrikalar: Dergide tarihi tefrikalara da yer verilmiş; "İmam-ı Azam Ebu Hanife'nin Hayatı" (25 bölüm), "Selahaddin Eyyubi ve Halefleri" (15 bölüm), "Ebu Zer El-Gıfari'nin Hayatı" (9 bölüm), "İmam-ı Şafii" (12 bölüm), "Bektaşilik Tarihi" (18 bölüm), "Bektaşiliğin İtikatları" (15 bölüm) halinde mecmuada tefrika edilmiştir.

Selamet mecmuasında bütün bu bölüm ve başlıkların yanı sıra "Çocuklara Din Dersleri", "Dini Musahabeler", "Tarihten Sayfalar", "İlim Dünyasında Din", "Camilerimiz ve Tarihi Eserlerimiz" gibi bazı bölümler de yer almıştır.

Başlıklarından da anlaşılacağı üzere, mecmua, yayımlandığı süreçte nitelikli ve zengin bir muhtevaya sahiptir.

Çok partili hayata geçiş sürecinde İslamcı bir mecmua hüviyetinde intişar eden *Selamet* mecmuası, fikir ve düşünce açısından derinlikli bir içeriğe sahip

olmanın yanı sıra aynı zamanda yol gösterici ve istikamet verici bir yayının politikası izlemiştir. Üslup açısından ise ılımlı, yapıcı ve esnek bir dil kullanmaya azami özen göstermiştir.

Mecmuada hakim olan üslup, mecmuanın savunduğu / dillendirdiği fikir ve görüşlerin halk katmanlarında ve siyasi çevrelerde taraftar bulmasına ve dikkate alınmasına sebep olmuştur. Hiç kuşkusuz böyle bir yayının politikasının izlenmesinde engin bilgi birikimi ve geniş siyasi tecrübesiyle *Selamet*'i neşredip sahipliğinin yanı sıra başmuharrirlik görevini de yürüten Ömer Rıza Doğrul'un büyük etkisi vardır.

*

İslamcılığı öne çıkaran bir gazeteci olarak Ömer Rıza, “devrinin Türk aydınları arasında taassuba düşmeden İslam dinini etraflıca incelemiş ve bu incelemelerini çeşitli eserleriyle halka ulaştırmış, başta Türkiye olmak üzere dünyadaki Müslümanların çeşitli siyasi ve sosyal problemleriyle yakından ilgilenmiş, bunların kurtuluş davasını samimiyetle benimseyerek kalemini hayatının sonuna kadar bu çizgide kullanmıştır.” Dolayısıyla müellif, muharrir ve mütercim Ömer Rıza'nın bilgi birikimi ve siyasi tecrübesinin büyük bir ürünü olarak nitelenebileceğimiz *Selamet* mecmuası, yayınlandığı dönemde yayın amacına matuf olarak; din ve vicdan özgürlüğü noktasında çok önemli bir işlevi üstlenmiş, bunda da başarılı olmuştur.

Selamet mecmuasının şekil özelliklerine gelince: Mecmua, kapak dahil 16 sayfadan oluşmuş, kapakta ilk cildin (21-24 sayılar) haricindeki sayıların tamamında “içindekiler” bölümü yer almıştır.

Selamet'in ikinci ve üçüncü ciltlerinde ise kapakta “içindekiler” bölümünün yanı sıra çoğunlukla birer tarihi eser olan Ağa Cami, Yeni Cami, Selimiye Camii, Mihrimah Sultan Camii, Beyazıt Camii ve İmam-ı Azam Türbesi, Hüsrev Paşa Türbesi ve Taç Mahal gibi cami ve türbelerin resimleri yer almıştır.

Ayrıca, bu ciltlerde İslam dünyasının önde gelen bilim adamları ve siyasetçileri olan Mehmed Akif, Muhammed Abduh, Ahmed Cevdet Paşa, İsmail Hakkı İzmirli, Ahmet Hamdi Akseki, Mehmet Vehbi Efendi, Mevlana, Ebu'l Kelam Azad, Muhammed İkbâl, Emin el-Hüseyni gibi bilim adamlarının yanı sıra İran Başbakanı Muhammed Said, Pakistan Başkanını Ali Han, Suriye Cumhurbaşkanı Hüsnü Zaim, Mısır Kralı Faruk gibi siyasetçilerin fotoğrafları kapaklarda yayınlanmıştır.

Yine bu ciltlerde Necmeddin Okyay, Kamil Akdik, İsmail Hakkı Altınbezer, Hattat Hamid, Nazif Efendi, Şefik Bey, Hacı Arif Efendi gibi meşhur hattatların eserleri de *Selamet* mecmuasının kapaklarına taşınmıştır.

Selamet mecmuasının ikinci dönemini teşkil eden *Yeni Selamet* mecmuasında ise (69-104. sayılar), kapaklarda hem “içindekiler” kısmı, hem de tarihi eserler, hat eserleri ya da muhtevayla bağlantılı olan resimler yer almıştır.

Selamet ilk yayınlandığı yıl olan 1947 yılında 32 sayı, 1948 yılında 36 sayı olmak üzere toplam 68 sayı yayımlanmıştır. Ömer Rıza tarafından 17 Eylül 1948 ile 12 Ocak 1949 arasında neşrine ara verilen mecmua tekrar 12 Ocak 1949'dan başlayarak 2 Kasım 1949'a kadar *Yeni Selamet* başlığı altında 36 sayı neşredilmiştir. Dolayısıyla Ömer Rıza yönetiminde neşredilen mecmua *Selamet* ve *Yeni Selamet* adı altında toplam 104 sayıdan oluşmuştur.

Mecmua, 1. sayıdan başlayarak 68. sayı dâhil olmak üzere haftalık olarak Cuma günleri yayımlanmıştır. Bu dönemde yalnızca 55. sayı iki haftalık bir gecikme ile yayımlanmıştır. Bu gecikme ise mecmuanın editörü Ömer Rıza'nın 1940-1950 yılları arasında muharrirlik yaptığı *Cumhuriyet* gazetesi adına Orta Şark'ta bir araştırma seyahatine çıkmasından kaynaklanmıştır (Doğrul, 1948, s. 2).

II. Dönem *Selamet* ya da *Yeni Selamet* mecmuası da yine haftalık olarak düzenli bir biçimde cuma günleri neşredilmiş, yalnızca yayını tatil etmeden altı hafta kadar önce, on beş günde bir ve çarşamba günleri neşredilmiştir.

Her cildi 26 sayıdan müteşekkil olan mecmua IV. cildini tamamlayarak basın hayatından çekilmiştir.

Siyah-beyaz olarak yayınlanan mecmua büyük boy olarak neşredilmiştir. *Selamet* logosu derginin ilk sayfasında yer aldığı gibi son sayfasında da yer almıştır. Her sayısı özenli bir şekilde çeşitli bölümlere ayrılan dergi, mizanpaj açısından da oldukça başarılı bir şekilde özelliğine sahiptir. Hiç şüphesiz Ömer Rıza'nın usta bir gazeteci ve yayıncı olmasının bunda büyük rolü olmuştur.

Mecmuanın fiyatı ilk çıktığı tarihten, son çıkış tarihine kadar hiç değişmemiş, hep 25 kuruştan satılmıştır.

Mecmuada ayrıca -mecmuanın yayınları dışında- reklam olarak bir sayısında “aspirin” reklamı, üç sayısında “Ziraat Bankası”nın reklamı yer almıştır. *Selamet* abonelerine ise bazı yayınlar dergiyle birlikte hediye edilmiştir.

Selamet Mecmuasının Kadrosu

Selamet mecmuası, yayınlandığı süreçte (1947-1949) nitelikli ve Özgün bir mecmua olma vasfını daima korumuş ve bu süreçte mecmua, sahibi ve başmuharriri Ömer Rıza Doğrul'un büyük özveri ve çabalarıyla yayınlanmıştır. Özellikle de başyazıların dışında mecmuanın en önemli köşelerinden/bölmelerinden birini teşkil eden "Tetkik ve Tenkid" bölümü ya da sayfası yine Doğrul tarafından din-siyaset ve laiklik içerikli yazılarla cezbedici bir hüviyete büründürülmüştür. *Selamet*, çoğu zaman editörünün bütünüyle yürüttüğü çalışmalardan müteşekkil bir yayın gibidir. Sözgelimi. Doğrul'un muharrirlik yaptığı (Hasan, 1952). *Cumhuriyet* gazetesi adına Orta Şark seyahati sırasında mecmua yayınlanamamış ve ancak Ömer Rıza'nın seyahat dönüşünde tekrar neşre devam edilmiştir. Bu durum, Ömer Rıza'nın mecmuaya her açıdan katkısını bariz bir şekilde görmek mümkündür.

Selamet mecmuasında başta Ömer Rıza Doğrul (160 yazı) olmak üzere, Musa Carullah (45), Ahmet Hamdi Akseki (40), Mehmet Zeki Pakalın (12), Rıza Nafiz Taner (7), Süha Sakıp Taner (16), Naime Halit Yaşaroğlu (32), Ahmet Halit Yaşaroğlu (7), Cahit Umut (8), Cahit Pırtar (11), M. Selahaddin (9), İsmet Kerim Yenisey (7), Abdülkadir Karahan (6) mecmuada en fazla makaleleri yazan yerli yazarlar olarak ön sırayı teşkil etmişlerdir. Bunları Refik Kalkan (4), Midhat Cemal Kuntay (3), Ali Nihad Tarlan (3), Avni Hakbilen (3) izlemektedir.

Ayrıca, fazla sayıda olmayıp bir ya da iki makaleyle Nimet Bürge, Süheyl Ünver, Mustafa Gökmen, İsmail Habib Sevük, Fazıl Ahmet Aykaç, Mehmet Ali Kağıtçı, Musa Atas, Velid Cihangir, Kenan Ünal, Ali Kemal Aksüt, Nazmi Arıkan, Emin Erkul, M. Nuri Sever, Abidin Daver, Hakkı Şenkon, Ali Rıza Hayırlı, M. Necmeddin İncesu, E. Sezai Sümbüllü, Azik Kondudemir, Nihat Onat, Mehmet Soyer, Halil Münir Erdem, Hakkı Tarık Us, Alimcan İdrisi, Ömer Alpaslan gibi yerli yazarların yazıları da mecmuada neşredilmiştir.

Bunların yanı sıra çeşitli gazetelerden Fahreddin Kerim Gökay, Tahir Olgun, Cihat Baban, Burhan Felek, Refik Halid Karay, Şevket Rado, Nadir Nadi, Aka Gündüz, Fahri Fındıkoğlu ve Hüseyin Cahit Yalçın gibi dönemin önde gelen muharrirlerinin yazılan iktibas edilmiştir.

Yukarıda zikrettiğimiz muharrirler *Selamet* mecmuasının yerli muharrirleri, yerli kadrosudur. Bir de yerli muharrirler kadar, hatta yerli yazarları da aşan bir boyutta İslam dünyasının önde gelen ülkelerinden; Mısırlı, Hindistan-Pakistanlı, Suriyeli, Iraklı bazı muharrirlerin, akademisyenlerin siyasetçilerin maka-

leleri, eserleri, *Selamet* mecmuasında büyük bir yekûn oluşturmuştur. Mustafa Abdürrezzak Paşa (54 yazı), Muhammed İkbâl (38), Taha Hüseyin (44), Zeki Ali (22), Abbas Mahmud Akkad (4), Mevlana Muhammed Ali (6), Tefvik Tavıl (10), Gazali Sal tik (3), Abdülmüteal Saidi (7), Mahmut Şeltut (10) gibi isimler İslam dünyasından *Selamet*'te çok sayıda yazılan, makaleleri yayınlanan yazarlardır.

Yine bu bağlamda Ubey Zekani, M. Ferid Vecdi, Münir Aclani (Suriye Milli Eğitim Bakanı), Mustafa Nahhas Paşa (Mısır Vefa Partisi Lideri), Muhammed Hüseyin Heykel (Mısır Ayan Meclisi Reisi), Abdülmecid Selim (Mısır El-Ezher Üniversitesi Fetva Reisi), Ahmet Emin (Mısır-Kahire Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Reisi), Muhammed Ebu Zehra, Muhammed Taki Kummi, Muhammed Hamidullah gibi orta ve uzak Doğulu Müslüman yazarların, akademisyenlerinin ve siyasetçilerin az sayıda da olsa makaleleri *Selamet*'te yer almıştır.

Yerli ve İslam dünyasına mensup muharrirlerinin dışında *Selamet*'te Batılı muharrirlerinin akademisyenlerin eserleri de neşredilmiştir. A. Cressy Morrison (55), Le Comte Du Nouy (4), John Kingsley Birge (32), Henry Thomas (11), Arnold Toynbee (5), H. S. T. John Philby (3) makaleyle mecmuada yer alan Batılı yazarlar ve akademisyenlerdir.

Çok Partili Hayata Geçişte *Selamet* Mecmuasının İşlevi

Selamet mecmuasının 23 Mayıs 1947 Cuma günü yayınlanan ilk nüshasında mecmuanın sahibi ve başmuharriri Ömer Rıza, mecmuanın “yolunu ve amacını” şöyle açıklar:

Selamet bizim yalnız adımız değil, üstelik yolumuz ve amacımızdır. *Selamet*, bizim şiarımızdır. Onun için işimizin başı selamet olduğu gibi sonunun da selamet olması dileğindedir. Her işte, rehberimiz selamettir. Ve bütün çalışmalarımızın hedefi, selametın manalarını gerçekleştirmektir. Yurdumuz için dileğimiz selamet, milletimiz için bütün dileğimiz. Hatta bütün insanlık için özlediğimizi, aynı kelime ifade eder. (Doğrul, 1947, s. 2)

Çıkış bildirisi diye niteleyeceğimiz başyazıda mecmuanın editörü, mecmuaya *Selamet* adını vermenin anlam ve önemini “Selamet” kelimesini analiz ederek ortaya koymaya çalışır ve şu fikirlere yer verir:

Selâm, Selâmet, İslamiyet, Müsalemet hep aynı köktendir ve hepsi aynı kökün bütün mânaları ile yüklü çünkü Selm ile Silm, barış demektir. Bu yüzden “Selâmet” barış içinde yaşayıp gelişmeyi de ifade eder. İslam’ın en belli başlı mânâlarından biri de insanın maddi ve manevi vazifelerini başarması sayesinde bir taraftan Tanrı ile, diğer taraftan Tanrı kulları ile barış ve güven içinde yaşamasıdır. Tanrı ile barış içinde yaşamak, ona itaatle, onun kanunlarına inkıyad ile mümkün olur, onun için İslam’ın mânâsı itaat ve inkıyaddır. Allah’a itaat ve inkıyad ise en sağlam ve en sarsılmaz barışı kurar ve temelleştirir. O barış sayesinde insanlık kemalini bulmanın yollarını keşfeder ve durmadan gelişir. Gelişe gelişe Tanrı’nın “Selâm” adını yaşattır. Çünkü Allah’ın bir adı da “Selâm”dır. Ve onun bu adı barışın en yüce ve en ulu ifadesidir. (Doğrul, 1947, s. 2)

Tek partili bir dönemden çok partili bir döneme geçişin beraberinde getirdiği nispeten yumuşak ortamda Allah’a itaat ve inkıyadın gerekliliğine dair mülahazalarda bulunan ve İslam dininin barışçı bir içerik taşıdığına dikkat çeken Ömer Rıza, bu ortamda intişar eden *Selamet* mecmuasının da dini ve barışçı bir amaca matuf olarak yayın yapacağını özlü bir biçimde ifade eder. Usta bir gazeteci olmanın yanı sıra bir ilim adamı olan muharrir, çıkış bildirisinde Allah’tan muvaffakiyet ve okuyuculardan müzaheret dilemeyi de ihmal etmez. Gerçekten de mecmua ilk sayısından başlayarak son sayısına kadar Ömer Rıza’nın sözünü ettiği bu barışçı ve itidalli tavrını hep korumuştur. Özellikle milli meselelere ve memleket konularına büyük ehemmiyeti vererek bu doğrultuda bir politik çizgi izlemiş, mecmuada tenkit yazıları ve makalelerde bile seviyeli, yapıcı ve ilmi nitelikte olmaya özen gösterilmiştir.

Selamet mecmuasının neşrinden önce çıkan bir başka yayın organı da *İslam-Türk Ansiklopedisi*’dir. *Selamet*’in sahibi ve başmuharriri Ömer Rıza’nın da aralarında bulunduğu bir grup aydının öncülüğünde yayınlanmaya başlanan *İslam-Türk Ansiklopedisi* daha çok bir alternatif ansiklopedi girişimidir. Ömer Rıza Doğrul, Eşref Edib Fergan, İsmail Hakkı İzmirli, Kamil Miras gibi Osmanlıdan Cumhuriyet’e uzanan çizgide yer alan ve dönemin önde gelen ilim adamlarının, muharrirlerin girişimiyle gerçekleşen bu alternatif ansiklopedi, Milli Eğitim Bakanlığı’nın Müsteşrikler tarafından hazırlanan *İslam Ansiklopedisini* neşre başlamasından sonra planlanmış ve yayınlanmıştır. 1940’larda başlanan bu ciddi ansiklopedi girişimi 1944’te ansiklopediye ek olarak verilen sekiz sahifelik *Muhitü’l-Maarif Mecmuası*’yla daha bir işlerlik kazanmışsa da imkânsızlık yüzünden akim kalan bir çaba olarak amaçlanan hedefe ulaşmadan yayını tatil etmek zorunda kalmıştır.

Ömer Rıza'nın da çok sayıda madde ve makale yazdığı söz konusu ansiklopedi ve mecmua Tek Parti döneminde çok önemli bir girişim olmuşsa da, imkânların el vermeyişi büyük bir kültürel kaynak teşebbüsünün devam etmesine fırsat vermeyerek bu büyük girişimin durmasına neden olmuştur.

Yine bu bağlamda *Müslüman Sesi*, *Ehli Sünnet* ve *Serdengeçti* gibi yayın organları, *Selâmet* mecmuasıyla aynı dönemde neşre başlamışlarsa da yayınlandıkları sürede fazla bir varlık gösterememiş, gerek muhteva ve gerekse işlev itibarıyla dar sınırları aşamamışlardır. Oysa *Selâmet* mecmuası, sahibinin ve editörünün dönemin önde gelen gazetelerinden *Cumhuriyet* gazetesinin tanınmış bir muharriri olması, hatta II. Meşrutiyet'in en etkin İslamcı mecmualarından *Sebilürreşad*'in tanınmış bir muharriri olması, tek parti döneminde yoğun ve üretken bir müellif, bir mütercim ve bir yayıncı olarak faaliyet göstermesi sebebiyle, çıkışından itibaren çıkışıyla beraber, siyasi ve kültürel çevrelerde dikkatleri çeken bir dergi olmuştur.

Ömer Rıza, *Selâmet*'e verdiği istikametle de halk kesimlerinin, İslamî çevrelerin, siyasi çevrelerin ilgisini çekmeyi sağlamış, mecmuada kullandığı kapsayıcı ve bütünleştirici üslûpla da savunduğu görüşlerin hayatiyet bulmasında büyük rol oynamıştır. Dolayısıyla 1947 Mayıs'ında *Selâmet*'in çıkışı, Türkiye'de din ve vicdan özgürlüğü bağlamında önemli bir gelişmenin, mühim bir açılımın ipuçlarını taşır.

Çıkışıyla birlikte çok ılımlı ve itidalli biz çizgide neşrini sürdüren mecmua, İslamî değerleri öne çıkarmış, bu minvalde dinin, din eğitim ve öğretiminin gerekliliğini ortaya koyan muhtevasıyla Türk fikir ve düşünce hayatında değer ve itibar görmüş, hatta siyasi konjonktürdeki gelişmelere sıcak ve etkileyici yaklaşımıyla önemli bir rolü üstlenip Türkiye'de hassas bir dönemde din hürriyetinin sağlanmasında, din eğitim ve öğretiminin müesseseseleşmesinden önemli hizmetlerde bulunmuştur.

Selâmet, özellikle de 1945 sonrasında eksikliği fazlasıyla hissedilen din hürriyeti, din öğretimi alanında, dini ve fikri muhtevasıyla Türk okuyucusu için bir mektep olma hüviyetini ve işlevini de yerine getirmiştir. Bir yanda dini ve fikri muhtevalı zengin içeriğiyle Türk okuyucusuna hizmet ederken bir yandan çok partili hayatın yerleşiminde önemli katkı sağlayarak ciddi bir fonksiyonu icra etmiş bir yandan da İslam dünyasıyla Türk okuyucusu ve kamuoyu arasında bir köprü vazifesi görmüş, Türk okuyucusunun ufkunu genişleterek İslamî hassasiyetini artırmada kaynaklık etmiştir.

Sonuç

Ömer Rıza, *Selamet* mecmuasını yayınladığı süreçte (1947-1949), halk kesimlerinin, İslamî çevrelerin ve siyasi çevrelerin ilgisini çekmeyi başarmış, mecmuada kullandığı kapsayıcı ve bütünleştirici üslûpla da savunduğu fikir ve görüşlerin hayatiyet bulmasında büyük rol oynamıştır.

Çıkışıyla birlikte itidalli ve ılımlı bir çizgide neşrini sürdüren mecmua, İslamî değerleri öne çıkarmış, bu minval üzere, dinin, din eğitim ve öğretiminin gerekliliğini ortaya koyan muhtevasıyla Türk fikir ve düşünce hayatında değer ve itibar görmüş, hatta siyasi konjonktürdeki gelişmelere etkileyici tavrıyla önemli bir rolü üstlenip Türkiye’de hassas bir dönemde din öğretiminin sağlanmasına, din eğitim ve öğretiminin müesseseseleşmesine ciddi katkılarda bulunmuştur.

Mecmuada din-siyaset ilişkisi açısından, iktidar partisi olan CHP’deki gelişmeler ve hükümetin aldığı kararlar yakından takip edilmiş; söz konusu siyasi gelişmeler olumlu bir üslupla yönlendirilmeye çalışılmıştır. Özellikle de CHP’nin 1947 Büyük Kurultayı *Selamet*’te uzun uzadıya konu edilmiş, kurultaydaki tartışmalar *Selamet*’e nakledilerek bazen karşı çıkmış, bazen de desteklenmiştir. Yine bu doğrultuda “laiklik”, “hakiki laiklik”, “laiklik taassubu ile mücadele”, “din ve vicdan hürriyeti” “din tedrisatı” gibi konular *Selamet*’te yer alan en hacimli konuların başında gelmiştir.

Selamet, bir yandan dini ve fikri muhtevasıyla Türk okuyucusuna hizmet ederken bir yandan da çok partili hayatın yerleşmesine önemli katkıda bulunmuş ve bir yandan da İslam Dünyasıyla Türk okuyucusu ve kamuoyu arasında bir köprü vazifesi görmüş, Türk toplumunun ufkunu genişleterek İslâmî hassasiyetini artırmıştır. Dolayısıyla mecmua, “*Selamet*” adı altında barışçı tavrını ortaya koyarak dini ve milli meselelere ve memleket konularına büyük hassasiyet göstermiş ve yayınladığı sürede önemli hizmetlerde bulunmuştur.

Kaynakça

- Doğrul, Ö. R. (23 Mayıs 1947). Yolumuz ve amacımız. *Selamet*, 1/1, 2.
- Doğrul, Ö. R. (18 Haziran 1948). Mecburi bir gecikme. *Selamet*, 111/55, 2.
- Hasan, Z. (14 Mart 1952). Ömer Rıza ve hizmetleri. *Cumhuriyet*. İstanbul.
- Koçu, R. E. (1958). Doğrul, Ömer Rıza. *İstanbul Ansiklopedisi* içinde. (c. IX, s. 4652).
- Kutlu, M. (1982). İslâm-Türk ansiklopedisi. *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi* içinde. (c. V, ss. 1-2). İstanbul: Dergâh.
- Uzun, M. (1994). Doğrul, Ömer Rıza. *İslâm Ansiklopedisi* içinde. (cilt IX, s. 489). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Olgun, T.M. (1991). *Matbuat âlemindeki hayatım ve İstiklâl Mahkemeleri*. İstanbul: Nehir.

Serdengeçti

ALLAH - MİLLET - VATAN YOLUNDA

İÇİNDEKİLER

- Vatandaş Ahlakı
Doç. Dr. Nureddin Toprak
- Kayıbolan Ahlakımız
Necip Fazıl Kısaklıoğlu
- Oğuzlar
Doç. Dr. Mehmet Kaplan
- Kahramanlılık Menkıbeleri
Tahsin Ünal
- Hadiseler Karşısında
Cevat Rifat Atilhan
- İhtilal Süreleri
Fotülden Parçalar
- H. Fehmi Ustaoglu Diyor ki
Kampanya - Serdengeçti
- Atatürk ve İnkılaplar
Hasan Fehmi Ustaoglu
- D. P. ve Halk Vicdanı
Özcan Yılmaz
- Yasamın Demokrasi
Mahkeme
- Açıklamalar - Vesikalar
Allahın Gazabını üzerine çeken
Şehir (Schivet - Deliset)
- Heykel
Sahit İnkırbük
- Türk Devrimi ve Batı Medeniyeti
Peyami Safa
- Çanakkale ve Mehmetçik
Bağrıyanık Anadolu - İnkılaplar
Hakkı Yüzdüm
- Kara Günler
Yusuf Hocaoglu
- Said-i Nursi ve Fesatleri
A. İsmet Çarpanoğlu
- YUHAI...**
Sütlere Bahadır
- Sağımınca
C. Özal
- Gülmeye Hakikatlar

İşte Türk Basını! Basın değil hasım... Müslüman Türk Milletinin hasımı... Bir taraftan Yahudi «Hofe» ilâncılık Şirketine «ağzını açmış» diğer taraftan iktidara Paral... Paral... Paral...

SERDENGEÇTİ'NİN FEVKALÂDE SAYISI

SAYI : 19 - 20 (İKİ SAYI BİR ARADA)

EKİM/KASIM 1952

VII. : 0

Serdengeçti

ALLAH - MİLLET - VATAN YOLUNDA

Malatya Faciası: 9 Mart 1953. Malatya hapishanesinden tekrar Ankara Hapishanesine getiriliyoruz. N. Fazıl'ın tabiri ile tünele giriyoruz. Oudeki O'dur. Poramız otele girmekte istiani ediyor. Benim için merak edilecek birşey yok! Buramın evim kadar tanıyorum. Bu, benim, hapishaneye 7 nci girişim! Dağnak sağlarımla etrafıma bakıyor, bizi seyretmeye gelenleri soydüyorum. (Serdengeçti)

İÇİNDEKİLER

Yıllardan Soura: Osman Yüksel ★ Amerika Hariciye Vekili F. Dulles'in Beyanati: "Din ve Siyaset Birbirinden Ayrılmaz ★ Vatan Meselesi: İsmail Hâmi Danişmend Beynelmilelere Cevap Veriyor. ★ Cennetmekân Sultan Abdülhamid Hanın İrtihali: Ahmet Refik ★ XVI. Asırdan Sesler: Bir Sefirin Hâtıratı ★ Şimali Afrika Mücadeleleri ve Fransız Mezalimi: La Vaix Peuple'den. ★ Bunlar İsrail Gazetecileri mi, Yoksa Türk Gazetecileri mi?! ★ Aşk Yollarında: 20 yaşında 20 yıla mahkûm Hüseyin Özmez'den Parçalar ★ Athenagoras'a Avukat Bekir Berk Tarafından Çekilen Tevraf. ★ Aşk İstiyorum: Mehterbaşoğlu ★ Güllünc Hükikatler: Siyasi Hava Raporu — Hemen Gel — Seçime Hayvanlar da Girse — Aşağıdan Al — Namus ve Şiirler: Eşihme: Mithat Cemal ★ Bizden Çizgi: Selâheddin Ertürk ★ Musiki: Mehmet Hamzaoğlu ★ Yeniden Doğuş: Cemal Oğuz Öcal ★ Her Şey Fetih Hamriğün'da İdi: Bülent Yavuz Bâkiler ★ Nefes: Kemalddin Senocak ★ Kara Bağrum: A. Rahim Balcıoğlu ★ Davetiye Otel Odalarında - Sayıklama: Necip Fazıl ★

YIL : 9

MART - 1956

SAYI : 21

Tek Kişilik Kültür ve Medeniyet Ordusu: *Serdengeçti* Dergisi

Ali Özcan

Giriş

“Haksızlık karşısında susan dilsiz şeytandır” anlayışıyla Allah demenin dahi yasak olduğu tek partili (CHP) dönemde bütün baskılara rağmen kendisiyle özdeşleştiği *Serdengeçti* dergisini yayınlayan Osman Yüksel, Türkiye'nin basın, siyaset ve düşünce tarihinde temsil gücü yüksek olan simge bir isimdir. Tek parti döneminin yanı sıra demokrasiye geçiş olarak ifade edilen Demokrat Parti'nin (DP) 10 yıllık iktidarı, 27 Mayıs 1960 darbesi ve sonrası olmak üzere 15 yılda sadece 33 sayı çıkarabildiği *Serdengeçti* dergisinin birçok sayısına siyasal iktidarlar tarafından yayın öncesi ve sonrası olmak üzere baskı ve sansürün her türlü uygulanmıştır. Derginin yayıncısı olarak Osman Yüksel, mahkemelere verilerek hapis hanelerde aylarca tutuklu kalmıştır. Osman Yüksel, bütün zorluklara ve baskılara rağmen hakkın ve halkın sesi olarak, milletin milli ve manevi değerlerinden yana ortaya koyduğu duruşu ile milletin gözünde “Osman Yüksel *Serdengeçti*'ye” ya da daha kısa bir ifadeyle “*Serdengeçti*”liğe yükselmiş, fikir ve aksiyonu harmanlamış bir kişiliktir. Osman Yüksel, Cemil Meriç'in (2005), ifadesiyle, içinde yaşadığı toplum için kendini aşarak feda eden ve bu yüzden de bir anıta, olaya ve kitaba dönüşen, ruhu doğa gibi verimli ve ölümsüz bir insan olmuştur (ss. 43-44). Tek kelimeyle adı gibi, dergisi gibi gerçek bir “*Serdengeçti*” olmuştur.

Bu çalışma kapsamında Türkiye'de söylen(e)meyen birçok gerçeği adeta haykıran *Serdengeçti* dergisini tek başına yayınlayan Osman Yüksel'in mücadelesi ekseninde hayatı ele alınmıştır. Çünkü Osman Yüksel, *Serdengeçti* dergisin-

de yaşadıklarını kaleme almıştır. Dergiyi yayınlamaya başladıktan sonra Osman Yüksel Serdengeçti olmuş ve son nefesini verinceye kadar ve bugün bile bu isimle anılmaktadır. Daha kısa bir ifadeyle Osman Yüksel'in hayatı yayınladığı *Serdengeçti* dergisi ve bir dava adamı olarak yaşadıklarının toplamı olmuştur. Bu yüzden Osman Yüksel'i ve *Serdengeçti* dergisini birbirinden ayrı düşünmek ve farklı çalışma konuları olarak ele almak mümkün değildir.

Çalışmada, *Serdengeçti* dergisinin teknik ve içeriksel anlamda analizi gerçekleştirilmiştir. Derginin resmi/özel ilan ve reklam almaması, baskı/sansür ve dağıtım imkanlarının kısıtlı olmasına rağmen tirajının çok yüksek olması (33 sayı, bir milyona yakın baskı) yayıncılık açısından önemli bir değer teşkil etmektedir. *Serdengeçti* dergisinin farklı siyasal iktidarlar dönemi (CHP, DP) ile 27 Mayıs darbe süreci ve sonrasında ortaya koyduğu yayın politikası ve bunun yansımaları değerlendirilmiştir. Çalışmanın son bölümünde ise derginin İslamî yayıncılık açısından önemi, dönemin basın-iktidar ilişkileri bağlamında ele alınmış, *Serdengeçti* dergisinin mücadelesini İslamî bir düşünce ve duruş ekseninde yürüttüğü görülmüştür.

Osman Zeki Yüksel (Serdengeçti'nin) Hayatı

Foto 1. Osman Zeki Yüksel
(Osman Yüksel Serdengeçti)
25 Temmuz 1917-10 Kasım 1983

Okumuş zümrenin kendi toplum ve kültürüne yabancılaştığı dönemde yerli bir aydın; tek parti iktidarının sansür ve baskılarına karşı doğruları haykıran bir gazeteci; parti içi demokrasinin yeşermesine izin verilmeyen siyasi ortamda kendi partisine karşı muhalif bir milletvekili:

Osman Yüksel Serdengeçti.

Gerçek ismi Osman Zeki, soyadı ise Yüksel olmasına rağmen yayınladığı *Serdengeçti* isimli dergi ve bu dergide kullandığı "Osman Yüksel Serdengeçti" ismi nedeniyle toplumun büyük bir çoğunluğu tarafından bu isimle bilinmekte

ve anılmaktadır. Osman Yüksel, 25 Temmuz 1917 tarihinde Antalya'nın Akseki ilçesine bağlı Hacı İlyas Mahallesinde dünyaya gelmiştir. Batı sömürgeciliğinin askeri ayağı olan Birinci Dünya Savaşı devam ederken doğan Osman Zeki Yüksel'in gençliği Milli Mücadele heyecanı ve Kuva-yı Milliye ruhu ile dolmuştur. Ailesinden iyi derecede İslamî eğitim alan Osman Yüksel, Milli Mücadele heyecanı ile geçen çocukluğu ve sonrasında yaşananları şu ifadelerle anlatmaktadır:

İlk mektepte okuduğumuz kıraat kitapları, zorla gasp edilmiş, alçakça çiğnenmiş bir vatanın yakılmış, yıkılmış bir yurdun hatıralarıyla dopdoluydu. Zafer neşidelerinin yanında, sönmüş ocaklar, yıkık mabedler, malul gaziler gördük. Okuduklarımız gördüklerimize uyuyordu. Milli Mücadele heyecanı, Kuvayı Milliye ruhu körpe dimağlarımızda silinmez akisler, derin izler bıraktı. Sonradan bu ruh yavaş yavaş gevşedi. Yerini sert, kaba bir materyalizme, kör bir putperestliğe bıraktı. Milli Mücadele heyecanı söndürüldü. Kuvayı Milliye ruhu öldürüldü. (*Serdengeçti*, 2000, ss. 6-7)

Osman Yüksel'in ileriki yıllarda ortaya koyacağı mücadelenin temel hareket noktası da bu topluma dayatılmaya çalışılan bu dönüşüm olmuştur. Osman Yüksel, ilk-orta ve lise eğitiminden sonra 1940 yılında Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih, Coğrafya Fakültesi'nin Felsefe bölümüne kaydolmuştur. Birçokları gibi fakülteye zorla kaydolmadığını söyleyen Osman Yüksel, felsefeyi bilerek, isteyerek tercih ettiğini ifade ederek, sebebini şöyle açıklamaktadır: “Nihayet felsefe tahsil ederek büyük filozofların sistemleri üzerinde duracak, onlardan aldığım ilhamla, ışıkla kültür hayatımızın geçirmekte olduğu buhranları anlayacak, karanlıkları aydınlatacaktım. Milletime, vatanıma bu yolda gücümün yettiği kadar faydalı olmaya çalışacaktım” (*Serdengeçti*, 3, s. 3). Ancak Osman Yüksel'in düşündüğü üniversite ortamı hayal kırıklığı ile sonuçlanmıştır. İlim perdesi arkasında üniversitede halkın inançlarıyla dalga geçildiğini, öğrencilerin materyalist ve yozlaştıran bir batağa doğru itilip kendi kültür ve medeniyet değerlerinden uzaklaştırıldığını gören Osman Yüksel'in öğrencilerin içinde buldukları duruma ilişkin ifadeleri dikkat çekicidir:

Her şeyi ben bilirim iddiasında bulunan bu zavallılar, Karl Marx'ı Marka, Engels'i Engel olarak yazacak ve okuyacak kadar kendi ideolojilerinin bile yabancıdır. Bu zavallılar, bu solda sıfırlara göre, Çanakkale tahtakale, Atatürk, sarhoşun biri, Namık Kemal şişirilmiş bir adam, İstiklal Marşı şairi yobaz ve İstiklal Harbi kahramanları, şehitler budala idi. Bunlar, ceplerinde para olunca kapitalist sistemleri kabul eder; parası bitince yaman birer proleter olurlar ve aç midelerin türküsünü çağırırlar. (*Serdengeçti*, 3, 4)

Genelde üniversitede ve özelde de Dil ve Tarih, Coğrafya Fakültesi'nde cereyan eden bu olaylardan son derece rahatsız olan Osman Yüksel, tek parti döneminde laiklik, modernlik, Batıcılık adı altında kültür ve medeniyet değerlerine yapılan saldırılara karşı ailesinde aldığı dini eğitim ile Mevlana'dan, Yunus Emre'den ve Mehmet Akif Ersoy'dan aldığı ilhamla milli kalabilmeyi ve yerliliği kendisine bayrak olarak edinerek mücadelesini sürdürmüştür. Osman Yüksel, böylesi buhranlı bir eğitim ve düşünce ikliminde kendiyile, kendi değerleriyle buluşmasını/kavuşmasını şöyle anlatmaktadır:

Kendi varlığını bile inkâr eden 'ide'ci feylesoflardan tutun da, en kaba materyalistlere kadar, bunların kurdukları fikir sistemleri içinde bir hayli dolaştım. Kantları Kontları gördüm. Hiçbiri içimdeki boşluğu dolduramadı. Beni nurlu bir yola çıkaramadı. Niçenin ihtiras şarkıları, Russonun vicdan ve hürriyeti, Spinozanın panteizmi, Berksonun canlı, hayat akan felsefesi, zaman zaman bütün varlığımı kaplamak istedi. Fakat bu olmadı. Daima bir yanım açıkta kaldı. Aradığımı yine kendimde, kendimizde, şarkta buldum. Mevlana ve Yunus imdadıma yetişti. Bu iki büyük ustanın sesi, felsefesi bana kalbimin atışı kadar canlı, benden bana yakın göründü. Beni ayrılık gayrılık tanımayan vahdetçi bir dünya görüşüne götürdü. 'İzm'lerin elinden kurtardı. Kalp yollarından geçen her fikir nur oldu: Tanrı'yı, mutlak hakikati buldu. Sanat ve fikir, kalp ve akıl, garbın hiçbir feylesofunda, bu iki büyük insanda olduğu kadar birleşemedi. Nifaksız, tezatsız bir görüş! En büyük insanlık, en büyük ahlak... Hakikat!.. Evet cemiyet karşısında ben hep Akif gibi düşündüm. Beni bu mücadeleye, bu sevdaya atan Akif olmuştur. Kâinat, varlık, Hakk karşısında ise Mevlanaların, Yunusların yolundaydım. (Serdengeçti, 2000, ss. 8-9)

Üniversitenin ilk yıllarında Osman Yüksel, dönemin Marksist düşüncesinin temsilcileri olarak dikkat çeken üniversite hocaları Behice Boran, Niyazi Berkes ve Muzaffer Şerif tarafından en çalışkan öğrenci olduğu için üzerinde çok durulan bir öğrenci olmuştur. Sürekli olarak okuyan, düşünen, konuşan, yazan bir genç ve üstelik üslubu da kuvvetli olan Osman Yüksel için Muzaffer Şerif, Behice Boran'a, "Behice, Osman'ın üzerinde sen ehemmiyetle dur" demiştir. Hatta Osman Yüksel, Behice Boran'ın kendisini yanına, kendi evine alma teklifini nazikâne bir şekilde reddettiğini de söylemektedir (Serdengeçti, 2016, s. 59).

Osman Yüksel, bu dönemde üniversitede bir kısım hocalar tarafından organize edilen komünist faaliyetlerine dur demek amacıyla arkadaşlarıyla örgütlenmiş, çeşitli toplantılar düzenlemiş, şiddet yanlısı arkadaşlarına ise, "Hayır fikre karşı kaba kuvvet bizim yapacağımız iş olamaz. Böyle bir teşebbüse girişenler, kendi fikrinin zaafını peşinen kabul etmiş demektir. Onlarla fikir ve kanun yollarından mücadele etmeliyiz" (Aktaran: Balcıoğlu, 2002, s. 171)

demıştır. Fakültesinde bu organizasyonlara yön veren hocalar hakkında Milli Eğitim Bakanlığına şikâyetle bulunması üzerine iftira gerekçesiyle okuldan atılan Osman Yüksel, Danıştay'a açtığı davayı kazanarak okuluna geri dönmüştür. Ayrıca çeşitli kaynaklarda Osman Yüksel'in okulda Sabahattin Ali'yi tokatladığı yönünde ifadeler bulunsa da (Yılmaz, 2001, ss. 33-34) bunun doğru olup olmadığı muammadır. Osman Yüksel ile Sabahattin Ali arasında karakolluk olmalarına sebep bir tartışma yaşanmıştır ancak, tokatlama konusunda kesin bir bilgi elde edilememiştir. Bu olayların da bir devamı olarak yaşanan 3 Mayıs 1944 olayları (Türkçülük Olayları) cereyan etmiş, gösterilerde aktif bir şekilde yer alan Osman Yüksel, gözaltına alınmış ve bizzat dönemin Ankara Valisi Nevzat Tandoğan tarafından sorgulanmıştır. Osman Yüksel, olay Ankara'da geçmiş olsa da Nihal Atsız ile birlikte İstanbul Sıkıyönetim Mahkemesine sevk edilmiş, kendisiyle birlikte diğer sanıklara tahkikat sırasında işkenceler uygulanmış, hepsi (40x50x250 santimetre boyutlarındaki) tabutluklarda/ hücrelerde tutulmuşlardır. Tabutlukları "ölmeden mezara koydular beni" diye söylenen halk türküsüne benzeten Osman Yüksel (*Serdengeçti*, 1, 14-15), ilk mahkumiyet kararları Yargıtay tarafından bozularak, 31 Mart 1945 tarihinde 2 nolu Sıkıyönetim Mahkemesi tarafından beraat ettirilmiştir. Mahkemenin verdiği kararla beraat eden Osman Yüksel, bundan sonraki süreçte sürekli göz hapsinde tutulmuştur (*Serdengeçti*, 5, 7). Öte yandan üniversitedeki kaydı da dönemin Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel'in özel emriyle silinmiştir. Bunun üzerine Hasan Ali Yücel'e hitaben 'Yüksek Vekâletin Alçak Vekiline' diye bir dilekçe yazmış, makamlarca kabul edilmeyen dilekçeyi gazetede yayınladığı için tutuklanmıştır.

Yüksek Vekâletin Alçak Vekiline,

Ben. 3 Mayıs 1944 hadiselerine öncülük yapmak, gençliği kıskırtıp tahrik etmek suçuyla, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesinin, Felsefe Şubesinin son sınıfının son noktasından bir telefon emrinizle atılan ben, Osman Yüksel! ... İstanbul'a sürülüp, örfi idare komutanlığının emrine teslim edildikten, tabutluklara tıklılıp, zincirlere vurulduktan sonra, suçsuz olduğum anlaşılmıştır. Kader beni yine sizin karşınıza dikmiştir. Hakkımı istiyorum efendi, hakkımı! ... Senden bahşiş istemiyorum!... İmtihan hakkımı ya verirsin ya zorla alırım. ... Beni tuttuğum yoldan Yücel değil, ecel gelse döndüremez! (Balcıoğlu, 2002, s. 13)

Okulu bitirmesinin önüne sürekli engelleri çıkartılan Osman Yüksel, siyasal iktidarın (Milli Şef İsmet İnönü dönemi) halkın dinine, kültür ve medeniyet değerlerine yönelik uygulamış olduğu yanlış politikaları ve haksızlıkları halka duyurmak ve bunlara bir "dur" demek için kendisiyle özdeşleşen *Serdengeçti* isimli dergiyi çıkarmaya karar vermiştir. Gerçekten de, "Haksızlıklar karşısında

susan dilsiz şeytandır” düsturuyla olaylara yaklaşan Osman Yüksel için bu soyadı çok uygun olmuştur ve herkes bunda hemfikirdir. “Allah’a, Millete, Vatana koşanların dergisi” sloganıyla *Serdengeçti* dergisi, Osman Yüksel’in deyimiyle, din, mukaddesat ve milliyet düşmanlarının üzerine adı gibi “Serdengeçti” cesaret ve gözü karalığı ile gitmiştir. Osman Yüksel, dergisi için “*Serdengeçti*’deki her ses, her sada maroken koltuk, bol harcırah, hususi vagon sahiplerinin rahatını bozmuştur. O satırlar bir feryattır, bir çığlıktır. Bir milletin ıstırabını haykırıyor” (*Serdengeçti*, 3, s. 6) demiştir. Yakın dava arkadaşı Necip Fazıl Kısakürek, *Serdengeçti* dergisinin idarehanesini ve Osman Yüksel’i şöyle tasvir etmektedir:

Ankara’da (step) şehrinin Denizciler caddesinde, hem idarehane, hem yatakhane, bir tarafında rast gele yığın yığın kitap ve dergi, bir köşesinde yorgun-argun yatak ve yorgan, yerde yağları donmuş bir yemek tabağı ve giyildikten sonra atılmış yün çoraplar, çarpuk-çarpuk ayak parmaklarını konuşuran düşünceli bir çift eski potin, garip ve hazin bir mekan zarfı içindeki, kirpi saçlı ve katran kuyusu gözlü adam... Gayet içli, tabak gıcırdaşa zıplayacak kadar zayıf, sinirli, hudutsuz, evhamlı, (metafizik) fikirlere karşı ‘yangın var!’ diye bağırısıya beyni sancılı, ama kafiye hatırı için hakikatlere kıyasıya insiyaklarına tabi, (espri) düşkünü ve kelime oyunu tiryakisi, eski Türkçü ve yeni İslamcı, her şeyin üstünde de mayası tertemiz ve ruhu ipince, ‘Serdengeçti’ iddialı, dağınıklık ve perişanlıktan geçemez bir tip... Aksekilidir; ve sabık şairin o güne kadar tanıdığı Aksekililerden apayrıdır. Akseki modelinin tamamıyla yabancı olduğu bir iç dünyaya kapalı, belki o dünyayı başına yıkarak, ihtilaçlar ve ihtiraslarla dolmuş, marazi çapta bir hassasiyet... Şöyle der: Akseki birçok zahiri din adamı yetiştirmiştir ama evliyalık kokusundan mahrumdur. Yakın akrabası, Diyanet İşleri Bakanı Aksekili Ahmed Hamdi’ye otomobil tahsis edildiğini duyunca yapıştırmıştır: Sıratı bu otomobille mi geçeceksin! İnönü resimli pulları abone bantlarına yapıştırmak onların tutmadığını görüp haykırmıştır: Koltuğuna yapıştığın gibi yapışsana! Sabık şaire ‘ustad’ yerine ‘ustad’ der ve o konuşurken çok defa başını elleri arasına alıp uzak bir köşeye çekilir. Hâslılı, binbir zayıf içinde cins bir adam. (Kısakürek, 1985, ss. 362-363)

Serdengeçti Dergisi

Osman Yüksel’de dergi çıkarma fikri çocukluğundan başlayıp, ölümüne kadar hayatının her anında heyecan uyandıran bir durum olmuştur. 1940 yılında liseden olgunluk sınavını başarıyla bitiren ve bu yüzden imtihansız olarak Avrupa’ya gönderilme hakkına sahip olmasına ve çevresindekilerin “git” ısrarına rağmen Osman Yüksel’in, Dil ve Tarih, Coğrafya Fakültesi’nin Felsefe bölümüne burslu olarak kaydolarak aylık 50 lira olan burs parasıyla mecmua çıkarmak is-

tediğini söylemesi (Serdengeçti, 2016, s. 201) daha çocukluğundan itibaren yayıncılığı hayatının merkezine aldığını göstermektedir. Çünkü dönem itibariyle dergicilik Meriç'in deyimiyle (2007, s. 96), "hür düşüncenin kalesi" olmuştur. Bu yüzden Osman Yüksel'in yayıncılığı seçtiğini söylemek yerinde olacaktır. Ölümünden birkaç ay önce hastanede yatan Osman Yüksel'in tedavi masrafları için para gerektiğini yeğeni Emine Bağlı şöyle anlatır:

Hasta olduğu için hiçbir şeyle ilgilenmiyordu, mevcut parası bankadaydı üstelik vekâleti yoktu. Hastane masrafları için paraya ihtiyacımız vardı. "Amca bir gazete-mecmua çıkarsak" dedim, "Çıkartalım" dedi. "Onun için paraya ihtiyacımız var" dedim, "Ne yapalım?" dedi. Zihni gidiyor, geliyordu. "Bana vekâlet ver de biraz para çekeyim, bu işlere yatrayım" dedim, "Tamam" dedi. Vekâlet verdi, ben vekâletle onun parasından bir miktar çektim ve hastane masrafları için kullandık.

Emine Bağlı, amcasının ancak "mecmua için kullanacağız" sözleri üzerine vekâleti verdiğine dikkat çekerek, hasta yatağında bile gazete-mecmua çıkarmanın onu çok heyecanlandırıldığını ifade etmiştir (Özcan, 2010, s. 66). Osman Yüksel için dergi, sesi soluğu, yaşama tutunduğu bir dal olmuştur:

Denizciler Caddesi'nin ortasından İtfaiye Meydanı'na inen o köhne sokağa sapar sapsamaz, sağ tarafınızda kalan daha köhne, daracık sokağa gireceksiniz. Sağ yanınızdaki birkaç dükkânın en dipte olanının önünde durun. Cephesi demirli bir dükkândır burası. Camekânından içeriye göremezsiniz. Sararmış, solmuş kâğıtlarla örtülüdür. Ama bu perde olarak gerilmiş bayat kâğıtların arasından ucunu, başını gösteren kitaplara rastlayınca, burasının matbaa işleriyle ilgili bir yer olduğuna karar verebilirsiniz. Bir matbaanın ambarı mesela. Camekânın yanındaki dar kapıdan içeriye girince, sizi evvela bir ses karşılayacaktır; genellikle kaim ve gür bir ses: "Gel! Burdayım." Sesin sahibi, ya girişteki sahanlıkta, bir kenara iliştirilmiş masasında oturmaktadır ya da derin dükkânın arka taraflarında kitaplarla meşguldür. Bazen, onu dinleyen birkaç kişiye de rastlamanız mümkün tabii. Bu adam Osman Yüksel'dir ve burası ise onun yeri. Yani *Serdengeçti* dergisinin ve yayınlarının yönetim yeri. Kırk metre kare kadar tutan bu yer, yerden tavana kadar, raflara dizilmiş kitaplarla tıklım tıklımdır. Yalnız raflar mı doludur kitaplarla? Hayır, her taraf... Rafların önü de bilmem kaçar sıra hâlinde metrelerce yükseklikte kitaplarla peçelenmiştir. Çok defa, aralarında dolaşamayacağınız kitap paketleriyle tıkanmıştır rafların önlerindeki sıralar da. Serdengeçti'nin kitapları, dergileri solunur bu duvarların koyununda. Biraz da küf... (İnan, 2010, ss: 85-86)

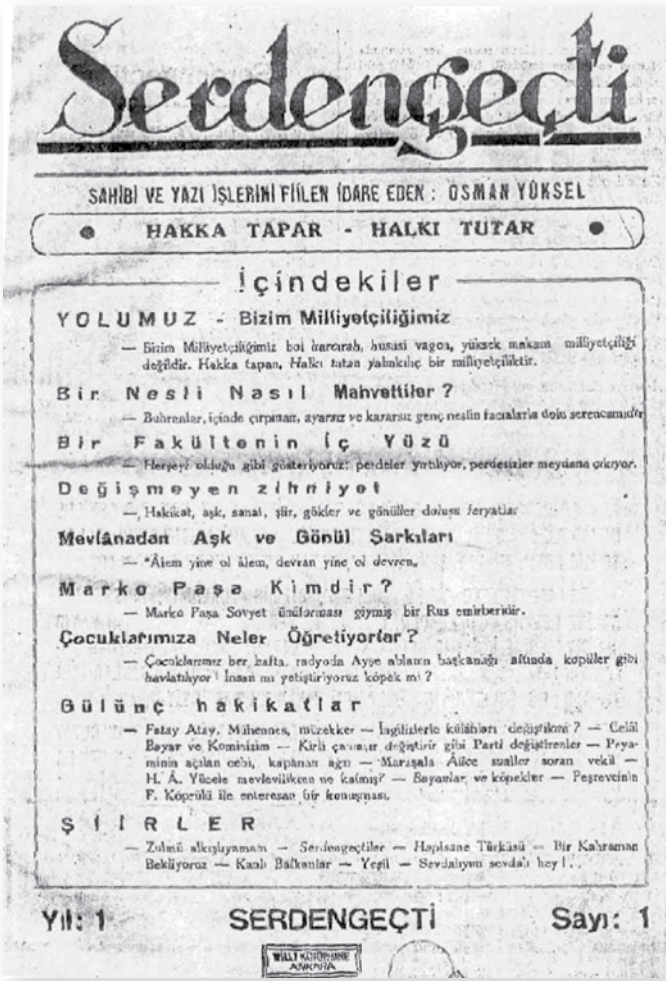

Foto 2. Serdengeçti Dergisinin İlk Sayısı

Türkiye'nin yayıncılık tarihinde kendine has bir yer edinen *Serdengeçti* dergisinin ilk sayısı 20 Nisan 1947 tarihinde çıkmış, büyük ilgi görünce aynı sayı ikinci kez aynı ay içerisinde yeniden basılmıştır. *Serdengeçti* dergisine yönelik yoğun ilginin temelinde yer alan en büyük etken ise tek parti iktidarının hüküm sürdüğü, baskı ve sansürün en etkili kontrol aracı olduğu bir dönemde, toplumun geniş bir kesiminin söylemek isteyip söyleyemediklerini net ve dolaysız bir şekilde ifade etmesi olmuştur. Toplumda büyük yankı uyandıran *Serdengeçti* dergisi doğal olarak iktidarın da dikkatini çekmiş, Osman Yüksel, "CHP'den dört kodaman bizim tanıdığımız büyüklerden birini ziyaret ediyor.

“Bu gence yazık olmasın, biz bunu himaye edelim. Matbaa bulalım, para bulalım” diyorlar. Tabii biz reddediyoruz. Sonra da mahkemeye veriyorlar” demiştir (*Serdengeçti*, 5, 7). Nitekim derginin ilk sayısında yer alan “Bir Fakültenin İç-yüzü” ve “Azap Hücrelerinde” yazılarından dolayı Osman Yüksel, mahkemeye 6 ay 2 gün hapis ve 202 lira para cezasına çarptırılmıştır. Buradaki 2 gün ise tecil imkânını ortadan kaldırmak için eklenmiştir (*Serdengeçti*, 3, 7). İlk sayıdan itibaren açılan mahkeme ve hapislane yolu derginin son sayısına kadar kapanmamış, bu yüzden Osman Yüksel, derginin her sayısında arka kapakta “Açın kapıları Osman geliyor!” sloganına yer vermiştir.

Osman Yüksel, *Serdengeçti* dergisinin yanında Hasan Ali Yücel’e hitaben yazdığı mektubun yer aldığı *Bağrıyanık* isimli bir mizah dergisi de çıkarmış, yazılardan dolayı mahkemeye verilmiş ve bir sonraki sayısına *Serdengeçti* dergisinin 1952 yılında yayınlanan 18. sayısının içinde 2 sayfalık bölüm olarak yer verilmiş ve böylece yayın hayatı son bulmuştur. Osman Yüksel, ayrıca *Mehdi* isimli bir dergi de çıkarmak istemiş ancak bunu gerçekleştirilememiştir.

Foto 3. “Hak yolunda bağrıyanık yolcular” sloganıyla çıkan *bağrıyanık* dergisinin ilk sayısı toplatılmış, Osman Yüksel mahkemeye verilmiştir. İki sayfalık ikinci sayısı ise *Serdengeçti* dergisinin 18. sayısında içinde basılmıştır.

Yaymcılık hayatının yanı sıra yakın çevresinin yoğun isteğiyle 1954 yılında siyasete bağımsız Antalya milletvekili aday olarak adım atan Osman Yüksel, *Serdengeçti*’yi yayınlarken yaşadığı baskı ve müdahaleleri aynı şekilde siyasal arenada

da yaşamıştır. Buna rağmen önce bağımsız Antalya İl Genel Meclisi üyesi seçilen Osman Yüksel, 1961 seçimlerinde Konya'dan bağımsız aday olarak başvurunca geçmişte kaleme aldığı bir yazıdan dolayı tutuklanmış ve seçimlerin bitmesinden sonra serbest bırakılmıştır (Balcıoğlu, 2002, s. 15). Kendi ifadesiyle “mebus olmak isterken mahpus” olan Osman Yüksel, 1965 seçimlerinde Adalet Partisi'nden Antalya milletvekili seçilmiş, tek başına kendi partisine muhalefet yapan bir siyasetçi olarak adını Türk siyasal hayatına kazımıştır. Doğru bildiklerini her zaman söyleyen ve bu yüzden 1967 yılında Süleyman Demirel'in genel başkan olduğu Adalet Partisi'nden istifa eden Osman Yüksel, 1969 yılında Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'nden Ordu milletvekili adayı gösterilmiş, milletvekili seçilemeyince siyasete bir süre ara vermiştir. Uzun bir zamanın ardından Osman Yüksel, 1977 yılında ise Milli Selamet Partisi'nden gelen teklifi önce kabul etmiş ancak sonrasında aldığı kararla siyaset hayatına son noktayı koymuştur. Akseki'ye dönen Osman Yüksel, bir süre Parkinson hastalığı nedeniyle Konya ve devamında Ankara'da tedavi görmüş, 10 Kasım 1983 yılında Ankara'da hayata gözlerini yummuş ve Cebeci Asri Mezarlığı'na defnedilmiştir.

ay. edileli

Y. C.
İçişleri Bakanlığı
Husulî Kalem Müdürlüğü
Şifre No: 557
8/1

Geldiği yer	Telp. No.	Şifre Tarih	Şifre No.	Acama No.
Antalya	80	14/4/1954	Em. II94	Osman Şayım
Telefonlaştırmaya varıldığı	Tarih	Sa. Du.	Telefonlaştırmaya alındığı	Tarih
	14/4/1954	18		14/4/1954
Kalınca geldiği	Tarih	Sa. Du.	Kalınca alındığı	Tarih
	14/4/1954	19		14/4/1954

DEVLET ARŞİVENİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
SİYASAL İŞLER BÖLÜMÜ

İçişleri Bakanlığınca

I - Madate Hadisesiyle İlgili Osman Yüksel (Serdengeçti) Vilayetiimizden bağımsız adaylığını koyma ve bir seçim beyannamesi yayımlayarak vilayet dahilinde seçim propagandası yapmaya başlamıştır. Aksekili ırkçı ve turancı olan ve kendisinden her türlü geri hareketleri umulan bu şahsın durum ve temasları gözetilmesine beraber hakkındaki son mesajların bildirilmesine müsaadeleri arz .

8 - Seçim beyannamesi postalanmıştır.
9 - Emniyet Ş.I.II94 sayılıdır .

Vali
Şefik San

Emniyet Genel Müdürlüğüne

15 Nisan 1954

830 01 14 973 5

Foto 4. 1954 yılında Antalya'dan bağımsız milletvekili adayı olan Osman Yüksel, Valilik tarafından İçişleri Bakanlığına 'ırkçı ve turancı', 'kendisinden her türlü geri hareketleri umulan' ifadeleriyle fişlenmiştir/jurnallenmiştir.

Serdengeçti Dergisinin Künyesi, Yayın Periyodu, İdarehanesi ve Basıldığı Matbaalar

Osman Yüksel'in tek başına büyük bir mücadele örneği olarak yayınladığı *Serdengeçti* Dergisi'nin künyesinde yer alan "Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü" görevleri kendisi tarafından yürütülmüştür. Ancak 10. sayıdan itibaren künyede farklı isimlere yer verilmiştir. Dergide "Neşriyat Müdürü", Mehmet Altunsoy; "İdari İşler", Erdoğan Okçu; "Teknik İşler", Metin Ören gibi görevlendirmeler bulunmaktadır. Derginin 11 ve 12. sayısında ise künyede sahibi olarak Osman Yüksel

yerine M. Yüksel ismi geçmektedir. Kardeşi olan Müstecabi Yüksel'in isminin kullanıp kullanmadığı, neden kullanma gereği duyduğuna ilişkin ise herhangi bir bilgi mevcut değildir. Künyesinde yer alan bilgilerden Osman Yüksel'in dergiyi tek başına çıkarıldığı görülmektedir.

Aylık olarak yayın hayatına başlayan dergi, 3. sayıdan itibaren planlandığı şekilde çıkarılmamıştır. Çünkü derginin yayınlanma sürecinden itibaren başlayan baskı ve sansür, yayın sonrası toplatılma, mahkemeye verilme ve Osman Yüksel'in hapsedilmesi dolayısıyla bazen aylar sonra bazen de yıllar sonra ancak yeni bir sayı basılabilmektedir. Osman Yüksel,

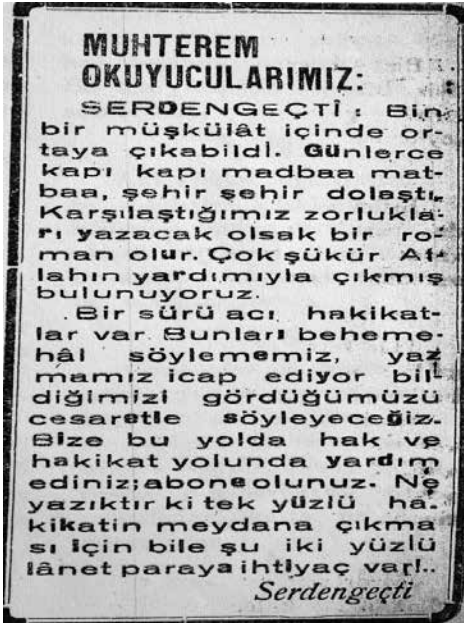

Foto 5. Uygulanan sansür nedeniyle her sayısı büyük zorluklar içinde farklı şehirlerde yayınlanan *Serdengeçti* dergisi, okuyucularıyla bu durumu paylaşıyor.

“Nerede, ne zaman çıkacağı belli olmaz, bir çıkar pir çıkar” sözleriyle mizahi bir şekilde bu durumu izah etmiştir. Özellikle Malatya Hadisesi nedeniyle dergi 4 yıla yakın bir süre yayın hayatına ara vermek zorunda kalmıştır.

Tablo 1.

Serdengeçti dergisi sayılarının basım tarihi ve basıldığı matbaalar

Serdengeçti, 1, (Nisan 1947), Sesişik Matbaası-Eskişehir.

Serdengeçti, 2, (Mayıs 1947), Sesişik Matbaası-Eskişehir.

Serdengeçti, 3, (Ekim 1947), Ülkü Basımevi-Konya.

Serdengeçti, 4, (Mart 1948), Sakarya Basımevi-Ankara.

Serdengeçti, 5, (1948), Sakarya Basımevi-Ankara.

Serdengeçti, 6, (Mayıs 1949), Alkaya Matbaası-Ankara.

Serdengeçti, 7, (Temmuz 1949), Yeni Matbaa-Ankara.

Serdengeçti, 8, (Ekim 1949), Işık Matbaası-Ankara.

Serdengeçti, 9, (Şubat 1950), Yeni Matbaa-Ankara.

Serdengeçti, 10, (Mayıs 1950), Gün Basımevi-İstanbul.

Serdengeçti, 11, (Eylül 1950), Yeni Matbaa-Ankara.

Serdengeçti, 12, (Kasım 1950), Yeni Matbaa-Ankara.

Serdengeçti, 13, (Haziran 1951), Şaka Matbaası-Ankara.

Serdengeçti, 14, (Mart 1952), Yeni Matbaa-Ankara.

Serdengeçti, 15-16, (Mayıs-Haziran 1952), Yeni Matbaa-Ankara.

Serdengeçti, 17, (Ağustos 1952), Yeni Matbaa-Ankara.

Serdengeçti, 18, (Eylül 1952), İstiklal Matbaası-Ankara.

Serdengeçti, 19-20, (Ekim-Kasım 1952), İstiklal Matbaası-Ankara.

Serdengeçti, 21, (Mart 1956), Yıldız Matbaası-Ankara.

Serdengeçti, 22, (Mayıs 1956), Yıldız Matbaası-Ankara.

Serdengeçti, 23, (Mart 1957), Yıldız Matbaası-Ankara.

Serdengeçti, 24, (Nisan 1957), Yıldız Matbaası-Ankara.

Serdengeçti, 25, (Eylül 1957), Ayyıldız Matbaası-Ankara.

Serdengeçti, 26, (Aralık 1957), Ankara.

Serdengeçti, 27, (Mart 1958), Ayyıldız Matbaası-Ankara.

Serdengeçti, 28, (Ocak 1959), Ayyıldız Matbaası-Ankara.

Serdengeçti, 29, (Mart 1959), Ayyıldız Matbaası-Ankara.

Serdengeçti, 30, (Haziran 1959), Yeni Matbaa-Ankara.

Serdengeçti, 31, (Aralık 1959), Yeni Matbaa-Ankara.

Serdengeçti, 32, (Mart 1960), Ayyıldız Matbaası-Ankara.

Serdengeçti, 33, (Şubat 1962).

Serdengeçti dergisinin basıldığı yer ve idarehanesi de sıkça değişmiştir. Bunun en önemli nedeni baskı-sansür ve maddi yetersizliklerdir. Osman Yüksel, “Yerimiz ve İdarehanemiz” başlığıyla kaleme aldığı yazısında maddi yetersizliklere dikkat çekmektedir:

Bizde Ankara’da ayrıca bir idarehane tutacak para yok. Bugün böyle bir yer için ayda en az 100 lira vermek lazım. Üç-dört, hatta bazen on ayda bir çıkan bir mecmua için böyle bir yer tutmak, bu imkânsız! İdarehane olarak bir yer göstermek muhakkak lazım. Biz de yattığımız yeri idarehane gösteriyoruz. (*Serdengeçti*, 9, 4).

Abisi ve eniştesi memur olduğu için kendisine bir daire verildiğini ve derginin ilk sayısında idarehane olarak burayı gösterdiğini anlatan Osman Yüksel, *Serdengeçti*'nin ilk sayısı çıkınca hem devletin evinde oturup hem de devletin aleyhine yazı yazdığı gerekçesiyle buradan kapı dışarı edildiğini belirtmektedir (*Serdengeçti*, 9, 4).

Serdengeçti dergisinin birçok sayısı büyük zorluklar çekilerek basılabiliştir. Osman Yüksel, günlerce kapı kapı, matbaa matbaa, şehir şehir dolaştığını ancak dergiyi bastırmadığını belirtmektedir (*Serdengeçti*, 1, 9). *Serdengeçti* dergisinin 33 sayısı Ankara, İstanbul, Eskişehir ve Konya olmak üzere farklı şehirlerde ve farklı matbaalarda basılmıştır.

Serdengeçti Dergisinin Tirajı ve Gelir Kaynakları

Derginin tirajı konusunda resmi belge niteliğinde herhangi bir kaynak bulunmamakla birlikte, dağıtım ağı ve etkisini temel alarak geniş bir kitle tarafından takip edildiğini söylemek mümkündür. Dönem itibariyle dağıtım sorunu olmasına rağmen derginin yüzlerce bayiye gönderildiği yine dergide yer alan “Bayiler Resmigeçidi” yazı dizisinden anlaşılmaktadır. Ülke geneline dağıtımı yapılan derginin ilk sayıları arasında sadece İstanbul’da bir bayiye 2200 adet mecmua verildiği bilgisi de (*Serdengeçti*, 7, 15) tirajına ilişkin değerlendirme yapmak açısından önem arz etmektedir. 6. sayıdan itibaren hemen her yerde derginin tirajının arttığı, yüzde 20’den yüzde 600-700’lere kadar yükseldiği de belirtilmektedir. 8. sayıda ise bayilere yönelik duyuruda “bu mecmuayı okuyan 40000 kişinin huzurunda *Serdengeçti* söz veriyorum” ifadesi de tirajla önemli bir kaynak olma özelliğini taşımaktadır (*Serdengeçti*, 9, 12). Derginin 22. sayısında ise “Mecmuamız bir zamanlar Türkiye’de sürümü en çok, tesir sahası en geniş olan mecmua idi. Bazı sayılarını tekrar tekrar bastığımız halde mecmua yetiştiremiyorduk. Bu on yıl içinde 480 bin adet mecmua, 50 bin gazete (*Bağrıyanık* tek bir sayı çıkabilirdi), 25 bin broşür, 18 bin kitap neşrettik” denilmektedir. 27. sayıda ise 875 bin mecmua, 40 bin gazete (*Bağrıyanık*), 101 bin kitap neşredildiği okuyucuya aktarılmaktadır. 33 sayı yayınlanan derginin sayılarının toplam tirajının ortalama bir milyonu bulduğu ifade edilebilir. Yayınlandığı dönem itibariyle bu sayının baskı, sansür ve ekonomik kısıtlılıklara rağmen çok iyi olduğunu söyleyebiliriz.

Foto 6. Serdengeçti dergisinde yer alan önemli yazılar aynı zamanda fasikül olarak basılarak Serdengeçti Yayınları tarafından okuyucularla buluşturulmuştur. Yayınevi tarafından yerli ve yabancı yazarların kitapları da basılmıştır.

Serdengeçti dergisinin Türk basın tarihi içerisindeki dikkate değer en önemli özelliği resmi ve özel hiçbir şekilde reklam ya da ilan almamış olmasıdır. Derginin, Osman Yüksel'in şahsi olarak maddi ve manevi imkânlarıyla yayınlanmış olması büyük önem taşımaktadır. Çünkü dönem itibarıyla tek başına bir dergiyi yayınlamak hem maddi, hem zaman ve emek, hem de iktidarla ilişkilerin sürdürülmesi bakımından büyük zorlukları beraberinde getirmiştir ancak Osman Yüksel bu zorlukların hepsinin üstesinden gelmeyi başarmıştır. Bu mücadele, İnan'ın (2015, ss. 88-89) ifadesiyle '*Osman Yüksel tipi yayıncılık*'tır. Derginin tek gelir kaynağı satışından elde edilen paradır ama bu paranın dahi ödenmemesi söz konusu olmuştur. Derginin bazı sayılarında yer verilen "Bayiler Resmigeçidi" kısmında dergilerin parasını vermeyen bayilere yönelik sitem ve uyarılar yer almaktadır. Daha ikinci sayısında Serdengeçti dergisinin bayilerden, zamanın parasıyla ciddi bir miktar olan 65 bin TL gibi yüksek bir meblağ alacağı bulunmaktadır (Yılmaz, 2001, s. 98). 30 kuruş fiyatı olan derginin bu kadar alacağının olması karşısında Osman Yüksel ikinci sayının son sayfasında bayilere sattıkları derginin paralarını ödemeleri konusunda uyarıda bulunmaktadır. Satışının dışında derginin hiçbir geliri olmadığını Osman Yüksel şu sözlerle ifade etmektedir: "Türlü menfaatler için resmi dairelerin eşiklerini aşındıran veyahut Müslüman zenginlerden, şuradan, buradan mukaddesat vergisi tarhedenlerden

de değiliz. Şimdiye kadar da buna ne tenezzül ettik, ne de ederiz... Sen dönmesin, sen masonsun gibi şantajlarla, mücahitlik şantajcılığı yapıp şundan bundan para sızdıranlardan da değiliz” (*Serdengeçti*, 27, 7). Osman Yüksel’in ifadeleri, geçmişten bugüne devam eden yayıncılığın kötüye kullanımına ilişkin önemli tespitlerdir. Defalarca yapılan ikazlara rağmen bazı bayilerin *Serdengeçti* dergisinin parasını göndermediği duyurularının da yapıldığı yazılarda, “onlar bizim hesapları yine görmezlerse, biz onların hesabını görüvereceğiz” ifadeleriyle mizahi bir tarzda içinde bulunulan duruma dikkat çekilmektedir. Bu uyarıların ardından gelecek sayılarda aldığı derginin parasını ödemeyen bayilerin isimlerinin ilan edileceği de duyurularak, “Biz Amerika’dan yardım mı görüyoruz yoksa CHP’nin kesesinden mi geçiniyoruz? Çok rica ediyoruz, ya parayı ya mecmuaları...” denilmiştir (*Serdengeçti*, 3, 16). Bazı sayılarda dergi parasını ödemeyen bayiler ifşa edilerek, mizahi bir dille paraları göndermeleri istenmiştir.

Foto 7. Derginin birçok sayısında yer verilen “Bayiler Resmigeçidi” kısmında dergilerin parasını vermeyen bayilere yönelik mizahi bir anlatımla sitem ve uyarılara yer verilmiştir.

Serdengeçti Dergisinin Dili, Üslubu, Yazarları ve Sloganları

Serdengeçti dergisinin geniş halk kesimleri üzerinde etkili olmasının en önemli nedeni kullanılan dil ve üslup olmuştur. Dönemin diğer dergilerine nazaran, kullandığı yalın, süsle, teşbihlere yer vermeyen sade fakat canlı ve akıcı dili,

çok kıvrak ve heyecanla okunan üslubu nedeniyle halk kesimleri tarafından çok talep edilmiştir. Dergide yer alan yazıların birçoğunu kaleme alan Osman Yüksel, akıcı bir dil kullanmakla birlikte yazılarını okuyucu ile konuşur gibi yazmıştır. Bu yüzden dergi, okuyucular tarafından rahat anlaşılmış, bu durumun doğal bir sonucu olarak toplumun geneline seslenme imkânına kavuşmuştur. İnan'ın (2015, ss. 91-92), "Halk, bir nefeste okurdu onun kitaplarını, onun kitaplarını okuyup da etkilenmeye rastlamadım diyebilirim. Düşüncemizle ilişkiler kurmasını istediğimiz her delikanlıya evvela onun kitaplarını verirdik. Gönlü, beyni, ayırık otlarından temizlemenin ilk operasyonu, bir zamanlar, onun kitaplarıyla gerçekleşirdi" sözleri Osman Yüksel'in kullandığı dil ve üslubun özellikle de gençler üzerinde ne kadar etkili olduğunu gözler önüne sermektedir.

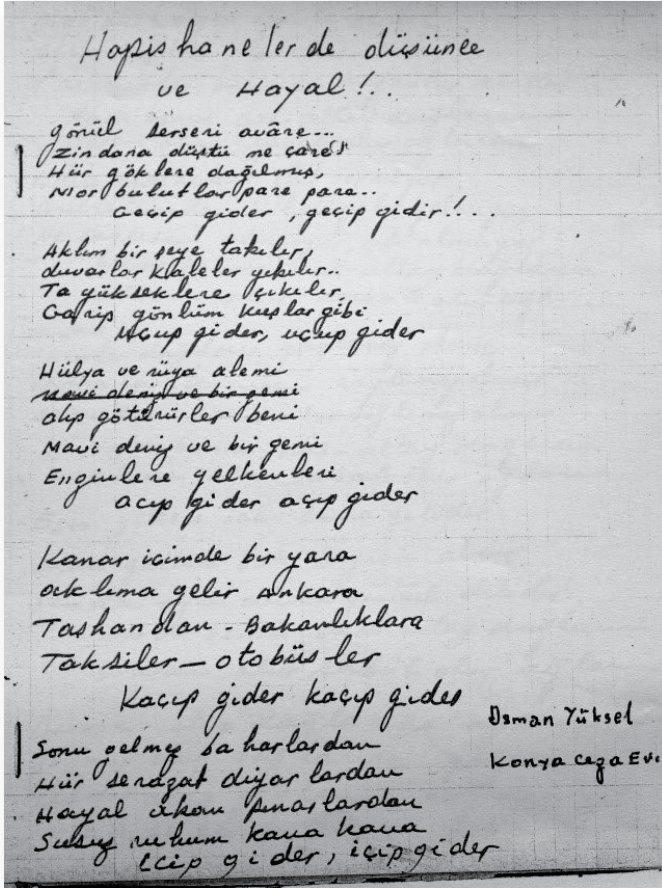

Foto 8. Yazarlığın yanında şair de olan Osman Yüksel, birçok şiirini hapishanede kaleme almıştır. Konya Cezaevi'nde kendi el yazısıyla kaleme almış olduğu 'Hapishanelerde Düşünce ve Hayal' isimli şiiri.

Serdengeçti dergisinde yer alan yazıların önemli bir kısmı Osman Yüksel'in kendi adı, kullandığı müstear isim ve imzasız yazılardan oluşmaktadır. Diğer yazarlar ise genellikle dönemin aydın, gazeteci-yazar, öğretmen ve üniversite öğrencileri ile hapisane mahkûmlarının yazılarından oluşmaktadır. Mahkûmlara özel bir parantez açmak gerekirse, her sayının ardından mahkûm edilen bir yazar ve dergisinde mahkûmların sesine yer verilmesini doğal karşılamak gerekir. Derginin yazarları ve yazılarına yer verilen kişiler arasında, Nurettin Topçu, Ali Fuat Başgil, Necip Fazıl Kısakürek, Peyami Safa ve Eşref Edip isimleri dikkat çekmektedir. Ayrıca Victor Hugo, Schopenhauer gibi edebiyatçılar başta olmak üzere toplumsal açıdan faydalı yabancı dilde yayınlanmış yazıların tercümesine de dergide sık sık yer verilmiştir. Osman Yüksel'in dergide kullanmış olduğu müstear isimler ise “*Serdengeçti*” ve *Serdengeçtiler*'in yanı sıra “*Karazor*”, “*Mahkûm*” mizahi yazılar içinse “*Peşrevci*”, “*Terbiyeci*”, “*Müneccid*” ve “*Muzip*” olmuştur.

Dergide yer verilen sloganlar ise yayınlandığı dönemin siyasal ortamı dikkate alındığında meydan okuyucu bir düşünceyi yansıtmaktadır. Dergide “*Serdengeçti*” logosunun altında büyük harflerle “Allah'a, millete, vatana koşanların dergisi” ve “Hakk'a tapar-halkı tutar” sloganları yer almaktadır. Dönemin siyasal koşulları dikkate alındığında bu sloganlara dergide yer vermenin ne kadar önemli olduğu görülecektir.

Serdengeçti Dergisinin Yayın Politikası

Serdengeçti dergisinin yayın politikasını tek bir cümleyle ifade etmek gerekirse derginin isminin altında yer alan “Allah'a, vatana, millete koşanların Dergisi” ve “Hakk'a Tapar-Halkı Tutar” sloganlarına bakmak yeterli olacaktır. Çünkü bu sloganlar derginin 33 sayısı boyunca bütün içeriklerinin temel hareket noktasını oluşturmuştur. Bu bağlamda derginin siyaset ve siyasal iktidarlara, sosyal ve ekonomik hayata bakış açısını yer verdiği yazılar üzerinden incelemek yayın politikasını daha net bir şekilde ortaya koymak açısından önemli bileşenler olacaktır.

Serdengeçti dergisinde siyaset kurumuna karşı her zaman mesafeli bir duruş sergilenmiştir. Bu duruş hak ve halktan, milli ve Anadolu'dan yana olmuştur. İlk sayısının ardından dergiyi siyasal anlamda kategorize etme girişimlerine karşı Osman Yüksel cevaben, “Biz hiçbir partiden değiliz! Hiçbir yerin kulu, kölesi, yeminlisi değiliz. Hak ve hakikat yolunda yürüyen hür kişileriz” (*Serdengeçti*, 2, 2) ifadelerini kullanmıştır. Hem CHP hem de DP döneminde halk ve haktan

yana bu duruş kararlı bir şekilde sürdürülmüş, her iki dönemde de dergiye yönelik baskı, sansür ve Osman Yüksel'in tutuklanmasıyla sonuçlanan olaylar söz konusu olmuştur.

Serdengeçti dergisinin eğitim sistemine yönelik bakış açısını “Bir Nesli Nasıl Mahvettiler?” yazısında görmek mümkündür. Yazıda, babası Kurtuluş Savaşı'nda şehit olmuş bir çocuğun mevcut eğitim sistemiyle kendi dini, kültürü ve milletinden nasıl uzaklaştırıldığı anlatılmaktadır. “Çocuklarımıza Neler Öğretiyoruz” başlıklı yazıda ise hafta sonları radyoda çocuk saati programında çocukları eğlendirmek adına yapılan uygulamalar eleştirel bir bakış açısıyla ele alınmakta, çocukları eğlendirirken onlara yüksek duygular, doğru fikirler aşılması gerektiği vurgulanmaktadır. Osman Yüksel, dergide, hayalindeki gençlik tasavvurunu ise şöyle yapmaktadır:

Bir âlem özlüyorum ki, orada gençler mukaddes bir davanın peşinden koşanlar olsun. Âlemlerin rabbine inansınlar. Küçük dalgaları, dalga geçmeyi, kaldırım sevdasını bıraksınlar. İman denizlerinin büyük dalgalarında, sonsuzlukta kaybolsunlar; var olsunlar. Orada gençler, orada gençlik imandan kaleler gibi, canlı hisarlar gibi, dimdik, dipdiri dursunlar. Bu kaleyi, bu hisarı hiçbir kuvvet aşamasın. Onların temiz kalplerinde Allah-Millet-Vatan sevgisinden başka sevgi yaşamasın. Bet beniz sararmış, gözlerinin altı morarmış, sarsak, çarpık, titrek, başlamadan bitmiş, bitmeden tükenmiş gençler. Ağızları rakı, ayakları ter, donları pislik kokan gençler; böyle gençler yok bizim âlemimizde. (*Serdengeçti*, 14, 3)

Serdengeçti dergisinde toplumun sosyal hayatındaki bozulmalar ve çözüm önerilerine ilişkin yazılara da sık sık yer verilmiştir. “Değişmeyen Zihniyet (Âlem yine ol âlem, devran yine ol devran)” başlıklı yazıda Cumhuriyetle birlikte gelen değişime ilişkin yapılan değerlendirmeler dikkate değerdir:

Cemiyete yeni bir hayat iksiri bahşedildi, dünya fani olmaktan çıktı; herkes hayata sarıldı. Tekkeler türbeler kapatıldı. Hacet yerleri park oldu. İnkılaplar, yıkılışlar, çöküşler, yenileşmeler birbirini takip etti. Yedi evliya kudretinde olan padişah tarihe karıştı. Baştanbaşa her şey değişti. Değişmeyen bir şey kaldı: Zihniyet! Çok geçmeden eski şark tembelliği, vurdumduymazlığı tekrar kendisini gösterdi. Tekkelerin yerini kahvehaneler aldı. Hızır Aleyhisselam yerini piyango gişeleri, at koşularına, poker masalarına bıraktı. Yeşil türbeyi kapattık, mavi gişeyi açtık. Falcı kadını kaldırdık, yerine Müzeyyen ablayı oturttuk, ne yaptık, neyi değiştirdik. Sadece kelimeleri. Mukadderat, alın yazısı, kader gibi orta zaman kelimelerinin yerini şans, talih, sürpriz aldılar. İnsanın aklına gayri ihtiyari şu meşhur mısra geliyor: “Âlem yine ol âlem, devran yine ol devran.” Âlem değişti, değişiyor, devranı da değiştirmek zorundayız. (*Serdengeçti*, 1, 5)

Toplumsal geri kalmışlığın arkasında dinin olduğunu iddia edenler için “gafil” ifadesi kullanılarak, Türk milli varlığına zararlı olan on dört kara kuvvet “bilgisizlik, aşağılık duygusu, kupkuru övüncelik, başkacılık, çalışmamazlık, gözyumuculuk, bu-şuculuk, ben-sencilik, pislik, yiyicilik, içicilik, şehvet düşkünlüğü” gösterilmektedir. *Serdengeçti* dergisinde yarım asrı aşkın bir süre önce yer verilen bu durumun bugün bile geçerliliğini koruduğu söylemek mümkündür.

Serdengeçti dergisinin yayın politikasının en temel parametresi mevcut tek parti zihniyetinin dine yönelik baskılarına son vermektir. Bunun doğal bir sonucu olarak da her sayıda dini hayata yönelik siyasal iktidarın kısıtlamaları eleştirilmekle birlikte, toplumsal hayatta dini kurallara uyulmamasının zararları da çeşitli şekillerde ifade edilmektedir. Salim Zeki imzalı bir yazıda *Kur'an-ı Kerim*'le ilgili olarak “En büyük hakikat susturuldu, en büyük kitap arka sokaklara atıldı. Felaketimizin sebebi budur” denilmektedir (*Serdengeçti*, 2, 6). Allah'ın varlığı ve hakikat üzerine başta Sokrat ve Eflatun olmak üzere yabancı filozofların görüşleri aktarılmıştır (*Serdengeçti*, 7, 7). Laura Veccio Veglieri isimli bir Batılı papazın yazısı “Bir Garplı Gözüyle Müslümanlık” başlığıyla yayınlanmış, Türkiye’de bazı çevrelerin laiklik perdesi arkasından kökünü kazıya kazıya bitiremedikleri, söve söve tüketemedikleri İslam ile ilgili düşünceleri okuyucu ile paylaşılmıştır (*Serdengeçti*, 7, 5). Batı medeniyetinin içinde bulunduğu manevi buhran sonucu, Müslüman olan Avrupalı münevverlerden örnekler verilerek İslam’a yaklaşımlarına da yer verilmiştir. Dini konuların yanı sıra dergide tasavvuf konusunda da yazılar bulunmaktadır. Her sayıda Mevlana'nın rubailerinden ve *Mesnevi*'den alıntılar yapılarak okuyucuya sunulmuştur. Dergide 14. sayıdan itibaren de Bediüzzaman Said Nursi'nin hayatından, davasından, mahkemelelerindeki müdafaalarından alıntılar yapılmıştır. Derginin çıktığı dönem yeni açılan İmam-Hatip okullarının genel durumu ele alınmış, sorunları yazılarla gündeme getirilmiştir. İmam-Hatip okullarının artırılması ve bunu sağlarken halkın yardımını değil iktidarın kaynak aktarması gerektiğinin altı çizilmektedir.

Dergide, Diyanet İşleri Başkanı başta olmak üzere çalışanlar ve bazı istisnalar hariç din görevlilerine yönelik eleştiriler de yer almaktadır:

Bizde din adamlarının ve müesseselerinin durumu: Bir Diyanet İşleri reisimiz var ki; hükümetin gölgesinden korkar. Ayağında yamalı lastikleri, mestleriyle, hademe-i hayrattan 100 lira maaş alan -bir sepet yumurta parası- hocalarımız, hutbelelerinde “hükümet-i cumhuriyeye” dua okurlar. Bütün bunlara rağmen, hocalarımızın kıyafeti, sakalı, bıyığı, tesbihi, gazetecilerimizin, karikatüristlerimizin bitmez tükenmez sermayesi, alay mevzuudur. (*Serdengeçti*, 24, 15)

Serdengeçti dergisinin milliyetçi bir kimliğe sahip olduğu görülmektedir. Milliyetçiliğin serdengeçtiler için bir vasıta değil bizatihi gaye olduğu dergide sık sık vurgulanmaktadır. Ayrıca Osman Yüksel, dergide yer alan “Ayasofya” yazısından dolayı mahkemeye verilince buradaki savunmasında Milli Piyango’dan başka bütün millilerin savunucusu olduklarını belirtmiştir.

Serdengeçti dergisinde kültür ve sanata karşı milletin cephesinden bakılmaktadır. Tanzimat’tan beri devam eden Batı taklitçiliği ve kendini inkâra karşı derginin birçok sayısında Türk kültür ve medeniyetinin savunuculuğu yapılmıştır. Şiirde, sanatta, müzikte Batı’nın tıpatıp taklitçiliğine savunan kişiler “melez zevklerinin vadisinde garp hayranlığının bağdaş kurduğu kimseler” (*Serdengeçti*, 2, 10) olarak nitelendirilmiştir.

Dergide Türkiye’nin dış politikası tutarlı ve dik duruş sergilenemediği için çoğu kez tenkit edilmiştir. Yazılarda özellikle Müslüman Türk ülkelerinin başta Sovyetler ve Batılı devletler tarafından kontrol altında tutulmaya, sömürülmeye ve soykırıma uğratıldığı ele alınırken, Türk dünyası ve Müslüman ülkelerin birlik oluşturması gerektiği vurgulanmaktadır. Pakistan Kültür Ataşeliğinin birlik beraberlik ilgili dergiye gönderdiği yazı da okuyucularla paylaşılmıştır (*Serdengeçti*, 8, 4). Hindistan’ın Keşmir’de Müslüman Pakistanlılara uyguladığı soykırıma Birleşmiş Milletlerin sessiz kalması eleştirilmektedir. İsrail için “Ortaşarkta Çıban Başı” denilerek, İslam âleminin bu ülkeye karşı birleşmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Türkiye’nin ise İsrail’i tanınması eleştirilmektedir. Dergide, Türklerle Araplar arasında kökü bin seneye dayanan, aynı dine mensup olmanın sonucu olarak asırlarca devam eden bir inanış, düşünüş ve yaşayış birliği olduğu vurgulanmaktadır.

Derginin birçok sayısında kadınların toplumdaki durumu göz önüne serilerek, ortaya çıkan sorunlar ve bunların çözümü için yapılması gerekenler aktarılmaktadır. Yazılarda kadınların özgürlük adı altında sömürüldüğü ve piyasanın en ucuz mallarından biri haline getirildiği ele alınmaktadır. Kadındaki bu dönüşümün topluma etkileri irdelenmektedir. “Niçin Evlenmiyorlar?” başlıklı yazıda eskiden evine, aile yuvasına kutsi duygularla bağlı bulunan Türk kadınının şimdi asri bayan adıyla sokağa düşmüş, piyasanın en mebzul, en ucuz mallarından biri haline getirildiğine dikkat çekilmektedir. Yazıda yarının Türkiye’sinin Türk kadınlarının yetiştirdiği, namuslu, fedakâr çocukların omuzlarında yükseleceği belirtilerek, kadın sorununun çözülmesi gerektiği vurgulanmaktadır.

Foto 9. Baskı/sansür, maddi imkânsızlıklar nedeniyle derginin bazı sayıları birlikte/birarada yayınlanmıştır.

Serdengeçti Dergisinin Yayıncılık Açısından Etkileri

Serdengeçti dergisi, Türk yayıncılık tarihinde ilke ve ilkere sahip bir dergi olarak adını tarihe yazdırmıştır. Reklam ve ilan almayan dergi, geniş halk kesimlerine ulaşarak toplumsal etkililiği başarmıştır. Etkili olmasındaki en önemli neden ise yayınlandığı dönem itibarıyla baskı ve sansür nedeniyle toplum tarafından dile getirilemeyen, ifade edilemeyenler düşüncelere yer vermesidir. Yazı-

lamayanı yazan, düşünülmesine dahi izin verilmeyeni haykıran derginin hem toplum hem de siyasal iktidarlar üzerindeki etkisi üzerinde uygulanan baskı, sansür ve Osman Yüksel'in mahkemeye verilip tutuklanmasıyla sonuçlanan bir değere sahiptir. İlk sayısından itibaren dergiye yönelik baskı başlamış, ikinci sayısında bazı yazı bölümleri ve yazılar çıkarılmış, Osman Yüksel mahkemeye verilerek tutuklanmış, matbaalar tarafından derginin basılmaması için her türlü teşebbüste bulunulmuştur. Her sayısı için geçerli olan bu uygulamalar derginin siyasal iktidarlar üzerindeki etkisini ifade etmek açısından büyük önem taşımaktadır. Dergide yer alan "Bir Fakültenin İçyüzü" yazısından dolayı Osman Yüksel, mahkemeye verilmiş ve hapis cezası almıştır. Ancak, üniversite ile ilgili bazı bölümlerin gereksiz olduğu hocalarının ise ilim perdesi arkasında komünistlik faaliyetinde bulunduğuna ilişkin görüşlerin yer verildiği yazıdan sonra fakülteyle ilgili inceleme başlatılmış, belirtilen bölümlerden bazıları kapatılmış, hocaların bazıları da fakülteden atılıp mahkemeye verilmiştir. Osman Yüksel de şahit olarak mahkemeye çağırıldığını, "Dün sanıktık, bugün tanık olduk. Doğrusu hayırlı gelişmeler var" (*Serdengeçti*, 5, 15) şeklinde ifade etmiştir. Milli Talebe Federasyonu toplantısında, dergide yer verilen "Ocak Söndürenler, Ocak Yakamazlar" başlıklı yazıdan parçalar okutularak katılımcılara *Serdengeçti* dergisi yuhalattırılmıştır. Seçim öncesinde çıkan *Serdengeçti* dergisinin 25. sayısının seçimlerde esaslı bir rol oynadığı, bazı illerde seçimin dahi kaderini değiştirdiği yine dergide yer alan bir yazıda belirtilmektedir.

Serdengeçti dergisinde en fazla eleştirilen yazarların başında *Ulus* gazetesinin başyazarı Falih Rıfki Atay gelmektedir. Falih Rıfki Atay için dergide "devletin resmi gazetesinin başköşesini işgal eden adam" nitelemesi yapılmaktadır (*Serdengeçti*, 2, 10). *Serdengeçti*'deki bu eleştirilere Falih Rıfki Atay *Ulus* gazetesinde "Yedi Kapıdan Bir Kovulmuş" yazısıyla cevap vermiştir. *Serdengeçti*'de Atay'ın yazısından alıntılar yapılarak iddialara cevap verilmiştir. *Tasvir* gazetesinde Hasan Ali Yücel tarafından *Serdengeçti*'ye yönelik ithamlar da olmuştur (*Serdengeçti*, 3, 14).

Akis dergisinde *Serdengeçti* için "Serdengeçti imzasıyla Osman Yüksel'in okuyucularına ve bayilere yazdığı 16 sayfalık açık mektup" değerlendirmesine dergide şöyle cevap verilmiştir: "Aslanım, ben açık sözlü, açık kalpli bir adamım ama açık mektup yazmayı hiç de sevmem. Yazacağım mektupları zarfa kor, kapatır, öyle gönderirim... Fakat sana acıyorum. Şu genç yaşında ne kadar da yalan söylüyor, tezvirat yapıyorsun" (*Serdengeçti*, 27, 6).

Cemil Sait Barlas'ın çıkardığı *Son Havadis* gazetesindeki “Düşünceler” köşesinde Türkiye'nin geri kalışının sebebi olarak şarap içilmemesi, domuz eti yenilmemesi, bunu yasaklayan İslam dini ve Peygamberine yönelik iftiralara yer verildiğine ilişkin *Serdengeçti*'de bir yazı kaleme alınmıştır. Bunun üzerine *Son Havadis* ile birlikte *Pazar Postası* ve Gaziantep'te çıkan *Ülkü* gazeteleri başta olmak üzere İstanbul gazetelerinde dergiye yönelik karalayıcı kampanya başlatılmıştır. *Serdengeçti*'nin 25. sayısında “Cemil Sait Barlas ve Hempalarına Cevabımız” yazısı kaleme alınmış, *Serdengeçti* bu yazıdan dolayı mahkemeye verilmiştir. Mahkeme önce Antep'te açılmış, sonra Ankara'ya Toplu Basın Mahkemesi'ne nakledilmiştir ve Osman Yüksel beraat etmiştir.

Osman Yüksel, çoğunluğu *Serdengeçti* dergisinde yer alan yazılarından dolayı hayatı boyunca 100'e yakın mahkûmiyet kararı ile karşı karşıya kalmış, 4,5 yılı aşkın süre hapis yatmıştır. Derginin 24. sayısında sorgulama ve mahkûmiyet kararlarıyla ilgili okuyucuyu bilgilendiren Osman Yüksel, 54 defa sorguya çekildiğini, 6 defa da hapse girdiğini anlatmaktadır. *Serdengeçti* dergisine yönelik olarak sansür ve toplatma kararları uygulanmıştır. Bunun yanında derginin çıkması matbaalar yoluyla engellenmeye çalışılmıştır. Üzmez'in (1999, 71), “dergi çıkar, o içeri girerdi” deyiminin tam anlamıyla gerçekleştiği bu yayıncılık hayatı bütün zorluklara rağmen devam etmiştir.

Serdengeçti'nin ilk sayısı 1947 Nisan ayında çıktı. Çıkar çıkmaz ortalığı yıktı. Gü-rültüsü fakülterden Meclis'e kadar sirayet etti. O zamana kadar Türkiye matbuat tarihinde görülmemiş bir sürüme, alakaya mazhar oldu. Aynı sayı 3 defa tekrar tekrar basıldı. İkinci sayıdan sonra hapisaneye girdik. Üçüncü sayımız çıktı. Dördüncüde tekrar hapisaneye girdik. Beşinci sayımız çıktı. Altıncı sayıda tekrar hapisaneye girdik. 7, 8, 9. sayılarda iki tecilli mahkûmiyet geçirdik. 10, 11, 12. sayılarda da 4 defa daha mahkemeye verildik. Beraat ettik. Mütemadi mahkemeler, kovuşturmalar, mahkûmiyetler, hapisaneler, devamlı çalışmamıza mani oldu. 1950'de asker olduk. Askerlik faslı 1,5 yıl sürdü. Terhis olunca 13. sayıdan başladık. 13. sayıdan 20. sayıya, Malatya hadisesine kadar 7 sivil, 2 askeri mahkemede, hakkımızda 9 kovuşturma yapıldı. Bunlar devam ederken Malatya hadisesi tevkif... 11 ay hapisanedeyiz. Beraat ve tahliye... 11 gün sonra tekrar tevkif... İki ay daha yat bakalım... 1954 seçimleri... Seçimlerde neşrettiğimiz beyannameden dolayı 3 yerde mahkeme, nihayet beraat... 10 senede 26 sayı. Bu 10 senenin aşağı yukarı 3,5 yılı hapisanede, 1,5 yılı askerlikte geçmiştir. (*Serdengeçti*, 27, 7)

Foto 10. "Malatya Hadisesi" olarak tarihe geçen olayda Osman Yüksel ve Necip Fazıl Kısakürek yayınlarından dolayı tutuklanmıştır.

Osman Yüksel ve *Serdengeçti* dergisi için Malatya hadisesi önemli bir olaydır. Gazeteci Ahmet Emin Yalman'ın Hüseyin Üzmez isimli bir genç tarafından vurularak yaralanması sonucu muhafazakâr dergi ve gazetelere yönelik yoğun bir karalama kampanyası başlatılmış, Necip Fazıl Kısakürek ve Osman Yüksel gibi yazarlar dini ve hamasi yazılar yazarak suçun oluşmasına neden olduğu için tutuklanmıştır. Osman Yüksel, kendisine isnat edilen suçlama için ibraz edilen dergilerin olaydan sonra basıldığı gerçeğine rağmen hâkimlerin 'bakan beyden müsaade alamadık' (Emre, 2002, s. 41) gerekçesiyle ancak 11 ay sonra ancak tahliye edilmiştir.

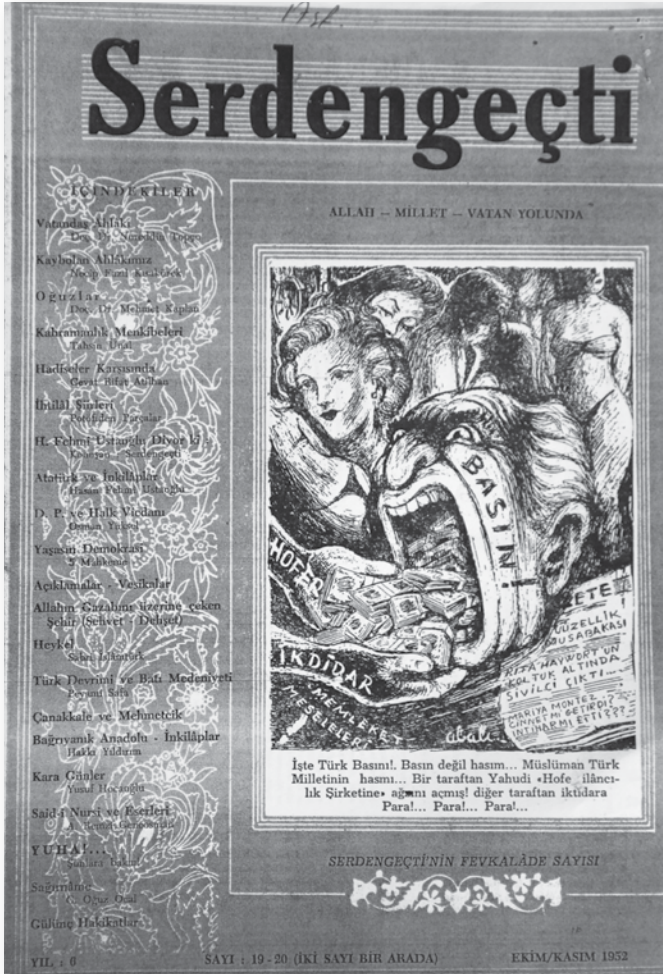

Foto 11. *Serdengeçti* dergisinde dönemin basın-iktidar ilişkilerinin kapak konusu yapıldığı karikatür.

Serdengeçti Dergisinin İslami Yayıncılık Açısından Önemi

Osman Yüksel'in hayatı (1917-1983) ve *Serdengeçti* dergisinin yayınlandığı dönem (1947-1962) dikkate alındığında ortaya koyduğu yayıncılık anlayışının önemi anlaşılacaktır. Çünkü Cumhuriyet'in kuruluşunun ardından basına yüklenen görev, "devrimlerin bilincini ve resmî ideolojiyi halka benimsetmek" olmuştur. Milli Şef İsmet İnönü döneminde İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'nın "Her

rejim kendisine muvafık bir vatandaş tipi aradığı gibi bir matbuat tipi de arar” (Gürkan, 1998, s. 76), sözü basına yüklenen misyonun göstergesi olmuştur. Dönemin basını iktidarın “yazma” dediğini yazmamakla kalmaz, “yaz” dediğini de yazmak mecburiyetinde kalır (Koçak, 1996, s. 135). İktidarın basın üzerinde tam anlamıyla kontrol uyguladığı bu ortamda gazetelerde özellikle dini içerikli yayınlara sansür uygulamanın ötesinde yer almasına dahi izin verilmemiştir. Tek parti döneminde basında, dini müessese ve din adamlarına ait haber ve yazılar hemen hemen yok gibidir. Ancak 1945 yılında, -çok partili hayata geçiş süreciyle birlikte- diğer bazı mesele ve konularla birlikte az da olsa dini konularda gazete ve dergilerde haberlere/yazılara yer verilmeye başlanmıştır. Yönetimin bu haberlere/yazılara hoş bakmadığı uygulanan denetimlerle açıkça ortaya çıkmaktadır. Gazetelerde dini konularda yazıların çıkması üzerine Matbuat Umum Müdürlüğüne basına yönelik bir talimat hazırlanmıştır. Bu talimatta gazetelerde dinden bahseden yazı, mütalaa, ima ve temennilere rastlandığı belirtilerek, “...bundan sonra dinler mevzuu üzerine gerek tarihi, gerek temsili ve gerek mütalaa kabilinden olan her türlü makale, bend, fıkra ve tefrikaların en çok üç gün zarfında nihayetlendirilmesi ehemmiyetle rica olunur” uyarısında bulunulmuştur (Akandere, 1998, s. 240). Gazete ve dergilere yapılan bu uyarı “yayın öncesi resmi sansür” olarak Türk basın tarihinde yerini almıştır. Tek parti döneminde “irticai propaganda” gerekçesi sunularak çok sayıda yayına yasaklama getirilmiş, aynı politika daha hafif şekliyle DP döneminde de devam ettirilmiştir (Yılmaz ve Doğaner, 2006, s. 37).

Basın özgürlüğünün böylesine kısıtlı olduğu siyasal ortamda Osman Yüksel tarafından yayımlanmaya başlayan *Serdengeçti* dergisi, Cumhuriyet tarihinde ilk defa İslamcılığı dillendirebilen en önemli yayın organı olma özelliğini taşımaktadır. Basına karşı baskı ve sansür etkili bir şekilde işletilirken, “Allah’a, vatana, millete koşanların dergisi” sloganıyla çıkan *Serdengeçti*’nin İslamî yayıncılık açısından önemi dikkate değerdir. Çünkü din konusunda sadece yayıncılık değil sosyal hayatta da baskı ve yasakların yaşandığı süreç, “Allah demenin dahi yasak olduğu bir dönem” olarak akıllara kazınmış, *Serdengeçti* dergisine yapılan en önemli referans noktası da bu dönemde keskin bir kılıç gibi her şeyi apaçık ifade etmesi olmuştur.

Serdengeçtiler, her türlü kötülüklerle amansız bir şekilde mücadele etmek için ortaya atıldılar. Onlar ilhamlarını Allah sevgisinden, millet sevgisinden, vatan sevgisinden alıyorlar. Bu memlekete ve bu millete, bitmiş tükenmiş müstehase haline gelmiş adamlardan, İttihat ve Terakki artıklarından hayır gelmeyeceğine inanmış

bulunuyorlar. Vatani taze bir heyecan tufanıyla yeniden fethetmek, bu topraklara, “Bu topraklar için toprağa düşenlerin” çocuklarını hâkim kılmak istiyorlar. Gençler! Aşınmamış vicdanların gür sesleri... Sizde bu çetin yolda pervasızca yürümeye yemin edenlerin safına, Serdengeçtiler kafilesine katılınız! (*Serdengeçti*, 1, 3)

İlk sayısından itibaren *Serdengeçti* dergisinin logosunun altında yer alan “Allah’a, millete, vatana koşanların dergisi” sloganı yayıncılık anlayışında (Özcan ve Kırık, 2014, s. 100) İslamî bakış açısının net bir şekilde ifadesinin yanında mevcut siyasal iktidara karşı bir duruş da sergilenmektedir.

Dönemin iktidarları tarafından “milliyetçi, Turancı” olarak görülen dergide Osman Yüksel, “Bizim milliyetçiliğimiz hususi vagon, bol harcırah, yüksek makam milliyetçiliği değildir. Hakka tapan, halkı tutan, yalınkılıç bir milliyetçiliktir” sözleriyle hakkın (dinin) en temel hareket noktası olduğunu vurgulamaktadır. Osman Yüksel ve yayınladığı *Serdengeçti* dergisinin milliyetçiliği, ümmetçilik temelinde kendi milletine hizmet ve sevginin tezahürü olmuştur. Osman Yüksel, Taşkent, Buhara, Semerkant ve Bağdat gibi Türk İslam merkezlerinde yükselen büyük medeniyet kütüphanelerini yakıp yıkan, Türk İslam medeniyetine darbe vuran Cengiz ve Timur gibi hükümdarları kabullenmemekte, onları kabullenerek haklarında yazı, şiir yazarları da eleştirmektedir (Özcan, 2010, ss. 118-119).

Serdengeçti dergisi, sadece CHP döneminde değil aynı zamanda DP’nin iktidarda olduğu süreçte de yayıncılık anlayışı nedeniyle sansüre uğramış, Osman Yüksel de mahkemeye verilip tutuklanmıştır. Malatya hadisesi sonrası dönemin Başbakanı Adnan Menderes’in Gaziantep mitinginde “memlekette irtica vardır, irtica kan akıttı” şeklinde beyanda bulunduğunu anlatan Osman Yüksel, Menderes’in *Serdengeçti* dergisinden pasajlar okuyarak, “Bu ilahi cezbeye tutulmuş zatlar, laikliğin yanlış anlaşıldığı, dinsizliğin alıp yürüdüğü devirde (CHP devrini kast ediyor) nerede idiler?” sorusuna, o dönemde maruz kaldığı baskı ve zulümden bahsederek, “Siz bize yapılan işkenceleri, bizim feryatlarımızı seçim nutku haline getirerek iktidara geldiniz. Şimdi ben size soruyorum, siz o zaman neredeydiniz?” diye cevap vermiştir (*Serdengeçti*, 2003, ss. 10-12). Bu ifadeler Osman Yüksel’in ve derginin yayıncılık noktasında ortaya koyduğu duruşun bir göstergesidir. Yine DP döneminde dergide yer alan “Ayasofya” başlıklı yazısı nedeniyle mahkemeye verilen Osman Yüksel’in dini duyguların tesiri altında kalarak böyle bir yazıyı kaleme aldığı gerekçesiyle beraatına karar verilmiştir (Özcan, 2010, s. 53).

Sonuç ve Değerlendirme

Osman Yüksel, Milli Mücadele'nin sosyal kültürel ve siyasal alandaki mücadelesini veren temsil gücü yüksek simge bir isim; gazeteci-yazar, siyasetçi olarak Türk düşünce, siyaset ve basın tarihine damga vurmuştur. Osman Yüksel, bir "dava adamı" olarak zihinlere kazınmış, onun davasının temelinde Allah Resulü'nün (s.a.s.) "Bir kötülüğü gördüğünüz zaman onu elinizle düzeltin. Şayet buna güç yetiremiyorsanız dilinizle düzeltin. Şayet buna da gücünüz yetmiyorsa kalben buğz edin" hadisi yer almıştır. Osman Yüksel de tek parti (CHP) döneminde laiklik, modernlik ve batıcılık adı altında Müslüman Türk milletinin kültür ve medeniyet değerlerine yapılan saldırılara karşı mücadele vermiştir.

Cemil Meriç (2005, ss. 43-44), insanların bir kısmının etraflarını yansıtan ayna misali başkalarının kaydettiklerini tekrarlayan plaklar gibi ruhları olmadığını ve bu yüzden dünyalarının vücutlarıyla sınırlı olduğunu söylemektedir. Diğer bir kısım insanların ise kendilerini aşarak feda ettiklerini, bir fikre ve davaya adanarak anıta, olaya, kitaba dönüştüklerini, ruhlarının ise ışık ve sevgi kaynağı olarak doğa gibi devamlı verimli ve ölümsüz olduğuna dikkat çekmektedir. Osman Yüksel de içinde yaşadığı toplum için kendini feda etmiş, düşüncesini hayatıyla bütünleştirmiş, mücadelesi *Serdengeçti* dergisi olarak bu hedefin yazını olmuştur. Ahmet Kabaklı'nın (1983) "Düşmanlıkla sarılmış, kabına sığdırılamamış, kendisine durulma fırsatı verilmemiş bir Türklük tufanının sembolüdür" (ss. 2-3) dediği Osman Yüksel ve yayınladığı *Serdengeçti* dergisi, Türk basın/siyaset/düşünce hayatında önemli bir yer tutmakta, ancak yeteri kadar çalışma konusu olamamaktadır. Üstlendiği misyon ve bu uğurda ortaya koyduğu mücadele ile dergi Türkiye'de, özellikle de bir dönem kendilerini siyasal iktidarın baskısı sonucu kendi düşüncesi dahi sansürlenmiş toplumun büyük kesiminin sönmez ışığı, bir anlamda Türkiye'deki İslamî aydınlanmanın "kutup yıldızı" olmuştur. Çünkü tek parti iktidarının toplum ve toplumun sesi olması gereken basın üzerinde tam ve etkili bir şekilde baskı kurduğu bir dönemde İslamî bir düşünce tarzı ve bunun söylemini yayıncılık boyutunda gerçekleştiren ilk ve etkili yayın organlarının başında *Serdengeçti* gelmektedir. CHP döneminde "Allah'a, vatana, millete koşanların dergisi", DP döneminde ise "Hakka tapar, halkı tutar" söylemiyle *Serdengeçti* dergisi, İslamî düşünce çizgisini yayıncılık hayatında kesintisiz bir şekilde sürdürmüştür. Dergi, yayınlandığı dönemin şartları göz önünde bulundurulduğunda ortaya koyduğu İslamî yayıncılık çizgisiyle bundan sonraki çalışmalara da kaynak teşkil etme özelliği taşımaktadır.

Kaynakça

- Akandere, O. (1998). *Millîşef dönemi*. İstanbul: İz.
- Balçioğlu, A. (2002). *Osman Yüksel Serdengeçti*. İstanbul: IQ Kültür Sanat.
- Antalya'dan bağımsız milletvekili olarak adaylığımy koyan Osman Yüksel Serdengeçti hakkında istihbarat (14/4/1954]. Dosya: Z. Fon Kodu: 30..1.0.0, Yer No: 134.873., 15., Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi- Ankara.
- Emre, S. A. (2002). *Siyasette 35 yıl*. (3 cilt). İstanbul: Keşif.
- Gürkan, N. (1998). *Türkiye'de demokrasiye geçişte basın*. İstanbul: İletişim.
- İnan, M. A. (2015, Ocak). *Mehmet Akif İnan eserleri*. www.egitimbirsen.org.tr: http://www.egitimbirsen.org.tr/ebs_files/files/yayinlarimiz/mainan3.pdf
- Kabaklı, A. (1983, Aralık). Osman Yükseller. *İstanbul: Türk Edebiyatı Dergisi*, 122, 2-3.
- Kısakürek, N. C. (1998). *Benim gözümde Menderes*. İstanbul: Büyük Doğu.
- Koçak C. (1996). *Türkiye'de millî şef dönemi*. İstanbul: İletişim.
- Meriç, Cemil (2005). *Jurnal*. 1. cilt. İstanbul: İletişim.
- Meriç, Cemil (2007). *Mağaradakiler* (14. Baskı). İstanbul: İletişim.
- Özcan, A. (2010). *Osman Yüksel ve Serdengeçti dergisi*. İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı.
- Özcan, A ve Kırık, A.M. (2014). An Islamic-critical view on political system of Turkey between 1945-1960: Journal of Serdengeçti. *IIB international refereed Academic social sciences journal*, 5(13), 90-101.
- Serdengeçti, O. Y. (2000). *Bir nesli nasıl mahvettiler*. İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı.
- Serdengeçti, O. Y. (2016). *Kara Kitap*. (C. Kurnaz, Düz.) Ankara: Berikan.
- Üzmez, H. (1999). *Malatya suikasti*. İstanbul: Timaş.
- Yılmaz R. (2001). *Toros yüzlü adam*. İstanbul: Timaş.
- Yılmaz M. ve Doğaner, Y. (2006). *Demokrat Parti döneminde Bakanlar Kurulu Kararı ile yasaklanan yayımlar*, <http://www.ait.hacettepe.edu.tr/akademik/arsiv/demokrat.pdf>.

Dergiler

- (1947, Nisan). *Serdengeçti*, 1. Sesışık Matbaası-Eskişehir.
- (1947, Mayıs). *Serdengeçti*, 2. Sesışık Matbaası-Eskişehir.
- (1947, Ekim). *Serdengeçti*, 3. Ülkü Basımevi-Konya.
- (1948, Mart). *Serdengeçti*, 4. Sakarya Basımevi-Ankara.
- (1948). *Serdengeçti*, 5. Sakarya Basımevi-Ankara.
- (1949, Mayıs). *Serdengeçti*, 6. Alkaya Matbaası-Ankara.
- (1949, Temmuz). *Serdengeçti*, 7. Yeni Matbaa-Ankara.
- (1949, Ekim). *Serdengeçti*, 8. Işık Matbaası-Ankara.
- (1950, Şubat). *Serdengeçti*, 9. Yeni Matbaa-Ankara.
- (1950, Mayıs). *Serdengeçti*, 10. Gün Basımevi-İstanbul.
- (1950, Eylül). *Serdengeçti*, 11. Yeni Matbaa-Ankara.
- (1950, Kasım). *Serdengeçti*, 12. Yeni Matbaa-Ankara.
- (1951, Haziran). *Serdengeçti*, 13. Saka Matbaası-Ankara.

- (1952, Mart). *Serdengeçti*, 14. Yeni Matbaa-Ankara.
- (1952, Mayıs-Haziran). *Serdengeçti*, 15-16. Yeni Matbaa-Ankara.
- (1952, Ağustos). *Serdengeçti*, 17. Yeni Matbaa-Ankara.
- (1952, Eylül). *Serdengeçti*, 18. İstiklal Matbaası-Ankara.
- (1952, Ekim-Kasım). *Serdengeçti*, 19-20. İstiklal Matbaası-Ankara.
- (1956, Mart). *Serdengeçti*, 21. Yıldız Matbaası-Ankara.
- (1956, Mayıs). *Serdengeçti*, 22. Yıldız Matbaası-Ankara.
- (1957, Mart). *Serdengeçti*, 23. Yıldız Matbaası-Ankara.
- (1957, Nisan). *Serdengeçti*, 24. Yıldız Matbaası-Ankara.
- (1957, Eylül). *Serdengeçti*, 25. Ayyıldız Matbaası-Ankara.
- (1957, Aralık). *Serdengeçti*, 26. Ankara.
- (1958, Mart). *Serdengeçti*, 27. Ayyıldız Matbaası-Ankara.
- (1959, Ocak). *Serdengeçti*, 28. Ayyıldız Matbaası-Ankara.
- (1959, Mart). *Serdengeçti*, 29. Ayyıldız Matbaası-Ankara.
- (1959, Haziran). *Serdengeçti*, 30. Yeni Matbaa-Ankara.
- (1959, Aralık). *Serdengeçti*, 31. Yeni Matbaa-Ankara.
- (1960, Mart). *Serdengeçti*, 32. Ayyıldız Matbaası-Ankara.
- (1962, Şubat). *Serdengeçti*, 33. Ayyıldız Matbaası-Ankara.

VII. BÖLÜM
MİLLİYETÇİ MANEVİYATÇI SENTEZ
SOĞUK SAVAŞIN KURULUŞ YILLARINDA İSLAMCILIK

Niçin ve Nasıl Komünist Oluyorlar?

Yazan:
Celâl SİLAY

PARİS ruh yiyen canavar şehir... (Bodler'in (Splin—hafakan)ını yaşadığı çevre... Bün yıllık san'at fikir

ve politika tarihini küçücük büyük Abideleri, müzeleri, sarayları, mabedleri vesairesi, bu canavarın aidatıcı oyuncakları ve süsleridir. O, bir bakıma dünya güzeli bir taze, bir bakıma acuzeler acuzesi bir kocakarı... Herhalde müthiş bir sıhırbaz... İşte, şehresi her istikametten ayrı mánalara bürünen bu sıhırbaz şehir, içine düşen toy bün-yeleri derhal ezer, öğütür ve yutar. Şehrin, damla damla kanını emdiği bu toy beyincikler, onun áman vermes kücağını düşer düşmez, öldürücü bir sersemliğe uğrarlar. 20 büyük semt dairesine ayrılan şehrin her mahallesi ayrı bir muhit ve mânevi iklim yaşatır. Fakat hepsi bir arada, gayet girift ve mürekkep bir bütündür. Semtlerden birinde tecrübeli olan bir adam, öbüründe acemi ve beceriksizdir. Şehir, yakaladığı her acemiyl, caddelerle, kaldırımlarla, çatılarla, bocalarla, vitrinlerle, sergilerle, galerilerle, heykelle-riyle, ışıklar ile, kılık lar ile ve tip tip insanlarla, okşar gibi döyer ve yalar gibi sokar. Ruh, elinde bulunması gereken dizginleri, derhal Paris'in, uzun tırnaklı ve manikürlü şeytani ellerine terk etmek zorundadır.

Paris isimli belde, komünist-leştiği söylenen Türk talebesi ise, dünya beldelerinin bütün zehirini toplayan ve göya süzmeğe çalışan bu böbrek şehirdedir, esasen en toy başın ve en ham irfan hamulesinin her tesire açık bıraktığı 400 küsur (medyom)dan ibarettir. Paris canavarı için bu 400 müdafasız çocuk, bir deniz ağrının ağzına atılmış minicik bir kavanoz balığıdır.

Şehrin en yüksek noktasında çalın zatan (Sakre - Kör) kilisesi, kendisine tırmanmak isteyenleri eteğine, (Monmartır) meyhanesini umumhanelerinin yengec kollarını doluşturmakta. Genç adam, bu ikisi arasındaki tezadın sebep ve neticeleri üzerinde ne bir şey anlayabilir, ne bir şey sezebilir, ne de bir telif sentezi kurabilir. Genç adam, başı boş gençler ve talebeler mahallesi olan (Kartiye Lâten)

de oturmak zorundadır. Arada bir, bu semtin korkunç sefaleti ve ruhi dairetinden uzaklaşıp bir nefes almak için (Sanzelize)ye çıkmak ister. Oradaki aynı başı boş ve mü-rakabesiz şahsi servet ve nefsanî saltanat tablosu ise bütünü için alıak bulak eder.

Paris, kendi öz bayrağının (Üç-rek - Tri-kolor) u içinde, cihanın bütün bayrak renklerini aksettiren bir Bâbil kulesidir. Her semli ve köşle Avrupa'dan başka, Afrika, Amerika, Asya, hattâ Avustralya-dan fırlayıp buraya düşmüş olan sahte ve sahici bütün resim san'at-kâriarının renk renk tabloları ve ruhi tabloları karşısındadır. Genç

adam, hangi sokağa sapsa, önüne, bu, dünyanın dört bir tarafından kopup gelen ayrı görüş ve duyuş zaviyelerinin yığıldığı çapraşık bir zevk barikadı çıkar. Sadece çapraşık, karmakarışıklık da değil... Ayrıca her şeklin de birbirini yalancı çıkarıcı plâni ve sistemli bir felkin öksesi vardır.

İşte Paris, nisbeten en müdafalı şahısları bile herhangi bir hazın ve temal zülinden alıkoyarken, esasen bütün hazın ve temal merkezî örselenmiş bulunan Türk çocuklarına ne yapmaz?

Paris'de sokak, meydan, kahve, sinema, kulüb, tiyatro, konser, konferans, mecmua, kitab, sohbet, ming, bar, meyhane, her şey ve her şey, yabancıların ruhunu kendisinden almak ve sadece hayvan ve nebati insiyaklara bağlamak için tertiplenmiş, göze görünmez bir cihaz bütünüdür parçalarıdır. Bun

ların herhangi birinden bile kurtulmaya imkân yokken müdtere-ken çalışan hepsinin birden esiri olmamaya ihtimal mi kalır?

Paris, kendi öz fikirleri ve ruhi bünyesi ile kendi kendisini yiyen, muncıklayan, somüren, didikleleyen bir âlemdir. Her ân, ateş dairesi içinde intihar eden akrepler gibi, son kalan şehir damlası ile kendi nefsinin helâk eder. Orada insanlar birbirile birbiri için tanımaz; günü birlik fikirler ve temayüller tanır. «Tez-leri mi, bilimmez. Adeta, «anti-tez-leri mi, bilinmez. Adeta, sonunda aksini isbat etmek için meseleler isbat edilir. Birbirleriyle sevgilen ve koklayan, sonra ilşen ve kâkıyan, işte bu ateş-ler ve «anti-tez-lerdir. Ayak meyhanelerinden en büyük ve akademik toplantı yerlerine kadar yalnız bu cin-den fikirlerin tozuttuğu görülür. Çifte, nara, eşime, kışme, izir-ma: ve sonra marazi öpme, kok-laşma ve derhal çatışma ve itişme. Kokmuş garp medeniyetinin baş-lıca hafakan mihrakı, Paris... İşte Paris, bu Paris'dir, ve bu Paris'den en müdafasız tip, her zihndan mahrum olduğu malum bulunan Türk gençdir. Bu gencin dizginle-rini Paris'e teslim eden ilk büyük suç bizde, cemiyetimizde ve bil-hassa çeyrek Avrulk zihniyetimizdedir. O, (Sakre-Kör) kilisesine baktığı zaman, Süleymaniye camii, hâfızasından silinir. Zira Süleyma-niye, hiç bir zaman hâfızasına nak-şedilmemiştir. Evet, kiliseye ba-kınca kendini kaybeder, zira camii yoktur, yoku edilmiştir. Operaya gi-rince şaşırır, zira sahnesi yoktur. Lâf söylediği zaman üzür, zira me-selesi yoktur. Kahveye girince ik-kambıl arar, zira sohbeti yoktur. Meydanı görünce şaşırır, zira Met-ropolis'i yoktur.

Paris, bu genç adamı yutmaz, midesinde öğütmez, parça parça e-ritmez, kendisinden ve bütün kök-lerinden ayrılmaz da ne yapar?

Umumiyetle yabancılar için Pa-ris, özü ve ruhu ada kavranamaz bir zendir. Buğulu ve dumanlı kah-ve pencerelemleri arkalarını verip, sürü sürü yabancılar, bagları öze-rinde yıkılcıken girift ve muğdil şehrin bütün mânanına ayrıca ya-bancı, kendi çöce nefsanîyetleri i-

(Sahifesi çabırız)

Komünizm Dinin Bir Numaralı Düşmanıdır

(İngilizceden tercüme edilmiştir)

Aşağıdaki yazıyı dikkatle okuyun. Bolşevikler Rusya'da din duygusunu, din adamlarını nasıl yoketmek istemişlerse İslâm dinine karşı aynı şeyi bizimkiler yapmışlardır. Eğer Edib'in yazısı ile bu yazıyı karşılaştırın ve değişmez hükümünüzü verin!

★
Kısaca izah etmek icap ederse, hem Komünist olup hem Allaha inanmanız mümkün değildir. Allaha inanışınız takdirde Komünistlik size rahatlık vermez. Bütün planlarında ve hareketlerinde görüldüğü gibi din Komünizminin 1 Numaralı düşmanıdır. Komünistler hakim oldukları yerlerde, dine olanaklıları yerlerde ise, umumiyetle bir milletin hayatı boyunca herseyde olduğu gibi içimden aldatıp mahvetmeye çalışırlar.

Komünizmin gayemi hiçbir zaman değişmez: bir insanın doğumundan ölümüne kadar hastalığında, sağlığında, uyurken ve uyanırken bedenini ve zihnini kontrol altında tutmak. İnsan düşünceşinde ve hayatında dinin esaslı tesiri olduğu içindir ki, Komünizm, dini 1 numaralı düşman ilan etmiştir.

Komünizm, dinin aile üzerindeki tesirini yoketmeden, aile hayatına hakim olamaz.

Komünizm, bir insanın dine müstenit ahlak görüşünü bozmadan, kendi akıldelerini spilyamaz.

Din, terbiye ve öğrenim vasıtası olduğu müddetçe Komünizm terbiyeyi elinde bir silah yapamaz.

Komünizm bir milletin hayatına yeniden yapma kudretine sahip olmadan hakimiyetini kuramaz ve dinin kendisine ne kadar büyük bir düşman olduğunu inkâr edemez.

İşte size Komünizmin Amerika Birleşik Devletlerinde dine ne yapmak istediği hakkında muhtasar bir malûmat:

Eğer Komünizm Birleşik Devletlere yayılarsa ben herhangi bir kılıseye bağlanabilir miyim?

Komünizm ve kilise arasında bir tercih yapmanız lâzımdır. Eğer kılıseyi seçerseniz, eza ve cefaya hazırlanın.

Komünistler kiliselere ve havralara ne yapacaklardır?
Aansızsa kanunu mucibince te-

minat altına alınan din hürriyetini yok etmek için kilise ve havraları ele geçireceklerdir.

Bundan çıkan mâna nedir?

Bir dakika, dinin halihazır mahiyeti ve rûmûlüne ait Amerika Birleşik Devletlerindeki faaliyetini gösterir şu rakamlara bir göz geçelim:

256 Mezhap

253.000 kilise ve havralar

77.000.000 Proteston

162.000 Pazar mektepleri

11.000 Dîal mektepler

690 Kolejer ve yüksek öğrenim için mektepler

Kütüphaneler, radyo istasyonları, kitaplar, mecmualar ve gazeteler için bütçevleri

Valuflar, yetimhaneler, hastaneler, kadın cemiyetleri, gençlik teşkilât-ları.

buhar, Komünizmin ele geçirip, mahvedeceği şeylerdir.

Komünistler İncil imha edecekler midir?

Bulabilecekleri en son kopyeye kadar. Yeni kopyelerini basmak istiyenleri hapse atacaktlardır.

Kilisede evlenebilecek miyim?

Kanunen hayır.

Cenaze merasiminin kilisede yapılacağı mı?

Kanunen hayır.

Çocuğum kilisede vaftiz edilecek mi?

Eğer siz ve papaz hapse girmeyi göze alırsanız, evet.

Çocuğum Pazar mektebine gidebilecek mi?

Çocuğumuzu Pazar mektebine göndermeniz yolsuz olduktan başka çocuğumuza, onu yollamak istediğiniz için polise haber vermesi öğretilmektedir.

Fekî ama, çocuğum dinini nasıl öğrenecek?

Siz hükûmet mekteplerinde öğrendiği dinsizliği gidermek için evde ne öğretirseniz o kadar.

Siz, hükûmet dinsizlik öğretir mi demek istiyorsunuz?

Evet. Şimdi Jozef Stalinin başında bulunduğu Kızıl hükûmetin kurucusu ve 1917 Rusya Komünist ihtilâlinin lideri Lenin tarafından konulan kanun aşağıdadır:

Kahrolsun din! Yaşayan dinsizlik! Dinsizliğin yayılması en büyük suçumdur!

Bu kanun hâlâ mevcut.

Kiliseye para verebilecek miyim?

Eğer Komünist idaresi müsaade ederse evet. Fakat onun da mühim bir kısmı kilise faaliyetlerini önlemek için hükûmetin koyduğu ağır vergilere, kiraya ve diğer ücretlere gidecektir. Geri kalanı da, bir dânciden farkı olmayacak papaza anca besler.

Kiliselere kim sahip olacak?

Komünist idaresi altında, kilise ve havralar mallarına sahip olamayacaklardır. Kilise malı, hükûmetin malı olacaktır. Toplantılarda hükûmetin müsaadesi üzerine sadece küçük odalar ve tinalar kullanılabilir. Bunun için şartlar ve ücret çok ağır olup, Komünist kontrol ve nezaretine tâbi tutulacaktır.

Kiliseye gidebilecek miyim?

Eğer herhangi bir tatil günü hükümet burakacak olursa belki. Aksi takdirde ancak geceleri gidebilirsiniz, o da sizinize fırsat geçerse.

Şimdi olduğu gibi o zaman da ararsanız dind merasimlere iştirak edebileceğiniz mi?

Hiç fırsat düşünmeyecektir.

Kilise vakıflarına ve hayır işlerine yardım edebileceğim miyim?

Edelemeyeceksiniz. Bütün kilise mektepleri, hastaneler, yetimhaneler ve bu gibi şeyler hükûmetin elinde bulunacaktır.

Mişyonerlik faaliyetleri hakkında ne düşünüyorsunuz?

Gayri kanunî olup yasaktır.

Dine ait yazıları bastırabilecek miyiz?

Tabii ki hayır. Sadece hükûmetin elinden geçen dînsizliğe ait kitapların dağıtılmasına müsaade edilecektir. Komünizm altında, dînsizlik yolunda dahi rahat gitemeyeceksiniz.

Kiliseye bağlı cemiyetler, kadın dernekleri ve gençlik teşkilâtları ne olacak?

Komünist idaresi altında toplantı hürriyeti yoktur.

Papaz ne yapacak?

Komünistler her kelimesine dikkat ederken, kürsüden toplantıları idare edip, vaizler verecektir. Kürsü dışında her zaman için şûphe altında olup, olay ve tahkire maruz kalacaktır.

Niçin?

Onda, sizin iradiniz, hayaliniz ve zihniniz üzerindeki hakimiyetlerine bir rakip görecektirler. Papazın size telkin ettiği iman komünizmin en öldürücü düşmanıdır.

1960 Öncesi Dergilerde Antikomünizm

Ertuğrul Meşe

Komünizmayı bu vatanda, suyunun suyunun suyuna kadar imha ve tasfiye edecek biricik zeka ve azim... mukaddesatçılardan başka kimsenin harcı değildir. Herkes uyumakta devam etsin; bizim gözümüzü uyku tutmuyor!

Büyük Doğu, 46.

Giriş

Osmanlı'nın son döneminde ortaya çıkan siyasal akımlardan biri olan İslamcılık (diğerleri sırasıyla Osmanlılık, Türkçülük ve Batıcılıktır) diğer düşünsel ve siyasal akımlar gibi bir devlet ve toplum kurtarma projesini bünyesinde taşır. Ancak zamanın ruhunun getirileri sonucunda Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu ideolojisi olamamış olan İslamcılık, özellikle 1925-1945 arasında bir uyku süreci yaşamıştır. Ancak bu süreç daha sonraki dönemlerin siyasal ve eylemsel ufkunu büyük oranda belirleyebilecek bir mayalanma dönemidir. Bu dönemde oluşan hafıza, İslamcılığın daha sonraki dönemlerde kullanabileceği ideolojik yakıtların oluşmasını büyük oranda etkilemiştir. Türk Sağ'ın ana damarlarından biri olan İslamcılık düşüncesi, Türkiye Cumhuriyeti'nin tek parti döneminde düşünsel dayanaklarının altı oyulmuş, dayandığı sosyolojik zemin görmezden gelinmiş, dışlanmış, ötelenmiş ve biraz da hınçlandırılmış siyasal kimliklerinden biridir. Bu ötelenmişlik hafızasının yanında, bir de Osmanlı döneminden beri gelen tarihi deneyimlerin ve Soğuk Savaş döneminin artan dış ve iç baskılarının da etkisiyle "Moskof"un yeni yüzü olarak görülen komünizmin, din ve millet düşmanı olarak algılanmış olması Türkiye'deki antikomünizmin kaynakları arasında sayılabilir. Komünizm karşıtlığı olan antikomünizmin bu topraklardaki seyrine bakıldığında milliyetçi, muhafazakâr ve İslamcı çevrele-

rin antikomünizminde bir ortaklık görülür: Devletle aynı dili konuşarak onunla barışmaya çalışmak. Bu anlamda İslamcıların dillendirdiği/sarıldığı antikomünizm, ilk önce dini alanı korumak ikinci olarak da tek parti dönemini eleştirmek amacıyla dolaşımda tutulan bir tepki ideolojisidir. Bu özelliği ile antikomünizm, tek parti döneminde merkezden uzak tutulan milliyetçi, muhafazakâr ve dindar kesimlerin önemli yaşam kaynaklarından ve bu kesimlerin devletle/iktidarla barışmasını sağlamanın yollarından biri olmuştur. Antikomünizmin seyrine baktığımızda onun kurumsallaşma istidadına sahip bir ideoloji olduğunu görürüz. Türk Sağ'ını oluşturan bütün kesimlere ait aydınlar bu kurumsal yapıların ürettiği söylemlere ve eylemlere iştirak etmişler ve antikomünist siyasallığın bir kültür olarak içselleştirilmesine katkıda bulunmuşlardır. Günümüzde büyük oranda sağ siyaseti belirleyen İslamcılık, özellikle 1945 sonrası üretimine katıldığı antikomünizmden hala vazgeçmemiştir. Çünkü Türk Sağ'ına ruhunu veren milliyetçilik, muhafazakârlık ve özellikle de İslamcılık için bir can suyu olan antikomünizme göre komünizm, dini yıkacak en büyük düşman olarak görülmektedir. Düşmanı yenmek için en önemli silahın din olarak görülmesi, sahip olunan dini donanımı sayesinde İslamcılığa, komünizmle mücadele sürecinde -ilk başlarda olmasa bile- bir üstünlük vermiştir. Antikomünizm, komünizm kavramını ve bu kavramın kapsadığı düşünülenleri en hafifinden yermek, damgalamak, marjinalleştirmek, dışlamak, kriminalize etmek gibi sosyo-politik fonksiyonlarının yanında bu kavrama karşı olanların devlete, millete ve dine sahipliklerini hatırlatan sosyo-psikolojik fonksiyonlarını da işlevselleştirmek amacıyla kullanmıştır. Bu haliyle Türkiye'de antikomünist olmak demek, toplum ve devlet için "muteber fert" ve "dinini diyanetini bilen" olmak anlamını da beraberinde getirdiği için bireylere sosyal, siyasal bir sermaye sağlama işlevini de yerine getirmiştir. Bu çalışmada antikomünizm tanımlanmaya ve 1945-1960 arası dönemde milliyetçi, muhafazakâr ve özellikle İslamcı çevrelerde bu siyasal kavramın nasıl dillendirildiği *Büyük Doğu*, *Sebilürreşad* ve *Serdengeçti* gibi dergilerden örnekler verilerek gösterilmeye çalışılacaktır.

Antikomünizme Dair

Bir siyasal ideoloji olan antikomünizmin oluşumu hakkında ilk önce şu kısa bilgileri vermek gerekir. Antikomünizm, Ekim 1917 Bolşevik Devrimi'nden sonra, komünist ve komünist olmayan sol akımlara karşı kapitalist ve muhafazakâr güçler tarafından başlatılan siyasal savaşın hâkim konusudur. Özellikle 1945'ten

beri, yani Soğuk Savaş'ın başlarından itibaren antikomünizm, farklı kaynaklar ve muazzam propaganda ve telkin araçları (gazeteler, kitaplar, makaleler, radyo, televizyon ve sinema filmleri vb.) yoluyla tüm dünyaya yayılmıştır. Bu yüzden dünyada komünizmden başka hiçbir özne bu kadar eleştiri ve ithama maruz kalmamıştır. Antikomünist propaganda ABD öncülüğünde yürütülmüş, yoğunluğu ve biçimleri ülkeden ülkeye ve dönemden döneme değişiklik göstermiştir. Çeşitli formları içinde 1917'den beri uygulanan antikomünizm, iki temel teze dayanır: İlki "komünizm" in devasa ve vasıflı bir şeytan olduğu ikincisi ise Sovyet liderlerinin, komünizmi dünyanın geri kalanına empoze etmenin yollarını aradıkları bir bela/musibet olduğudur (Miliband&Liebman, 1984, s. 1). Yani antikomünist propagandaya göre komünizm şeytandır, beladır, bu musibet bir Rus emperyalizmidir. Bu haliyle antikomünizm beraberinde anti-Sovyetizmi, anti-Leninizmi ve hatta anti-Marksizmi de getirir. Bu kavramların kullanım amacı, özü itibari ile ABD merkezli Batı tipi kapitalizmi koruma endişesine hizmet etmeleridir. Ekim 1917 Devrimi'nden sonra Batıda ortaya çıkan antikomünizm, burjuvazi ve ekonomi çevrelerinde en güçlü ifadesini anti-Bolşevizm ve anti-Sovyetizmle bulur. Bu dönemde ideolojik anti-Sovyetizmin amaçları ise işçi sınıfı temeline bağlı sosyalist sistemleri engellemeyi ve ortadan kaldırmayı, fikri anlamda ise sosyalist düşünceleri dünyada etkisizleştirmeyi ve silahlı mücadeleyle de olsa sosyalizmi yıkmayı bünyesinde taşır. Soğuk Savaş döneminde anti-Sovyetizm en kaba, bayağı ve ilkel bir antikomünizm biçimine ulaşmış ve bu özelliklerine uygun bir biçimde, Sovyetler Birliği'ne ve bütün sosyalist sistemlere karşı mücadele için yol ve yöntemler geliştirilmiştir. Bu yüzden bütün dünyada anti-Sovyetizm, antikomünizmin çekirdeği ve ana içeriğidir (Girginov&Mshvenieradze, 1978, ss. 8-17; Reinhold&Rijenko, 1979, ss. 5-7). Bu anlamda Türkiye'de yaşanan antikomünist ideoloji, bu ideolojinin tarihi arka planı ve genel olarak siyasi ve sosyal seyri ile dünyadaki antikomünizmin seyri hatırı sayılır bir örtüşme gösterir.

İdeolojik tepki olan antikomünizm, birçok ülkede bütün toplumsal katmanları ya da kitleleri antikomünist reflekslerin etkisi altında tutmak için her türden propagandist çabanın sergilenmesini beraberinde getirmiştir. İçeriği itibariyle genel olarak antikomünist tepki, toplumsal ve ideolojik yönden olağanüstü bir uyumluluk gösterir: Karalama, kriminalize ve dehumanize etme gibi negatif içerikli tanımlamalarla içeriklendirilen ve bu yolla nüfusun büyük kısmının milli, dini ve militarize duygularını vazifeye çağıran ucu şovenizme ve dinsel bağnazlıklara dek uzanan ve halkın fundamental eğilimlerine hitap

eden bir dil ile konuşur. Amaç, toplumda bir antikomünist histerisi yaratmaktır (Girginov&Mshvenieradze, 1978, ss. 39-41). Bu anlamda antikomünist ideoloji, ilk önce ABD'de "komünizm korkusu/isterisi" yaratmıştır. ABD'de 1917 Sovyet Devrimi'nden sonra başlayan bu korku, kapitalist düzeni tehdit altında algılamış ve bu düzenin savunucuları, bu korkuyu kısa sürede ulusal bir korkuya dönüştürmüşlerdir. Bu bağlamda ABD'de, 1938'den itibaren faaliyete geçen *Amerika'ya Karşı Eylemleri Araştırma Komitesi* kurulmuş ve McCarthy öncülüğünde "dünyanın en büyük gösterisi" olarak nitelendirilebilecek bir 'komünist avı' düzenlenmiştir (Tamer, 2007, s. 7 vd.). Yine aynı biçimde, Soğuk Savaş'tan itibaren ABD'de iki yüzden fazla merkez, antikomünist stratejinin taktiklerini oluşturmuş ve Batı Almanya'da da benzer kuruluşların sayısı yaklaşık olarak yüze kadar ulaşmıştır. İngiltere, Fransa, İtalya, Portekiz, İspanya, İsrail, Japonya, Avustralya, Kanada ve Latin Amerika'nın değişik ülkelerinde ve NATO Bloku içindeki SSCB'ye çevre ülkelerde de bu antikomünist kervana dâhil edilebilecek merkezler oluşturulmuştur (Reinhold&Rijenko, 1979, ss. 15, 45). Bu merkezlere ilk önce Türkiye'deki milliyetçi teşekkülleri/akımları, daha sonra da Türkiye'de kurulan Komünizmle Mücadele Derneklerini de rahatlıkla ekleyebiliriz.

Genellikle antikomünizmden sadece tek bir çeşidi varmış gibi bahsederiz. Ancak antikomünizmin gerçekte çok çeşidi vardır ve yaygın bir çerçeve içinde ayırıcı konumlara ve vurgulara dikkat etmek faydalı olabilir. Çokça farklı ifadeler barındırmasına rağmen, musibetin cisimleşmiş hali, şeytanın izi, insan ruhunun en karanlık ve en uğursuz üretimi, uygarlaşmanın, aydınlanmanın ve beşerî şeylerin inkârı olarak görülüp şiddetle reddedilen komünizme dair sergilenen bir tavır olan antikomünizm bütün komünizm karşıtlıklarında ortaklık gösterir. Aşırı ahlaki tavırlar, sıklıkla da kuvvetli dini çağrışımlarla dillendirilen antikomünizm, yeryüzünde şeytanın vücut bulmuş hali olarak Sovyetler Birliği'ni işaret eder (Miliband&Liebman, 1984, ss. 17). Bu anlamda antikomünist propaganda siyasi, dini, ahlaki ve beşerî korkuları harekete geçirmeyi amaçlayan siyasal bir tepki ve saldırı ideolojisidir. Antikomünizm eleştirisi olarak kaleme aldıkları çalışmalarında Girginov ve Mshvenieradze, antikomünizmin birbiri ile iç içe geçen üç temel özelliği olduğunu özetle şöyle ifade ederler:

İlk olarak, *uygulanmalı siyasal etkinlik biçimindeki antikomünizm* vardır. Bu tür antikomünizm gerek iç, gerekse dış devlet politikası biçimini alır ve tekelci burjuvazinin parasal desteğiyle sayısız profesyonel antikomünist örgüte, belli komünist partiler içindeki oportünist gruplara, reformculara ve sağ-kanat sosyal demokratlara dayanır. İkinci olarak, "burjuva ideolojisinin ağır bastığı ve bilimsel olarak

antikomünizmin üretilerek dolaşımında tutulduğu ideolojik ve kuramsal etkinlikler biçiminde antikomünizm vardır. Son olarak da, kitlelerin bilincine işlemiş, emperyalistlerin propagandalarıyla geniş kitleler arasında yayılmış ve yerleşmiş toplumsal önyargılara ve özel mülkiyet ilişkilerinin ağırlığına dayanarak varlığını sürdüren antikomünizm” vardır (1978, ss. 61-62).

Antikomünizmin özü tarihin bütün evrelerinde aynı kalmasına rağmen, biçimleri değişebilir. Antikomünizmin tarihine bakıldığında üç temel evre göze çarpar: Birinci evreyi, temelini *anti-Marksçılığın* oluşturduğu ve 1917 Rus Bolşevik devrimine verilen tepkiler oluşturur. İkinci evreyi Hitler Almanya’sı ve Mussolini İtalya’sındaki *faşizm temelli özgürlük karşıtı her türlü zulümler* oluştururken üçüncü evreyi ise II. Dünya Savaşı’ndan sonra ortaya çıkan ve tüm dünyayı dalga dalga saran *Soğuk Savaş dönemi antikomünizm* oluşturur (Reinhold&Rijkeno, 1979, ss. 7-9).

Antikomünizm sayesinde, Soğuk Savaş’la birlikte hem ABD’de hem de Türkiye’de düşünsel, siyasal ve toplumsal hayatın özgürlüğü üzerinde histeri boyutlarına varan ağır bir baskı oluşturulmaya başlanmıştır. Bu histeri çoğunlukla realiteden kopuk bir biçimde, her türden aykırı bulunan fikri/fiili gayrimeşru ilan etmemin bir yöntemi haline dönüşmüş ve çok boyutlu bir kampanya halinde yürütülmüştür. Antikomünizmin basit tepkisel fikir ögesi olmaktan ziyade, çok boyutlu bir hareket olmasını sağlayan bu kampanya, tarihsel ve yapısal köklerine rağmen 1940’ların ikinci yarısına kadar sistemli bir hareket olmamıştır. Özellikle bu tarihlerden itibaren, başta ABD ve onun etkisinde olan ülkelerde ve bu arada Türkiye’de antikomünizm, ülke içinde ve dışında ortak bir düşmanın yaratılmasını sağlamıştır. Türkiye’de komünizmin Rusya gibi dış bir güçle ilişkilendirilmesi, komünizmle mücadeleyi bir “ulusal politika”ya dönüştürmüştür (Örnek, 2015, ss. 63-64) ve aktörleri zaman içinde değişse bile ülke siyasetini günümüzde dahi etkilemeye devam edecek kolektif bilinçaltını besleyen bir güce ulaşmıştır. Dolayısıyla antikomünizm, toplumun komünizm aleyhinde yönlendirilmesi amacıyla üretilen salt “akademik bilgiler” (Reinhold&Rijkeno, 1979, ss. 309-310) yığını değildir. O aynı zamanda kitleliliği ve sıradanlığı olan yaygın bir biçime, psiko-sosyal köklere, toplumsal yaşamın çeşitli alanlarının bu yönde sosyalizasyonuna, toplumsal yaşamın temel karakteristiklerine, sorunlara ve toplumun algısını biçimlendiren temel ön yargı kalıplarının bu yönde biçimlendirilmesine dek uzanır.

Bir toplumda antikomünizmin mayalanmasında ve uygulanabilmesinde, ilgili toplumun ve insanların sahip olması gereken temel eğilimler ve özellikler neler olmalıdır? Bu soruya, bir toplumda antikomünizmin yayılmasında ve

insanları etkilemesinde özellikle o toplumu oluşturan kesimlerin büyük kısmının geleneksel dünyaya yaslanması ve yaşananlardan rahatsızlık duyacak kadar muhafazakâr duyarlılıklara sahip olması oldukça önemli bir faktör sayılabilir, biçiminde bir cevap verilebilir. Aynı zamanda bu cevaba, bu kesimlerin bir gücenmişlik hafızasına sahip olmalarını ve histerik bir bilinç haliyle komploculuğa ve faşizm gibi uç politik eğilimlere meyyal ideolojik ve psikolojik bir havadan etkilenmelerinin yüksekliğini de eklemek gerekir. Yukarıdaki soruya verdiğim cevaplar ışığında, sonraki sayfalarda nedenlerini de vermeye çalışacağım üzere, Türk toplumunda antikomünizmin kendine rahatlıkla yer bulduğunu söyleyebilirim. Bu anlamda Türkiye'deki siyasal bir tavır olan antikomünizm, derinlikli bir ideolojik aygıttır. Bu ideolojinin üretildiği mecralar başta din, aile, eğitim, basın, siyasal ve sendikal yapılar olduğu için antikomünizmi Althusser'in belirttiği haliyle "devletin ideolojik aygıtları"ndan (Althusser, 1994, ss. 32-35) biri olarak tanımlayabiliriz. Bu bağlamda Türkiye'de 1950, 1956 ve 1963'te kurulan Komünizmle Mücadele Dernekleri de (Meşe, 2016) toplumda belirli ideolojik işlevleri yerine getiren diğer kurumlar gibi (din, aile, hukuk, siyaset, eğitim, kültür vb.) devletin ideolojik aygıtları olarak üzerlerine düşen işlevleri yerine getirmişlerdir.

Bir Kavramın Evrimi: Moskof'tan Antikomünizme

Antikomünizm, düşünsel anlamda katı ama buna rağmen kendini sürekli olarak güncelleyen amorf siyasal bir tavidir ve sosyo-politik köklerinde politik korku yatar. Politik korku ile bir toplumun güvenliğine veya iyi olma haline yönelik tehditler (örneğin suç, komünizm veya terörizm korkusu gibi) karşısında, insanlardaki müşterek kaygılar kullanılarak siyasal özneler iktidar tarafından sindirilir ve biçimlendirilir. Bu politik korku, çoğunlukla aklın varlığını engellemeyi beraberinde getirir ve insanları, tercihleri ve sonuçları hakkında düşünmekten alıkoyarken sadece güdülerini değil aynı zamanda, akli da istenilen yönde kullanır (Robin, 2003, s. 63). Politik liderler ve kanaat önderleri bu korku ile baskı ve şiddet araçlarını yaratırken, onu akla ve aklın araçlarının yardımına başvurarak yaparlar (Robin, 2003, ss. 64-65). Konumuz bağlamında politik korku, aklın olası bütün kullanımlarını içeren ideolojik bir içeriğe sahip olduğu için, insanları bu yönde siyasallaştırır. Bu tür bir siyasallaşma, Türkiye'de komünizmle mücadele sürecini biçimlendiren bütün korkuların ideolojik aygıt gibi işletilmesini ve ülkedeki antikomünizmin biçimlenmesini sağlamıştır. Bu yüzden Türkiye'de

üretilen bütün antikomünist söylem özü itibari ile politik korku, düşman imgesi vb. gibi toplumsal tahayyülün bütün imkânlarını seferber etmiştir.

Antikomünizm sürecinde üretilen söylemin amacı, tek parti yönetiminin hedeflerinin dışında, yani Kemalizm'in laik, seküler ve modern bir toplum inşa girişimleri karşısında, ona alternatif sağ bir siyasi sosyalleşme inşasıdır. Bu anlamda antikomünizm, Türk toplumunun sahip olduğu varsayılan temel değerlerin/hassasiyetlerin komünist bir toplumda yaşanamayacağına dair bir “korku kültürü” yaratarak işletilen anti-Kemalist bir siyasallaşma söylemidir. Çünkü korkunun, insanın zihnini içinde yaşanan zamana yoğunlaştırmasını sağlayan bir mekanizma gibi işlediğinden dolayı gerçekliğinin olup olmaması sorgulanmaz. Bu “korku icadı” ile siyasal kültürde itaati, uyumu ve oluşmuş olan veya oluşması muhtemel ittifakın sürekliliği ve toplumsal kontrolü sağlanmış olur (Furedi, 2001, s. 8; Kerestecioğlu, 2012, ss. 29-31). Türkiye'deki antikomünizmin kök salması sürecinde bu korku, Kemalist politikaların komünizme kapı aralar nitelikte algılanması yönünde bir işleve sahip olmuştur. Bu algılama biçimi, genel olarak Türk Sağ'ında ve özellikle de muhafazakâr ve İslamcı söylemlerde daha belirgindir. Ancak bu tür bir siyasallaşma tek başına antikomünizme indirgenmemekle birlikte, yaşamlarının belirleyici bir kısmını tek Parti döneminde yaşayan dindar, milliyetçi ve muhafazakâr nesillerin Kemalizme karşı alternatif var olma biçimlerinden biri olmuştur.

İnsan, yaşamını kurarken ve kurgularken genel olarak hazır bulduğu, kimi zaman ise kendi ürettiği imgeleri kullanır. İmgeler, şeyleri temsil etmekten daha fazlasını yapma kapasitesine sahip olduklarından dolayı bireylere anlam yaratma imkânını da verirler (Cohen, 1999, ss. 11-12). İnsanın bu anlam yaratma kapasitesi, içinde olunan toplumun nesne, olay ve olgulara dair temel referans çerçevesi tarafından sınırlanır ve insanların kendi topluluklarına dair bilincini ve duyarlılığını oluşturur (Cohen, 1999, s. 54). Bu haliyle imgeler, bireyin ait olduğu topluluk değerlerini taşıyacak ve koruyacak biçimde bir siyasallaşma yaşamasında da aktiftirler. Bu siyasallaşma düşman imgesi ile ete kemiğe bürünür. Toplumun kendini korumasında işlevsel olan en önemli imge ise “günah keçisi” bulmak, yani bir “düşman” imgesi üretmektir. Her toplum, kıt kaynaklar için rekabete girmek ve periyodik olarak bir davada ortak bir “düşmana” karşı birleşmek eğilimine sahip olduğu için, genellikle “ulusal güvenlik” bahanesiyle cadı avı, yabancı düşmanlığı, antisemitizm gibi fenomenleri bu imge yoluyla harekete geçirir. Bu tür siyasal ve toplumsal ötekileştirme stratejilerinin üzerinde

işlediği fantezi siyasi topluluğu ve toy gençliği yozlaştıran, ekonomiyi kemiren, huzurbozan, genel ahlakı tahrip eden ve halkın dışında/içinde olan şeytani bir düşmandır (Kearney, 2012, ss. 55-56). “Düşman” imgesi yani “günah keçisi”, genellikle siyasi, sosyal ve ekonomik güvensizlik dönemleri ile çakıştığı zaman bu korku nesnelere, bireyi aktif ve şiddet yüklü bir reaksiyonerliğe yönlendirebilir. Toplumsal huzursuzluğun arttığı dönemlerde güçlenen düşman imgesi/günah keçisi arayışı (Gruen, 2007, s. 35; Girard, 2005, ss. 34-35) beraberinde “gammazlama” ilkesini getirir: Suçlu, ötekidir/düşmandır. Ancak bu imge, düşmanın kendisi değil, düşmana dair üretilen bir imgedir ve bu imgenin toplumsal gerçekliği, onu üretenden ve dolaşıma sokandan daha fazlasını etkiler. Bu anlamda antikomünizmin Türkiye’deki seyrinde oldukça etkin olan, failinin/faillerinin dışarıda komünist Rusya, içeride ise komünistler olduğu yönünde işletilen günah keçisi arayışı ile oluşan “Moskof” imgesi, bir düşman imgesidir ve antikomünist söylemin can suyudur. “Moskof” imgesinin oluşumunu, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ve sonrasında yaşananların etkisiyle (Karpaz, 2004, ss. 265-280; Shaw&Shaw, 2000, ss. 229-239) Rusya’nın ve Moskof’un olumsuz bir biçimde Türk toplumunun hafızasında yer etmesinde bulabiliriz.¹ Bu anlamda “Moskof” imgesi, Türk edebiyatında kendine çokça yer bulmuştur (Sançar, 1966, ss. 67-70).² “Düşman” olarak kurgulanan “Moskof” imgesinin siyasallaşma işlevi görmesinin en tipik, ama aynı zamanda en “sert” örneğini Süleyman Nazif’in “Rus Kimdir, Moskof Nedir?” adlı yazısında bulabiliriz:

Moskof’un barışı aldatıcı, susması kuduz, yaltaklanması hain, yardımı ihanet doludur. Ey Türk oğlu!.. Sana damarlarındaki kanı hediye edenler, kanlarının son damlalarını Moskof savaşlarında döktüler. Sen bugün, yarın ne olursan ol, fakat unutma ki o şehitlerin ebedi bir yetimisin!.. *Bu din, bu devlet, bu vatan gibi, bu gayiz, bu kin, bu intikam da onların sana mübarek bir mirasıdır!* Dünyada bir Rusya ve bir Rus kaldıkça bu hakkına ve bu vazifene hürmet et: *Hakkın öldürmek, vazifen, gerekirse hemen ölmektir, Türk oğlu!..* (Nazif, 1951, s. 9)

Nazif’in bahsettiği bu yetimliğe sebep olan Rus’a karşı duyulan “gayiz”, “kin” ve “intikam” “mübarek bir miras” olarak gelecek nesillere aktarılmıştır. Bu

1 Mehmed Arif Bey (1973), Mısıroğlu (1992), Vakkasoğlu (1983), Sançar (1995, ss. 47-48), Kısakürek (2007).

2 Bu yansımaları şairlerin dizelerinde görebiliriz: “Vatan evladına Moskof gibi rahmetmediler!” (Namiç Kemal); “Moskof ülkesi viran olacak” (Ziya Gökalp); “Her Moskof’un göğsünde vahşi hürs, kin, intikam” (Mehmet Emin Yurdakul); “Rus’un adı her geçende/ Gözlerime kan görünür” (H. Nihal Atsız) ve “Sıkılan yumruğumu/ çözmeyin, çözmeyin yalvarırım/ bırakın öyle kalsın/lazım olur bakarsın/ mezarımdan çıkar da/ Moskof’u yumruklarım”(Refet Körküklü).

“mübarek miras”ın önemli işlevlerinin başında toplumu bir otorite etrafında merkezileştirmeye yardım etmesi gelir (Öztañ, 2011, ss. 81-86). Bu imgenin en canlı tasvirini, Türk Sağ’ını ve özellikle de 1950 sonrası İslamcılığı, günümüze dahi etkilemeye devam eden Necip Fazıl Kısakürek *Moskof* adlı eserinde aşağıdaki gibi yapmıştır:

Maddeler ve manalar, insanlar ve davalar arasında olduğu gibi, *toplumlar ve milletler arasındaki zıtlığa, buz dağı ve yanardağ derecesinde en iyi örnek, Moskof’la Türk... Tarih böyle bir zıtlığı hiçbir milletle hiçbir toplum arasında ve hiçbir zaman ve mekânda kaydetmedi. (...)* Evet, doğrudan doğruya birbirinin vücut hikmetine düşman olmaktan gelen böyle bir zıddiyet münafereci, tarihte tektir; ve sadece Türk’le Moskof’a hastır. Onun içindir ki, bütün bu incelikleri düşünmeden sezen halkımızın dilinde *Moskof*, sade “*Moskof*” değil, “*Moskof Gâvuru*”dur. *Türk, çiğirinin ta içinden gelen bir havayla ve dişlerini gıcırdatarak “Moskof Gâvuru” derken, olanca dayanağını Müslümanlıkta bulur. ...* (Kısakürek, 2007a, ss. 5-6)

“Moskof”un, dinin muarızı olarak İslamî referanslarla dolaşımda tutulmasında, toplumsal bütünün sosyolojik işleyişi de önemlidir. Birey, içinde bulunduğu grubun dilindeki belli sözcükleri ve onların anlam repertuarını hazır bulduğu için o zamana kadar nesnelere grup ya da birey tarafından hangi bağlamda idrak edildiğini de bilir (Mannheim, 2002, s. 27). Bu yüzden “Moskof” imgesinin çok açık karşılığı dönemin bütün milliyetçi-mukaddesatçı tahayyülünde “komünizm”dir. Hüseyin Nihal Atsız’ın yazıları bu eşitlemenin tipik örneklerinin başında gelir. Atsız, “Komünizm, ruh ve seciye bakımından soy-suzlaşmış binlerce casusu bulunan bir Moskof emperyalizmidir.” (Atsız, 2003, s. 61) diyerek Türkiye’deki ortalama zihniyet örgütlenişinde “Moskoflukla” komünizmi eşitle ve komünizm taraftarlığını “vatan hainliği” olarak görür ve “yok edilmelerinin şart” olduğunu bir gereklilik olarak belirtir (Atsız, 2003, ss. 105-106; Merdivenci, 1952, s. 5).

Komünizme dair algılanan muhayyel tehlikenin “somut”, kolektif hafızaya atıf yapılarak algılanmakta ve yürütülecek mücadele haklılığını geçmişten alarak içinde olunan zamana transfer edilmesine ilaveten 1920’lerden itibaren Türkiye-Rusya ilişkilerinin dalgalı seyri ve toplumda artan komünizm referanslı/esintili fikirlerin varlığı “Moskof” imgesinin antikomünizme doğru evrilmesini beraberinde getirmiştir. “Moskof” imgesi, içselleştirenler tarafından “insanın ulvilliğini, ölümsüzlük cehdini kırıcı, tıkcayıcı, boğucu ve toprağa gömücü” olarak görülmekte ve komünizm, bu mirasla birleşince, “âdemin, yokluğun, hiçliğin, sıfırın sistemi” olarak tanımlanmaktadır (Kısakürek, 2007b, s. 103). Bu yüzden de

milliyetçiliğe, Türkçülüğe ve İslamiyet'e muarız ideolojilerin başında ilmi sosyalizm denilen, Marksist sosyalizm, diğer adı ile komünizm gelmektedir.

Antikomünist içselleştirme sürecinde, komünizmi savunduğu düşünülenler, oldukça negatif bir biçimde, ahlak ve namus vurgusu temelinde yani “Moskof” imgesinin çağrıştırdığı tüm “kötülüklerin” (ahlaksızlık, dinsizlik, sapkınlık, din, millet, bayrak, gelenek, aile, ordu, servet düşmanlığı vs.) kaynağı ve “Rus emrinde hareket eden”, nihayetinde “Rus emperyalizminin değirmenine su taşıyan”, “satılmışlar”, “ajanlar”, “yardakçılar”, “gafil hizmetkârlar” en hafifinden ise “kandırılmışlar” olarak tanımlanmışlar ve damgalanmışlardır (Öztan, 2011, s. 91; Taşkın, 2003, s. 631). Bu durumun bir örneğini, kendisini “komünizmle mücadele mücahidi” olarak gören Peyami Safa, şöyle sıralamıştır: “Allah’a inanmaz, millete ve değerine inanmaz, geçmiş düşmanıdır, bugün ki hür dünya rejimlerini gerici bulurlar, tarafgirdirler, özeleştiriden yoksundurlar, sahte peygamberleri vardır ve Sovyet sempatanıdır” (Safa, 1979, ss. 87-89). Buna ek olarak, konu hakkında, nobran cinsel imalarla yüklü ve oldukça patolojik olarak nitelendirilebilecek bir tanımlamanın sahibi ise Osman Yüksel Serdengeçti’dir. 1950 öncesi yıllarda gençliğini yaşayan ve milliyetçilik ve İslamcılığın bütün unsurlarını bil kuvve olarak bünyesinde taşıyan Serdengeçti, konuya dair nobran ve patolojik algı halinin müstesna hali “*İntikam*” adlı şiirine şu şekilde yansımıştır:

Dedelerimden kalma intikam var kanımda,
Geçmişini ... Bulgar'ın Moskof'un da,
Bir domuz görmüş gibi ayaklanır hislerim
Alçakların sesini dinlerken mikrofonda ...
O kadar gururlanma, o kadar mağrur olma
Daha dün kölemizdin, mahvolmuştun Purut'ta.
Yalnız şunu isterim, yalnız şunu hatırla;
Yatmıştı Katerina Baltacının koynunda ...

(Serdengeçti, 2008b, s. 278).

Türk siyasetini biçimlendirmiş olan antikomünizm, dini ve milli hassasiyetleri yüksek olan bireylerde ve çevrelerde, kadim Çarlık/Rusluk/Moskofluk algısının şekil değiştirmiş, içerikçe zenginleşmiş ve güncellenmiş bir versiyonu (Gürkan, 2011, s. 88) olduğu için, “Moskof düşmanlığı” ile sosyalleşen gençlerin Soğuk Savaş döneminde, antikomünist bir siyasallıkta bulunmaları (Taşkın, 2007, s. 68) sosyolojik olarak anlaşılır bir durumdur. İç ve dış siyasi basıncın etkileri göz ardı edilmeden, toplumdaki “Moskof” imgesinin, özellikle Türk

Sağ'ının siyasal tahayyülünde antikomünizme doğru evrilmiş olması, siyasal yaşamda ideolojik hasımları yok etme amaçlı olarak her türden kullanımlara sonuna kadar açık bir nefret söyleminin omurgasını oluşturmuştur.

Tanıl Bora, Türk Sağ'ını oluşturan “milliyetçilik, muhafazakârlık, İslamcılığı sağ gövdenin birbiriyle uyumlu organları olarak” kabul eder ve bunları “pozisyonlar olmaktan ziyade ‘haller’ olarak yani fizikteki ‘maddenin halleri’ gibi: katı, sıvı, gaz” (Bora, 2003, ss.7-8) olarak analiz etmesiyle konuyu açıklamaya çalışır. Bu çözümleme bağlamında, Türk Sağ'ının dönemlere ve aktörlere göre değişse bile, öz yapısının antikomünizm olduğunu söylemek mümkündür. Antikomünist süreçte milliyetçiler Türklüğü ve milli olanı koruma ve yüceltme refleksini işletmiş; İslamcılar, dini hayatın tamamı gören bir fundamentalizmle dindarlığı mobilize etmişler; muhafazakârlar da her ikisinin antikomünist ve seküler olmayan mayasını üreterek, toplumdaki ortalama insanın muhayyilesini, geleneksel olanı ulvileştirecek bir formatta inşa etmişlerdir. Dolayısıyla Türk Sağının bütün hallerinde ortak olan antikomünizm, toplumu sağcılaştırmaya dönük bir işleve sahip olduğundan dolayı, bugün bile sağ siyaseti anlamak için önemli anahtar kavramlardan biri olarak kabul edilmelidir.

Antikomünizmde Anti-Kemalist Hınç

Türkiye Cumhuriyeti, İmparatorluk'tan miras aldığı Batılılaşma çabalarını tamamlamayı hedef olarak önüne koymuş ve bu yolda gerekli inkılapları yapmaya çalışmıştır. Konumuz açısından dinin bu toplumda kapladığı yeri anlayamamasının sonucunda bir yabancılaşma ideolojisi olarak kalmış olan Kemalizm, toplumda tek parti dönemi boyunca bir ölçüde, “disfunctional” yani ters fonksiyonu olan bir rol oynamıştır (Mardin, 2005: 76; Yücekök, 1997, s. 29). Hila-fetin ilgası ve Şeriat mahkemelerinin kaldırılması (1924), Tekke ve Zaviyelerin kapatılması (1925), dinin anayasadan çıkarılması (1928), ezanın (1928) ve ibadetin Türkçeleştirilmesi (1932) ve bu arada Menemen Olayı'na (1930) verilen sert tepkiler gibi radikal laiklik uygulamaları (Jäschke, 1972; Kara, 2003; Azak, 2010, ss. 183-204) Kemalizm'in dindar, milliyetçi ve muhafazakâr çevrelerde oldukça negatif bir biçimde biraz da hınçla algılanmasını beraberinde getirmiştir. Örneğin o dönemlerde gençliğini yaşayan ve inkılap uygulamalarını şiddetle eleştiren Osman Yüksel Serdengeçti, inkılapları yapanları, “sahte inkılapçılar” ve “neslimizi mahvedenler” olarak görmüş ve bu konuda duyduğu

anti-laik ve muhafazakâr hoşnutsuzluğu dillendirmiştir (Serdengeçti, 2008b, ss. 38, 49). Yine Serdengeçti tek parti dönemini, Batıda modası geçmiş ve genel olarak “dinsiz”, “Allahsız”, “ateist”, “natüralist felsefeleri” sanat ve topluma dair nesli mahvedici fikirleri ülkeye getirmekle suçlamıştır (Serdengeçti, 2008b, ss. 34-35). İslamcılığın tarihinde hatırlı bir yerde duran Eşref Edip de tek parti dönemini sert bir biçimde şöyle eleştirir: “Halkçılar, İttihatçılardan devraldıkları sapık, bozguncu zihniyeti bütün hızıyla yürüttüler.(...) Mukaddesatına (kutsal değerlerine) hücum ettiler. Din müesseselerini kapattılar, mekteplerden din derslerini kaldırdılar. Allah, Peygamber tanımayan derbeder (başıboş, serseri) bir nesil yetiştirdiler” (Edip, 2012, ss. 42-43).

Tek parti dönemine has uygulamalardan biri olan İstiklal Mahkemeleri’nde yargılanmış olan Eşref Edip, o dönemleri anlattığı hatıratında, bu durumu onaylayıcı bilgiler aktarırken, İstiklal Mahkemeleri’ni “yakın tarihin kara sayfaları” (Edip, 2002, ss. 75, 150) olarak nitelendirmiştir. İslamcılığın “üstad”ı olan Necip Fazıl Kısakürek ise, İstiklal Mahkemelerini “laiklik teranesiyle devam eden İslâmı kazıma hareketi” (Kısakürek, 2011, s. 74) olarak tarif ederken İskilipli Atıf Hoca gibi inkılâp mağdurlarını “mazlumluk ve şehitliğin en üst mertebesine” (Kısakürek, 2011, s. 81) yerleştirmiştir. Bu dönemde sahip olduğu dini dünya görüşünü, bir anlamda ideoloji gibi yaşayan toplumun dini önderleri ve şeyhleri, takipçileri ile “kâlb tekkesinde birlikte” olmuşlar (Zarcone, 1993, ss.100-101; Kara, 2008, ss.119-127) ve irşat faaliyetlerini bu “görünmez kolejlerde” sürdürürken, inkılâpçıların öngörmediği farklı ve etkin bir siyasallaşmanın önünü açmışlardır. Bu durumla uyumlu olarak tek parti uygulamalarını, Nurettin Topçu “milli bir irade hareketine” (Topçu, 1999, s. 261) dönüşmediği yönünde eleştirirken, Necip Fazıl da, “komünizm mikrobunun CHP’nin iktidarında yerleştiği” (Kısakürek, 2007b, ss. 92-93) algısını dillendirmiştir. Bu algı/düşünce, antikomünist aydınlarda oldukça belirgindir. Dönemin simalarından olan Eşref Edip, CHP’yi “komünizmin kaynağından ilham almakla” suçlar (Edip, 2012, s. 92; Serdengeçti, 2008a, ss. 81-83). Bu tür bir değerlendirme sonucunda milliyetçi-mukaddesatçı ve İslamcı çevrelerde “kendi vatanında gurbet” (Turan, 1980, ss. 20-21) duygusu ve “Öz yurdunda garipsin, öz vatanında parya!” (Kısakürek, 2012, s. 399) olma algısı bütün suskunluğu ve mazlumluğu ile orantılı bir hınç yaratmıştır. Milliyetçi, muhafazakâr ve dindar anlam dünyasında kendini tanımlayan antikomünist bakiyenin aydınlarında, Max Scheler’in

(2004, s. 7) kullandığı anlamda, belirgin bir anti-Kemalist hınç oluşmuştur.³ Kemalizm'in uygulamaya çalıştığı politikalarla komünizm/sol düşünce arasında kökensel bir bağ olduğu inancı, bu aydınları, laiklik uygulamalarına karşı bir "intikam isteği, nefret, kötü niyetlilik, haset, kara çalma ve değersizleştirici kin" duymaya itmiştir. Tek parti yönetimine karşı duyulan anti-Kemalist hınç, Demokrat Parti'nin (Koçak, 2010) kuruluşuyla birlikte kendine siyasal bir alan bulmaya başlamıştır. Antikomünist çevreler, DP'nin varlık nedenini, CHP yönetimini sona erdirmek ve başka deyişle kendilerine eziyet edenlerden intikam almak olarak yorumlamışlardır (Ahmad, 1995, s. 28; Cem, 1995, ss. 364-368). Bu arada 1944 Milliyetçilik Olayı ve sonrasında yaşananlar, milliyetçi ve Türkçü kesimlerde heroik mağduriyet söyleminin üretilmesine ve özellikle milliyetçilerin antikomünist siyasallaşmasında mümbit bir hafıza oluşturmuş (Bora & Üniv, 2015, s.165) ve bu hafıza, milliyetçi çevrelerin antikomünist reaksiyonelliklerini sürekli olarak beslemiştir.

Toparlarsak, tek parti döneminden itibaren kendine daha çok dindar, milliyetçi ve muhafazakâr çevrelerde dillendirilme imkânı bulan antikomünizm, iktidarın ürettiği politikalara karşı açık bir muhalefet göstermenin imkânsızlığını aşmak için üretilen bir direniş sanatı ve siyasetidir. Açıktan laiklik uygulamalarını eleştirmek yerine, onunla aynı zihniyet dünyasından beslendiği düşünülen komünizm gibi bir siyasi, sosyal ve ekonomik düşünceler bütünü eleştirilmiş ve bu sayede laiklik uygulamalarından hoşnut olmayanlarda milli ve dini duygular dinç kalmıştır. Sonuç olarak tek parti döneminde din, uygulanan laiklik uygulamalarına karşı bir emniyet kemeri işlevi görmüş ve toplumda inkılâp uygulayıcılarının öngördüğünden farklı bir anti-Kemalist ve antikomünist siyasal sosyalleşmenin yaşanmasına neden olmuştur. Bu sosyalleşme sürecinde oluşan anti-Kemalist hınç, milliyetçi-mukaddesatçı söylemin kendini meşrulaştırmasında, yani *mağduriyet hafızası ve söyleminin* üretilmesinde ve tek parti dönemi CHP'sinin suçlamasında oldukça etkili olmuştur. Bu mağduriyeti yaşadığını söyleyenler ve onların yaşayan varisleri, Türkiye'deki antikomünist bakiyenin mirasını kendi ikballeri için kullanmayı hiçbir zaman ihmal etmemişlerdir.

3 Hınç (Ressentiment), zihnin kendi kendini zehirlemesidir; bunun gayet belirgin nedenleri ve sonuçları vardır. Hınç, genelde insan doğasının normal bir bileşeni olan belli duygu durumları ve etkilenimlerin sistematik olarak bastırılması sonucu ortaya çıkan süreğen bir zihinsel durumdur. Bu duyguların bastırılmasıyla belli türden değer yarılmalarına ve buna uygun değer yargılarına kapılma sürekli bir eğilim halini alır. Söz konusu duygu durumları intikam isteği, nefret, kötü niyetlilik, haset, kara çalma dürtüsü ve değersizleştirici kindir.

1945-1960 Arası Antikomünizm

Necip Fazıl, Osman Yüksel ve Eşref Edip gibi İslamcı düşünürlerin CHP'ye yaptıkları komünizm eleştirileri ile paralel bir biçimde, 1945 sonrası CHP bünyesine kattığı Anadoluçu eğilimi olan simalar sayesinde ve çok partili yaşama geçişin getirdiği iç ve dış baskılar gereğince antikomünizmin dillendirildiği mecralardan biri olmuştur. Bu anlamda 1945 sonrası CHP'sinde, antikomünizmin etkisi belirgin bir biçimde görülmeye başlamış ve hükümet, bazı vekiller tarafından takdir edilmiştir (*Tutanak Dergisi*, 1947, ss. 66-76). CHP hükümeti, 1948 yılında sosyalistlere karşı açık bir tavır almış ve meclisteki sağ görüşlü milletvekillerinin de etkisiyle, mecliste bir Komünizmle Mücadele Komisyonu kurulmuştur.⁴ 1950 yılı öncesi oluşan bu antikomünizm bakiyesi, Adnan Menderes'in 29.05.1950 tarihinde açıkladığı hükümet programında "memleket içinde yıkıcı ve aşırı sol cereyanları kökünden temizlemek için icap eden tedbirleri alma" (*TBMM Tutanak Dergisi*, 1950, ss. 30-31) beyanında karşılığını bulmuştur. Yine bu dönemde Adalet Bakanı Halil Özyörük başkanlığında *Komünizmle Mücadele Komisyonu* kurulmuş ve Bakanlık, yapılacak yeni yasal düzenlemelerle "komünistliğin vatana hıyanet" sayılmasının sağlanacağını bildirmiştir (*Milliyet gazetesi*, 12.08.1950). Dönemin Milli Eğitim Bakanı Tevfik İleri de, "branşı dâhilinde komünizmle mücadeleyi vazife sayacağını" (*Zafer gazetesi*, 15.08.1950) dillendirerek DP'nin konuyla ilgili tutumunu ortaya koymuştur. DP Hükümeti'nin antikomünist adımları TBMM çalışmalarına da yansımıştır. 1951 yılında TBMM'de yapılan gizli oturumda bilgisine başvuru edilen Askeri Yargıç Şevki Mutlugil, Türkiye'deki komünist faaliyetler hakkında bilgiler aktarmış ve bu gizli oturumda DP, CHP ve diğer partiler komünizmle mücadelede ortak hareket etmeye karar vermişlerdir (*TBMM Tutanak Dergisi*, 9. Dönem, ss. 5-6).

Ayrıca bu dönemde DP'ye yakınlığıyla bilinen *Vatan Gazetesi*, 1950-1960 arası dönemde, antikomünizm propagandasının seferberliğini yapmıştır. Ayrıca gazete, antikomünist yayın politikasında, açık bir biçimde Amerika ve NATO aleyhtarlığını komünistlik olarak değerlendirmiştir. Öyle ki 1946-1960 arası on beş yıllık dönemde Türkiye'de çıkan *Aile*, *Bütün Dünya*, *Hayat*, *Resimli Hayat* vb. gibi dergilerinde ve dönemin bütün gazetelerinde antikomünist motifler çokça işlenmiştir. Dönemin magazin basınında da, Amerikan kaynaklı yazılar, ABD antikomünizmini okuyucularına, "asık suratlı ve kötü Rus imgesi" adı al-

4 Mecliste kurulan bu komisyon ve komisyonun çalışmaları hakkında herhangi bir kayıt bulunamamıştır.

tında sunulmuştur. Bu dönemde halka ve özellikle kırsal kesime yönelik yayın yapan *Karagöz*, *Koroğlu*, *Körkadı* ve *Kelkahya* gibi gazete/dergilerde de negatif Rus algısına, “salak” ve “sapık” komünist algısı da eklenmiştir (Gök, 2003, ss. 64-72; Koçak, 2010, s. 20; Çağlar, 2008, s. 68 vd.; Yıldırım, 2002, ss. 217-218; Yıldırım, 2012, ss. 59-69).

DP'nin kuruluşu ile birlikte anti-Kemalist hincin duyulduğu çevreler de kendini daha çok antikomünizm aracılığıyla ifade etme imkânı bulmuştur. Rus tehdidi ve ABD politikalarının iç siyasetteki etkisi olan antikomünizm “vatan hainliği”, “komünistler”, “masonlar” ve Siyonistler” gibi kavramların dolaşımında tutulması ve bunların anti-İslam (Ahmad, 1996, s. 375) ve anti-Türk olarak görülmesi 1950'ler Türkiyesinin genel özelliğidir. Bu dönemden itibaren işlerlikte tutulan antikomünist vokabüler hem devlet katında hem de gündelik yaşamda bir toplumsal kontrol mekanizması (Yıldırım, 2012, ss. 47-48) olarak kullanılmış ve kullananları muteberleştirmiştir. Türkiye’de resmi çevrelerin adeta kutsal ilan ettiği, partiler ve hükümetler üstü görülen anti-Sovyetizm ve antikomünizm hem devlet katında hem de milliyetçi muhafazakâr çevrelerde örgütlenmiş ve bu durumdan dönemin siyasal partileri faydalanmışlardır (Örnek, 2015, ss. 28-30). Dolayısıyla komünizm ve onunla mücadele etme noktasında, kimi suçlamalar olsa bile CHP ve DP hükümetlerinin ortak hareket ettiklerini söyleyebiliriz. Bu partiler konuyu partiler üstü bir mesele olarak görmüş, ülkedeki antikomünizmin yerli karakteri gereğince “devlet refleksi” ile hareket etmişler ve böylece siyasal ikballerini 1950'lere dek oluşan antikomünist reaksiyondan devşirmekte görmüşlerdir.

Başta DP'nin ve CHP'nin konuya bakışlarındaki ortaklığa uygun biçimde Türk Sağı'nı oluşturan çevrelerde antikomünist cepheler oluşmaya başlamıştır. Örneğin 1950 yılında milliyetçi teşekküller, komünizme karşı mücadele amacıyla Milliyetçiler Federasyonu'nu Bekir Berk başkanlığında kurmuşlardır (*Milliyet* gazetesi, 20.05.1950). Federasyon 1951'deki ilk kurultayında, federasyonu oluşturan derneklerin birleşme kararı almasıyla Türk Milliyetçiler Derneği kurulmuştur. Bu dönemde DP'nin CHP tarafından, gericiliğin ve irticanın önünü açmakla suçlanmaya başlaması üzerine *Büyük Doğu*, *Sebilürreşad* ve *İslamîyet* gibi İslamcı yayınlara karşı davalar açılmış, İslam Partisi kapatılmıştır. Gazeteci Ahmet Emin Yalman'a Malatya'da yapılan suikast girişimi sonucunda Necip Fazıl Kısakürek ve Osman Yüksel Serdengeçti hapis cezası almış ve suikastla ilişkilendirilen Türk Milliyetçiler Derneği, 04.04.1953 tarihinde kapatılmıştır (Kılıç, 2016, s. 123 vd.; *Milliyet* gazetesi, 19.04.1953). Nurettin Topçu, Ali Fuad Başgil

ve Münevver Ayaşlı gibi aydınlar derneğin kapatılmasını eleştirmişlerdir (Topçu, 1992, ss. 203-205; Başgil, 2006, ss. 94-95; Ayaşlı, 1966, ss. 113-114). Yine aynı amaçlara sahip olan Milliyetçiler Derneği 1954 tarihinde kurulmuştur (Darendelioğlu, 1975, s. 306). Bu arada milliyetçi-muhafazakârlığın “çatı örgütlerinden biri olma” (Bora & Ünüvar, 2015, s. 166) amacını hayata geçirmek için adı aynı kuruluş tarihleri farklı üç defa Komünizmle Mücadele Derneği kurulmuştur.

1960 Öncesi İslamcı Dergilerde Antikomünizm

Tek parti döneminde dini yayınların azlığı DP'nin kuruluşu ile iyileşmeye başlamıştır (Başgil, 2003, s. 198; Koçak, 2011, ss. 72-86; Kara, 2003, ss. 211-212). 1947'den sonra yayınlanan dini dergilerin en önemlileri *İrşâd*, *Doğan Güneş*, *Ehl-i Sünnet*, *Doğru Yol*, *Hakka Doğru*, *İslâmiyet*, *Selamet*, *Sebilürreşad*, *İslam Dünyası* vb. sayılabilir. Dönemin dergi ve kitaplarında komünizmle mücadele ele alınmış ve bu mücadelede dine ve özellikle de İslam'a biçilen rol sürekli olarak vurgulanmıştır (Tunaya, 2003, s. 184). Bu konuda Ticanilerin lideri olan Kemal Pilavoğlu'nun görüşleri tipik bir örnek oluşturur. Komünizmle mücadeleyi, “dini ve insani bir borç” (Pilavoğlu, 1949, s. 1) olarak gören Kemal Pilavoğlu konu hakkında: “Komünistliği (...) Bolşevikliği yıkacak atom kuvveti değil, DİN ve MİLLET kuvvetidir.” (Pilavoğlu, 1949, s. 33) diyerek dine ve milliyetçiliğe komünizmle mücadelede önemli bir rol verir. Dinin komünizme karşı önemli bir “panzehir” ve “vazgeçilmez bir mücadele aracı” olduğunu, dönemin dini içerikli bir dergisi olan *Selamet*'te de görmek mümkündür. Derginin 34. sayısında yer alan ve yazarı belli olmayan bir yazıda, komünizmin din ve milliyeti yıkmayı amaçladığı ancak dinin, “komünizme karşı gösterilen mukavemet kaynaklarının en mühimlerinden biri” ve “milliyeti destekleyen ve koruyan en kudretli amil gücü”ne (Selamet, 1948, s. 3) sahip olduğu vurgulanmıştır. Şimdi antikomünizmin İslamî neşriyattaki görünümünü sadece *Büyük Doğu*, *Sebilürreşad* ve *Serdengeçti* dergileri özelinde ele alabiliriz.

Büyük Doğu Dergisi'nde Antikomünist Esintiler

İslamcılığın Türkiye'deki seyri açısından *Büyük Doğu* dergisi, 1943-1978 yılları arasında, Necip Fazıl Kısakürek'in değişik evrelerde yayınladığı fikri, edebi, siyasi ve dini içerikli bir dergi olmanın dışında bir okuldur (Subaşı, 2004, ss.

224-225). *Büyük Doğu* dergisindeki antikomünist esintilerden örnekleri Soğuk Savaş dönemi ile başlatabiliriz. Dergi, “Türklerin baştanbaşa (komünist) olması”nın imkânsızlığını söyleyenleri “ hikmetfuruşluk” olarak niteler (Hadiselerin muhasebesi, 1946a, s. 9.). Yine *Büyük Doğu*’cu antikomünizmin “Moskof” geçmişini vurgulayan bir yazıda, Rusya’nın geçmişte kazandığı bir savaşın galibiyetini “Rus dilberi Çarıçe Katerina’ın maharetinde” (Şakir, 1946, s. 14) görürken, bir sonraki sayıda “Amerikan Ordusuna” methiyeler dizilir (*Büyük Doğu*, 13, 1946, s. 7). SSCB’nin yürüttüğü politikalar “hayâsızlık haddini aşan” uygulamalar olarak görülür (Hadiselerin muhasebesi, 1946b, s. 9). *Büyük Doğu*’nun her sayısında, ülkede artan “komünizan” faaliyetlerin yeterince sorgulanmadığına ve gerekli tahkikatların yapılmadığına dair bir hayal kırıklığının ve serzenişin dile getirilişini görmek mümkündür. Bu konudaki serzenişin bir örneğini aşağıdaki satırlardan okuyalım: “Komünizma günden güne azıyor ve her şeyi göze almış gibi görünüyor! Bu konuda tek ciddi ve haysiyetli devlet reaksiyonu, komünist kokulu her ferdi ve her tecelliye, bit öldürür gibi imha etmektir” (*Büyük Doğu*, 1950, 25, s. 16).

Bu antikomünist uyarı ve tehditten sonra derginin bir sonraki sayısında, Tanzimat’tan beridir Paris’e giden gençlerin ve insanların niçin ve nasıl komünist olduklarına dair bilgiler verilirken, Paris “ruh yiyen canavar” olarak tarif edilir (Sılay, 1950, ss. 15-16). Bu tarif, modernleşme tarihinin örtük bir yergisini içinde barındırır. Bu yergi, kaynağını Türk tipi antikomünizmin uygulanmakta olan modernleşmeye bakışında bulur. Bu anlamda Türkiye’deki antikomünizmin epistemisinin büyük oranda anti-modern olduğunu söyleyebiliriz.

Türk Sağ’ında her dem taze ve diri olan CHP ve komünizm yakınlığına/ aynılığına yönelik hâkim algıyı imdada çağırın ve din eğitiminin zaruretini vurgulayan bir yazıda, “Biz zavallı, mahcup, dilsiz ve aciz iman ehlinin kemiyeti 18 milyonuz” dedikten sonra geriye kalan 2 milyonun kendilerini “Masonuz, Yahudiyiz, komünistiz, züppeyiz, şahsiyetsiziz, inkılâpçiyiz, C. H. P.’yiz” biçiminde tanımladıklarını belirtmiştir. Bu suçlamaları yaparlarken, sahip oldukları anti-Kemalist hıncı örtmek için kendilerini demokrasi isteklisi olarak şöyle tanımlarlar: “İstedığımız sadece demokrasya mevhumunun ilk ve temel kaidesine uyulmasıdır.” (Aktürk, 1950, s. 9). Bu naif istekle, nobran vevulger bir antikomünizm, CHP ve uygulamaları hatırlatılarak yeniden üretilmektedir. Yine aynı minvalden CHP eleştirisini göreceğimiz ve komünizmle mücadelede dine vazgeçilmez önem veren bir metinde şu ifadeleri bulabiliriz:

Komünistliğe karşı ceza kanununun hükümleri, bomba ve silah kuvvetleri hep ikinci derecede kalan müeyyidelerdir. Kat'i müeyyide din ve imandır. Bu sapık ve soysuz gençlerin kötü hareketlerinin sorumlusu kendileri değildir. Hakiki mes'uller, ahlak ve hayâya karşı 27 yıl zehirli oklarını fırlatan şefler ve onların açtıkları karanlık yola, inandıklarından değil, göze girerek mevki kapmak için girenlerdir. (Ogan, 1951, s. 6)

Yine *Büyük Doğu*'da Necip Fazıl, Dedektif X Bir adıyla "C.H.P.nin sezdirmeksizin, Komünizma cereyanlarını koruduğu o derece aşikârdır." (Dedektif X Bir, 1951a, s. 15) diyerek bilindik İslamcı antikomünist lafzı tekrarlar. Aynı sayıda *Büyük Doğu Cemiyeti* adına, Necip Fazıl Kısakürek hakkındaki "en şeni ifrat ve itirafların" yanlışlığının vurgulandığı yazıda "C.H.P.nin Komünistler, Masonlar, Dönmeler ve her cinsten Allahsızlarla beraber hakkımızda giriştiği tahrikler"den (Dedektif X Bir, 1951a, s. 15) bahsedilirken, bu sefer aynı sayfada Necip Fazıl, "Ben ne C.H.Pliden, ne Komünistten, ne Yahudiden, ne dönmeden, ne de Allahsızdan korkarım!.. Bunlar ne yaparlarsa yapsınlar; davayı merkezinden ve ruhundan vuramazlar! Ne yapsalar, ancak davayı merkezinden ve ruhundan büsbütün alevlemiş olurlar!" diyerek muarızlarına salvo çeker (Kısakürek, 1951, s. 13). Aynı sayıda Cevat Rifat Atilhan da, *Büyük Doğu*'nun antikomünizmini kendi meşrebince pekiştirir (Atilhan, 1951, s. 12).

Büyük Doğu'nun her bir sayısında komünizmin ülkedeki gelişiminin sinsiliği ve bu sinsilik hakkında iktidarların ve halkın farkında olmayışına dair birçok metin bulunabilir (Kısakürek, 1951, ss. 2,7). Bu algıya göre milleti, devleti ve dini koruyacak "uyanık nesil" kendileridir. Ancak bu neslin komünizm konusundaki bilgisi ise aynı kesinliğe sahip değildir. Antikomünizmin Türkiye'deki seyrine bakıldığında, Türk Sağ'ının komünizm hakkında derin bir bilgisizliğinin olduğu göze çarpar. Bu konudaki itirafı, biraz da çelişkili bir anlatımla *Büyük Doğu* sayfalarında bulmak mümkündür:

Her şeyden evvel, Komünizmanın ne olduğu ve ne olmadığı, nasıl bir cihanı yıkmak ve nasıl bir cihan inşa etmek istediği, haysiyetli bir fikir ve idrak çilesiyle anlaşılammış; ve bu anlayışsızlıkta, bizzat ve bilfiil Komünistlerle, Komünist düşmanları, daima aynı cahil ve hamakati temsil etmişlerdir. (Dedektif X Bir, 1951b, s. 3)

Bu itirafın ardından yine aynı yazının devamında, İstanbul'da bulunan "en aşağı 50.000 Komünist ajanı bulunduğu" ve kız talebelerin "komünistlik temayülüne malik olanlarının hepsinin, keyfi ve hasbi orospu" oldukları söylenirken, antikomünizmin cinsiyetçi vulgerizmi yeniden onaylanmış ve üretilmiş oluyor. Yine aynı yazının devamında "Komünizmayı bu vatanda, suyunun suyunun suyuna kadar imha ve tasfiye edecek biricik zeka ve azim... mukaddesatçılardan

başka kimsenin harcı değildir. Herkes uyumakta devam etsin; bizim gözümüzü uyku tutmuyor!” (Dedektif X Bir, 1951b, ss 13-16) derken, aslında Türkiye’deki milliyetçi, mukaddesatçı ve İslamcı yekûnun komünizm konusundaki duygusal repertuarına tercüman olunmuştur. Bu antikomünist duygusal repertuar *Büyük Doğu*’nun her sayısında kendine rahatlıkla yer bulur. “Komünizmin esası dinsizlik ve Allahsızlık” olarak gören ve “Masonluk ve Masonların özlediği ve kullandığı Allahsız hürriyet, Moskofuna, Masonuna ve bilmem nesine ve nesine rağmen bu memlekette borusunu öttüremeyecektir.” diyen M. Raif Ogan da aynı antikomünist nidaları dillendirir (Ogan, 1951, s. 6).

Dini diyaneti antikomünist bir panzehir olarak ikame etme ve meşrulaştırma stratejisi, İslamcılığın çok partili hayata geçişle birlikte tuttuğu temel yoldur (Bora, 2015, s. 468). Necip Fazıl Kısakürek bu yolun en bilindik ve popüleritesi yüksek yolcusudur. Bu bağlamda *Büyük Doğu*, Türk Sağ’nda antikomünizmin en net biçimi ile kendini gösterdiği mecralardan biridir ve bu mecrada üretilen zihniyet, özellikle Necip Fazıl Kısakürek üstünden daha sonraki dönemleri de etkilemiştir.

Sebilürreşad Dergisinde Antikomünist Esintiler

Sebilürreşad dergisi, ilk önce *Sırât-ı Müstakîm* adıyla 1908-1925 tarihleri arasında çıkmış ve daha sonra da 1948-1966 yılları arasındaki yayınları ile İslamcı düşüncenin en uzun soluklu dergisi olmuştur (Gün, 2001, s. 59 vd; Arabacı, 2004, ss. 96-128; Edip, 2002). Derginin ikinci döneminde, siyasal hayatın sağ versiyonuna ait antikomünist okumaların İslamcı görünümelerini bulmak mümkündür. Antikomünizm konusu, *Sebilürreşad* dergisinin Mayıs 1948 tarihli ilk sayısından itibaren gözle görülür bir biçimde, dini merkeze alan bir komünizmle mücadele azmi ve kararlılığı ile belirmeye başlar. Bu azmin ve kararlılığın inşasında komünizmin semitik kökenlerine dair vurgular yapılır. Amaç komünizmin tarihi, dini, irki kökleri olan uluslararası bir komplo olduğunu vurgulamaktır.

Türkiye’de anti-semitizmin yaygınlaşmasında hatırı sayılır bir etkiye sahip olan Cevat Rifat Atilhan’ın “komünizmle siyonizmin el ele vermesinin” etkilerini ele aldığı yazısı, antikomünist vokabülerin bütün imkânlarını kullanır (Atilhan, 1948, ss. 7-11). Yine aynı yazar “masonluğun kızıl ve sinsi planları hakkında Türk çocuklarını uyarmayı kendine vicdani bir borç olarak kabul ettiği” yazısında çeviri bir metnin özetini verir (Din düşmanı, kızıl ve sinsi tehlike: Farmasonluk,

1948, s. 9.). Dergideki isimsiz bir yazıda, Halk Partisi'nin "komünizmle mücadele komisyonu kurması sırasında Farmasonluğun zafer şenliklerini kutladığı" verilirken CHP'nin samimiyeti sorgulanır ve esas mücadelenin "içten gelen ruhi ve manevi bir enerji" (Din düşmanı komünizmle mücadele için manevi enerji lazım, 1948, s. 29.) ile yani din ile yapılacağı vurgulanır. Bu konuda da anti-semitizmin kendilerine açtığı vokabüler devreye sokulur. Hamdullah Suphi Tanrıöver'in ABD'de Dinler Arası Sulh Birliği'nde verdiği konferansın Türkçe özetinin verildiği yazıda "Moskova'dan dünyayı istila etmek isteyen komünizme karşı dinin muazzam bir kuvvet olduğu" vurgulanmaktadır (Tanrıöver, 1948, ss. 151-152; 1948, ss. 172-173). Yine İslamcı dergilerin hepsinde ve *Sebilürreşad*'ın neredeyse bütün sayılarında "Siyonizm", "komünizm" ve "Masonluğa" dair yazıları ile arzı endam eden Cevat Rifat Atilhan komünizm, Siyonizm ve Masonluğun iç içeliğini vermek için, ABD'li Madam Dilling adında birinin konferansından alıntılar yaparak İslamcı yayınlardaki antikomünizmin, anti-semitik boyutunun da üretilmesine katkı yapar (Atilhan, 1948, s. 167).

Türk antikomünizmi, toplumdaki eşitsizliklerin kaynakları konusunda yeterli donanımına sahip olmadığı için komünizm gibi özgürlük, eşitlik ve hak temelli fikirleri ya insanın fitratına ya da insandaki ruhi rahatsızlıklara bağlar ve işin içinden gönül rahatlığıyla çıkar. Bu yüzden komünizm gibi cereyanların ortaya çıkmasında esas nedenin iktisadi amiller olmayıp, "ruhi kaynak olan imandan uzaklaşmada" gören yazıda Tahir Harimi Balcıoğlu, "maneviyat kanunlarının iflasının faşizme, Nazizm'e ve dünya savaşlarına yol açtığını" söylerken bahsettiği Türk tipi antikomünizmin fikriyatını da onaylar (Balcıoğlu, 1948, ss. 188-189). *Sebilürreşad*'ın tek parti dönemine ve CHP'nin komünizmle olan ilişkisine bakışını derginin 101. ve 103. sayılarındaki şu satırlarda bulmak mümkündür:

Bütün din müesseseleri kapanmış, bütün mekteplerdeki din dersleri kaldırılmıştı. Mabretlerde Kur'an lisanı ile ezan okuyanlar, kamet getirenler zindanlarda inliyordu. Din kitaplarından Kur'an ayetleri silinmişti. Millet kürsüsünden din zehirdir naraları yükseliyordu. (*Sebilürreşad* beşinci cilde başlıyor, 1951, ss. 1-4.)

Mekteplerde din derslerini kim kaldırdı? Müslüman çocuklarını dinsiz, imansız yetiştirmek isteyen kimdi? Mekteplerde din ile Allah, Peygamberle istihza eden, çocuklara komünist fikirlerini aşılamanı kimdi? (Siz mi dine hasım değilsiniz? Siz mi dine baskı yapmadınız? , 1951, ss. 3-4)

gibi cevabı tek parti dönemi uygulamalarında olan ve duyulan anti-Kemalist hüncün beslenen sorularını sorarak komünizm ve laiklik/CHP aynılığı vurgu-

lanmaktadır. Yine Eşref Edip ülkedeki misyoner faaliyetlerin de komünizme kapı araladığını ve “İslam’ı saran kara tehlike” (Ediğ Eşref, 1959, s. 137) olduğunu söylerken, aslında esas tehlikenin CHP ve onun zihniyeti olduğunu söylemiş oluyor. Komünizmin dini dışladığına, dini irşadın önemli bir komünizmle mücadele aracı olduğuna, Yahudiliğin, Masonluğun, farmasonluğun ve Siyozizm’in komünizmin öncülleri sayıldığına dair bir hayli yazı *Sebilürreşad* dergisinde kendisine her sayıda yer bulur. Bu anlamda *Sebilürreşad* dergisindeki bu türden yazılar, antikomünizmin İslamcı çevrelerde içselleştirilmesine hizmet etmiştir.

Serdengeçti Dergisinde Antikomünist Esintiler

Serdengeçti dergisi, Osman Yüksel Serdengeçti’nin 1947-1963 yılları arasında aralıklarla toplam 33 sayı çıkardığı ve düşünsel omurgasını çalışmanın başında verdiğimiz antikomünizmin oluşturduğu bir dergidir. Ayrıca dönemi açısından *Serdengeçti* bir dergi olarak milliyetçilik, mukaddesatçılık ve İslamcılığın en önemli mayalanma yeridir. Ancak *Serdengeçti*’nin bütün sayılarına bakıldığında sathi bir İslamcılığı görmek mümkündür. Özellikle dönemin İslamcı dergilerindeki dini içerikli, komünizme karşı İslam’ı irşat edici yazıları *Serdegeçti*’de göremeyiz. Daha çok derginin ve dergiyi çıkaran Osman Yüksel Serdengeçti’nin genel anlamda nobran, duygusal ve protest bir söylemle antikomünizmin üretilmesine katkı yaptığını, komünizme dair üretilen bilgilerin de, derinlikten yoksun, genel olarak özet/sığ bilgiler olduğunu söyleyebiliriz. Ancak derginin bu sığınağına rağmen dönemini duygusal ve düşünsel anlamda antikomünist reaksiyonerliğe itecek bir gücü içinde barındırdığı söylenebilir.

Dergideki antikomünizmin görünümelerini vermeden önce şunu söylemek gerekir; *Serdengeçti*, Türk antikomünizminin tipik bir örneğidir. Antikomünizme ilk örnek Lenin hakkında özet bir yazıdır (Karazor, 1947, s. 11). İkinci yazı ise “Komünist Rusyanın İyçyüzü: Zincirlerinden Başka Bir Şeyi Olmayan İnsanlar” (Komünist Rusya’nın iyçyüzü: zincirlerinden başka bir şeyi olmayan insanlar, 1947, ss. 8-9.) adlı özet bir çeviridir. Türk antikomünizmin oluşmasında hatırı sayılır bir çeviri/iktibas alışkanlığının olduğunu söyleyebiliriz. Bu durumdan Türkiye’de çıkan hiçbir antikomünist dergi muaf değildir.

Serdengeçti’nin antikomünizmini en iyi özetleyen ifadeler ise derginin kapağında yer alan “*moskofname*” adlı şiirdir:

Dedelerimden kalma intikam var kanımda;
Geçmişini ... Bulgarın Muskofun da!
Bir domuz görmüş gibi ayaklanır hislerim
Alçakların sesini dinlerken mikrofonda!

(“Moskofname”, 1948, s. 1 ve biraz daha sola doğru)

Serdengeçti dergisi özelinde bu şiirde Türk antikomünizminin nobran cinsiyetçiliğini, irredentizmini ve nefret söyleminin billurlaşmış ebedi ergenliğini buluruz. Milliyetçiliğin istismarının komünizme kapı araladığının dillendirildiği yazıda “kızıl fırsatçılıktan” bahsedilir ve milliyetçilerin “fikir ve mücadele cephesinin önüne bir sed gibi yükselmesi” gerektiği yönündeki ebedi yetimliğin bir gereği olan milli vazifeye davetin vurgusu yapılır (Milliyetçilik ve komünizmin istismarı, 1949, s. 9). Adının geçtiği her platformun hürmet edilen antikomünist bir şahsiyeti olan Bekir Berk de *Serdengeçti* dergisindeki antikomünizme, ülkede “Türk milletine en büyük ihaneti yapan komünistleri” ve “adi mahlûklar” olarak niteleyerek destek verir (Berk, 1949, s. 12).

Yine derginin “Acı Hakikatlar” bölümünde Kore’ye asker gönderilirken, askerlerin içinde ruhanilerin (din adamlarının) olmamasını biraz da kinayeli bir biçimde “ABD’liler Bizden Müslümanmış!” diye vererek din konusunda bir eleştiri üretilir (Acı hakikatlar: Amerikalılar bizden Müslümanmış!, 1950, s. 12). Antikomünizmin din ayağının önemini verme amacını taşıyan ve yazarı verilmeyen bir çeviride, “komünizmin din düşmanı” olduğu ve komünizmle mücadelenin din aracılığı ile yapılacağı belirtilir (Komünizm dinin bir numaralı düşmanıdır, 1952, ss. 12-13.). Yalnız bu çeviri yazı, Kemal Pilavoğlu’nun *Komünizm Hücum* adlı eserinin sonlarında yer alan ve ABD’de “Komünizm ve Din Hakkında Bilinmesi Lazım Gelen 100 Şey” adlı broşürün bir özeti (Pilavoğlu, 1949, ss. 64-104).

Antikomünizmin “Moskof” damarını güçlü tutmak için kaleme alınan yazıları da *Serdengeçti*’de çokça bulabiliriz. *Kanlı Rus Katliamı* adlı yazıda “Rusya’nın yaptığı zulümleri” antikomünist bir zaviyeden okumak mümkündür (Kanlı Rus katliamı, 1956, s. 9). *Serdengeçti*, hükümetin yürüttüğü komünizmle mücadeleyi sayfalarına taşıyarak, komünizmle mücadelede iktidara selam gönderirken (Hükümet komünizmle mücadele ediyor, 1957, s. 12.) üzerine düşen reaksiyonerliği ve aynı antikomünist cephenin neferi olduğunu hayata geçirmiş olur.

Sonuç

Türkiye'deki antikomünizmin seyrine baktığımızda öz olarak SSCB'ye tepki, ABD'ye sempati duyan, karşı olduğu veya da onayladığı kavramları sathi bilen bir tavrı görürüz. Bu konuda özellikle İslamcı çevreler ABD'yi ehl-i kitap ve din mühibi olarak görmeleriyle özel bir yerde dururlar (Aktaş, 2014, s. 127). Bu sürecin insanları ve dergileri, anti-emperyalizmi sadece Rusya ve komünizm için söz konusu etmişler ve ABD emperyalizmi ve onun kapitalist içeriğini hiçbir zaman problem etmemişlerdir. Bu hal Türk tipi antikomünizmin genel karakteristiği olduğu için, *Büyük Doğu*, *Sebilürreşad* ve *Serdengeçti* gibi İslamcı dergilerin de bu yapının içinde yer almalarından doğal bir şey olamaz. Bu karakteristiğin oluşmasında, dolaşımda tutulan antikomünist metinlerin ABD kaynaklı çeviriler olmasının büyük payı vardır. Türkiye'de antikomünizmi üreten ve dolaşımda tutan milliyetçi, muhafazakâr ve İslamcı “orta katman aydınların” (Taşkın, 2012, s. 409) kendilerine özgü zaafları vardır. Bu zaaflarının başında *yaralı olan bilinçleri* (Shayegan, 1997, s. 7) gelirken, ikinci olarak da komünizm gibi düşünsel/politik sistemler karşısında hissettikleri “yutulma” (Subaşı, 1996, s. 86) gibi varlık-yokluk korkuları sonucunda yaşadıkları “hayali hadımlaşma” (Bora & Erdoğan, 2004, s. 635) gelir. Bu zaafların kendilerinde yarattığı travmayı da “kutsal mazlumluk” (Açikel, 1996, s. 155) olarak algılar ve yaşarlar. Bu aydınların sahip oldukları antikomünist zihniyet, “kızım sana söylüyorum, gelinim sen anla” türünden Kemalizm'in yön değiştirmiş bir eleştirisi ve yergisini de içerir. Anti-Kemalist hınçları gereğince sahip oldukları değerleri mutlak görmeleri sonucunda bu aydınlar, milli birlik ve beraberliğin temeli olarak milliyetçiliği ve mukaddesatçılığı doğal toplumsal durum sayarlar, dini/İslam'ı ve dindarlığı/Sünni Müslümanlığı da milletin geleceği açısından vazgeçilemez bulurlar. Bu yüzden komünizm gibi fikirler karşısında kendilerini *mabet bekçisi* gibi görürler. Ancak antikomünist refleks repertuarlarına ait entelektüel harcın ABD kaynaklı olmasından da rahatsızlık duymazlar. Bu çıkarımlarımız bağlamında konumuz açısından incelediğimiz *Büyük Doğu*, *Sebilürreşad* ve *Serdengeçti* gibi dönemin İslamcı dergileri, üretimine ve dolaşımına katkı yaptıkları antikomünizmin sınırlılığı/sığılığı ölçüsünde bir komünizmle mücadele yürütmüşlerdir.

Kaynakça

- Acı hakikatler: Amerikalılar bizden Müslümanmış! (1950). *Serdengeçti*, 12, 12.
- Açıkel, F. (1996). Kutsal mazlumluğun psikopatolojisi. *Toplum ve Bilim*, 70.
- Adnan Menderes'in hükümet programı konuşması. (29.05.1950). *TBMM Tutanak Dergisi*, B:3,
- Ahmad, F. (1996). *Demokrasi sürecinde Türkiye*. (A. Fethi, Çev.). İstanbul: Hil.
- Aktaş, C. (2014). İslamcılık ve sol/sosyalizm perspektifinden bir tarih analizi, *Türkiye'de İslam ve sol*. (B. Koca, Der.). İstanbul: Vivo.
- Aktürk, H. B. (1950). Milletvekillerine. *Büyük Doğu*, 36, 9.
- Althusser, L. (1994). *İdeoloji ve devletin ideolojik aygıtları*. (Y. Alp-M. Özışık, Çev.). İstanbul: İletişim.
- Arabacı, C. (2004). Eşref Edip ve *Sebilürreşad* üzerine. Y. Aktay (Ed). *Modern Türkiye'de siyasi düşünce: İslamcılık*. İstanbul: İletişim.
- Atilhan, C. R. (1948a). Filistin için cihad-ı mukaddes. *Sebilürreşad*, 1.
- Atilhan. C.R. (1948b). Siyonizm, komünizm ve masonluğa karşı beynelmilel dünya teşkilatı. *Sebilürreşad*, 11.
- Atilhan. C.R. (1951). Şenî ve denî manevra. *Büyük Doğu*, 45.
- Atsız, H. N. (2003). *Türk ülküsü*. İstanbul: İrfan.
- Ayaşlı, M. (1966). Aşırı sağ, aşırı sol. *Komünizme ve komünistlere karşı Türk basını özel sayı 1*, İstanbul: Gazetecilik İşletmesi Matbaası.
- Azak, U. (2010). Türkiye'de Kemalist modernizasyona bir tepki: Menemen olayı ve bir mitin yaratılıp tartışılması (1930-1931). *Devlet ve maduniyet: Türkiye ve İran'da modernleşme, toplum ve devlet*. (T. Atabaki, der.). İstanbul: Bilgi Üniversitesi.
- Balcıoğlu, T. H. (1948). Dünyada tek tehlike: Allahsız yaşamaya inanmak! *Sebilürreşad*, 12.
- Başgil, A. F. (2003). *Din ve Laiklik*. İstanbul: Yağmur.
- Başgil, A. F. (2006). *27 Mayıs ihtilali ve sebepleri*. (C. Aydın, Der.). İstanbul: Yağmur.
- Berk, B. (1949). Komünizme niçin düşmanınız? *Serdengeçti*, 8.
- Bora, T. (2003). *Türk sağının üç hali*. İstanbul: Birikim.
- Bora, T. (2015). Faşizmanın mücadelecisi ruhu: Necip Fazıl'da "yabancı ideolojiler": anti-komünizm, avam, "idrak soyluları", faşizm. (A. Öz, İ. Kara, A. Ertuğrul (ed.)), *Necip Fazıl Kitab*. İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür.
- Bora, T. & Kerem Ünüvar. (2015). Ellili yıllarda Türkiye'de siyasi düşünce hayatı. *Türkiye'nin 1950'li yılları*. (M. K. Kaynar, Haz.). İstanbul: İletişim.
- Bora, T. & Necmi Erdoğan. (2004). Biz Anadolu'nun bağı yanık çocukları: Muhafazakâr popülizm. A. Çiğdem (ed), *Modern Türkiye'de siyasi düşünce: Muhafazakârlık*. İstanbul: İletişim.
- Büyük Doğu*, 25, 1950.
- Büyük Doğu Cemiyeti (1951). Dikkat, Büyük Doğu. *Büyük Doğu*, 45.
- Cohen A. P. (1999). *Toplumun simgesel kuruluşu*. (Mehmet Küçük, Çev.). Ankara: Dost.
- Çağlar, D. (2008). *Hayali komünizm: Soğuk Savaş'ın Türkiye söylemleri*. İstanbul: Berfin.
- Darandelioglu, İ. E. (1975). *Türkiye'de milliyetçilik hareketleri*. İstanbul: Toker.
- Dedektif X Bir. (1951a). Taktik. *Büyük Doğu*, 45, 3-15.
- Dedektif X Bir. (1951b). Rapor. *Büyük Doğu*, 46, 3-16.
- Din düşmanı, kızıl ve sinsî tehlike: Farmasonluk. (1948). *Sebilürreşad*, 1, 9.

- Din düşmanı komünizmle mücadele için manevi enerji lazım. (1948). *Sebilürreşad*, 2.
- Edip, Eşref. (1959). İslamı saran kara tehlike. *Sebilürreşad*, 109, 37.
- Edip, Eşref. (2002). *İstiklal mahkemelerinde: Sebilürreşad'ın romanı*. (F. Gün, Haz.). İstanbul: Beyan.
- Edip, Eşref. (2012). *Kara kitap*. (F. Gün, Haz.). İstanbul: Beyan.
- Furedi, F. (2001). *Korku kültürü*. (B. Yıldırım, Haz.). İstanbul: Ayrıntı.
- Girard, R. (2005). *Günah keçisi*. (I. Ergüden, Çev.). İstanbul: Kanat.
- Girginov, G. ve Vladimir Mshvenieradze. (1978). *Günümüzde anti-Sovyetizm, Anti-komünizm*. (K. Nural, Çev.). İstanbul: Bilim.
- Gök S. (2003). *Türk siyasal yaşamında Vatan gazetesi: (195-1960)*. A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi.
- Gruen, A. (2007). *İhanete uğrayan sevgi: Sahte tanrılar*. (İ. İgan, Çev.). İstanbul: Çitlenbik.
- Gün, F. (2001). *Sebilürreşad dergisi ekseninde çok partili hayata geçerken İslamcılara göre din-siyaset ve laiklik: (1948-1954)*. İstanbul: Beyan.
- Hadiselerin muhasebesi. (1946a), *Büyük Doğu*, 12, 9.
- Hadiselerin muhasebesi. (1946b), *Büyük Doğu*, 15, 9.
- Hükümet komünizmle mücadele ediyor. (1957). *Serdengeçti*, 26, 12.
- Jaschke, G. (1972). *Yeni Türkiye'de İslâmlık*. (Hayrullah Örs, Çev.). Ankara: Bilgi.
- Kanlı Rus katliamı. (1956). *Serdengeçti*, 22, 9.
- Kara, İ. (2008). *Cumhuriyet Türkiyesi'nde bir mesele olarak İslam 1*, İstanbul: Dergâh.
- Kara, M. (2003). *Metinlerle günümüz tasavvuf hareketleri* İstanbul: Dergâh.
- Karazor. (1947). Lenin konuşmuyor küfrediyor. *Serdengeçti*, 2, 11.
- Karpat, K. H. (2004). *İslam'ın siyasallaşması*. (Ş. Yalçın, Çev.). İstanbul: Bilgi Üniversitesi.
- Kearney, R. (2012). *Yabancılar, tanrılar ve canavarlar: Ötekiliği yorumlamak*. (B. Özkul, Çev.). İstanbul: Metis.
- Kerestecioglu, İ. Ö. (2012). Korku siyaseti: Türk sağının ezberlerini çözümlemek. *Türk sağı: Mitler, fetişler, düşman imgeleri*. (İ. Ö. Ketencioğlu ve G. G. Öztan, Der.). İstanbul: İletişim.
- Kılıç, M. (2016). *Allah, vatan, soy, milli mukaddesat: Türk milliyetçiler derneği (1951-1953)*. İstanbul: İletişim.
- Kısakürek, N. F. (1951). Kimse işin farkında değil! *Büyük Doğu*, 46.
- Kısakürek, N. F. (2007a). *Moskof*, İstanbul: Büyük Doğu.
- Kısakürek, N. F. (2007b). *Türkiye'nin manzarası*, İstanbul: Büyük Doğu.
- Kısakürek, N. F. (2011). *Son devrin din mazlumlari*, İstanbul: Büyük Doğu.
- Kısakürek, N. F. (2012). *Çile*. İstanbul: Büyük Doğu.
- Kızıl tahrikle mücadele: Komünizm vatan hıyaneti sayılıyor. (12.08.1950). *Milliyet*.
- Koçak, C. (2010). *Türkiye'de iki partili siyasi sistemin kuruluş yılları (1945-1950): İkinci parti* (cilt: 1). İstanbul: İletişim.
- Koçak, C. (2011). *Tek parti döneminde muhalif sesler*. İstanbul: İletişim.
- Komünist Rusya'nın içyüzü: Zincirlerinden başka bir şeyi olmayan insanlar. (1947). *Serdengeçti*, 3, 8-9.
- Komünizm dinin bir numaralı düşmanıdır. (1952). *Serdengeçti*, 15-16, 12-13.
- Komünizmle mücadele. (Ocak 1948). *Selamet*, 34.

- Küçük, H. (2010). Millî Mücadelenin ardından yapılan reformlara suflerin tepkileri: Bir bülbül nasıl kargaya dönüştü? *Devlet ve maduniyet: Türkiye ve İran'da modernleşme: Toplum ve devlet*. (T. Atabaki, Der.). İstanbul: Bilgi Üniversitesi.
- Manheim, K. (2002). *İdeoloji ve ütopya*. (M. Okyayuz, Çev.). İstanbul: Epos.
- Mardin, Ş. (2005). Türkiye'de din ve laiklik. (F. Unan, Çev.). *Türkiye'de din ve siyaset*. (M. Türköne ve T. Önder, Der.). İstanbul: İletişim.
- Meşe, E. (2016). *Komünizmle mücadele dernekleri: Türk sağında antikomünizmin inşası*. İstanbul: İletişim.
- Miliband, R & Mercal Liebman (2004). Reflections on anti-communism. *Socialist register*, 21.
- Milliyetçiler Birliği Esas Nizamnamesi. *Milliyet*, 20.05.1950.
- Milliyetçilik ve komünizmin istismarı. (1949). *Serdengeçti*, 7, 9.
- Moskofname. (1948). *Serdengeçti*, 5.
- Necip Fazıl'ın bir sözü. (1951). *Büyük Doğu*, 45.
- Ogan, M. R. (1951). Dinsiz hürriyet. *Büyük Doğu*, 55.
- Ogan, M. R. (1951). Halimizin panoraması. *Büyük Doğu*, 43.
- Örnek, C. (2015). *Türkiye'nin Soğuk Savaş düşünce hayatı*. İstanbul: Can.
- Özdoğan, G. G. (2004). Dünyada ve Türkiye'de turancılık. *Modern Türkiye'de siyasi düşünce: Milliyetçilik*, (ed. Tanıl Bora). İstanbul: İletişim.
- Öztan, G. G. (2011). "Ezeli düşman" ile hesaplaşmak: Türk sağında "Moskof" imgesi. *Toplum ve Bilim*, 121.
- Pilavoğlu, K. (1949). *Komünizme hücum*. Ankara: Güney Matbaacılık.
- Prof. H. H., Amerikan ordusunun boş saatleri. *Büyük Doğu*, 13, 1946.
- Reinhold, O. & F. Rijenko (1979). *Politikası ve ideolojisiyle günümüzde anti-komünizm*. (M. Ulu, Çev.). İstanbul: Konuk.
- Robin, C. (2003). Reason to panic. *The hedgehog review*, Fall.
- Safa, P. (1979). *Sosyalizm, marksizm, komünizm*. İstanbul: Ötügen.
- Sançar, N. (1966). Türk edebiyatında "Moskof". *Türk Kültürü*, (4)46.
- Sançar, N. (1995). *Türkçülük üzerine makaleler*. İstanbul: Kamer.
- Scheler, M. (2004). *Hınc*, (çev. Abdullah Yılmaz), İstanbul: Kanat.
- Sebilürreşad* beşinci cilde başlıyor. (1951). *Sebilürreşad*, 101.
- Serdengeçti, O. Y. (2008a). Mabetsiz şehir. *Bütün eserler 1*. İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı.
- Serdengeçti, O. Y. (2008b). Bir nesli nasıl mahvettiler. *Bütün Eserler 2*. İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı.
- Serdengeçti, O. Y. (2008c). Akdeniz hilalidir. *Bütün Eserler 2*. İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı.
- Shaw, S. J. & Ezel Kural. (2000). *Osmanlı İmparatorluğu ve modern Türkiye*. (M. Harmancı, Çev.). İstanbul: E.
- Shayegan, Daryush. (1997). *Yaralı bilinç*. (H. Bayrı, Çev.). İstanbul: Metis.
- Siz mi dine hasım değilsiniz? Siz mi dine baskı yapmadınız? (1951). *Sebilürreşad*, 103.
- Sılay, C. (1950). Niçin ve nasıl komünist oluyorlar? *Büyük Doğu*, 23, 15-16.
- Subaşı, N. (1996). *Türk aydınının din anlayışı*, İstanbul: YKY.
- Subaşı, N. (2004). 1960 öncesi İslami neşriyat: Sindirilmeye, tahayyül ve tefekkür. Y. Aktay (Ed), *Modern Türkiye'de siyasi düşünce: İslamcılık*. İstanbul: İletişim.

- Şakir, Z. (1946). Moskoflara tarih dersi. *Büyük Doğu*, 12.
- Tamer, Ü. (2007). *Amerika'ya karşı eylemleri araştırma komitesinin tutanakları: İhanet yılları*. İstanbul: +1 Kitap.
- Tanrıöğür, H. S. (1948). Komünizme karşı dünya din cephesi. *Sebilürreşad*, 10 ve *Sebilürreşad*, 11.
- Taşkın, Y. (2007). *Anti-komünizmden küreselleşme karşıtlığına milliyetçi muhafazakâr entelijensiya*. İstanbul: İletişim.
- Taşkın, Y. (2012). Türk sağ ve aydınlar: Bir aşk ve nefret ilişkisini anlatmak. *Türk sağ: Mitler, fetişler, düşman imgeleri*. (İ. Özkan Kerestecioğlu, G. G. Öztan, Çev.). İstanbul: İletişim.
- Tunaya, T. Z. (2003). *İslamcılık akımı*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi.
- Topçu, N. (1992). Son hadiseler ve biz. *Nurettin Topçu'ya armağan*. İstanbul: Dergâh.
- Topçu, N. (1999). *Ahlak nizamı*. İstanbul: Dergâh
- Turan, O. (1967). *Türkiye'de komünizmin kaynakları ve kültür ihtilali*. İstanbul: Türkiye Basımevi.
- Turan, O. (1980). *Vatanda gurbet*. İstanbul: Nakışlar.
- Yıldırım, U. (2002). Magazin dergilerinde Amerikan imgesinin inşası: Başka bir modernleşme. *Toplum ve Bilim*, 94.
- Yıldırım, S. (2012). Nefretin ve korkunun rengi: Kızıl. *Türk sağ: Mitler, fetişler, düşman imgeleri*, (der. İnci Ö. Ketencioğlu, G. Gürkan Öztan). İstanbul: İletişim.
- Yücekök, A. (1997). *Dinin siyasallaşması: Din-devlet ilişkilerinde Türkiye deneyimi*. İstanbul: Afa.
- Zarcone, T. (1993). Nakşibendiler ve Türkiye Cumhuriyeti: Zulümden, yeniden dini, siyasi ve toplumsal mevkiye ulaşma (1925-1991). *Türkiye Günlüğü* (s. 23). (E. Topbaş, Çev.).

MUHASEBESİ

Ömer Rıza DOĞRUL

Politika

Biz ve komşularımız

Suriye kapı komşumuzdur. Yirmi beş sene evveline kadar onun hayat ve imemat ortığıydık. Hayatın her cilvesini birlikte paylaşmışızdır. O zaman bizim içinde İttihad, hilâfî bulunuyordu. Suriyede de

öyleydi. İttihad da öyle... Onlar da İttihad ve hilâfî kavran yapıyorlardı. Hatta bugün bile bu memleketlerin iç politikasını derinden derine kurcalayacak olursak, İttihad ve hilâfî ayrışmalarını izlerini keşfetmek mümkündür. Çünkü bizim yapıyımsı tabii ile meclis, hüküm ile mahkûm yapıyımsı değildi. Bileşik ve eşit milletlerdik ve Osmanlı şahsının bütün yüklerini paylaşıyorduk.

Derken Birinci Dünya Harbi neticesinde yenilmek yüzünden avıttık. Hepimiz cepten cepten fethetlere uğradık. Bir Mondros müstarekesinden sonra her taraftan iştilâhla karşılanma ve öc canımız, öz yurtlarımızı kurtarmak için büyük bir savan müessesesi, o savan kazandırdığı esatî bir inkılâp sevişimi, inkılâbı vaat etmek için uğramış dîyanî dinî ve yeni müesseseler kurmuş ve yeni sistem bulmak için çalışmaya başlamıştık. Bu işlerle evvel birleştirecek savan müesseselerinde İsmail ettiğimiz vakit İsmail etmek zorunda kaldığımız bir şey de bulunmaması, tamim bir savan kalkması idi.

Fakat komşularımız bizimle ilişkilendiler mi? Hayır! Çünkü onların her birinde bir şey de olsa fakat derin idi.

Onlar yalnız devletlerin hem istikrar, hem tahakkül... diye düşünür ve yapmak için bir şey düşünürler. Aslında her zamanlar, her zamanlar, her zamanlar kurtarabilirler.

İşte bu kurtarıcı müesseseler... muhtar savan (Pikasso) ya aslında bir İKAD yapalım: "Pikasso timarhanede..."

Tam bu kanepenin karşısında neyler bir resin mağazası vardır. Bu resin mağazasının zannedildiği (Pol Dider) İttihad ile kitap tebliğ edilmekte. Kısık bir seriviyatı şu: "Pikasso serbesttir."

Bu kurtarıcı hali gören bir müessisler soruyor: "Demek Pikasso nihayet sifir buldu ve timarhaneden kurtuldu..." Zaki Gövendi

ler yüzünden son yirmi beş yıl içinde yeten neniler, kapı komşusu oldukları ve birbirlerini tanımak dışlarında buldukları bağları aynı orarlarda beraber okumuş, aynı saflarda beraber dövülmüş, kınasın aynı kayan beraber yaşamış ve aynı yazık ve müşkellefyerleri beraber yaşamış oldukları halde birbirlerini tanımaz ve birbirlerini anlamaz okunulmaz.

O kadar ki, bugünkü bütün komşularımız artık bizi tanımıyorlar.

Çoğunlukla misafir gelen bir Suriyeli gazeteci bana şaşkın şaşkın şu sözleri söyledi:

— a Bizce anlaşılmasına göre Yeni Türkiye bütün marziyle alâkâsım benim. Carliden başka hiç bir şey tanımaz, taktiki her şeyi kıyılmaz bir memleket olmuştur. Hududa geçişimiz gün (Şeker bayramına tesadüf etmiş dolayısıyla) bizi karşılayan zıvaları bayramımız tebrik etmelerini hayretle karelanıyor. Şaka sonra bütün Türkiye'nin bayram ettiği gibi derin derin düşünmüştük. Hele İttihadın geleceği halkın camilerine geçirdiği, canullerde Kur'an okuduğuna, ne yazık ki İttihadın gitmek Türkiye'yi kurtarıcı veniden keşfetmek gibi bir şeydi.

Çok eskiler ki memleketimizde gelenler ferdi pillinde çok iyi imtihanlar veriyorlar. Fakat bütün dünya bizim memleketimize gelmez ki...

Galiba bizim de hiç olmayan zeki komşularımız ve aklı hıvat ortaklarımız bizi kendilerini tanımamız için ediyor.

Onlar yirmi beş senedir bizim hakkımızda düşman teblihlerine bugün eğmek zorunda idiler. Biz ise kendi ülkemizde yaşadık ve her vakta gibi doğrudan doğruya müşahade itibarıyla tamim etdik.

Onlara kendimizi tanıtmak ciddi bir fedakârlığa bağlı bizim ise a fedakârlığına göre almamız çok doğru ve çok iyi olur. Evet ama, galiba bunun için evvelki kendimizi tanıtmaktan işe başlamamız lazım.

Halk kütüphaneleri

Yılıca evvel Türk Okullarını kurduk. Ondan sonra da Halk Kütüphaneleri geldi. Halkımızın kendi kendisi niyetleriyle bir kütüphane kulu vardır. Her Halkın da halkın küçük çaplı bir kütüphane kulu vardır. Her Halkımızın da halkın küçük çaplı bir kütüphaneleri bulunur. Ancak, bu kütüphanelerin kaç kitap vardır ve bunlar bu kitaplar ne biçim eserlerdir? Aslında bu soruların cevapları görmek nokta bu...

Bizim; yıllarca Almanların elinde tutulmuş sonra bastırılan (Ahas-Loce) de yaklaşık ilk iş ne oluyor: Halk kütüphaneleri açmak... Bunları halk istiyor... Çünkü halk da, hükümet de bir yerde birleşenler ancak kitap (kültür) sayesinde ulaşılabilir. Ancak...

Önce de insanımız. Fakat tabii ki... demedik. Aynı Ankara'da bir Milli Kütüphane kurulacak... Bu hareketin derinliği belki diğer kütüphanelerinde görülüyor. 1918 Kütüphanesinin kuruluşu için başına girdiği neyler, ne müdürü Adnan Ökten'in girişimleriyle öğrendik. Adnan Ökten, yalnızca memleketimize yalnızca kütüphanecilik ve kütüphanecinin bilimi üzerinde çalışan bir Türk müessesesidir. 29 senelik çalışmalarıyla yapmış olduğu emeklerle bu tek eylem bir kaç yıldır devam ediyor. Vatanın her köşesinde, kitapların bulunması, okunması, yayılması, yayılması, yayılması, yayılması...

Deli

Paris'te (Mesin) reddedildi, bir sakak kanepesinin üstüne...

Büyük Doğu Dergisinin İslam Dünyasına Bakışı (1943-1960)

Yasin Beyaz

Giriş

Cumhuriyet ilan edildikten sonra İslam dünyası ile olan ilişkilerimiz büyük oranda inkıtaya uğrar. Bu nedenle Türkiye’de yaşayan Müslümanlar, İslam dünyasından pek haberdar olamazlar. İkinci Dünya Savaşı’nın bitimine kadar devam eden bu durum, savaştan sonra yavaş yavaş değişmeye başlar. Türkiye’deki en önemli İslami dergilerden birisi olan *Büyük Doğu*’nun yayın hayatına başlaması bu nedenle büyük bir önem arz eder. İlk sayısı 17 Eylül 1943 tarihinde neşredilen *Büyük Doğu* dergisinin yayın hayatına başladığı dönemde İkinci Dünya Savaşı tüm hızıyla devam etmektedir. Bu nedenle dergi ilk devresinde sadece İkinci Dünya Savaşı’yla ilgili haberlere yer verir.

Büyük Doğu dergisi yayın hayatına başladığı zaman ortaya koyduğu yayın politikasıyla dönemin diğer dergilerden ayrılır. Dergi Türkiye’de yaşayan Müslümanlar için yeni bir başlangıç demektir. Necip Fazıl, “Doğsun Büyük Doğu benden doğarak” ifadesini kullanarak karşılıklı bir doğuşa atfı yapar.

Necip Fazıl, *Büyük Doğu* dergisi ile tek parti yönetimine karşı en etkili ve en sert muhalefeti ortaya koymuştur. O, Cumhuriyet rejiminin seçkinleri arasından çıkıp, onların dünya görüşlerine zıt bir söylem geliştirmiş; Cumhuriyet rejiminin dışladığı, kültürel gelişme imkanlarından mahrum bırakılmış, dini duyarlılık sahibi insanların sözcüsü olmuştur (Emre, 2005, s. 50).

Büyük Doğu, Müslümanlar için sadece bir dergi değil aynı zamanda “akademi”dir. Yönetici elitler tarafından dışlanan dindar insanların savunma hattıdır. *Büyük Doğu* bir ideal, düşünce ve ütopyadır. Bu dergi, Türkiyeli Müslümanları eğitmek,

onlara hayatın diğerler veçhelerini de göstermek ister. Bu nedenledir ki muhataplarına âdâb-ı muâşeretten bilgi ve görgü kurallarına siyasetten edebiyata pek çok konuda malumat vermeye çalışır. “*Büyük Doğu*, düşünce, edebiyat ve aksiyon alanında İslam idealinin kurucusudur Türkiye’de, çağımızda. Ondan sonra doğan ve gelişen hareketler, doğrudan doğruya veya dolayısıyla ondan beslenmişler, ondan güç almışlardır” (Karakoç, 1968).

Büyük Doğu dergisi, kendi sorumluluğunun bilincinde olarak İslam dünyasını da göz önüne alır. İkinci Dünya Savaşı’nın sona ermesi ile beraber derginin sütunlarında İslam dünyası ile alakalı birçok haber görebiliriz. Çünkü savaşın bitiminden sonra İslam dünyasında siyasi, içtimai ve kültürel hareketlilik meydana gelir. *Büyük Doğu* dergisi de bu gelişmelere duyarsız kalmaz ve meseleleri sütunlarına taşır. Dergide Kral Faruk döneminde Mısır’da kurulan Arap Birliği Teşkilatı ve bu teşkilatın Ortadoğu’daki problemlerin çözümüne katkısının neler olacağına dair yazılara yer verildiği gibi zaman zaman bu teşkilat Arap milliyetçiliği nedeni ile eleştirilir. Filistin meselesi, yükselen Arap milliyetçiliği, İkinci Dünya Savaşı sonrası bağımsızlıklarını kazanmaya başlayan Ortadoğu ve Kuzey Afrika’daki Arap devletleri ve İran o dönemde İslam dünyasının en önemli meselelerinden bazılarıdır. Bununla birlikte savaş sonrasında değişen dengeler ve büyük devletlerin Ortadoğu’daki çıkar mücadelesi (İngiltere, Rusya, Amerika gibi) gibi konular da ele alınır.

Hint kıtasında ise hem Hindular hem de Müslümanlar bağımsızlık için İngilizlerle mücadele etmektedirler. Uzakdoğu’da Endonezyalı Müslümanlar aynı şekilde Hollandalılara karşı istiklal savaşı vermektedirler. *Büyük Doğu* dergisi sütunlarında bu mücadelelere dair haberlere yer vererek Türkiye’deki Müslümanları bilgilendirdiği gibi Müslümanların kalbinin hep birlikte atmasını sağlar.

Biz bu makalemizde *Büyük Doğu* dergisinin 1943-1960 yılları arasında İslam dünyası ile alakalı olarak yayınladığı haber ve yazıları devre devre inceledik. Bu metodu takip ederek yazıların kaleme alındığı dönemden nasıl etkilendiklerini ve nasıl bir değişim seyri takip ettiklerini göstermek istedik. Dergide yer alan yazı ve haberleri keyfiyet ve kemmiyet açısından da değerlendirerek aradaki farkları ortaya koymaya çalıştık. Başta Necip Fazıl olmak üzere dergide yazıları yer alan Ömer Rıza Doğrul, Nizamettin Nazif gibi şahısların da İslam dünyasına bakış açılarını vermeye gayret ettik.

Büyük Doğu'nun Yayın Hayatına Başlaması ve Devreleri

Necip Fazıl, *Büyük Doğu*'yu yayınlamadan önce Ankara'da İş Bankası'nda çalışmaktadır. İş Bankası'ndaki görevinden istifa edip İstanbul'a döner. Bir süre *Haber* gazetesinde fıkra yazarlığı yaptıktan sonra *Son Telgraf* gazetesinde "Çerçeve" yazıları yazmaya başlar. Köşe yazarlığı ile beraber Güzel Sanatlar Akademisi'nde ve Robert Koleji'nde hocalığa devam eder. Bir süre sonra bir tercih yapmak zorunda kalır. Sonunda *Büyük Doğu* dergisini yayınlamaya karar verir.

17 Eylül 1943 yılında yayın hayatına başlayan *Büyük Doğu* dergisi 5 Haziran 1978 yılında yayın hayatını noktalar. Devreler halinde neşredilen *Büyük Doğu*, 35 yıllık, 16 devrelik ve 512 sayılı bir dergi olarak Türk basının en uzun soluklu dergilerinden biri olur.

Büyük Doğu dergisinin birinci devresi 17 Eylül 1943 ve 5 Mayıs 1944 tarihleri arasında olup bu devrede 30 sayı neşredilmiştir. Dergi, cuma günleri, haftalık ve 16 sayfa olarak yayınlanmıştır.

İkinci ve üçüncü devrede *Büyük Doğu* dergisi 2 Kasım 1945 ve 2 Nisan 1948 tarihleri arasında 87 sayı yayınlanır. İkinci devre 1-72., üçüncü devre ise 72-87. sayıları ihtiva eder. Dergi gene cuma günleri, haftalık ve 16 sayfa olarak çıkar. Bu dönem muhteva bakımından en zengin dönemdir (Okay, 2007, s. 23). Sanat, düşünce, felsefe, politika, edebiyat, şiir, hikâye gibi türlerle geniş bir yelpazeye ve iyi bir kadroya sahiptir.

Büyük Doğu dergisi dördüncü devrede, 11 Mart 1949 ve 26 Ağustos 1949 tarihleri arasında 25 sayı yayınlanır. Dergi gazete görünümündedir ancak haftalık ve dört sayfa olarak neşredilir. Bu devrede derginin içeriği çeşitlilik arz etmediği gibi işlediği konular çok dardır.

Büyük Doğu, beşinci devrede 14 Ekim 1949 ve 29 Haziran 1951 tarihleri arasında 62 sayı neşredilir. Bu devrede siyasi ve dini nitelikteki yazılar ön plana çıkar. Edebiyat ve sanat ile alakalı yazılar çok basittir, sadece okuyuculardan gelen şiirler yayınlanır.

Altıncı devre, 16 Kasım 1951 ve 12 Aralık 1951 tarihleri arasında 27 sayı, dört sayfa olarak ve günlük gazete şeklinde neşredilmiştir. Ancak 15. sayısından itibaren Necip Fazıl'ın gazete ile ilgisi kalmamıştır.

Büyük Doğu dergisinin yedinci devresi 16 Mayıs 1952 ve 19 Eylül 1952 tarihleri arasında olup günlük gazete şeklinde, altı sayfa olarak, 122 sayı yayınlanır. Bu devrede yazılar çeşitlilik arz eder, sanat ve edebiyat ile alakalı yazılara da yer verilir.

Sekizinci devrede dergi, 7 Temmuz 1954 ve 9 Temmuz 1954 tarihleri arasında 10 sayı, haftalık ve 16 sayfa olarak yayınlanır.

Büyük Doğu dergisi, dokuzuncu devrede 30 Mart 1956 ile 4 Temmuz 1956 tarihleri arasında 92 sayı, altı sayfa ve günlük gazete şeklinde neşredilir.

Onuncu devre, 6 Mart 1959 ve 16 Ekim 1959 tarihleri arasında 33 sayı yayınlanmıştır. Cuma günleri çıkan dergi, haftalık ve 16 sayfa olarak neşredilmiştir. Derginin bu devresinde sanat ve edebiyat yazıları geniş yer tutar.

On birinci devresinde *Büyük Doğu* dergisi, 30 Eylül 1964 ve 25 Kasım 1964 tarihleri arasında yayınlanmış ve bu devrede 9 sayı çıkarılmıştır. Cuma günleri neşredilmiştir ve 20 sayfadır. Kültür ve sanat sayfası Sezai Karakoç tarafından yönetilir.

Büyük Doğu dergisinin on ikinci devresi, 22 Eylül 1965 ve 12 Ocak 1966 tarihleri arasında olup 17 sayı yayınlanmıştır. Siyasal olarak Adalet Partisi'ne yakın bir tavır sergiler.

On üçüncü devresinde *Büyük Doğu* dergisi, 19 Temmuz 1967 ve 10 Ocak 1968 tarihleri arasında haftalık olarak, 26 sayı yayınlanmıştır. *Büyük Doğu*, 19. sayıya kadar farklı bir mizanpaj ile ve 20 sayfa olarak çıkarken, 19. sayıdan sonra yeni mizanpajla ve 32 sayfa olarak neşredilmiştir. Bu devrede sanat ve edebiyat yazıları, tasavvufî ve dini yazılar ön plana çıktığı gibi Masonlarla alakalı yazılar da dikkati çeker. Ayrıca Rıza Nur'un hatıralarından bazı bölümler de yayınlanır.

Büyük Doğu dergisi on dördüncü devresinde, Mayıs 1969 ile Aralık 1969 tarihleri arasında 7 sayı çıkmıştır. Bu devrede aylık olarak yayınlanan dergi 36 sayfadır. *Büyük Doğu*, siyasi olarak Adalet Partisi'nden umudunu kesmiş ve Bağımsızlar Hareketi'ni desteklemeye başlamıştır.

On beşinci devresinde dergi, 6 Ocak 1971 ile 28 Nisan 1971 tarihleri arasında 17 sayı, haftalık ve 16 sayfa olarak yayınlanmıştır. *Büyük Doğu*, 1971 yılında sıkı-yönetimin ilan edilmesiyle beraber yayın hayatına kapılarını tekrardan kapatmak zorunda kalmıştır.

Büyük Doğu dergisinin son devresi olan on altıncı devre, 8 Mayıs 1978 ile 5 Haziran 1978 tarihleri arasında 5 sayı, haftalık ve 16 sayfa olarak yayınlanmıştır. Bu devrede Necip Fazıl, MHP ile MTTB arasında köprü olup milliyetçi ve mukaddesatçı gençliği bir araya getirmeye çalışır. MHP'yi İslami çizgiye daha da yakınlaştırma çabasıdır.

Büyük Doğu'nun Yayınlandığı Dönemdeki Diğer Dergiler

Yukarıda da belirttiğimiz gibi *Büyük Doğu*, yayınlandığı dönemdeki diğer dergilerden ayrılır. Ancak *Büyük Doğu*'nun takip etmiş olduğu çizgide daha önce başka dergilerin yayınlanmış olduğunu bilmemiz gerekir. İslami düşüncenin ifade edilmesi noktasında Cumhuriyet döneminin ilk dergilerinden biri ve en etkili olanı *Sebilürreşad*'dır¹. Eşref Edib ismiyle bütünleşen bu dergi, döneminin önde gelen aydınlarının katkılarıyla yayın hayatını sürdürür. Dini, milli, edebi konuların İslami perspektifle sunulmaya çalışıldığı dergide özellikle İslam'a yöneltilen eleştiriler cevaplandırılmaya çalışılır (Subaşı, 2004, s. 222). Dergi 1925 yılında yayın hayatını sonlandırır. *Sebilürreşad*'ın bizim için önemi *Büyük Doğu* gibi geniş bir konu yelpazesine ve alana sahip olmasıdır. Siyaset, edebiyat, bilim, sosyal hayat gibi konular her iki dergi için de büyük önem arz eder.

Nurettin Topçu'nun 1939 yılında yayınlamaya başladığı *Hareket* ise fikir ve sanat ağırlıklı bir dergidir. Dergi siyasetle doğrudan ilgilenmez ancak tek parti döneminin güçlü muhalif yayın organlarından biridir. *Hareket* dergisinin ilk sayılarında İslam'dan açık bir şekilde bahsedilmez. Ancak iman, ahlak, vicdan gibi kavramlar üzerinden İslam düşüncesi verilmek istenir. Daha sonraları nispi bir demokratikleşmenin ortaya çıktığı dönemde derginin dini konularla ilgili tavrı daha da belirginleşir (Subaşı, 2004, s. 224). Derginin en belirgin özelliği Anadoluçuluk, Türklük ve Müslümanlık kavramları üzerinde yoğun bir şekilde durmasıdır. Türklerin büyüklüğünün ve dehasının İslam ile mümkün olduğunu, Türklüğün Müslümanlıktan ayrılamayacağını savunan *Hareket* dergisi, Anadolu'nun Malazgirt zaferi ile beraber bizim vatanımız olduğunun altını çizer. Necip Fazıl'ın Anadolu, Türklük ve İslam ile alakalı düşünceleri de bu derginin görüşleri ile paralellik arz eder. Anadolu insanının manevi gücü, Türklerin İslam ile beraber yükseldiği ve yükseldiği görüşleri bunlardan bazılarıdır.

1 *Sırat-ı Müstakim*'in ilk sayısı 14 Ağustos 1324/27 Ağustos 1908'de yayınlanır. Derginin kurucuları Eşref Edip ve Ebu'l-Ula Mardin'dir. Ebu'l-Ula Mardin birinci cildin sonlarına doğru dergiden ayrılması ve derginin bütün sorumluluğu Eşref Edib'e kalmıştır. Dergi 24 Şubat 1327/8 Mart 1912 tarihinde 183. sayısından itibaren *Sebilürreşad* ismiyle yayınlanır. İsim değişikliği Said Halim Paşa'nın teklifi ile gerçekleştirilir. *Sebilürreşad* isminin imtiyaz hakkı Tahirülmevlevi tarafından daha önce alınmıştır. Mehmed Akif'in ricası üzerine Tahirülmevlevi onay verince *Sırat-ı Müstakim* artık *Sebilürreşad* ismiyle neşredilir. 183. sayıda derginin İslam aleminin yükselişi ve uyanışı için çalışacağı beyan edilir. Bkz. Efe (2009, ss. 251-253).

Ömer Rıza Doğrul tarafından çıkarılan *Selamet Mecmuası*, 1947-1948 yılları arasında yayın hayatını sürdürmüştür. Derginin sadece Türkiye'den değil İslam dünyasından da yazarları vardır. *Selamet Mecmuası*, ilmi-dini araştırmalar, İslam dünyasındaki düşünce akımları, İslam klasikleri ve özellikle din öğretimiyle alakalı konular üzerine yoğunlaşmıştır (Uzun, *DİA*, s. 490).

Bu dönemde dini konular üzerinde yayın yapan diğer bir dergi de 1957 yılında yayın hayatına başlayan *İslam* dergisidir. Bu dergi sayesinde Türkiye'deki İslam düşüncesinin entelektüel sınırları genişlemiş ve İslâmî düşünceye sahip kişiler dünyadaki Müslümanlarla düşünsel bir iletişim kurmaya başlamışlardır. Dünyadaki İslami düşüncelerin Türkiye'ye taşınmasında büyük bir rol sahibi olan dergi, 1960 sonrasında etkinliğini artırır. Özellikle 1970'li yıllardan sonra milliyetçi ve İslami söylemin birbirinden ayrılmasında merkezi rol üstlenerek İslami söylemin temellendirilmesini sağlar (Subaşı, 2004, ss. 227-28). Bundan dolayı *İslam* dergisi ile Necip Fazıl'ın yıldızı pek barışmaz. Çünkü Necip Fazıl, İslami tecedüt düşüncesini reddeder ve bunu savunan Abdüh, Akif, Mevdudi gibi isimleri eleştirir.

Dönemin İslami duyarlılığına sahip dergilerin haricinde bir de Türkçü dergiler vardır. Bunlardan ilki Türkçülüğün önde gelen isimlerinden Rıza Nur'un çıkarttığı *Tanrıdağ* adlı dergidir. Bu dergi 8 Mayıs 1942 ile 4 Eylül 1942 tarihleri arasında toplam 18 sayı çıkarılmıştır. Diğeri ise Nihal Atsız'ın 1933-44 yılları arasında çeşitli aralıklarla 16 sayı yayınladığı *Orhun* dergisidir.

Büyük Doğu Dergisinin İslam Dünyasına Bakışı

Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte İslam dünyası ile ilişkileri en asgari düzeye inen Türkiyeli Müslümanlar *Büyük Doğu* dergisi ile bu ilişkileri yeniden onarmaya başlamıştır. Bu dergi sayesinde Türkiye'deki Müslümanlar, İslam dünyası ile tekrardan bir bütün olma duygusu ve hassasiyeti kazanmıştır.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında İslam dünyasında başlayan bağımsızlık hareketleri hem dini hem de milliyetçi bir yapıya bürünerek mücadelelerini sürdürmüştür. Bu mücadeleler sonrasında birçok ulusal devlet ortaya çıkmıştır. 1950 sonrasında bağımsızlıklarını kazanan bu devletler içeride ve dışarıda çeşitli siyasi problemler yaşamıştır. Kendi iç sorunları ile uğraşırken sömürgeci dış güçler el altından birçok darbe girişimi yapmıştır. Bundan dolayı bu ülkelerin çoğu komşularını düşmanları olarak görmüştür.

Dergi, İslam dünyasındaki olaylara karşı net bir tavır koymak noktasında sıkıntı yaşar. Bunda dönemin payı büyüktür. Çünkü bu dönemde İslam dünyası ve Müslümanlar hakkında çok fazla malumat olmadığı gibi var olan bilgiler de dağınıktır. Bütün bunlara rağmen *Büyük Doğu* dergisinin İslam dünyasındaki olaylara karşı duyarlı davranması bizim için büyük önem arz eder. Ayrıca Bahailer ve Ahmediler haricinde İslam dünyasında herhangi bir grubu dışlayıcı bir tavır içine girmez.

Büyük Doğu'nun İslam dünyasıyla alakalı olarak neşrettiği haber ve yazılar siyasi niteliktedir. Neşredilen tahlil yazıları da bugünkü gibi çok derinlikli değildir. Müslümanların zihinsel yapıları ve fikri bunalımları irdelenmez.

Büyük Doğu dergisi, genel olarak emperyalizm karşıtı ve demokrasi taraftarı bir tavır sergiler. Dergi Batılıların çıkar çatışmalarından dolayı Müslümanlara yardım edeceği ve demokrasiye sahip çıkacağı kanaatindedir. Örneğin Cezayir meselesinde hür dünyanın en büyük temsilcisi olan Amerika'nın Fransa'yı durduracağı düşünülür. *Büyük Doğu*'nun demokrasi yanlısı olmasında dönemin Türkiye'si'nin büyük payı vardır.

Büyük Doğu dergisi, Cumhuriyet'in ilanından sonra Türkiye'nin Arap dünyası ile bağlarını koparmasını dönemin şartları gereği normal karşılar. Batılı güçler İslam dünyasını işgal etmeye başlayınca her millet tek başına mücadele eder. Türkler Kurtuluş Savaşı'nı kazanarak Batılı sömürgecileri kovar ve ardından yeni devletin inşasına başlarlar. Bütün bunlar belli bir vakit aldığı için Türkiye'nin Araplarla ilişkisi kopar. Bundan dolayı Türkiye Cumhuriyeti'nin Araplarla ilişkilerinin kesilmesi normal bir süreçtir. Bu bakış açısı dönemin şartları (Tek Parti dönemi) göz önüne alındığı takdirde anlaşılabilir olsa da gerçekte Hilafetin İlgası, Saltanatın Kaldırılması, Harf İnkılabı gibi inkılapları göz ardı edemeyiz.

Büyük Doğu dergisi Türkiye'nin bağlarını koparmış olduğu Arap dünyası ile tekrardan irtibat kurması gerektiği kanaatindedir. Daha kırk-elli sene evveline kadar aynı idare altında olan bu iki millet artık birbirinin yabancı olmuştur. Araplar Cumhuriyet'in ilanı ile beraber Türklerin İslam dinini de terk ettiğini düşünürler. Onların bu algısını değiştirmek bizim görevimizdir.

Büyük Doğu dergisine göre Türkiye iddiası olan bir ülkedir ve bundan dolayı sadece kendi sınırları ile ilgilenmesi kafi değildir. Büyük devlet olmak için sınırlarının haricindeki dünyanın problemleriyle de ilgilenmek gerekir.

Derginin sütunlarına baktığımızda bazı dönemlerinde İslam dünyasına dair çok fazla haber yer alırken bazen hiç haber yer olmadığını görürüz. Bunda yazar kadrosunun payı olduğu gibi dönemin siyasi olaylarının da etkisi vardır. Örneğin

Büyük Doğu'nun birinci, dördüncü ve sekizinci devresinde İslam dünyası ile alakalı hiç haber yer almazken gazete şeklinde yayınlandığı altıncı devre, yedinci devre ve dokuzuncu devresinde çok fazla haber neşredilir.

Birinci Devre

Birinci devrede dergi 17 Eylül 1943 ile 5 Mayıs 1944 tarihleri arasında 30 sayı neşredilir. Necip Fazıl, *Büyük Doğu* dergisini yayınlamaya başladığı bu dönemde İkinci Dünya Savaşı daha sona ermemiştir ve Türkiye'de tek partili siyasi hayat devam etmektedir. *Büyük Doğu* dergisi birinci devresinde ilk sayısından itibaren İkinci Dünya Savaşı ile alakalı haberler yayınlar. Demokrasi yanlılarının kazanmasını arzu eder. Bu dönemde neşredilen dergi kapaklarının büyük bir kısmı savaşla ilgilidir.

İkinci Devre

Bu devrede dergi 2 Kasım 1945 ile 2 Nisan 1948 tarihleri arasında 87 sayı yayınlanır. İkinci devre 1-72., üçüncü devre ise 72-87. sayıları ihtiva eder. *Büyük Doğu* dergisinin bu devresinde, İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna yaklaşılmakta ve İslam dünyasında yeni ulus devletleri kurulmaktadır. Dergide İslam dünyası ile alakalı yazıları Nizamettin Nazif² ve Ömer Rıza Doğrul kaleme almıştır.³ Bu devrede ele alınan konular Endonezya, Hindistan/Pakistan ve Ortadoğu'daki Arap devletleridir. *Büyük Doğu*'nun sütunlarında yer alan yazılar daha çok bu devletlerin bağımsızlık mücadeleleri hakkındadır.

İslam Dünyası ile Alakalı Haber ve Yazılar

Hollanda'nın sömürgesi olan Endonezya 20. yüzyılın başından itibaren milliyetçi düşüncenin de etkisi ile bağımsızlık mücadelesi vermeye başlar. Bir müddet boyunca Endonezyalıların bu talepleri sonuçsuz kalır. Ancak Endonezyalıların oluşturdu-

- 2 Nizamettin Nazif (Tepedelenlioğlu), 1 Ocak 1901 yılında doğdu ve 25 Mayıs 1970 tarihinde vefat etti. Çok genç yaşta gazeteciliğe başladı. Anadolu'da Milli Mücadele'ye katıldı. Başta *Hakimiyet-i Milliye* olmak üzere birçok gazetede çalıştı. Gazete yazıları ve romanları tefrika edildi. Kendisi *Hür Nizam* isimli bir dergi çıkardı. Tarihi romanları ile dikkat çekti.
- 3 Ömer Rıza (Doğrul) 1893 yılında Kahire'de doğar. Ailesi aslen Burdurlu olup Mısır'a yerleşir. Ezher Üniversitesi'nde tahsilini tamamladıktan sonra Mısır'da gazeteciliğe başlar. İlk makaleleri *Sebilürreşad*'da yayınlanır. 1915 yılında İstanbul'a yerleşir. Mehmed Akif'in kızı ile evlenir. Birçok gazete ve dergide yazılar kaleme alan Ömer Rıza çeşitli çeviriler de yapmıştır. 1950 yılında Demokrat Parti'den Konya milletvekili seçilmiştir. 13 Mart 1952 tarihinde İstanbul'da vefat etmiştir. Bkz. Uzun (ss. 489-492).

ğu milis güçler Hollandalılara ve onların iş birlikçisi İngilizlere karşı güçlü bir direniş gösterince Ağustos 1949 tarihinde Hollandalılar Endonezya'nın bağımsızlığını tanımak zorunda kalır (Gürsoy, *DİA*, ss. 206-207).

Dergide yer alan yazılara göre Endonezyalı Müslümanların bağımsızlık mücadelelerini İslam alemindeki diğer Müslümanlar da gönülden desteklemektedir. Nizamettin Nazif, Endonezyalıların sadece Hollanda ile değil Batılı emperyal güçlerin tamamı ile mücadele ettiklerini söyler (Nazif, 1945, s. 9). Nazif, başka bir yazısında da Cavalı Müslümanların yerel komiteler kurarak bu komiteler öncülüğünde Hollandalılarla mücadele ettiklerini ve sadece Hollandalıların değil Japonların da buraya dair hesapları olduğunu belirtir (Nazif, 1945b, s. 9).

Nizamettin Nazif, kaleme aldığı yazılarla Ortadoğu meselelerini de gündeme getirir. O, Libya topraklarının elimizden kolayca çıkmış olmasına hayıflanır. “İtalyan sömürgeleri diye adlandırılan topraklardan başlıca ikisi yani Trablusgarb ve Bingazi masum ve mert insanlarla meskûn olan bu iki şimali Afrika ülkesi en basit insani kaidelere hatta harp ananelerine aykırı olan bir tecavüzle bir nevi Japonlukla bizden araklanmıştır” (Nazif, 1946a, s. 9). Nizamettin Nazif’e göre İslam dünyası Batılılara karşı birlik olmalı ve birbirlerini korumalıdır. Bu nedenle o, Suudi Arabistan kralı Abdulaziz Bin Yusuf’un Mısır kralı Faruk’u ziyaretini önemser. “Sultan Abdulaziz bin Yusuf’un bu seyahatinde yalnız Arap ittifakı devletlerini alakadar eden bazı hususiyetler olmakla beraber Orta Şark’ın dünya ölçüsündeki manasını belirtecek taraflar bulmak da gerektir” (Nazif, 1946, s. 9).

Büyük Doğu dergisi İslam dünyasının en müzmin problemlerinden birisi olan Filistin meselesini de sütunlarına taşır. Ömer Rıza Doğrul’a göre bu mesele İngilizlerin Yahudilere göz yumması neticesinde büyümüş ve artık içinden çıkılmayacak bir hal almıştır. “Siyonistler İngiliz mülayimliğine güvendikçe bu işin içinden çıkılmayacak bilakis tedhişçilerin sayısı artarak İngilizler bizar olacaklardır” (Doğrul, 1946, s. 9). Nizamettin Nazif ise Filistin’in tamamen Araplara ait bir yer olarak kabul edilmesinin doğru bir yaklaşım olmadığı kanaatindedir. Orada başka insanların da yaşadığını kabul etmemiz gerektiğini belirtir (Nazif, 1946g, s. 9).

Ürdün’de ise yönetim Kral Abdullah’ın elindedir. Nizamettin Nazif’in belirttiğine göre Kral Abdullah’ın hem Türkiye ile hem de İngilizlerle arası iyidir. Bıldüş-Şam’ın bütününe içine alan bir devlet kurmayı hayal eden Abdullah’ın Filistin meselesini de halledebileceği söylenmektedir. Ancak Suriye, Lübnan, İsrail ve Suudi Arabistan ona karşıdır. “Ürdün krallığı, gerçi pek mini minidir; fakat haşmetli Kral Abdullah Hazretleri’nin şahsiyetleri herkesçe müsellemdir ki, dünyanın bil-

hasa bu bölgesinde mümtaz bir mana ifade eder.” (Nazif, 1946ı, s. 9). Nizamettin Nazif'in Kral Abdullah'ı böyle övmesi çok şaşırtıcıdır. Çünkü derginin daha sonraki sayılarında onun Filistin davasına ve Araplara ihanet ettiğine dair haber ve yazılar kaleme alınacaktır.

Ömer Rıza Doğrul, savaş sonrasında dünyada siyasi dengeler tamamen değiştiği kanaatindedir. Ona göre bu dengelerin değiştiği yerlerden birisi de Ortadoğu'dur. İngiltere'nin yanında Amerika ve Sovyet Rusya da bölgede söz sahibi olma mücadelesi vermektedir. Irak ve İran'da İngiltere ve Rusya'nın güç mücadelesi vardır. Suriye, Lübnan ve Mısır da Sovyet Rusya'nın göz diktiği diğer devletlerdir. Suud ve Bahreyn'de ise Amerika ve İngiltere rekabeti vardır (Doğrul, 1946b, s. 9). Ömer Rıza, İngilizler'in Filistin meselesinden dolayı işlerinin zor olduğunu ifade eder. Buna karşılık Sovyet Rusya ideolojik propaganda silahını kullanarak İngilizlerle iyice köşeye sıkıştırdığını söyler.

Bu devrede Nizamettin Nazif'in *Büyük Doğu* sütunlarında ele aldığı konulardan birisi de Hindistan'dır. Hindistan'da yaşayan Müslümanlar Muhammed Ali Cinnah öncülüğünde Hindistan'dan bağımsız bir devlet kurma arzusundadır (Doğrul, 1946, s. 9; 1946d, s. 9).c

Bu dönemde *Büyük Doğu*'nun İran'a bakışı olumsuzdur. Nizamettin Nazif, İran'ı Batılılarla iş birliği yapıp Osmanlı'yı sürekli arkadan vuran bir devlet olarak tavsif eder. Bundan dolayı Sovyet Rusya'nın İran'a yapmış olduğu zulümleri İran'ın hak ettiğini düşünür: “İran'ın başına gelenlerin asıl sorumlusu olan bizzat İran'dır.” (Nazif, 1946c, s. 9). Osmanlı enerjisinin büyük bir kısmını İran karşısında tükettiği için Rusya ve Avrupalılar rahat bir şekilde güçlenmiştir. Bütün bunlar nedeniyle Avrupalılar Safevi Şahı Abbas'ı dostları kabul etmişler ve ona şöyle hitap etmişlerdir: “Hristiyanlığın büyük düşmanının büyük düşmanı! Hristiyanlığın büyük düşmanı biz sayılıyorduk bizim büyük düşmanımız da o...” (Nazif, 1946c, s. 9). Sonuç olarak o zamandan beri güçlenen Rusya şimdi İran'ın başına bela olmuştur. İran'ın kendi eliyle büyütmüş olduğu bu düşmana karşı şikâyetinde bulunması yersizdir.

Türkiye'nin Arap Dünyası ile İlişkilerine Dair Haber ve Yazılar

Büyük Doğu dergisinin sütunlarında sıkça yer alan konulardan birisi de Türk-Arap ilişkisi ve Arap milliyetçiliğidir. Ömer Rıza Doğrul, Birinci Dünya Harbi'nin ardından Osmanlı devleti dağılınca Araplar ve Türklerin birbirlerinden ayrıldıklarını ve her birinin kendi başının çaresine bakmak zorunda kaldığını söyler. Türkler, Kurtuluş Savaşı'nı kazanmış ve yeni bir devlet kurmak için uğraşmıştır. Araplar da aynı

şekilde kendi bağımsızlıkları için uğraşmışlar ve bu nedenle iki millet arasındaki irtibat kopmuştur. Bir müddet sonra iki millet birbirinin yabancıları olmuştur. Suriye'den Türkiye'yi ziyarete gelen bir heyet Ramazan bayramında camiye giden, bayramı kutlayan insanları görünce şaşırır. Araplar Türklerin Cumhuriyet'in ilanından sonra din ile akalarını kestiklerini düşünürler. "Bize anlatıldığına göre yeni Türkiye bütün mazisiyle alakasını kesmiş. Garbden başka hiçbir şey tanımaz, Şarklı her şeyi küçümser bir memleket olmuştur. Hududu geçtiğimiz gün bizi karşılayan zatların bayramımızı tebrik etmelerini (Şeker bayramına tesadüf etmesi dolayısıyla) hayretle karşılamış ve daha sonra bütün Türkiye'nin bayram ettiğini görerek derin derin düşünmüştük." (Doğrul, 1946a, s. 9). Ömer Rıza, Arapların bize karşı oluşturmuş oldukları olumsuz düşünceleri ortadan kaldırmak için çalışmamız ve gerçekleri onlara anlatmamız gerektiğini söyler.

Neşredilen bu yazıda yerinde teşhisler yapılmasına rağmen Türklerin Araplarla ilişkilerinin kopmasının böyle basitçe bir sebebe bağlanmasının doğru olmadığını kabul etmek gerekir.

Kral Faruk,⁴ yönetimindeki Mısır, Arap Birliği'nin de kurulması ile beraber ciddi bir şekilde Arap milliyetçiliği yapmaya başlar. Araplar haricindeki Müslümanları yok sayar. Nizamettin Nazif kaleme aldığı yazısında bu politikanın İslam ile bir alakası olmadığını, olayın tamamen milliyetçi bir tutumdan ileri geldiğini söyler. "Sanılıyor ki Arap ittifadına dahil olmayan devletler dışında ne Müslüman ne de insan kalmıştır." (Nazif, 1945a, s. 9). Nazif, Mısır'ın öncülük etmiş olduğu bu Arap milliyetçiliğinin İslam dünyasının birliğine engel olduğunu belirtir.

Nizamettin Nazif'e göre Türkiye, Arap devletleri ile iyi ilişkiler kurmak için bazı adımlar atar. Bunlardan ilki Sadabad Paktı'dır. Suriye'nin de dahil olması gündeme gelir. Lakin bu gerçekleşmez (Nazif, 1945c, s. 9). Nazif'e göre, Türkiye'nin Irak ile imzaladığı Ankara Anlaşması onun Arap beldelerine geri dönüşünün işaretidir (Nazif, 1946e, s. 9).

4 6 Mayıs 1936 tarihinde tahta çıkan Faruk, İngilizlerle bir ittifak anlaşması yapar. Bu anlaşma ile İngilizler Süveyş Kanalı'nda askeri üs bulundurma hakkı kazanırlar. Tahta çıktığında halk tarafından sevgi gösterileri ile karşılanan Kral Faruk özellikle 1948 Arap-İsrail savaşı sonrasındaki yenilginin baş müsebbibi olarak gösterilir. Halkın gözünden iyice düşen kralın etrafında kimse kalmaz. 1950'li yıllarda ülke ciddi sıkıntılar içine girer. Temmuz 1952 tarihinde Hür Subaylar darbe yaparak yönetime el koyar. Kral Faruk'un haline karar verilir. O da oğlu Ahmed Fuad lehine tahttan feragat ederek yurt dışına çıkar. Bkz. Bilge (s. 177).

Üçüncü Devre

Büyük Doğu dergisinin bu devresinde 72-87. sayılar neşredilir. Üçüncü devrede İslam dünyası ile alakalı olarak Muharrem Feyzi Togay çeşitli yazılar kaleme almıştır. Bu devrede adı geçen yazarın yazıları haricinde konu ile alakalı çok fazla yazı bulunmamaktadır.

İslam Dünyası ile Alakalı Haber ve Yazılar.

Üçüncü devrede göze çarpan ilk mevzu Endonezya'nın bağımsızlığıdır. Yakın dönemde bağımsızlığını ilan eden Endonezya (Togay, 1947g, s. 9) çeşitli devletler tarafından tanınır. Bunlardan birisi de Merkezi Hindistan Hükümeti'dir. Muharrem Feyzi, Merkezi Hindistan Hükümeti'nin Endonezya'yı tanımakla kalmadığını diğer devletlerin de onu tanıması için çaba harcadığını bildirir (Togay, 1947c, s. 9).

İslam dünyasında bağımsızlık mücadelesi veren diğer bir ülke Pakistan'dır.⁵ Muharrem Feyzi, İngilizlerin Hint kıtasından ayrılmaya karar vermesinden sonra Hindular ve Müslümanlar arasında siyasi ve içtimai problemlerin ortaya çıkmaya başladığını söyler. Müslümanların, Hindistan'dan ayrılıp başka bir devlet kurmak istemelerine Hindular karşı çıkar (Togay, 1947d, s. 9). Uzun ve zorlu mücadeleden sonra İngilizler, Müslümanlar tarafından kurulan Pakistan devletini onaylamak zorunda kalır (Togay, 1947g, 9).

Muharrem Feyzi Togay'ın ele aldığı konulardan birisi de Filistin meselesidir. İslam dünyasının kanayan yarası Filistin meselesi İngiltere eliyle BM Genel Kurulu'na taşınır. Yahudiler hamileri olan Amerika'nın yardımıyla bir müddet devam eden görüşmelerde Arapların başarısız olmalarını sağlar (1947a, s. 9).

Muharrem Feyzi'ye göre Arap devletler BM'de birlik içinde görünüyor olmalarına rağmen siyasi olarak bölünmüş durumdadırlar. Arap devletleri birbirlerine düşmüş ve birbirleriyle mücadele etmektedir. "Arap Birliği Devletleri New York'ta Filistin istiklalini sağlamak için bir safta savaşırken kendi aralarında ikilik doğmaktadır." (1947e, s. 8). Bir tarafta Irak ve Ürdün diğer tarafta ise Suriye ve Suudi Ara-

5 Muhammed İkbâl, 1930 yılında Hindistan'ın kuzey ve doğusunda Müslümanlardan oluşacak bir devlet fikrini ortaya attı. Muhammed Ali Cinnah ve Mevlana Muhammed Ali de bu fikri destekledi. 1940 yılında Lahor'da gerçekleştirilen Hindistan Müslümanları Birliği toplantısında ilk defa müstakil bir devlet olarak Pakistan ismi gündeme geldi. İkinci Dünya Savaşı sonrasında kamuoyunun baskısı üzerine İngilizler, Hindistan'dan çekilme kararı aldı. Bu arada Hindular ve Müslümanlar arasındaki şiddet olayları iyice tırmandı. Bunun üzerine Haziran 1947 tarihinde İngilizlerin Hindistan valisi Hindistan'ın doğu ve batısında ayrı ayrı iki devlet kurulmasına karar verdiğini açıkladı. İngiliz parlamentosunun da onayı ile Ağustos 1947 tarihinde Pakistan bağımsız bir devlet oldu. Bkz. Özcan (ss. 147-149).

bistan yer almaktadır. Irak ve Ürdün'ün kralları Şerif Hüseyin'in oğullarıdır. Suriye ve Arabistan, Ürdün kralı Abdullah'ın kendi devletini genişletmesi ve Suriye'yi de kendi topraklarına dahil etmesinden korkmaktadır. Ayrıca Arabistan, Şerif Hüseyin'in ailesini kendisine rakip olarak görmektedir.

Kuzey Afrika'daki Fas, Tunus ve Cezayir Fransızların sömürgesinden kurtulmak için mücadele etmektedir. Kendisini özgürlük havarisi olarak gören Fransa ise sömürgelerini kaybetmemek için büyük zulümler yapmaktadır (Togay, 1947b, s. 9; 1947f, s. 8).

Türkiye'nin Arap Dünyası ile İlişkilerine Dair Haber ve Yazılar

Bu devrede tekrardan Nizamettin Nazif imzasına rastlamaktayız. Nazif, Türkiye'nin kendi siyasi meseleleriyle ilgilenmesinden dolayı komşuları ile ilgilenmediğini söyler. Ancak bundan sonra artık sınırlarımız dışındaki olaylarla da ilgilenmemiz gerekecektir. Büyük ve bağımsız devlet olmanın en büyük şartı sınırları dışında da söz sahibi olmaktır. Sınırları haricinde sözü geçmeyen bir devletin bağımsız olması mümkün değildir. Dedelerimiz Çanakkale'de, Balkanlar'da, Filistin'de, Mısır'da, Irak'ta, Kurtuluş Savaşı'nda sadece bir "çiftlik" sahibi olmak veya sadece bir toprak elde etmek için savaşmamıştır. "Türk milleti istiklal için neden savaştı? Sadece bir çiftlik sahibi olmak için mi? Bunu iddia etmek yedi cephede dört yıl çarpıştıktan sonra yaralarını tedavi etmeğe lüzum görmeden dağa çıkan Dumlupınar şehitlerine saygısızlık olur" (Nazif, 1946j, s. 9). Türkler "millî bir kavim" değil "dünya kavmi"dir. Dünyanın herhangi bir yerinde meydana gelen bir olay Türkleri de ilgilendirmektedir. Müstakil ve bağımsız devlet demek dünya devleti olmak ve dünya meseleleri ile alakadar olmak demektir. Kendi kabuğuna çekilen bir devlet kendi boynuna pranga takar.

Beşinci Devre

Dergi, 14 Ekim 1949 ile 29 Haziran 1951 tarihleri arasında 62 sayı yayınlanır. Bu devrede İslam dünyası ile alakalı çok fazla yazı yoktur. Konu ile ilgili olarak Necip Fazıl'ın bir yazısını ve Numan A. Binatlı'nın birkaç yazısını görmekteyiz.

İslam Dünyası ile Alakalı Haber ve Yazılar.

Necip Fazıl, Prof. Ş.Ü. müstearıyla Endonezya ile alakalı bir yazı kaleme alır. Ona göre Osmanlı devleti gerileme dönemine girmiş olsa da Batılı devletler Osmanlı'nın hakimiyet alanlarından uzak bölgeleri müstemleke yapmayı amaçlamıştır.

Bundan dolayı Endonezya ve çevresi Batılılar için uygun bir bölge olmuştur. “Hollanda'nın Hindistan'ı sömürme teşebbüsü ve bu arada Endonezya'yı da istismar yolunu açması, meşhur İngiliz şirketi hareketiyle başlar. Tam da bizim inhitat devrimizin doğduğu zamana isabet eder: Sene 1602... Zaaf devrimizin başlangıcında bile Avrupalılar doğrudan doğruya Türk İmparatorluğu'na mücavir havza teşkil eden sahalara sokulamamışlar ve şikarlarını pek uzaklarda ve bizim nüfuz dairemiz dışında aramaya kalkmışlardır.” (Ş.Ü, 1950, s. 11).

Numan A. Binatlı, İslam dünyasında Endonezya, Pakistan, Suriye, Ürdün, Irak, Suudi Arabistan gibi bir sürü devletin bağımsızlıklarını kazandığını ancak gerçekten bağımsız olup olmadıklarını sorgular. Ona göre İslam dünyasındaki devletlerin büyük bir kısmının bağımsızlığı sözde kalmıştır. Bunlar ahlaken, ruhen, zihnen Batılılar tarafından işgal edilmiştir. “Hükümetlerin çoğu, sadece halkına yaranmak için Müslüman ve baştan başa garb medeniyetinin birer manevi müstemleke kavası mahiyetindedir. Kolayca ve ucuzca göğüslerine takılan istiklal rozetleri de bu hükümetlerin ruhlarına vurulan manevi esaret mührünün aldatmaca teselli oyuncağından başka bir şey değildir” (Binatlı, 1950b, s. 9).

Numan A. Binatlı ayrıca Rusya'daki Müslüman Türklere de değinir. Rusya oradaki Müslüman-Türklere eşsiz zulümler etmektedir. Komünist Rusya başta asimilasyon olmak üzere, birçok zulüm uygulayarak orada yaşayan Müslüman Türklerin manevi dinamiklerini ortadan kaldırmak için elinden gelen her şeyi yapmaktadır (Binatlı, 1950a, s. 13).

Dönemin ıslahatçı alimlerinden olan Musa Carullah'ın ölüm haberi de *Büyük Doğu* sütunlarında yerini alır. Bu haberi “Be. De.” müstearıyla Necip Fazıl bildirir. Ölüm haberi ile beraber onun görüşlerini eleştirir. Necip Fazıl, Carullah'ın Kuran'a dair çalışmasını sathi bulur ve onu “reforma taraftarı” olarak nitelendirir (Be. De, 1949, s. 9).

Altıncı Devre (Gazete)

16 Kasım 1951 ile 12 Aralık 1951 tarihleri arasında 27 sayı, dört sayfa olarak ve günlük gazete şeklinde yayınlanmıştır. Derginin 15. sayısından itibaren Necip Fazıl'ın gazete ile ilgisi kalmamıştır.

1950 sonrası döneme denk gelen bu devrede bağımsızlık mücadelesi veren devletlerin büyük bir kısmı bağımsızlığını kazanmıştır. Bağımsızlıklarını kazanan bu devletler siyasi, sosyal ve iktisadi problemler ile uğraşmaktadır. *Büyük Doğu*

dergisi de bu problemleri sütunlarına taşımıştır. Ancak çok fazla haber ve makale yayınlanmamıştır. Bunda *Büyük Doğu*'nun 15 sayı yayınlanmış olmasının etkisi büyüktür. Bu dönemde Necip Fazıl "Eski Diplomat" müstearıyla konu ile alakalı yazılar kaleme alır.

İslam Dünyası ile Alakalı Haber ve Yazılar

Bu devrede *Büyük Doğu* sütunlarında karşımıza çıkan haberlerin başında İran gelir. İkinci Dünya Savaşı'na kadar İran üzerinde geniş bir hakimiyeti olan İngiltere 1950 sonrasında İran'daki çıkarlarını koruma noktasında çok büyük sıkıntılar yaşamıştır. Musaddık'ın başbakan olmasından sonra İngiltere'nin İran'daki menfaatleri büyük darbe almıştır. Musaddık, İran petrollerini millileştirince dış güçler ülkede karışıklıklar çıkarmayı başarırlar. Yaşanan bu karışıklıklar o kadar ciddi boyutlara ulaşır ki Musaddık'ın görevden çekilmesi bile gündeme gelir (*Büyük Doğu*, 1951, 1, 1). Yurt içinde sıkıntılı günler geçiren Musaddık dış ülkeleri ziyaret ederek kendisine destek arayışı içine girer. Bu nedenle Mısır'ı ziyaret eder (*Büyük Doğu*, 1951, 6, 3). Musaddık bu ziyaretinde İslam devletleri arasında kurulması planlanan "Doğu Paktı"nı gündeme getirir. Arap devletleri, Pakistan, İran ve Kuzey Afrika devletleri bu pakta dahil edilmesi düşünülen devletlerdir. İran ve Mısır arasında gündeme gelen diğer bir konu da İran'ın Mısır'a petrol satışlarıdır (*Büyük Doğu*, 1951, 8, 1-3).

Necip Fazıl, İran'ın bu dönemdeki siyasi durumunu ele alan "İran'ın Zor Durumu" (1951, s. 3) adlı bir yazı kaleme alır. Yazısında Amerika'yı ziyaret eden Musaddık'ın Amerika'dan eli boş dönmesinin hem İran'ın hem de kendisinin siyasi geleceğini zora soktuğunu söyler. Siyasi vaziyeti iyice zora giren Musaddık'ın ilerleyen yaşı ve hastalığı da onun mevcut mevkisinde uzun süre kalma ihtimalini zayıflatır.

Diğer taraftan bağımsızlığını kazanan Pakistan artık sağlam bir devlet olma yolunda adımlar atmaktadır. *Büyük Doğu* dergisi de Pakistan'ın ilerleme yolunda atmak istediği bu adımları haber yapar. Pakistan, iktisadi olarak gelişmek için petrol arama faaliyetlerine ve kimya sanayisine yatırımlar yapar. Ali Fuat Başgil, kaleme almış olduğu bir yazıda bağımsızlığını kazanan Pakistan'ın İslam dünyasının göz bebeği ve umut ışığı olduğunu söyler (Dost Pakistan, 1951, s. 2).

İslam dünyasının en hareketli bölgesi olan Ortadoğu da *Büyük Doğu* dergisinin sütunlarında yerini almıştır. Ürdün kralı Abdullah 1951 yılında Kudüs'te kıldığı Cuma namazının ardından camiden çıkarken suikasta uğrayarak öldürülür. Onun bu ani ölümü bölgedeki dengeleri değiştirir. Kral Abdullah kişisel hırsları nedeni ile bölgedeki diğer liderler tarafından sevilmeyen birisidir. Kardeşi Faysal'a vad edilen

Büyük Suriye'nin hayalini kurarak o hayalin peşinden gitmiş ve bir sürü düşman kazanmıştır (Kral Abdullah niçin öldürüldü, 1951, s. 4).¹ Bu hırsı yüzünden diğer Arap devletlerinin arkasından işler çevirmeye kalkmıştır. Arapların İsrail ile girmiş oldukları savaşta (Ürdün, Suriye, Mısır) Abdullah, İsrail ile savaşmak yerine onunla gizlice görüşmeler yapmayı tercih etmiştir. Hatta bu gizli görüşmeleri gerçekleştirmek amacıyla Türkiye'yi ziyareti bahane ederek İsrail'in Türkiye sefiri ile görüştüğü iddia edilmiştir. "Kral Abdullah İstanbul'da eskiden tanıdığı İsrail'in Ankara elçisi İlyas Sason'la yapmış olduğu gizli görüşmede İsrail'le Ürdün arasında sulh muahedesinin yapılmasını kararlaştırdı. Ve bu karar onun idam hükmü oldu" (Kral Abdullah niçin öldürüldü, 1951, s. 3).

Kral Abdullah'ın ölümünden sonra Ocak 1952 tarihinde Talal Ürdün'ün yeni kralı olmuş ancak babasının siyasetini devam ettirmemiştir. Bunun en büyük delili Suudi Arabistan'ı ziyaretidir (Hicaz ve Ürdün, 1951, s. 1). Talal'ın yönetime geçmesi ile beraber Ürdün'ün çehresi değişmiştir. Meclis sembolik olmaktan çıkıp faal olarak çalışmaya başlamış ve Amman küçük bir kasaba iken şehir haline gelmiştir. Ancak Talal, İngilizlerden maddi yardım aldığı için onlarla ilişkilerini iyi tutmuştur (*Büyük Doğu*, 1951, s. 3).

Büyük Doğu dergisine baktığımızda bu devrede dikkat çeken diğer bir mesele de Mısır ve Süveyş Kanalı'dır. Ekim 1951 tarihinde Mısır, Sudan ve Süveyş Kanalı ile alakalı olarak İngilizlerle yapmış olduğu anlaşmayı tek taraflı olarak fesheder. Bunun üzerine İngiltere ve Mısır arasında siyasi bir gerilim yaşanır. Yaşanan siyasi krizde Türkiye iki devlet arasında ara bulucu olmak ister (Ortadoğu davası ve Türkiye, 1951, s. 1).

Necip Fazıl, "Arap Alemi ve İngiltere" isimli yazısında İkinci Dünya Savaşı'nda İngiltere'nin yanında yer alan Arapların artık İngiltere'ye düşman olduğunu ve komünist Rusya'ya yanaştıklarını söyler. "Bugün Mısır'da ve bütün Arap ülkelerinde İngiltere aleyhinde şiddetli nümayişler yapılmaktadır. Yalnız Arap Aleminde değil İran'da da halk İngilizler aleyhine dönmüştür. Pakistan ve Hindistan da bu büyük davada İngiltere'yi desteklemek şöyle dursun bilakis onun aleyhinde cephe almışlardır." (1951, s. 3) "Uyanan İslam Alemi" (1951, Kasım 18, s. 3) adlı yazısında ise harpten sonra Dünya sisteminin birkaç devletin eline geçtiğini belirtir. BM Güvenlik Konseyi'nin dört daimî temsilcisi Rusya, Amerika, Fransa ve İngiltere'nin haricinde kimsenin sözü geçmez. Öyle ki bu devletlerden birisi herhangi bir şeye hayır derse o iş gerçekleşemez. Bu durumda Müslümanların kendi başlarının çaresine bakmaları gerekmektedir. Nitekim Endonezyalılar, Pakistanlılar ve İran haklarını

kendileri savunmak durumunda kalmıştır. Şimdi de sıra Mısır'dadır. "Yeni Bir İttihad-ı İslam" (1951, s. 3) başlıklı yazısında ise Necip Fazıl, kurulması planlanan Orta Şark paktından bahseder. Bu pakta Arap devletleri haricinde İran, Pakistan, Afganistan, Türkiye, Endonezya gibi diğer İslam devletlerinin de katılması gerektiğini ifade eder. Böylelikle İttihad-ı İslam gerçekleşmiş olur.

Necip Fazıl, "Trablusgarb ve Oniki Adalar" (1951, s. 3) adlı yazısında Libya'nın İtalyan işgalinden kurtulmasının sevincini paylaşır. Ayrıca yeni kurulacak Libya İslam devletini selamlar.

Türkiye'nin Arap Dünyası ile İlişkilerine Dair Haber ve Yazılar

Demokrat Parti'nin iktidara gelmesinden sonra Türk dış politikasında da çeşitli değişiklikler meydana gelir. Menderes Ortadoğu'ya yeniden açılma çabaları içine girer. Lakin bu durumdan Rusya ve bazı Arap devletleri rahatsız olur.

Şam'da yayınlanan bir gazetede "Komşumuz" adıyla bir yazı neşredilir. Bu yazıda Türk gazetelerinin Araplar hakkında yayınlamış oldukları olumsuz haberlerden şikâyet edilir. "Türk matbuatı herhalde Arap aleminin istiklale kavuşmasını arzu etmeyerek emperyalizma elinde kıvrınmamızı istiyor. Hür yaşamak arzumuzu tanımak istemiyor" (Arap gazetesinin fikirleri, 1951, s. 3). Gazete ayrıca Türkleri, Arapların ve Müslümanların meselelerine daha fazla duyarlı olmaya davet eder.

Büyük Doğu sütunlarında neşredilen "Yine Mısır" isimli yazıda Türkiye'yi ziyaret eden Arap Birliği Başkanı Azam Paşa'nın "Ben buraya evvela her iki millet camiası arasında kalbi rabita kurmak esaslarını görüşmeğe geldim" (Yine Mısır, 1951, s. 4) ifadelerine yer verilir. Bu ifadeler Başbakan Menderes için bir fırsat olarak yorumlanır. Dergiye göre Menderes'in, Şark siyasetimizi yeniden tanzim etmesinin zamanı gelmiştir.

Derginin konu ile ilgili devam eden haberlerinde Türkiye, Arap devletleriyle iyi ilişkiler kurmaya çaba harcarken birilerinin buna engel olmak için uğraştığı ifade edilir. Habere göre Mısır'da yayın yapan bir dergi Türkleri aşağılayan bir karikatür neşreder. Yayınlanan bu karikatür Türk basınında geniş yankı bulur ve Türkler de Arapları aşağılayan yayın ve haberler neşreder. Bu durum her iki tarafı da olumsuz yönde etkiler. Basit bir derginin yapmış olduğu hatanın bütün Mısırlılara mal edilmesi doğru değildir. Dergi, Türklerin emperyalistler tarafından sıkıştırılan Mısırlıların yanında yer alması gerektiği kanaatindedir (Mısır meselesi üzerine, 1951, s. 4).

Necip Fazıl, "Kaçırdığımız Fırsat" (1951, s. 3) adlı yazıda Türkiye'nin Müslüman devletler tarafından yakından takip edildiğini ancak siyasetçilerimizin bunun farkın-

da olmadığını söyler. İsrail'in tanınması meselesinde kendimizi anlatamadığımız için yapılan olumsuz propagandalar ciddi etkiler meydana getirir. Arap aleminin büyük bir kısmı bize karşı tavrı alır. Türkiye, Süveyş Kanalı meselesinde Mısır ve İngiltere arasında ara bulucu olma fırsatını heba eder. "Süveyş işinde daha evvel Mısır'la İngiltere arasında ihtilaf çıktığı zaman da bize bir tavassut vazifesi düşmüştü. Bunu da yapmadık. Tarih Türkiye'ye müstesna bir fırsat hazırlamıştı. Arap alemi ile Garb demokrasilerini birleştirmek..." (1951, s. 3). Necip Fazıl bu ara buluculuk fırsatı ile tarihin Türkiye'ye Arap alemi ve Batı demokrasilerini birleştirme görevi verdiğini ancak Türkiye'nin bunu başaramadığını ifade eder. Eskiden bizi canı gönülden seven bu milletler şimdi bizi Yahudilerle bir kefeye koymuş ve bize düşman olmuştur.

Necip Fazıl "Paris'te Mülakat" (1951, s. 3) adlı başka bir yazısında ise İngilizlerin Birinci Dünya Savaşı boyunca Araplarla aramızı açmak için çok fazla çaba harcadıklarını söyler. Savaştan sonraki dönemde ise Türkler Araplarla ilişki kurmayı lüzumsuz görüp onlarla ilişkilerini koparırlar. Necip Fazıl, ilişkilerimizi yeniden ihdas etmek için Mısır'da, Suriye'de ve diğer Arap beldelerinde halk evleri tarzında kültür merkezleri açmamız gerektiğini belirtir.

Yedinci Devre (Gazete)

Büyük Doğu bu devrede 16 Mayıs 1952 ile 19 Eylül 1952 tarihleri arasında günlük gazete şeklinde, altı sayfa olarak, 122 sayı yayınlanır.

Bu devrede *Büyük Doğu* sütunlarına İslam dünyası ile alakalı birçok haber yayınlanır. Bunun birinci sebebi *Büyük Doğu*'nun gazete olarak neşredilmesi ikinci sebebi ise Ortadoğu'nun siyasi durumudur.

İslam Dünyası ile Alakalı Haber ve Yazılar

Derginin bu devresinde de Tunus (Tunus'ta İstiklal partisi halkı mücadeleye çağırdı, 1952, s. 1; Tunus'ta, 1952, s. 1, Fransa-Tunus ihtilafı, 1952, s. 1; Tunus'ta yine bombalar patlıyor, 1952, s. 5; Tunus'ta vaziyet endişe verici, 1952, s. 5) ve Cezayir'in (Cezayir milliyetçi lideri tevkif edildi, 1952, s. 5; Cezayir'de, 1952, s. 1) Fransız işgaline karşı vermiş oldukları bağımsızlık mücadelesi ile alakalı haberler devam etmektedir. Cezayir ve Tunus'ta silahlı çatışmalar ve ölümler gündelik hayatın bir parçası olmuştur. Tunus'ta Fransızlar çeşitli ıslahatlar yaparak olayları durdurmak isteseler de bu mümkün görünmemektedir. Fransa insan haklarının yılmaz bekçisi olarak görünmesine rağmen yapmış olduğu bu zulümlerle eski emperyalist geleneği devam ettirdiğini göstermektedir (Korok, Fransız emperyalizmi karşısında hür

milletler ve Tunus faciası, 1952, s. 5). *Büyük Doğu* dergisi hür dünyanın tek temsilcisi olarak Amerika'nın artık Tunus meselesine müdahale etmesi gerektiği kanaatinindedir. Ayrıca Türkiye'ye de BM'de ve uluslararası arenada Tunus'un yanında yer almasını tavsiye eder (*Büyük Doğu*, 1952, s. 1; 1952, s. 6).

Büyük Doğu dergisi bu dönemde Ürdün'de yaşanan olaylara seyirci kalmaz ve meydana gelen olayları sütunlarına taşır. Kral Abdullah'ın suikast sonucunda ölmesinden sonra tahta geçen Kral Talal, Temmuz 1951-Ağustos 1952 tarihleri arasında bu görevde kalır. Bir müddet sonra hastalanınca tedavi için sürekli yurt dışına gider. Bu nedenle Ürdün Meclisi tahtı oğlu Hüseyin'e bırakması için baskı yapar ve Ağustos 1952 tarihinde tahtı oğluna bırakmak zorunda kalır. Talal yurt dışında bulunduğu dönemde Irak kral naibi Ürdün'ün başkenti Amman'a gelip yönetime el koyar. Talal bunun üzerine memleketine dönüp iktidarı tekrardan ele almak istese de bunda başarılı olamaz. Kendisinin yakın arkadaşı Kral Faruk da Mısır'da tahttan indirilince Talal yalnız kalır ve istemeye istemeye tahtı oğluna bırakır (Ürdün Kralı yine hastalandı, 1952, s. 5; Irak ansızın Ürdün'ü ilhak etti, 1952, s. 5; Ürdün Kralı'nın selahiyetleri alındı, 1952, s. 5; Ürdün'de vaziyet gittikçe karışıyor, 1952, s. 3; Ürdün'de Kral Talal'a suikast hazırlanmış, 1952, s. 1; Ürdün meselesi ve gizli kuvvetler, 1952, s. 4).

Büyük Doğu dergisinin Kral Talal'a dair yayınlamış olduğu haber ve yazılarda tutarsızlık vardır. Daniş Remzi Korok, Talal ve onun üzerine oynanan oyunlardan bahsederken dergide yer alan başka bir yazıda ise Talal dönemi rezalet ve buhran dönemi olarak nitelendirilir:

Ürdün kralının etrafında daha evvel hazırlanmış ve tertiplenmiş bir komponun mevcut bulunduğu fakat bunun neye ve hangi maksada matuf bulunduğu etrafında efsar-ı umumiyyeyi saran müphem şüphe zaten vardır. Hadiseyi takip edenler bunun neticesini beklemekte idiler. İşte nihayet hakkında delilik izafe edilinceye kadar ileri gidilen prens Talal. (Irak'ın Ürdün'ü ilhakı karşısında diğer Arap ülkeleri, 1952, s. 5)

Ürdün Temsilciler Meclisi, Talal'ın akli dengesinin bozukluğu nedeni ile yerine oğlu II. Hüseyin'i tahta geçirir. Tahta çıktığı dönemde kendisine methiyeler dizilen Talal kısa bir süre sonra akli problemleri olan birisi olarak karşımıza çıkar: "Bildiği gibi 21 Temmuz 1951'de Kral Abdullah'ın öldürülmesi ile tahta geçen Talal, bu sene içinde tam bir rezalete sebep olmuş ve tam bir yıl kendisinin asabi buhran ve hiddetinden korkarak kaçan karısı Kraliçe Zeyn'i İsviçre'de hararetle aramıştır" (Kral Talal tahttan feragat ettirildi, 1952, s. 1).

Mısır'da Kral Faruk'un askeri darbe ile tahttan indirilmesinin bölgede çeşitli yankıları olur. *Büyük Doğu* dergisi, benzer darbelerin diğer devletlere de sıçrayabileceğine dair genel bir kanaatin ortaya çıktığını ifade eder. Bunu fırsat bilen bölgedeki hükümetlerin muhalifleri hükümetlerine reform çağrılarını yaparlar. Buna en iyi örnek Lübnan'dır. Lübnan'da muhalifler Mısır'ı örnek göstererek hükümeti tehdit ederler. Ayrıca hükümetin reform çağrılarında cevap vermemesi durumunda grevler ve nümayişler yapacaklarını belirtirler. Lübnan'da devam eden bu siyasi buhran da askeri darbe ile sonuçlanır (Lübnan'da, 1952, s. 1; Yeni Lübnan hükümeti, 1952, s. 1; Lübnan'da siyasi buhran, 1952, s. 1; Lübnan'da askeri bir hükümet darbesi oldu, 1952, s. 1).

Dönemin en önemli haberlerinden birisi de Hicaz'da veba salgını olduğuna dair verilen bilgilerdir. Ortaya çıkan bu haberler neticesinde Suudi Arabistan kısa bir süreliğine hac ziyareti izinlerini iptal ettiğini açıklar. Yapılan çalışmalar neticesinde veba tehlikesi ortadan kaldırıldığı için tekrardan hac izinleri verilemeye başlar (Hac müsadesi kalktı, 1952, s. 1; Hicaz'da veba önlendi, 1952, s. 1; Hicaz'daki veba Yahudi oyunudur, 1952, s. 6; Hicaz'da veba salgını yok, 1952, s. 1; Hacılar, 1952, s. 1).

1945 yılında kurulan Arap Birliği 1950'li yıllarda daha aktif olarak çalışır. Arap Birliği'ne üye ülkeler İsrail'e karşı ticari ambargo uygulama kararı alırlar. İsrail sınır tecavüzlerine devam ettiği müddetçe bu ambargonun daha da şiddetlenerek devam edeceğini bildirirler (Arap Birliği ve İsrail, 1952, s. 1; İsrail'e tatbik edilen iktisadi abluka şiddetlenecek, ; 1952; Arap birliğinin askeri toplantısı, 1952, s. 1). İsrail'in Kudüs'ü başkent ilan etmesi de Arap-İsrail ile ilişkilerinin gerilmesine neden olur (Yahudi zulmü, 1952, s. 1; Yahudiler Birleşmiş Milletler kararlarını dinlemiyorlar, 1952, s. 5; İsrail hududunda çatışma, 1952, s. 5).

Mısır

Hür Subaylar Hareketi 22-23 Temmuz 1952 tarihinde Kral Faruk'a karşı darbe yapar ve General Necip İhtilal Konseyi başkanı olur. Kral Faruk tahtı oğluna bırakıp yurt dışına kaçmak zorunda kalır. Aralık 1952'de anayasa yürürlükten kaldırılır. Haziran 1953 tarihinde cumhuriyet ilan edilir ve General Necip ilk Cumhurbaşkanı olur. Ülkede bütün siyasiler ve İhvan-ı Müslimin kapatılır.

Büyük Doğu dergisi sütunlarında yukarıda belirtmiş olduğumuz siyasi olaylardan dolayı Mısır ile alakalı çok fazla haber ve yazıya rastlarız. Dergi darbe sonrası Mısır'da yaşanan olayları gün gün okuyucularına aktarır.

General Necip, Kral Faruk taraftarlarını devlete ait bütün kurumlarından, siyasi partilerden atmak için uğraşır. Bundan dolayı birçok alanda kovuşturmalar yapılır (Mısır'da partiler ve ordu Temizleniyor, 1952, s. 1; Vefat Partisi temizlik için ısrar etmiyor, 1952, s. 5; General Necip Vefat Partisi'ne ihtarda bulundu, 1952, s. 1).

İngiltere, Ortadoğu'daki varlığını sürdürmek için Orta Şark Komutanlığı isminde askeri bir yapı oluşturmak ister. Bu projede İngiltere'nin yanında ABD, Fransa vardır. Türkiye ise Ekim 1951 tarihinde bu gruba katılır. Mısır da pakta davet edilir ancak Mısır bu teklifi kabul etmez (Mısır ve Ortadoğu savunma projesi, 1952, s. 1; Arap devletleri Ortadoğu müdafaasına girecek, 1952, s. 5; Ortadoğu kuvvetlerini Türkiye komuta etmeli, 1952, s. 1; Ortadoğu savunması ve Türk teklifi, 1952, s. 1).

Necip Fazıl, Prof. Ş.Ü. müstearıyla kaleme aldığı yazıda Kral Faruk'a karşı gerçekleştirilen darbeye Müslüman Kardeşlerin de darbecilerin yanında yer aldığı söyler. Hatta kurulacak hükümette teşkilatın başkanı olan (Hasan) Hudeybi'nin de isminin geçtiğini bildirir. Teşkilat, bu dönemde büyük bir güç kazanmıştır. Hareketin kazanmış olduğu bu güç yeni hükümetin onlardan korkmasına neden olmaktadır. Müslüman Kardeşler bir yeraltı teşkilatı olduğu için nasıl hareket edecekleri bilinmemektedir. "Müslüman Kardeşler Birliği, Mısır'da çok büyük bir ehemmiyet kazanmıştır. Bugün Mısır'da kralın da hükümetin de çekindikleri en mühim teşkilat budur. Bir milyonu aşan ve her tarafa yayılmış olan azalarıyla ve büyük faaliyeti ile bütün hükümetleri korkutan çok geniş ve sinsî bir yeraltı faaliyetine maliktir." (Müslüman Kardeşler Birliği teşkilatı ve Sona hükümet darbesindeki rolü, 1952, s. 3). Teşkilatın başkanı Hudeybi tek programlarının Kuran olduğunu söyler. Hareketlerinin siyasi bir hareket olduğunu siyasetin dinden ayrılmasının mümkün olmadığını belirtir. Ayrıca komünistlerle ittifak yaptıklarına dair ortaya atılan haberlerin maksatlı olduğunu, bir Müslüman'ın komünistle bir olmasının mümkün olmadığını ifade eder. Necip Fazıl, özellikle teşkilatın bilinmezliğinin ve gizliliğinin altını çizer. "Teşkilat bu derece programlı ve gayet sinsî bir faaliyet gösterdiğinden onu hiçbir hadisede bilfiil ve müşahhas hüviyeti ile tesbit etmek kabil olmamakta..." (Müslüman Kardeşler Birliği teşkilatı ve Sona hükümet darbesindeki rolü, 1952, s. 2).

Büyük Doğu dergisi Ortadoğu'nun her tarafına yayılmış bir örgüt olan Müslüman Kardeşler'in mahiyeti ve amacının ne olduğunu bilinmediğini söyler. "Bilindiği üzere merkezi Mısır'da olup bazı Orta Şark memleketlerine kadar teşkilatını genişletmiş bulunan bir Müslüman Kardeşler Cemiyeti vardır. Asla kötü zanlara kapılmamakla beraber bu müessesenin hakiki siyasi gayesinin ne hedefe tevaccüh eylediğinin de henüz gereği kadar malum olmadığını söylemek de yanlış değildir"

(Ogan, 1952c, s. 2). Müslüman Kardeşler Cemiyeti, siyasi bir parti olmadıklarını söylemelerine rağmen siyasetten uzak değildir. Mısır inkılabının ardından görünür olmaya başlayan teşkilat bir toplantı gerçekleştirmiş ve beyanname yayınlamıştır (Ogan, a.g .m., s. 2).

Mısır'da General Necip başkanlığında gerçekleştirilen darbeyi destekleyen *Büyük Doğu*, bu darbeyi “Mısır İnkılabı” olarak nitelendirir (Ogan, a.g.m., s. 2). Bu inkılabın baş aktörlerinden biri olan General Necip ise uzağı gören, soğukkanlı bir kişilik ve Mısır'a gelecekte çok şeyler verebilecek birisi olarak takdim edilir.

İran

1951 yılında İran Meclisi'nin aldığı kararla İran petrollerinin millileştirilmesine karar verilmiştir. Bu karar İngiltere ile İran'ın ilişkilerinin kopmasına neden olmuştur. İngiltere konuyu Uluslararası Adalet Divanı'na taşımış fakat Adalet Divanı konunun kendisi ile alakası olmadığına karar vermiştir. Uluslararası petrol şirketleri ise İran'ın millileştirme kararını protesto etmiş bu petrolün sevk ve dağıtımını yapmayacağını belirtmiştir. Bunun neticesinde gelirinin büyük bir kısmı petrole dayalı olan İran ekonomik olarak büyük bir sıkıntı yaşamıştır. Musaddık ise millileştirme kararından geri adım atmamışsa da ABD ve İngiltere iş birliği ile Musaddık hükümetini devirmiştir (Dr. Musaddık Lahey'de, 1952, s. 15; İran'da kanlı hadiseler, 1952, s. 5; Petrol ihtilafı ve yeni İngiliz teklifi, 1952, s. 5; İran'daki hadiseleri İngiltere endişe ile takip ediyor, 1952, s. 1; Musaddık kabineyi kurdu, 1952, Temmuz 12, s. 5; Musaddık geniş yetki istiyor, 1952, s. 1; Musaddık İran'ı istediği gibi idare edecek, 1952, s. 1; Amerika ve İngiltere İran'la anlaşamıyor, 1952, s. 1).

Büyük Doğu dergisi İran'da yaşanan bu gelişmelere kayıtsız kalmamıştır ama olaylara daha çok Şah yanlısı olarak bakmayı tercih etmiştir.

Danış Remzi Korok, Musaddık idaresini eleştirmiş ve onun kendisine bağlanan umutlarını boşa çıkardığını söylemiştir. “İran'ı İran olarak kurtaracağı düşünülen ve hemen hemen milli bir kıyam şeklinde devlet başkanlığına getirilen Musaddık altı aylık hükümet başkanlık yetkilerine rağmen İran halkını tatmin ve tatyib eyleyemedi” (Korok, İran'daki Musaddık-Kaşani komedyaları, 1952, s. 5). Ali Genceli ise İran şahının hayırsever birisi olduğunu söyler ve onu sakın, soğukkanlı bir siyasetçi olarak tanımlar. “İran şahına gelince bu zat da diyebiliriz kendi imkanları dahilinde bugünkü hükümdarlar ve servet sahipleri arasında şahsi parasından hayır işlerine en çok para sarf etmiş ve genç yaşına rağmen daha saltanatının 10. senesinde bulunmasına rağmen bir hayli hayır müessesesi vücuda getirmiştir” (İran Şahu

ve hayır işleri, 1952, s. 2). *Büyük Doğu* yazarlarının bir kısmının İngilizlere karşı direnen Musaddık'a karşı tavrı alması ilginçtir. Batılı sömürgecilere ve emperyalizme karşı muhalif bir tavrı alan dergi İngilizlere karşı mücadele veren Musaddık'ı ciddi bir şekilde eleştirir. Ancak Necip Fazıl, bunların aksine Musaddık'ı destekler. "İran'ın Zor Durumu" adlı yazısında İran'dan "dost ve kardeş ülke" diye bahseder. Necip Fazıl, Musaddık'ın Amerika seyahatinden eli boş dönmesinin onun siyasi olarak sonu olduğunu söyler. "Musaddık'ın Amerika'dan eli boş dönmesi bu itibarla mevkii de adamakıllı sarsmış, İran parlamentosunda ancak ufak bir rey farkıyla mevkii muhafaza edebilmiştir. Görünüşe göre esasen hem çok yaşlı hem de hasta bulunan Musaddık, bu mevkide daha uzun zaman kalamayacak, yerini başka bir şahsa bırakacaktır" (1951h, s. 3) "Uyanan İslam Alemi" adlı yazısında ise Necip Fazıl, İslam dünyasının Batıların tasallutundan bir bir kurtulduğunu ifade eder. Önce Endonezya bağımsızlığını kazanır sonra Pakistan. Onların ardından İran, İngilizlere karşı petrol davasını kendi lehine sonuçlandırır (1951f, s. 3). Bu petrol davasının kazanılmasında bir numaralı aktör Musaddık'tır.

Pakistan

Büyük Doğu dergisinin bu devresinde Keşmir meselesi ve Pakistan'da yapılan İslam Konferansı yer alır. Pakistan ve Hindistan arasındaki en önemli problem olan Keşmir meselesini Hindistan 1948 yılında BM Güvenlik Konseyi'ne taşır ve BM gözetiminde bir referandum ister. Nisan 1948 tarihinde BM referandum yapılmasına karar verir ve Amerika ve İngiltere Pakistan'ı destekler. Böyle olunca Hindistan meseleyi BM'ye taşıdığına pişman olur ve bu sefer referandum sürecini engellemeye çalışır. Pakistan'ın Amerika ile ikili ilişkiler geliştirmesi üzerine bu durumu fırsat bilen Sovyet Rusya, Hindistan'ı yanına çekmek için bu meselede Hindistan'dan yana tavrı takınır (Hindistan ve Pakistan'a verilen nota, 1952, s. 5; Keşmir meselesi, 1952, s. 5; Pakistan'ın siyaseti, 1952, s. 5; Pakistan hür Keşmir'in yollarını inşa ediyor, 1952, s. 5; Pakistan Keşmir'in ilhakını asla kabul etmeyecek, 1952, s. 1).

Pakistan'ın bu dönemde yaşamış olduğu diğer bir problem ise Hindistan'dan devam eden göçlerdir. Pakistan ve Hindistan'ın yaşamış olduğu siyasi gerilim Hindistan'da yaşayan Müslüman ve Hindular arasında da gerilime sebep olmaktadır (Hindistan'da Müslümanlar fena muamele görüyorlar, 1952, s. 5; Hindistan'da İslam aleyhtarı numayiş, 1952, s. 1; Hintli Müslümanlar Pakistan'a göç ediyor, 1952, s. 1).

Aynı dönemde Pakistan'da İslam Konferansı düzenlenmiştir. Bu konferansa Türkiye'den katılan Ali Fuat Başgil bu konferans ve Pakistan izlenimlerini kaleme

almıştır (Pakistan intibaları, 1952, s. 5; Pakistan intibaları-Müslüman Milletler Kongresi çalışmaları, 1952, s. 2; Pakistan intibaları-Müslüman Milletler Kongresindeki konuşmanın devamı, 1952, s. 2; Pakistan intibaları-Müslüman Milletler tanışmalı ve anlaşmalıdırlar, 1952, s. 1; Pakistan intibaları-görüşmeler ve ziyaretler, 1952, s. 2).

Türkiye'nin Arap Dünyası ile İlişkilerine Dair Haber ve Yazılar

Türkiye, Sovyet Rusya'nın Ortadoğu'ya yayılmasını engellemek için Orta Şark Savunma Paktı'na girer. Amerika ve İngiltere'nin de bu paktta yer alması bazı Arap devletlerin Türkiye karşıtlığı yapmalarına neden olur (İslam dünyasındaki Sovyet entrikaları, 1952, s. 2).

Büyük Doğu dergisi Sovyet Rusya'nın 1950'lerden sonra Ortadoğu'da yönetimleri değiştirecek derecede ciddi bir güç kazandığını belirtir (Ortadoğu'da Komünizm tehlikesi, 1952, s. 5). Bundan dolayı Amerika, bölgede Rusya'ya karşı çeşitli adımlar atmak zorunda kalır. Başta Türkiye olmak üzere diğer Ortadoğu devletlerine askeri ve iktisadi yardımlar yapar (Ortadoğu Rusya'ya karşı bir kale olmalıdır, 1952, s. 5; Ortadoğu-Batı ittifakı ve Rusya, 1952, s. 5).

Dergide yer alan haberlere göre Türkiye, Araplarla iyi ilişkiler kurmak için oldukça fazla çaba harcar. Ancak ortak tarihi ve kültürel mirasa sahip Türkiye ve Mısır'ın iyi ilişkiler kurmasına komünistler engel olur. Bütün engellemelere rağmen iki ülke arasında bazı adımlar atılmıştır. Örneğin bazı Mısırlı din alimlerinin kitaplarının üniversitemizde okutulması ve Mısır'dan bir heyetin Türkiye'yi ziyareti gündemdedir (Türkiye-Mısır dostluğu, 1952, s. 3; Arap Birliği Türk-Arap münasebetlerinin takviyesini görülecek, 1952, s. 5; Korok, 1952b).

Büyük Doğu dergisinin okuyucularının dikkatine sunduğu bir diğer mesele de Ezher'deki Türk öğrencileri meselesidir. Dergi, Türkiye'nin Ezher'de okuyan Türk öğrencilerin yaşamış oldukları sıkıntılarla ilgilenmediğini belirtir (Bir Tevkif, 1952, s. 1; Kahire'deki Ezher üniversitesi ve oradaki Türk talebeleri, 1952, s. 2).

Ali Fuat Başgil, "İslam Birliği" adlı yazısında İkinci Dünya Savaşı sonrasında dünya devletlerinin bloklaştığını bundan dolayı ortak bir kültür ve geçmişe sahip olan Müslümanların da kendi aralarında bir birlik kurmaları gerektiğini söyler. "İslam milletlerinin ellerinde bulunan imkanlardan biri ve en büyüğü on dört asırlık bir tarihin doğurduğu kardeşlik bağlarını yeniden kuvvetlendirip şuurlandırmaktır (1952, s. 2). Daniş Remzi, Müslümanların barış ve huzurunun İslam birliğinden geçtiğini ifade eder. Ona göre insanlar Faşizmin, Nazizmin bir faydası olmadığını

gördüler ve bu ideolojilerin insanlığı uçuruma sürüklediğini fark ettiler. Ancak Ortadoğu'da bulunan bazı devletler milliyetçilik düşüncesinden vazgeçmemiştir. "Yakın Doğu'da hala bir ırk davacılığı olan Arap Birliği üzerinde ısrar etmek ve bunu geliştirmeye çalışmak akıntıya kürek çekmekten başka türlü ifade edilemeyecek bir hayal-i muhal ve bir hayal-i hamdan başka ne olabilir (1952, 5). Müslümanlar için asıl olan Arap Birliği değil İslam Birliği'dir. Bunun için de Türkiye'nin ciddi olarak çalışması gerekmektedir. Korok, "Türkiye artık çekildiği inzivadan çıkıp dünya siyasetinde faal rolünü oynamalıdır" diyerek bize de bazı görevler düştüğünü hatırlatır (1952, s. 5).

Dokuzuncu Devre

Büyük Doğu, bu dönemde 30 Mart 1956 ile 4 Temmuz 1956 tarihleri arasında 92 sayı, altı sayfa ve günlük gazete şeklinde yayınlanır. Bu devrede, *Büyük Doğu* gazete olarak neşredildiği için İslam dünyası ile alakalı birçok haber ve olaya yer verilmiştir. Dönemin en önemli meselesi Mısır-İsrail meselesidir. Bunun haricinde Bağdat Paktı nedeni ile gerginleşen Türkiye-Mısır ilişkileri ve Cezayir meselesi de önem arz eder. "Dış Politika" başlığı altında D.R.K. müstearıyla Daniş Remzi Korok siyasi tahlil yazıları yazar.

İslam Dünyası ile Alakalı Haber ve Yazılar

Pakistan'ın bağımsız olduktan sonraki en büyük problemi Keşmir meselesi devam etmektedir (Keşmir meselesi, 1956, s. 3; Pakistan ve Hindistan ihtilafı, 1956, s. 3; Keşmir'de plebisit yapılması fikri, 1956, s. 3).

Cezayirlilerin bağımsızlıkları için Fransızlara karşı vermiş oldukları silahlı mücadele devam etmektedir. Fransa ise Fas ve Tunus'un bağımsızlıklarını kazanmalarının ardından Cezayir'i kaybetmemek için elinden gelen her şeyi yapmaktadır. Kendisini hürriyet ve medeniyetin beşiği olarak gösteren Fransa vahşilikte sınır tanımaz (Cezayir milliyetçileri Fransızlarla çarpışıyor, 1956, s. 3; Fransa Cezayir'e sevk etmek üzere 75.000 kişiyi silah altına aldı, 1956, s. 5; Cezayir'de Fransız vahşeti berdevam, 1956, s. 1; Cezayir'de Fransızlar Müslümanları biçiyor, 1956, s. 1; Cezayir, 1956, s. 3; Medeni Fransa Cezayir milliyetçilerine ölüm saçıyor, 1956, s. 1; Cezayir Milli Kurtuluş Cephesi tebliğ yayınladı, 1956, s. 3; Fransızlar Cezayir'de ağır zayıt veriyorlar, 1956, s. 1; Fransız prestiji ve boykot, 1956, s. 5). Buna karşılık Ürdün ve Irak, Fransa'yı boykot etme kararı alır. Dergiye göre bu karar eğer diğer Arap devletler tarafından da uygulanırsa etkili olabilir (Fransız prestiji ve boykot,

1956, s. 5). *Büyük Doğu*, Fas ve Tunus'un bu dönemde bağımsızlıklarını kazandıklarını haber verir.

Rusya, Ortadoğu'daki Arap devletleri ile yakın ilişkiler geliştirmekte İngiltere ise eski gücünü kaybetmemek için çaba harcamaktadır (İngiltere Ortadoğu'da yeni bir siyaset takip edecek, 1956, s. 1; İngiliz Hariciye Vekili Irak'a silah verileceği hususunda taahhütte bulundu, 1956, s. 3; Rus-Suriye müzakeresi bugün de devam edecek, 1956, s. 1; Rus-Suriye görüşmeleri, 1956, s. 1; Rus-Arap yakınlaşması, 1956, s. 5). Türkiye ve Suriye ilişkileri çok gergindir (Suriye'nin notası, 1956, s. 1; Suriye'ye nota verdik, 1956, s. 1). Ayrıca, Türkiye ve Suudi Arabistan arasında da ayrı bir kriz yaşanmıştır. Bundan dolayı Suudi Arabistan iki yıldır büyükelçi atamamıştır (*Büyük Doğu*, 1956, s. 5).

Mısır

28 Şubat 1955 tarihinde Gazze bölgesinde İsrail ve Mısır askerleri arasında çatışma çıkar. Nasır, ordusunu güçlendirmek için ABD'den silah satın almak ister. Ancak ABD buna yanaşmayınca Nasır da Sovyet Rusya'ya yönelir. Buna karşılık ABD, İngiltere ve Fransa ise İsrail'i silahlandırır. Nasır, Ağustos 1956'da Süveyş Kanalı'nı millileştirdiğini açıklar. Bunun üzerine uluslararası arenada ciddi bir sıkıntı baş gösterir. İngiltere ve Fransa askeri operasyon yapmaya karar verir ve İsrail'i de buna dahil ederler. Ekim 1956 tarihinde İsrail, Mısır'a saldırır. Ardından İngiltere ve Fransa da savaşa katılırlar. ABD ve Sovyet Rusya buna karşı tavır alınca Aralık 1956'da İngiltere ve Fransa, Mart 1957'de de İsrail Mısır'dan çekilirler.

Büyük Doğu dergisinde yer alan haberlere göre bu devrede Mısır-İsrail arasında sürekli sınır tecavüzleri ve çatışmalar meydana gelmiştir. Çatışmalar devam ederken Mısır, Sovyet blokundan İsrail ise İngiltere ve Fransa'dan silah satın alarak silahlanmaktadır (Mısır-İsrail hududunda gerginlik arttı kanlı hadiseler oluyor, 1956, s. 3; Mısır-İsrail hava çarpışması, 1956, s. 5; İsrail Mısır'ın Ruslardan aldığı 15 jete karşılık Fransa'dan 12 uçak satın aldı, 1956, s. 3; İsrail-Mısır hududunda hadiseler tekrar başladı, 1956, s. 3; Mısır kızılardan neler aldı, 1956, s. 5; Mısır doğrudan doğruya Rusyalardan silah alıyormuş, 1956, s. 3; Abdunnasır biz silah almada serbestiz dedi, 1956, s. 1).

Nasır, askeri ihtiyaçlarını temin yollarını ararken siyasi ittifaklar yapmayı da ihmal etmez. Ekim 1955 tarihinde önce Suriye sonra da Arabistan ve Yemen ile savunma anlaşması imzalar. Bağdat Paketi'ne karşılık kendi blokunu oluşturmak için Suriye, Ürdün, Suudi Arabistan ve Yemen ile bir ittifak kurar (Mısır'ın manevrası,

1956, s. 1; Ürdün-Mısır askeri anlaşması imzalandı, 1956, s. 3; Üçlü yeni Arap bloku, 1956, s. 3; Ürdün muhafız kuvvetlerine Suudi Arabistan ve Mısır'ın yardımı, 1956, , s. 3; Cidde görüşmeleri sonunda müşterek tebliğ yayınlandı, 1956, , s. 3; Irak-Mısır münasebeti, 1956, s. 5).

Büyük Doğu'ya göre Cemal Abdunnasır, Arap milliyetçiliğini kullanarak Arap devletlerinin birliğini sağlayarak onların lideri olmak isterken Bağdat Paktı'nın kurulması onun planlarını alt üst eder. Bu nedenledir ki Bağdat Paktı'na en sert tepkiler Mısır'dan gelmiştir. Mısır'ın bu tepkilerine karşılık Başbakan Menderes'te Mısır'a çeşitli eleştiriler yöneltmiştir. "Bağdat paktı kurulduğu tarihten beri muhalefet eden ve pakt aleyhtarı faaliyette bulunan Mısır ile Suudi Arabistan ricaline hücum ederek tenkidlerde bulunması Mısır hükümet çevrelerinde asabiyet yaratmıştır" (Mısır Türkiye ile hadise çıkarmağa mı çalışıyor, 1956, s. 5). Daniş Rezmi Korok, Abdunnasır'ın tıpkı Kral Faruk gibi boş hayallerin peşine düştüğünü, Mısır'ı İslam dünyasının ve hilafetin merkezi yapmaya çalıştığını söyler. Kral Faruk tahttan indirildikten sonra Nasır, en büyük rakibi olan General Necib'i de devre dışı bırakarak İslam dünyasının lideri olmak ister. Buna tek engel ise Türkiye'dir. "O, kendi megalı ideası peşindedir ve buna Şark'ta en büyük engel olarak yalnız ve yalnız Türkiye'yi görmektedir" (Mısır'ın asabiyet ve telaşı, 1956, s. 5).

Türkiye-Mısır gerginliği sürecinde Mısır, basın yayın organlarını iyi kullanmış ve Türkiye'yi hedef tahtasına koymuştur. Arap devletlerini Türkiye'nin yanında ya da karşısında olmaya zorlamıştır. Bağdat Paktı'nın İngiliz ve Amerikalılar tarafından kurdurulduğunu ve bu Pakta dahil olanların onların emirlerine gireceği propagandası yapmıştır (Mısır basını aleyhimize neşriyata devam, 1956, s. 3; Mısır'ın tezvirleri, 1956, Mısır Türkiye aleyhinde sistemli neşriyat yapıyor, 1956, s. 1; Nasır'ın prestiji gün geçtikçe azalmaktadır, 1956, s. 3).

Bu dönemin en ilginç olayı Mısır'ın okuryazar oranını artırmak için Latin harflerini kabul etmek istemesidir (Mısır Latin harflerini kabul ediyor, 1956, s. 5; Mısır'da harf inkılabı, 1956, s. 3).

Türkiye'nin Arap Dünyası ile İlişkilerine Dair Haber ve Yazılar

Büyük Doğu dergisinin yazarlarından İsmail Hami Danişmend, Türk ve Arapların ilişkilerinin çok eskilere dayandığını belirtir. Emeviler döneminde başlayan ilişkinin günümüze kadar birçok badire atatarak geldiğini söyler. İki millet arasındaki bu ilişkinin kardeşçe devam etmesi için bazı uyarılarda bulunur: 1- Birbirlerinin toprağına göz dikmiş olan İslam devletleri bundan vazgeçmelidir. Her devlet İslam ümmetinin toprağı ve Müslümanların vatanıdır. Müslüman ülkeler aralarındaki ih-

tilafları çözmelidir. 2- İslam devletlerinin bir kısmı demokratların bir kısmı ise taraf-sızların safındadır. Halbuki Müslümanların kendilerine ait ortak bir birlik kurması gerekir. 3-İsrail'i tanıyan Türkiye, Arap devletleri tarafından eleştirilmektedir. Arap devletleri bunun bir emr-i vaki ile kabul edildiğini göz önüne almalıdır (Türk-Arap münasebetleri Ortadoğu'nun önemi, 1956, s. 2, İslam kongresi, 1956, s. 3).

Osmanlı sonrasında Türkiye'nin Ortadoğu'ya yeniden dönüşünü sağlayacağı düşünülen Bağdat Paktı bunun tam tersi bir etki yapar. Türkiye'nin Araplarla arasının daha fazla açılmasına neden olur. Türkiye ve Irak'ın 1954 yılında imzaladıkları Bağdat Paktı'na diğer Arap devletlerin de dahil olacağını düşünürler. Ancak beklenen netice alınmaz. Nasır, bu pakıtı kendisinin oluşturmak istediği üçüncü bloka karşı görür ve liderlik etmek istediği bölgede kendisine rakip bir oluşum olarak değerlendirir. Irak başbakanı vermiş olduğu bir mülakatta Nasır'ın "Arap dünyasının lideri olmak hevesine kapıldığı için Bağdat Paktı'na muhalefet ettiğini" (Irak başvekiline göre Abdunnasır'ın hevesi, 1956, s. 3) söyler. İngiltere'nin de bu pakta dahil olması Araplar arasında pakıtın aleyhinde bir kanaat oluşmasına neden olur. Buna karşılık Mısır, Suriye, Suudi Arabistan, Yemen arasında bir ittifak meydana gelir. Ancak bazı devletler bu iki blokun dışında kalır (Bağdat Paktı, 1956, s. 5; Bağdat Paktı ve Amerika, 1956, s. 5; Amerika Bağdat Pakıtına girmeden iş birliği yapacak, 1956, s. 1; Bağdat Paktı'nın inkişafı, 1956, s. 3).

Büyük Doğu dergisine göre ortaya çıkan bu siyasi gerilim sonucunda Mısır, Sovyet Rusya ile daha fazla yakınlaşmış ve Bağdat Paktı, Soğuk Savaş'ın Ortadoğu'ya kaymasına neden olmuştur. Irak Bağdat Paktı'na katılan tek Arap devletidir. Bu nedenle diğer Arap devletleri tarafından yalnızlığa mahkûm edilmiştir (Bağdat Paktı aleyhtarlığı, 1956, s. 5; Ortadoğu'da Komünistlere alet olan Mısır'a ihtarımız, 1956, s. 1; Sovyet Rusya İran'ın Bağdat Paktı'ndan çekilmesini istiyor, 1956, s. 1).

İran, Bağdat Paktı'na katıldığı için Türkiye ile İran arasında çok yakın siyasi ilişkiler ortaya çıkar. Önce Menderes, Bağdat Paktı toplantısı için bir heyetle İran'a gider ve sonra da İran Şahı Türkiye'yi ziyaret eder. *Büyük Doğu* dergisinde bu ziyaret ile alakalı birçok haber yayınlar (Bağdat Paktı müdafaa şurası, 1956, s. 3; Başvekil yarın İran'a gidiyor, 1956, s. 1; Bağdat Paktı konseyi, 1956, s. 1; Bağdat Paktı yeni kuvvetin ifadesidir, 1956, s. 1; İran Şahı R. Pehlevi Mayıs'ta Türkiye'yi ziyaret edecek, 1956, s. 1; İran Hükümdarları büyük tezahüratla karşılandı, 1956, s. 1; İran'ın Şehinşahi, 1956, s. 1; Bağdat Paktı toplantıları bitti, 1956, s. 5; Şah ziyaretinden çıkan mana, 1956, s. 5).

Necip Fazıl, Bağdat Paktı ve Menderes'in İran ziyaretini Türkiye'nin Batı emperyalizmine sırt çevirip tekrardan Doğu'ya yönelmesi olarak yorumlar. Menderes

ile beraber Türkiye tarihine, geçmişine geri dönmektedir. “Bütün halk Partisi devrinde Doğu alemine omuz çevirmiş Garb dünyası önünde de sadece dize gelmiş bir siyaset, nihayet milli ve tarihi Türk varlığının büyük cesareti istikametine Adnan Menderes’in erkek eliyle yöneltilmiştir” (İran seyahati, 1956, s. 1).

Onuncu Devre

6 Mart 1959 ile 16 Ekim 1959 tarihleri arasında 33 sayı yayınlanmıştır. Bu dönemde dikkat çeken olay Endonezya başbakanının Türkiye’yi ziyaretidir.

İslam Dünyası ile Alakalı Haber ve Yazılar

Büyük Doğu dergisinden takip ettiğimiz haberlere göre Cezayir’in Fransızlara karşı bağımsızlık mücadelesi devam etmektedir (Cezayir istiklal yolunda, 1959, s. 16; Foto röportaj, 1959, Mart 13, s. 5; Foto-röportaj, 1959, Haziran 5, s. 3; Cezayir mücahidleri, 1959, Ağustos 28, s. 11; Yine Fransa, Frank ve Cezayir harbi, 1959, s. 12; Cezayir faciası ve politikamız, 1959, s. 9). Dergiye göre Türkiye Arap ülkeleri ile iyi ilişkiler kurmak için gayret sarf ederken yapılan siyasi hatalar bu çabaları boşa çıkarmaktadır. Bunda Türklerin, Arapların hassasiyetlerini umursamamasının payı büyüktür. Yapılan siyasi hatalar BM’deki Kıbrıs oylamasında bize olumsuz olarak yansımıştır. Bundan dolayı Türkiye bu sefer tam olarak Cezayir’in yanında yer almalı ve Fransa’ya karşı durmalıdır.

Cezayir ile olan tarihi, dini ve kısmen hususi ve yakın alakamıza binanen icab ederse Fransa ile her türlü münasebetlerimizin kesilmesi dahi düşünülebilir. Bunu da açıkça ifade etmekte zarar değil büyük faydalar vardır. Bunun en büyük faydası kendi kendimize döndüğümüzü ve benliğimizi muhafaza ettiğimizi göstermiş olmasındadır. İkinci mühim faydası da Arap devletleri de dahil olmak üzere bütün İslam devletleriyle münasebetlerimize yeni bir istikamet verebilecek bir ehemmiyeti haiz bulunmasındadır. (*Büyük Doğu*, 1959, s. 9)

Büyük Doğu dergisi Endonezya Cumhurbaşkanı Sukarno’nun Türkiye ziyareti-ne büyük önem atfeder. Sukorno’nun bu ziyaretinden sonra iki ülkenin ilişkilerinin daha da geliyeceği ifade edilir. Bu ilişki Bağdat Paktı ile temeli atılan İslam birliği projesinin devamı olarak nitelendirilir (Endonezya Türkiye, 1959, s. 9). Dergi sütunlarında Sukarno’nun iyiliklerinden, büyük devlet adamı olduğundan bahsedilir ve Endonezya ile alakalı tanıtıcı yazılar neşredilir (Endonezya’da din mektepleri, 1959, s. 10; Ahmed Şükrani ve cavalılar, 1959, s. 9; Ahmed Şükrani, 1959, s. 9; Ahmed Şükrani, 1959, s. 9).

14 Temmuz 1958 tarihinde Irak'ta General Abdulkerim Kasım bir askeri darbe gerçekleştirmiş ve Şerif Hüseyin'in oğlu Faysal'ın İngiliz destekli iktidarı yıkılmıştır. Irak 1950'den sonra Amerika ve onun müttefikleri ile iyi ilişkiler kurma yoluna gitmiştir. Sonra da Bağdat Paktı'na dahil olmuştur. Bundan dolayı bu paktın muhalifi olan Mısır ve Suriye ile arası açılmıştır. Irak'ta gerçekleşen bu darbeden sonra Şiiler ve komünistler ön plana çıkmış, sünniler tedhiş edilmiştir. Türk düşmanlığı had safhaya ulaşmıştır. *Büyük Doğu*'ya göre darbe Sovyet Rusya tarafından planlanmıştır (Irak, 1959a, s. 10). Necip Fazıl, Arap aleminde meydana gelen siyasi olayların Arap saçına döndüğü kanaatindedir. "Kasım, komünistlere meyyal... Ya Abdunnasır nereye meyyal? Ve bunlardan hiçbiri neye Hakka meyyal değil. Ey bir zamanlar kılıcıyla bütün şaşkınları yalnız hakka meylettiren Türk Milleti bütün bu meyyallerin meyledeceği hedefi Doğu aleminde senden başka tesbit edebilecek merkezi bir kuvvet yoktur" (Irak, 1959b, s. 9).

Büyük Doğu'nun sütunlarına taşıdığı başka bir husus da Hristiyanların büyük çabalarına rağmen İslam'ın, Afrika kıtasında Hristiyanlıktan daha fazla yayılmasıdır. Misyonerlerin çabası Batılıların sömürgeci geçmişlerini unutturamamıştır (Afrika'da İslamiyetin zaferi, 1959, s. 9; Rakamlarla Afrika'da İslamiyet, 1959, s. 9; Afrika'da kültüre verilen kıymet, 1959, s. 9; Afrika'da Müslüman Hristiyan mücadelesi, 1959, s. 9; Güney Afrika'da İslamiyet, 1959, s. 9).

Necip Fazıl, Ortadoğu'da ciddi bir dini uyanışa şahit olduğunu söyler. Yirminci asrın başında İslam İttihadı'nın savunucusu Cemaleddin Afgani, onun öğrencisi ve reformist Muhammed Abduh, filozof ve şair Muhammed İkbal uluslararası bir üne kavuşmuşlardır. Ancak bunların halefleri olmadığından ve Vahhabilik, Mehdilik gibi şiddet yanlısı hareketlerin benzerlerine de rastlanmadığından bu düşünceler ortadan kaybolmaktadır. Bir dönem için Arap milliyetçiliği önem kazansa da o da önemini kaybetmiştir (Müstensih, 1959, s. 9).

Necip Fazıl, yazının devamında İslam dünyasında dinde reformistlerin sayısının azaldığını ve yavaş yavaş ortadan kaybolduklarını söyler. Örneğin saf İslam doktrinini savunan Müslüman Kardeşler, Mısır'ın siyasi arenasından silinip gitmiştir. Siyasi baskılar nedeni ile takipçileri azalmıştır. "Siyasi program olarak saf İslam doktrinlerini kabule heveslenen İhvanü'l-Müslimin, Mısır'da kökünden kazındı, başka yerlerde dikkati çekecek sayıda müntesipleri de azaldı" (Müstensih, 1959, s. 9). Necip Fazıl ayrıca komünizme karşı milliyetçilik ve İslam'ın ortak bir cephede mücadele ettiklerini söyler. "Hakikaten İslam bugün milliyetçiliğin bir yardımcısı gibi kıymetlendiriliyor" (Müstensih, 1959, s. 9).

Sonuç

Büyük Doğu dergisinin İslam dünyası ile alakalı olarak sütunlarına taşımış olduğu haberlere baktığımız zaman bu haberlerin daha çok kronolojik ve günlük siyasi olayları ele aldığını görürüz. Haberlerin büyük bir kısmı sathî bilgiler içerirken az bir kısmı da derinlikli analiz yazılarıdır. Ömer Rıza Doğrul, Nizamettin Nazif, Daniş Remzi Korok, Muharrem Feyzi Togay ve Necip Fazıl'ın *Büyük Doğu* sütunlarında neşretmiş oldukları yazılar bu cihettendir.

Büyük Doğu dergisi ve yazarları dönemin İslam dünyasının düşünsel ve fikri alt yapısını derinlikli olarak bilmediklerinden İslami gruplar ve fikir akımlarına dair yazılar neşredilmemiştir. Sadece İhvan-ı Müslimin ile alakalı yetersiz birkaç yazı yayınlanmış ve o yazılarda da hareket hakkında fazla malumat olmadığı belirtilmiştir. Halbuki Necip Fazıl'ın şiddetle eleştirdiği bu hareketin önemli şahıslardan birisi olan Seyyid Kutub hakkındaki kanaatlerini daha sonra birçok kez kaleme almıştır. Pakistan ve Hindistan meselesini anlatırken Pakistan isminin nereden geldiğini ve sürecin nasıl işlediğini sütunlarına taşıyan dergide nedense Muhammed İkbâl ve Mevdudî ile alakalı herhangi bir malumat yer almamaktadır. İkbâl ile alakalı olarak derginin sadece bir yerinde filozof ve şair ifadesi kullanılmıştır. Dergi ve Necip Fazıl, Mevdudî ile alakalı düşüncelerini 1960 sonrasına bırakmıştır. Bu konuda vereceğimiz başka bir örnek ise Cezayir'dir. Cezayir'in bağımsızlık mücadelesi hakkında birçok habere yer verilmiştir. Ancak Cezayir'deki bu mücadele sanki sadece milliyetçilerin mücadelesiymiş gibi derginin sütunlarına taşınmıştır. Malik bin Nebî gibi bir mütefekkir ve Cezayir'deki dini gruplar görmezden gelinmiştir.

Biz bu eleştirileri yaparken dönemin Türkiye'sinin şartlarını da göz ardı etmememiz gerekir. 1960 öncesinde Türkiye'deki Müslümanların İslam dünyası ile ilişkilerinin çok sıkı olmadığını kabul etmeliyiz. Çünkü Türkiye dışındaki İslami düşünce ve yapıları biz 1960 sonrasında tanıma imkânı bulduk.

Büyük Doğu dergisinin yaşanan olaylara karşı göstermiş olduğu tepki de net değildir. Haberin zamanına ve yazarına göre yorumlar farklılık arz etmektedir. Kral Talal ile alakalı haberlerde bu çelişkileri görmek mümkündür. Talal, Ürdün kralı olduğu zaman kendisinin çok şeyler vadettiğine, yenilikçi ve barışsever olduğuna dair haberler yer alırken bir yıl sonra rüzgâr tersine esmeye başlar. Aynı *Büyük Doğu* sütunlarında bu sefer onun deli ve mecnun olduğu haberlerine yer verilir.

Derginin neşretmiş olduğu haber ve yazılardaki bir handikapı da malumat eksikliğinden yorum yapamamasıdır. Örneğin Müslüman Kardeşler hareketi ile ala-

kalı olarak nasıl bir kanaate varacaklarını bilemezler. Ancak 1960'a yaklaştığımızda Necip Fazıl, Müslüman Kardeşler ile ilgili olarak daha net ifadeler kullanır. Müslüman Kardeşleri bugünkü siyasal İslam'ın karşılığı olarak "saf İslam doktrinini" savunan bir hareket olarak tavsif eder.

Bütün bu olumsuzluklara rağmen *Büyük Doğu* dergisinin Türkiye'deki Müslümanları İslam dünyası hakkında bilgilendirmesi büyük bir sorumluk üstlendiğini gösterir. Ayrıca herhangi Müslüman bir grubu (daha sonraki süreç dikkate alındığında) dışlamaması ve sert bir dille eleştirmemesi derginin o dönem için takdir edilecek yönlerindedir.

Büyük Doğu dergisi genel olarak İslam dünyasının birlik ve beraberliğine vurgu yapmış, Türkiye'nin Arap dünyasına açılmasını destekleyen yazılar neşretmiştir. Dergi, Türkiye'nin büyük bir devlet olması için sınırlarının dışı ile de ilgilenmesi ve dünyanın problemlerine müdahil olması gerektiğini belirtir. Türkiye, Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde kendi iç sorunları ile ilgilenmiş ve etrafını unutmuştur. Artık kendi sorunlarını çözdüğü için sınırları dışındaki siyasi olaylarla da ilgilenmelidir. Necip Fazıl, Araplar ve diğer Müslüman devletlerle yeniden tesis edilen ilişkiler sayesinde Türkiye'nin tekrardan İslam dünyasının lideri olabileceği düşüncesine sahiptir. Ancak siyaseten geçmişte yapılan hataların tekrarlanmaması gerektiğini vurgulamayı da ihmal etmez. *Büyük Doğu* dergisi, emperyalist ve sömürgeci Batılı devletlere karşı bir tavır ortaya koyduğu gibi komünist Sovyet Rusya'yı ve onun ideolojik yayılmacılığını da sürekli eleştirir.

Kaynakça

- Abdunnasır biz silah almada serbestiz dedi. (1956, Mayıs 20). *Büyük Doğu*, 47, 1.
- Afrika'da İslamiyetin zaferi. (1959, Mart 20). *Büyük Doğu*, 3, 9.
- Afrika'da Müslüman Hristiyan mücadeleleri. (1959, Temmuz 10). *Büyük Doğu*, 19, 9.
- Ahmed Şükrani ve cavalılar. (1959, Nisan 1). *Büyük Doğu*, 9, 9.
- Amerika Bağdat Paktına girmeden iş birliği yapacak. (1956, Nisan 18). *Büyük Doğu*, 20, 1.
- Amerika ve İngiltere İran'la anlaşmıyor. (1952, Eylül 3). *Büyük Doğu*, 106, 1.
- Arap Birliği Türk-Arap münasebetlerinin takviyesini görürecektir. (1952, Mayıs 30). *Büyük Doğu*, 15, 5.
- Arap Birliği ve İsrail. (1952, Eylül 19). *Büyük Doğu*, 121, 1.
- Arap Birliğinin askeri toplantısı. (1952, Ağustos 21). *Büyük Doğu*, 96, 1.
- Arap devletleri Ortaşark müdafaasına girecek. (1952, Haziran 29). *Büyük Doğu*, 43, 5.
- Arap gazetesinin fikirleri. (1951, Kasım 23). *Büyük Doğu*, 8, 3.
- Arifka'da kültüre verilen kıymet. (1959, Mart 17). *Büyük Doğu*, 7, 9.
- Bağdat Paktı aleyhtarlığı. (1956, Nisan 24). *Büyük Doğu*, 26, 1/5.

- Bağdat Paktı konseyi. (1956, Nisan 19). *Büyük Doğu*, 21, 1.
- Bağdat Paktı müdafaa şurası. (1956, Nisan 6). *Büyük Doğu*, 8, 3.
- Bağdat Paktı toplantıları bitti. (1956, Haziran 16). *Büyük Doğu*, 74, 5.
- Bağdat Paktı ve Amerika. (1956, Nisan 16). *Büyük Doğu*, 18, 5.
- Bağdat Paktı yeni kuvvetin ifadesidir. (1956, Nisan 22). *Büyük Doğu*, 24, 1.
- Bağdat Paktı'nın inkişafı. (1956, Mayıs 23). *Büyük Doğu*, 50, 3.
- Bağdat Paktı. (1956, Nisan 8). *Büyük Doğu*, 10, 5.
- Başgil, A.F. (1951, Kasım 16). Dost Pakistan. *Büyük Doğu*, 1, 2.
- Başgil, A.F. (1952, Mayıs 22). İslam birliği. *Büyük Doğu*, 7, 2.
- Başvekil yarın İran'a gidiyor. (1956, Nisan 13). *Büyük Doğu*, 15, 1.
- Be. De (Necip Fazıl). (1949, Kasım 4). *Büyük Doğu*, 4, 9.
- Bilge, M.L. Faruk. *DİA*, (cilt XII, s. 177). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı.
- Binatlı, N.A. (1950a, Mart 3). Sovyet Rusya'da Türkler. *Büyük Doğu*, 21, 13.
- Binatlı, N.A. (1950b, Ocak 6). Endonezya istiklali münasebeti ile. *Büyük Doğu*, 13, 9.
- Bir tevkif. (1952, Temmuz 24). *Büyük Doğu*, 68, 1.
- Büyük Doğu*, (1951a, Kasım 16), 1, 1.
- Büyük Doğu*, (1951b, Kasım 21), 6, 3.
- Büyük Doğu*, (1951c, Kasım 23), 8, 1/3.
- Büyük Doğu*, (1952a, Mayıs 19), 4, 1;
- Büyük Doğu*, (1952b, Mayıs 30), 15, 6.
- Büyük Doğu*, (1956, Mayıs 1), 33, 5.
- Büyük Doğu*, (1959, Temmuz 3), 18, 9.
- Cezayir faciası ve politikamız. (1959, Temmuz 3). *Büyük Doğu*, 18, 9.
- Cezayir istiklal yolunda. (1959, Mart 6). *Büyük Doğu*, 1, 16.
- Cezayir Milli Kurtuluş Cephesi tebliğ yayınladı. (1956, Mayıs 2). *Büyük Doğu*, 34, 3.
- Cezayir milliyetçi lideri tevkif edildi. (1952, Mayıs 16). *Büyük Doğu*, 1, 1/5.
- Cezayir milliyetçileri Fransızlarla çarpışıyor. (1956, Nisan 2). *Büyük Doğu*, 4, 3.
- Cezayir mücahidleri. (1959, Ağustos 28). *Büyük Doğu*, 26, 11.
- Cezayir'de Fransız vahşeti berdevam. (1956, Nisan 10). *Büyük Doğu*, 12, 1.
- Cezayir'de Fransızlar Müslümanları biçiyor. (1956, Nisan 9). *Büyük Doğu*, 11, 1.
- Cezayir'de. (1952, Mayıs 17). *Büyük Doğu*, 1, 1.
- Cezayir. (1956, Nisan 7). *Büyük Doğu*, 9, 3.
- Cidde görüşmeleri sonunda müşterek tebliğ yayımlandı. (1956, Nisan 23). *Büyük Doğu*, 25, 3.
- Doğrul, Ö.R. (1946a, Eylül 13). Biz ve komşularımız. *Büyük Doğu*, 46, 9.
- Doğrul, Ö.R. (1946b, Temmuz 26). Orta Şark'ta İngiltere-Sovyet Rusya savaşı. *Büyük Doğu*, 39, 9.
- Doğrul, (1946c, Ağustos 16). İki meydan okumanın şimdiki durumu. *Büyük Doğu*, 42, 9.
- Doğrul, Ö. R. (1946d, Eylül 20). Dikenli ve müzmin bir mesele. *Büyük Doğu*, 47, 9.
- Doğrul, Ö.R. (1946e, Eylül 27). Sulhle harp arasında. *Büyük Doğu*, 48, 9.
- Dr. Musaddık Lahey'de. (1952, Mayıs 30). *Büyük Doğu*, 15, 5.

- Efe, A. *Sebilürreşad. DİA* (cilt XXXVI, ss. 251-253), Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı.
- Emre, A., (2005). *Büyük Doğu ve gelecek tasavvuru, Hece Dergisi Büyük Doğu ve Necip Fazıl Kısakürek Özel*, 97, 50.
- Endonezya Türkiye. (1959, Nisan 1). *Büyük Doğu*, 9, 9.
- Endonezya'da din mektepleri. (1959, Mart 24). *Büyük Doğu*, 8, 10.
- Eski Diplomat (Necip Fazıl). (1951a, Kasım 17). Arap âlemi ve İngiltere. *Büyük Doğu*, 2, 3.
- Eski Diplomat (Necip Fazıl). (1951b, Kasım 18). Uyanan İslam âlemi. *Büyük Doğu*, 3, 3.
- Eski Diplomat (Necip Fazıl). (1951c, Kasım 19). Kaçırduğumuz fırsat. *Büyük Doğu*, 4, 3.
- Eski Diplomat (Necip Fazıl). (1951d, Kasım 20). Paris'te mülakat. *Büyük Doğu*, 5, 3.
- Eski Diplomat (Necip Fazıl). (1951e, Kasım 21). Trablusgarb ve Oniki adalar. *Büyük Doğu*, 6, 3.
- Eski Diplomat (Necip Fazıl). (1951f, Kasım 24). Uyanan İslam âlemi. *Büyük Doğu*, 5, 3.
- Eski Diplomat (Necip Fazıl). (1951g, Kasım 24). Yeni bir İttihad-ı İslam. *Büyük Doğu*, 9, 3.
- Eski Diplomat (Necip Fazıl). (1951h, Kasım 27). İran'ın zor durumu. *Büyük Doğu*, 12, 3.
- Foto röportaj. (1959, Mart 13). *Büyük Doğu*, 2, 5.
- Foto röportaj. (1959, Haziran 5). *Büyük Doğu*, 14, 3.
- Fransa Cezayir'e sevk etmek üzere 75.000 kişiyi silah altına aldı. (1956, Nisan 14). *Büyük Doğu*, 16, 1-5.
- Fransa-Tunus ihtilafı. (1952, Ağustos 24). *Büyük Doğu*, 99, 1.
- Fransız prestiji ve boykot. (1956, Nisan 29). *Büyük Doğu*, 31, 5.
- Fransızlar Cezayir'de ağır zayıat veriyorlar. (1956, Haziran 1). *Büyük Doğu*, 59, 1.
- Genceli, A., (1952, Eylül 12). İran Şahı ve hayır işleri. *Büyük Doğu*, 115, 2.
- General Necip Vefat Partisi'ne ihtarda bulundu. (1952, Ağustos 10). *Büyük Doğu*, 85, 1.
- Gürsoy, İ.H., Endonezya: sömürge dönemi. *DİA* (cilt XI, ss. 206-207), Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı.
- Güney Afrika'da İslamiyet. (1959, Ağustos 14). *Büyük Doğu*, 24, 9.
- Hac müsadese kalktı. (1952, Temmuz 15). *Büyük Doğu*, 59, 1.
- Hacılar. (1952, Haziran 1). *Büyük Doğu*, 17, 1.
- Hicaz ve Ürdün. (1951, Kasım 19). *Büyük Doğu*, 4, 1.
- Hicaz'da veba önlendi. (1952, Ağustos 6). *Büyük Doğu*, 81, 1.
- Hicaz'da veba salgını yok. (1952, Temmuz 18). *Büyük Doğu*, 62, 1.
- Hicaz'daki veba Yahudi oyunudur. (1952, Temmuz 17). *Büyük Doğu*, 61, 6.
- Hindistan ve Pakistan'a verilen nota. (1952, Mayıs 27). *Büyük Doğu*, 12, 5.
- Hindistan'da İslam aleyhtarı numayiş. (1952, Mayıs 30). *Büyük Doğu*, 15, 1.
- Hindistan'da Müslümanlar fena muamele görüyorlar. (1952, Mayıs 23). *Büyük Doğu*, 8, 5.
- Hintli Müslümanlar Pakistan'a göç ediyor. (1952, Ağustos 21). *Büyük Doğu*, 96, 1.
- Irak ansızın Ürdün'ü ilhak etti. (1952, Haziran 3). *Büyük Doğu*, 19, 5.
- Irak Başvekiline göre Abdunnasır'ın hevesi. (1956, Nisan 1). *Büyük Doğu*, 3, 3.
- Irak'ın Ürdün'ü ilhakı karşısında diğer Arap ülkeleri. (1952, Haziran 6). *Büyük Doğu*, 22, 5.
- Irak. (1959a, Mart 6). *Büyük Doğu*, 1, 10.

- Irak. (1959b, Mart 20). *Büyük Doğu*, 3, 9.
- Irak-Mısır münasebeti. (1956, Temmuz 2). *Büyük Doğu*, 90, 5.
- İngiliz hariciye vekili Irak'a silah verileceği hususunda taahhütte bulundu. (1956, Haziran 27). *Büyük Doğu*, 85, 3.
- İngiltere Ortadoğu'da yeni bir siyaset takip edecek. (1956, Nisan 15), *Büyük Doğu*, 17, 1.
- İran hükümdarları büyük tezahüratla karşılandı. (1956, Mayıs 22). *Büyük Doğu*, 49, 1.
- İran şahı R. Pehlevi Mayıs'ta Türkiye'yi ziyaret edecek. (1956, Nisan 2). *Büyük Doğu*, 4, 1.
- İran'da kanlı hadiseler. (1952, Mayıs 19). *Büyük Doğu*, 4, 5.
- İran'ın Şehinşahi. (1956, Mayıs 15). *Büyük Doğu*, 42, 1.
- İran'daki hadiseleri İngiltere endişe ile takip ediyor. (1952, Ağustos 7). *Büyük Doğu*, 82, 1.
- İslam dünyasındaki Sovyet entrikaları. (1952, 23 Mayıs). *Büyük Doğu*, 8, 2.
- İslam kongresi. (1956, Haziran 27). *Büyük Doğu*, 85, 3.
- İsrail hududunda çatışma. (1952, Temmuz 15). *Büyük Doğu*, 59, 5.
- İsrail Mısır'ın Ruslardan aldığı 15 jete karşılık Fransa'dan 12 uçak satın aldı. (1956, Nisan 17). *Büyük Doğu*, 19, 3.
- İsrail'e tatbik edilen iktisadi abluka şiddetlenecek. (1952, Temmuz 1). 45, 5.
- İsrail-Mısır hududunda hadiseler tekrar başladı. (1956, Mayıs 9). *Büyük Doğu*, 40, 3.
- Kahire'deki Ezher Üniversitesi ve oradaki Türk talebeleri. (1952, Temmuz 31). *Büyük Doğu*, 75, 2.
- Karakoç, S., (Mart 26). *Büyük Doğu. Sabah Gazetesi*.
- Keşmir meselesi. (1952, Mayıs 31). *Büyük Doğu*, 16, 5.
- Keşmir meselesi. (1956, Nisan 4). *Büyük Doğu*, 6, 3.
- Keşmir'de plesibit yapılması fikri. (1956, Mayıs 18). *Büyük Doğu*, 45, 3.
- Kısakürek, N.F. (1956, Nisan 23). İran seyahati. *Büyük Doğu*, 25, 1.
- Korok, D.R. (1952, Mayıs 20). Fransız Emperyalizmi karşısında hür milletler ve Tunus faciası. *Büyük Doğu*, 5, 5.
- Korok, D.R. (1952a, Mayıs 28). İslam Birliği. *Büyük Doğu*, 13, 5.
- Korok, D.R. (1952b, Mayıs 31). Haziran'ın ikinci haftası. *Büyük Doğu*, 16, 5.
- Korok, D.R. (1952c, Ağustos 27). İran'daki Musaddık-Kaşani komedyaları. *Büyük Doğu*, 102, 5.
- Korok, D.R. (1956, Nisan 23), Mısır'ın asabiyet ve telaşı. *Büyük Doğu*, 25, 5.
- Kral Abdullah niçin öldürüldü? (1951, Kasım 17). *Büyük Doğu*, 2, 4.
- Kral Abdullah niçin öldürüldü? (1951, Kasım 18). *Büyük Doğu*, 3, 1/3.
- Kral Talal tahttan feragat ettirildi. (1952, Ağustos 12). *Büyük Doğu*, 87, 1.
- Lübnan'da askeri bir hükümet darbesi oldu. (1952, Eylül 19). *Büyük Doğu*, 121, 1.
- Lübnan'da siyasi buhran. (1952, Eylül 16). *Büyük Doğu*, 119, 1.
- Lübnan'da. (1952, Ağustos 19). *Büyük Doğu*, 94, 1.
- Medeni Fransa Cezayir milliyetçilerine ölüm saçıyor. (1956, Nisan 5). *Büyük Doğu*, 7, 1.
- Mısır basını aleyhimizde neşriyata devam. (1956, Mayıs 9). *Büyük Doğu*, 40, 3.
- Mısır doğrudan doğruya Rusyalardan silah alıyormuş. (1956, Mayıs 17), *Büyük Doğu*, 44, 3.
- Mısır Kızılardan neler aldı? (1956, Mayıs 12), *Büyük Doğu*, 41, 5.

- Mısır Latin harflerini kabul ediyor. (1956, Haziran 13). *Büyük Doğu*, 71, 5.
- Mısır meselesi üzerine. (1951, Kasım 17). *Büyük Doğu*, 2, 4.
- Mısır Türkiye aleyhinde sistemli neşriyat yapıyor. (1956, Haziran 6). *Büyük Doğu*, 64, 1.
- Mısır Türkiye ile hadise çıkarmağa mı çalışıyor? (1956, Nisan 21). *Büyük Doğu*, 23, 1/5.
- Mısır ve Ortadoğu savunma projesi. (1952, Ağustos 22). *Büyük Doğu*, 97, 1.
- Mısır'da harf inkılabı. (1956, Haziran 18). *Büyük Doğu*, 76, 3.
- Mısır'da partiler ve ordu temizleniyor. (1952, Ağustos 30). *Büyük Doğu*, 105, 1.
- Mısır'ın manevrası. (1956, Nisan 22). *Büyük Doğu*, 24, 1.
- Mısır'ın tezvirleri. (1956, Mayıs 23). *Büyük Doğu*, 50, 1.
- Mısır-İsrail hava çarpışması. (1956, Nisan 13). *Büyük Doğu*, 15, 1/5.
- Mısır-İsrail hududunda gerginlik arttı kanlı hadiseler oluyor. (1956, Mart 30). *Büyük Doğu*, 1, 3.
- Musaddık geniş selahiyet istiyor. (1952, Temmuz 14). *Büyük Doğu*, 58, 1.
- Musaddık İran'ı istediği gibi idare edecek. (1952, Ağustos 4). *Büyük Doğu*, 79, 1.
- Musaddık kabineyi kurdu. (1952, Temmuz 12). *Büyük Doğu*, 56, 5.
- Müstensih (Necip Fazıl), (1959, Haziran 19). İslam'ın uyanışı. *Büyük Doğu*, 16, 9.
- Nasır'ın prestiji gün geçtikçe azalmaktadır. (1956, Haziran 13). *Büyük Doğu*, 71, 3.
- Nazif, N. (1945a, Kasım 21). Arap mı bunlar, Müslüman mı?. *Büyük Doğu*, 8, 9.
- Nazif, N. (1945b, Kasım 29). Java Müslümanları. *Büyük Doğu*, 4, 9.
- Nazif, N. (1945c, Aralık 28). Sadabad Paketi. *Büyük Doğu*, 9, 9.
- Nazif, N. (1946a, Ocak 11). Bir Senusiye devleti. *Büyük Doğu*, 11, 9.
- Nazif, N. (1946b, Ocak 18). Hicaz Sultanının seyahati ve yakın Şark. *Büyük Doğu*, 12, 9.
- Nazif, N. (1946c, Şubat 8). Hristiyanlığın düşmanının düşmanı. *Büyük Doğu*, 15, 9.
- Nazif, N. (1946d, Şubat 22). Cavalılar ve İngilizler. *Büyük Doğu*, 17, 9.
- Nazif, N. (1946e, Mart 8). Arap dünyası ve biz. *Büyük Doğu*, 19, 9.
- Nazif, N. (1946f, Nisan 19). Pakistan ve Hindistan. *Büyük Doğu*, 25, 9.
- Nazif, N. (1946g, Mayıs 19). Filistin'in istikbali. *Büyük Doğu*, 29, 9.
- Nazif, N. (1946h, Mayıs 3). Uzak Şark'ta Müslümanlar ve yamyamlar. *Büyük Doğu*, 27, 9.
- Nazif, N. (1946i, Haziran 7). Ürdün Krallığı. *Büyük Doğu*, 32, 9.
- Nazif, N. (1946j, Aralık 6). Nerede bizim davamız. *Büyük Doğu*, 57, 9.
- Ogan, M.R. (1952a, Ağustos 8). İslam dünyasından hadiseler Mısır inkılabı. *Büyük Doğu*, 83, 2.
- Ogan, M.R. (1952b, Ağustos 9). Mısır inkılabı. *Büyük Doğu*, 84, 1.
- Ogan, M.R. (1952c, Ağustos 10). Mısır inkılabı. *Büyük Doğu*, 85, 2.
- Okay, O. (2007). *Necip Fazıl Kısakürek*, İstanbul: Etkileşim.
- Ortadoğu davası ve Türkiye. (19 Kasım 1951, Kasım 19). *Büyük Doğu*, 4, 1.
- Ortadoğu kuvvetlerini Türkiye komuta etmeli. (1952, Ağustos 10). *Büyük Doğu*, 85, 1.
- Ortadoğu Rusya'ya karşı bir kale olmalıdır. (1952, Mayıs 27). *Büyük Doğu*, 12, 5.
- Ortadoğu savunması ve Türk teklifi. (1952, Ağustos 19). *Büyük Doğu*, 94, 1.
- Ortadoğu'da Kominizm tehlikesi. (1952, Mayıs 23). *Büyük Doğu*, 8, 5.
- Ortadoğu'da komünistlere alet olan Mısır'a ihtarıımız. (1956, Nisan 30). *Büyük Doğu*, 32, 1.

- Ortadoğu-Batı ittifakı ve Rusya. (1952, Haziran 17). *Büyük Doğu*, 33, 5.
- Özcan, A. Pakistan: Tarih. *DİA* (cilt XXXIV, ss. 147-149), Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı.
- Pakistan hür Keşmir'in yollarını inşa ediyor. (1952, Temmuz 15). *Büyük Doğu*, 59, 5.
- Pakistan intibalarım. (1952, Haziran 13). *Büyük Doğu*, 29, 5.
- Pakistan intibalarım-görüşmeler ve ziyaretler. (1952, Temmuz 2). *Büyük Doğu*, 46, 2.
- Pakistan intibalarım-Müslüman Milletler kongresi çalışmaları. (1952, Haziran 15). *Büyük Doğu*, 31, 2.
- Pakistan intibalarım-Müslüman Milletler kongresindeki konuşmanın devamı. (1952, Haziran 17) *Büyük Doğu*, 33, 2.
- Pakistan intibalarım-Müslüman Milletler tanışmalı ve anlaşmalıdırlar. (1952, Haziran 19). *Büyük Doğu*, 35, 1.
- Pakistan Keşmir'in ilhakını asla kabul etmeyecek. (1952, Ağustos 16). *Büyük Doğu*, 91, 1.
- Pakistan ve Hindistan ihtilafı. (1956, Mayıs 7). *Büyük Doğu*, 38, 3.
- Pakistan'ın siyaseti. (1952, Haziran 3). *Büyük Doğu*, 19, 5.
- Petrol ihtilafı ve yeni İngiliz teklifi. (1952, Eylül 16). *Büyük Doğu*, 119, 5.
- Prof. Ş.Ü. (Necip Fazıl). (1950, Ocak 20). Endonezya. *Büyük Doğu*, 15, 11.
- Prof. Ş.Ü. (Necip Fazıl). (1952, Temmuz 27). Müslüman Kardeşler Birliği Teşkilatı ve Sona hükümet darbesindeki rolü. *Büyük Doğu*, 71, 2.
- Rakamlarla Afrika'da İslamiyet. (1959, Mart 10). *Büyük Doğu*, 6, 9.
- Rus-Arap yakınlaşması. (1956, Haziran 14). *Büyük Doğu*, 72, 5.
- Rus-Suriye görüşmeleri. (1956, Haziran 26), *Büyük Doğu*, 84, 1.
- Rus-Suriye müzakeresi bugün de devam Edecek. (1956, Haziran 24). *Büyük Doğu*, 82, 1.
- Sovyet Rusya İran'ın Bağdat Pakti'ndan çekilmesini istiyor. (1956, Temmuz 1 *Büyük Doğu*, 89, 1.
- Subaşı, N. (2004). 1960 öncesi İslami neşriyat: sindirilme, tahayyül ve tefekkür. *Modern Türkiye'de siyasi düşünce İslamcılık*, İstanbul: İletişim Yayınları, 222.
- Suriye'nin notası. (1956, Mayıs 16). *Büyük Doğu*, 43, 1.
- Suriye'ye nota verdik. (1956, Mayıs 17). *Büyük Doğu*, 44, 1.
- Şah ziyaretinden çıkan mana. (1956, Nisan 3). *Büyük Doğu*, 5, 5.
- Togay, M.F. (1947a, Mayıs 16). Filistin'de zafer. *Büyük Doğu*, 63, 9.
- Togay, M.F. (1947b, Mayıs 16). Şimali Afrika. *Büyük Doğu*, 63, 9;
- Togay, M.F. (1947c, Aralık 20). Endonezya meselesi ve İslam dünyası. *Büyük Doğu*, 59, 9.
- Togay, M.F. (1947d, Mayıs 2). Müslümanların istiklali. *Büyük Doğu*, 61, 9.
- Togay, M.F. (1947e, Mayıs 9). Birlik ve ikilik. *Büyük Doğu*, 62, 8
- Togay, M.F. (1947f, Ekim 3). Fransa'nın müstemlekecilik siyaseti. *Büyük Doğu*, 66, 8.
- Togay, M.F. (1947g, Ekim 10). İslam dünyasında manzara. *Büyük Doğu*, 67, 9.
- Tunus'ta İstiklal Partisi halkı mücadeleye çağırdı. (1952, Haziran 6). *Büyük Doğu*, 22, 1.
- Tunus'ta vaziyet endişe verici. (1952, Ağustos 7). *Büyük Doğu*, 82, 5.
- Tunus'ta yine bombalar patlıyor. (1952, Haziran 5). *Büyük Doğu*, 21, 5.
- Tunus'ta. (1952, Temmuz 25). *Büyük Doğu*, 69, 1.
- Türk-Arap münasebetleri Ortadoğu'nun önemi. (1956, Mayıs 31). *Büyük Doğu*, 58, 2.
- Türkiye-Mısır dostluğu. (1952, Mayıs 26). *Büyük Doğu*, 11, 3.

- Uzun, M. Ömer Rıza Doğrul. *DİA* (cilt IX, s. 490), Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı.
- Üçlü yeni Arap bloku. (1956, Mayıs 10). *Büyük Doğu*, 41, 3.
- Ürdün kralı yine hastalandı. (1952, Mayıs 19). *Büyük Doğu*, 4, 5.
- Ürdün kralının selahiyetleri alındı. (1952, Haziran 5). *Büyük Doğu*, 21, 1/5.
- Ürdün meselesi ve gizli kuvvetler. (1952, Haziran 14). *Büyük Doğu*, 30, 4.
- Ürdün muhafız kuvvetlerine Suudi Arabistan ve Mısır'ın yardımı. (1956, Mayıs 11). *Büyük Doğu*, 42, 3.
- Ürdün'de kral Talal'a suikast hazırlanmış. (1952, Haziran 14). *Büyük Doğu*, 30, 1.
- Ürdün'de vaziyet gittikçe karışıyor. (1952, Haziran 7). *Büyük Doğu*, 23, 1/3.
- Ürdün-Mısır askeri anlaşması imzalandı. (1956, Mayıs 7). *Büyük Doğu*, 38, 3.
- Veft Partisi temizlik için ısrar etmiyor. (1952, Eylül 7). *Büyük Doğu*, 110, 1/5.
- Yahudi zulmü. (1952, Haziran 27). *Büyük Doğu*, 41, 1.
- Yahudiler Birleşmiş Milletler kararlarını dinlemiyorlar. (1952, Haziran 29). *Büyük Doğu*, 43, 5.
- Yeni Lübnan hükümeti. (1952, Eylül 12). *Büyük Doğu*, 115, 1.
- Yine Fransa, Frank ve Cezayir harbi. (1959, Mart 13). *Büyük Doğu*, 2, 12.
- Yine Mısır. (1951, Kasım 19). *Büyük Doğu*, 4, 4.

~ Ziya Şakir'e ait bir foto. ~

HAK

Her Pazartesi günü çıkar, İlmî ve Siyasi mecmua

Sahibi ve Müdürü

ZİYA ŞAKİR

Yıl : 1

13 Haziran 1949 Pazartesi

Sayı : 2

İÇİNDEKİLER

İslâm terbiyesi	(Hak)
Tanrı Buyrokları	***
Bize, evvelâ bir ilmihal lâzım	Yalçın Kaya
Faydalı bilgiler [Berat gecesi]	Aksülün
(Hazreti Muhammed) in büyük şahsiyeti ve hususiyetleri	Ziya Şakir
Bazı Hadisi Şerhler	***
(İmam Ali) nin kıymetli sözleri	***
Sultan Hamid'in din ve ahlâk siyaseti	Boysan
Halk şairleri ve halk şirleri	H. Gantoglu
Türk gençlerine — Din ve ahlâk dersleri	***
İslâmiyet ve demokrasi	***

İdare yeri — İstanbul : Ankara caddesi No. 52/1 Telefon : 20845

Sahibi ve neşriyati iktiden idare eden
Mes'l Müdürü : ZİYA ŞAKİR
= Brhaneddin Ereeler Matbaası =
Gönderilen evrak tade edilmez.

Abone şartları { Seneligi : 530
Altı aylığı : 275
Sayısı 10 kuruştur

Cehil ve Kızıl Taassuba Karşı Olan Bir Dergi: *Hak* Mecmuası

Güngör Göçer

Giriş

Cemil Meriç, dergilerin “hür tefekkürün kalesi” olduğunu ifade ederek şöyle devam eder: “Şöhreti fethetme koşan bir aydınlar ordusu. Kimi yarı yolda kalacak, kimi yol değiştirecektir bu akıncıların. Belki hiç biri varamayacaktır hedefe. Genç düşünce, dergilerde kanat çırpar. Yasak bölge tanımayan bir tecessüs; tanımayan, daha doğrusu tanımak istemeyen” (Meriç, 1998, s. 100). Türkiye’de tek parti yönetiminin temellerinden çatırdamaya başladığı dönemde Ziya Şakir dine karşı olduğu şeklinde olumsuz bir propagandaya maruz kalan Demokrat Parti’ye destek olmak adına harekete geçmeye karar vermiştir. Bunun için en uygun yol olan “hür tefekkürün kalesi” bir dergi yayımlamaya başlar. Böylece Ziya Şakir hem eski dostu Celal Bayar’a destek olacak hem de doğru bulduğu değerleri ve fikirleri topluma yayma imkânına kavuşacaktır. Hakkın sesi olacak olan bu dergiye isim olarak da “Hak” adı verilmiştir. İlk sayısı 6 Haziran 1949 yılında yayımlanan derginin amacı şöyle açıklanmaktadır: “Günden güne inkişaf eden şu demokrasi devrinde, aynı gayeyi takibe karar veriyoruz. Ve bunun için de hurafelere karşı hak ve hakikati softalık zihniyetine karşı İslamîyet’in safiyeti ve samimiyetini, cehil ve kızıl taassuba karşı da maarif-i hakikiyenin hüzmelerini tevcih etmek maksadıyla bu mecmuayı çıkarıyoruz.” Bu anlayış doğrultusunda 6 sayı yayın hayatına devam eden derginin son sayısı 13 Temmuz 1949 yılında yayımlanmıştır. Dergide genel olarak İslamîyet ile ilgili ilmihal bilgileri, Hz. Muhammed’in hayatı, hadisler, ayet mealleri, İmam Ali’nin öğütleri, Sultan Hamid’in din ve siyaset anlayışı her sayının ortak konuları içerisinde yer almaktadır. Yazar kad-

rosuna baktığımızda Ziya Şakir dışında beş farklı isim karşımıza çıkmaktadır ki, bunlardan Z. Melek de zaten Ziya Şakir'in müstear isimlerinden birisidir. Geriye kalan isimlerden de iki ismin Ziya Şakir olma ihtimali kuvvetle muhtemeldir. Bu nedenle derginin içeriği ve yazılarının çoğu Ziya Şakir'in eseridir.

Cemil Meriç'in ifade ettiği gibi "bir neslin vasiyetnamesidir dergi; vasiyetnamesi, daha doğrusu mesajı". Ziya Şakir'de *Hak* mecmuası ile topluma kendi düşüncesi doğrultusunda doğru olduğuna inandığı mesajlarını vermeye çalışmıştır. Bu düşünceler içinde ilk planda karşımıza çıkanlar Müslümanlar arasında var olan mezhep ihtilaflarının yanlışlığı ve Demokrat Parti'nin din düşmanı olmadığını fikridir. Büyük amaçlar taşıyarak yayın hayatına başlayan dergi çok uzun soluklu olmamış ve 6 sayı yayımlandıktan sonra 13 Temmuz 1949 yılında her hangi bir neden belirtilmeksizin sessiz sedasız yayın hayatından çekilmiştir. Bu durum Cemil Meriç'in "Bizde hazin bir kaderi var dergilerin; çoğu bir mevsim yaşar, çiçekler gibi. En talihlileri bir nesle seslenir" (Meriç, 1998, s. 101) tespitini akla getirmektedir. Biz bu çalışmamız çerçevesinde her ne kadar "ilmi ve siyasi mecmua" olduğu iddiasıyla ortaya çıksa da aslında içerik olarak İslamî kaygılar taşıyan *Hak* dergisinin analizini ve dergiyi çıkaran Ziya Şakir (SOKO) ismi etrafında ortaya koymaya çalışacağız.

Ziya Şakir'in Hayatı

Cehil ve kızıl taassuba karşı olduğu iddiasıyla yayın hayatına başlayan *Hak* mecmuasının kurucusu Ziya Şakir'dir.¹ Ziya Şakir, 1883 (1300) senesinde, İstanbul'da Ayasofya civarında dünyaya gelmiştir. Doğduğu ev Sultan Ahmet yangınında yanmıştır (Eryüksel, 1949, s. 5). Ziya Şakir'in dedesi Hacı Mustafa Efendi II. Mahmut döneminden itibaren sarayda görev yapan birisi olduğu için Ziya Şakir ve ailesi saraya yakın bir konumda yer almışlardır. Bu yakınlığın bir sonucu olarak Ziya Şakir yedi yaşında iken yirmi kadar daha çocuk ile birlikte II. Abdülhamid'in oğlu Burhaneddin Efendi ile birlikte sünnet olmuşlardır (Şakir, 1952).

Ziya Şakir'in babası Hacı Şakir Bey, annesi de Huriye Hanım'dır. Aslen Sivas'ın Divriği kazasının Hikme nahiyesine tabi Bahtiyarfenk (Bahtiyar) köyündendir (Özaygün, 2004). Ziya Şakir köylerinin de dahil olduğu Divriği'yi şöyle

1 Ziya Şakir (SOKO) hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Göçer (2017).

tanıtmaktadır; “Anadolu’nun ortasında, Sivas ile Erzincan arasında bulunan bu kasabanın havası, mutedildir. Umumiyetle ahali zeki ve sakindir. Divriği arazisinin büyük bir kısmı yalçın kayalardan ve yüksek şahikalardan müteşekkil olduğu gibi, tabii servet kaynakları da henüz inkişaf etmediği için halkı zengin değildir. Fakat kasabanın zenginlerinden köylülerin en fakirlerine kadar hepsi cömerttir, misafirperverdir. Kasabada ve köylerde asalete ve ahlak nezahetine ehemmiyet verilir. Aileler arasında eski Türk töresine göre yedi ceddini bilenler ve sayanlar az değildir. Adliye ve zabıta sicilleri göze çarpmak kadar temizdir” (Şakir, 2011, ss. 25-26). Bu açıklamada da ifade edildiği gibi kendi soyunu “yedi ceddine” kadar tafsilatı ile bilen bölge insanından birisi de Ziya Şakir’dir. Ziya Şakir’e göre ailesi soy olarak Hasanbeyoğullarından gelmektedir. Hasanbeyoğulları Sivas çevresinde yaşayan ve Sipahizâdeler olarak nam salmış bir ailedir. Aile IV. Murat ile birlikte Bağdat’ın fethine de katılmıştır. Ziya Şakir’in annesi Huriye Melek Hanım ise Konya Beyşehir’de ikamet eden Avşar Bağlarının sahiplerinden Saçlızâdelerdendir (Üstündağ, 2011, s. 37; Eryüksel, 1949, s. 5). Ayda Hanım ailesi ile ilgili verdiği bilgiye göre Ziya Şakir’in dedesi Hacı Mustafa Efendi’nin I. Mahmut döneminde saray hizmetine girmiş, Sultan Hamid döneminde emekli olmuş Teberdar Hassa Kethüdası Hacı Mustafa Efendi olduğunu ifade etmektedir (Üstündağ, 2011, s. 37). Ancak Ziya Şakir dedesi Hacı Mustafa Efendi hakkında verdiği bilgide şunları söylemektedir: “Büyük babam Yeniçeriliğin kaldırıldığı sıralarda İstanbul’a gelmiş, henüz 16 yaşlarında olduğu halde Adile Sultan’ın sarayına girmiştir. Bir iki sene sonrada doğrudan doğruya Sultan Mahmut’un mahiyetine alınarak Topkapı Sarayı’na geçmişti. Sultan Aziz vefat ettiği zaman memuriyeti Taberdaranı Hassa (Hassa Baltacıları) kethüdası idi” (Şakir, 1947, s. 2). Ziya Şakir’in verdiği bu bilgilere bakıldığında Ayda Hanım’ın verdiği bilginin aksine Hacı Mustafa Efendi’nin I. Mahmut döneminde değil II. Mahmut döneminde saray hizmetine girdiği anlaşılmaktadır.

Ziya Şakir babasının görevi itibari ile tahsil hayatını çeşitli şehirlerde sürdürmüştür. İlk ve rüştiye eğitimini İstanbul Divanyolu’nda Burhan-ı Terakki Mektebinde tamamlamıştır. O sırada babasının askerlik görevi Bursa’ya nakledildiği için onunla beraber giderek Bursa İdadisine girmiştir. Bursa’da sadece bir sene eğitim gördükten sonra tekrar İstanbul’a gelerek Vefa İdadisi’ne nakledilmiştir (Eryüksel, 1949, s. 6). Daha sonra babasının Halep Jandarma Komutanlığına nefyedilmesi ve o sırada yazmaya başladığı yazılar nedeni ile hakkında başlayan takibattan babasıyla birlikte Halep’e giderek kurtulmuştur (Eryüksel, 1949, s. 11).

Ziya Şakir, Halep'e gittikten sonra idadi eğitimini orada tamamlayarak üç yıl sonra İstanbul'a geri dönmüştür. Eğitim hayatının sonraki safhasında hukuk mektebine devam etmiştir. Eğitim hayatı devam ederken bir taraftan da çeşitli gazetelerde yazarlık yapmaya başlamıştır (Eryüksel, 1949, s. 15).

Ziya Şakir'in babası Hacı Şakir Bey, Osmanlı ordusunda zabıt olup Halep jandarma komutanlığı dahil birçok görevde bulunmuştur. Bu görevlerinden birisi de II. Abdülhamid'in saltanatın son zamanlarına bulunduğu Antep Süvari Jandarma Müfrezesi Komutanlığıdır (Şakir, 1938, s. 6). Hacı Şakir Bey bu görevi sırasında Antep ve çevresinde birçok kanlı şekavet olayına karışmış olan eşkıya Kara İsmail'i yakalamayı başarmıştır. Bu başarısı karşılığında Hacı Şakir Bey'e Kara İsmail'in kullandığı kara martin tüfek hediye edilmiştir. Bu tüfek Ziya Şakir'in verdiği bilgiye göre Sultan Ahmet'te bulunan evlerinin yandığı döneme kadar hatıra olarak kendilerinde bulunmuştur. Hacı Şakir Bey'in bu başarısı aynı zamanda onun bir haksızlığa uğramasına da neden olmuştur. Bu başarıyı ödüllendirmek isteyen II. Abdülhamid'e Halep valisi Enis Bey kendi akrabası olan Yüzbaşı Şevket Bey'in ismini göndermiştir. Böylece Şevket Bey binbaşılığa terfi ettirilmiş, dördüncü rütbeden Osmanî nişanı ve yüz altın ih-san-ı şahane ile ödüllendirilmiştir. Ziya Şakir'in ifadesine göre Vali Enis Bey, büsbütün haksızlık etmemek adına Hacı Şakir Bey'e de on lira ve Kara İsmail'in tüfeğini hediye etmiştir (Şakir, 1938, s. 6). Hacı Şakir Bey, I. Dünya Savaşı'ndan sonra da emekli olup memleketine gitmiş ve orada vefat etmiştir (Üstündağ, 2011, s. 37).

Ziya Şakir'in Kazım Şakir isminde bir erkek kardeşi vardır. Kardeşi ile oldukça yakın olan Ziya Şakir siyasi düşünceleri açısından da kardeşi ile ortak fikirlere sahiptir. Ziya Şakir, kardeşi Kazım Şakir ile birlikte I. Balkan Harbi'ne katılmış ve onunla omuz omuza çarpışmıştır. Beraber esaret altında kalmışlar ve yine beraber firar ederek özgürlüklerine kavuşmuşlardır. Ziya Şakir'in kardeşi-ne karşı bir baba şefkati ile hareket ettiği, onu koruyup kollamak için kendisini mesul saydığı *Meçhul Asker* ve *Edirne Müdafası* adlı eserlerinde açık bir şekilde görülmektedir. Ancak ilerleyen yıllarda Kazım Şakir'in akıbeti hakkında ise bir bilgi sahibi değiliz. Ayda Hanım amcası Kazım Şakir'in devletin istihbarat ser-visinde çalıştığını ancak ilerleyen dönemlerde nasıl bir hayat geçirdiği konusun-da bilgisinin olmadığını ifade etmektedir (Üstündağ, 2016).

Ziya Şakir'in aile hayatı çok da istediği gibi huzurlu ve müreffeh bir şekilde geçmemiştir. Özellikle onun gençlik yıllarında takip ettiği siyasal faaliyetler

fırtınalı bir yaşam sürmesine neden olmuştur. Bu fırtınalı yaşam sadece siyasi yaşamında değil aile yaşamında da Ziya Şakir'in peşini bırakmamıştır. Ziya Şakir beş evlilik yapmıştır. Eşlerinden birincisinin kim olduğu ile ilgili bir bilgiye sahip değiliz. İlk evliliğinden bir oğlu dünyaya gelmiştir (Üstündağ, 2011, s. 23). İkinci eşi Saliha Hanım'dır. Bu evlilikten Mehmet Orhan dünyaya gelmiştir. Ancak Ziya Şakir'in fırtınalı yaşamı ve yaşadığı sürgünler Saliha Hanım'ın hayatını zorlaştırmıştır. Tahammül sınırlarını zorlayan bu yaşama daha fazla dayanamayan Saliha Hanım 22 yaşında vefat etmiştir (Üstündağ, 2011, s. 38).

Ziya Şakir, Saliha Hanım'dan sonra bir evlilik daha yapmış olmasına rağmen bu evlilik hakkında da bir bilgi sahibi değiliz. Bu evlilikten de bir erkek evladı daha dünyaya gelmiştir. Ziya Şakir'in dördüncü eşi bir ilkökul öğretmeni olan İsmet Hanım'dır. İsmet Hanım'dan da bir kız çocuğu olan Ziya Şakir'in bu evliliği de istediği gibi huzurlu bir şekilde devam etmemiştir. Asabi bir kişiliğe sahip olan İsmet Hanım'ın kendisi ile tartıştığı İstanbul Milli Eğitim Müdürü Vedat Fıratlı'yı yanında taşıdığı silahla vurması ve ardından da intihar etmesi, bu evliliğini de sonlandırmıştır. İntihar sonrası eşinin cesedinin üstü örtülü bir şekilde eve getirilmesi ve Ziya Şakir için dayanılması güç bir durum olmuştur (Üstündağ, 2011, s. 60). Ayda Hanım bu cinayetin sebebinin, sonradan anlaşıldığına göre, Milli Eğitim Müdürü Vedat Fıratlı'nın, İsmet Hanım'ın yanında bulunan bir arkadaşına sarkıntılık etmesi olduğunu ifade etmektedir (Üstündağ, 2016).

Ziya Şakir'in aile yaşamındaki sıkıntılar sadece bunlarla sınırlı kalmamıştır. Annesinin intiharından sonra Ziya Şakir'in kızı Ülya Hanım, ülkesini terk ederek bir maceraya atılır. Önce İngiliz Hava Kuvvetlerinden bir pilotla evlenen kızı, kocasının ölümünden sonra ortadan kaybolur ve bir süre sonra Hollywood'da ortaya çıkar. Daha sonra Brezilyalı bir kahve üreticisi ile evlenen kızı, bu evlilikten bir erkek çocuk sahibi olur. Brezilyalı eşinden ayrıldıktan sonra Ortadoğu'da barajlar yapan İngiliz bir mühendisle evlenen Ülya Hanım, Ziya Şakir'in en büyük kaygılarından birini oluşturmaktadır. Bu gelgitler arasında yaşamını sürdüren kızının alkol ve uyuşturucu bağımlısı olduğunu öğrenmesi Ziya Şakir'i daha da sarsar. Ziya Şakir'in ölümünden bir süre sonra kızı aşırı dozdan Londra'da bir otelde ölü olarak bulunur (Üstündağ, 2011, ss. 60-63).

En küçük çocuğunun bu trajedisinin yanında Ziya Şakir'in büyük oğlu Ayda Üstündağ'ın verdiği bilgiye göre, bir cinayete kurban gitmiştir (Üstündağ, 2011, s. 23). Ancak Ayda Hanım bu hadisenin ayrıntıları hakkında eserinde bir

bilgi vermemektedir. Ayda Hanım evinde yaptığımız görüşmede ise ismini hatırlayamadığı bu amcasının Ermeniler tarafından öldürüldüğünün evde sık sık tekrarlandığını ifade etmektedir (Üstündağ, 2016). Yaklaşık ölüm tarihi olarak belirttiği yıllar Ziya Şakir'in I. Dünya Savaşı sırasında Bursa'da bulunduğu yıllara tekabül etmektedir. İleride açıklayacağımız üzere Ziya Şakir, Bursa'da Ermeni kalkışmalarına karşı çeşitli faaliyetlerin içinde olmuştur. Bu hadise nedeni ile intikam almak isteyen Ermenilerin böylesi bir cinayet işlemiş olmaları da oldukça muhtemeldir.

Ziya Şakir'in beklisi de yaşlılık döneminin en büyük mutluluğunu oğlu Mehmet Orhan'dan olan torunları oluşturmaktaydı. Ziya Şakir'in özellikle de torunu Ayda'ya karşı oldukça düşkün olduğu ifade edilmektedir. Bunda kızının başına gelenlerden dolayı yaşadığı üzücü hadiselerin doğrudan etkisi olduğunu düşünmek çok da yanlış olmayacaktır. Bu noktada şu anekdot da bu düşkünlüğü göstermesi bakımından önemlidir; Ziya Şakir yakın arkadaşı olması sebebiyle torunu Ayda'yı da yanına alarak Satvet Lütfi'yi çok defa ziyaret etmiştir. Bu ziyaretlerden birisinde Satvet Lütfi çocuğu olmadığı için Ziya Şakir'den torunu Ayda Hanım'ı kendisine evlatlık olarak vermesini istemiştir. Bu teklife çok sinirlenen Ziya Şakir'in "ben bir torununa bakamayıp da onu evlatlık verecek adam mıyım" diye çıkıştığı Ayda Hanım tarafından ifade edilmiştir (Üstündağ, 2016).

Ziya Şakir'in en düzenli evliliği ise beşinci eşi Zehra Hanım'la olmaktadır. Zehra Hanım aslen Boşnak asıllı olup Bursalıdır. Elimizde bulunan evlilik cüzdanına göre Ziya Şakir ile Zehra Hanım 10.05.1946 yılında Bursa'da evlenmişlerdir. Zehra Hanım'ın Ziya Şakir'e gösterdiği ilgi ve ihtimam, Ayda Hanım tarafından da övgüyle anlatılmaktadır (Üstündağ, 2011, s. 60). Zehra Hanım kültürel anlamda Ziya Şakir ile kıyaslandığında bazı eksikliklere sahiptir. Ancak o, gösterdiği saygı ve sevgi sayesinde Ziya Şakir'in çalkantılı bir şekilde geçen dört evliliğinden sonra, en huzurlu dönemini yaşamasını sağlamıştır. Bu konuda Ayda Üstündağ'ın verdiği bilgiler de bu yaklaşımımızı doğrular niteliktedir.

Ziya Şakir'in ailesi içinde zikretmeye değer iki isim daha vardır. Bunlardan bir tanesi Bahtiyar diğeri de Yasemin adlı iki manevi kızıdır. Ziya Şakir dördüncü eşi İsmet Hanım ile Sivas'a akrabalarını ziyarete gittiklerinde yakın köylerden birisinde kimsesiz kalan bir kız çocuğunu evlatlık olarak himayesine alır (Şakir, 1946, s. 14). Bu kıza Bahtiyar ismini koyar. Ziya Şakir'in yanında Bahtiyar'ın özel bir yeri vardır. Zira o, memleketinden "bir avuç toprak, bir nefes rüz-

gar”dır. Bahtiyar büyüdüğünde, Ziya Şakir pek evden çıkmamaya başlamıştır. Bu dönemde Bahtiyar, Ziya Şakir’in dışarıdaki bütün işlerini takip eder, bütün kitaplarını bilir ve onun istediği gazete ve kitapları kısa sürede bulur (Üstündağ, 2011, s. 39) işlerinde ona yardımcı olurdu. Ziya Şakir’in ikinci manevi kızı Yasemin ise Habeş asıllıdır (Üstündağ, 2011, s. 54). Ancak Ziya Şakir’in Yasemin’i nasıl evlat edindiği ile ilgili bir bilgiye sahip değiliz.

Ziya Şakir’in Din Anlayışı

Ziya Şakir birçok tarihi eserin ve romanın yanında önemli miktarda da dinî eser kaleme almıştır. Dini eserleri kaleme alırken bunları salt gelir getiren bir iş mantığı ile kaleme almadığını düşünüyoruz. Bizce eserlerinde inandığı değerleri ve düşünceleri aktarmaya çalışmıştır. Bu noktadan bakıldığında da onun dini hasletlere karşı meyyal olduğu rahatlıkla söylenebilir. İslam tarihi ve mezhepler temelinde ortaya koyduğu eserlerinde “ehlibeyt” taraftarlığı ve Bektaşiliğe karşı olan meyli hemen dikkat çekmektedir. Torunu Ayda Hanım’ın verdiği bilgiye göre Ziya Şakir’in köyü olan Bahtiyarfenk köyü aslen bir Alevi köyüdür. Bu nedenle onun “muhibbi ehlibeyt” taraftarı olması pek şaşırtıcı değildir (Üstündağ, 2016). Bu anlayışın bir etkisi olarak, Emeviler ve onların temsil ettiği anlayışa karşı ise derin bir tepki duyan Ziya Şakir, Emevi halifelerini de “dinsizlik, içki, şehvet ve eğlence düşkünlüğü” ile anmaktadır (Şakir, 1937, Kербela Vakası; Şakir, 1937, Horasanlı Eba Müslim; Şakir, 1937, Şah İsmail). Ancak Ziya Şakir’in dini eserlerinde ortaya koyduğu Şiaya yakın duran buna karşılık da Sünniliği eleştiren ve Sünnileri Şiaya düşman olmakla suçlayan yaklaşımları sert eleştirilere de muhatap olmasına neden olmuştur. Bu çerçevede Ziya Şakir’in yazdığı *Din Dersleri* ve *Mezhepler ve Tarikatlar* isimli eserlerinde görülen hatalar *Sebilürreşad* dergisinde yayımlanan birkaç makalede çok sert bir şekilde eleştirilmiştir (Saraçlar, 1947, ss. 91-94). *Din Dersleri* adlı eserde yapılan eleştiride hatalar maddeler şeklinde teker teker açıklanmaya çalışılmıştır.

Ziya Şakir, *Mezhepler ve Tarikatlar* (1948) adlı eserinde Şia mezhebi ile Sünni mezheplerin ortaya çıkmasını ele almaktadır. Eserde İslam dünyasında yaşanan mezhepçi bölünmenin temelinde Hz. Muhammed’in ölümünden sonra halifenin kim olması gerektiği sorununun olduğunu ortaya koymaya çalışmıştır. Bu çerçevede de Hz. Ali ve ehlibeyte karşı haksızlık yapıldığına özellikle dikkat çekmektedir. Bu eserde ortaya koyduğu düşünceler de *Sebilürreşad* der-

gisinde yer alan bir başka makalede de ehlisünnet âlimlerine saldırdığı ve Şiayı övdüğü gerekçesi ile eleştirilmiştir (Ogan, 1948, ss. 231-232; Gürkan, ss. 243-244). Yusuf Ziya Gürkan ise Ziya Şakir'in yazdıklarının ardında onun Sivas'tan milletvekili adaylığı olmasının etkili olduğunu iddia etmektedir. Ona göre Ziya Şakir bölgeden oy alabilmek için böyle bir yola başvurmuştur çünkü Gürkan'a göre "böyle siyasi oyunların zamanı geçmiştir" (Gürkan, 1948, s. 244). Ancak burada şu noktayı unutmamak gerekir ki, Ziya Şakir Demokrat Parti'nin ısrarı nedeni ile siyasete girmiş ve aday olmuştur. Ayda Hanım'ın verdiği bilgiye göre Ziya Şakir'in kabul etmesi durumunda seçilmesi kesin bir yerden aday gösterilmesi teklif edilmiş fakat Ziya Şakir bu teklifi kabul etmemiştir. Bu nedenle onun yazdıklarını siyaseten seçimi kazanmak adına yapılan bir girişim olarak ifade etmek çok da isabetli bir yaklaşım değildir diye düşünmekteyiz. Bu eleştirilerde açıklanan hususlar göz önüne alındığında Ziya Şakir'in Şia mezhebine ve Bektaşî tarikatına duyduğu yakınlığın onun yorumları üzerinde etkili olduğu açıkça görülmektedir. Bu çerçevede ilk yazdığı eserlerden birisinin Bektaşîlik ile ilgili olması, daha sonra Bektaşî nefesleri ve Bektaşî fıkraları ile ilgili eserler kaleme alması da bu yaklaşımımızı kuvvetlendirmektedir.

Ziya Şakir'in *Bektaşîlik* (1931) adlı eseri zaman bağlam ilişkisi dikkate alınarak yorumlandığında oldukça dikkate değer sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Ziya Şakir'in eserini kaleme aldığı dönemin en önemli konularından birisini ibadetlerin Türkçe olup olamayacağı ile ilgili tartışma oluşturmaktadır (Güllü, 2015, s. 217). Bu tartışmanın ulaşmaya çalıştığı sonuç ise İslam'ın millileştirilerek "milli bir dinin" oluşmasını sağlamaktır (Aktay, 2000). Aslında bu sorun yeni kurulan devletin laiklik politikası ile de doğrudan alakalı idi. Çünkü Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı Devleti'nden farklı olarak din ve din adamlarına ibadet alanı dışında toplumsal veya siyasi bir yetki vermek düşüncesinde değildi (Lewis, 1998, s. 408). Bu nedenle de hilafet kurumu ile Şeriye ve Evkaf Vekâleti kaldırılmıştı. Kalkan kurumların yerine Diyanet İşleri Başkanlığı ile Evkaf Umum Müdürlüğü kurulmuştu. Akabinde tekke, zaviye ve türbeler kapatılarak 1928 yılında da harf inkılabı yapılmıştı. Böylece devlet, dinin toplumsal olarak ikinci plana atılarak sadece namaz, oruç, zekat gibi ibadetlerden oluşan bir konuma indirgenmesine çalışmaktaydı. Bu noktada en önemli sorunlardan birisi de ibadet dilinin ne olacağı sorunu etrafında düğümlenmekteydi. İbadet dilinin ve Kur'an'ın Türkçeleştirilmesi tartışmaları Düccane Cündioğlu'nun ifadesi ile "siyasi bir program"dı (Cündioğlu, 1998a, s. 118). Öncelikle toplumda yavaş yavaş ibadetlerin herkesin kendi dilinde yapılması ile ilgili konular gündeme

taşınarak toplum bu fikre alıştırmaya çalışıldı. Mehmet Akif ve ardından da Elmalı Hamdi Yazır, TBMM tarafından Kur'an'ın meali ve tefsirini hazırlamak üzere görevlendirildiler (Cündioğlu, 1998b, s. 20; Düzdağ, 1996, ss. 127-130; Cündioğlu, 1998b, ss. 122-123). Ancak bu görevin verilmesinden kısa bir süre sonra ortaya çıkan Türkçe ibadet tartışmaları ve İstanbul Göztepe Camii imamının 1926 yılında Türkçe olarak namaz kıldırması (Aydar, 2007) gibi toplumun tepkisini çeken uygulamalar üzerine Mehmet Akif yaptığı tercümenin siyasal bir projeye hizmet edeceğinden çekinerek verilen görevi yapamayacağını belirtip vazifesini iade etmiştir (Düzdağ, 1996, s. 129).

1928 yılında İsmail Hakkı Baltacıoğlu dini hayatın reforme edilmesi konusunda bir rapor hazırlamıştır. Bu rapor İstanbul Üniversitesi'nde kurulan bir komisyon tarafından tartışılmış ancak bir karara varılamamıştır. Buna rağmen 20 Haziran 1928'de bu rapor basına sızmış ve hocaların ortak kararı gibi kamuoyuna sunulmuştur. Bu raporda din alanında yapılması gereken reformların neler olması gerektiği konusunda bir dizi öneri bulunmaktadır. Buna göre öncelikle camilere sıralar konularak halkın temiz ayakkabılarla girmesi önerisi getirilerek ibadet mekanlarının modernize edilmesi önerilmiş, ibadet dilinin Türkçe olmasının ve namaz başta olmak üzere bütün dua ve ibadetlerin de Türkçe yapılmasının öneminden bahsedilmiştir. Raporun bir diğer önerisinde de ibadetleri güzel ve etkileyici bir şekilde sokmak için camilere dini müzik yapan müzisyen ve müzik aletlerinin sokulması gerektiği ifade edilmiştir. Bu öneriler içinde ibadet dilinin Türkçe olması öne çıkmış ve diğer öneriler ise çok dikkate alınmamıştır (Lewis, 1998, s. 408-411; Güllü, 2015, s. 220). Bu dönemde başlayan bu ve benzeri çalışmaların resmi otorite tarafından desteklendiğinin hissedilmesi benzer fikirlerin sık sık kamuoyuna sunulmasına neden olmuştur. Örneğin A. İbrahim (1934) eserinde şöyle demiştir:

Mukaddes içtima mahallerine gelenler temiz giyineceklerinden ibadet şeklini değiştirmek ve ibadeti araları az mesafeli münferit kürsülerde yapmak gibi kolaylıklara ve asri şekillere tevessül etmek lazımdır. Camilere biraz musiki girmelidir. Ruhları incelten ve kalpleri tehyic eden hiç şüphesiz sanat, şiir musikidir. (ss. 74-75)

Toplumda dini hayatın devlet eliyle dizayn edilmesi çalışmaları kapsamında yaşanan tartışmalara Ziya Şakir de Bektaşilik adlı eseri ile dahil olmuştur. Ziya Şakir'e göre Alevilik ve Sünnilik ortaya çıktıktan sonra Acem kültürü ve Arap kültürü, Türk kültürünü tehdit etmekteydi. "Türklerin öz dilleri bile bu tehlike içine girmiş gibiydi. Dini ibadetler yabancı lisanlarla yapılıyor ve fakat anlaşılmayan bu lisanlar bütün zahiri tantana ve tumturaklarına rağmen Türklerde

hiçbir zevk ve heyecan uyandırmıyordu” (Şakir, 1931a). Ziya Şakir “Kur’an’ın ve diğer duaların yabancı lisanı onların kalbinde hiçbir sarsıntı, hiçbir heyecan husule getirmiyordu” diyerek ibadetin Türkçe olup olmaması ile ilgili tartışmada tarafını açıkça beyan etmiştir.

Ziya Şakir (1946a) yine aynı eserde Türklerin İslam dinini kabul etmelerine rağmen eski dinlerinin adetlerini; kadınlı kızlı ve sazlı ayinlerini unutamadıklarına da dikkat çekerek “zeytinyağı kokan camilerde sadece erkeklerin ibadet ettiği” (s. 3) sıradan törenlere Türklerin ısınmadığını belirtmiştir. Bu noktada Ziya Şakir’in camilerdeki ibadetlerle İslam öncesinde Türklerin sazlı (müzikli), kadınlı ve erkekli ayinlerini karşılaştırması oldukça dikkat çekicidir. Bu konuda şunları söylemektedir: “Raks ve musiki bunlar insan ile beraber doğmuş insan ruhunun en büyük ihtiyacı olmuştur. Ruhun bu derece bariz ve mübrem bir ihtiyacını tatmin eden bir vasıtayı baltalamak ne büyük bir insafsızlıktır. İşte zahir uleması, tasavvuf alimleri ile bunların peyki olan tarikat ehlini hırpalamak için daima o insafsızlık silahını kullanmışlardır” (Şakir, 1943, s. 156). Daha önce de İstanbul Üniversitesi tarafından hazırlanan raporda camilere getirilecek müzik aletlerinin ibadetleri daha güzel ve etkileyici hale getireceğine dikkat çekildiğini belirtmiştik. Ziya Şakir’in bu düşünceden etkilenip etkilenmediğini bilemiyoruz ancak bu görüşe paralel bir şekilde Türklerin İslamiyet’ten önceki ibadet şekilleri ile İslamiyet sonrasında kabul ettikleri ibadet şekillerini kıyaslamış ve camilerdeki ibadetin “yeknesaklığına” özel bir vurguda bulunmuştur. Eserinde Bektaşilerde bu yeknesaklığın olmadığını, cem ayininde neler yapıldığını “Sonra Nefis Bir Musiki ile Beraber Erkek ve Kadınların Raksı Başlar” (Şakir, 1931a, s. 9) başlığı ile ayrıntılı bir şekilde anlatarak ortaya koymuştur.

Ziya Şakir’in tespitleri ibadet dilinin Türkçe olmasını savunan resmi otoritenin isteklerine uygun bir duruş sergilemiştir. Bu nedenle de dönemin resmi otoritesi bu tefrikanın bir süre daha devamını isteyerek halkın ibadet konusu hakkındaki düşüncesini değişim için hazırlamaya çalışmıştır. Ziya Şakir’in bu eserinden sonra 1932 yılının Ramazan ayında Yerebatan Camisi’nde ilk Türkçe ezan okunarak bu süreç başlatılmıştır (Adak, 2010). İbadet dilinin Türkçeleşmesi sürecinde Ziya Şakir’in bu tespitlerinin bir etkisinin olmadığını düşünmek mümkün değildir. Zaten devlet yetkililerinin Bektaşilik tefrikasının bir süre daha devamını istemeleri bu etkinin varlığının da açık bir göstergesidir.

Ziya Şakir’in Bektaşilik tarikatını anlattığı eserinin bir başka dikkat çeken tarafı da “Menemen olayı” olarak adlandırılan ve dini içerikli olduğu iddia edi-

len bir olaydan yaklaşık iki ay kadar sonrasına denk gelmesidir. Bu, sadece basit bir rastlantıyla açıklanamayacak bir durumdur. Menemen olayı sonrası bu olaya karışanların yargılamasının başladığı bir dönemde Ziya Şakir, “Bektaşilik” tefrikasını yayınlamaya başlamıştır. Bu siyasal atmosferde yaşanan tartışmaların merkezinde din ve tarikatların olması nedeni ile bu konuda yapılacak bir çalışmaya yoğun bir ilginin olacağı ortadaydı. Ziya Şakir de bu hususu göz önüne almış olmalı ki tam da böyle bir dönemde konu ile ilgili eserini kaleme almıştır.

Ziya Şakir, Menemen olayı ile ilgili yargılamaların devam ettiği süreçte, arkadaşlarının tarikatlarla ilgili eserini yayınlamaması konusunda uyarılarda bulunduğunu ifade etmektedir (Eryüksel, 1949, s. 108). Ancak eserin yayınlanmasından sonra arkadaşlarının korkusunun aksine resmi otorite tarafından tefrikanın devamı konusunda teşvik edilmesi oldukça manidardır. Ziya Şakir bu talebin gelmesini eserini “bitaraflıkla” yazmış olmasına bağlamaktadır (Eryüksel, 1949, ss. 27-28). Ancak bu talep aslında eserin bitaraflığından ziyade dönemin resmi otoritesinin din ve toplum görüşlerine uygun bir anlayışa sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Bu hususlar göz önüne alındığında Ziya Şakir’in “Bektaşilik” tefrikası yayımlandığı zamanla paralel bir okumaya tabi tutulduğunda daha doğru bir değerlendirmeye ulaşılabilecektir.

Ziya Şakir’in II. Abdülhamid ile ilgili olarak devrinin sert diline rağmen daha yumuşak bir üslup kullanması ve hatta faydalandığı hatıratlardaki sert sözleri ise eserine almamasının arkasında ki nedenlerden birisi de bize göre II. Abdülhamid’in Bektaşilik ile ilgili olarak takip ettiği olumlu siyasettir. Bunun yanında II. Abdülhamid’in yakın hizmetinde bulunan birçok görevlinin Bektaşiliği olması da bir başka etkidir. Ziya Şakir’e göre bu görevlilerden bazıları şunlardır: “Mahmut Nedim Paşa, Halil Rıfat Paşa, Şakir Paşa, Avlonyalı Ferit Paşa, Başkatip Tahsin Paşa, Tüfekçi Baş Tahir Paşa, Tüfekçi Halil Bey, Harem-i Hümayun kapısı muhafızı Boşnak Yusuf Bey, şifre katibi Kamil Bey, Kilercibaşı Osman Bey (Şakir, 1946a, s. 3). Ziya Şakir’e göre Bektaşiler, Osmanlı saltanatının sona ermesinden memnundurlar. Çünkü Osmanlı padişahları Bektaşilerden gördükleri iyiliğe karşı nankörlük yapmışlardır. Özellikle de II. Mahmut, Yeniçeri Ocağını kaldırarak bu hatalardan en büyüğünü yapmıştır (Şakir, 1931a, s. 9). II. Mahmut sadece Yeniçerileri ortadan kaldırmakla yetinmemiş aynı zamanda Yeniçerilerin en önemli destekçisi olan Bektaşiliğin de yasaklanmasını sağlamıştır (Maden, 2013, s. 63). Bu çerçevede Bektaşilere ait olan ve 1766’dan altmış yıl önce yapılan tekkeler eski kabul edilmiş ve bu tarihten sonra

yapılan tekkelerin de yıkılmasına karar verilmiştir (Maden, 2013, s. 71). Böylece Bektaşî tarikatı II. Mahmut döneminde çok ağır bir yara almıştır. Alınan bu karar ve uygulama düşünüldüğünde kendisi de bir Bektaşî olan Ziya Şakir'in bu kararı alanlara karşı tarafsız olmasını beklemek çok da gerçekçi bir yaklaşım olmayacaktır.

Ziya Şakir, II. Mahmut'tan sonra tahta geçen Sultan Mecid ve II. Abdülhamid, Bektaşî tarikatına oldukça müsamahakâr bir yönetim sergilemelerine rağmen Bektaşîler'in mukaddesatlarına yapılan tecavüzü asla unutmadıklarını dile getirmektedir (Şakir, 1931b, s. 9). Bu ifadeler dikkate alındığında Ziya Şakir'in manevi olarak yakınlık duyduğu Bektaşî tarikatına karşı Sultan Mecid ve II. Abdülhamid'in gösterdiği müsamahadan memnun olduğu rahatlıkla anlaşılmaktadır. Bu memnuniyetin II. Abdülhamid ile ilgili bütün eserlerin diline etki ettiğini iddia etmek belki sınırları zorlayan bir yaklaşım olabilir. Fakat bu memnuniyetin Ziya Şakir'in II. Abdülhamid'e yaklaşımında olumlu bir bakış açısını ortaya çıkardığı, kullandığı dil ve üsluba bakarak rahatlıkla söylenebilir.

Ziya Şakir Cumhuriyet'in ilk yıllarında ortaya atılan "Türk Tarih Tezi" yaklaşımları doğrultusunda Hititlerin Türk olduklarının ispatı çalışmalarına dini alandan katkıda bulunmaya çalışmıştır (Başaran, 2004, s. 298). Ziya Şakir, Kerbela olayını ele aldığı eserinde Emeviler ile Hz. Ali arasında yaşanan siyasi rekabeti açıklamaya çalışırken dikkate değer iddialarda bulunmuştur. Ona göre bu mücadelenin temeli "Kerbela vakasından asırlarca evvel aslen Hitit ırkına mensup bir Türk olan Azer'in torunu İbrahim Peygamberin oğlu İsmail'e" (Şakir, 1937a) dayanmaktadır. "İsmail daha çocuk iken babası tarafından Hicaz'a getirilmiş ve orada Cerhem ismindeki kabilenin reisine emanet edilmiştir. İsmail, bu genç Türk asilzadesi, fikren ve ruhen kuvvetli bir şahsiyetti. Misafir olduğu kabile halkına kendisini sevdirmiş, kabile büyüklerinden birinin kızı ile evlenmişti. Bu suretle de kabile arasında mühim bir nüfuz kazanmıştı" (Şakir, 1937a, s. 9) diyerek Hz. İbrahim ve Hz. İsmail'i Hititlere bağlamaktadır (Başaran, 2004, s. 298). Hititler de ortaya atılan yeni tarih tezi çerçevesinde Türk olduklarına göre bu iki peygamber ve onların soyundan gelenler de doğal olarak Türk olmaktadır. Ziya Şakir'e göre Kureyşliler ismi de Hz. İsmail'in torunlarından birisinin adıdır. Bu torunun çocuklarından gelen aileye de Kureyş kabilesi adı verilmiştir (Şakir, 1948, s. 2). Bu yaklaşımın devamında Hz. Muhammed'in Kureyş kabilesine mensup olduğunu düşündüğümüzde ise Hz. Muhammed de doğal olarak Türk olmaktadır.

Ziya Şakir, İbrahim Peygamber ve oğlu Hz. İsmail'in Türk olduklarını iddia ederken, bu iddiasının kaynağı nedir bu konuda bir açıklama yapma gereği duymamıştır.² Ayrıca İbrahim Peygamberin durduk yere oğlunu neden Hicaz'a gönderip bir Arap kabilesine emanet ettiğini de açıklamamaktadır. Bu anlatıda Hz. Hacer'in yer almaması da dikkati çeken bir başka husustur. Ziya Şakir bu hususlara değinmeden kısa yoldan Hz. İbrahim ve oğlu İsmail'i Hititlere, Hititleri de Türk ırkına bağlayarak dönemin hâkim tarih anlayışına uygun bir kurgu ortaya koymaya çalışmıştır.

Hz. Muhammed'in Türk olduğunun bu iddia ile ortaya koyulması ile birlikte İslam dininin de Arap kültürünün etkisinden kurtarılması gerekir. Zira dinin ana unsuru olan Peygamberinin Türk olması ile birlikte İslam'ın ortaya koyduğu ibadetlerin de başta ezan olmak üzere Türkçeleştirilmesi düşüncesinin teorik kurgulamasının da önünün açılmasına katkıda bulunmuştur. Bu nedenle de Türklerin Müslüman olmaları aynı zaman da milli bir tercih olarak ortaya çıkmaktadır. Böylece "Türklüğün tarihin yapıcısı, kültürün oluşturucusu ve taşıyıcısı olduğu ile ilgili yapılan kodlama Türklüğün vatandaşlıkla kazanılan değil doğal bir aidiyet ve üstünlük kaynağı olarak algılanması" (Kurt, 2012) anlayışında Ziya Şakir, İslam dininin temelini oluşturan topluluğun Türk olduğunu ortaya koyarak bu iddianın dini boyutunu da kurgulamış olmaktadır. Böylece Türklüğün, Hitit kökeni dolayısı ile medeniyet kurucu bir toplum olduğu ispatlanarak Batı karşısında yüceltilmesi sağlanırken, Kureyş kabilesinin de Türk kökenli olduğu ispatlanarak Türklük, İslam dünyasında yüceltilmiş olmaktadır.

2 Ziya Şakir'in bu iddiasını ilk dile getirenlerden birisi İsmail Hakkı Baltacıoğlu'dur. İsmail Hakkı *Tevhid-i Efkâr* gazetesinde "Türk Milleti Hazret-i İbrahim Aleyhisselamın Vücut-ı Saadetleriyle Müftechir Olmalıdır" başlığı ile yayınladığı yazısında Hz. İbrahim'in Türk olduğunu iddia etmiştir. Ancak İsmail Hakkı bu iddiasının devamını getirmeyerek Hz. Muhammed'in Türk olduğu ile ilgili bir ifade kullanmamıştır. Ancak bu sonuç zaten kendiliğinden ortaya çıkmaktaydı. Hz. Muhammed'in Türk olduğunu ise İsmail Hakkı'nın görüşlerinden faydalanarak Yusuf Kemal Kutluata dile getirmiştir. Yusuf Kemal'in 1954 yılında yayınladığı kitabının başlığı şöyledir: "Büyük İslam Peygamberi Hazreti Muhammed Mustafa Sall'allahü'teâlâ Aleyhi ve Sellem Özü Özüne ve Südü Südüne Türktür." Bu başlık herhangi bir yoruma gerek duymaksızın Yusuf Kemal'in düşüncesini de ortaya koymaktadır. Kutluata (1954, ss. 49-76).

Hak Mecmuası³

Hak mecmuası 6 Haziran 1949 günü yayımlanmaya başlamıştır. İlk sayıda böyle bir dergiyi neden yayınlamaya başladığı sorusuna “Bu Mecmuayı Niçin Çıkarıyoruz?” başlığı ile cevap verilmeye çalışılmıştır. Açıklama genel olarak Şemseddin Günaltay’ın *Hurafattan Hakikate* adlı eserine göndermeler içermektedir. Bu çerçevede Şemseddin Günaltay’ın “Evvelki Müslümanlar, hakikatin perestişkârı idiler. Şimdiki İslamlar ise hurafatın esiridir.” sözünden hareket edilerek “İslamiyet’in aslındaki safiyet bozulmuştu. Hanedan rekabeti, saltanat ihtirası şahsi menfaat, dini siyasete alet ettiği için Ehli İslam arasında birçok ihtilaflar doğmuştu” (Bu mecmuayı niçin çıkarıyoruz?, 1949, s. 2) gibi bir genellemeye ulaşılmıştır. Devam eden açıklamada “hurafelere karşı hak ve hakikati, softalık zihniyetine karşı İslamiyet’in safiyet ve samimiyetini, cehil ve kızıl taassuba karşı da maarif-i hakikiyenin hüzmelerini tevcih etmek maksadıyla bu mecmuayı çıkarıyoruz.” (Bu mecmuayı niçin çıkarıyoruz?, 1949, s. 2) denilerek derginin amacı ortaya koyulmuştur.

Derginin ikinci sayısında “Hak” imzalı yazıda ise “İslam Terbiyesi” konu edilmiştir. Yazının girişinde şu ifadeler yer almaktadır: “Meşrutiyet ilan edildikten sonra ben de o devrin matbuat cereyanına kapılarak bir gazete çıkarmaya teşebbüs etmiştim. Bu hususta fikirlerini almak için bazı yüksek düşünceli zatlara müracaata karar verdim. Bu maksatla da o tarihte Yeşilköy’de oturan Keçecizade İzzet Paşa’ya gittim. Paşa beni büyük bir dikkatle dinledi. Herhalde teşebbüsümü ciddi görmüş olacak ki beni tebrik etti. Sonra aynen şu sözleri söyledi: Oğlum, halkımızın içinde bir zümre var ki, hürriyetin ilanından sonra şımarmıştır. Bunlar hiçbir ahlak mefhumuna uymayacak kadar etraflarını hiçe sayıyorlar. Hatta bunlardan birçokları umumi yerlerde oturuları, kalkışları sanki babalarının evinde bulunuyorlarmış gibi yüksek sesle konuşmaları, herkese karşı tatbik etmekte hiçbir beis görmedikleri laubaliyane ve hatta küstahça tavırlarıyla derhal seçiliyorlar. Ve gün geçtikçe eski terbiyeden uzaklaşıyorlar. Çıkaracağınız gazete ile eğer bunları ikaz eder ve bunda da muvaffakiyet kazanırsanız çok hayırlı bir iş görmüş olursunuz.” (İslam terbiyesi, 1949, s. 10). Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere dergi ahlak kavramına özel bir önem vermektedir. Yazının

3 Dergi veya mecmua isimlendirmesi ile ilgili olarak Cemil Meriç: “Dergi korkak, pısrık bir kelime, mecmuanın kötü bir tercümesi. Mecmuada bir edep bir asalet var. Câmî ile câmîa ile cemiyetle akraba. Dergi düşünmez, haykırmaz, dövüşmez; toplar. Neyi? Sorumluluktan kaçanları.” Meriç (1998, s. 102).

kaleme alındığı dönemde uygulanan “asri terbiye” yazarı rahatsız etmektedir. O eski terbiyeyi yani “İslam ve Türk terbiyesini” ısrarla tavsiye etmektedir. Yazara göre verilmesi istenen eski terbiyenin de ilk mektebi ailedir. Yazar kendisine tavsiyede bulunan Keçecizade İzzet Paşa’nın uyarılarını unutmuyarak yayınladığı mecmuasında ahlaki ilkeler konusunda ayet, hadis ve Hz. Ali’nin öğütleri ile ahlaki ilkelere dikkat çekmeye çalışmıştır.

Dergi her pazartesi günü çıkan haftalık ilmi ve siyasi bir yayındır. Her sayı sekiz sayfadan oluşmaktadır. Derginin sahibi ve müdürü ise Ziya Şakir’dir. Yaklaşık bir buçuk ay yayın hayatına devam eden dergi toplam 6 sayı yayınlanabilmiştir. 6. sayıda derginin son sayısı olduğu veya derginin hangi nedenle bir daha yayımlanmayacağı ile ilgili olarak hiçbir bilgi verilmemiştir. Ancak derginin yayımlanmaya başladıktan kısa bir süre sonra ansızın yayın hayatından çekilmesinde derginin beklediği ilgi ve alakayı görmemiş olmasının etkili olması kuvvetle muhtemeldir.

Derginin ilk sayısından son sayısına kadar her sayısında ikinci sayfada “Hak” imzası ile genel bir giriş yapılmıştır. Bunun dışında her sayıda yazısı bulunan isimler şunlardır: Yalçın Kaya, Aksülün, Ziya Şakir, Baysan, H. Ganioglu, Z. Melek. Yazı tarzı ve yaklaşımlarından hareketle Baysan imzalı yazarın aslında Ziya Şakir olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Z. Melek de zaten Ziya Şakir’in sık kullandığı müstear isimlerinden birisidir. Derginin diğer yazarlarından Yalçın Kaya, Aksülün ve H. Ganioglu’nun kim olduğu ile ilgili ise bir bilgiye ulaşamamıştır. Ancak Aksülün ve Yalçın Kaya’nın da Ziya Şakir olma ihtimali de kuvvetle muhtemeldir.

Dergide İşlenen Konular

Derginin müdürü ve sahibi olan Ziya Şakir hakkında yukarıda verdiğimiz bilgilerden hareketle dergiye baktığımızda derginin içerik itibarıyla Alevilik veya Şia özelinde propaganda yapmaktan ziyade Müslüman kardeşliğinin neden önemli olduğu ve nasıl tesis edilebileceğine dair öneriler sunulmuştur. Derginin altıncı sayısında “Hak” imzasıyla yayımlanan ancak Ziya Şakir’in kaleminden çıktığını düşündüğümüz bir yazının başlığı “Müslüman Birliği”dir. Bu yazıda Müslümanların İslam kardeşliğini sağlayamamalarının nedeni şöyle açıklanmaktadır: “Asr-ı saadetten sonra bozulan İslam kardeşliği siyasi ihtiraslar ve şahsi menfaatler yüzünden asırlardan beri bir türlü düzelmemiştir. Hatta düzelmek şu tarafa

dursun seneler geçtikçe, ehli İslam arasındaki rabıta günden güne gevşemektedir. Emevi-Haşimi ve Abbasi-Alevi cereyanları ortadan kalkmışsa da mezhep ihtilafları daha İslam beldelerinde hüküm sürmekte ve bu yüzden de ehli İslam arasında ciddi hakiki bir kardeşlik teessüs edememektedir. Birtakım harici tesirlerde için için yanan bu ateşi gizliden gizliye körüklemektedir” (*Hak*, 1949, s. 42). Açıklamadan da anlaşıldığı gibi Müslümanların gerçek bir kardeşlik tesis edememelerinin nedeni olarak mezhepçi ihtilaflar gösterilmektedir. Yazının devamında da İslam dünyasındaki mezhepçi ihtilafı ortadan kaldırmak için yapılan bir girişimden şöyle bahsedilmektedir: “Şia ulemasından Akahan Kirmani'nin riyasetinde toplanan bir heyet mezhep ihtilaflarını kaldırarak İslam kardeşliğini kökleştirmek için heyecanlı neşriyat yaptı. Bunun üzerine Ncef şehrinde Sünni-Şii uleması toplandı. Uzun uzadıya müzakereler ve mezhep ihtilafları üzerinde tetkikler yapıldı ve bütün şahsi ihtiraslardan ve siyasi menfaatlerden doğmuş olan bu ihtilafların dinimizin esaslarına dokunmayan bir takım adi teferruattan ibaret olduğu anlaşıldı. Belki de Birinci Cihan Harbi zuhur etmemiş olsaydı menfur ihtilaf ortadan kalkacak; İslam kardeşliği de artık bir hayal olmaktan çıkacak, tam bir hakikat olacaktı” (*Hak*, 1949, s. 42). Böylesi başarısız girişimlerle Müslümanlar arasında gerçek İslam kardeşliği gerçekleştirilemediği için Orta Asya Türklerinin Bolşeviklerin, Malaya Müslümanlarının da Hollandalıların zulmü altında yaşamaya çalıştıkları belirtilmiştir. Müslümanların yaşadıkları bu sıkıntılardan da mezhep ihtilaflarının kalktığı gün kurtulunacağına özellikle vurgu yapılarak dikkat çekilmiştir.

Derginin her sayısında ayet mealleri “Tanrı Buyrukları” başlığı ile Hz Muhammed'e ait hadislerin anlamları da “Bazı Hadisi Şerifler” başlığı altında yer almaktadır. Ayrıca her sayıda “İmam Ali'nin Kıymetli Sözleri” başlığı altında Hz. Ali'ye ait öğütler verilmektedir.

Gençlere Dini Öğretecek Yeni Bir İlmihal

Dergide dikkati çeken yazılardan birisi gençlerin dini bilgi konusunda yetersiz olmaları nedeni ile yapılan bir özeleştirmeden hareketle gençlere dini öğretecek bir ilmihale ihtiyaç olduğunu ifade eden “Bize Evvela Bir İlmihal Lazım...”dır. Yalçın Kaya imzalı yazıda “Mekteplere din dersi konulacak, âlâ. Üniversitelerde bir ilahiyat kürsüsü kurulacak âlâ. Din hakkında salahiyetli zatlar tarafından neşriyat yapılacak bu da âlâ. Fakat bunlar ne zaman olacak? İşte yalnız o belli

değil. Bütün bu hayırlı işlerin ne zaman yapılacağı düşünüle dursun, bize her şeyden evvel bir ilmi hal lazımdır. Bununda mühim bir sebebi vardır. Gençlere dinsiz diye iftira ediyoruz. Halbuki onlara din namına hiçbir şey öğretmediğimizi düşünmüyoruz. Ramazanlarda, kandillerde hatta yani ilk Cuma günlerinde camileri dolduran müminlerin arasında birçok gençler ve hatta resmi elbisele-riyle göğsümüzü kabartan genç tıbbiyelilerin bulduklarını görüyoruz. Fakat bunların ekseri din namına hiçbir şey bilmiyorlar. Çoğu diğer cemaate uymak suretiyle ibadet ediyorlar” (Kaya, 1949, s. 3) diyerek neden bir ilmihale ihtiyaç duyduğumuzu ortaya koymaya çalışmıştır. Yazının devamında yer alan şu ifadeler ise oldukça ilginçtir: “Yirmi beş seneden beri dini bir fetret geçirmektedir. Ve bu yüzden de zavallı gençlerimizin din namına hiçbir şey öğrenmediklerini görmekle büyük bir teessür hissetmekteyiz” (Kaya, 1949).

Cumhuriyet’in ilk kurulduğu yıllardan 1950’li yıllara kadar devletin din politikaları beraberinde birçok tartışmayı da ortaya çıkarmıştır. Yalçın Kaya’nın da dini eğitimin eksikliği nedeni ile şikâyetçi olduğu dönem de 1925-1949 yılları arasındır. Bu noktada İsmail Kara devletin din politikalarını ve ona uyum sağlayan veya muhalefet edenleri üç farklı dönemde kategorize etmektedir. Bu kategoriden birincisi 1919-3 Mart 1924 arasını kapsamaktadır. Bu dönemde Milli Mücadele’yi yürütenler panislamist ve hilafetçi bir anlayışa sahip olup “Meclis başta olmak üzere maarifte, adliyede ve vakıflarda müderris ve tarikat mensuplarının sayısı ve itibarı yükselmiştir.” İkinci dönem ise;

1924 yılında 1944’e hatta 1950 seçimlerine kadar uzatılabilecek tek partili yıllardır. Bu dönemin savaşın bittiği yıllara kadar olan kısmı din merkezli kısıtlamalar, baskılar, biçimsizleştirmeler, gözaltılar, mahkemeler, hapisler ve idamlarla dolu olan sıkıntılı ve zor bir dönemdir. Hilafetin ilgası, medrese ve tekkelerin kapatılması, dini-hayri vakıfların kendi mantığının ve işleyişinin dışına çıkarılması, din hizmetlerinin ve camilerin ciddi bir ihmale uğraması, din hizmetlerinin ve camilerin ciddi bir ihmale uğraması, Ayasofya’nın müze haline getirilmesi, Türkçe ibadet, Türkçe Kur’an, Türk dini/ Türk Müslümanlığı projeleri hep bu zor yılların içinde olup bitmiştir. (Kara, 2013, s. 82)

İsmail Kara’nın da ifade ettiği gibi 1924 ile 1950 yılları arası dini alanın büyük bir baskı ve kısıtlamayla karşı karşıya olduğu bir dönemdir. Bu nedenle Yalçın Kaya’nın bu dönemin gençleri arasında dini bilginin yetersizliğinden bahsetmesi yaşananların en kestirme şekliyle ifadesinden ibarettir.

Kaya’ya göre döneminin gençliğinin dini alandaki bilgisizliğinin temelinde ulusal temeller üzerine kurulan Cumhuriyet’in ilk yıllarında izlenen politika-

ların etkili olduğu ortadadır. Bu iddia ile ilgili olarak Ali Ulvi Kurucu hocanın anıları dikkate alındığında Kaya'nın iddialarının isabetliliği ortaya çıkacaktır. Ali Ulvi Kurucu Cumhuriyet'in ilk yıllarında Konya'da yaşamaktadır. Babasının ve dedesinin dini eğitim verirken karşılaştığı sıkıntılara bizzat şahit olmuş ve bu hususta duyduğu rahatsızlığı şöyle dile getirmiştir: "...Takipler, tevkifler, kimlere karşı icra olunuyor? Meyhaneciler serbest, bütün günah yerleri açık ... Tevkif edilenler ehl-i iman, Allah dostları ... Memleketin imanını, ahlakını, tarihini korumak ve devam ettirmek isteyenler takip, tazyik ve darbeler altında..." (Düzdağ, 2013, s. 180).

Yalçın Kaya yazısının üçüncü sayısında lazım olan ilmihalin hangi özelliklerle sahip olması gerektiğini ise şöyle belirtmektedir:

Bu kitapta Allah yoluna ibadet ile gidileceği tebarüz ettirilmekle beraber, o yolun da nihayet ahlak ile neticeleneceği öğretilmelidir. Ve artık bu kitap ile kızıl taassuba, batıl itikatlara, hurafelere hülasa (*Mızraklı İlmihal*) zihniyetine son verilmelidir. Daha doğrusu İslamiyet'in asrı saadetteki safiyet, samimiyet ve bilhassa vicdan hürriyetine rücu etmelidir... Bugün koca Anadolu, daha hala mızraklı ilmihal devri yaşamaktadır. Anadolu köylüsü daha hala bu koca dünyanın, bir öküzün boynuzları arasında durduğunu sanmaktadır. Asrın icabatına uymak mecburiyetinde bulunan mümin ve Müslümanların kâfir olduklarına hüküm olunmaktadır. Nitekim Anadolu'nun bütün dini hislerine hâkim olan *Mızraklı İlmihal*'de şu satırlar vardır: "Şapka giymek küfürdür. Şapka giyenlerin evvela dini ve sonra nikâhı gider. İkincisi boğazladığı yenmez. Üçüncüsü helali ile cima ettiği zina olur. Dördüncüsü ol ademi öldürmek vacip olur." (Kaya, 1949c, s. 20).

İlk üç yazıdan sonra Yalçın Kaya'nın yazısının başlığı "Bize Nasıl Bir İlmihal Lazım" şeklinde değişmiştir. Kaya yazı dizisinin bu bölümüne "İslamiyet terakkiye manidir; diyorlar. Bu yalandır. Bize kalırsa terakkiye mani olan İslamlık değil, bilhassa şunlardır: cehalet, kör ve kızıl taassup, softalık ruhu, hurafelere tapmak, tarihi hakikatlerden kaçmak" (Kaya, Bize nasıl bir ilmihal lazım., 1949, s. 27) diyerek başlamakta ve İslam'ın ilerlemeye engel olmadığını açık bir şekilde ifade etmektedir. Yalçın Kaya'nın İslam'ın ilerlemeye engel olmadığını ifade etmesi önemli bir tespittir. Zira 1930'lu yıllarda İslam'ın ilerlemenin önünde bir engel olduğu düşüncesi sık sık dile getirilmektedir. Kazım Karabekir de anılarında

Durup dururken Ankara'yı kaplayan İslamiyet terakkiye manidir sloganının Lozan'da estirildiğini düşünür ve konuyu İsmet İnönü'ye açar. Daha düne kadar Gazi'nin hutbeler okuduğunu Kur'an'ın, Hz Peygamberin, hilafetin müstesna edildiğini söyler... İnönü'nün verdiği cevaplar şüphelerini haklı çıkaracak mahiyettedir: Macarlar ve Bulgarlar aynı saflarda İtilaf devletlerine karşı harp ettikleri

ve mağlup oldukları halde istiklallerini muhafaza etmiş olmaları Hristiyan olduklarından, bize istiklal verilmemesi de İslam olduğumuzdan ileri geldiğini, bugün kendi kuvvetimizle yıllarca uğraşarak kurtulduksa da İslam kaldıkça müstemlekeci devletlerin ve bu arada bilhassa İngilizlerin daima aleyhimize olacaklarını ve istiklalimizin de daima tehlikede kalacağını bana anlattı. Bende bu fikirlere iştirak etmediğimi şu mütalaalarımaya dayanarak söyledim: Böyle bir fikrin doğuracağı hareket milletin başına yeniden korkunç ve daha meşum bir istibdat idaresi getirecektir... İsmet Paşa da cevaben: Hocaları toptan kaldırmadıkça hiçbir iş yapamayız. (Kara, 2013, s. 89)

İslam'ın terakkiye mani olmadığı düşüncesinden hareket eden Kaya yeni ilmihalin temas etmesini istediği hususları sıralamıştır. Bu hususlar içerisinde en çok dikkati çekenler:

Mezhep ve içtihat farkları yüzünden asırlardan beri devam eden o meşum itilafa artık nihayet verilmesi, *Mızraklı İlmihal* ve saire gibi kitaplar yüzünden ruhlara sinmiş olan softalık zihniyetine artık meydan verilmemesi, Zaman ile ahkâmın değişeceği hakkındaki hükümlere uyularak artık eski ve kat'i taassuba nihayet verilmesi. (1949a, s. 35)

Hz. Muhammed'in (s.a.v) Hayatı

Ziya Şakir, derginin ilk sayısından son sayısına kadar 6 sayı "Hazreti Muhammed'in Büyük Şahsiyeti ve Hususiyetleri" adı altında Hz. Muhammed'in hayatını ele almıştır. Ziya Şakir bu yazı dizisini kaleme alırken, kendisinin daha önce kaleme aldığı Hazreti Muhammed adlı bir eser yazdığını ancak bunu yeterli görmeyerek

Onun akılları durduran o azametli hayatının hususiyetlerini de ayrıca bir eserde toplamaya karar verdik. Ve işte bu maksatla şu eseri vücuda getirdik... Hiç şüphe etmiyoruz ki bu eser, onun umumi ve hususi hayatını göz kamaştırıcı ihtişamı karşısında koca denizlerden alınmış olan bir damladan ibarettir. (1949, s. 4)

demıştır. Ziya Şakir bu yazı dizisinde Hz. Muhammed'in doğumu, babasının vefatı, sütanneye verilışı, önce annesini ardından da dedesini kaybedişi ve amcası Ebu Talip'in himayesine girerek onunla Şam'a yaptıkları seyahat sırasında rahip Bahira ile karşılaşmaları hadiselerine kadarki olan süreci anlatmıştır. Bu kısa hadiseleri ele alış tarzı ve yaklaşımları dikkate alındığında klasik bir siyer anlatısında bulunan hususların nerede ise birebir aynısı olduğunu söyleyebiliriz.

Sultan Hamid'in Din ve Ahlak Siyaseti

Derginin ilk sayısından son sayısına kadar devam eden bir başka yazı dizisi de "Sultan Hamid'in Din ve Ahlak Siyaseti" dir. Yazının yazarı Baysan adını kullanmaktadır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi Baysan isminin aslında Ziya Şakir olduğunu düşünmekteyiz. Çünkü Ziya Şakir'in II. Abdülhamid ile ilgili olarak daha önce kaleme aldığı *Abdülhamid'in Son Günleri* (1931-1932), *Yıldız Sarayında 33 Sene: Bir Haremağasının Hatıraları* (1937-1938) adlı eserleri ile aynı özellikleri taşımaktadır.

Baysan bu yazısında II. Abdülhamid'in şehzadelikinden tahta geçmesi ve vefatına kadar dindar bir kimliğe sahip olduğunu ibadetlerini hiç ara vermeden yerine getirmek konusunda çok titiz davrandığını ortaya koymaya çalışmıştır. Bu çabanın yanında II. Abdülhamid'in dini, hem sarayında hem de takip ettiği politikalarda merkezi bir konuma taşıdığına ise ayrıca dikkat çekilmiştir.

Demokrat Parti'nin Din Anlayışı

Ziya Şakir'in Cumhuriyet döneminde siyasal hayattan uzak kalmaya çalışma düşüncesi Demokrat Parti'nin kurulması ile birlikte bir nebze de olsa esnemiştir. Ziya Şakir'in torunu Ayda Hanım'ın verdiği bilgiye göre Demokrat Parti'nin kuruluşu aşamasında Adnan Menderes yanında bir kişi ile birlikte Ziya Şakir'i ziyarete gelmişlerdir. Bu ziyarette Adnan Menderes, Ziya Şakir'e Celal Bayar ile birlikte bir parti kurmak düşüncesini açıklamıştır. Ancak Ayda Hanım yaşının küçüklüğü nedeni ile konuşulan birçok konuyu kavrayamamış ve gelen misafirlerin dedesinden ne istediklerini de tam olarak anlamadığını ifade etmiştir (Üstündağ, 2011, s. 24). Ayda Hanım'ın anlattığı bu hadise Ziya Şakir'in ve düşüncelerinin dönemin siyasal yaşamında aktif olarak faaliyet gösteren isimler açısından ne kadar değerli olduğunu göstermesi bakımından oldukça önemlidir.

Ziya Şakir, Demokrat Parti döneminde az da olsa siyasal yaşama girmiştir. Ancak bu konuda Ayda Hanım'ın anlattıklarını dikkate aldığımızda bu giriş Ziya Şakir'in isteği olmaktan ziyade rica ve birazda zorlamayla olmuş gibi gözükmektedir. Bu konuda Ayda Hanım şunları söylemektedir:

(Ziya Şakir) her zaman politikadan uzak kalmak istedi. Celal Bayar'ın ısrarı ile Sivas'tan milletvekilliğine adaylığını koymuştu. Bu işin üstesinden gelmeye ne maddi gücü ne de niyeti vardı. Esasında merkezden aday göstermek istedilerse de himmetle gelen nimet insana mihnet yükler diye kabul etmedi. Siyasetin ne olduğunu da çok iyi biliyordu. Ama politika asla ona göre değildi. (Göçer, 2017, s. 27)

Ziya Şakir 1950 ile 1955 yıllarında yapılan yerel seçimlerde de Demokrat Parti tarafından İstanbul Belediye Meclisi için Fatih'ten aday gösterilmiş ve seçilmiştir. Bu görevi ölümüne kadar devam ettirmiştir. Bu politik girişimlerde Celal Bayar'ın ve Adnan Menderes'in önemli etkileri olmuştur. Celal Bayar'ın Ziya Şakir ile tanışıklığı Balkan Harbi dönemine dayanmaktadır. Bu tanışıklık ilerleyen yıllarda da devam etmiştir. Celal Bayar'ın Cumhurbaşkanlığı döneminde Yugoslavya ve Yunanistan gezilerine Ziya Şakir de katılmıştır. Ziya Şakir gezi sonrasında da yaşananları kitaplaştırmıştır.

Ayda Hanım'ın anılarına baktığımızda Ziya Şakir ile Adnan Menderes arasında da yakın bir ilişki vardır. Ziya Şakir ile Adnan Menderes arasındaki tanışıklığın nasıl başladığı ile ilgili bir bilgi sahibi değiliz. Ancak yukarıda belirttiğimiz gibi Demokrat Parti'nin kurulması aşamasında ikili arasındaki tanışıklık dikkat çekmektedir. Ayrıca Ziya Şakir'in ilerleyen dönemlerde Balkan Harbi'nde bacağına oluşan yarasının kansere dönüşmesi (Üstündağ, 2011, s. 68) sürekli pansumanı ve tedaviyi gerektirmesi noktalarında Adnan Menderes kendilerini arayıp sorarak ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmıştır. Ziya Şakir'in ölümüne yakın bir zamanda Başbakanlık Müsteşarı Ahmet Salih Korur'u gönderen Adnan Menderes, Ziya Şakir ile ilgilenmesi için özel bir hemşire dahi göndermiştir (Üstündağ, 2011, ss. 72-73).

İşte Ziya Şakir'in Demokrat Parti'nin önde gelenleri ile olan bu yakınlığı nedeniyle *Hak* mecmuası her ne kadar dini bir gaye taşısa da siyasi açıdan ise Demokrat Parti ve Celal Bayar'a karşı da yakın bir duruş sergilemişlerdir. İlk sayıda Celal Bayar'ın tamamıyla din aleyhtarlarından olduğu ve laiklik prensibini şiddetle müdafaa ederek din kapılarını sımsıkı kapayacağı ile ilgili olarak ortaya atılan iddia ve dedikodular ele alınmıştır. Ziya Şakir müstear adı Z. Melek imzasıyla "Demokrat Parti'nin Din Siyaseti" başlıklı bir yazı ile bu dedikodu ve iddialara cevap vermeye çalışmıştır. Yazısında öncelikle Celal Bayar'ın babası Pilevneli Abdullah Fehmi Efendi'nin Gemlik Müftüsü olması nedeniyle oğluna dini bir terbiye verdiği belirtildikten sonra Celal Bayar'ın konuşmalarından örnekler vererek onun ve partisinin din aleyhtarı olmadığı ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Ziya Şakir, Celal Bayar'ın Mart ayında Balıkesir'de yaptığı konuşmada Demokrat Parti'nin dini konular hakkında konuşmadığını çünkü bu konuların çok hassas olduğunu, laiklik prensibinin Müslüman olmaya mani olmadığını tam aksine vicdanlara hükmedilmesine müsaade etmeyen bir prensip olduğunu ifade eder. Ziya Şakir buradan hareketle "din işleri ile dünya işlerini

birbirinden ayırmaktan ibaret olan laiklik bir devlet prensibidir. Millet in şuur ve zihniyeti, bundan tamamıyla hariçtir. Devlet laiklik prensibini kabul ederken millet in vicdan hürriyetine kat'iyen tecavüz etmemiş hiç kimseye sen dinsiz olacaksın dememiştir” (Melek, 1949, s. 8) diyerek laikliğin devlet yönetimi ile alakalı olup kişilerin vicdanları ile ilgili bir husus olmadığını belirterek Celal Bayar'ın ve onun şahsında Demokrat Parti'nin anlayışını doğrulayan bir yaklaşım sergilemiştir.

Sonuç

Hak mecmuası 1949 yılının ortalarında kısa ömürlü bir dergi olarak yayın dünyasındaki yerini almıştır. Dergi her ne kadar ilmi ve siyasi bir dergi olduğu iddiası ile yayın hayatına başlamış olsa da dergideki yazılara bakıldığında içeriğinin dini bir mahiyet taşıdığı ortadadır. Ziya Şakir dergide çıkan yazı dizilerinin büyük bir kısmını ya kendi adı ya da müstear adlarından birisi ile imzalayarak yayımlamıştır.

Hak mecmuası her ne kadar dönemin gençleri arasında dini hasletlerin yeteri kadar oluşmadığı ve asri terbiyenin ahlaki değerleri zedelediği düşünceleri ile bu alandaki eksikliği gidermek amacı ile çıkarıldığını iddia etmektedir. Derginin bir diğer amacı da toplumsal yaşan da halkın dini bilgiden daha çok softalık ve kızıl taassuba sahip olduğu iddia edilerek bu durumun ortadan kalkması için yeni bir ilmihale ihtiyaç duyulduğu ifade edilmektedir. Yeni bir ilmihal ile de halk gündelik yaşamda gerçek İslamî ilkeleri ve İslam ahlakını öğrenecektir. Bunların dışında bizce derginin amaçlarından birisi de Demokrat Parti'nin dine karşı olduğu yolundaki propagandalara cevap vermektir. Ziya Şakir'in Demokrat Parti'nin kuruluşundaki etkisi ve onun parti liderleri olan Celal Bayar, Adnan Menderes ile olan yakın ilişkileri bu düşüncemizin oluşmasında etkili olmuştur.

Ziya Şakir ismi etrafında onun Şii mezhebine ve alevi anlayışa yakın olması nedeni ile daha önce bazı eserleri sert eleştirilere muhatap olmuştu. Ancak buna rağmen derginin genel yayın politikasına bakıldığında Ziya Şakir tarafından çıkarılan bu dergide bir mezhepçi tercih ön plana çıkarılmamış tam aksine mezhepçi ihtilaflar ve anlaşmazlıklar giderilmek için yapıcı bir dil kullanılmıştır. Ancak dergi kısa süreli bir yayın hayatına sahip olduğu için amaçladığı düşünsel etkiyi yapması pek mümkün olmamıştır.

Kaynakça

- Adak, S. (2010). Kemalist Laikliğin oluşum sürecinde Ramazanlar (1923-1938). *Tarih ve Toplum yeni yaklaşımlar*, 47-88.
- Aktay, Y. (2000). *Türk dininin sosyolojik imkânı*. İstanbul: İletişim.
- Aydar, H. (2007). Türklerde anadilde ibadet meselesi: Cumhuriyet dönemi. *İstanbul Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 78-81.
- Başaran, G. (2004). *Bir ulusal kimliğin inşası ve medyada popüler tarih söylemi: tefrika tarihi romanlar (1928-1938)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İzmir: Ege Üniv. Sos. Bil. Enst. Genel Gazetecilik Anabilim Dalı.
- Bu mecmuayı niçin çıkarıyoruz? (1949, Haziran 6). *Hak*, 2.
- Cüendioğlu, D. (1998a). *Kur'an dil ve siyaset üzerine söyleşiler*. İstanbul: Kitabevi.
- Cüendioğlu, D. (1998b). *Türkçe Kur'an ve Cumhuriyet ideolojisi*. İstanbul: Kitabevi.
- Üstad Ali Ulvi Kurucu hatıralar-1. (2013). (E. Düzdağ, Haz.). İzmir: Kaynak.
- Mehmet Akif Ersoy. (1996). (E. Düzdağ, Haz.). İstanbul: Kültür Bakanlığı.
- Eryüksel, H. (1949). *Ziya Şakir'in hayatı ve eserleri*. İstanbul. Anıl Matbaası.
- Göçer, G. (2017). *Osmanlı'dan Cumhuriyete popüler bir tarihçi: Ziya Şakir*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Isparta: SDÜ Sos. Bil. Enst. Tarih Anabilim Dalı.
- Güllü, İ. (2015). Durkheimci bir sosyolog: İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu'nun din ve toplum görüşleri. *EKEV Akademi Dergisi*, 205-228.
- Gürkan, Y. Z. (1948, Ekim). Şah İsmail'in yeni bir propagandacısı. *Sebilürreşad*, 243-244.
- İbrahim, A. (1934). *Milli din duygusu ve öz Türk dini*. Derin Tarih.
- İslam terbiyesi. (1949, Haziran 13). *Hak*, 10. Türkiye Matbaası
- Kara, İ. (2013). Din ile olmuyor dinsiz de olmuyor! Cumhuriyet devri din politikaları. *Cumhuriyet tarihinin tartışılmalı konuları* (s. 72-96). İstanbul: Tarih Vakfı.
- Kaya, Y. (1949a, Haziran 4). Bize nasıl bir ilmihal lazım I. *Hak*, 35.
- Kaya, Y. (1949b, Haziran 6). Bize evvela bir ilmihal lazım I. *Hak*, 36.
- Kaya, Y. (1949c, Haziran 20). Bize evvela bir ilmihal lazım III. *Hak*, 19-20.
- Kaya, Y. (1949d, Haziran 27). Bize nasıl bir ilmihal lazım II. *Hak*, 27.
- Kaya, Y. (1949e, Haziran 27). Bize nasıl bir ilmihal lazım III. *Hak*, 27.
- Kurt, Ü. (2012). *Türk'ün büyük biçare ırkı Türk yurdunda milliyetçiliğin esasları (1911-1916)*. İstanbul: İletişim.
- Lewis, B. (1998). *Modern Türkiye'nin doğuşu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Maden, F. (2013). *Bektaşî tekkelerinin kapatılması (1826) ve Bektaşîliğin yasaklı yılları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Melek, Z. (1949, Haziran 6). Demokrat Partinin din siyaseti. *Hak*, 8.
- Meriç, C. (1998). *Bu ülke*. İstanbul: İletişim.
- Müslüman birliği. (1949, Temmuz 13). *Hak*, 42.
- Ogan, M. R. (1948, Eylül). Ziya Şakir'in Müslümanlığa büyük kastı tahrifler, iğrenç yalanlar ve iftiralar. *Sebilürreşad*, 231-232.
- Özaygün, R. (2004). *Bilinmeyen hazine*. İstanbul. Alemdar Ofset.

- Saraçlar, M. N. (1947, Aralık). Tarikatçı ve hurafeci ilmiyhaller: Nurettin Artman'dan sonra Ziya Şakir. *Sebilürreşad*, 91-94.
- Şakir, Z. (1931a, Ocak 26- 1931, Mart 08). Bektaşilik. *Yeni Gün*.
- Şakir, Z. (1931b, Haziran 25-1932, Kasım 4). Abdülhamid'in son günleri. *Son Posta*.
- Şakir, Z. (1937a, Ocak 1-1937, Mart 27). Kerbela vakası. *Tan*, 9.
- Şakir, Z. (1937b, Mart 27-1937, Temmuz 5). Horasanlı Eba Müslim. *Tan*.
- Şakir, Z. (1937c, Temmuz 1-1937, Ekim 9). Şah İsmail. *Tan*.
- Şakir, Z. (1937d, Eylül 2-1938, Ocak25). Yıldız sarayında 33 sene: bir haremağasının hatıraları. *Son Posta*.
- Şakir, Z. (1938, Kasım 15). Son asırda türeyen meşhur eşkıyalar. *Bugün*, 6.
- Şakir, Z. (1943). *Hazreti Mevlana*. İstanbul.
- Şakir, Z. (1946a, Ağustos 4). Dervişler saltanatı. *Son Telgraf*, 3.
- Şakir, Z. (1946b, Ocak 25). Kimsesiz çocuklar meselesi. *Büyük Doğu*, 14.
- Şakir, Z. (1947, Şubat 10). Yıldız mahkemesine ait neşredilmemiş vesikalar Mithat Paşa ve hürriyet kurbanları. *Son Telgraf*, 2.
- Şakir, Z. (1948, Mayıs 19- 1948, Ekim 8). Mezhepler ve tarikatlar. *Son Telgraf*.
- Şakir, Z. (1949, Haziran 6). Hazreti Muhammed'in şahsiyeti ve hususiyetleri. *Hak*, 4.
- Şakir, Z. (1952, Haziran 16). Ramazan sohbetleri, Abdi efendi. *Akım*, 4.
- Şakir, Z. (2011). *Nuri Demirağ kimdir?* İstanbul: Akıl Fikir.
- Üstündağ, A. (2011). *Sözlü tarihin büyük ustası Ziya Şakir*. İstanbul: Akıl Fikir.
- Üstündağ, A. (2016, Ocak 28). Ziya Şakir. (G. Göçer, röportaj yapan)

İş Bankası din teşkilâtına hasredilmelidir

Günlük gazetelerde okuduk. Açıkladılar. (İş Bankası Hindistan müslümanlarının istiklâl savaşında Türkiyeye yardım olmak üzere gönderdikleri altınlarla kurulmuştur.) Bunu biz daha evvel de biliyorduk. Fakat açıklamak fırsatını bulamamıştık. Bugün bu mevzu üzerinde duracağız:

Türkiye bütün islâm âleminin kalbidir. Bu kalb durunca islâm bünyesi ölüme mahkûm olur. O hareket ettikçe islâm bünyesi bütün ci-hanı istilâyâ namzettir. Bunu anlayan huristiyan âlemi herşeyden evvel Türkiyeden islâmiyetin kalkmasını istihdaf ederek birçok esaslar vaz-ına muvaffak olmuştur. Nihayet hiçbir hukuk mefhumuna sığınmayan çıldırmalar gösteren he-yeti içtimaiyemiz bugünkü hali bularak din kül

- 3 — Yine Urfada Hazreti İbrahim'in doğdu-ğu mağaraya yine bir cami yapmışız.
- 4 — Tarsusda Hazreti Lokmanın bulunduğu yere hâtırâ olarak bir cami yapmışız.
- 5 — Yine Tarsusda eshabı kehf'in bulundu-ğu mağaraya bir cami yapmışız.
- 6 — Cizrede Hazreti Nuhun mezarına üze-rine bir cami yapmışız.
- 7 — Halepte Hazreti Zekeriyânın başı için bir cami yapmışız.
- 8 — Şamda Hazreti Yahya için bir cami yapmışız.
- 9 — Halilülrahman kasabasında Hazreti İb-rahim için bir cami yapmışız.
- 10 — Musulda Hazreti Yunus için bir cami yapmışız.

Velhasıl nerede bir peygamber veyahut o derece kudsi bir zat isidilmişse onun hâtırâsını yasatmak için bir cami yapan islâm ülkesi Haz-reti Mervem gibi Kur'ânı Azimülesanın mübîn bir mevzuunu teşkil eden ulûlâzîm bir mevzu-herin annesi bulunması hesabıyla onun namına da bir cami yapmak bizim en mukades vacîbimizdir.

EY İZMİR HALKI

**GAYRETE GELİNİZ. SEREFLENDİĞİNİZ
HAZRETİ MERYEMİNİN BİR CAMI İN-
SA EDİNİZ VE EFES İSMİNİ DE (ZİYARET)
İSMİNE TAHVİL EDİNİZ BU HUSUSDA HİÇ
KÜMETDEN DE YARDIMLAR İSTEYİNİZ.**

Abdürrahim ZAPSU

türümüzü felece uğratmıştır. İnönünün son sal-tanatı zamanında bolşeviklik açıktan açığa mu-kaddesatımıza saldırdı. Bunları izahâ lüzum gör-müyorum. Kenan Önerin o zamanki Maarif Vekiline ve bütün maarif teşkilâtına karşı aç-tığı dâva malûmdur. İnönünün iftiharla bah-settiği köy enstitülerinin faaliyetleri halkın gö-zü önünde ceryan etmiştir. Bu hâdise riyazi bir hakikat gibi mütearife haline gelmiştir.

Geçen geçti, yağma hasanın böreği zamanı kapandı, bir affı umumi ile silindirdirildi. İş normale döndü. Biz mektepte okurken hocamız böyle anlatırdı. Kanun ile rüşd hareketler birbirini takip eder. Bir memlekette anormal vaziyetler olunca, örfî hareketler kanun yerini tutar. İşler normale dönünce örfî hareketler ye-rini kanuna terkeder. Evet, birçok anormal hal-ler geçirdik ve örfî vaziyetler gördük. Fakat bugün memlekette cumhuriyet ve demokrasi tamamiyle yerleşmiştir, örfî adetlere mâhal kal-mamıştır. Bütün antidemokratik kanunlar, örfî usuller, idareî maslahatlar, iltimaslar, hatırlar, gönüller memleketin saadetini istihdaf eden ha-kiki demokrasiye inkişâb etmeli. Ve her şeyi yerinde kullanmalı. Bir menba ne için verilmiş-se onun sahibinin şartına hizmetle arzu ettiği işde kullanmalıdır.

Biz evkafları imha için elden ne gelebildi-yse yaptık. Mabedlerin hayatını temin eden, ev-leri, hanları, hamamları, dükkânları, mağazaları yok bahasına ve ekseriyetle Halk Partisi İder-leri namına satışa çıkardık. Bir zevtin kütübü-nü beş kuruşa kadar ihale ettik. Bu acı haki-katler bugün Meclisde bile açıklanacak me'sut bir devroye geldik. Bu mukaddemeden sonra bir din mecmuası sıfatıyla hükümetten aşağıdaki hususu rica ediyoruz:

Evkaf ahkâmını tetkik edince her vakıf bir vakıfınca ile tâyin edilmiş olduğunu görüyo-ruz. Müslüman hayırperverin hayatında ahn-terile kazandığı servetinin bir kısmını vicdan-ının ve imanının emrettiği bir ciheti hayra tah-sis eder ve ne suretle kullanılacağını ve nasıl idare edilceğini uzun bir talimatname ile tes-sik eder ki buna vakıfname derler.

Biz ecdaddan kalma vakıfnameleri tetkik etince islâm medeniyetinin ne harikalar oldu-ğunu, insanîyet ve beşeriyetin saadet ve refa-hı için neler düşündüğünü görmekte bu dini

Ehli Sünnet Dergisinin ve Abdurrahim Zapsu'nun Dini İçerikli Yayıncılık Serüveni

Kamil Coştu

Giriş

Ehli Sünnet, Türkiye'de din-devlet-laiklik ilişkisinin en çok tartışıldığı dönemde yayın hayatına başlamış dergilerdendir. Derginin editörü ve başyazarı olan Abdurrahim Zapsu, din eğitimi ve öğretiminin olmadığı yıllarda dahi pek çok dinî içerikli yayın neşretmiş nadir insanlardandır. Bu açıdan Abdurrahim Zapsu ve *Ehli Sünnet Dergisi* değerlendirilmeye layık bir konudur. İlk sayısı 4 Temmuz 1947'de çıkan *Ehli Sünnet Dergisi*, yarım gazete sayfası boyutlarında dört sayfa halinde yirmi altı sayı, ardından daha küçük boyda ve on altı sayfa halinde on beş günlük dergi olarak Kasım 1953'ün sonuna kadar (toplam 137 sayı) neşredilmiştir. Dergideki imzasız yazıların çoğu Abdurrahim Zapsu'ya aittir. Bu araştırmada, 1960 öncesi dinî içerikli mecmua neşrinin önemli isimlerinden biri olan Abdurrahim Zapsu ve onun genel yayın yönetmeni olduğu *Ehli Sünnet Dergisi* problem olarak ele alınmıştır. Araştırmanın konusu başlıktan da anlaşılacağı gibi Abdurrahim Zapsu'nun dinî yayıncılıktaki yeri ve *Ehli Sünnet Dergisi*'nin içeriği hakkındadır. Mezkûr dergi ele alınarak dönemin dinî yayıncılığına dair genel malumat vermek de araştırmanın amaçları arasında yer almaktadır. Bu araştırma; mezkûr yazar ve onun editörlüğünü yaptığı *Ehli Sünnet Dergisi* ile sınırlandırılmış olup, eserin içerik incelemesi yapılmaya çalışılmıştır. Araştırmanın anlamlı hale gelmesi için öncelikle Abdurrahim Zapsu'nun hayatı, eserleri ve ilmi hüviyeti ele alınacaktır.

Abdurrahim Zapsu'nun Hayatı

Abdurrahim Zapsu, 1890 yılında Van'ın Başkale ilçesinde doğmuştur. Özel hocalardan dersler almış; Arapça ve Farsça dillerini öğrenmiştir. II. Meşrutiyet'e müteakip, İstanbul'a giderek farklı Kürt cemiyetlerinde yer almıştır. Türkçe ve Kürtçe olarak yayımlan *Jin* dergisinde yazılar yazmış, I. Dünya Savaşı'nın Osmanlı Devleti aleyhine gelişmesi üzerine Doğu Cephesi'ne giderek Kuva-ı Milliye gruplarına katılmıştır.

Bitlis'te Bediüzzaman Said Nursi ile birlikte Ermeni-Ruslara karşı gerçekleştirilen bir çatışmada yaralı olarak esir düşen Zapsu, Azerbaycan'ın Bakü şehri yakınlarında bulunan Nargin adasındaki kampta esaret altında kalmıştır. Burada Rusça ve Almanca öğrenmiş, kamptaki müslüman çocuklara ise, din dersleri eğitimi vermiştir. "Garip Çocuklara Ahlak Yasası" adlı eseri bu dönemde neşretmiştir. (Uçar, 2017, ss. 48-49) 1917'de gerçekleşen Bolşevik İhtilali sonucu Rusların çekilmesi üzerine özgürlüğüne kavuşan Zapsu, İstanbul'a giderek, Dârü'l-fünun İlahiyat Fakültesi'nde eğitim görmüştür. Zapsu, Şeyh Said İsyani'nin iki numaralı ismi olduğu suçlamasıyla sürgün edilip, hapis yatmıştır.

Necip Fazıl Kısakürek'in öncülüğünde kurulan *Büyük Doğu Cemiyeti* kurucu üyeliğini, İstanbul'da, Dicle Talebe Yurdu'nun yöneticiliğini de yapmıştır. Abdurrahim Zapsu, Bedirhan Aşireti lideri Bedirhan Paşa'nın torunlarından Arusî şeyhi M. Aziz Çınar'ın kızı Hidayet Hanımla evlenmiş, üç çocuğu olmuştur. Kızı Hale, Musa Anter'le evlenmiştir. Oğlu Mustafa Pertev, Gaye Uzel ile hayatını birleştirmiştir. Bu evlilikten Cüneyt Zapsu doğmuştur.

1958 yılında vefat eden Abdurrahim Zapsu, hazırladığı (26.12.1957 tarihli) 10 maddelik vasiyetnamesinin 8. maddesinde; "*Ehli Sünnet* Dergisi koleksiyonlarının tam olanlarından her birisi bir evladıma aittir" diyerek derginin kendisi için olan önemini belirtmiştir. (Uçar, 2017, s. 53)

İlmî Hüviyeti

Yukarıda da bahsedildiği gibi Abdurrahim Zapsu örgün eğitim ve özel derslerle öğrenimini tamamlamıştır. *Ehli Sünnet dergisinde* ise, kendi ilmî özgeçmişini kaleme almıştır. Zapsu'nun ilmî özgeçmişini kaleme alması ise, Şemseddin Yeşil ile tartışmaları sebebiyledir. Yazar aşağıdaki ifadelerle kendisini alana vukufiyetinin olduğunu belirtmiş, örgün ve yayın eğitimi hakkında bilgi vermiştir.

Dergide yazar ilmi hüviyetini şu şekilde ifade etmiştir:

Benim Hüviyet-i İlmiyem Şudur:

Eski mebuslardan ve Türkiye'de ulum İslamiye'de büyük salahiyyete malik mülga mütehasşisin medresesinde kürsü sahibi bulunan, fazileti herkesçe tanınan ve Diyanet İşleri Müşavere Heyeti Azalığı'nda vefat eden merhum Seyyit Taha hazretlerinin talebesiyim. Dârü'l-Hilafetü'l İslamiye Sahn Medresesi imtihanını vermiş, mütehasşısına dühul imtihanını dahi kazanmışım. Darülhilafe teşkilatının lağv ile İstanbul Darülfünü'nda teşkil olunan İlahiyat Fakültesi'nin ilk mezunuyum.

(Abibde-i Tevhid) namında tez olarak yazdığım (Ayetelkürsi) tefsirini Darülfünun heyeti huzurunda müdafaa etmiş ve kabul ettirmişim, eserim halen edebiyat fakültesi kütüphanesinde mahfuzdur. Yirmi beş seneden beri dinî eserler yazar ve neşretmekle meşgulüm. Dört şark lisanına az çok vakıfım buna rağmen halen kendimde bir hadisi şerifi veya bir ayeti tefsir etmek cesaretini bulamıyorum. Çünkü ufacık bir zühul, ufacık bir hata ya Hazret-i Fahrikainat'a veyahut Allah'ü Azimüşan'a iftira etmek gibi ebedî bir hüsrana karşılaşmak mümkündür, bu imkândan çekinerek hiçbir yazımı kendi mütalaa ve kanaatimle baş başa bırakmam müteaddit müfessir ve tetkikatını mahez ittihaz eder, dindaşlarımı tenvire çalışırım. Bütün münakaşalarımında esas olan budur.

Abdurrahim Zapsu (Zapsu, 1947e, s. 3)

Yazarın ilmî derinliğini kaleme aldığı eserlerin niceliksel ve niteliksel özelliklerinden anlamak mümkündür.

Eserleri

Dinî yayınların çok az neşredildiği dönemde pek çok kitap yayımlayan Abdurrahim Zapsu, din aleyhtarlarına karşı yayın yapmak üzere de 1947'de *Ehli Sünnet Dergisi*'ni çıkarmaya başlamıştır. (<http://www.yeniakit.com.tr/haber/abdurrahim-zapsu-kimdir-224858.html>, 18.11.2016)

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Abdurrahim Zapsu'nun eserleri şunlardır:

- i. *Garip Çocuklara Ahlâk Aşısı*, Bakü 1918.
- ii. *Bir Esir Çocuğun Hatırası* (manzum piyes), Bakü, 1918.
- iii. *Şâfiî İlmihali*, İstanbul, 1334.
- iv. *Ömer Hayyam'a Hücüm*, Burhaneddin Matbaası, İstanbul 1942.
- v. *İman Kitabı*, Ehli Sünnet Yayınları, İstanbul, 1948.
- vi. *Enbiyâ Tarihi*, İstanbul, 1948
- vii. *Temizlik ve Ahkâmı*, İstanbul, 1949

- viii. *Namaz ve Ahkâmı*, Aydınlık Basımevi, İstanbul, 1949.
- ix. *Ramazan Hediyesi Oruç ve Ahkâmı*, Seyhan Matbaası, İstanbul, 1948.
- x. *Cenaze ve Temizlik Ahkâmı*, Ehli Sünnet Yayınları, İstanbul, 1949.
- xi. *Beş Vakit Namaz Nasıl Kılınır*, Aydınlık Matbaası, İstanbul, 1946.
- xii. *Helâl ve Haram*, Bizim Matbaa, İstanbul, 1947.
- xiii. *Abdest Nasıl Alınır*, Aydınlık Basımevi, İstanbul, 1948.
- xiv. *Din ve Kin*, Aydınlık Basımevi, İstanbul 1947.
- xv. *Düşünüyorum ve Soruyorum*, Aydınlık Basımevi, İstanbul, 1951.
- xvi. *Lisanda Nezâket Meselesi*, Dereli Basımevi, İstanbul, 1951.
- xvii. *İmam ve Hatip Mektepleri*, Ehli Sünnet Yayınları, İstanbul, 1952.
- xviii. *Zekât ve Ahkâmı*, Sıralar Matbaası, İstanbul, 1954.
- xix. *İlimden ve Edepten Mahrum Bir Papaza İlim ve Edep Dâhilinde Bir Cevap*, Sıralar Matbaası, İstanbul, 1954.
- xx. *Büyük İslâm Tarihi I-II*, Sebil Yayınları, İstanbul, 1975.
- xxi. *İslâm Yavrusunun Kitabı*, Sarılar Matbaası, İstanbul 1956.
- xxii. *Metin'in Din Sorguları*, Dereli Basımevi, Manisa, 1939.
- xxiii. *(13 Yaşındaki Kızım) Hâle'nin Din Sorguları*, Aydınlık Matbaası, İstanbul, 1941.
- xiv. *(16 Yaşındaki Oğlum) Pertev'in Din Sorguları*, Aydınlık Matbaası, İstanbul, 1942.
- xxv. *Abdürrahim Zapsu'nun Mütefekkilere Kur'ân-ı Kerim Tefsir Hülâsası*, Ben Neyim?,
- xxvi. *Ehl-i Sünnet ve Ehl-i Bid'at İlmî Bir Münâkaşa*,
- xxvii. *Oğluma Bir Tavsiye*,
- xxviii. *İmam Bûsîrî'nin Aşkı*,
- xxix. *Peygamberimizi Tanıyalım*,
- xxx. *Ahlâk ve Felsefe*.
- xxxi. *Namaz ve Ahkamı*, Ehli Sünnet Yayınları, İstanbul, 1949.
- xxxii. *Münevverlerle Helal ve Haram*, Aydınlık Basımevi, 1948. (Uzun, 2013, ss.127-128)

Yukarıdaki kitap listesine bakıldığında, yazarın pek çok eserinin toplumun dinî neşriyata oldukça ihtiyaç duyduğu yıllar olan 1940-1950 arasında neşrettiği görülmektedir. Bu durumu yazarın toplumun ihtiyaçlarını oldukça iyi gözlemlediği şeklinde yorumlamak mümkündür. Özellikle din eğitimi eksikliği ve bunun sonucunda artan din görevlisi ihtiyacı yazarı konu ile ilgili eserler neşretmeye sevk etmiştir. *Cenaze Ahkâmı* eseri bunun en önemli göstergesidir. Çünkü toplumda din eğitimi eksikliği sebebi ile din görevlileri yetişmemiş, bu sebeple cenaze namazı kıldırarak insan dahi bulunamaz olmuştur. Üç çocuğuna ithafen hazırladığı din eğitimine yönelik eserler de dönemin din eğitimi eksikliğini gösteren diğer yayınlardandır. Bu üç eser oldukça genel bilgiler içeren, bir kısmı soru-cevap şeklinde hazırlanmış neşriyattır. Çoğu aruz türünde şiirler kaleme alan ve bunların pek çoğunda "Rahmi" mahlasını kullanan Zapsu, bu şiirlerini özel bir eserde toplamamıştır. (Uzun, 2013, ss.127-128.)

Yukarıdaki listesindeki yayınlardan görüldüğü gibi yazarın bazı eserlerinin yayınevi tespit edilememiştir. Birkaç eserinin ise, ehli sünnet yayınları arasından neşredildiği görülmektedir. Bu durum derginin ayrıca bazı eserlerin neşredilmesinde vesile olduğu şeklinde yorumlamak mümkündür.

Bu araştırmanın da konusu olan yazarın editörü olduğu dergiye bakıldığında ise, şunları bahsetmek mümkündür.

Derginin Karakteristik Özellikleri

İlk sayısı 4 Temmuz 1947'de çıkan *Ehli Sünnet Dergisi*, yarım gazete sayfası boyutlarında dört sayfa halinde yirmi altı sayı, ardından daha küçük boyda ve on altı sayfa halinde on beş günlük dergi olarak Kasım 1953'ün sonuna kadar (toplam 137 sayı) neşredilmiştir.

Ehli Sünnet Dergisi ile birlikte 1947'den itibaren neşredilmeye başlayan *Büyük Cihad*, *Doğan Güneş*, *Doğru Yol*, *Hakikat Yolu*, *İslamiyet*, *Hakka Doğru*, *İrşad*, *Selamet*, *Serdengeçti*, *İslam Dünyası* dergilerinden sadece *İslamiyet*, *Hakka Doğru* ve *Serdengeçti* neşriyatı *Ehli Sünnet Dergisi*'nden daha uzun süre yayımlanmıştır. Benzer şekilde 1947-1953 arasında neşredilen (*İslam Yolu*, *Müslüman Sesi*, *Yeşil Nur*, *Büyük Dava*, *Hür Adam*, *Müslüman Çocuk*, *İslam'ın Nuru Mecmuası*, *Allah Yolu*, *İslam Dünyası*) dinî içerikli dergilerin pek çoğu da *Ehli Sünnet* kadar uzun süre yayımda kalmamıştır.

Ehli Sünnet Dergisi'nin yayımlanmasının genel amacı, İslam çocuklarına bilmeleri zarurî olan malumatı vermek olarak dile getirilmiş, bunu ise birinci ciltte; iman, ibadet, İslam tarihi, İslam büyükleri, İslam mefkûresi, Ahlaki hikâyeler, baba öğütleri konu başlıkları ile diğer ciltlerde ise; tefsir, hadis, kelim, fıkıh, tasavvuf, siyer-i nebi ve içtimaiyat gibi başlıklarla yapmaya çalışmıştır. (Zapsu, 1948a, ss. 5-6)

Dergi ilk sayfa üzerinde belirtildiği gibi “Dinî, Ahlaki ve İlmî Haftalık Gazete” gazete başlığı altında gazete ebat ve formatında çıkartılmak istenmiştir. İlk 26 sayı bu başlık ve anlayışla neşredilmiştir.

Derginin ilk sayfası iman-ibadet olmak üzere iki kısma ayrılmıştır. İlk sayfanın sağ tarafında “Bilen bilmeyen bir midir? Ancak bilginler Allah'tan korkar” ayetleri; “Beşikten mezara kadar ilme çalış. Hikmet İslam'ın kaybolmuş malıdır, nerede bulunursa alsın” hadisi ve Hz. Ali'nin “Bana bir harf öğreten beni kendisine köle etmiştir” sözü yer almıştır. Bununla birlikte sayfanın üst kısımlarında yer alan “Hiç kimse felsefî inanından, din ve mezhebinden dolayı kınanamaz” (Teşkilatı Esasiye Kanunu md. 5) ve “Her Türk hür doğar ve hür yaşar” (Teşkilatı Esasiye Kanunu md. 68) ifadelerine yer verilmiştir. Aslında derginin ilk sayfasının üstünde yer alan bu ifadeler yazarın yayın politikasını da anlatır mahiyettedir. Şöyle ki; yazar bu ifadeleri vererek dergisinin Kur'an ve sünnet temelli olduğunu, Hz. Ali'nin sözüne yer vererek sadece sünni-alevi toplumun her kesimine hitap ettiğini ve anayasal hususlara değinerek ise, devletin kurallarına uyup benimsediğini, devletin temel hukukunda dinin korunmak istendiği şeklinde yorumlanabilir. Ayrıca kürt milliyetçiliği ile suçlanan Zapsu'nun bunu hak etmediğini de bu ifadelerden yola çıkarak söylemek mümkündür. Bunun kanıtı “Her Türk hür doğar ve hür yaşar” ifadesine dergisinde yer vermesidir ki; Zapsu kendini Türk olarak gördüğünü belirtmiştir (Uçar, 2017, s. 50).

Derginin sahip ve muharriri Abdurrahim Zapsu *Ehli Sünnet dergisinin* hususiyetlerini ise şu şekilde dile getirmiştir:

Muhterem Kardeşler!

Dinî neşriyattan gaye, kendisini beğenen bir zümre kazanmak veya beslenen herhangi bir emelin tahakkukuna çalışmak değildir. Münhasıran Müslüman çocuklarına Ehli Sünnet itikadı dairesinde bilmeleri dinen lüzumlu bulunan şeyleri öğretmek olduğunu idrak ettiğimiz içindir ki (Ehli Sünnet) adı altında bir gazete çıkarmaya karar verdik.

Nazarı dikkate aldığımız bu gaye, bizi gazetemizde şu sütunları açmak ıstırarı ile karşılaştırdı:

İman sütunu: Bu sütunda ehli-sünnet itikadı herkesin anlayabileceği şekilde incelenecektir.

İbadet sütunu: Burada abdestten başlayarak ibadetlerin bütün merhalelerini anlatılacaktır.

İslam tarihi: Bu sütunda Kur'an-ı Kerim'in gösterdiği şekilde peygamberlerin hayat ve mücadeleleri anlatılacak ve müteakiben İslam tarihi takip edilecektir.

İslam'ın büyükleri: Bu sütunda İslam büyükleri birer birer tanıtılacaktır.

Kıssadan Hisse: Bu kısımda İslam büyüklerinden kalma hikâyeler anlatılacak ve bunlardan ahlaki neticeler açıklanacaktır.

Baba öğütleri: Bu sütunda büyüklerimizden kalma hikâyeler anlatılacak ve bunlardan ahlaki neticeler açıklanacaktır.

Baba öğütleri: Bu sütunda büyüklerimizden kalma vecizelerden gösterilecektir.

Okuyucularımızla baş başa: Bu sütun okuyucularımızla haberleşmeye hasredilmiştir.

Gazetemizin hususiyetleri:

Siyasetle katiyyen uğraşmayacaktır.

Hiçbir fırka, hiçbir zümre, hiçbir şahıs ve şahsiyete dayanmayacaktır.

Yazılarımızı kendi mezhep ve meşrebimize uydurmayanların yazacakları yazı ve yapacakları tarizleri sükûtle karşılanacak ve ortada ilmi bahis var ise ilmi bir surette izah edilecektir.

Teşkilatı Esasiye Kanunu dinî tedrisatı babalara bırakmıştır. Biz de babalara rehberlik vazifesini üzerimize aldık. Evladına ciddi bir din terbiyesi vermek isteyenler bir senelik abonelik bedeli olan 5 lirayı açık adresleri ile posta kutusuna 839'a gönderdikleri takdirde kendilerine gazetemiz muntazaman gönderilecektir. Bizden gayret, sizden himmet, Cenab-ı Hak'tan lütuf ve inayet.

Sahip ve Başmuharriri

Abdurrahim Zapsu (Zapsu, 1947a, s. 3)

Derginin tabiri ile ikinci devresinde yukarıda içerik az çok değişmiş, sayfa sayısı 4'ten 16'ya çıkarılmıştır. Derginin ele alacağı konu başlıkları 11 madde altında toplamıştır. Bunlar; şiir, fikrî makale, tefsir, hadis, fıkıh, tasavvuf, kelam, siyer, içtimaiyat, dinî ve içtimâî mevzular, okuyucu istekleridir (*Ehli Sünnet* ikinci devresini açmakla bahtiyar, 1947, s. 4.). Bununla birlikte dergi ara sıra

kendini gözden geçirmiş, okurlarına durum tespiti yapmıştır (*Ehli Sünnet*'in üç aylık bilançosu, 1947). II. ciltten itibaren ayet ve hadisler sırayla takip edilmiş, Kur'an-ı Kerim'den Fatıha suresinden, hadislerden ise, Buhari 1. hadisten başlanılarak dergide konu edilmiştir. En son konu edilen ayetin Âl-i İmran 16. ayet olduğu görülmektedir (Tefsir, 1953, s. 3). VII. ciltteki dergi sayılarında bazı fıkrâ ve latifelere de yer verildiği görülmektedir.

Derginin bazı sayılarında dönemin gazetelerinde çıkan bazı köşe yazıları aynen iktibas edilmiş (Sayın T. Melen'e ikinci mektup, 1953, s. 13), toplumsal pek çok konusuna yer verilmiştir. Bunların en önemlilerinden biri imam-hatip ve ilahiyatların açılmasına yönelik kanun teklifleridir. Konu hakkında halkın olumlu bakışlarına da yer değinilmiştir (Zapsu, 1948b, s. 4).

Bununla birlikte, Abdurrahim Zapsu dönemin siyasi anlayışını sadece kendi dinî yaşantısına dahil olduğunda konu edindiğini, siyasi bir tavırlarının olmadığını belirtmiştir. Bu tutumun belki de en güzel örneğini bir hikâye ile vermiştir. Hikâyede Behlül Dane kavga eden adamları kendi çömlüklerine zarar verene kadar hiçbir şey dememekte, zarar verdikten sonra ise, şunları söylemektedir:

O zaman Behlül ayağa kalkar işe müdahale ederek ikisini birbirinden ayırır ve derki; Çanak ve çömlüklerime karışmadıkça sesim çıkmaz fakat karıştınız mı derhal kalkar ikinizi de haklarım.

Ehli Sünnet itikadına dokunmadıkça hiçbir hadise ile alakanmayız. Fakat itikadımıza dokunulduğu zaman evvelallah karşı tarafı haklamadıkça durmayız. (Latifeci, 1948, s. 15)

Döneme baktığımızda ise, dine karşı maalesef saldırıların olduğu görülmektedir. Dergi de bu sebeple zaman zaman bazı saldırılar konu edilmiştir. Mesela askeriyeden bir yarbayın *Ehli Sünnet dergisine* gönderdiği uzun bir mektupta anlatılan şu husus bu duruma örnektir:

Malatya Menşucat Fabrikasında tertip edilen bir baloda dans salonuna, üzerinde 'Allah', 'Muhammed' yazılı halılar serilerek üzerinde dans edilmesinden dolayı heyecana gelen hakiki Müslüman bir Türk genci tarafından Ehli Sünnet mecmuasına yazılan mektubu ve diğer dinî mecmualar tarafından pek haklı olarak neşredilen yazıları okuduğum zaman, fabrika müdürü tarafından gösterilen mukaddesata tecavüz ve dinî ahlsızlığa hiç de hayret etmeyerek 'kişi ektiğini biçer' darbı meseli gereğince yirmi beş seneden beri ektiğimiz tohumların meyvasını şimdi topluyoruz diye düşündüm. (Şenkon, 1948, s. 15)

Okurlardan gelen mektuplar Abdurrahim Zapsu tarafından önemsenmiş, toplumsal konular ele alınmıştır. Mesela kadının çalışması konusu bunlardan biridir (Bilgin, 1947, s. 4).

Bununla birlikte, bazı okuyuculardan ise, derginin neşrinden ötürü tebrik mektupları gelmiş, yayın ekibi bunlara teşekkür ederek neşretmiştir. Bu mektuplardan biri dönemin hukuk profesörlerinden İshak Muammer Fındıkgil'e ait olup, mektupta şu ifadelerle yer verilmiştir:

Çok Sayın Bay;

Ehli sünnet ismiyle müsemma mevzuu din ve ahlak olarak muayyen mecmuanızın birinci nüshasının gerek mevzularını ve gerek münderecatını kemali dikkatle okudum.

Şu sıralarda muhtelif maksat ve gayelerle göz alıcı ve düşündürücü ümit verici unvanlar altında neşir oluna gelmekte bulunan, emsal mecmualar içinde ismi müsemmasına yazıları mevzularına tamamıyla mutabık, kafi ve elverişli buldum.

Evvela sizi candan tebrik ederim.

Bu birinci sayıyı misal ve makissün aleyh ittihaz ederek şu mütaalaya vardım ki; Allah'ın izniyle bu mecmuanın devamı intişarı memleketimizin en mühim ve en başta gelen iki temel ihtiyacından ikincisini tamamıyla karşılar ve tatmin edebilir mahiyet ve istidatta görerek cenabı hakka hamdü şükrettim.

Zimmetimde mütehattim bir vazifem olarak hemen akraba ve ahabımdan bütün aile reislerine müstacelen ve ehemmiyetle tavsiye vazifeme devam ve muvazabat etmekteyim.

Cenabı haktan muvaffakiyetler dilerim.

Hukuk Doktoru Prof. Avukat
İshak Muammer Fındıkgil (Fındıkgil, 1947, s. 4)

Bu mektuptan derginin toplumun farklı eğitim kademelerinden mezun olmuş, kişilere hitap edebildiği anlaşılmaktadır. Bunun sağlanmasında dergiye yazıları ile kalite katan isimlerin önemli payı olmuştur. *Ehli Sünnet Dergisi*'nin bazı yazarları hakkında şunları söylemek mümkündür.

Derginin Yazarları

Ehli Sünnet dergisinin pek çok yazısında Abdurrahim Zapsu'nun ismi görülmektedir. Abdurrahim Zapsu bu yazıların bir kısmında ismini doğrudan vermekte, bazılarında ise "Ehli Sünnet" olarak zikredilmektedir.

Abdurrahim Zapsu haricinde dergide yazısı neşredilen yazarlardan bazıları şunlardır: Sadık Ambarcı, Ali Alaaddin Abbasi, Mahmut Sertel, Tahir Olgun (Tahirülmevlevî), Hulusi Bitlisi, Kadircan Kafı, Hafız Fevzi Aksoy, M. Sait

Çekmegil, Hayri Karaoğlu, Ali Fuat Başgil, Kazım Yalvaç, Mehmet Süleyman Teymuroğlu, A. Şükrü Kılıç, Rafet Demirezen, Pertev Zapsu, Abdülvehhab Eyyapar, M. Ali Küçük, Abdülhalim Akkul, Mehmet Büyükerkmen, Doktora Abdülkadir Karahan, M. Mehri, Cemaleddin Parlak Işık, Abdurrahman Şeref Güzelyazıcı, Abdülhakim Arvas, Mehmet Oruç, Abdülhalim, Fahri Balantekin, Tefik Demiroğlu, Said Nursî.

Yukarıda ismi zikredilen bazı yazarların makale vb. yazıları başka bir yerden alıntılanarak verilmiştir. Bir kısmının ise, ilk defa *Ehli Sünnet Dergisi* için kaleme alındığı anlaşılmaktadır. Bazı yazarların makalesi yer alırken bir kısmının ise, şiir vb. türdeki ifadelerine yer verilmiştir.

Dergideki İçerik, Konu ve Mesajlar

Daha önce de belirtildiği gibi, dergi belli başlı konular çerçevesinde neşredilmiş, bu genel çerçevenin dışına çıkılmamıştır. Bunun haricinde dergide dönemsel ve dine bakış açısından farklılıklara da yer verilmiştir. Mesela bazı yazılardan Hristiyanların İslam hakkındaki düşüncelerine yer verildiği görülmektedir

Dergide ele alınan bir başka konu türü önemli (dinî) gün ve geceler olmuştur. Kandil geceleri, ramazan ve hac ibadetleri gibi önemli zaman dilimlerinin konu edilmesi buna örnektir (Uğurlar olsun, haccınız mebrur olsun, 1947, s. 4).

Dönemin gazete ve dergilerinde ele alınan dinî konulardan bazıları neşriyatlar arasında bazı tartışmaların yaşanmasına sebebiyet vermiş, bu durum dergide konu edilen bir başka tür konu olarak yer almasına sebebiyet vermiştir. Mesela bayanların başı açık olarak namaz kılabileceğini savunan Rusçuk eski müftüsü Ali Ziya Topaç'ın *Doğru Yol* isimli kitabından alıntı yapan *Hakka Doğru Gazetesi* ile *Ehli Sünnet Dergisi* arasında görüş farklılığından ötürü tenkit içerikli yazılar neşredilmiştir (E. S., 1947, ss. 2-4). Benzer şekilde *Ehli Sünnet Dergisi*'ne gelen bir yazının kabul edilmeyip *Hakka Doğru Mecmuası*'nda yayınlanması ve bunun içerik açısından sakıncalı olması sebebiyle konuya hâkim kişilerde mezkûr mecmuayı Abdurrahim Zapsu'nun dergisine gönderdikleri tenkitle eleştirmişlerdir. Ahmet Mekki Üçışık'ın yazısı bu duruma örnektir. (Üçışık, 1947, s. 4) Şemsettin Yeşil'in çıkardığı *Hakikat Yolu Dergisi* ile aralarında da çorap üzerine mesh konusu gibi dinî içerikli bir meseleden ötürü tartışmanın konu edildiği görülmektedir. Abdurrahim Zapsu, "Alevilerin Tenkit Mektupları Başladı", (1947f, s.1) Bu tartışma alevî-sünnî meselesine uzanmış, derginin ilerleyen sayılarının-

dan birinde “Muaviye” de konu edilerek tartışmanın büyüdüğü anlaşılmaktadır (Ehli Sünnet, 21 Kasım 1947, s. 1). Benzer şekilde Şemseddin Yeşil ile aralarında bazı tartışmaların yaşandığı görülmektedir (Oruç, 1949, s. 4). Zapsu'nun sert bir şekilde eleştirdiği bir diğer kişi ise, Ziya Şakir'dir. Bu kişinin İslam'a zarar verdiğini söyleyen Zapsu, mezkûr şahsın eserlerinin yasaklanmasını istemiş, bazen doğrudan onu eleştiren yazı kaleme almıştır (Zapsu, 1948d, s. 14).

Din ve laiklik konuları dergide ele alınan önemli konulardandır. Abdurrahim Zapsu özellikle CHP VII. kongresini müteakiben bu konuyu ele almaya başlamıştır (Zapsu, 1947ı, s.1) CHP'nin bu kongresinde din konusu ele alınırken Diyanet'in davet edilmesinin uygun olduğunu savunan bir yazı kaleme almıştır (Zapsu, 1947h, s. 1). 1950 seçimi sonrasında ise, Abdurrahim Zapsu Halk Partisi'nin seçimi kaybetme sebebi olarak din ve laiklik konularının iyi değerlendirilmemesine dolayısıyla mezkûr partinin dinî konularda halkın ihtiyaçlarını karşılayamaması ve laikliği İslam düşmanlığı olarak uygulamasına bağlamıştır (Zapsu, 1950c, ss.12-13). Abdurrahim Zapsu bazı yazılarında dönemin siyasetçilerine ağır eleştiriler yöneltmiştir. Bu eleştirilerden hemşeri milletvekili de payını almıştır:

Bu adam (Van Mebusu Ferit Melen'i kastediyor) bütün devre boyunca mecliste bir tek kelime sarf etmezdi. Dünya kopsa bir defa ağzını açmazdı. Fakat Diyanet İşleri bütçesi mevzu bahis olur olmaz mutlaka çıkar Müslüman Türkleri vicdanı umumisine tecavüz ifade eden birkaç cümle söyler, içini boşaltırdı... Sayın Melen sizden soruyorum: Ak saçlı şefiniz hiç alakası bulunmadığı ezanı tercüme ettirdi, kendi itikadınca millileştirdi. Acaba çeyrek asır süren sözüüm ona camiye girdi mi? Ürdün Kralı Hacı Bayram camine kadar getirdi, kendisi kapıda bekledi. Kralın sualine karşı: Benim camiye girmeme gençler müsaade etmiyor, demiş. Türk gençlerine iftira atmıştı. (İktibaslar, 1953, s. 11)

Dinî hususlarda dönemin idarecilerine bazı tavsiyelerde bulunmuştur. Mesela din dersaneleri açılmasını gelişmesini bir gazeteden öğrendiklerini fakat bununla birlikte her ne kadar dinî içerikli yayınlar neşretseler de yükseköğrenim açısından din eğitimi almadıklarını belirtmiştir. Bu sebeple hukuken, ilmen bu görevin Diyanet İşleri Reisliği'nin Müşavere Heyeti'ne verilmesinin uygun olduğunu belirtmiştir. Bu tür bir ekibin daha başarılı olacağını savunmuştur (Zapsu, 1947b, ss. 1,4). Bunun haricinde sunduğu bir diğer teklif ise, Ayasofya'nın tekrar ibadete açılması hakkındadır (Zapsu, 1952, s.2). Aynı zamanda Türkçe ezan konusunun pek çok defa konu edildiği görülmektedir (Zapsu, 1950a, s. 14).

Diyaret İşleri Başkanlığı ile ilgili pek çok yazının neşredildiği görülmektedir. Ahmet Hamdi Akseki döneminde dergi ile başkanlık arasındaki ilişkinin iyi olduğu gözlemlenirken 1952 ve 1953'te bu durumun kısmen değiştiği görülmektedir. Mezkûr yıllarda derginin Diyanet'i eleştiren pek çok yazısı mevcuttur (Zapsu, 1952, ss. 8-9.). Akseki döneminde mesela dinî mecmualara (*İslam'ın Nuru* adlı dergiye 3.600 lira) yardım edildiği belirtilerek başkana teşekkür edilmiştir (Mühim bir istihbarat, 1953, s. 10). Ayrıca *Hadama-i Hayrat Kursu* sebebiyle memnuniyet dile getirilmiştir.

Din adamlarına hürmet edilmesi gerektiği hususu derginin pek çok sayısında konu edinmiştir. Bununla birlikte bazı konularda din görevlileri eleştirilmiştir. Bu konulardan bir tanesi cuma hutbelerinin uzun okunması meselesidir (Yine hutbe meselesi, 1950, s. 2). Bununla birlikte camiye kusur bulmaya değil, ibadet etmeye gelmesine de dikkat çekmiştir. Bazen önemine binaen Diyanet'in tamimine yer verilmiştir. Ahmet Hamdi Akseki'nin tamimi bu duruma örnektir (Akseki, 1950, ss. 15-16). Diyanet İşleri Başkanlığı ile ilgili ele alınan bir diğer husus, din görevlilerinin madden zor durumda olduğunu konu edinen yazılardır (Zapsu, 1947g, s. 1). 1950 yılının pek çok sayısında ezan konusunun ele alındığı görülmektedir. Aynı zamanda radyoda Kur'an-ı Kerim mevzuu ele alınan konu başlıklarındandır.

Şemseddin Yeşil gibi bazı yazarlar tarafından neşredilen yayınları beğenmemesi Abdurrahim Zapsu'yu bu durumun önüne geçilmesi için *Dinî Neşriyat Kanunu Tasarısı* adı ile bir teklifte bulunmaya sevk etmiştir (Zapsu, 1950f, ss. 11-12). Benzer bir diğer husus, mezkûr dönemde Kur'an eğitiminin yeterli seviyede olmaması yazarı cemiyet kurma düşüncesine sevk etmiş. *Kur'an-ı Kerim'i Yayma Cemiyeti* adında bir birliktelik oluşturmak istediğini buna katılmak isteyenler hakkında cemiyetin çalışması ile ilgili bilgiler paylaşmıştır (Zapsu, 1950e, s. 5-8).

Derginin pek çok sayısında Millî Eğitim Bakanlığına çeşitli sebeplerle açık mektup olarak zikredilen tenkit ve/veya tekliflerde bulunulmuştur. Bu tekliflerden bir tanesinde din dersinde okutulacak kitabın içerik özellikleri hakkında takip edilen usulün doğru olmadığı (Zapsu, 1947c, ss. 1, 4; Zapsu, 1947d, ss. 1,4) konu edilmektedir. İlahiyat fakültesinin 1949 yılında açılışını müteakip sayılarında bu fakültelerden beklentilerden ve bunun sağlanması için işlenecek derslerin neler olması gerektiği hususuna dair pek çok konu neşredilmiştir.

Ehli Sünnet Dergisi ve bazı dinî içerikli mecmualar (*Sebilürreşad*, *Büyük Cihad* ve *Yeşil Nur*) hakkında yapılan bazı gazete haberleri mesnetsiz bulunarak eleştirilmiştir (İktibaslar, 1953, s. 2). Bazı dinî yayınlarında içerisinde İslam'a uygun olmayan bilgiler ihtiva ettiği belirtilerek yasaklanması istenilmiştir (Zapsu, 1948c, s. 6).

Abdurrahim Zapsu'nun dergide yer alan en ilginç tekliflerinden bir İş Bankası'nın Diyanet İşleri Başkanlığı'na devredilmesi düşüncesidir (Zapsu, 1951, s. 8).

Diğer bir ilginç teklif ise, Anıtkabir hakkındadır. Yazar bu konuda hükümete şu teklifi yapmıştır:

Hiçbir din ve mezhebe sığmayan bu muvakkat kabre nihayet versinler, on iki seneden beri azap içinde yaşatılan Atatürk'ün ruhunu bu azaptan kurtarsınlar. Bugüne kadar milyonlar sarf edilen (Anıtkabir) inşaatını hemen durdursunlar. Projeyi alarak kıymetli bir mühendis grubuna versinler, bu grup bu projeyi bir türbe ve bir de büyük cami şekline koysunlar. Atatürk'ün naaşını türbeye gömsünler. Bundan sonra gelen yabancılar çelenkleri yine meçhul asker abidesine taksınlar. Bu cihetten Atatürk'ün ruhunu azaptan kurtarsınlar. Bu surette hem kahraman mensup bulunduğu din zümresinin dinî kanunları dâhilinde istirahatgahına çekilip hem de bu cenaze siyasi bir alet olmaktan kurtulur. Bu sayede Ankara güzel bir mabed de vücuda getirilmiş olur, Anıtkabir hakkındaki noktai nazarım bundan ibarettir. (Zapsu, 1950d, ss. 11-13)

Abdurrahim Zapsu dergide şahsını ilgilendiren bazı gelişmeler hakkında da okurları ile görüşlerini paylaşmıştır. Bunların en önemlilerinden biri 1950 seçimleri hakkındadır. Yazar Mayıs 1950'de yapılan seçimlere bağımsız olarak katılmış konu ile ilgili olarak beyanatı dergisi şu şekilde paylaşmıştır:

Yüksek iman sahibi münevver okuyucularım, aşağıda yazılı vesika ile İstanbul Milletvekilliği için müstakil adaylığımı ilan etmişlerdir.

Esasen siyasi hiçbir faaliyete geçmek istemediğim halde bu arzuyu reddetmeye de imkân bulamadığımdan şeref ve iftiharla kabul ettim.

Siyasi hiçbir partiye mensup bulunmadığım için hiçbir listede ismim yazılmış değildir.

Vatandaşlar listeye değil kendi vicdanî kanaatlarına bağlıdırlar. Bunun için hangi listeyi atmak isterlerse bunlardan hoşuna gitmediği bir ismi çizerek yerine müstakil bir isim koyabilirler. Bunlar tabii haklarıdır. Eğer lehimde bu şekilde reyinizi kullanacak olursanız kanunen mümkündür. İstanbul halkının yüksek teveccühüne bilhassa münevver gençliğe şimdiden teşekkürlerimi sunarım. (Zapsu, 1950b, s. 2)

Abdurrahim Zapsu, Hac farızası öncesinde yazdığı aşağıdaki yazı okurları ile helalleşmeyi konu edinen son yazılarından biridir:

İslam dininde bütün işlerde helalleşmek esastır... Velhasıl İslamiyet'te bütün muamelatta ve bütün harekette kul haklarından kurtulmak lazımdır. Hele uzun sefere gidenlerin mutlaka helalleşmesi ister.

Muhterem okuyucularım. Sizinle 7 senedir baş başayız. Sizin muamelelerimden veya yazılarımdan dolayı hanginize bir hakkım geçmişse ben hepinizi af ederim ve Cenab-ı Ha benim hakkımdan dolayı hiçbir Müslümanı sorguya çekmesin.

Yine bu yazılarımdan dolayı veyahut herhangi bir konuşma esnasında mücadele icabı olarak hangi Müslümanın kalbini kırmışsam veya tecavüz etmişsem bunları bilerek değil, mücadele icabı yapmış bulunduğumdan dolayı bütün Müslüman kardeşlerimden af diler ve bundan dolayı beni helal etmelerini ve yine abone haklarından dolayı veya broşür bedellerinden bana fazla gönderilmiş bir şey varsa ondan da helal etmelerini diler ve bu suretle İslam'ın temeli bulunan helalleşmeyi istirham eder, hepinizden Allah razı olsun. Amin. (Zapsu, 1953, s. 14)

Yukarıdaki içerikten görüleceği üzere Abdurrahim Zapsu, kendi döneminin ihtiyaçları ve kendi ilmi düşüncesi çerçevesinde Ehli Sünnet Dergisi'ni neşretmiştir. Kendi döneminde olduğu gibi günümüz İslami içerikli dergi düşüncesine doğrudan etkileyen önemli şahsiyet olarak tarihe geçmiştir.

Sonuç

Abdurrahim Zapsu, din ve laiklik hususunun nedameli olduğu yıllarda dini içerikli yazılar kaleme alan ender kişilerden biridir. Yazarın 30 (Otuz)'dan fazla eseri olup, bunlar arasından en önemlilerinden biri, *Ehli Sünnet dergisidir*. Derginin ele aldığı konuların çerçevesi her ne kadar belli olsa da yazar dönemin özelliklerinden ve ihtiyaçlarından etkilenecek pek çok konuyu dergiye taşımıştır. Yazarın bu bakış açısı dönem için önem arz ettiği gibi bugün için de güncelliğini korumaktadır. Ayrıca dönemin anlaşılması adına pek çok bilgiyi vermektedir.

Abdurrahim Zapsu, ilk sayfasının üstünde ayet-hadis vererek derginin temelini belirtmiş, Hz. Ali ve hukukî kaidelere temas ederek toplumu kuşatacağını ve dinî neşriyatın hukuken hakkı olduğuna vurgu yapmıştır. Yazar ayet ve hadise ters düştüğüne düşündüğü kişileri isim vererek eleştirmiştir. Dergiye gelen teşekkür mektuplarından derginin toplumun farklı katmanlarındaki kişiler tarafından okunduğu anlaşılabilir ve bu durum derginin dil ve üslup yönünden hedefine ulaştığını göstermektedir. Bunun bir diğer göstergesi ise,

derginin kendisi ile birlikte neşredilmeye başlanılan dergilerden daha fazla süre yayın hayatından kalmasıdır.

Din eğitimine oldukça önem veren Zapsu, belirli bir konular çerçevesinde giderek, derginin belirli bir minvalde ilerlemesini sağlamıştır. Bu durum derginin tekrara düşmekten ve yılgınlıktan uzak durmasını sağlamıştır.

Çok partili hayata geçiş sonrasında pek çok dinî içerikli dergi yayım sürecine girmiş, bu durum ilerleyen süreçte dinî öğrenimin de başlaması ile birlikte halkın dinî yaşamını olumlu etkilemiştir. Bu sebeple *Ehli Sünnet dergisinin* 1960 öncesi dinî içerikli dergiler içerisinde önemli bir konuma ve etkiye sahip olduğu söylemek, bir hakkı teslim etmek demektir.

Kaynakça

- Akseki, A. Hamdi. (1950, Mayıs 15). Hayrat hademesi hakkında genelge. *Ehli Sünnet*, IV(84), 15-16.
- Bilgin, K. (1947, Kasım 21). Sayın Abdurrahim Zapsu. *Ehli Sünnet*, I(21), 4.
- E. S. (1947, Ekim 10). Tenkit. *Ehli Sünnet*, I(15), 2-4. Erişim Tarihi: 18 Kasım 2016. <http://www.yeniakit.com.tr/haber/abdurrahim-zapsu-kimdir-224858.html>, Abdurrahim Zapsu Kimdir.
- Ehli Sünnet* ikinci devresini açmakla bahtiyar. (1947, Kasım 28). *Ehli Sünnet*, I(22), 4.
- Ehli Sünnet*'in üç aylık bilançosu. (1947, Ekim 31). *Ehli Sünnet*, I(18), 3.
- Fitneye lüzum yoktur: Hazreti Muaviye ashabi resulullahtandır. (1947, Kasım 21). *Ehli Sünnet*, I(21), 1.
- İktibaslar (1953, Ocak 15). *Ehli Sünnet*, VII(129), 13.
- Latifeci. (1948, Ekim 15). Çanak ve çömleklerime karışmadıkça sesim çıkmaz. *Ehli Sünnet*, II(28), 15.
- Mühim bir istihbarat. (1953, Şubat 15). *Ehli Sünnet*. VII(130), 10.
- Okurlarımıza teşekkür. (1947). *Ehli Sünnet*, I(5), 4.
- Oruç, M. (1949, Aralık 12). Bay Şemseddin Yeşil'e cevap. *Ehli Sünnet*, I(24), 4.
- Prens Bismarck (?). *Ehli Sünnet*, 6, s.1.
- Sayın T. Melen'e ikinci mektup. (1953, Ocak 15). *Ehli Sünnet*, VII(129), 11.
- Şenkon, H. (1948, Nisan 15). Mukaddesata tecavüzün hakiki sorumluları kimlerdir. *Ehli Sünnet*, II(34), 15.
- Tefsir. (1953, Temmuz 15) *Ehli Sünnet*, VII(137), 3.
- Uçar, G. (2017, Ağustos 1). Bir mütefekkir Abdurrahim Zapsu. *Kitabın Ortası* (48-53).
- Uğurlar olsun, haccınız mebrur olsun. (1947, Ekim 3). *Ehli Sünnet*, I(14), 4.
- Uzun, M. (2013). Abdurrahim Zapsu. *DİA* (cilt: 44, ss.127-128). İstanbul.
- Üçışık, A. M. (1947, Ekim 24). Tenkit. *Ehli Sünnet*, I(17), 4.
- Vicdansız neşriyata son verelim. (1953, Ocak 15). *Ehli Sünnet*, VII(129), 2.
- Yine hutbe meselesi. (1950, Mart 15). *Ehli Sünnet*, IV(80), 2.
- Zapsu, A. (1947a, Temmuz 4). Okuyucularımızla başbaşa. *Ehli Sünnet*, I(1), 3.
- Zapsu, A. (1947b, Ekim 17). Millî Eğitim Bakanlığı'na birinci mektup. *Ehli Sünnet*, I(16), 1-4.
- Zapsu, A. (1947c, Ekim 24). Millî Eğitim Bakanlığı'na ikinci mektup. *Ehli Sünnet*, I(17), 1, 4.

- Zapsu, A. (1947d, Ekim 31). Milli Eğitim Bakanlığı'na üçüncü mektup, *Ehli Sünnet*, I(18), 1, 4.
- Zapsu, A. (1947e, Kasım 28). Münazara edepi hakkında. *Ehli Sünnet*, I(22), 3.
- Zapsu, A. (1947f, Kasım 7). Alevilerin tenkit mektupları başladı. *Ehli Sünnet*, I(19), 1.
- Zapsu, A. (1947g, Kasım 7). İbadet hanelerimizde çalışanların acıklı halleri. *Ehli Sünnet*, I(19),
- Zapsu, A. (1947h, Aralık 12). Din tedrisatı halk partisi kongresinde. *Ehli Sünnet*, I(24), 1.
- Zapsu, A. (1947ı, Aralık 19). Din ve laiklik. *Ehli Sünnet*, I(25), 1.
- 1.
- Zapsu, A. (1948a, Ocak 1). *Ehli Sünnet*'in gayesi. *Ehli Sünnet*, II(27), 5-6.
- Zapsu, A. (1948b, Ocak 15). Milletin büyük bir sevinçle karşıladığı bir kanun tasarısı. *Ehli Sünnet*, II(28), 4.
- Zapsu, A. (1948c, Eylül 1). Diyanet İşleri yüksek riyasetine. *Ehli Sünnet*, 6.
- Zapsu, A. (1948d, Eylül 15). Bay Ziya Şakir'e. *Ehli Sünnet*, 14.
- Zapsu, A. (1950a, Şubat 15). Yine ezan meselesi. *Ehli Sünnet*, 14.
- Zapsu, A. (1950b, Mayıs 1). İstanbul halkına arzı teşekkür. *Ehli Sünnet*, IV(83), 2.
- Zapsu, A. (1950c, Haziran 1). Din ve laiklik. *Ehli Sünnet*, IV(85), 12-13.
- Zapsu, A. (1950d, Temmuz 1). Anıt kabir. *Ehli Sünnet*, IV(87), 11-13.
- Zapsu, A. (1950e, Eylül 5). Kur'an-ı Kerim'i yayma. *Ehli Sünnet*, IV(90), 5-8.
- Zapsu, A. (1950f, Ekim 8). Dini neşriyat. *Ehli Sünnet*, IV(91), 11-12.
- Zapsu, A. (1951). İş Bankası din teşkilatına hasredilmelidir. *Ehli Sünnet*, V(102), 8-9.
- Zapsu, A. (1952, Mayıs 1). Diyanet İşlerinin büyük bir muvaffakiyeti. *Ehli Sünnet*, VII(133), 10-11.
- Zapsu, A. (1953, Temmuz 15). Helalleşme. *Ehli Sünnet*, VI(137), 14.

Tasavvuf

İSLÂMİN NURU

— BİRİNCİ SAYIDAN DEVAM —

Tasavvufun bir çok tarifleri vardır. Bu tariflerin en kısıtı «**Tarîk**» dir. Yani tasavvuf, tutulan bir yoldur. Her tutulan yolun sonunda bir gaye vardır. Tasavvuf denilen yolun gayesi — bütün gayelerin ve ülkülerin mânasının ve varlığının eridiği — en son gayedir. Buna bütün gayelerin gayesi de denilebilir ki, «**Hak**» dir. Bu yola çıkan yolcu yolculukların en çetin, en tehlikeli, en çok feragat, fedakârlık ve kahramanlık isteyen, cinsi nev'ine münhasır olanına çıkmış olur. Bu yolculukta, canını feda etmek büyük bir fedakârlık değildir. Asıl fedakârlık, daha doğrusu kahramanlık, hayvani ve nefsanî bütün yersiz zevkleri, birer birer öldürmektir. Bu fânî ve vücûdu harab edici zevklerden geçerken bütün alışkanlıklarımızdan, bütün hoşumuza giden şeylerden el çekmek lâzımdır.

Bundan başka bu fânî ve hayvani hayatta (fe-lâket), (büyük musibet) diyebileceğimiz hâdiselerin en korkunç olanlarına bile her zaman tevekkül ve teslimiyet ile hazır bulunmak lâzımdır. İmam Fahrreddin-i Razi (Sulûk) e tâbi olduğu zaman, mürşidi herşeyden vaz geçmesini teklif etmiş, o da bu teklifi — hayatının büyük bir kısmını vakf ederek meydana getirdiği — **tefsir-i kebirini** (yani gaybın anahtarlarını) istisna etmek şartıyla kabul etmiş. Fakat mürşid, bu kaydı ve şartı kabul etmeyerek (onu da, bırakacakmış) ihtarında bulunmuştu.

Her yolun yolcusu adınılarını atarken ve ilerlerken gayesine âit — geçmiş, gelecek ve şimdiki zaman ve mekân çerçevelerine sığan — bin bir renk ve şiddetteki ihsasların hepsini içine doldurmağa bakar. Bu ihsaslardan o gayeye âit duygular, düşünce ve muhtelif derecede istekler meydana gelir. Fakat **tasavvuf yoluna** tutanlardan maada, bütün öbür yolcuların içlerine doldurdıkları bu ihsaslar, kısmen veya tamamen hasseleri-

mizle temas ettiğimiz fânî âleme âit ihsaslardır. Bu arada en mücerred zihni mefhumlar, en ince tecridler dahi aynı fânî âlem çerçevesine girerler. Bu fânî ihsaslar iki büyük kısma ayrılır :

- A — Hayvani hayat ihsasları.
- B — İnsanı hayat ihsasları.

Hayvani hayat ihsasları şu üç zümrede toplanır :

- 1) Gıdalanma ve beslenme ihsasları.
- 2) Üreme ihsasları.
- 3) Tehlikelerden korunma ihsasları.

İnsanı hayat ihsasları da üç büyük zümreye ayrılır :

- I) Duyumağa âit ihsaslar.
- II) Düşünmeğe âit ihsaslar.
- III) İstemeğe âit ihsaslar.

Bu iki büyük ihsas zümrelerine giren bütün hâdiselerin **hazzı, elemi, zevcini ve kederi** vardır. Meselâ gıdalanma ve beslenme, üreme ve tehlikelerden korunma hazları ve elemeleri gibî. Bunların hepsini diğer bütün hayvanlarla birlikte paylaştığımız ve bu bakımdan biz de hayvan olduğumuz için (hayvani hayat ihsasları) dedik. Fakat (adâlet), (güzellik), (kudsîlik) ve (iyilik) gibi ülkü lere, insanî gayelere âit ihsaslar, öbür hayvanlarda yaşanmakla ve bulunmakla beraber sürekli bir şuur ve insana mahsus aklî faaliyet vasıflarından mahrumdurlar. Bu mahrumiyet yüzünden o hayvanlar için bunlar ülkü teşkil edemezler. Fakat hayvan hayatına kânan, bu hayatı kendine kâfi gören, **insanı meleke ve lâhîi duyguları** işletmeyen insan süratli hayvanlarda vardır. Ve bunlar, insan dediğimiz şerefli mahlûk kitleleri içinde çokluk teşkil ederler.

NISAN : 1951

SAYI : 1

RECEB : 1370

İSLÂMİN NÛRU

DU CADDESİ — YILMAZ HAN No. 28-29 — BEYAZIT-İSTANBUL

Baskıldığı yer: İSMAIL ARGÜN MATBAASI — İstanbul

~ İslamın Nuru ilk sayı kapak resmi ~

İslam'ın Nuru Dergisi (1951-1953) Tarihçesi ve Tasavvuf Alanına Katkısı Üzerine Bir İnceleme*

Yusuf Turan Günaydın

Giriş

İslâm'ın Nûru dergisi Nisan 1951-Nisan 1953 yılları arasında 24 sayı yayınlanmış bir dergidir. 1951 yılında 1-8; 1952 yılında 9-20; 1953 yılında ise 21-24 numaralı sayıları yayınlanmıştır. İlk sayıdan sonra Mayıs ayında çıkmayan dergi 1952 Aralığına kadar toplam 8 sayı yayınlanmıştır. Ocak 1952'den itibaren yıl sonuna kadar 12 sayı aksamadan çıkmıştır. 1953'ün ilk dört ayında da yayınlanmaya devam eden dergi Nisan 1953'te kapanmıştır. Derginin ilgi (yayın) alanında "İslam" başlığı altında toplanabilecek her konu bulunmaktadır. Ali Kemal Bey'in "Gayemiz" başlıklı sunuş yazısından sonra "Allah Kelâmı" başlıklı ilk bölümünde Kur'an'dan seçilen bir surenin metin ve meâli ve peşinden gelen "Tefsir" bölümünde kısmi tefsirler (ilk sayılarda Tantavi Cevherî'nin tefsirinden tercümeler) yer almıştır. Meal ve tefsir bölümlerinden sonra "Hadisî Şerifler" başlıklı bir bölüm yer alır. Burada hadisler hem Arapça metinleri hem de Türkçe tercümeleriyle verilir. Onun peşinden "Fahri Cihanın Hayatı" başlıklı bölüm gelir. Bu bölümde siyer bilgilerinin yanı sıra Peygamberimizle ilgili manzumelere de yer verilmiştir.

Ana bölümler sayabileceğimiz meal-tefsir ve hadis bahislerinin hemen peşinden ise "İslâm Âlemi" bölüm başlığı açılmaktadır. Bu bölüm ilk sayılarda Dr. Kemal Özkarağöz tarafından İngilizceden tercüme edilmiş notlardan oluşmuştur. "İslâmî Fıkralar", "Örnek İnsanlar", "İslâm İktisadiyatı", "Tasavvuf", "Edeb", "Din Felsefe-

* Yıllarca önce *İslâm'ın Nûru*'nun iki ciltlik bir koleksiyonunu vererek beni, dergi üzerinde çalışmam için Zülfikar Güngör Hocamız teşvik etmişti. Dolayısıyla bu metnin vücut bulmasını kendisine borçluyuz.

si Bahisleri”, “Garblı Gözü ile İslâmiyet”, “Dil”, “İlmihâl”, “Hutbe”, “İslâm Ahlâkı”, “Mes’ud Olmak Elimizdedir”, “Arabca Dersleri” gibi bölümler; bir kısmı her sayıda, diğer bir kısmı da zaman zaman yer verilen bölümlerdir. Dergide Talat Vasfi Öz’ün “Hac Hatıraları” (2. sayıdan itibaren), Abdürrahman Şeref Güzelyazıcı’nın ahiret bahisleri, Ömer Kirazoğlu’nun İstanbul camilerini konu alan mimari yazıları, Ömer Nasuhi Bilmen’in “Örnek İnsanlar” üst başlıklı sayfası, Tâhirülmevlevî’nin “Hazreti Mevlâna’nın Münâcatı” ve “Mesnevi’den Öz” başlıklı yazı dizileri de yayınlanmıştır. Tâhirülmevlevî’nin “Münâcat” seçmesini yedinci sayıdan itibaren Cemal Parlakşık sürdürmüştür.

Gazâlî’nin *el-İktisâd fi’l-İ’tikad* adlı eserinin tercümesi ise “İtikadda İktisad” başlığıyla mütercimi belirtilmeden “İslâm’ın Nûru” imzasıyla tefrika edilmiştir. Şairleri Mahmut Kirazoğlu, M. Âsım Köksal, Elmalılı A. Hamdi Yazır, Tahirülmevlevî, Ali Ulvi Kurucu, Mehmed Ârif, Ali Tayyar, S. Gavsî gibi isimlerdir. Şiirleri en çok alıntılan şahsiyetler ise Azîz Mahmûd Hüdâyî ve Mehmed Âkif’tir.

Dergide yayınlanmış her yazı (tefrikalar ve aynı yazara ait farklı konulardaki yazılar), bugünden bakıldığında önem taşımaktadır. Özellikle bazen “Tasavvuf” genel başlığı altında bazen de tasavvuf vurgusu yapılmadan yer verilen sûfiyâne yazılar dikkat çekici boyutlardadır. *İslâmın Nûru* dergisine birçok açıdan yaklaşılabilir gibi yer verdiği tasavvuf konulu yazılar açısından da müstakil bir incelemeyle yaklaşılabilir. Dolayısıyla bildirimizde üzerinde yoğunlaşacağımız bu yönünü belirginleştirmek amacıyla dergide yayınlanan tasavvuf konulu yazıların (yazı dizileri, şiirler, tercüme ve telif yazılar) bir bibliyografyasını da sunacağız.

Derginin tarihçesi

Aylık bir “Dini-İlmî-Ahlakî-Edebî Mecmua” olan *İslâmın Nûru* dergisi, Nisan 1951-Nisan 1953 yılları arasında yayınlanmıştır. Bu süre içinde 24 sayı çıkabilmiştir. Söz konusu süre 25 aya tekabül etmekteyse de arada bir sayısı yayınlanamamış durumdadır. Derginin iki baskı yapan ilk sayısı Nisan 1951; ikinci sayısı ise 1 Haziran 1951 tarihli. Dolayısıyla daha ilk sayısının hemen peşinden, bir ay yayınına ara vermiş olmaktadır. 1951 yılında 1-8; 1952 yılında 9-20; 1953 yılında ise 21-24 numaralı sayıları yayınlanmıştır. 1953’ün ilk dört ayında da yayınlanmaya devam eden dergi Nisan 1953’te kapanmıştır.

Derginin “Sâhib ve Neşriyat Müdürü” Ali Kemal Belviranlı (1923-2003)¹, “Müessese Müdürü” ise İbrâhim Kirazoğlu (1919-1988)’dur. Bu iki şahsiyet -en az 1970 sonlarına kadar- İslamcı yayın camiasının tanıdığı, isimlerine aşına olduğu simalardır.

Ali Kemal Belviranlı'nın İslamcı camianın emektarlarından olmakla birlikte -asıl itibariyle tıp tahsili görmüş- biyografisi pek bilinmeyen fakat hakkında müstakil çalışmalar (tez, monografi vb.) yapılması gereken bir şahsiyet olduğunu söyleyebiliriz. Hakkında kaleme alınmış bir biyografi yazısında ondan şöyle söz edilmektedir:

(...)Konya'da münbit bir iklimde, 1923 yılında doğmuş, 11 yaşında hıfzını ikmal etmiştir. Birinci ve en önemli meziyeti hafızlığıdır. İkinci olarak devrin kuvvetli sesleri ve nefeslerinden Hafız Ali Üsküdarlı, Saadettin Kaynak, Varnalı Hamdi Efendi, Abdurrahman Gürses gibi hocalardan dersli ve icazetlidir, bu yönü ile de kurra, musikişinas ve bestekârdır. Hattat Hamid ve Halim Özyazıcı gibi isimlerle yaptığı meşkler dolayısıyla hattattır. (Büyüker, Ağustos 2015)

Belviranlı'nın burada da söz edilen hattatlığının *İslâmın Nûru*'na da yansıdığını derginin koleksiyonundan izleyebiliriz. Çünkü her sayının arka kapağında tezhipli bir çerçeve içinde bir istif basılıdır. Onun, dergideki “İslâmın Nûru” imzalı genel sunuşun hemen peşinde yer alan “Gayemiz” başlıklı ikinci sunuşun altında da imzası bulunmaktadır.²

İslâmın Nûru'nun müessese müdürü İbrâhim Kirazoğlu (1919-1988) ise Kayseri DP milletvekillerinden, ekonomi tahsili görmüş bir şahsiyettir. *İslâmın Nûru* koleksiyonu net olarak yansıtmasa da derginin tasavvufi vechesinde Ömer Kirazoğlu ile birlikte bir etkisinin bulunduğu söz edilebilir. Kirazoğlu DP'den sonra AP saflarında siyasi hayatını sürdürmüş ve Ankara'da vefat etmiştir (Ünal, 2015, ss. 225-226).

Dergi İstanbul menşelidir ve yazıhanesi ilk birkaç sayıda Beyazıt'ta, sonraki sayıları ise Cağaloğlu Babıali Caddesindedir.

1 Ali Kemal Bey'den *İslâmın Nuru Mecmuası* bağlamında söz eden bir yazı için bkz. Çakan (Aralık 2015).

2 Hayatı ve eserleri hakkında en geniş çalışma Kâmil Büyüker'e aittir (Büyüker, Ağustos 2015; Öztürk, 2003; Işık, 2007).

Derginin Kapsamı (Dergide Ele Alınan Konular) ve Önemli Yazarları:

Derginin ilgi (yayın) alanında “İslam” başlığı altında toplanabilecek her konu bulunmaktadır:

Kur’an ve Tefsir: Belviranlı’nın “Gayemiz” başlıklı sunuş yazısından sonra “Allah Kelâmı” başlıklı ilk bölümünde Kur’an’dan seçilen bir surenin metin ve meali ve peşinden gelen “Tefsir” bölümünde kısmî tefsirler yer almaktadır. Bu bölümde -ilk sayılarda- Tantavî Cevherî (1862-1940)’nin tefsirinden tercümelere yer verilmiştir. Daha sonra bu bölümde imza olarak dergi adına yer verilmiştir. Sonraki sayılarda ise Hasan Basri Çantay’ın kısmî tefsir de içeren mealinden bölümler yayınlanmıştır.

İslamî ilimlerden hadis ilmi de Kur’an’dan sonra *İslâm’ın Nûru*’nun ikinci ilgi alanıdır. Dergide meal ve tefsir bölümlerinden sonra “Hadisi Şerifler” başlıklı bir bölüm yer almaktadır. Burada hadisler hem Arapça metinleri hem de Türkçe tercümeleriyle verilir. Onun peşinden “Fahri Cihanın Hayatı” başlıklı bölüm gelir. Bu bölümde siyer bilgilerinin yanı sıra Peygamberimizle ilgili manzumelere de yer verilmiştir. Hadisler bölümünün kimin tarafından hazırlandığı başlangıçta belirtilmemişse de daha sonraki sayılarda Muallim Hâlid Tanrıkulu imzasıyla bir Kırk Hadis derlemesine yer verilmiştir. Yine Peygamberimizin hayatının anlatıldığı siyer bölümü de “İslâmın Nûru” imzasıyla müellifi belirtilmeden yayınlanmış; “devam edecek” kaydına rağmen üçüncü sayıdan sonra sürdürülmemiştir.

İslâm Dünyası: Ana bölümler sayabileceğimiz meal-tefsir ve hadis bahislerinin hemen peşinden ise “İslâm Âlemi” bölüm başlığı açılmaktadır. Bu bölüm ilk sayılarda Dr. Kemal Özkarağöz tarafından İngilizceden tercüme edilmiş notlardan oluşmuştur.

Diğerleri: “İslâmî Fıkralar”, “Örnek İnsanlar”, “İslâm İktisadiyatı”, “Edeb”, “Din Felsefesi Bahisleri”, “Garblı Gözü ile İslâmiyet”, “Dil”, “İlmihâl”, “Hutbe”, “İslâm Ahlâkı”, “Mes’ud Olmak Elimizdedir” (Attâr ve Sa’dî’den manzum tercümeleler), “Arabca Dersleri” gibi bölümler; bir kısmı her sayıda, diğer bir kısmı da zaman zaman yer verilen bölümlerdir. Dergide Talat Vasfi Öz’ün “Hac Hatıraları” (2. sayıdan itibaren), Abdürrahman Şeref Güzelyazıcı’nın âhiret bahisleri, Ömer Kirazoğlu’nun İstanbul camilerini konu alan mimarî yazıları, Ömer Nasuhi Bilmen’in “Örnek İnsanlar” üst başlıklı sayfası, vb. de yayınlanmıştır.

Burada isimlerini zikrettiğimiz yazarların dışında Ömer Nasuhi Bilmen’i, 1950’li yılların hemen bütün İslamcı dergilerinde yazılarına rastlanan Semahaddin

Cem [Kerestecioğlu], Mevlânâ ve İkbâl üzerine yazı ve tercümeleriyle Ali Nihat Tarlan ve ahlaki-tasavvufi yazılarıyla Hacı Cemâl Öğüt, Hasan Basri Çantay, Muallim Halid Tanrikulu, H. Abdurrahman Gürses, A. Şeref Güzelyazıcı, M. Emin Doğru, İbnürrahmi Ali Tayyar [Kerestecioğlu], Bahâüddin Eymen, Hakkı Süha Gezgin, Haluk Nurbâki, H. Ömer Aköz, Meşkûre Sargut, Kenan Ünalı, Muhtar Yazır, H. Osman Hilmi, Sadettin Sırrı, Mehmed Dursun, Ömer Kişi, Rauf Bingöl Sevgikuranlar, Hikmet Betül gibi yazar ve şairlerin isimlerini derginin kadrosunda gösterebiliriz.

Mütevazı hacmiyle doğru orantılı olarak dergide küçümsenemeyecek bir tercüme faaliyeti de göze çarpmaktadır. Tâhirü'l-Mevlevî, Cemal Parlakışık (Mevlânâ'dan) ve Ali Nihad Tarlan (İkbâl'den) gibi simaların dışında tercümeleri yayınlanan zevat H. Abdurrahman Gürses, Bülent Çorapçı (Şa'rânî, *Mihlât*, Seyyid Ahmed er-Rufâi, Molla Câmî ve Gazâlî'den), Niğdeli Hakkı Eroğlu (Sa'dî ve Attâr'dan), Hasan Basri Çantay (Sa'dî'den), Murteza Elker (Mâverdi'den)'i derginin mütercim kadrosu içinde sayabiliriz. Bir kısım tercüme ise "İslâmın Nuru" imzasıyla yayınlanmıştır.

Şairleri Mahmut Kirazoğlu, M. Âsım Köksal, Elmalılı A. Hamdi Yazır, Tahirülmevlevî, M. Cevdet, H. Mehmet Zihnî, Ali Ulvi Kurucu, Mehmed Ârif, Hasan Talat, Ali Tayyar, S. Gavsî, Kemâl Edîb Kürkçüoğlu, Mustafa Fevzi, M. Şemseddin Canpek, Fazlıoğlu Cemal Oğuz Öcal, M. Said Çekmegil, K. Mısırlıoğlu, Eyyub Rüştü, Konyalı Fahri Kulu, Ali Rıza, Enis Alpaytaç, Abdülkadir Saynaç gibi isimlerdir. Şiirleri en çok alıntılanan şahsiyetler ise Şeyh Sa'dî, Aziz Mahmûd Hüdâyî, Mısri Niyâzî ve Mehmed Âkif'tir.

Derginin İslâmcı Yayıncılık İçindeki Yeri ve Etkileri

Dergide yayınlanmış her yazı (tefrikalar ve aynı yazara ait farklı konulardaki yazılar), bugünden bakıldığında önem taşımaktadır. Özellikle bazen "Tasavvuf" genel başlığı altında bazen de tasavvuf vurgusu yapılmadan yer verilen sufiyane yazılar dikkat çekici boyutlardadır. Tasavvufi yazılarda derginin son sayılarına doğru daha da artış olduğu gözlenmektedir. Dolayısıyla *İslâmın Nuru* dergisine birçok açıdan yaklaşılabileceği gibi yer verdiği tasavvuf konulu yazılar açısından da müstakil bir incelemeyle yaklaşılabılır. Dolayısıyla üzerinde yoğunlaşacağımız bu yönünü belirginleştirmek amacıyla dergide yayınlanan tasavvuf konulu yazıların (yazı dizileri, şiirler, tercüme ve telif yazılar) bir bibliyografyasını da sunacağız.

1950'li yılların görece özgür ortamında dini dergilik büyük oranda şekillenmiş durumdaydı. Bu şekillenmeye katkıları sebebiyle *İslâmın Nûru* da ilgi çekici bir süreli yayın faaliyeti olarak görülmelidir. Sayfalarında görülen meal – tefsir – hadis – siyer- ahlak-tasavvuf biçiminde formüle edilebilecek bölümler, daha öncesinde ve o yıllardan itibaren uzun bir süre İslamcı dergilerin ilgi alanlarını belirginleştiren bir şablon görünümündedir. Bu yönüyle Türkiye'de gelişen İslamcı düşüncüyü şekillendirmiş ve beslemiştir. Türk basınında belli bir ivme kazanan İslamcı vurgunun yayılmasında örtük bir etkisinden söz edilebilir. Bu vurgunun tasavvufi bir ton taşıdığını da hemen belirtmek gerekir.

Yazar kadrosuna bakıldığında Osmanlı devrinden Cumhuriyet'e intikal etmiş nesilden yazarlarla Cumhuriyet döneminde neşvünema bulmuş dindar yazarların bir arada bulunduğunu görmekteyiz. Bu bakımdan 1950'li yıllarda mevcut yeni nesli, öncekilerle harmanlayan bir yapıya sahiptir. Bu durum Cumhuriyet döneminin İslamcı basınına tasnifte *İslâmın Nûru* dergisini dikkat çekici bir yere oturtmaktadır. Ayrıca dergiyi, İbrahim ve Ömer Kirazoğlu'nun son devir Türk sufilerinden Ramazanoğlu Mahmud Sâmî (1892-1984) ile bağlantıları dolayısıyla hâlen yayımlanmakta olan tasavvuf dergilerinden *Altınoluk* dergisi camiasının ilk dergilik tecrübesi olarak da görebiliriz.³

İslâmın Nûru ve Tasavvuf

Tasavvuf" üst başlığı dergide resmen kullanılmıştır ve bu bölüm başlığına daha derginin ilk sayısında rastlanmaktadır. Diğer bölümlerde görüldüğü üzere, bu başlık altında yer alan satırlar da müellif ismi belirtilmeden yayınlanmıştır. Sonraki sayılarda ise "Tasavvuf" üst başlığı kullanılmadan tasavvuf konulu imzalı yazıların derginin geneline serpiştirildiği de gözlenmektedir.

İkinci sayıdan itibaren "Tasavvuf" üst başlığı altındaki yazının hemen peşinden Ahmed Remzi Efendi [Akyürek] (1872-1944)'in hazırladığı *Münâcât-ı Hazret-i Mevlânâ* (1918) başlıklı derlemenin "Hazreti Mevlânâ'nın Münâcâtı" başlığıyla Tâhirülmevlevî (1877-1951) tarafından Farsçadan tercüme edilen ilk kısmına yer verilmeye başlanmıştır. Altında yine Tâhirülmevlevî imzasını gördüğümüz "Mesnevî'den Öz" başlıklı yazı dizisi de *İslâmın Nûru*'nun tasavvufi veçhesinin en belirgin örneklerindedir. Yalnız *Münâcât*'in Tâhirülmevlevî'ce tefrika edilen tercümesinin,

3 Bu hususa dikkatimizi çeken Asım Öz'e teşekkür borçluyum.

1 Kasım 1951 tarihli yedinci sayıdan itibaren Cemal Parlakışık tarafından sürdürüldüğü dikkatlere çarpmaktadır. Bunun sebebi sanırız Tâhirülmevlevî'nin 20 Haziran 1951 tarihinde Hakk'ın rahmetine kavuşmuş olmasıdır. Nitekim yazının bu bölümünde vefat haberi de yer almıştır.⁴ Neden hemen vefat ettiği ay değil de Kasım ayından itibaren Parlakışık'ın ismine rastlandığını ise Tâhirülmevlevî'nin o sayıya kadar yayınlanabilecek bir toplamı ölmeden önce dergi idarecilerine ulaştırmış olması ihtimaliyle açıklayabiliriz. Dolayısıyla bu yazı dizisinin ilk beş bölümü Tâhirülmevlevî; son altı bölümü ise Cemal Parlakışık⁵ tarafından hazırlanmış olmaktadır.

Dergide dikkat çeken ve son sayılara kadar sürmüş bulunan bir yazı dizisi de "Veliler Tezkiresi" başlıklı yazı dizisidir. Ekim 1951 tarihli 6. sayıdan başlayan bu tefrika 21 Şubat 1953 tarihli 22. sayıya kadar sürmüştür. İlk bölümdeki üst başlığı "Örnek İnsanlar" şeklindedir. Bölümün başındaki açıklamaya göre ünlü sûfi Ferîdüddîn-i Attâr (1145-1220)'in *Tezkiretü'l-Evliyâ* adlı eserinin eski bir Türkçe tercümesinden sadeleştirilerek *İslâmın Nûru*'nda neşredilmiştir. Bu yazı dizisi de "İslâmın Nûru" imzasıyla yayınlanmışsa da son bölümünde "Ömer Kirazoğlu" imzasına rastlanmaktadır. Bu durumda eserin baştan itibaren sadeleştirme işini üstlenenin bu zât olduğunu düşünebiliriz. Ömer Kirazoğlu, -son devir sufilerinden Ramazanoğlu Mahmûd Sâmî (1892-1984) ile bağlantısından ötürü- bu zatın "hazırlayan" olarak imzasıyla çokça basılmış bulunan Attâr'a ait *Tezkiretü'l-Evliya* metnini sadeleştirmiş olmalıdır.

Ünlü İslam alimi ve sufi Gazâlî (1058-1111)'nin bir risalesinin de *İslâm'ın Nûru*'nda tefrika suretiyle neşredildiği görülmektedir. Bu risale Gazâlî'nin *el-İktisâd fi'l-İ'tikad* adlı eseridir. Söz konusu tercüme "İtikadda İktisad" başlığıyla ve mütercimi belirtilmeden "İslâmın Nûru" imzasıyla tefrika edilmiştir.

Ünlü Şafii alimi Mâverdi (972-1058)'nin *Edebü'd-Dünyâ ve'd-Dîn* adlı ahlâka dair eserinin tercümesi de *İslâmın Nûru*'nda tefrika edilmiştir. Müellifi her ne kadar sufiler kadrosunda anılmazsa da eseri ahlaki bir metindir. Murteza Elker'in, ilk sayılarında "hazırlayan"; son sayılara doğru da "tercüme eden" sıfatıyla tefrika ettiği bu tercüme Ağustos 1952 tarihli 16. sayıda başlamış ve son sayıya kadar da sürmüştür. Kitabın orijinalinin hacmini göz önünde bulundurduğumuzda be tercümenin yarım kaldığını söyleyebiliriz. Ayrıca kütüphanelerde Murteza Elker adına böyle bir tercüme rastlanmadığımız göre bu tercüme tamamlanıp kitaplaştırılmamıştır diyebiliriz.

4 Dergide ayrıca bir anma yazısı da yayınlanmıştır: Ahmed Sa'dî (1952, Temmuz, s. 41).

5 Cemal Parlakışık hakkında bilgi bulamadık.

Bir kısım tasavvufî metin veya tercümelerin *İslâm'ın Nûru* dergisinde tefrika edildikten sonra kitaplaştırıldığını düşünmemizi sağlayacak birçok veri bulunmaktadır. Bu nokta geniş bir araştırmayı gerektiriyorsa da yukarıda saydığımız üç eserin dışında Meşküre Sargut (1925-2013)'un, "Tasavvuf Deryâsından Bir Katre", başlığıyla yazdığı birçok yazı, *Tasavvuf Deryâsından Bir Katre: Mevlânâ Diyor ki* adıyla kitaplaşmış bulunmaktadır (1956). Niğdeli Hakkı Eroğlu tercümesiyle Attâr ve Şeyh Sa'dî'den manzum parçalar ise ilk kez burada yayınlanmamış olsa gerektir. Çünkü Niğdeli'nin Attâr tercümesi 1948 yılında; Sa'dî (1193-1291) tercümesi ise 1944'te yayınlanmış bulunuyordu. M. Asım Köksal (1913-1998)'in Peygamberimiz hakkındaki manzum eseri ve bazı ahlaki şiirleri de benzer durumda olmalıdır.

Dolayısıyla *İslâm'ın Nûru*'nun -önce bu dergide tefrika edildikten sonra kitaplaşan eserler açıdan bakıldığında- kitap yatağı bir dergi olduğu da rahatlıkla söylenebilir gözükmemektedir.

Her ne kadar en dikkat çekici tasavvufî-ahlaki neşirler bunlarsa da başlığında görünür olmayacak şekilde kaleme alınmış birçok yazı, "Edeb" üst başlığıyla yayınlanmış makaleler ve telif ve alıntı şiirlerin çoğu da düpedüz tasavvufî metinlerdir veya sufîyane bir üslup taşımaktadır.

İslâm'ın Nûru'nda Tasavvufî İçerikli Yazı ve Şiirler Bibliyografyası (kronolojik):⁶

Bibliyografya hazırlanırken özellikle makale başlıklarında dergideki imlaya bağlı kalınmış, herhangi bir düzeltmeye gidilmemiştir. Şahıs adlarında soyadı olmadığına isim küçük harflerle yazılmıştır. Soyadı kullanan yazarlarda ise soyadı başa alınarak büyük harflerle yazılmıştır. Bu kural isimle birlikte nisbe kullanan bazı şair ve müelliflere de uygulanmış fakat sadece nisbesi kullanılan isimler küçük harflerle yazılmıştır.

Aylara göre kronolojik olarak hazırlanan bibliyografyada her sayıda yer alan şiir ve yazılar yer alış sırasına göre sıralanmıştır. Şiirler ve manzum metinler hemen başlığın altında parantez içinde gösterilmiş ve gerektiği yerlerde dipnotlarla açıklamalar konulmuştur. Bibliyografyada *İslâm'ın Nûru*'ndaki bütün yazı ve şiirler değil sadece tasavvuf ve ahlak (edep) konulu olanlar gösterilmiştir.

6 Bibliyografyanın dizgisini yapan kardeşim Feride Sema Günaydın'a çok teşekkür borçluyum.

1951, Nisan

- Eymen, Bahaüddin, İslâm âdâbı/edeb, yıl: 1, 1, 27-28.
Gazâlî, (1951, Nisan), İtikadda iktisad/mukaddime, (çev. belirtilmemiş), yıl: 1, 1, 22.
Gezgin, Muallim Hakkı Süha, (1951, Nisan), Gerçek müşidlere muhtacız, yıl: 1, 1, 38.
Hüdayî, Aziz Mahmûd, (1951, Nisan), Ya Resulullah (şiiir), yıl: 1, 1, 14.
İmzasız, (1951, Nisan), Mesut olmak elimizdedir, yıl: 1, 1, 48.
İmzasız, (1951, Nisan), Tasavvuf: şeriat, tarikat, hakikat ve marifet, yıl: 1, 1, 24-26.
İmzasız, Özlü sözler, (Hacı Hafız A. Gürses, Çev.), yıl: 1, 1(30,33) [Hangi kaynaktan tercüme edildiği belirtilmemiştir].
Kirazlı, Mahmut, (1951, Nisan), İnan! (şiiir), yıl: 1, 1, 10.
Kirazlı, Ömer, (1951, Nisan), Cami, yıl: 1, 1, 29.
Köksal, M. Asım, (1951, Nisan), O'nun doğuşu (şiiir), yıl: 1, 1, 15-16.
Tâhirülmevlî, (1951, Nisan), Dil/sözlüğe dair, yıl: 1, 1, 37.
Tâhirülmevlî, [Olgun], Münacaat (şiiir), yıl: 1, 1, 30.
Tanrıkulu, Muallim Halid, İç huzuru, yıl: 1, 1, 30.
Yunus Emre, (1951, Nisan), Söz (şiiir), yıl: 1, 1, 4.

1951, Haziran⁷

- Ahmed Remzi Efendi, [Akyürek], (1951, Haziran), Hazreti Mevlânâ'nın münacaatı (1), (Tâhirülmevlî [Olgun], çev), yıl: 1, 2, 28-30.
Eymen, Bahaüddin, (1951, Haziran), İslâm âdâbı/Edeb (2), yıl: 1, 2, 34-35.
Gazâlî, (1951, Haziran), İtikadda iktisad (2), çev. belirtilmemiş, yıl: 1, 2, 22-23.
Hacı Osman, (1951, Haziran), Hayat safhaları, yıl: 1, 2, 32-33.
İmzasız, (1951, Haziran), Mes'ud olmak elimizdedir, yıl: 1, 2, 48.
İmzasız, (1951, Haziran), Tasavvuf, (2), yıl: 1, 2, 26-27.
İnal, İbnülemin Mahmud Kemal, (1951, Haziran), Natı şerif, yıl: 1, 2, 15.
Kirazoğlu, Ömer, (1951, Haziran), Şükür, yıl: 1, 2, 47.
Köksal, M. Âsım, (1951, Haziran), O'nun şekli (şiiir), yıl: 1, 2, 20.
-----, (1951, Haziran), Ya Resulallah, yıl: 1, 3, 47.
Öğüt, Hacı Kemal, (1951, Haziran), İslâm ahlakı, yıl: 1, 2, 31.

7 Derginin Nisan 1951 tarihli ilk sayısından sonra Mayıs ayı atlanmış ve ikinci sayısı Haziran 1951 tarihinde yayınlanmıştır.

1951, Temmuz⁸

Ahmed Remzi Efendi, (1951, Temmuz), Hazreti Mevlânâ'nın münacaatı (II), (Tâhirü'l-mevlevî, Çev.), yıl: 1, 3, 17-18.⁹

Gavsi, S., (1951, Temmuz), İstiğfar (şiir), yıl: 1, 3, 23.

Güzelyazıcı, Abdürrahman Şeref, (1951, Temmuz), Ölüm ve iman, yıl: 1, 3, 27-28.

Hacı Osman, (1951, Temmuz), Vicdani hayatın yolları, yıl: 1, 3, 43-44.

İmzasız, (1951, Temmuz), Mes'ud olmak elimizdedir, yıl: 1, 3, 48.

İnal, İbnülemin M. K., (1951, Temmuz), Nât-i şerif, yıl: 1, 3, 10.

Kirazlı, Mahmud, (1951, Temmuz), Dâvet(şiir), yıl: 1, 3, 7.

Kirazoğlu, Ömer, (1951, Temmuz,), Süleymâniye Câmii, yıl: 1, 3, 30-33.

Öğüt, Hacı Cemal, (1951, Temmuz), İslâm ahlâkı/insanın iç yüzü (2), yıl: 1, 3, 19-20.

Tanrıkulu, Muallim Halid, (1951, Temmuz), Ahlâk ve din, yıl: 1, 3, 24-25.

1951, Ağustos

Ahmed Remzi Efendi, (1951, Ağustos), Hazreti Mevlânâ'nın münacaatı, (Tahirü'l-Mevlevî, çev.), yıl: 1, 4, 14.

Eymen, Bahaüddin, (1951, Ağustos), İslâm âdâbı, 4, 46-47.

Gazâlî, (1951, Ağustos), İtikadda iktisad, yıl: 1, 4, 24-26.

Hasan Talât, (1951, Ağustos), Yalvarırım Allah'ım (şiir), yıl: 1, 4, 32.

Hüdayi, Azîz Mahmûd, (1951, Ağustos), Meded (şiir), yıl: 1, 4, 23.

Hüdayi, Azîz Mahmûd, (1951, Ağustos), Tevhid (şiir), yıl: 1, 4, 9.

Hüdayi, Azîz Mahmûd, (1951, Ağustos), Tevhid İdegör (şiir), yıl: 1, 4, 9.

İmzasız, (1951, Ağustos), Mes'ud olmak elimizdedir, yıl: 1, 4, 48.

İmzasız, (s 1951, Ağustos), Dikkat(şiir), yıl: 1, 9, 26.

Kirazoğlu, İbrahim, (1951, Ağustos), İnsanlık ve biz, yıl: 1, 4, 18-19.

Kirazoğlu, Ömer, (1951, Ağustos), Edirne Selimiye Camii, yıl: 1, 4, 30.

Köksal, M. Asım, (1951, Ağustos), Ya Muhammed!. (S.A.V.), yıl: 1, 4, 12.

8 Jenerik sayfasında sehven Haziran 1951 yazılıysa da kapağında doğru olarak Temmuz 1951 yazılıdır.

9 Yazının bu bölümünde Tâhirü'l-Mevlevî'nin vefat haberi de yer alıyor.

Mikdâd, (1951, Ağustos), El Ele verelim, yıl: 1, 4, 40.

Öğüt, Hacı Cemal, (1951, Ağustos), İslâm ahlakı, yıl: 1, 4, 34-35.

Tâhirülmevlevî, (1951, Ağustos), Ya Nebi! (şiir), yıl: 1, 4, 17.

Tâhirülmevlevî, (1951, Ağustos), Ya Rab! (şiir), yıl: 1, 4, 17.

Tanrıkulu, Halid, (Ağustos 1951), İslâmın ahlâk cephesi ve kırk hadis-i şerif, yıl: 1, 4, 10-12.

1951, Eylül

Ahmed Remzi Efendi, (1951, Eylül), Hazreti Mevlânâ'nın münaccatı (4), (Tâhirülmevlevî, Çev.), yıl: 1, 5, 13.

Erdoğan, Bekir Sıdkı, (1951, Eylül), Dâvet, yıl: 1, 5, 32.

Gürses, H. Abdurrahman, (1951, Eylül), Müslümanın güzel ve yüce ahlâkı, yıl: 1, 5, 44-45.

Hüdayi, Aziz Mahmûd, (1951, Eylül), Neden(şiir), yıl: 1, 5, 12.

İmzasız, (1951, Eylül), Mes'ud olmak elimizdedir, yıl: 1, 5, 48.

Kirazlı, Mahmud, (1951, Eylül), İnsan, yıl: 1, 5, 9.

Köksal, Mustafa Asım, (1951, Eylül), Kabe (şiir), yıl: 1, 5, 26.

Mahvî, (1951, Eylül), Yâ Rabbenâ(şiir), yıl: 1, 5, 26.

Nâbi, (1951, Eylül), Bu..., yıl: 1, 5, 28.

Öğüt, Hacı Cemal, (1951, Eylül), İslâm ahlâkı, yıl: 1, 5, 40.

Sultan Mustafa II. (1951, Eylül), Ya Bâki! (şiir), yıl: 1, 5, 12.

Şerîfî, (1951, Eylül), Yâ Rasulallâh!(şiir), yıl: 1, 5, 27.

Tanrıkulu, Hâlid, (1951, Eylül), İslâmın ahlâk cephesi ve kırk hadis-i şerif, yıl: 1, 5, 7-8.

Vahyî, (1951, Eylül), Yâ Rasulallâh!(şiir), yıl: 1, 5, 27.

1951, Ekim

Abdülhay, (1951, Ekim), Ümid kesme!..(şiir), yıl: 1, 6, 9.

Abdülehad Nûrî, (1951, Ekim), Yâ Rabbi!, yıl: 1, 6, 11.

Ahmed Remzi Efendi, (1951, Ekim), Dikkat!, yıl: 1, 6, 11.

Ahmed Remzi Efendi, (1951, Ekim), Hazreti Mevlânâ'nın münacaatı (5), (Tâhirülmevlevî, Çev.) yıl: 1,6, 10.

- Ali Rıza, (1951, Ekim), Üzül! (şiir), yıl: 1, 6, 42.
- Ali Tayyar [Kerestecioğlu], (1951, Ekim), Hazreti Muhammed Mustafa (s.a.v.) varlığın kalbi kâinatın efendisi, yıl: 1, 6, 30-31.
- Attâr, Feridüddîn, (1951, Ekim), Akıl ve ilim alâmetleri, yıl: 1, 6, 24.
- Bursalı İsmail Hakkî, (1951, Ekim), Yâ Habiballah!, yıl: 1, 6, 32.
- Doğru, M. Emin, (1951, Ekim), Tevhidin Nurları, yıl: 1, 6, 39.
- Eymen, Bahâüddin, (1951, Ekim), İslâm âdâbı, yıl: 1, 6, 46.
- Gavsî, Ş., (1951, Ekim), Yâ Rab (şiir), yıl: 1, 6, 29.
- İmzasız, (1951, Ekim), Hikmetli Sözler arapçadan çev. H. Abdürrahman Gürses, yıl: 1, 6, 36.
- İmzasız, (1951, Ekim), Mes'ud Olmak Elimizdedir, yıl: 1, 6, 48.
- İmzasız, (1951, Ekim), Örnek insanlar/veliler tezkiresi, yıl: 1, 6, 8,9 [ilk bölüm].
- Kirazlı, Mahmud, (1951, Ekim), İnsan II, yıl: 1, 6, 6.
- Kirazoğlu, İbrâhim, (1951, Ekim), İnsanlık ve Biz, yıl: 1, 6, 25-26.
- Mahvî, (1951, Ekim), Üzülme!.. (şiir), yıl: 1, 6, 9.
- Öğüt, H. Cemâl, (1951, Ekim), İslâm Ahlâkı, yıl: 1, 6, 35.
- Sultan Mustafa II, (1951, Ekim), Hamd Olsun!, yıl: 1, 6, 12.
- Tanrıkulu, Hâlid, (1951, Ekim), İslâmın ahlâk cebhesi ve kırk hadis-i şerif, yıl: 1, 6, 7.
- Yunus Emre, (1951, Ekim), Uyan!, yıl: 1, 6, 10.

1951, Kasım

- [Abdülâhad] Nûrî, (1951, Kasım), Lâ ilâhe illallah (şiir), yıl: 1, 7, 45.
- Ahmed Remzi Efendi, (1951, Kasım), Hazreti Mevlânâ'nın münâcaatı (6), (C. Parlakışık, Çev.), yıl: 1, 7, 17-18.
- Ali Tayyar [Kerestecioğlu], (1951, Kasım), Hazreti Muhammed Mustafa (s.a.v.) varlığın kalbi kâinatın efendisidir, yıl: 1, 7, 31-32.
- Eymen, Bahâüddin, (1951, Kasım), İslâm âdâbı, yıl: 1, 7, 40-41.
- Gavsî, Ş., (1951, Kasım), Hamd (şiir), yıl: 1, 7, 11.
- Hüdâyî, Aziz Mahmûd, (1951, Kasım), Dilek, yıl: 1, 7, 21.
- İmzasız, (1951, Kasım), Hikmetli sözler, Arapçadan çev. H. Abdürrahman Gürses, yıl: 1, 7, 39.

- İmzasız, (1951, Kasım), Mes'ud olmak elimizdedir, yıl: 1, 7, 48.
- İmzasız, (1951, Kasım), Örnek insanlar/veliler tezkeresi (2), yıl: 1, 7, 15-16.
- İmzasız, (1951, Kasım), Tasavvuf/akıl-nakil-zevk, yıl: 1, 7, 36-37.
- Kirazoğlu, İbrâhim, (1951, Kasım), İnsanlık ve biz, yıl: 1, 7, 28.
- Mahvî, (1951, Kasım), İster! (şiir), yıl: 1, 7, 16.
- Mısri Niyâzî, (1951, Kasım), Alem! (şiir), yıl: 1, 7, 16.
- Nakşî, İbrahim, (1951, Kasım), Ey Habib-i Kibriyâ (şiir), yıl: 1, 7, 20.
- Nurbâkî, Haluk, (1951, Kasım), Atamdaki aşkın sırrı, yıl: 1, 7, 44-45.
- Ömer Nasûhi [Bilmen], (1951, Kasım), Cihan (şiir), yıl: 1, 7, 21.
- Tâhirülmevlevî, (1951, Kasım), Münâcaat (şiir), yıl: 1, 7, 11.
- Tanrikulu, Hâlid, (1951, Kasım), İslâmın ahlâk cebhesi ve kırk hadis-i şerif, yıl: 1, 7, 6.
- Üftade, (1951, Kasım), Dost! (şiir), yıl: 1, 7, 20.

1951, Aralık

- Ahmed Remzi Efendi, (1951, Aralık), Hazreti Mevlânâ'nın münâcaatı (7), (C. Parlakışık, Çev.), 8, 24.
- Doğru, M. Emin, (1951, Aralık), Tevhidin nurları, yıl: 1, 8, 39.
- Eymen, Bahaüddin, (1951, Aralık), İslâm âdâbı, yıl: 1, 8, 45-46.
- Gürses, H. Abdürrahman, (1951, Aralık), Allah nazarında sevilenler-sevilmeyenler, 8, 38.
- Hüdâyî, Aziz Mahmûd, (1951, Aralık), Yalvar Allah'a!, yıl: 1, 8, 43.
- İbnürrahmi Ali Tayyar [Kerestecioğlu], (1951, Aralık), Nebiler hâtimi Hazreti Muhammed Aleyhisselam/edebi bahçeler: Adet 1, yıl: 1, 8, 13.
- İmzasız, (1951, Aralık), Mes'ud olmak elimizdedir, yıl: 1, 8, 48.
- İmzasız, (1951, Aralık), Tasavvuf (şiir), yıl: 1, 8, 39.
- İmzasız, (1951, Aralık), Tasavvuf/Mârifet, yıl: 1, 8, 37-38.
- İmzasız, (1951, Aralık), Veliler tezkiresi/Veysel Karani, yıl: 1, 8, 21-23.
- Kirazlı, Mahmud, (1951, Aralık), Deveyi taşıyan nerde (şiir), yıl: 1, 8, 33.
- Kirazlı, Mahmud, (1951, Aralık), Nur damlası (şiir), yıl: 1, 8, 33.
- Kirazoğlu, İbrâhim, (1951, Aralık), İnsanlık ve biz, yıl: 1, 8, 15-16.

- Köksal, Mustafa Asım, (1951, Aralık), Peygamberimiz Efendimiz, yıl: 1, 8, 41-42.
- Kürkçüoğlu, Kemal Edib, (1951, Aralık), Münâcaat (şiir), yıl: 1, 8, 36.
- Öğüt, H. Cemâl, (1951, Aralık), İslâm ahlâkı, yıl: 1, 8, 40.
- Tâhirülmevlevî, (1951, Aralık), Mesnevî'den öz: ilim, yıl: 1, 8, 19-20.
- Tâhirülmevlevî, (1951, Aralık), Niyaz, yıl: 1, 8, 31.
- Tanrıkulu, Hâlid, (1951, Aralık), İslâmın ahlâk cebhesi ve kırk hadis-i şerif", yıl: 1, 8, 6.
- Yunus Emre, (1951, Aralık), Çağırırım dost dost!, yıl: 1, 8, 11.
- Yunus, (1951, Aralık), Dil (şiir), yıl: 1, 8, 27.

1952, Ocak

- Ahmed Remzi Efendi, (1952, Ocak), Hazreti Mevlânâ'nın münâcâtı (8), (C. Parlakışık, Çev.), yıl: 1, 9, 19.
- Aköz, H. Ömer, (1952, Ocak), Dini öğütler, yıl: 1, 9, 46.
- Âşık Yunus, (1952, Ocak), Gel dostu gidelim! (şiir), yıl: 1, 9, 32.
- Doğru, M. Emin, (1952, Ocak), Hakka riayet, yıl: 1, 9, 40.
- Hüdâyî, Azîz Mahmûd, (1952, Ocak), Bâki hayata iregör! (şiir), yıl: 1, 9, 27.
- Hüdâyî, Azîz Mahmûd, (1952, Ocak), Ol!, yıl: 1, 9, 46.
- İbnürrahmi [Ali Tayyar Kerestecioğlu], (1952, Ocak), İnsan, yıl: 1, 9, 16.
- İbnürrahmi Ali Tayyar [Kerestecioğlu], (1952, Ocak), Dünya, yıl: 1, 9, 15.
- İmzasız, (1952, Ocak), Veliler tezkiresi/Hasan Basri, yıl: 1, 9, 22-23.
- İmzasız, (1952, Ocak), Alem-i ervâh mertebeleri (1), yıl: 1, 9, 21.
- İmzasız, (1952, Ocak), Hikmetli sözler, arapçadan çev. Abdurrahman Gürses, yıl: 1, 9, 38-39.
- İmzasız, (1952, Ocak), Mes'ud olmak elimizdedir, yıl: 1, 9, 48.
- İmzasız, (1952, Ocak), Tasavvuf/ fasıl 1: Şeriat ehline alem-i kebirin beyanı, yıl: 1, 9, 20.
- Kirazlı, Mahmud, (1952, Ocak), Kahraman (şiir), yıl: 1, 9, 12.
- Kirazoğlu, İbrahim, (1952, Ocak) İnsanlık ve biz, yıl: 1, 9, 11-12.
- Köksal, Mustafa Âsım, (1952, Ocak), Peygamberimiz Efendimiz (2), yıl: 1, 9, 37.
- Mehmed Kasım, (1952, Ocak), Tasavvuf, yıl: 1, 9, 21.

- Mustafa Fevzi, (1952, Ocak), Fahr-i cihan, (manzum), yıl: 1, 9, 9-10.
Öğüt, Alasonyalı H. Cemâl, (1952, Ocak), İslâm ahlâkı, yıl: 1, 9, 35.
Sivâsî, Şemseddin, (1952, Ocak), Vasıl Olmak, yıl: 1, 9, 21.
Tâhirülmevlevî, (1952, Ocak), Mesnevi'den öz hikmet, yıl: 1, 9, 24-25.
Tanrıkulu, Hâlid, (1952, Ocak), İslâmın ahlâk cebhesi ve kırk hadisi şerif, yıl: 1, 9, 8.
Tanrıkulu, Hâlid, (1952, Ocak), Kurtarıcı esaslar, yıl: 1, 9, 13-14.

1952, Şubat

- Ali Tayyar [Kerestecioğlu], (1952, Şubat), Varlık hakkın varlığıdır, 10, 23-24.
Bilmen, Ömer Nasuhi, (1952, Şubat), Ahlâkın esası ve medeniyetin istinadgahı (Din)dir, yıl: 1, 10, 18-19.
Celal, (1952, Şubat), Diyen (şiir), yıl: 1, 10, 31.
Eymen, Bahaüddin, (1952, Şubat), İslâm âdâbı/tevbe, yıl: 1, 10, 7-9.
H. Osman Hilmi, (1952, Şubat), Bilmecedden hakikate, yıl: 1, 10, 35-36.
Hâtifi, (1952, Şubat), Eskilerle yenilerle arasında (şiir), yıl: 1, 10, 17.
İbnürrahmi Ali Tayyar, (1952, Şubat), Mürşid, yıl: 1, 10, 27.
İmzasız, (1952, Şubat), Geç (şiir), yıl: 1, 10, 24.
İmzasız, (1952, Şubat), Mes'ud olmak elimizdedir (2), yıl: 1, 10, 47-48.
İmzasız, (1952, Şubat), Tasavvuf / fasıl 3: Alem-i ecdâmın mertebeleri, 10, 22.
İmzasız, (1952, Şubat), Veliler tezkiresi/Malik İbni Dinar, yıl: 1, 10, 28-29.
Kirazoğlu, İbrahim, (1952, Şubat), İnsanlık ve biz, yıl: 1, 10, 16-17.
Köksal, Mustafa Âsım, (1952, Şubat), Peygamberimiz efendimiz, yıl: 1, 10, 43.
Kulu, Konyalı Fahri, (1952, Şubat), Allaha İman (şiir), yıl: 1, 10, 46.
Kurucu, Ali Ulvi, (1952, Şubat), Müstesna bir rüya (I), (şiir), yıl: 1, 9, 4.
Kurucu, Ali Ulvi, (1952, Şubat), Müstesna bir rüya (II), (şiir), yıl: 1, 10, 21.
M. Sa'di, (1952, Şubat), Tezarruatım (şiir), yıl: 1, 10, 139.
M. Sadi, (1952, Şubat), Estağfirullah (şiir), yıl: 1, 10, 10.
Öğüt, Alasonyalı H. Cemâl, (1952, Şubat), İslâm ahlâkı, yıl: 1, 10, 39.
Sa'dettin Sırrı, (1952, Şubat), Ol!.. (şiir), yıl: 1, 10, 24.
Sargut, M[ేశkure], (1952, Şubat), Tasavvuf deryâsından bir katre, yıl: 1, 10, 25-26.

- Tâhirülmevlî, (1952, Şubat), Mesnevi'den öz/tevbe, yıl: 1, 10, 11-12.
- Tâhirülmevlî, (1952, Şubat), Niyazım (şiir), yıl: 1, 10, 13.
- Tanrıkulu, Hâlid, (1952, Şubat), İslâmın ahlâk cebhesi ve kırk hadisi şerif, yıl: 1, 10, 6.
- Vahyî, (1952, Şubat), Yâ Rab (şiir), yıl: 1, 10, 46.
- Yazır, Muhtar, (1952, Şubat), Müslüman Terbiyesi, yıl: 1, 10, 30-31.
- Yunus Emre, (1952, Şubat), Tevbeye gel (şiir), yıl: 1, 10, 31.

1952, Mart

- Ahmed Remzi Efendi, (1952, Mart), Hazret-i Mevlânâ'nın münâcaatı (9), (C. Parlakışık, Çev.), yıl: 1, 11, 22.
- Ali Tayyar [Kerestecioğlu], (1952, Mart), Allaha Dön! Rahat Yaşarsın, yıl: 1, 11, 21.
- Âşık Yunus, (1952, Mart), Dosta gidelim!, yıl: 1, 11, 15.
- Doğru, Mehmet Emin, (1952, Mart), Ruhi hastalıklar, yıl: 1, 11, 39.
- Eymen, Bahâüddin, (1952, Mart), İslâm âdâbı/ afüv, yıl: 1, 11, 7-8.
- Gürses, H. Abdurrahman, (1952, Mart), Allahın cemâlini isteyip celâlinden sakınmalıdır, yıl: 1, 11, 37-38.
- H. Osman Hilmi, (1952, Mart), Bilmecedden hakikate, yıl: 1, 11, 30-31.
- İbnürrahmi [Ali Tayyar Kerestecioğlu], (1952, Mart), Kalb, yıl: 1, 11, 24.
- İmzasız, (1952, Mart), Allah kelâmı, yıl: 1, 11, 4-6 [Zikirle ilgili Bakara 153. ayetin tefsiridir].
- İmzasız, (1952, Mart), Mes'ud olmak elimizdedir, yıl: 1, 11, 48.
- İmzasız, (1952, Mart), Peder ne diyor, kader ne diyor?, yıl: 1, 11, 38.
- İmzasız, (1952, Mart), Veliler tezkiresi/İbrahim Edhem, yıl: 1, 11, 25-26.
- Kirazoğlu, Ömer, (1952, Mart), Hayırlı işler yaptırmak, yıl: 1, 11, 27-28.
- Köksal, M. Âsim, (1952, Mart), Peygamberimiz efendimiz (şiir), yıl: 1, 11, 44.
- Kulu, Fahri, (1952, Mart), Peygamberlere iman (şiir), yıl: 1, 11, 42.
- Kurucu, Ali Ulvi, (1952, Mart), Medine-i Münevvere'de bir sabah ezanı, yıl: 1, 11, 19-20.
- Mısırî Niyazi, (1952, Mart), Gel ey insan!, yıl: 1, 11, 15.
- Öğüt, Alasonyalı H. Cemâl, (1952, Mart), İslâm ahlâkı, yıl: 1, 11, 36-37.

- Sargut, M[eşkure], (1952, Mart), Tasavvuf deryâsından bir katre (2), yıl: 1, 11, 23.
Tâhirülmevlevî, (1952, Mart), Hülya günleri, yıl: 1, 11, 47.
Tâhirülmevlevî, (1952, Mart), Mesnevi'den öz, yıl: 1, 11, 9-10.
Tanrıkulu, Hâlid, (1952, Mart), Kurtarıcı esaslar II, yıl: 1, 11, 18.
Ünaldı, Kenan, (1952, Mart), Ruh ve nefis, yıl: 1, 11, 16-17.
Yazır, Muhtar, (1952, Mart), Müslüman terbiyesi" (2), yıl: 1, 11, 29-30.
Yunus, (1952, Mart), Dikkat! (şiir), 11, 26.

1952, Nisan

- Ahmed Remzi Dede, (1952, Nisan), Gönlüme (şiir), yıl: 1, 12, 35.
Ahmed Remzi Efendi, (1952, Nisan), Hazreti Mevlânâ'nın münâcaatı (10), (C. Parlakışık, Çev.), yıl: 1, 12, 24.
Ali Tayyar [Kerestecioğlu], (1952, Nisan), Din emr-i fi'lidir, yıl: 1, 12, 31.
Attâr, Ferideddin, (1952, Nisan), Müminlerin alâmetleri, (H. Eroğlu, Çev.), yıl: 1, 12, 35 [manzum].
Bilmen, Ömer Nasuhi, (1952, Nisan), Tevhid-i bâri, yıl: 1, 12, 10-12.
İbnürrahmi Ali Tayyar [Kerestecioğlu], (1952, Nisan), Gözyaşı/edebi bahçeler: 7, yıl: 1, 12, 42.
İmzasız, (1952, Nisan), Allah kelamı, yıl: 1, 12, 4-6 [Zikirle ilgili Al-i İmran 4. âyetin tefsiridir].
İmzasız, (1952, Nisan), Mes'ud olmak elimizdedir (12), yıl: 1, 12, 47-48.
İmzasız, (1952, Nisan), Tasavvuf/fasıl 4: Âlem-i ervağ'ın mertebesine tekabül eden âlem-i ersamın mertebeleri, yıl: 1, 12, 15-16.
İmzasız, (1952, Nisan), Veliler tezkiresi / İbrahim Edhem, yıl: 1, 12, 17-20.
Köksal, M. Âsım, (1952, Nisan), Peygamberimiz efendimiz (şiir), yıl: 1, 12, 36.
Kurucu, Ali Ulvi, (1952, Nisan), İlham saatleri (şiir), yıl: 1, 12, 29-30.
Nurbakî, Haluk, (1952, Nisan), Ölümün sırları, yıl: 1, 12, 25-26.
Öğüt, H. Cemâl, (1952, Nisan), İslâm ahlâkı, yıl: 1, 12, 43.
Sadettin Sırrı, (1952, Nisan) Tevhid, yıl: 1, 12, 22-23.
Tâhirülmevlevî, (1952, Nisan), Mesnevîden öz / tefekkür", yıl: 1, 12, 8-9.
Tanrıkulu, Halid, (1952, Nisan), İslâmın ahlâk cebhesi ve kırk hadisi şerif", yıl: 1, 12, 7-8.

1952, Mayıs

A. T., (1952, Mayıs), İslam incileri, yıl: 1, 13, 41.

Ahmed Nedim, (1952, Mayıs), Cebhede namaz, yıl: 1, 13, 21.

Ahmed Remzi Efendi, (1952, Mayıs), Hazreti Mevlânâ'nın münâcaatı (11), (C. Parlakışık, Çev.), yıl: 1, 13, 28.

Alpaytaç, Enis, (Tarsuslu Hoca-Hatib), (1952, Mayıs), Münâcaat (şiir), yıl: 1, 13, 34.

Dursun, Mehmed, (1952, Mayıs), Hakikatler / dünya ahiretten daha mühim, yıl: 1, 13, 25.

Eymen, Bahâüddin, (1952, Mayıs), İslâm adâbı / yemek yemenin âdâbı", yıl: 1, 13, 36-37.

İbnürrahmi Ali Tayyar [Kerestecioğlu], (1952, Mayıs), Mehmedcik/edebi bahçeler: 6, yıl: 1, 13, 20.

İmzasız, (1952, Mayıs), Allah kelâmı/ mi'rac, yıl: II, 13, 4-6.

İmzasız, (1952, Mayıs), Mes'ud olmak elimizdedir, yıl: 1, 13, 48.

İmzasız, (1952, Mayıs), Veliler tezkiresi/ beşir¹⁰ hâfi, yıl: 1, 13, 26-27.

Kirazoğlu, İbrâhim, (1952, Mayıs), İnsanlık ve biz, yıl: 1, 13, 22-24 [Yazının bu bölümü Necmettin Dinçer'in "Şer'i mahkeme sicilleri" başlıklı yazısının bir takdimle iktibasıdır].

Köksal, M. Asım, (1952, Mayıs), Peygamberimiz efendimiz, yıl: 1, 13, 44.

Kurucu, Ali Ulvi, (1952, Mayıs), Ayasofya'yı ziyaret (şiir), yıl: 1, 13, 11.

Kurucu, Ali Ulvi, (1952, Mayıs), Medine-i münevverede bir sabah namazı, yıl: 1, 13, 38.

M. Sa'di, (1952, Mayıs), Ruhumun teranesi (şiir) (1), yıl: 1, 13, 46.

Mevlânâ, (1952, Mayıs), edeb çev. H. Basri Çantay, yıl: 1, 13, 12-13.

Sargut, Meşkure, (1952, Mayıs), Tasavvuf deryasından bir katre, yıl: 1, 13, 29.

Tâhirülmevlî, (1952, Mayıs), Mesnevi'den öz/ muhabbet, yıl: 1, 13, 10.

Tanrıkulu, Hâlid, (1952, Mayıs), Kurtarıcı esaslar, yıl: 1, 13, 14-15.

10 "Bişr" olmalıdır.

1952, Haziran¹¹

- Ali Kemal [Belviranlı], (1952, Haziran), En iyi insan, yıl: 1, 14, 3.
- Ali Tayyar [Kerestecioğlu], (1952, Haziran), Kudret önünde eğil, yıl: 1, 14, 22.
- Attâr, Ferîdüddîn, (1952, Haziran), Öğüd 1-2 (manzum), yıl: 1, 14, 13.
- Ben'im, Ahmed Es'ad, (1952, Haziran), Ya Muhammed (S.A.V) (şiir), yıl: 1, 14, 38.
- Çantay, Hasan Basri, (1952, Haziran), Peygamberi Allah övüyor (1), yıl: 1, 14, 34-37.
- Çantay, Hasan Basri, (1952, Haziran), Tefsir, yıl: 1, 14, 4-5 [Beled Suresi'nin tefsiridir].
- Doğru, Mehmed Emin, (1952, Haziran), Tevhidin nurları, yıl: 1, 14, 38.
- İbnürrahmi Ali Tayyar [Kerestecioğlu], (1952, Haziran), Selam / edebî bahçeler: 9, yıl: 1, 14, 30.
- İmzasız, (1952, Haziran), Münâcât (manzume), yıl: 1, 14, 48.
- İmzasız, (1952, Haziran), Allah kelâmı (Miraç ayetinin devamı), yıl: 1, 14, 6-8.
- İslâmın Nûru, (1952, Haziran), Veliler tezkiresi: Bâyezid-i Bestâmî, yıl: 1, 14, 23-24.
- Köksal, M. Asım, (1952, Haziran), Peygamberimiz efendimiz (manzum), yıl: 1, 14, 45.
- M. Sa'dî, (Hairan 1952), Ruhumun teranesi (manzume), yıl: 1, 14, 25.
- Sargut, Meşkûre, (1952, Haziran), Tasavvuf deryâsından bir katre, yıl: 1, 14, 39-40.
- Saynaç, Abdülkadir, (1952, Haziran), Göz (şiir), yıl: 1, 14, 29.
- Şirazlı Sa'dî, (1952, Haziran), Mes'ud olmak elimizdedir (manzum), yıl: 1, 14, 48.
- Tahirülmelevî, (1952, Haziran), Mesnevî'den öz, yıl: 1, 14, 11-12.
- Tanrıkulu, Hâlid, (1952, Haziran), Kurtarıcı esaslar, yıl: 1, 14, 19-20.

1952, Temmuz

- Ali Kemal [Belviranlı], (1952, Temmuz), Temyiz-Fark, yıl: 1, 15, 3.
- Çantay, Hasan Basri, (1952, Temmuz), Tefsir, yıl: 1, 15, 4-5, [Nur suresi 35'in tefsiridir].
- Çorabçı, Bülent, (1952, Temmuz), Öğüt, yıl: 1, 15, 16, [Şa'rânî'nin *Kitâbü Tabakâ-ti'l-Kübrâ*'sından tercüme).
- Ergüneş, Şemsi, (1952, Temmuz), Miraciye (şiir), yıl: 1, 15, 16.
- İmzasız, (1952, Temmuz), Allah kelâmı (Miraç ayetinin devamı), yıl: 1, 15, 6-7.

11 Elimizde bulunmayan 14. sayının dijital bir kopyasını gönderen İLEM ilgililerine ve Kâmil Büyüker'e çok teşekkür ederim.

1952, Ağustos

- Ali Tayyar [Kerestecioğlu], (1952, Ağustos), Hak ve kuvvet, yıl: II, 16, 43.
 Enis Behiç [Koryürek], (1952, Ağustos), Zafer (şiir), yıl: II, 16, 42.
 İmzasız, (1952, Ağustos), Mes'ud olmak elimizdedir, yıl: II, 16, 48.
 Kişi, Ömer, (1952, Ağustos), İttihâd- tefrika, yıl II, 16, 31.
 Köksal, M. Âsım, (1952, Ağustos), Peygamberimiz Efendimiz, yıl: II, 16, 47.
 Mahvî, (1952, Ağustos), Allah'a yalvar (Şiir), yıl: II, 16, 42.
 Sargut, Meşkure, (1952, Ağustos), Tasavvuf deryasından bir katre, II, 16, 41-42.
 Semahaddin Cem [Kerestecioğlu], (1952, Ağustos), İslâmın hakikatı/ mukayeseli İslâm tefekkürü I, yıl: II, 16, 40.
 Tâhirülmevlî, "Dil/Sözlüğe Dair" (2), Yıl: II, 1952, Ağustos, 16, 38-39.¹²

1952, Eylül

- Ali Kemal [Belviranlı], (1952, Eylül), Yol, yıl: II, 17, 3.
 Attâr, (1952, Eylül), Mes'ud olmak elimizdedir, yıl: II, 17, 48 (Niğdeli Hakkı Eroğlu, manzum çev)
 Gezgin, Hakkı Süha, (1952, Eylül), Gerçek din adamı, yıl: II, 17, 31.
 İmzasız, (1952, Eylül), Hazreti Ömer (R.A)'in hikmet sözleri, yıl: II, 17, 27.
 İmzasız, (1952, Eylül), İslâm âdâbı, yıl: II, 17, 44.
 Köksal, M. Âsım, (1952, Eylül), Peygamberimiz efendimiz (şiir), yıl: II, 17, 47.
 Kurucu, Ali Ulvi, (1952, Eylül), Seherler (şiir), yıl: II, 17, 17.
 Mâverdî, (1952, Eylül), Edeb üd dünya ved din tercemesi (2), haz. Murteza Elker, yıl: II, 17, 38.
 Öğüd, H. Cemal Alasonyalı, (1952, Eylül), İslâm ahlâkı/hased, yıl: II, 17, 39.
 Rufâî, S. Ahmed, (1952, Eylül), Öğüd, çev. Bülend Çorapçı, yıl: II, 17, 40.
 Sargut, Meşkure, (1952, Eylül), Tasavvuf deryasından bir katre, yıl: II, 17, 41.
 Semâhaddin Cem [Kerestecioğlu], (1952, Eylül), İslâmın hakikatı II, yıl: II, 17, 43.
 Tarlan, Ali Nihad, (1952, Eylül), İkbâl-i lâhûri, yıl: II, 17, 23-25.
 Yunus, (1952, Eylül), Ben bu yolu bilmez idim (şiir), yıl: II, 17, 40.

12 Dergi, bu bölümün 1. sayıda çıkan aynı başlıklı yazının 2. bölümü olduğu notunu düşmüştür.

1952, Ekim

Kirazoğlu, Ömer, (1952, Ekim), Hacılar, yıl: II, 18(14-15).

Ali Kemal [Belviranlı], (1952, Ekim), Hayır-hak-tevhid, yıl: II, 18, 3.

Tanrıkulu, Hâlid, (1952, Ekim), Kurtarıcı esaslar/ tedbir: sonunu düşünmek, yıl: II, 18, 12-13.

Kurucu, Ali Ulvi, (1952, Ekim), Zulmetten nura (şiir), yıl: II, 18, 16.

Tarlan, Ali Nihad, (1952, Ekim), İkbâl-ı lâhûri (2), yıl: II, 18, 25-26.

Çorapçı, Bülent, (1952, Ekim), Öğüt, yıl: II, 18, 27. [Rufâî'nin *Kılâdetü'l-Cevâhir* adlı eserinden çeviridir].

Tâhirülmevlevî, (1952, Ekim), Din (şiir), yıl: II, 18, 30.

İmzasız, (1952, Ekim), Gümüş yüzük, yıl: II, 18, 30.

Mâverdi, (1952, Ekim), Edebüd dünya ved din tercümesi (3), (M. Elker, Haz.), yıl: II, 18, 31-32.

Sargut, Meşkure, (1952, Ekim), Tasavvuf deryasından bir katre, yıl: II, 18, 33-34.

İmzasız, (1952, Ekim), Veliler tezkiresi/ Bâyezid-i Bestâmi, yıl: II, 18, 35-36.

Canpek, M. Şemseddin [Bursalı], (1952, Ekim), Kaside (şiir), yıl: II, 18, 36.

Yazır, Mahmud, (1952, Ekim), Diriltici nefes/özlü sözler, yıl: II, 18, 38.

Semahaddin Cem [Kerestecioglu], (1952, Ekim), İslâmın hakikati III, yıl: II, 18, 39.

Öğüd, Alononyalı H. Cemâl, (1952, Ekim), İslâm ahlâkı/ hased, yıl: II, 18, 40.

Attâr, (1952, Ekim), Mes'ud olmak mümkündür, (H. Eroğlu (manzum Çev.), yıl: II, 18, 48.

Yazır, Mahmud, (1952, Ekim), Kerem-takvâ, yıl: II, 18, 6-9.

1952, Kasım

[Molla Câmî], (1952, Kasım), Öğüd, çev. Bülend Çorapçı, yıl: II, 19, 39. [*Lüccetü'l-Esrâr*'dan çeviridir].

Attâr, (1952, Kasım), Mes'ud olmak mümkündür, çev. Hakkı Eroğlu, yıl: II, 19, 48. [manzum tercüme].

Canpek, M. Şemseddin, (1952, Kasım), Kaside, yıl: II, 19, 25.

İmzasız, (1952, Kasım), Yâ Resulullah! (şiir), yıl: II, 19, 46.

Kirazlı, Mahmud, (1952, Kasım), Dinimle oynama, yıl: II, 19, 10.

- Kirazlı, Mahmud, (1952, Kasım), Nur (şiir), yıl: II, 19, 44.
- Mâverdi, (1952, Kasım), Edebü'd-dünya ved din tercümesi (4), (M. Elker, Çev.), yıl: II, 19, 43-44.
- Osman Bedreddin, (1952, Kasım), Ehl-i nuret (şiir), yıl: II, 19, 46.
- Öcal, (1952, Kasım), Kitabeye yıl: II, 19, 33 [Yunus Emre'yle ilgili bir şiir].
- Öcal, Fazlıoğlu Cemal Oğuz, (1952, Kasım), Hoşçakalın yarenler (şiir), yıl: II, 19, 33.
- Sargut, Meşkure, (1952, Kasım), Tasavvuf deryasından bir katre, yıl: II, 19, 32.
- Semâhaddin Cem [Kerestecioğlu], (1952, Kasım), İslâmın hakikati (4), yıl: II, 19, 31.
- Tâhirülmevlevî, (1952, Kasım), Nât-i şerif (şiir), yıl: II, 19, 44.
- Tarlan, Ali Nihad, (1952, Kasım), İkbâl-i lâhuri, yıl: II, 19, 22-23.
- Ünalı, Kenan, (1952, Kasım), İslâm fazileti, yıl: II, 19, 54-46. [Bugün gazetesinden iktibastır].
- Yazır, Mahmud, (1952, Kasım), Diriltici nefes özlü sözler, yıl: II, 19, 10.
- Yolal, Osman Nuri, (1952, Kasım), Gafletten uyan (şiir), yıl: II, 19, 47.
- Yunus Emre, (1952, Kasım), Sefa geldiniz yarenler (şiir), yıl: II, 19, 33.

1952, Aralık

- Ali Tayyar [Kerestecioğlu], (1952, Aralık), Namaz, yıl: II, 20, 40.
- Bingöl sevgikuranlar, Rauf, (1952, Aralık), Parayla bereket, yıl: II, 20, 44.
- Çorapçı, Bülent, (1952, Aralık), Öğüd/Molla Cami'den, yıl: II, 20, 44.
- Eymen, Bahâüddin, (1952, Aralık), İslâm âdâbı/fazilet-edeb, yıl: II, 20, 23-25.
- Kirazoğlu, Ömer, (1952, Aralık), İslâm ve ahlak, yıl: II, 20, 2.
- Köksal, Mustafa Asım, (1952, Aralık), Peygamberimiz efendimiz, yıl: II, 20, 46-47 (manzum)
- Mâverdi, (1952, Aralık), Edeb üd dünya ved din tercimesi, çev. Murteza Elker yıl: II, 20, 43.
- Sa'dî, (1952, Aralık), Mes'ud olmak elimizdedir, 'iyilik yerine göre olur', (H. Eroğlu, Çev.), yıl: II, 20, 48.
- Sargut, Meşkure, (1952, Aralık), Tasavvuf deryasından bir katre, yıl: II, 20, 37.
- Semahaddin Cem [Kerestecioğlu], (1952, Aralık), İslâmın hakikati (5), yıl: II, 20, 45.
- Tâhirülmevlevî, (1952, Aralık), Mesnevîden öz, yıl: II, 20, 14.

Tarlan, Ali Nihad, (1952, Aralık), İkbâl-i lâhuri/ İslâm âlemi'ne hitap, yıl: II, 20, 18-19.

Yazır, Mahmud (Dersiâm), (1952, Aralık), Vâz/din nasihatı: Kerem-Takva, yıl: II, 20, 7-10.

Yazır, Muhtar, (1952, Aralık), Utanmak fazileti, yıl: II, 20, 20.

1953, Ocak

Ali Tayyar [Kerestecioğlu], (1953, Ocak), İnsan, yıl: II, 21, 29-30.

Alpaytaç, Enis (Tarsuslu Müderris), (1953, Ocak), İslâmın Nûru (şîir), yıl: II, 21, 23.

Çantay, Hasan Basri, (1953, Ocak), Mevlid/ velâdet-i seniyye-i peygamberiyye (sallallâhü aleyhi vesellem), yıl: II, 21, 13-15.

Çorapçı, Bülend, (1953, Ocak), Öğüt/hakim senâi'den, yıl: II, 21, 28. [*Hadîkatü'l-Hakîka ve Şerîfetü't-Tarîka*'dan].

Eymen, Bahâüddin, (1953, Ocak), İslâm âdâbı, yıl: II, 21, 24-25.

Hikmet Betül, (1953, Ocak), Büyük İslâm hanımları/Fâtimetüzzehra (radiyallâhü anhâ), yıl: II, 21, 18-21.

İmzasız, (1953, Ocak), Veliler tezkiresi / Bâyezid-i Bestâmi (kuddise sırrıhul'âli), yıl: II, 21, 31.

İmzasız, (1953, Ocak), Veliler tezkiresinden, yıl: II, 21, 27.

İslâmın Nuru, (1953, Ocak), Büyük bir kayıp. Mahmud Yazır, yıl: II, 21, 32.

İslâmın Nuru, (1953, Ocak), Müslümanlıkta 54 esas yıl: II, 21, 11.

Kalkan, M. Kemâl, (1953, Ocak), Adil ve ihsan, yıl: II, 21, 33-34.

Kirazlı, Mahmud, (1953, Ocak), Alemlerin seyyidine (şîir), yıl: II, 21, 23.

Kirazlı, Mahmud, (1953, Ocak), Hakiki Müslüman ve inkılabçılık, yıl: II, 21, 12.

Kirazoğlu, Ömer, (1953, Ocak), İslâm ve sanat, yıl: II, 21, 2.

Köksal, M. Âsım, (1953, Ocak), Peygamberimiz Efendimiz, yıl: II, 21, 38 [manzum].

Öğüd, H. Cemal, (1953, Ocak), İslâm ahlâkı/hased, yıl: II, 21, 35-36.

Sa'dî, (1953, Ocak), Mes'ud olmak mümkündür, çev. Hakkı Eroğlu, yıl: II, 21, 48 [manzum].

Sargut, Meskure, (1953, Ocak), Tasavvuf deryasından bir katre, yıl: II, 21, 37.

Tanrıkul, Hâlid, (1953, Ocak), Kurtarıcı esaslar/cennet anaların ayakları altındadır, yıl: II, 21, 22-23.

Tarlan, Ali Nihad, (1953, Ocak), İkbâl-i lahuri/ gül kokusu, yıl: II, 21, 21.

Yazır, Mahmud, (1953, Ocak), Diriltici nefes, yıl: II, 21, 28.

----- (1953, Ocak), Vâz/din nasihatı-kerem-takva, yıl: II, 21, 7-8.

1953, Şubat

Ali Tayyar [Kerestecioğlu], (1953, Şubat), Kadın, yıl: II, 22, 23.

Belviranlı, Ali Kemal, (1953, Şubat), Gâyemiz/sıyâret, yıl: II, 22, 3-4.

Eymen, Bahâüddin, (1953, Şubat), İslâm âdâbı, yıl: II, 22, 45-46.

İslâmın Nuru, (1953, Şubat), Örnek insanlar/ mektub: Şeyh-i Ekber Muhyeddin-i Arabi hazretlerinin, Tefsir-i Kebir sahibi İmam Fahrüddin-i Râzi hazretlerine gönderdiği mektup, yıl: II, 22, 32-33.

Kirazlı, Mahmud, (1953, Şubat), Allah birliktedir (şiir), Yıl: II, 22, 7.

Kirazoğlu, Ömer, (1953, Şubat), Veliler tezkiresi/ Bâyezid-i Bestâmi (kuddise sirruhulâli), yıl: II, 22, 30-31.

Köksal, Mustafa Asım, (1953, Şubat), Peygamberimiz Efendimiz, yıl: II, 22, 47. [manzum].

Kurucu, Ali Ulvi, (1953, Şubat), Büyük İslâm şairi Muhammed İkbâl (şiir), yıl: II, 22, 11-12.

Mâverdi, (1953, Şubat), Edeb üd dünyâ ved din tercimesi, çev. Murtaza Elker, yıl: II, 22, 34.

Öğüd, H. Cemâl, (1953, Şubat), İslâm ahlâkı / İslâm kalbine gelen hâtrât bahsinin hûlasası, Yıl: II, 22, 44.

Sa'dî, (1953, Şubat), Mes'ud olmak elimizdedir, yıl: II, 22, 48. [manzum].

Sargut, Meşkure, (1953, Şubat), Tasavvuf deryasından bir katre, yıl: II, 22, 29.

Semahaddin Cem [Kerestecioğlu], (1953, Şubat), İslâm'ın hakikatı (6), yıl: II, 22, 43.

Seyranî, (1953, Şubat), Selam (şiir), yıl: II, 22, 7

Tâhirülmevlî, (1953, Şubat), Mesneviden öz/bekarlık-evlilik, yıl: II, 22, 21-22.

Tarlan, Ali Nihad, (1953, Şubat), Hazreti Mevlânâ/hayatı-şiiri, yıl: II, 22, 18-20.

Yazır, Mahmud, (1953, Şubat), Diriltici nefes/özlü sözler I, yıl: II, 22, 35.

1953, Mart

- Ali Tayyar [Kerestecioğlu], (1953, Mart), Edebi bahçeler: kevser, yıl: II, 23, 38.
- Belviranlı, Ali Kemâl, (1953, Mart), Gâyemiz/ basiretli olmak, yıl: II, 23, 3-4.
- Çantay, H. Basri, (1953, Mart), Kabir Azâbı, yıl: II, 23, 36.
- Çorapçı, Bülent, (1953, Mart), Öğüd, yıl: II, 23, 35.
- Kurucu, Ali Ulvi, (1953, Mart), Sakın ye'se kapılma (şiir), yıl: II, 23, 11.
- Mâverdi, (1953, Mart), Edeb üd dünyâ ved din tercimesi, çev. Murtaza Elker, yıl: II, 23, 42.
- Muallim Feyzî, (1953, Mart), Seher duâsı (şiir), yıl: II, 23, 41.
- Öğüd, H. Cemâl, (1953, Mart), İslâm ahlâkı, yıl: II, 23, 43.
- Sa'dî, (1953, Mart), Mes'ud olmak elimizdedir, (H. Eroğlu, Çev.), yıl: II, 23, 47-48 [manzum].
- Sargut, Meşkûre, (1953, Mart), Tasavvuf deryâsından bir katre, yıl: II, 23, 39.
- Semâhaddin Cem [Kerestecioğlu], (1953, Mart), İslâmın hakikatı (7), yıl: II, 23, 40-41.
- Tâhirülmelevî, (1953, Mart), Mesnevi'den öz / namaz, yıl: II, 23, 30-39.
- Tarlan, Ali Nihad, (1953, Mart), Hazreti Mevlânâ/ hayatı-şiiri (2), yıl: II, 23, 28-29.
- Yazır, Mahmud, (1953, Mart), Diriltici nefes özlü sözler, yıl: II, 23, 35.
- Yazır, Mahmud, (1953, Mart), Hayattan damlalar/ önsöz, yıl: II, 23, 26-27.
- Yazır, Mahmud, (1953, Mart), Niyaz, yıl: II, 23, 46.

1953, Nisan

- Ali Tayyar [Kerestecioğlu], (1953, Nisan), Edebi bahçeler: Kur'an, yıl: II, 24, 40-41.
- Alpsoy, H. Cengiz, (1953, Nisan), Gönümün sesi, yıl: II, 24, 47.
- Çorapçı, Bülend, (1953, Nisan), Öğüd, yıl: II, 24, 48. [Gazâlî'nin eserlerinden seçmedir].
- İmzasız, (1953, Nisan), Mefkûremiz (şiir), yıl: II, 24, 15.
- K., A., (1953, Nisan), Hâşâ!, yıl: II, 24, 34.
- Mâverdi, (1953, Nisan), Edeb üd dünyâ ved din tercimesi, çev. Murtaza Elker, yıl: II, 24, 46-47.
- Nurbaki, Halûk, (1953, Nisan), Rüyâ, yıl: II, 24, 36-37.

- Nurbaki, Halûk, (1953, Nisan), Sohbet, yıl: II, 24, 35.
- Sa'dî, (1953, Nisan), Mes'ud olmak elimizdedir, yıl: II, 24, 54-56.
- Sargut, Meşkûre, (1953, Nisan), Tasavvuf deryâsından bir katre, yıl: II, 24, 42.
- Semahaddin Cem [Kerestecioğlu], (1953, Nisan), İslâmın hakikatı (8), yıl: II, 24, 38-39.
- Tâhirülmevlevî, (1953, Nisan), Mesnevi'den öz/ zekât, yıl: II, 24, 28-30.
- Tanrıkulu, Hâlid, (1953, Nisan), Kurtarıcı esaslar/mü'minin ferâseti, yıl: II, 24, 25.
- Tarlan, Ali Nihad, (1953, Nisan), Hazreti Mevlânâ / hayatı-şiiiri (3), yıl: II, 24, 26-27.

Sonuç

1950'li yılların görece özgür ortamında dini dergiciliğin şekillenmesine olan katkıları sebebiyle *İslâm'ın Nûru* ilgi çekici bir süreli yayın faaliyetidir. Sayfalarında görülen meal-tefsir-hadi-siyer-ahlak-tasavvuf biçiminde formüle edilebilecek bölümler, daha öncesinde ve o yıllardan itibaren uzun bir süre İslamcı dergilerin ilgi alanlarını belirginleştiren bir şablondur diyebiliriz. Bu yönüyle Türkiye'de gelişen İslamcı düşünceyi beslemiştir. Türk basınında belli bir ivme kazanan İslamcı vurgunun yayılmasında örtük bir etkisinden söz edilebilir.

Geçmişte çıkmış bulunan bir derginin düşünce hayatımıza katkısı ve yayın camiamızda bıraktığı iz, bugünden bakıldığında daha rahat görülebilmektedir. İslami yayıncılık alanında istihdam ettiği gazeteciler, yazarlar (kadro), yer verdiği konular ve bu konuları ele alış tarzıyla 24 sayılı *İslâm'ın Nûru* dergisi de incelenmeye değer mütevazı bir toplamdır. Her şeyden önce bu toplam, bugüne kadar oluşmuş yayıncılık birikimimize eklenmiş ve onun bir parçası haline gelmiş durumdadır. Dolayısıyla dini duyarlıkla yayınlanmış süreli yayınlar zincirinin bir halkası durumundadır.

Kaynakça

- İslâm'ın Nûru* Dergisi Koleksiyonu (Nisan 1951-Nisan 1953)
- Büyüker, K. (2015, Ağustos). Zevk-i selim sahibi bir doktor: Ali Kemal Belviranlı. *Diyanet Aylık Dergi*.
- Çakan, R. (2015, Aralık). Başka mecmua: 50'lerde bir İslam dergisi. *İmsak*, 1.
- Işık, İ. (2007). *Türkiye edebiyatçıları ve kültür adamları ansiklopedisi* (2. bsk). Ankara: Elvan.
- Öztürk, H. (2003, Eylül 17). Bir çınar daha göçtü: Dr. Ali Kemal Belviranlı. *Vakit*.
- Ünal, Y. K. (2015). Kirazlı, İbrahim. *Kayseri ansiklopedisi* (C. 4). İstanbul: Kayseri Büyükşehir Belediyesi.

ŞİİR SANATI

YAZILAR

ŞİİR SANATI: Başlangıç

SEZAI KARAKOÇ: Yeni Türk Şiirinin Yöntü (1)

G. PİCON: Fransada Şiirin Durumu

G. MARCEL: Réalisme Magique Hakkında

ADNAN ÖZKAN: Attilâ İlhan ve Şiiri

S. HOLROYD: Tiyatroda Şair

A. BOSQUET: Paul Gilson'un Şiirleri

ŞİİRLER

CEMAL SÜREYYA, G. TRAKL, RAMİ AYAS, M.

JACOB, GÜLTEN AKIN, S. SPENDER, ORHAN

DURU, MUZAFFER ERDOST, J. PREVERT

GUILLEVIC.

DERGİLER — KİTAPLAR

Sayı: 1 ★ 15 OCAK 1955 ★ 50 Kr.

~ Sezai Karakoç (1933, -) ~

İkinci Yeni ve İslamcılığın Yeniden Doğuşu: Sezai Karakoç'un Şiir Sanatı Dergisi

Elyesa Koytak

Giriş

İslamcılığın edebiyatla yakın ilişkisi öteden beri dikkat çeken ama nasıl yorumlamak gerektiği karanlıkta kalmış bir konu olmuştur. Mehmet Akif, Necip Fazıl, Sezai Karakoç ve İsmet Özel bu bahiste akla ilk gelen isimlerdir. Dört isim de siyasi tavırları ve toplum üzerine fikirleri nedeniyle İslamcı kabul edilir; hatta Türkiye'de İslamcı düşüncenin son yüzyıllık süreci içinde belirleyici etkiye sahip duraklar olarak görülür. Buna rağmen dört ismin de ortak noktası olan şiir bir yan olgu olarak düşünülür ve şiirin iç meseleleri ideolojiyle eş değer bir şekilde hesaba katılmaz.¹ Bunda sözlü kültürümüzde şairlerin şahsi hayatına dair yaygın bir magazinleştirme eğiliminin de payı vardır. Mesela Necip Fazıl ve İsmet Özel deyince ilk olarak akla ikisinin de "İslam'a sonradan girmesi"; Sezai Karakoç deyince *Hızır ile Kırk Saat*'i kırk günde yazmış olması; Mehmet Akif deyince bir arkadaşıyla sözleştiği için üç gün soğukta beklemiş olması; Necip Fazıl'ın her durumda mağrur şahsiyetini ortaya koyan nükteli bir hatıra; İsmet Özel'in bir konuşmada sarf ettiği çarpıcı bir söz vs. gelir. Bu tür anekdotlar, bu isimleri hakkıyla görmeyi, yazdıklarını serinkanlılıkla okumayı engeller. İslamcılık bahsinde şiirin kör nokta olmasının bir diğer nedeni ise şiirin özgün sa-

1 Mesela İletişim Yayınları'ndan çıkan İslamcılık derlemesi (*Modern Türkiye'de siyasi düşünce*, 2014) kapsamlı bir çalışma olma iddiasına rağmen şiiri merkeze alan tek bir yazı içermez. Diğer yandan, Turan Karataş'ın sıklıkla atfı yapılan kitabı da Karakoç'un şiirini, düşüncesini ve toplumsal ilişkilerini birlikte düşünmek yerine ayrı başlıklar altında ele alır ve düşüncelerinde öne çıkan noktaların şiirdeki yansımalarını bulmakla yetinir (Karataş, 2013). Nihayetinde İslamcılık üzerine yorumlarda şiir kör nokta gibidir; şiirin iç meseleleriyle İslamcılığın meseleleri arasında bir ilişki kurulmaz.

hasına ayak basmanın cesaret gerektirmesidir. Şiir yorumlamak öznel bir zevk ve sezgi meselesi zannedilir. Oysa şiir hakkında belagat ve eleştiri yöntemleri sayesinde bilimsel titizlikte bir hüküm vermek her zaman mümkündür.

Bu makalenin amacı Sezai Karakoç'un şiiriyle İslamcılığını birlikte düşünmektir. Sezai Karakoç deyince yaklaşık yarım asırlık bir sürede ortaya koyduğu şiir ve düzyazı külliyatını kastetmiş oluyoruz; bu da bir makalenin sınırlarını aşacak bir konu anlamına geliyor. Dolayısıyla burada Karakoç'un şiir alanına girdiği yılları, 1950'leri incelemekle yetinilecektir. Cumhuriyet devri Türk şiirinde önemli ve etkili bir hareket olan İkinci Yeni'nin 1950'lerdeki ortaya çıkış sürecine yakından baktığımızda Karakoç'un 1955'te yeni bir şiir arayışı ve iddiasında olduğunu görürüz. Karakoç'un o yıl çıkardığı *Şiir Sanatı* dergisi İkinci Yeni'nin avangard şiir tarzının ilk yayını olmuştur. Diğer yandan, Karakoç'un 1950'lerdeki edebî tercihleri ve ilişkileri, laik-hümanist kültürel cepheye karşı olmak ve sağ-muhafazakar cepheden kopmak noktasında İslamcılığın ilk örneğini oluşturur. Bu bakımdan yeni şiir tarzının doğuşu, edebî-entelektüel İslamcılığın doğuşuyla iç içe gerçekleşmiştir. Bu makalede, poetik olanla politik olanın iç içe geçtiği bu süreçte önemli bir durak olarak şairin 1955 yılında yayınlamış olduğu *Şiir Sanatı* dergisi sosyolojik bir çerçeve içinde öncesi ve sonrasıyla birlikte ele alınacaktır. Bu anlamda, toplumsal bir eylem olarak *Şiir Sanatı* dergisini çıkarmanın, toplumsal bir aktör olarak Sezai Karakoç için ne anlama geldiği, kendi bağlamı içinde diğer aktörler ve dergilerle ilişkileri üzerinden açığa çıkarılmaya çalışılacaktır. Bunun için öncelikle Karakoç'un bir özne olarak hangi toplumsallaşma süreçlerinden geçerek 1950'lere geldiğini; 1950'lere ne getirdiğini derinlemesine anlamak önemlidir.

Ankara'da, Ankara'ya rağmen

Sezai Karakoç 1950 yılında Mülkiye'de, diğer adıyla Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde okumaya başlar. Mülkiye, Osmanlı'nın 19. yüzyılda eğitim alanında yaptığı hamlelerden kalma bir okuldur.² Devletin ihtiyaç duyduğu orta ve üst seviye bürokratları yetiştirme misyonu Cumhuriyet'te de devam eder. Nitekim mezunları arasından bakan, başbakan yardımcısı, profesör gibi

2 Mülkiye'nin tarihine dair ayrıntılı bir kronolojiye şuradan erişmek mümkün: Baskıcı, M. (2009). *Mekteb-i Mülkiye'den Siyasal Bilgiler Fakültesi'ne 150 yılın kronolojisi*. Erişim Tarihi. 15 Eylül 2017, <http://www.politics.ankara.edu.tr/MM-Kronoloji.pdf>

konumlara gelen birçok isim olur (Çankaya, 1969). Karakoç aslında o zamanlar bürokrat olmak istemez ama maddi nedenlerle mecburen okula kaydolur (Karakoç, 1989a). Niyeti sosyoloji kürsüsüne geçmek, sonra da asistan olmaktır ama henüz sosyoloji kürsüsü kurulmamıştır. Hocaları arasında, daha sonra 1961 anayasasını hazırlayacak olan Turan Feyzioğlu, 65'te Türkiye İşçi Partisi'nden milletvekili seçilecek olan Sadun Aren gibi isimler vardır. Okuldaki siyasi iklime, çoğu CHP taraftarı olan hocalar ve öğrencilerin iktidara yeni gelmiş olan DP'ye karşı şiddetli muhalefeti hakimdir (Karakoç, 1989b).

Mülkiye'de okumanın Karakoç için simgesel anlamı büyüktür. Karakoç 1933'te Diyarbakır'ın Ergani kasabasında doğmuştur. Asıl adı Muhammed Sezaî'dir. Kökeni Osmanlı siphahilerine dayanan ailesi, yeni rejimin tesisi sürecinde hem ekonomik sermayesini hem kültürel statüsünü kaybetmiş bir ailedir. Amcası, bir suçu yokken 1925'te çıkan Şeyh Sait isyanı sonrasında yargılanmıştır ve yeni arazi kanunu nedeniyle aile elindeki toprakları kaybederek fakir düşmüştür (Karakoç, 1988a). Yüzyıllardır babadan oğula devredilen sipahi beratını büyük amcası, Şeyh Sait isyanından sonra ailenin gelecek nesilleri siyasi bir iddia sahibi olup da başlarına bir iş gelmesin diye yok etmiştir. Ailenin eski adı Leventoğulları olmasına rağmen 1934'te çıkan Soyadı Kanunu'nda bu adı almalarına izin verilmemiş, "Karakoç" devletin önerdiği soyadı listelerinden seçilmiştir (Karakoç, 1988b). Sezai Karakoç bu anlamda yeni devletin simgesel şiddetine maruz kalmış, dezavantajlı bir sosyal kökene sahiptir.

Karakoç için çocukluk yıllarındaki toplumsallaşma süreci aile ile okul arasında zorlu bir kültürel gerilime sahne olmuştur. Babasından ve aile dostlarından tevarüs ettiği dinî ve geleneksel sözlü kültürle okuldaki resmî eğitim arasındaki gerilimde büyümüştür. Karakoç'un babası Yasin Efendi, dinine bağlı, ezberinde şiirler olan, kültürlü biridir; çocuklarına Gazavatnameler, Siyer-i Nebi, masallar, maniler, türküler, beyitler okur (Karakoç, 1988c). Altı-yedi yaşlarındayken Sezai Karakoç, bir namaz kitabından kısa sureleri ezberler. Bir vesileyle bulduğu bir kitaptan eski yazıyı okumayı söker. Cumaları dersi kırıp namaza gider. Birçok derste sınıf birincisidir. Bir yanda Ergani'de evlerde anlatılan masallar, destanlar, evliya menkıbeleri vardır; diğer yanda okuldaki genç öğretmenlerin işlediği laik ulus-devlet müfredatı. Karakoç için tercih kolay değildir: Annesi ona çok küçükken camide mihrabın örtülü yerinde bir sancak olduğunu ve günü gelince oradan çıkarılacağını söylemiş, bununla "dinin, İslam'ın, maneviyatın yeniden hakim olacağını kastetmiştir" (Karakoç, 1989d). İleride bütün

düşüncesinin bayrağı olarak seçtiği diriliş kelimesinin altında, toplumsallaşma sürecinde giderek artan kültürel gerilime bir çözüm getirme ihtiyacı yatar.

Gelenekle modernlik, aileyle devlet, sözlü kültürle merkezî eğitim arasındaki gerilim 1945 yılında parasız yatılı sınavını kazanmasıyla artar. Bir yandan yeni kamusal alandan tard edilmiş aykırı bir kültürel bagajla Ankara'ya gelir; diğer yandan resmî eğitimin seçici ve rekabetçi mecrasında tanınmış ve onay görmüş biridir. Parasız yatılı olmak ve sonrasında Mülkiye'ye girmek bu noktada Karakoç gibi yeni rejime aykırı bir kökene sahip ve bu aykırılık içinde büyümüş biri için toplumsal yeniden kabul anlamını taşır. Bu noktada, içinde bulunduğu nesnel şartlar gereği, Mülkiye'den mezun olup üst düzey bürokrat olması ve Cumhuriyet'in kamusal normlarına göre makbul bir hayat sürmesi ihtimal dahilindedir. Sosyal kökenindeki dezavantajı, devletin muteber bir mensubu olarak telafi edebilecektir. Fakat Karakoç, kendi özneliğini korumayı ve yeniden kurmayı tercih eder çünkü lise yıllarında geri alınamaz bir deneyim yaşar: Necip Fazıl Kısakürek'in *Büyük Doğu* dergisiyle tanışır:

O güne kadar İslam, içimizde sakladığımız bir inanç idi. Kimselere pek açılmıyorduk. Yasak, mağdur ve mazlum bir düşünce gibiydi ruhumuzda. Ama işte görmüştük, İstanbul'da çıkan bir dergide onu çağdaş bir üslupla savunan bir kalem vardı. İslam'ın yükselen, yeni, canlı sesiydi bu. Bu, benim için büyük bir mutluluk olmuştu. Çünkü bir umut doğmuştu: Bütün sıkıntıları göğüsleyebilirdim (Karakoç, 1989c).

Sezai Karakoç, dünyaya gözünü açtığı ilköğrenlik yıllarında *Büyük Doğu* dergisiyle ilk karşılaşmasını bu şekilde anlatır. 1943'ten 78'e kadar ara ara çıkan *Büyük Doğu*'nun birçok kuşak nezdinde böyle bir ilk etkiye yol açtığını tahmin etmek zor değil. Dergi, yeni rejimle birlikte yaşanan kültürel dönüşümlere karşı maneviyatçı-muhafazakar itirazıyla öne çıkıyordu. Burada önemli olan, "yasak, mağdur bir düşünce gibi olan İslam'ı çağdaş bir üslupla savunmak" ifadesindeki "çağdaş üslub"un işaret ettiği. *Büyük Doğu*'nun kapak görsellerinden yazı başlıklarına kadar her yerine çarpıcı, atak ve uzlaşmasız bir tavır hakimdir. Dergide yıllar içinde Sait Faik'ten Bedri Rahmi Eyüboğlu'na, Peyami Safa'dan Cemil Meriç'e pek çok isim yazsa da her sayıda Necip Fazıl'ın müstearla yazdığı başka yazılar ve haberler dergiye karakterini vermektedir. Sezai Karakoç'un burada tanıştığı şey, şahsiyetle bütünleşmiş bir yayının örneğidir ve ileride kendi dergisini de büyük oranda kendi şahsiyeti ve düşünceleri çerçevesinde sürdürmesinin çıkış noktası bu tanışmadır. Karakoç'un "umut", "yeni", "yükselen", "büyük mutluluk" gibi ibarelerle anlattığı bu tanışma deneyimi şairin şahsı için simgesel bir dirilişe işaret eder. Karakoç henüz 14 yaşındadır.

Diğer yandan “çağdaş üslup”, İstanbul’da bir konakta doğmuş ve Paris’e okumuş dönmüş olan Necip Fazıl’ın giyim kuşamından konuşma tarzı ve günlük davranışlarına kadar her şekilde kendini belli eden eğitilmiş ve İstanbullu habitusuna işaret eder. Necip Fazıl bu anlamda kendi toplumsallaşma sürecinin elverdiği bütün modernleşme imkânlarını sonuna kadar değerlendirmiş ama yine de 1934’ten sonra, Batı karşıtı bir ideolojik tavrın nadir temsilcilerinden biri olmayı seçmiştir. Bu, çelişkili bir temsil olsa da, 40’lı yılların kültür ve düşünce dünyasındaki hümanist-inkılapçı tekele karşı varlığı itibarıyla yeni bir teklif olmuştur. Karakoç ise, Necip Fazıl’a göre çevreden, küçük bir Güneydoğu kasabasından gelir; kültürel sermayesi ve meşruiyeti birikme ve onaylanma sürecindedir, henüz “çağdaş” değildir. Necip Fazıl’la arasındaki sosyal köken farkı, onunla ilişkisini asimetrik bir bağlanma ve takip ilişkisi kılmıştır.

Büyük Doğu’yla (veya Necip Fazıl’la) tanışmak, aileyle okul arasında giderek artan kültürel gerilimin ortasında, nesnel koşulların açmaza sürüklediği bir genç için ona hem hayat veren hem de hayatına yön veren bir deneyim olmuştur. Aileden tevarüs ettiği muhalif ama kararsız kültürel repertuarı artık kendine karizmatik bir ideolojik temsil ve temsilci bulur. Ortaokul ve lise yıllarında *Büyük Doğu*’nun sıkı bir takipçisi olur. Müdürü ve hocaları sıklıkla derginin okunmasını yasaklar, Sezai Karakoç çok defa savunma vermek zorunda kalır ancak dergiyi yatakhane gizlice okumayı bırakmaz. Bıraktığı şeylerden biri okulun bahçesindeki Atatürk büstüne tören günleri selam vermektir (Karakoç, 1989e). Bu arada okulun duvar gazetesini çıkarır, dönemin edebiyat dergilerini ve Avrupa edebiyatının klasiklerini okur, aruz vezniyle şiirler yazar, Namık Kemal üzerine okulda konferanslar verir, dönemin eleştirmeni Nurullah Ataç’ı dinler. Edebiyat ve düşünce onun için kendi özneliğini nesneleştirebildiği, vazgeçilmez entelektüel alanlar haline gelir.

1949’da dergiye yazdığı bir mektup, Necip Fazıl tarafından cevaplanır: “İşte aradığımız, hasretini çektiğimiz genç adamın ruhî farikası...” (Karataş, 2013, s. 51). Şubat 1950’de, lise son sınıftayken *Büyük Doğu*’da “Sabır” adlı ilk şiiri yayımlanır. Bu, Necip Fazıl tarzında yazılmış kısa bir şiirdir ve Karakoç bu şiiri daha sonra kitaplarına almaz. Hatta bu şiir, Necip Fazıl tarzında yazdığı tek şiir olarak kalır. İlginç olan, şiiri Mehmet Leventoğlu mahlasıyla imzalamış olmasıdır. Mehmet, ilk adı olan Muhammed’den gelirken; Leventoğlu 1934’te almadıkları eski aile adıdır. Karakoç’un *Büyük Doğu*’yla tanışması ve erken yaşta Necip Fazıl tarafından hem “aranılan genç adam” hem de genç şair olarak tanınması, edebiyat ile ideolojinin iç içe geçtiği bir *temsili diriliş* anlamına gelir. Mües-

ses nizama karşı kendi öznelliğini doğurma (daha doğrusu, yeniden doğurma, diriltme) peşinde bir aktör olarak, eskiyi ve eskide bırakılmaya zorlanmış dini aidiyetini bugüne ve kamusal hayata taşıyan bir mahlas kullanmıştır. Kayıp zamanı diriltmenin izindedir.

Şairin üstadıyla yakın ilişkisi 1950'ler boyunca devam eder, hem Ankara'da hem İstanbul'da hemen her fırsatta onun yanında olur. Karakoç'un, öznel dirilişine vesile olan Necip Fazıl'la bir tür ideolojik müridlik ilişkisi içinde olduğunu söylemek mümkündür. Fakat bu ilişki, 50'ler boyunca birçok sınamadan geçer ve nihayetinde Karakoç'un bağımsız dergisine ve şiir tarzına ulaşmasıyla nihayet bulur. Karakoç'un bundan sonraki hayatında yolları kendi kuşağından şairlerle kesişir. Bu bağlamda makalenin sonraki bölümünde şairin Ankara'daki yıllarında, İkinci Yeni'yi ve İslamcılığı hazırlayan poetik gelişiminin izi sürülecektir. Sezai Karakoç 1950 yılında Mülkiye'ye kayıt yaptırdığında, rejimin kamusal alandan tard ettiği aykırı kültürel sermayesini Ankara'da, yeni Cumhuriyet kamusunun ortasında ideolojik bir muhalefete dönüştürmeye yazgılı, kendini edebiyatla ideolojinin iç içe geçtiği bir kimlikle yeniden doğurmak arzusunda bir öznenin adıdır.

Dergiler ve Taraflar Arasında

Sezai Karakoç 1952'den itibaren ilk şiirleriyle çeşitli dergilerde görülmeye ve genç bir şair olarak tanınmaya başlar. Mesela en çok bilinen şiiri "Monna Rosa"nın ilk bölümü 1952'nin Aralık ayında okulun edebiyat ve düşünce dergisi *Mülkiye*'de çıkar; diğer bölümler de takip eden aylarda aynı dergide yayımlanır. *Mülkiye*, okul öğrencileri ve hocaları tarafından çıkarılmasına rağmen Cahit Sıtkı Tarancı, Cahit Külebi, Behçet Necatigil gibi bilinen şairleri de sayfalarında ağırlayan bir dergidir. Karakoç'un "Kar", "Köşe", "Ping Pong Masası", "Kara Yılan" şiirleri ise 1953-54 yıllarında *İstanbul* dergisinde çıkar. Şiir bölümünü Mehmet Kaplan'ın hazırladığı dergide, Cahit Külebi, Tarık Buğra, Ahmet Muhip Dranas, Ahmet Hamdi Tanpınar, Asaf Halet Çelebi gibi isimler sıklıkla yer alır. Bu anlamda, *Mülkiye*, siyasi ve toplumsal yazılardaki hâkim tavır bakımından inkılapçı-hümanist bir konumdayken *İstanbul* dergisi, eski kelimeleri kullanmaktan çekinmeyen, Mevlana ve Yunus Emre gibi tasavvuf figürlerini konu edinen, İstanbul'un fethiyle ilgili yazılar yayımlayan, hece şiirini öne çıkaran bir dergidir. İlk dergide kemalist bakış hissedilirken ikincisi genel kültürel ayrış-

mada sağ-muhafazakar konumu temsil eder. Karakoç'un, okul arkadaşlarıyla birlikte şiirlerini önce *Mülkiye*'ye daha sonra *İstanbul*'a vermesinin böyle bir kültürel arka planı vardır.

Fakat Karakoç'un 1950 ile 1955 arasını sağ-muhafazakar kültür cephesine kayıtlı bir şekilde geçirdiğini söylemek mümkün değildir. Bilakis bu süreçte şairin, bağımsız bir edebî ve siyasi tavrı ve konumu yokladığı ve aradığı görülür. *Mülkiye*'ye başladığı günden *Şiir Sanatı*'nın çıktığı 15 Ocak 1955 gününe kadar Karakoç, hep arada kalmış, arada olmanın imkanını aramış biridir. *Evrım*, *Yenilik* ve *Forum* gibi dönemin dergilerine sıcak bakmaz; onları İslam'ı bilmemekle suçlar (Karakoç, 1989f). Özellikle, *Evrım* dergisinin yazı işleri müdürü okuldan arkadaşı Seyfettin Başçılar olmasına ve sıra arkadaşı Cemal Süreya'nın şiirleri burada yayımlanmasına rağmen Karakoç'un dergiye şiir göndermemesi önemlidir. İlk yazdığı şiir olan "Yağmur Duası", 15 Temmuz 1952'de *Mülkiye*'de yayımlansa da kısa bir süre sonra *Hisar* dergisinde de çıkar. *Hisar*, Garip akımına karşı geleneksel üslubu savunan bir dergidir. Karakoç 1954'te çıkan *Komünizme Hücum* adlı dergide bir yazı ve bir şiirle görünür. Hilmi Ziya Ülken ve Peyami Safa'nın yazılarıyla yer aldığı derginin sekreteri, *Mülkiye* öğrencisi Mehmet Şevket Eygi'dir ve Karakoç Eygi'nin isteği üzerine dergiye ürün vermiştir. Fakat bu dergilerde devam etmez. Nedenini şöyle açıklar:

Ankara'da edebiyat dergisi olarak *Hisar* çıkıyordu. Ancak, sağcılık görüntüsüne rağmen onunla fikirce bağdaşmam mümkün değildi. Sanatta da bir durağanlık içindeydi. Bir şiirden sonra ona şiir göndermedim. Başkaca da bir dergi yoktu. Büyük Doğu'ya gelince, o davamızın dergisiydi. Onda sanat ve şiire az yer verildiği gibi kendimi ona layık da göremediğimi söyleyebilirim o zamanlar (Karakoç, 1989g).

Karakoç'un İslamcılığı, 1950'lerin edebiyat dünyasında hakim taraf olan inkılapçı-hümanist dergilerle "sağcılık görüntüsü" taşıyan dergiler arasında kalmaktan doğmuştur. O dönem Necip Fazıl'ın milliyetçi-muhafazakar genç öğrencilerle sohbet ortamlarında milliyetçiliği üstadına rağmen sıklıkla eleştirir (Karakoç, 1989h). *Mülkiye*'de okurken çok defa CHP'li öğrencilerin baskısıyla karşılaşır; tanıştığı az sayıda dindar öğrenci gibi nurcu da değildir (Karakoç, 1989i). Sağ-muhafazakar sosyal ve edebî ilişkiler kurmadığı gibi kendine mahsus entelektüel ve ideolojik beslenme kaynakları geliştirir. Fransız Kültür Merkezi'ne sıklıkla uğrar, modern Fransız edebiyatını okur, Kızılay'daki Milli Kütüphane'de dönemin yabancı gazetelerini takip eder (Karakoç, 1989j).

Karakoç'un Ankara'nın ortasındaki sosyal ve edebî özneliğini pekiştiren şahsi okuma süreci, uluslararası siyasi düzenin kritik bir dönüşüm ânıyla kesi-

şir: Karakoç Fransızca gazete ve dergilerden Tunus ile Cezayir'in bağımsızlaşma sürecini gün be gün takip eder. 1954 yılında "Bir Milletın Basübadelmevti" başlıklı bir yazı yazar ve Tunus ile Cezayir'in bağımsızlık mücadelesini övgüyle karşılar. Basübadelmevt (ölümden sonra diriliş) kelimesi, Karakoç'un dirilişten önceki tercihidir. Aynı günlerde İhvan-ı Müslimin üzerine "Bedir" başlıklı bir şiir yazar fakat şiirin tek nüshası, yayımlamak için alan Mehmet Şevket Eygi'de kaybolur (Karakoç, 1989j). 1953 yılında yazdığı "Ötesini Söylemeyeceğim" başlıklı şiir bir dramatik monologdur ve Tunuslu bir kız çocuğunun ağzından sömürgeci Fransızlara son derece açık ve bilinçli bir edayla hitap eder. Bu bağlamda Karakoç'un İslamcılığı daha en başta enternasyonal bir hareket noktası bulmuştur.³ Tunus, Cezayir ve Mısır'da sömürgeci Batı'ya karşı çıkan İslamcı-halkçı bağımsızlık hareketleriyle, Batıcı kültürel tahakküm altındaki Türkiye'de verilmesi gereken mücadele arasında bir yakınlık kurduğu açıktır.⁴ Bu keşif, her zaman milliyetçi bir çerçeve içinde kalmayı seçen ve hatta başka ülkelerdeki İslamcı hareketlere ve isimlere her fırsatta yukarıdan bakmayı seven Necip Fazıl'la ayrıştığı noktadır.

Şiir Sanatı'nı 1955 yılında çıkardığında Karakoç, Mülkiye'nin son sınıfındadır ve okulu bir sene uzatmıştır. Kültür alanında hakim inkılapçı-hümanist dergilerle muhalif muhafazakar dergiler arasında kalmıştır. Genç bir şair olarak edebiyat dünyasında görece tanınmışsa da henüz kendini ayrı ve yeni bir iddia, bir teklif olarak ortaya koymuş değildir. *Büyük Doğu* ise hem edebiyatı önceleyen bir dergi değildir, hem Necip Fazıl'ın şahsiyetinin fazla baskın olduğu bir yayındır, hem de sık sık soruşturma geçirip toplatılır. Mülkiye'de Cemal Süreya, Seyfettin Başçılar, Orhan Duru, Gülten Akın gibi akranlarıyla kurduğu sayıca az ama yoğun edebî arkadaşlıkları vardır. *Şiir Sanatı* dergisini çıkarmasının arkasında bu nedenlerin olduğu söylenebilir.

3 Enternasyonal olmayan bir İslamcılık düşünülemez. Ya da şöyle diyelim; Türkiye'yi diğer Müslüman ülkelerden soyutlayan bir yaklaşım, ne kadar yerli bir kılıkla ortaya çıkarsa çıksın, İslamcılık değil sağcılık olabilir.

4 Bu anlamda Karakoç'taki diriliş fikrinin gelişimini, en geniş bağlamda, her biri Fransız kültür dünyasıyla irtibatlı bir şekilde kendi ideolojik bağımsızlık mücadelesini vermiş olan Frantz Fanon (1925-1961), Malik Bin Nebi (1905-1973) ve Ali Şeriatî'yle (1933-1977) aynı entelektüel kuşak bağlamı içinde değerlendirmek gerekir. Bu tabii ayrı bir yazıda ele alınacak kadar geniş bir konudur.

Yeni Şiirin İlk Hamlesi

Şiir Sanatı'nın ilk sayısı 15 Ocak 1955, ikinci sayısı 15 Şubat-15 Mayıs 1955 tarihli'dir.⁵ 35 cm boyundaki dergi 50 kuruş fiyatla satılır. Künyesinde "Sanat-Fikir-Bilim Dergisi" ibaresi vardır. Konya sokak, Bursa Han, Kat 1, No 5, Ankara adresi idarehane olarak gösterilmiştir. Sahibi Sezai Karakoç; sorumlu müdür, Karakoç ve Süreya'nın Mülkiye'den arkadaşı Emin Bayar görünür. Son Havadis Matbaası'nda basılır. İki sayısı da 34 sayfadır. İki sayıda da Vakıflar Bankası ve Sümer Bank'tan tam sayfa reklam alınmıştır. Yazar ve şairlerin isimleriyle yazı başlıkları derginin kapağında verilmiştir.

Şiir Sanatı'nın imzasız ama Karakoç tarafından yazıldığı belli olan "Başlangıç" başlıklı sunuş yazısı, "İki yıldan beri çıkmayı düşünüyorduk" cümlesiyle açılır. Bu tek sayfalık sunuşta Karakoç, en ufak bir ideolojik gönderme yapmaz; derginin şiir odaklı olduğunu ilan eder. "Az şiir, iyi şiir" yayımlayacağını, Batı ve Doğu şiirlerinden çeviriler olacağını, "her ayın şiir kritiğini" vereceğini yazar. Son cümlede "Türk şiirinin yöneliş ve yenilenişinde ödev ve pay sahibi olmak" istediğini belirtir (*Şiir Sanatı*, 1955a, s. 4).

Gerçekten de derginin iki sayısında da yazılar şiir merkezlidir. Sezai Karakoç'un "Yeni Türk Şiirinin Yönü" başlıklı iki yazısı, "Attila İlhan ve Şiiri" başlıklı ve Adnan Özkan imzalı iki yazı, "Fransa'da Şiirin Durumu", "Amerikada Yeni Şiir", "Tiyatroda Şair", "Réalisme Magique Hakkında", "Paul Gilson'un Şiirleri" başlıklı çeviri yazılar vardır. Şiirleriyle Cemal Süreya, Gülten Akın, Muzaffer Erdost, Orhan Duru, Seyfettin Başçılilar, Nuri Pakdil, Erdal Öz, Güner Başara, Rami Ayas, Nahit Güçlü, Rıza Ergüven, Şahinkaya Dil ve elbette Sezai Karakoç yer alır. Tanınmış Batılı şairlerden; Georg Trakl, Max Jacob, Stephen Spender, Jacques Prévert, Eugène Guillevic ve Guillaume Apollinaire'den çoğu Karakoç tarafından yapılan şiir çevirileri yayımlanır.

1955'te hepsi 20-25 yaşları arasında olan dergideki şairlerin çoğu 60'lı yıllardan itibaren sol edebî mahallede yer almıştır. Burada önemli olan, *Şiir Sanatı*'nın bir kuşak dergisi olmasıdır. Bir diğer önemli nokta, derginin Batı'da hem

5 Birçok antolojide ve çalışmada adı geçmeyen ve sahaflarda bulunmayan derginin sayıları birer nüsha olarak Beyazıt Devlet Kütüphanesi'nde mevcuttur (Demirbaş no: 1430-K). *Şiir Sanatı* adında, 1965'ten itibaren 20 sayı çıkmış, genç sosyalist isimlerin görüldüğü başka bir dergi de vardır. Mesela İsmet Özel'in Evet, İsyân şiiri bu diğer *Şiir Sanatı*'nın Şubat 1967 tarihli 16. sayısındadır. İsmet Özel'in ihtida ettikten sonra, ihtida ettiğini beyan eden "Amentü" şiiri ise 1974'te Sezai Karakoç'un *Diriliş*'inde çıkar.

yükselen yeni şiir tarzlarından hem de şiir etrafındaki güncel tartışmalardan beslenme iradesidir. Nitekim Karakoç'un ilk sayıdaki "Yeni Türk Şiirinin Yönü" yazısı şiir, okuyucu, eleştirmen, dergiler, bilim gibi konuları kısa kısa ele alırken Lorca, Hughes, Pavlov, Le Play ve Bergson'u zikreder. Hem Karakoç'un hem de dergideki arkadaşlarının iyi eğitim almış, yabancı dil bilen, kültürel sermayesi güçlü bir kuşak olduğunu söylemek mümkündür.

Dergi, adından başlamak üzere birçok sayfasında, şiire ideolojik yargılardan uzak bir gözle baktığını ortaya koysa da, Karakoç "Yeni Türk Şiirinin Yönü" yazısının ikinci sayıdaki devamına manidar bir soruyla başlar:

Günümüz Türk şiirinde, geçmiş zaman şiirimizi, gelecek Türk şiirinin doğuşunda pay sahibi kılmaya yönelmiş bir eğilim, bir davranış, bir görünüş var mı? Bu demektir ki geleceğin Türk sanat ve şiirinde, bir Selçuklu sanat ve şiirinin, bir Osmanlı sanat ve şiirinin doğuşunun ilk iz ve belgelerini günümüz Türk şiiri sunmakta, yapısında taşımakta mıdır? Yani şiirimizin geleceği bir 'yeniden doğuş' beklemekte midir? (*Şiir Sanatı*, 1955b, s. 5)

Karakoç burada geçmiş, bugün ve gelecek arasında bir ilişki kurar. Birinci olarak geçmiş zaman şiirimiz (Osmanlı ve Selçuklu) vardır. Bunun ne olduğunu tanımlamaz; yazının devamında da bilhassa Selçuklu sanatıyla ilgili elimizde çok az belge olduğunu belirtir. Divan şiiri ifadesini kullansa da açmaz; neden değerli olduğunu açıklamaz. İkinci olarak günümüz şiiri vardır ve Karakoç günümüz şiirinin geçmişten iz ve belge taşıyıp taşımadığını sorgular. Günümüz şiiri, geçmişten iz taşıyorsa gelecekteki şiiri doğuracaktır. Yazının devamında Karakoç, toplumda baskın olan sanatın yanı sıra bir de "bilinçaltının sanatı" olduğunu, bunun bir süre görünmese bile "gelecek zamanda uyanabilecek, yeniden doğabilecek ve bilinci ele geçirebilecek" olduğunu ileri sürer. "Yeni Türk şiirinin yönü aranırken ilk ipucu, bu gömleği [günümüz şiirinde geçmişin izleri] çizmek olacaktır," der (*Şiir Sanatı*, 1955b, s. 5).

Karakoç böylece, şiir ve sanatta geçmişin bugündeki izlerini arayıp bulma ve böylece geleceği hazırlama ihtiyacına varır. "Devrimler yüzünden Batı sanat, düşüncesini ve söyleyişini baskın çıkardı. Divan edebiyatının ölçülemez, ahenklemesi sistemi kökten öldü... Bütün bunlara rağmen Divan Edebiyatı sanatı, estetiği, buluşları kökten öldü mü? Konu budur. Günümüz şiirinde gözlenebilecek ilk yan bu." Yazının sonlarındaki bu ifadeler, Karakoç'un şiirle ilgili sorusunu daha geniş bir kültür planına taşır. Şair, Cumhuriyet'ten sonra gerçekleşen inkılapları geleneği kesip atmakla suçlar gibidir. Diğer yandan, önemseydiği geçmiş şiir ve sanatının artık mümkün olmaması nostaljiye de gebecektir. Karakoç, "sağcılık

görüntüsündeki” dergiler gibi nostaljiye düşmek yerine burada şiirin “yeniden doğuşu” ve “bilinçaltının uyanışı”nı gerçekleştirme görevini üzerine alır.

İlginç olan, Sezai Karakoç’un 1955’e kadar yazdığı şiirlerin hiçbirinde tam anlamıyla geleneksel bir kalıbı tekrar etmemesidir. 1951 tarihli “Rüzgar” ve “Yağmur Duası” şiirleri 6+5 hece ölçüsüyle ve kafiyelerle yazılmış olsa da Divan şiiri veya âşık edebiyatına değil, aynı dönemden Cahit Külebi, Faruk Nafiz Çamlıbel ve Arif Nihat Asya gibi memleketçi şairlerin yazdıklarına dayanır. 1952 tarihli “Monna Rosa”nın üçüncü bölümünden itibaren hece ölçüsünü sıkı sıkıya uygulamaz. Karakoç her ne kadar lise yıllarından itibaren aruz ve hece gibi geleneksel ölçüleri eski şairlere özenerek öğrenmişse de (Karakoç, 1989k), serbest ölçüde yazmayı çağının bir gereği olarak erken yaşta kabul etmiştir (Karakoç, 1989l).

1950’lerin ilk yarısında şiir dünyasında hakim tarzın önemli özelliği Orhan Veli ve arkadaşlarının 1941’te başlattığı Garip şiirinin sesi ve edası olmuştur. Günlük hayattan enstantanelerin, şehirli küçük insanın duygularının dünyevi bir çerçevede kısa ve nükteli şekilde ifadesine dayanan Garip şiiri, 1940’lar boyunca, biraz da şairlerin dönemin hükümetiyle örtüşen poetikaları nedeniyle yükselmiş ve yaygınlık kazanmıştı.⁶ Garip, genel hatları itibarıyla apolitik, laik ve hümanist bir şiirdi. Karakoç’un 40’ların ikinci yarısında lisede okurken ve edebiyat dünyasını dergiler yoluyla keşfederken, Garip şiirini, geleneği kesintiye uğratan “Batı sanat ve söyleyişini” ülkemizde baskın kılan sürecin önemli bir temsilcisi olarak görmemesi mümkün değildi. İlk şiirlerinde hem ölçülü ve kafiyeli yazması hem de aşk, ölüm gibi kadim konuları düz söyleyişle değil imge, teşbih ve tasvirle işlemesi doğrudan Garip’e karşı konumlandığına işaret ettiği gibi, *Varlık* dergisi yerine muhafazakar dergilere şiir göndermesi de bu durumu pekiştirir. Nihayetinde, “davamızın dergisi” dediği *Büyük Doğu*’nun gelenekçi edebiyat anlayışı ve Necip Fazıl’ın hece ölçüsünden taviz vermeyen şiirleri de Karakoç’un Garip’e karşı muhalefetini beslemiş olmalıdır.

Yine de bahsi geçen ilk şiirler ve 1953’te yazdığı “Kar” ve “Şehrazat” kısa, ritmik, geometrik ve en önemlisi lirik şiirlerdir ve hakim şiir tarzına muhalefetine rağmen yeni bir teklif taşımaz. Fakat 1953’te “Şahdamar” ve “Ötesini Söylemeyeceğim” adlı, önceliklere göre çok uzun iki şiir daha yazar. “Şahdamar” kültürel bir siz-biz ayrımı üzerine, “Ötesini Söylemeyeceğim” ise yerli kız çocu-

6 Garip şiiriyle ilgili yapılmış ayrıntılı bir çalışma için bk: Sazyek, (1996).

ğuyla sömürgeci Bay Yabancı'nın karşıtlığı üzerine kuruludur. Bir diğer ifadeyle, “Şahdamar” içerideki Batılılaşmaya karşı bir tavırken “Ötesini Söylemeyeceğim” dışarıdaki Batı sömürgeciliğine karşıdır.⁷ Daha önemlisi, iki şiir de hitabi bir dille, konuşur edayla yazılmıştır ve herhangi bir geleneksel biçim özelliği taşımaz. Erken tarihli bu iki şiir, Karakoç'un kendi sesini bulma sürecini hızlandırır ve biçimsel arayışla siyasi arayışı buluşturur.

Karakoç, “Ötesini Söylemeyeceğim”i yazdığı 1953 Eylül'ünden 1955 Ocak'ına kadar yazdığı sekiz şiirde bu yeni biçim ve siyasi içeriği sürdürmez; lirizme yakındır. 1955 Ocak'ında *Şiir Sanatı*'nda çıkan “Kapalı Çarşı”da ise yeni ve özgün sesi tekrar yakalar. Bu seyir, “Kapalı Çarşı” şiirini yukarıda bahsi geçen iki şiirin devamına yerleştirir. Bu şiir de kültürel bir karşıtlık üzerine kuruludur. Şair, belirsiz bir kişiye sen diye hitap eder ve “onlar”dan bahseder. Şiirin ağırlık merkezi şu mısralardır:

(...) Tüyley içinde gelen yeni dünya
 Bir sandalye kadar hür olduğu gün
 Sen onlara Cuma gününün hürriyet kadar kutsal olduğunu anlat
 Benim aynamı küçültüp büyülten onlar
 Benim aynamı aynalıktan çıkararak
 Kapalı çarşılar içinde fikre ve gerçeğe
 Neler neler etti anlarsın onlar
 Şemsiyeler gibi
 Felaketlerin en şakacısına açılveren onlar
 Kendi yastıklarına düşmesin
 Dostlarının kadınları üstündeki gölgesi onlara anlat (...)
 (*Şiir Sanatı*, 1955a, s. 22)

Bu mısralar, yeni söyleyişle siyasi tavrı bir arada barındırır ve sunar. Garip şiirinin baskın bir özelliği, sanatsız bir dille günlük hayatı yazmaktır. “Tüyley içinde gelen yeni dünya” ifadesi ise imgeci bir mısradır ve Garip şiirinde olmayan bir görüntü ve deneyim sunar. Yeni dünyanın tüyley içinde geliş bir dokunma hissi uyandırdığı gibi alışılmadık bir geliş işaretidir. Ürperti, merak ve

7 En geniş anlamda İslamcılığın her dönem veya kişi için geçerli tanımı da budur: İçeride Batılılaşmaya, dışarda Batılı işgale karşı Müslüman ülkelerin ve halkların siyasi, kültürel ve ekonomik bağımsızlığını ve özgünlüğünü savunmak. Mesela İsmet Özel'in *Cuma Mektupları*'ndaki birçok yazısının ortak paydası bu tekliftir.

kaşıntı uyandırır. Devamında, yeni dünyanın “bir sandalye kadar hür” olması şairin dünyaya bakışını siyasileştirir. Eski dünya, günümüz dünyası hür değildir. Çünkü “onlar” şairin aynasını bozmuşlardır. Onlara doğruyu, gerçeği ve Cuma gününü anlatmak gerekir.⁸

“Kapalı Çarşı” şiiri, Necip Fazıl’ın “Mezarda kan terliyor babamın iskeleti / Ne yaptık, ne yaptılar mukaddes emaneti?” gibi mısralarıyla aynı muhafazakar-tepkisel tavrı ifade etmez artık. Çünkü önemli olan, söyleyişteki yenilik ve farktır. Necip Fazıl bu anlamda Karakoç’un sadece ideolojik “üstadi” olmuştur, edebî veya poetik rehberi olmamıştır. Karakoç, “Kapalı Çarşı”da duygu ve düşünceyi vermek için serbest ölçüyü ustalıklı kullanır; mısra kurulumunda aksayan bir taraf yoktur; yoğun ve imge yüklü ifadeleri akıcı ve hitabi bir dil içinde geçirmeyi başarır. 1953 tarihli “Şahdamar” ve “Ötesini Söylemeyeceğim” ile 1955 tarihli “Kapalı Çarşı” şiirleri bu avangard niteliği sayesinde şairin diğer pek çok şiirinde kısa ibarelerle dile getirilen trajik lirizmden sıyrılır.

Karakoç’un bu üç şiiri, İslamcı veya İslamî dergilerin sıklıkla kapatıldığı ve baskılandığı yıllarda yazdığını hatırlamak gerekir. Bu üç şiiri bir eylem olarak düşündüğümüzde bunların yazılması aktör/şair için şu anlamlara gelir: Birincisi, bu şiirler, şairin toplumsal dünyadaki ayrımları nasıl gördüğünü (sömürgeci-sömürülen veya Batıcı-yerli) gösteren metinlerdir. İkincisi, toplumsal dünyanın böyle görülmesi ve gösterilmesi, kendine mahsus bir biçim (imgeyle konuşmanın buluşması, uzun anlatı, serbest ölçü) gerektirmiş ve doğurmuştur. Üçüncüsü; bu şiirlerdeki yenilik, aynı ideolojik öncülleri paylaşmayan ama şairin kuşaktaşı olan başka şairlerin şiirlerindeki yeniliklerle kesişir. Zira 1954 yılı bazı genç şairlerin yeni bir şiir tarzını yokladıkları ve ilk ürünlerini verdikleri yıl olmuştur.

Yeni Kuşak, Yeni Tartışma

Bugün artık İkinci Yeni denen ama zamanında “yeni şiir” olarak adlandırılan tarzı biraz açmak gerekiyor.⁹ 1927 doğumlu ve şiir dünyasında tanınmış bir şair olan Turgut Uyar, *Arz-ı Hal* (1949) ve *Türkiyem* (1952) adlı ilk iki kitabında memleket temalarını folklorcu bir üslupla işleyen bir şairken 1954’ten itibaren imgeci bir anlatıma, sözdizimini yerinden eden bir mısra tarzına geçer. O yıl

8 Karakoç’un belagatinin ayrıntılı bir analizi için bkz: Güneş, (2016).

9 İkinci Yeni isimlendirmesine dair bkz. Erdost, (1997).

yazdığı “Geyikli Gece” şiiri, bu değişimin en açık örneğidir. 1928 doğumlu ve yine şiir dünyasında tanınmış bir şair olan Edip Cansever, *İkinci Üstü* (1947) ve *Dirlik Düzenlik* (1954) adlı ilk iki kitabında Garip şiirinin, Salah Birsel’in ve hececi şairlerin çoklu etkisi altındayken o yıl yazdığı “Aşkın Radyoaktivitesi” ve “Yerçekimli Karanfil” şiirleriyle benzer bir değişime imza atar. Bir başka şair, İlhan Berk’in henüz yeni çıkmış olan *Koroğlu* adlı kitabı, folklorcu bir dil ve içerikten ibaretken şair sene sonuna doğru yazdığı yeni şiirlerde serbest ölçüyle şehir hayatını işlemeye başlar. Şiir alanında tanınmış, alanın hakim yazma tarzını içselleştirmiş ve bu doğrultuda ilk kitaplarını çıkarmış bu üç şairin, planlı programlı ve kolektif bir hareket başlatarak değil de, kendi akışı içinde yeni bir şiiri aramaları 1954 yılını önemli kılar. Yeni şiir, düz anlatımdan imge ve deformatsyona, folklordan şehir hayatına ve modernliğe geçişin şiiridir:

Küçük pencere bahçeye bakar
 Bademler, erikler geceye bakar
 Bir ışık dökülür yapraklardan sıkır sıkır
 Filizler susmuş, tohumlar uyumuş;
 Bir an durmuş, genişlemiş büyümüş
 Bir eski şarkı, bir eski bahar, bir bildik deniz
 Vakit nisan ortasında bir akşam
 (Uyar, 2014, s. 109)

Kan akıyor penceresi karanlık evlerden
 Ölü kadınların üstüne tuğlaların üstüne
 Denizse aydınlık ve incili mavili taşrada
 Kana doğru ürkek en güzel yaban balıklar
 Bu kandır akıttığımız sıkıntılı pazarlarda
 Üst üste yergökyüzüne içki şişelerine
 (Uyar, 2014, s. 191)

Belirsizlik kalmaması için yeni olana geçişi Turgut Uyar’ın bu iki şiiri üzerinden açıklayalım. İlki, Uyar’ın 1954’ten önce yazdığı “Sevda Üstüne” şiiri, ikincisi sonra yazdığı “Kankentleri” şiiridir. İki şiirin başlıkları bile iki farklı bakış açısına işaretir: “Sevda Üstüne”, neredeyse deneme başlığı gibi klişedir; “Kankentleri” ise daha önce duyulmamış, görsel buluş taşıyan bir ibaredir. Klişeden buluşa, kuraldan icada geçiş mısra yapılarında da kendini gösterir. İlk şiirde hemen her mısra kurallı cümle yapısı arz eder, yüklem sonradır ve an-

laşılır bir dünya tasviri sunar. İkinci şiirdeyse kurallı cümle hiç olmadığı gibi sadece iki yüklem vardır ve kaotik, çapraşık bir dünyadan haber getirir. İlk şiir pastoral ve naif bir manzara sunarken ikincisi şehir hayatının ortasında sıkıntılı bir öznenin sesidir.

Şehir, şehir içindeki bireyin deneyimi, karşıtlıkları ve çelişkileri yeni şiirin önemli temalarıdır. Daha önemlisi bu temalar imge ve deformasyon yoluyla, her daim ayrıksı ve buluşçu bir dille ifade edilir. Sezai Karakoç ve Cemal Süreya'nın Uyar, Cansever ve Berk gibi alanda yerleşik şairlerden farkı, bu yeni şiiri şimdiye kadar yazdıklarına karşı değil, sıfırdan keşfetmiş olmalarıdır. Bu nedenle yeni şiirin deformasyondan çok imgeci tarafına yakındırlar. Süreya'nın 1954'te yazdığı "Önceleyn", "Şu Da Var", "Şiir" ve "Gül" başlıklı şiirleri aşk temasını yoğun görüntülerle işler. 1955'te *Şiir Sanatı*'nın ikinci sayısında çıkan "Cıgarayı Attım Denize" şiiri de bunu sürdürür:

Şimdi bir güvercinin uçuşunu bölüyoruz
 Gökyüzünün o meşhur maviliğinde
 Uzun saçlı iri memeli kadınlarıyla
 Bir akdeniz şehri çıkabilir içinden
 Alıp yaracak olsak yüreğini
 Şimdi bir güvercinin
 (*Şiir Sanatı*, 1955b, s. 7)

Burada ilginç bir nokta, Karakoç'un *Şiir Sanatı*'nda yer verdiği şiirlerde cinsel imgelerin veya genel olarak Karakoç'un dinî değer dünyasına aykırı bulunabilecek ifadelerin rahatlıkla geçmesidir: Cemal Süreya'nın ilk sayıdaki şiirinde, "Yıldızlar vardı kafayı çekmişim"; Max Jacob'tan çeviride, "Bordeadaysam şarap içeceğim"; Orhan Duru'nun şiirinde, "Tanrımız büyük Tanrımız yukarıda nasıllar?"; Muzaffer Erdost'un şiirinde, "Ben bir dinim gel kabul et" vs. Derginin başlığından yazılarına kadar hakim olan "sadece şiir" ısrarı Karakoç'un şiir için dışsal bir ideolojik kriter gözetmemesine neden olmuştur denebilir. Sadece şiir ısrarının arkasında ise, Karakoç'un, yukarıda anlatıldığı şekilde 1954'te ortaya çıkan yeni şiiri karşılama ve bir kuşak hareketine dönüştürme taktiğinin olduğunu söyleyebiliriz. *Şiir Sanatı* bu anlamda avangard şiirin kamusal mahfili olma iddiasındadır. Karakoç'un hem inkılapçı-hümanizmden hem sağ-muhafazakarlıktan ayrı bir şiir tarzı ve İslamcı dünya görüşü kurma çabası iç içe olduğu gibi, bunun verimi olan *Şiir Sanatı* da Karakoç'un kendi kuşağından şairlerin yeni bir şiir kurma çabalarıyla iç içedir.

Kuşağını toplama ve bir kuşak bakışı oluşturma çabası, Karakoç'un "Dergiler" başlıklı değerlerinde açıkça ortaya çıkar. İlk sayıda *Türk Düşüncesi*, *Evrım*, *İstanbul*, *Varlık*, *Hisar*, *Yeditepe*, *Mavi*, *Varan*, *Şimdilik* ve *Yenilik* dergilerine bakar. Bunlar, kısa ve hareketli değerlerdir. *Varlık* ve *Türk Düşüncesi* dergilerinde öteden beri şiir olmadığını yazar. *Mavi* dergisindeki şairleri Attila İlhan'ın tek-rarı olmakla eleştirir. *Evrım*'in Aralık sayısındaki Seyfettin Başçılar ve Cemal Süreya'nın şiirlerini iyi bulur. Yeni kuşaktan Tevfik Akdağ'ın çıkardığı *Şimdilik* dergisine bakışı ise oldukça olumludur:

Turgut Uyar'ın "GEYİKLİ GECE" şiiri bize Batı anlamında zengin ve olgun bir şehir gibi çeşitli yapıları ana yapıya bağlayabilen bir şiir gibi geldi. Bu şiir bizde yirminci yüzyıl insanının şiiridir. Onun karışıklığı, onun düzeni. Sinemanın etkisini görür gibi oluyoruz. Çağrışım sistemi, canlandırma ve imaj mekanizması, duyguların kabartma şekiller alması hep sinemanın hayatımıza ve sanatımıza girmesinden başka ne ile açıklanabilir? Ayrıca bu şiirde geçmiş zamanımızı ve şiirimizi, yeni anlamlar ve renklerle, dekor olarak yerleştirilmiş buluyoruz. Turgut Uyar şüphesiz sanat hayatımızın en çok üstünde durması gereken şairlerindendir. (*Şiir Sanatı*, 1955a, s. 30)

Bu satırlar, Uyar'ın bugün çok bilinen "Geyikli Gece" şiiri için taze taze yazılmış ilk satırlardır. Karakoç'un Uyar'da gördüğü ve olumladığı üç şey vardır: Çağının insanını yazmak. Bunu yaparken imgeye başvurmak. Ve geçmiş zaman şiirimizi yeni anlamlarla kullanmak. Bu son nokta, hatırlanacağı üzere Karakoç'un başyazıda günümüz şiirinin ödevi olarak belirlediği iştir. *Şiir Sanatı*'nın ikinci sayısındaki "Dergiler" yazısında da Uyar'ın bu şiirini zikreder: "Geyikli Gece"de böyle birçok seslilik, denilebilirse bir orkestrasyon denemesi var." Aynı yazıda Uyar'ın *Şimdilik* dergisinde yeni yayımlanmış "Korkulu Uсталık" yazısını da konu edinir ve şiirde her daim yeniliği aramak gerektiği fikrine katılır. Yazıda Cemal Süreya'nın ve Tevfik Akdağ'ın çeşitli dergilerde yayımlanan şiirlerini güzel bulduğunu da belirtir.

Karakoç'un bir kuşak hattı oluşturma çabası, bir karşı cephe oluşturmalarını da gerektirmiştir. Hedefinde önceki kuşağı temsil değeri yüksek, alanın makbul şairleri vardır. Attila İlhan'ın şiirine dair Adnan Özkan imzalı uzun ve eleştirel incelemenin yanı sıra "Kitaplar" bölümünde *Sisler Bulvarı* (1954) kitabını Karakoç bizzat ele alır. İlhan'ın "yeni Batı şiirinin etkisi altında" yazdığını, şiirlerinde "bir tutukluk ve kekemelik" olduğunu söyler. Son tahlilde "şiirimizin en yoğun kitaplarından biri" olduğunu söylese de genel olarak eleştirel bir tutum sergiler. Oktay Rifat'ın *Karga ile Tilki* (1954) kitabına da eleştiriler getirir fakat

“halkın canlı kültürü”nü ve Türkçeyi iyi kullandığı için övmekten de çekinmez. Bir başka önemli şair olan Cahit Külebi'nin *Yeşeren Otlar* (1954) kitabına da değinir ve önceki kitaplarına göre bir yenilik ve zenginlik taşımadığı için eleştirir. Necip Fazıl Kısakürek'in bütün şiirlerini topladığı *Sonsuzluk Kervanı* kitabı ise övgüyle yaklaştığı bir kitaptır. Genel olarak önceki kuşağa karşı mesafeli tutumunu *Varlık* dergisinin “Yeni Şiirler 1955” seçkisine yöneltir ve Yaşar Nabi Nayır'ı kötü şiirleri desteklemekle suçlar. Karakoç, mevcut şiir alanında faaliyet gösteren aktörleri/şairleri tek tek taradıktan sonra 1940'lardan 1955'e kadar şiir ortamının gelişimine dair genel bakışını şu satırlarla verir:

Bugün Fransa'nın en büyük dergilerinde ölçülü ve kafiyeli şiirler yer almaktadır. Bizde gülünç karşılanıyor. Fakat üçüzlerin çığı [Garip şiiri] zannedildiği kadar devamlı ve köklü olmamış, olmadığı şimdiden belli olmaya başlamıştır. En önce Oktay Rifat, beraber yarattıkları çığırın ortak kişiliğinden sıyrılmasını bilmiş, bir nevi yıkıcılık ününün ötesine götürebilecek, kendine özgü, yalnız varılacak noktada ve şekilde değil özde de yeni bir özel sanat kişiliğine varmıştır. Attila İlhan'la başlayan yeni bir kol şiiri tekrar insanın çektiği azabı dillendirmeye, dolayısıyla bir bakıma yıkılanın yeniden yapılmasına çalışmaktadır. (*Şiir Sanatı*, 1955a, s. 31)

Karakoç'un önceki kuşakla ilgili bazen olumlu bazen olumsuz değerlendirmelerinde, “yıkılanın yeniden yapılması”, “halkın canlı kültürünün” yazılması gibi başyazıda belirttiği “geçmişin izlerini bugünde bulmak ödevi”yle uyumlu özellikleri kriter aldığı söyleyebiliriz. Karakoç böylelikle önceki kuşağı eleştirerek kendi öznelliğini ileri sürme sürecini başlatır. Bu hamle, bir sene sonra Cemal Süreya tarafından tevarüs edilir. Süreya, 1956'da *A* dergisinde, Yeditepe şiir ödülünü kazanan Oktay Rifat'ı eleştirir; Melih Cevdet Anday cevap verir ve polemik başlar (Süreya, 2015, s. 192). Süreya, 1957'den itibaren Attila İlhan'la polemige girer (Süreya, 2015, s. 204). Tartışma, şiirde içeriğin mi biçimin mi önemli olduğu noktasına gelip dayanır; İlhan yeni şiiri sosyal gerçeklere kayıtsız kalmakla suçlar (İlhan, 1996, s. 37); Süreya ise şiirinin özünün yeni söyleyişler bulmak olduğunu ileri sürer.

Karakoç'un 1955'te, Mülkiye'den sıra arkadaşı Cemal Süreya'nın da 1956'dan itibaren Attila İlhan ve Oktay Rifat'ı eleştirilerine konu edinmesinde toplumsal bir boyut da vardır. 1931 Tunceli doğumlu olan Süreya da Karakoç gibi dezavantajlı bir sosyal kökende doğmuştur. Küçük yaşta ailesiyle birlikte sürgüne gönderilmiş, parasız yatılı okumuş ve Mülkiye'ye gelmiştir. Yeni şiir bu anlamda, bu iki genç şairin kendi öznelliklerini ifade etmek için mevcut kalıpları aşma ihtiyacından doğmuştur. Karşılarına aldıkları Rifat ve İlhan ise hem

şiiir alanında hem de daha geniş sosyo-ekonomik dünyada yerleşik ve makbul bir geçmişe sahiptirler. Oktay Rifat, Enver Paşa'nın torunu ve Trabzon valisinin oğludur. 1950'lerde muteber bir avukat olarak bilinmektedir. Attila İlhan İzmirli varlıklı bir ailede doğar; babası savcıdır. 1950'lerde Paris'ten döner ve Garip şiirine karşı *Mavi* dergisinde yayın yapmaya başlar. Karakoç ve Süreya, kültürel ve ekonomik sermaye bakımından bu iki şaire göre daha elverişsiz ve zayıf sosyal kökenlerden gelirler. Yeni şiirin, yeni bir hayat deneyiminin dili olarak doğmasında bu toplumsal karşıtlığın etkili olduğunu söylemek zor değildir.

Sol-Laik Edebî Mahalleyle Ayrışma

Turgut Uyar, Cemal Süreya, Ece Ayhan, Edip Cansever, İlhan Berk ve elbette Sezai Karakoç 1956'dan itibaren şiir ve yazılarıyla *Pazar Postası* dergisinin Muzaffer Erdost'un yönettiği sanat-edebiyat sayfalarında bir araya gelirler. 15 Ağustos 1957 tarihli sayıda çıkan Balkon şiiriyle Karakoç dergiye katılır ve toplamda 21 şiir ve yazı yayımlar.¹⁰ İki sene önce *Şiir Sanatı*'nda kıvılcımı çakılan yeni şiir, *Pazar Postası*'nda daha geniş ve hareketli bir cepheye kavuşur. Ne var ki Karakoç 1958'de çıkan "Bir Materyalist Şiir" başlıklı yazısında Edip Cansever'in şiirini eleştirince Ülkü Tamer ve Asım Bezirci gibi hareketin kenarında kalan isimlerin hücumuna uğrar. Yakın arkadaşı Cemal Süreya'nın ve derginin editörü Muzaffer Erdost'un da kendisini açıktan savunmaması nedeniyle yolunu ayırmak zorunda kalır.

Oysa *Şiir Sanatı* çıktığında Karakoç'un kuşağının ortasında olduğunu görürüz. Şiir ve yazılarını övgüyle karşıladığı Turgut Uyar'la mektuplaşırlar (Karakoç, 1989m). İlhan Berk'le matbaanın sokağında karşılaşırlar; Berk dergiyi desteklediğini belirtir (Karakoç, 1989n). Ülkü Tamer'den de şiir alır ama üçüncü sayı çıkmayınca yayımlayamaz. Diğer yandan, dönemin hakim eleştirmeni Nurullah Ataç *Son Havadis* gazetesinde dergiyi beğenmediğini yazar, Türkçesini eleştirir. Karakoç'un üstadı Necip Fazıl ise dergiyi tam anlamıyla görmezden gelir. Karakoç, bir tür onay makamı olan bu iki isimden de sosyal kabul görmez. Dergi ikinci sayıdan sonra maddi sıkıntılar nedeniyle kapanır.

Sezai Karakoç 1958'den sonra yoluna tek başına devam eder. 1959'da çıkan ilk kitabı *Körfez*'de o zamana dek yazdığı bütün şiirler yer almaz. "Şahdamar",

10 *Pazar Postası*'na dair ayrıntılı bir çalışma için bkz: Korkmaz (2012).

“Kara Yılan”, “Ötesini Söylemeyeceğim” ve “Kapalı Çarşı” şiirlerini, kültürel tarafı öne çıktığı için ikinci kitabına (*Şahdamar*, 1962) saklar; ilk kitabına daha ziyade lirik ve günlük şiirlerini koyar. Böylece ideolojik farklılaşmanın, kuşağının merkezinde olduğunu gölgede bırakmamasını ister. *Pazar Postası*’ndaki ayrımadan sonra, Nisan 1960’tan itibaren ise kendi şahsiyetiyle bütünleşecek olan *Diriliş* dergisini çıkarır. Kültür ve düşünce yazıları şiir yazılarına baskın çıkmaya başladığı gibi şiirlerini de çoğunlukla kendi yayımlar ve şiir alanında ilişkisiz bir tek başınalık halini sürdürür.

Bu tek başınalık, şairin seçiminden çok, 1950’lerden 60’lara uzanan süreçte şiir alanında merkezî konumda olan dergilerin ve aktörlerin İslamcı bir öznelliğe kapalı olmasından kaynaklanır. Birçok İkinci Yeni şairinin de görüldüğü *Yeditepe* dergisinin her sene verdiği şiir armağanı dönemin nabzını tutan bir ödüldür. Daha önce Oktay Rifat, Özdemir Asaf, Fazıl Hüsnu Dağlarca ve Behçet Necatigil’e verilen ödülü *Yerçekimli Karanfil* kitabıyla 1958’de Edip Cansever alır. 1959’da Cemal Süreya’nın *Üvercinka* ve Arif Damar’ın *İstanbul Bulutu* kitapları ödülü paylaşır. Böylece yeni kuşağın şiirinin, alanın içinde tanındığı ilan edilmiş olur. Fakat Karakoç bu mekanizmadan dışlanır. *Körfez* kitabı görmezden gelinir. Daha sonra, 1962 yılının şiir ödülü Turgut Uyar’ın o sene çıkan *Tütünler Islak* kitabına verilir. Ödül jürisi yedi kişiden oluşmuştur: Tahir Alangu, Asım Bezirci, Hüsamettin Bozok, Edip Cansever, Memet Fuat, Behçet Necatigil ve Fethi Naci. Her jüri üyesi 1962’de çıkan üç kitabı ödül için teklif etmesine rağmen hiçbiri Karakoç’un *Şahdamar*’ını bildirmemiştir.

Özellikle 1960’tan sonra sol-laik edebî mahallenin İslamcı öznelliği dışlamasının bir örneği de Cemal Süreya’nın meşhur *Papirüs* dergisinde tezahür eder. Süreya, Mülkiye’de sıra arkadaşı olan Karakoç’la ilişkisini 1958’den sonra koparmaz; hatta 1965’te kendilerini edebiyata vakfetmek adına memuriyetten birlikte istifa ederler. Fakat Süreya’nın Haziran 1966’dan itibaren çıkardığı *Papirüs*’te Karakoç ne bir şiirle yer alır ne de hakkında bir yazı veya değini çıkar. Dergi zamanla şiir alanının merkezine kurulur; muteber şairlerle genç şairler dergide toplanır. Hem Fazıl Hüsnu Dağlarca, Behçet Necatigil, Salah Birsnel gibi önceki kuşaktan isimler hem de Edip Cansever, Turgut Uyar, İlhan Berk, Ece Ayhan gibi yeni kuşağın önde gelen isimleri üzerine dosyalar hazırlanır. Hatta Attila İlhan, Oktay Rifat ve Yaşar Nabi Nayır gibi İkinci Yeni’nin 1950’lerde mücadele ettiği isimler de dosya konusu olur. Fakat Karakoç anılmaz. Bunda Karakoç’un kendi dergisi dışında görünmeme isteğinin payı olması ihtimal da-

hilinde olsa da, *Göçebe* kitabıyla 1966 Türk Dil Kurumu ödülünü kazanmış olan Cemal Süreya'nın artık sol-laik edebî mahallenin ideolojik koşulları ve ayrımları dahilinde kendi itibarını muhafaza etme isteği de hesaba katılmalıdır. Nitekim Süreya, *Papirüs*'ün kültürel alanda sağladığı önemli kabul ve itibar sayesinde 1971'den itibaren TDK edebiyat ödülleri jürisine girer.

Sezai Karakoç bu zamana dek İkinci Yeni içinde sıradan bir yerde görüldü; hatta sol edebiyat kanonuna hizmet eden birçok metinde görülmedi bile. Oysa *Şiir Sanatı*'nın avangard kuşakçılığı ve bu tavrın çok kısa bir süre sonra *Pazar Postası* tarafından tevarüs edilmesi, Karakoç'un Turgut Uyar ve Cemal Süreya'yla birlikte yeni şiir tarzının tam ortasında olduğunu gösterir. İkinci Yeni'nin uzun bir süre yayın cephesi olan *Pazar Postası*'nda 21 şiir ve yazısıyla yer alması da buna işarettir. En önemlisi de *Körfez* (1959), *Şahdamar* (1962), *Hızır ile Kırk Saat* (1967) ve *Sesler* (1968) kitaplarında hem yapı hem ifade bakımından yeni şiirin en ileri örneklerini verir. İkinci Yeni, Cumhuriyet'in 40'larda temerküz etmiş olan hem sosyo-politik kamusuna hem de poetik kabullerine karşı bir itiraz, bir soluk, bir aşma hamlesi olarak kendi dışlanmış ve baskılanmış öznelliklerini 1954-55'ten itibaren yeni bir şiir, sözdizimi ve belagatle ortaya koymayı seçen Sezai Karakoç ve Cemal Süreya sayesinde mümkün olmuştur.¹¹

Sonsöz: “Muhteva Gerici, Şekil İlerici”

Karakoç denince genellikle akla *Diriliş* dergisinin gelmesi makuldür. *Diriliş*, 1960'tan 1992'ye kadar aralıklarla toplam 394 sayı çıkmış ve birçok genç okuyucuda kalıcı izler bırakmış bir edebiyat ve fikir dergisidir. Fakat 1955'te henüz 22 yaşındayken çıkardığı *Şiir Sanatı*'nın bu zamana dek pek dikkat çekmemesi ilginçtir. Bunda Karakoç'a sağcı bir bakışın etkili olduğunu düşünüyorum. *Diriliş*'ten ibaret bir Karakoç anlayışı, şairi “bir medeniyet tasarımcısı” gibi yüceltici görünmesine rağmen aslında içini boşaltan, soyut ve muğlak ibarelere hapseder. Şairin hangi somut süreçler içinde bu veya şu şiirini yazdığını; şiirin iç özellikleriyle dış-toplumsal ilişkileri arasındaki irtibatı göremez. Sezai Karakoç yorumları piyasasındaki yaygın anlayış budur çünkü *Diriliş* denince akla gelen ideoloji yüklü kalıplar bütünü, bugünkü Sezai Karakoç yorumcusunun kendi

11 Cemal Süreya şiirinin tarihsel bir analizi için bkz: Koytak (2017).

sağcı kanonunu oluşturması için yeterlidir.¹² *Şiir Sanatı* ise, ideolojik tarafgirlikten arınmış, şiir merkezli tavrıyla pişmiş aşı su katar.

Şiir Sanatı elbette İslamcı bir düşünce dergisi değildi. Fakat Karakoç'un yeni şiir arayışıyla İslamcı siyasi tavrı iç içe geçmişti. Yeni şiir nasıl şiir alanındaki mevcut tarzların bütününe karşı doğmuşsa Karakoç'un İslamcılığı da kemalist-hümanist iktidara ve sağ-muhafazakar muhalefete karşı doğuyordu. Bu anlamda "Şahdamar", "Ötesini Söylemeyeceğim" ve *Şiir Sanatı*'nda çıkan "Kapalı Çarşı", imgeci ve kapalı bir dille de olsa İslamcı tavrın Cumhuriyet dönemi Türk şiirindeki ilk tezahürleridir. Karakoç özelinde yeni şiirle İslamcılığın iç içe geçişi, 1940'lardan 50'lere kültürel alandaki iki kutbun da kabul edemeyeceği bir teklif içeriyordu. Nitekim 1958 gibi çok erken bir tarihte sol-laik edebî mahalle Karakoç'u dışlamak yolunu seçmiştir. Sağa gelince; Karakoç'un ilk iş olarak kendini sağ cenahtan ayırttığını ve kendi yolunu çizdiğini görürüz. Karakoç'un bu süreçte hem şiir hem düşünce alanındaki özgün konumu, alternatif bir teklif olarak İslamcılığın önemli bir kamusal tezahürü niteliğindedir.¹³

Bu makalenin amacı, şairin hem şiire hem İslamcılığa getirdiği yeni ve özgün konuma somut ve bağlamsal bir açıklama getirerek değerini kendi gerçekliği içinde açığa çıkarmaktır. 1964'te İkinci Yeni şiirinin en yetkin örneklerinden biri olan "Köpük" şiirini yazdığı anda, arkadaşı Fethi Gemuhluoğlu *Hisar* dergisine göndermek için Karakoç'tan rica eder. Karakoç izin verir ama dergiden gelen cevap hayli manidardır: "Muhteva gerici, şekil ilerici." (Karakoç, 1989l). Bu tabir, istemeden de olsa, Cumhuriyet İslamcılığının modern-geleneksel, devrimci-muhafazakar gibi ikilikleri aşarak kendine mahsus bir teklif olduğuna işaret eder. Bu tabiri ve Karakoç'un 1989'da yayımladığı hatıralarında *Şiir Sanatı*'yla ilgili şu ifadelerini bütün bir düşüncesine, şiirlerine, hatta şahsiyetinin en günlük taraflarına teşmil etmek mümkündür: "Dikkatli bir göz, modern kılıklı ve pek de muhafazakar kesim dergilerine benzemeyen bu dergide yeni bir inanç, İslam soluğu ve sezgisi tespit edebilirdi." (Karakoç, 1989m).

12 Karakoç'un şiiri için de benzer bir sağcı okuma söz konusudur. Ayrıntılar için bkz: Arslanbenzer (2012, s. 168).

13 İslamcılık, hem içeride sağ ve sola hem de dışarıda Batı'ya karşı İslam'ın kendine mahsus bir teklif olduğu kabulü olarak sadece edebiyat değil, siyaset, üniversite ve diğer alanlarda da tezahür etmiştir. Aynı bir yazının konusu olmakla birlikte iki örnekle yetinelim. Ahmet Davutoğlu'nun 1990'da Şerif Mardin'in danışmanlığında tamamladığı doktora tezi "The impacts of alternative weltanschauungs on political theories: A comparison of tawhid and ontological proximity" başlığını taşıyor ve Batılı siyaset teorilerinin ontolojik temelleri bakımından İslam'la taban tabana zıt olduğunu ileri sürer. Bir diğer örnek olarak; Milli Selamet Partisi'nin 1979'daki İstanbul mitinginde bir pankart AP ile CHP'yi bir elmanın iki yarısı olarak tasvir eder ve ikisini de "Batı'ya bağımlı", "taklitçi", "faizci", "montajcı" olarak tanımlar. Mitingin videosu için bkz: <https://www.youtube.com/watch?v=XGHpk8ua8WY>

Kaynakça

- Arslanbenzer, H. (2012). *Neo epik şiir*. İstanbul: Okur Kitaplığı.
- Çankaya, A. (1969). *Yeni Mülkiye tarihi ve mülkiyeliler 1859-1968*, Cilt 1, Ankara: Mars Basımevi.
- Erdost, M. (1997). *İkinci Yeni yazıları*. Ankara: Onur Yayınları.
- Güneş, E. (2016). Sezai Karakoç'un belagati. *Fayrap*, 84 (Sezai Karakoç özel sayısı), 18-21.
- İlhan, A. (1996). *İkinci Yeni savaşı*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Karakoç, S. (1988a). Hatıralar. *Diriliş*, 7(10), 10
- Karakoç, S. (1988b). Hatıralar. *Diriliş*, 7(11), 10
- Karakoç, S. (1988c). Hatıralar. *Diriliş*, 7(19), 7
- Karakoç, S. (1989a). Hatıralar. *Diriliş*, 7(42), 7
- Karakoç, S. (1989b). Hatıralar. *Diriliş*, 7(43), 7
- Karakoç, S. (1989c). Hatıralar. *Diriliş*, 7(30), 8
- Karakoç, S. (1989d). Hatıralar. *Diriliş*, 7(26), 10
- Karakoç, S. (1989e). Hatıralar. *Diriliş*, 7(37), 8
- Karakoç, S. (1989f). Hatıralar. *Diriliş*, 7(57), 10
- Karakoç, S. (1989g). Hatıralar. *Diriliş*, 7(45), 8
- Karakoç, S. (1989h). Hatıralar. *Diriliş*, 7(48), 9
- Karakoç, S. (1989i). Hatıralar. *Diriliş*, 7(44), 8
- Karakoç, S. (1989j). Hatıralar. *Diriliş*, 7(56), 10
- Karakoç, S. (1989k). Hatıralar. *Diriliş*, 7(39), 9
- Karakoç, S. (1989l). Hatıralar. *Diriliş*, 7(49), 6
- Karakoç, S. (1989m). Hatıralar. *Diriliş*, 7(61), 8
- Karakoç, S. (1989n). Hatıralar. *Diriliş*, 7(63), 7
- Karataş, T. (2013). *Doğu'nun yedinci oğlu Sezai Karakoç*. İstanbul: Kaynak Kitaplığı.
- Korkmaz, F. (2012). *İkinci Yeni limanı: Pazar Postası*. İstanbul: Salkımsöğüt.
- Koytak, E. (2017). *The language of experience. A social analysis of the Second New Poetry*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul.
- Sazyek, H. (1999). *Cumhuriyet dönemi Türk şiirinde Garip hareketi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Süreya, C. (2015). *Şapka dolu çiçekle. Toplu yazılar I*. İstanbul: Yapı Kredi.
- Şiir Sanatı (1955a). 15 Ocak. Sayı 1. Ankara: Son Havadis Matbaası.
- (1955b). 15 Şubat-15 Mayıs. Sayı 2. Ankara: Son Havadis Matbaası.
- Uyar, T. (2014). *Büyük saat*. İstanbul: Yapı Kredi.

Yazar Bilgileri

Ali Özcan, Yrd. Doç. Dr.: Atatürk Üniversitesi'nde Radyo Televizyon Yayıncılığı ön lisansı, Selçuk Üniversitesi'nde Gazetecilik Lisans ve Yüksek Lisansı, Marmara Üniversitesi'nde Gazetecilik doktorası yaptı. 2003-2010 yılları arasında Konya'da yerel bir gazetede muhabir, editör, haber müdürü ve yazı işleri müdürü olarak çalıştı. *Serdengeçti* dergisi üzerine yaptığı yüksek lisans çalışması 2010 yılında Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları tarafından kitap olarak basıldı. Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi'nde Yardımcı Doçent olarak görev yapmaktadır.

Asım Öz: Yazar ve editör. Eleştiri, değini, inceleme ve söyleşileri *Dünya ve İslâm*, *Haksöz*, *Hece*, *Tasfiye*, *Umran*, *Virgöl* gibi süreli yayınlarda yayımlandı. Çeşitli web sitelerinde de yazıları yayımlanan Öz'ün ağırlıklı çalışma alanı, "Türkiye'de İslâmcılık düşüncesi, özellikle 1960 sonrası düşünsel/siyasal etkileşimler ve İslâmcı neşriyat"tır. *Yüzüncü Yılında II. Meşrutiyet* (derleme, 2008), *Haritada Kan Lekesi* (derleme, 2009), *Saatçi Musa* (nehir söyleşi, 2010) ve *Kâğıt Kokulu Yıllar* (nehir söyleşi, 2013), *Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi ve Hareketi* (İsmail Kara ile birlikte, 2013) ve *Necip Fazıl* (2015) adlı eserlerini yayımlamıştır. Ayrıca şiddet eleştirileriyle öne çıkan Cevdet Said'le farklı dillerde yapılan söyleşileri derleyerek *Düşüncede Yenilenme* (2013) adıyla kitap hâline getirmiştir.

Bayram Ali Çetinkaya, Prof. Dr.: 1990 yılında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. Yüksek lisansını 1994'te, doktorasını 1999'da Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde tamamladı. Bu arada 1991-1997 yılları arasında Ankara'da öğretmenlik görevinde bulundu. 1997 yılında Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü'ne araştırma görevlisi olarak atandı. 2004 yılında doçent, Aralık 2009 yılında profesör oldu. 2008-2009 yılları arasında Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde çalıştı. 2010 yılında İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi kadrosuna dahil oldu. 2013-2015 yılları arasında Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi kurucu dekanlık ve Rektör yardımcılığı vazifelerinde bulundu. Hâlen İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde Felsefe Tarihi anabilim dalında öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır. Biri İngilizceye çevrilmiş çok sayıda kitabının yanı sıra, ulusal ve uluslararası düzeyde tebliğleri ve çeşitli akademik dergilerde yayımlanan makaleleri bulunmaktadır.

Birsen Banu Okutan, Doktor Öğretim Üyesi: İstanbul Bilgi Üniversitesi, Tarih bölümünde lisans öğrencisiyken (2000-2005), aynı yıllarda Siyaset Bilimi ile yan dal yaptı. Yüksek lisansı yine aynı üniversitenin Uluslararası İlişkiler bölümünde (2005-2007) yaparak, 2010 yılında İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Sosyolojisi bölümüne araştırma görevlisi olarak atandı. Doktora eğitimini Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Sosyolojisi bölümünde (2008-2012) tamamlayarak 2014 yılında İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde yardımcı doçent olarak göreve başladı. Hâlen aynı görevi sürdüren Okutan, toplumsal cinsiyet, dini kimlik, popüler kültür ve göstergebilim merkezli çalışmalarını sürdürmektedir.

Elyesa Koytak, Arş. Gör.: 1989 İstanbul doğumlu. Galatasaray Lisesi ve Galatasaray Üniversitesi Sosyoloji Bölümü mezunu. İstanbul Bilgi Üniversitesi'nde araştırma görevlisi olarak çalıştı. Boğaziçi Üniversitesi'nde "Deneyimin Dili: İkinci Yeni Şiirinin Toplumsal Analizi" başlıklı yüksek lisans tezini savundu. 2015'ten bu yana *Fayrap*'ın editörlüğünü yürütüyor. İlk şiir kitabı *Hicretsizlik* Aralık 2015'te çıktı (İkinci baskı: Mayıs 2017). Şiir üzerine eleştirel ve sosyolojik yazılarını Aralık 2017'de kitaplaştırdı: *Anlamın Kıyameti: Modern Türk Şiiri Üzerine Denemeler*. Şiir ve yazıları *Fayrap*, *Kılavuz* ve *Cins* dergilerinde yayımlandı. Araştırma alanları 19.ve 20. yy. Türk şiirinin toplumsal tarihidir. İstanbul Medeniyet Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde araştırma görevlisidir. Evli, İstanbul'da yaşıyor.

Ertuğrul Meşe, Arş. Gör.: Süleyman Demirel Üniversitesi'nde Sosyoloji bölümünü bitirdi ve Selçuk Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde "Türk Siyasal Yaşamında Komünizmle Mücadele Dernekleri" başlıklı yüksek lisans tezini 2013 yılında tamamladı. On yıl kadar özel sektörde öğretmenlik yaptıktan sonra Giresun Üniversitesi'nde öğretim görevlisi olarak çalışmaya başladı. Türk Sağı üzerine *Tezkire*, *Birikim* ve *Muhafazakâr Düşünce* dergilerinde yayımlanan makaleleri ve 2016'da *Komünizmle Mücadele Dernekleri: Türk Sağında Antikomünizmin İnşası* adlı bir kitabı vardır.

Fahrettin Gün: Lisans eğitimini İzmir Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde yüksek lisans eğitimini Marmara Üniversitesi Ortadoğu ve İslâm Ülkeleri Enstitüsü Sosyoloji ve Antropoloji bölümlerinde tamamladı. Fakülteyi bitirdikten sonra Milli Eğitim Bakanlığında 20 yıl süreyle öğretmenlik yaptıktan sonra 2007 yılında TBMM'ye bağlı Milli Saraylar'da çalışmaya başladı ve müşavir, grup başkanı ve daire başkan yardımcısı görevlerinde bulundu. Hâlen aynı kurumda yönetici olarak çalışmaktadır. 1994 yılından itibaren başta Almanya olmak üzere Hollanda, İsviçre, Fransa, Avusturya, İtalya, İsveç gibi çeşitli Avrupa ülkelerinde eğitim ve kültür içerikli yüzlerce seminer ve konferans veren Gün, 1990'dan itibaren yirmi yıl köşe yazarlığı yaptı. Ayrıca, aynı dönemde çeşitli dergilerde kültür, sanat ve edebiyat içerikli yazı ve makaleler yayınladı. Yazar, hâlen kültür, edebiyat, eğitim ve yakın tarih konularında çalışmalarını sürdürmektedir. Yayımlanmış bazı eserleri şunlardır: *Sebilürreşad Dergisi Eksekinde Din-Siyaset ve Lâiklik (1948-1954)*, *Batı Günlüğü*, *Aşk ve Ölüm*, *Mehmed Âkif-Tevfik Fikret Çatışması*, *Babanzâde Ahmed Naîm'in Hayatı ve Eserleri*, *Çocukları Öpmekte Meleklerle Yarışmak*.

Güngör Göçer: Süleyman Demirel Üniversitesi Burdur Eğitim Fakültesi Tarih Öğretmenliği bölümünde lisans, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde yüksek lisans eğitimini tamamladı. Şu an aynı üniversitede doktora eğitimine devam etmektedir. 1999 yılından Milli Eğitim Bakanlığında Sosyal Bilgiler Öğretmeni olarak çalışmaya başladığı öğretmenlik hayatına devam etmektedir.

Kâmil Büyüker: Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesini bitirdi. 2011-2013 yılları arasında *Diyanet Aylık Dergi* yayın koordinatörlüğü vazifesini yürüttü. Hâlen İstanbul Müftülüğü *Din ve Hayat* dergisi editörlüğünü yapmakta ve Marmara Üniversitesi İletişim Fakültesi'nde yüksek lisansına devam etmektedir. 1992 yılından beri muhtelif kitap ve edebiyat dergilerinde ve gazetelerde

de yazılar yazmaktadır. Ulusal ve uluslararası çok sayıda sempozyumda tebliğ sunan Büyüker'in, yayınlanmış eserleri şunlardır: *Kırşehir Vilayeti-Dr. İbrahim İsmail* (Çevirim yazı-2003), *Şeyh Muhammed Zafir* (2004), *İstiklâl Şairimiz Mehmet Âkif Ersoy* (Kollektif, 2011), *Âlim, Fakih, Müftü: Ömer Nasuhi Bilmen* (Ayhan Işık, Rahmi Yaran ile birlikte-2014), *Hicaz Yolları: Cumhuriyet Dönemi Bir Taşra Müftüsünün Hac Hatıraları*, Mehmet Barut (haz. 2015)

Kâmil Coştu, Doktor Öğretim Üyesi 2000 yılında Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği Bölümü'nü kazandı. 2001 yılı Ocak ayında başladığı İmam-Hatiplik görevine 2005'te atandığı Salacak Fatih Camii'nde devam etti. "Sokak Çocuklarının Sosyo-Kültürel Yapısı (İstanbul Örneği)" başlıklı tez ile 2007 yılında yüksek lisansını tamamladı. "1924-1949 Yılları Arasında Din Eğitime Yönelik Yayımlanan Eserlerin Değerlendirilmesi" başlıklı doktora çalışmasını ise 2015 yılında tamamladı. Temmuz 2008 – Şubat 2015 arasında Üsküdar Paşakapısı Ceza ve İnfaz Kurumu'nda Din-Ahlak Bilgisi ve Kur'an-ı Kerim dersleri verdi. Şubat 2016'dan itibaren Bartın Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Din Eğitimi Bilim Dalı'nda öğretim üyeliği görevini sürdürmektedir.

Mine Alpay Gün: Lisansı İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümünde, yüksek lisansı Marmara Üniversitesi Ortadoğu ve İslâm Ülkeleri Enstitüsü Sosyoloji ve Antropoloji Bölümünden tamamladı. Yazı hayatına *Yeni Devir* gazetesinde başlayan Gün, 1987 yılında bir yıl süreyle *Millî Gazete*'de "kadın sayfası"nı hazırladı. 1988 yılından itibaren aynı gazetede günlük yazılar yazmaya başladı. Bu süreçte siyaset, kadın, kültür ve sanat içerikli dergilerde yazılar yayımlayan yazar, hâlen aynı gazete de "Ritimler" köşe başlığı altında yazı hayatını sürdürmektedir.

Yasin Beyaz, Doktor Öğretim Üyesi 2003 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nü bitirdi. 2006 yılında yüksek lisans öğrenimine başladı. Ali Şükrü Çoruk danışmanlığında hazırladığı "Fikir ve Sanat Hayatımızdaki Yeri Bakımından *Yeni Mecmua* Üzerine Bir İnceleme" adlı yüksek lisans teziyle İstanbul Üniversitesi Yeni Türk Edebiyatı Bölümü'nden 2009 yılında mezun oldu. Aynı yıl Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Türk Edebiyatı Bilim Dalı'nda başladığı doktora eğitimini, "Nesir Yazılarına Göre Necip Fazıl'ın Düşünce Dünyası" adlı teziyle 2012 yılında tamamladı (İşaret Yayınları, İstanbul 2013). 2003-2014 yılları arasında İşaret Yayınları'nda editörlük yapan Beyaz, 2013 yılından beri

Yalova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde Türk-İslam Edebiyatı alanında görev yapmaktadır. 2014-2016 yılları arasında Ürdün Üniversitesi'nde görevli olarak çalışmıştır.

Yusuf Turan Günaydın:1967'de Amasya/Taşova'da doğdu. Lise öğrenimini Taşova İmam-Hatip Lisesinde tamamladı. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesini bitirdikten (1991) sonra aynı üniversitede İslâm Tarihi ve Sanatları Bölümü Türk İslâm Edebiyatı Anabilim Dalında yüksek lisans tamamladı. 1992-2006 yılları arasında öğretmenlik yaptı. Türk Tarih Kurumu Kütüphane Müdürlüğü Arşiv Biriminde memur olarak çalışıyor. Aynı üniversitenin aynı anabilim dalında Doktorasını sürdürmektedir.

Yasin Özdemir: Denizli'de doğdu. Galatasaray Lisesi'nden mezuniyetinin ardından İstanbul Bilgi Üniversitesi tarih bölümünden lisans ve yüksek lisans derecelerini aldı. Çeşitli yayınevlerinde editör olarak çalıştı. Marmara Üniversitesi'nde tarih alanında doktora programına ve serbest olarak editörlük çalışmalarına devam etmektedir.

Mahmut Hakkı Akın, Doçent: 1981 yılında Karaman'da doğdu. Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümünden 2003 yılında mezun oldu. 2004 yılında Selçuk Üniversitesi Edebiyat Sosyoloji Bölümüne araştırma görevlisi olarak atandı. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Ana Bilim Dalında 2005 yılında yüksek lisans, 2009 yılında doktora eğitimini tamamladı. Doktora eğitiminin bir döneminde Maastricht Uluslararası İletişim Fakültesinde (Hogeschool Zuyd) siyaset ve iletişim üzerine dersler aldı. 2013 yılında sosyoloji alanında doçent oldu. Toplumsallaşma Sözlüğü, Siyasalığın Toplumsal İnşası: Siyasal Toplumsallaşma ve Özgürlük Mücadelecisi ve İslam Düşünürü: Aliya İzzetbegoviç (Derleme, Faruk Karaarslan ile birlikte), Aliya İzzetbegoviç ve Akademinin Gözünden 15 Temmuz (Derleme, Bengül Güngörmez ile birlikte) adlarındaki kitaplarının yanında, İnsan ve Toplum, Tezkiye, Hece, Demokrasi Platformu, Muhafazakâr Düşünce, Sosyoloji Divanı gibi dergilerde makaleleri ve kitap tanıtım ve eleştiri yazıları yayımlandı. Marmara Üniversitesi İletişim Fakültesine öğretim üyesi olarak çalıştı (2014-2015). Halen Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi Sosyoloji Bölümünde öğretim üyesi olarak çalışmaktadır. Sosyal teori, Türkiye modernleşmesi, siyaset sosyolojisi, muhafazakârlık ve çocukluk sosyolojisi konularında çalışmalarına devam etmektedir.

Dizin

A

- Abdurrahim Zapsu 35, 38, 61, 62,63, 84,
85, 105, 419, 420, 423, 424, 425,
426, 427, 428, 429, 430, 431, 432,
433, 434, 435
- Abdülhakim Arvasi 105
- II. Abdülhamid 105, 107, 199, 201, 251,
394, 396, 403, 404, 412
- abluka 372, 387
- adalet 16, 32, 58, 70, 73, 120, 125, 144,
160, 200, 298, 336, 356, 374
- Adnan Menderes 40, 44, 65, 67, 68, 69,
70, 96, 110, 113, 115, 117, 118, 119,
178, 259, 315, 336, 346, 381, 412,
413, 414, 473, 480
- Afganistan 54, 55, 369
- Afrika 46, 50, 55, 140, 144, 160, 256, 277,
354, 361, 365, 367, 382, 384, 386,
389
- ahlak 13, 17, 18, 19, 20, 32, 34, 38, 39,
40, 45, 80, 87, 97, 43, 113, 123, 124,
125, 126, 135, 140, 141, 162, 175,
177, 178, 195, 196, 214, 215, 216,
217, 218, 221, 243, 264, 274, 292,
332, 340, 349, 357, 395, 406, 410,
412, 414, 420, 421, 422, 427, 444,
443, 446, 448, 449, 450, 451, 452,
453, 458
- ahlaki 16, 19, 29, 32, 33, 38, 41, 42, 45,
113, 141, 144, 162, 177, 194, 197,
212, 219, 221, 235, 275, 326, 407,
414, 424, 425, 438, 440, 441, 443,
444, 446, 447, 448, 450, 451, 452,
453, 456, 457, 459, 460, 461
- ahlaksızlık 34, 157, 162, 193, 332,
- Ahmet Hami Akseki 15, 67, 76, 77, 86, 87,
233, 242, 247, 430
- akademik 5, 142, 190, 231, 317, 327
- akademisyen 192, 281, 282,
- Ali Fuat Başgil 43, 56, 57, 58, 65, 66, 67,
89, 92, 93, 115, 151, 184, 263, 305,
337, 338, 346, 367, 375, 376, 385,
428
- Ali Münif İslamoğlu 189, 193, 195, 198,
204, 212, 222
- Althusser 328
- ambargo 372
- amentü 473
- Amerika 25, 31, 43, 44, 47, 49, 55, 108,

174, 257, 273, 303, 326, 336, 342,
345, 349, 354, 359, 362, 364, 367,
368, 371, 374, 375, 376, 380, 382,
384, 385, 473

Amerikalılar 54, 97, 201, 336, 339, 344,
346, 348, 349, 379

Anadolucu 17, 190, 202, 336

Anadoluculuk 194, 202, 203, 357

anayasa 32, 36, 61, 151, 166, 167, 168,
166, 202, 372, 404, 467,

anglosakson 44, 46

ansiklopedi 41, 50, 81, 87, 88, 129, 184,
185, 227, 228, 229, 230, 231, 232,
233, 234, 235, 236, 237, 238, 239,
240, 241, 242, 243, 244, 245, 246,
247, 253, 262, 264, 265, 274, 283,
284, 462

anti-Bolşevizm 325

anti-emperyalist 91

anti-emperyalizm 345

anti-i-İslam 337

anti-Kemalist 329, 333, 335, 337, 339,
342, 345

anti-Kemalizm 40

anti-komünist 324, 325, 326, 329, 330,
332, 333, 334, 335, 336, 337, 338,
339, 340, 341, 343, 344, 345

anti-komünizm 108, 323, 324, 325, 326,
327, 328, 329, 331, 332, 333, 335,
336, 337, 338, 339, 340, 341, 343,
345, 346, 347, 348, 349

anti-laik 334

anti-Leninizm 325

anti-Marksizmi 325, 327

anti-modern 339

anti-Semitizm 3329, 341, 342

anti-Sovyetizm 325, 337, 347

Arapça 29, 42, 59, 88, 111, 115, 142, 143,
158, 177, 178, 180, 183, 190, 235,
241, 420, 437, 440, 448, 450

Araplar 48, 49, 194, 196, 212, 308, 359,
359, 361, 362, 363, 369, 370, 376,
380, 384

askeri 115, 153, 181, 259, 291, 311, 336,
363, 372, 373, 376, 378, 379, 382,
384, 387, 390

Asya 23, 45, 193, 196, 204,
avangard 466, 477, 479, 484

Avrupa 19, 20, 43, 45, 50, 77, 91, 97, 125,
132, 144, 145, 158, 177, 178, 183,
194, 202, 195, 236, 241, 273, 469

Avrupalı 88, 126, 144, 145, 170, 262, 307,
362, 366

Ayasofya 61, 257, 308, 315, 394, 409,
429, 454,

B

Babanzâde Ahmet Naim 80, 274

Bağdat 24, 235, 315, 377, 378, 379, 380,
381, 382, 384, 385, 389, 395,

Balkanlar 23, 98, 126, 144, 256, 270, 365,
396, 413

basübadelmevt 472

başmuharriri 29, 76, 242, 253, 255, 257,
260, 281, 282, 283, 425

Batı 45, 46, 47, 50, 55, 56, 57, 87, 91, 123,
125, 126, 130, 139, 142, 143, 144,
145, 146, 147, 156, 158, 183, 190,
202, 203, 239, 241, 275, 291, 307,
308, 325, 326, 370, 380, 405, 469,
473, 474, 475, 476, 480

Batıcı 130, 252, 292, 316, 323, 472, 472,

Batılılaşma 6, 71, 97, 126, 127, 185, 260,
333, 476

Bediüzzaman Said Nursi 185, 257, 258,
262, 263, 307

Bediüzzaman Said Nursi 64, 71, 96, 185,
227, 257, 258, 262, 263, 307, 420

bektaşî 400, 403, 404, 415

Bektaşilik 278, 399, 400, 401, 402, 403,
415, 416

Bernard Lewis 13, 36, 41, 95, 125, 174,
185, 228, 246, 247, 253, 400, 401,
415

Beydeba 273

beynelmilel 59, 127, 346

Bolşevik 27, 40, 324, 327, 408, 420

Bolşevizm 25, 27, 40, 159, 338

Bosna Hersek 144, 277

Budizm 137

Büyük Doğu 7, 10, 12, 13, 14, 15, 16, 17,
38, 45, 46, 51, 52, 55, 76, 79, 84, 87,
90, 91, 92, 93, 103, 104, 105, 106,
107, 108, 109, 110, 111, 112, 113,
114, 115, 116, 117, 118, 119, 120,
317, 324, 339, 340, 341, 346, 353,
354, 355, 356, 357, 358, 359, 360,
361, 362, 363, 363, 365, 366, 367,
368, 380, 381, 382, 384, 385, 416,
420, 452, 469, 480

Büyük Doğu Cemiyeti 55, 71

C

Cemaleddin Afgani 78, 79, 123, 139, 185,
214, 382, 428

Charles Baudelaire 191

Chp 6, 8, 27, 29, 35, 39, 40, 47, 53, 58,
60, 62, 65, 68, 69, 72, 105, 108, 109,
110, 113, 114, 116, 118, 119, 120,
150, 156, 158, 161, 164, 166, 169,
171, 184, 202, 203, 264, 285, 289,
290, 296, 305, 315, 316, 334, 335,
336, 337, 339, 342, 343, 429, 467,
485

Cumhuriyet 6, 8, 9, 10, 12, 14, 16, 17, 21,
22, 24, 25, 29, 30, 32, 33, 34, 35, 36,
52, 54, 59, 63, 65, 77, 80, 86, 93, 95,
103, 109, 110, 111, 112, 114, 116,
119, 120, 129, 130, 131, 133, 136,
142, 151, 153, 154, 155, 158, 164,
166, 169, 172, 174, 179, 181, 184,
185, 189, 194, 199, 200, 201, 202,

203, 227, 233, 239, 243, 247, 254,
262, 274, 280, 281, 283, 284, 285,
298, 306, 314, 317, 347, 349, 353,
357, 372, 409, 410, 412, 415, 442,
466, 470, 484, 485, 486

D

darülfünun 128, 153, 154, 155, 171, 172,
184, 421

dekolonizasyon 12, 47

demokrasi 8, 9, 15, 17, 20, 21, 25, 46, 57,
91, 93, 97, 108, 116, 146, 147, 148,
149, 151, 152, 160, 173, 243, 246,
262, 270, 289, 290, 317, 339, 346,
359, 360, 370, 393

demokrat 9, 14, 21, 25, 27, 40, 61, 62, 67,
68, 70, 71, 93, 108, 109, 113, 129,
151, 156, 160, 161, 196, 201, 262,
274, 289, 317, 326, 335, 360, 369,
380, 393, 394, 400, 412, 413, 414,
415

Demokrat Parti 14, 20, 21, 25, 27, 40, 62,
67, 68, 70, 71, 108, 109, 113, 129,
156, 160, 161, 196, 201, 262, 275,
289, 317, 335, 360, 369, 393, 394,
400, 413

demokratik 22, 39, 67, 148, 174, 183, 274

demokratikleşmenin 103, 357

demokratikleşmeye 103

demokratlaşma 168

dindar-milliyetçi 5, 6, 7, 9, 11, 12, 13, 14,
15, 16, 17, 18, 19, 21, 22, 23, 25, 27,
29, 31, 33, 35, 37, 39, 41, 43, 45, 47,
48, 49, 51, 53, 55, 57, 58, 59, 61, 63,
65, 67, 69, 71, 73, 75, 77, 79, 81, 83,
85, 87, 88, 89, 90, 91, 93, 95, 97

dindarlık 11, 15, 31, 65, 71, 72, 91, 97,
103, 158, 223, 228, 333, 345

dinsiz 17, 32, 63, 119, 162, 334, 342, 348,
409, 414, 415

dinsizlik 36, 60, 70, 76, 150, 151, 152,
162, 315, 332, 341, 399

diriliş 91, 95, 468, 469, 470, 472, 483,
484, 486

Diyanet 15, 25, 32, 35, 39, 40, 41, 44, 58,
60, 61, 62, 64, 66, 67, 69, 74, 75, 76,
83, 85, 86, 87, 89, 93, 97, 98, 149,
150, 151, 157, 159, 162, 164, 165,
166, 167, 168, 169, 174, 175, 176,
177, 178, 179, 230, 237, 238, 239,
242, 243, 246, 247, 263, 277, 285,
294, 307, 385, 386, 389, 390, 400,
421, 429, 430, 431, 434, 462

Düccane Cündioğlu 400, 401, 415

E

Ebüzziya Tevfik 258

Ehli Sünnet 61, 62, 70, 75, 76, 77, 78, 85,
93, 94, 96, 97, 284, 407, 419

ekol 65, 125, 131, 136, 137, 227

ekolleşme 227, 228

el-Hüseyni 49, 94, 279, 494

Elmalılı Hamdi Yazır 42, 85, 86, 438, 441

emperyalist 26, 46, 229, 369, 370, 384

emperyalizm 23, 26, 46, 98, 157, 325,
359, 369, 370, 375, 380, 387

Endonezya 50, 54, 55, 58, 93, 354, 360,
361, 364, 365, 366, 368, 369, 375,
381, 385, 386, 389

Engels 291

Ertuğrul Düzdağ 185, 254, 265, 401, 410,
415

F

Falih Rıfki Atay 28, 53, 203, 310

Farsça 142, 143, 178, 180, 420, 442

faşizm 46, 228, 342, 376

Feridüddin Attar 278, 443, 448, 453, 455

Fevzi Çakmak 14

Filistin 23, 47, 48, 49, 55, 89, 92, 94, 235,
276, 277, 346, 354, 361, 362, 364,
365, 388, 389

Fransa 19, 31, 44, 54, 158, 190, 326, 365,
368, 389, 370, 373, 377, 378, 381,
386, 387, 390, 473

Fransız 32, 124, 147, 160, 171, 190, 191,
370, 377, 385, 386, 387, 471, 472

fundamentalizm 145, 325, 333

Fuzuli 199

G

Garpcılık 182, 251, 257

Garphlaşma 199, 260

Gottard Jaschke 139, 157, 158, 159, 160,
161, 177, 178, 179, 347

H

haçlı 117, 145, 146

halkevi 24, 216

Hareket 45, 72, 74, 78, 90, 91, 93, 95, 97,
189, 190, 191, 191, 193, 194, 195,
196, 197, 198, 199, 200, 201, 202,
203, 204, 207, 208, 209, 210, 211,
212, 213, 214, 215, 216, 217, 218,
219, 220, 221, 222, 223, 357

Hasan Basri Çantay 42, 85, 86, 243, 440

Hindistan 23, 49, 54, 55, 78, 95, 123, 125,
235, 237, 256, 258, 272, 281, 308,
360, 362, 364, 366, 368, 375, 377,
383, 386, 388, 389

Hindular 49, 354, 364, 375

Hintli 45, 50, 212, 375, 386

Hititler 194, 202, 404, 405

Hollandalı 87, 229, 354, 360, 361, 366,
408,

Hristiyan 40, 45, 87, 126, 138, 145, 146,
151, 157, 193, 278, 382, 384, 411,
428

hurafe 11, 32, 78, 123, 126, 134, 137,
138, 153, 155, 159, 160, 165, 177,
182, 393, 406, 410, 416

I-i

- Irak 50, 54, 55, 235, 276, 362, 363, 364, 365, 366, 371, 377, 378, 379, 380, 382, 386, 387
- ideoloji 20, 65, 125, 127, 183, 201, 204, 207, 215, 221, 261, 291, 313, 323, 324, 325, 326, 334, 346, 469, 470, 484
- ideolojik 12, 13, 17, 20, 21, 22, 54, 65, 87, 220, 323, 325, 327, 328, 333, 346, 362, 384, 469, 470, 471, 472, 473, 474, 477, 479, 483, 484, 485
- ihtilalden 152, 181, 346, 349
- İskilipli Atıf Hoca 334
- İmam Nevevi 87
- imam-hatip 163, 164, 170, 171, 176, 177, 307, 426
- inkılap 29, 34, 35, 36, 45, 52, 57, 78, 168, 171, 172, 178, 179, 197, 199, 200, 211, 213, 214, 275, 359, 374, 459
- inkılapçı 20, 39, 68, 71, 76, 78, 339
- inkılapçı-hümanist 470, 471, 472
- inkılapçılık 64, 78, 113, 207, 214
- irtica 29, 33, 64, 65, 70, 71, 108, 115, 116, 152, 158, 159, 160, 162, 178, 227, 262, 315, 337
- irticai 68, 314
- İslamcı 7, 112, 194, 212, 228, 233, 252, 260, 261, 264, 269, 270, 274, 278, 284, 294, 323, 324, 329, 334, 336, 337, 338, 340, 341, 342, 343, 345, 439, 440, 442, 462, 465, 472, 477, 479, 483, 485
- İslamcılık 103, 104, 110, 111, 112, 119, 120, 123, 184, 185, 189, 207, 212, 221, 228, 242, 251, 252, 253, 264, 265, 279, 323, 324, 331, 333, 346, 348, 349, 389, 465, 470, 471, 472, 473, 475, 476, 477, 479, 481, 483, 485
- İsrail 54, 55, 96, 308, 326, 361, 368, 372, 378, 380, 384, 387
- ittihatçılar 199, 334
- ittihatçılardan 334

K

- Kadir Mısıroğlu 12, 96, 263, 330
- Kemal Pilavoğlu 338, 344, 348
- Kemalizm 20, 40, 64, 72, 93, 329, 333, 335, 345
- Kierkegaard 190, 203
- Komünist 48, 65, 71, 119, 216, 261, 292, 324, 326, 329, 330, 336, 337, 339, 340, 342, 343, 347, 348, 366, 368, 373, 384
- komünistlik 48, 113, 190, 310, 336, 338, 340
- komünizm 6, 20, 22, 24, 25, 48, 49, 57, 72, 89, 96, 108, 116, 152, 175, 215, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 331, 332, 334, 335, 336, 337, 339, 340, 341, 342, 344, 345, 346, 347, 348, 376
- konjonktürel 46, 107, 156, 220, 284, 285
- Kral Faruk 49, 279, 354, 361, 363, 371, 372, 373, 379, 385, 475
- Kral Faysal 367, 382,
- Kudüs 49, 273, 367

L

- laiklik 6, 13, 29, 31, 32, 34, 35, 36, 37, 39, 47, 52, 58, 59, 60, 61, 65, 66, 68, 69, 88, 89, 92, 93, 94, 103, 106, 110, 116, 125, 149, 150, 151, 152, 156, 157, 158, 160, 161, 163, 166, 167, 168, 170, 174, 175, 179, 184, 185, 262, 265, 278, 281, 285, 292, 307, 316, 333, 334, 335, 342, 346, 347, 348, 400, 413, 414, 429, 432, 434
- laisizm 152, 184
- maarif 19, 27, 32, 39, 62, 87, 117, 134, 155, 229, 230, 231, 237, 238, 239, 240, 242, 244, 262

M

- Mahatma Gandhi 19, 22, 45, 203
- Mahmut Sami Ramazanoğlu 442, 443
- Malatya Hadisesi 8, 44, 68, 69, 70, 71,

- 72, 98, 115, 116, 117, 262, 299, 311, 312, 315, 317, 337, 426
- manevi 22, 24, 32, 33, 63, 64, 196, 212, 218, 223, 246, 260, 283, 289, 302, 307, 342, 347, 357, 366, 398, 399, 404
- maneviyatçı-muhafazakar 468
- Marksist 292, 332
- Marksizm 348
- Masonluk 40, 89, 75, 106, 115, 190, 195, 202, 337, 340, 341, 342, 343, 346, 356
- Matbuat Kanunu 9, 227
- materyalist 46, 113, 291, 292, 482
- materyalizm 57, 291v
- materyalizme 291
- Maurice Halbwachs 7, 94
- Mehmet Akif- Tevfik Fikret 263, 265
- Mehmet Akif-Necip Fazıl 120
- Mehmet Fuat Köprülü 117, 160, 229, 247
- Mevlana 438, 441, 442, 444, 445, 454, 460, 461, 462
- Mısır 80, 82, 158, 363, 367, 370, 372, 378, 379, 382, 388, 390
- Miller Partisi 21, 25, 65, 68, 151, 262, 298
- milliyetçi 6, 7, 9, 11, 12, 13, 17, 19, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 36, 44, 49, 53, 68, 70, 71, 91, 211, 212, 252, 308, 315, 319, 323, 324, 326, 329, 333, 334, 335, 337, 338, 341, 345, 347, 349, 356, 358, 360, 363, 370, 385, 472
- milliyetçi-islamcı 189, 191, 193, 195, 197, 199, 201, 203
- milliyetçi-muhafazakâr 338, 471
- milliyetçi-mukaddesatçı 331, 334, 335
- milliyetçilik 13, 23, 24, 25, 52, 57, 71, 72, 94, 96, 113, 117, 118, 119, 139, 158, 190, 204, 207, 315, 324, 332, 333, 335, 343, 344, 346, 348, 363, 377, 382, 424, 471
- modern 36, 77, 82, 95, 97, 123, 125, 127, 134, 154, 168, 169, 170, 177, 185, 203, 208, 220, 247, 329, 346, 348, 389, 415, 465, 471, 485
- modernizasyon 139, 346
- modernizm 139
- modernleşme 26, 93, 103, 132, 153, 182, 184, 339, 346, 348, 349, 469
- Moskof 58, 323, 328, 330, 331, 332, 339, 344, 347, 348, 349
- Moskofluk 331, 332
- Moskofname 343, 344, 348
- muhafazakâr 16, 68, 73, 105, 110, 124, 202, 220, 312, 323, 324, 328, 329, 333, 334, 335, 337, 345, 346, 349
- muhafazakârlık 324, 333, 346
- Muhammed Abduh 78, 79, 81, 123, 124, 139, 279, 358, 382
- Muhammed İkbâl 42, 54, 78, 79, 276, 280, 282, 364, 382, 382, 450
- muhitü'l-maarif 227, 228, 229, 230, 232, 234, 240, 244, 246
- mukaddes 34, 85, 92, 94, 111, 150, 156, 159, 161, 163, 172, 179, 197, 204, 217, 306, 346, 401, 477
- mukaddesat 20, 23, 24, 25, 37, 39, 59, 62, 64, 73, 215, 223, 294, 302, 347, 426, 433
- mukaddesatçı 62, 68, 323, 340, 341, 343, 356
- Musa Carullah 79, 82, 94, 276, 281, 366
- Mustafa Kemal Atatürk 21, 87, 88, 107, 108, 109, 114, 120, 157, 158, 168, 177, 201, 204, 247, 291, 469
- mücadele 16, 18, 23, 25, 26, 27, 29, 59, 64, 69, 76, 81, 82, 83, 137, 155, 179, 182, 200, 202, 254, 257, 258, 260, 265, 271, 278, 285, 291, 292, 299, 302, 314, 316, 324, 325, 326, 328, 331, 332, 336, 337, 338, 341, 342, 343, 344, 345, 347, 348, 354, 359,

361, 364, 365, 375, 377, 382, 383,
432, 472, 483
mücahit 76, 332, 381, 385
Mülkiye 466, 468, 470, 471, 472, 481

N

Necip Fazıl Kısakürek 8, 95, 103, 104,
105, 106, 107, 108, 109, 110, 111,
112, 113, 114, 115, 116, 117, 118,
119, 120, 155, 184, 203, 233, 294,
305, 312, 317, 330, 331, 334, 337,
340, 341, 347, 386, 387, 388
Nihal Atsız 117, 212, 293, 330, 331, 346,
358,
Niyazi Mısri 441, 449, 452
Nizamname 113, 156, 348
Nurcu 71, 263, 471
Nurettin Topçu 10, 16, 19, 27, 45, 71, 89,
90, 91, 105, 117, 189, 192, 193, 200,
201, 202, 203, 210, 211, 212, 228,
334, 337, 349, 357
Nurullah Ataç 201, 469, 482

o-ö

Oğuzlar 178, 180, 192, 193, 194, 196,
197, 202, 203, 210, 441, 458
Osman Yüksel Serdengeçti 23, 27, 28,
54, 64, 69, 72, 86, 96, 289, 293, 295,
296, 297, 298, 299, 300, 301, 302,
303, 304, 305, 306, 307, 308, 309,
310, 311, 312, 313, 314, 315, 316,
317, 318, 319, 343
Osmanlılık 17, 127, 323
Osmanoğulları 57, 263
Ömer Kirazoğlu 42, 438, 439, 441, 443,
445, 446, 448, 449, 450, 451, 452,
454, 457, 458, 459, 460
Ömer Rıza Doğrul 10, 30 35, 46, 52, 58,
67, 74, 75, 78, 81, 82, 86, 92, 105,
110, 169, 228, 231, 233, 243, 245,

258, 261, 262, 269, 270, 271, 272,
273, 274, 275, 276, 277, 278, 279,
280, 281, 282, 283, 284, 285, 356,
357, 358, 359, 360, 361, 383, 390

P

Pakistan 25, 26, 40, 47, 48, 50, 53, 54, 55,
56, 58, 92, 93, 95, 96, 97, 98, 178,
274, 276, 279, 308, 360, 364, 366,
367, 368, 369, 375, 376, 377, 383,
385, 386, 388, 389
propaganda 22, 61, 73, 75, 106, 107, 108,
144, 150, 161, 172, 175, 314, 325,
326, 327, 336, 337, 362, 370, 407,
414, 415
proto-Hititler 194

R

reformist 124, 139, 382
Reinhold 325, 326, 327, 348
rönesans 16, 17, 97, 98, 126, 204
Rus 19, 27, 171, 325, 327, 330, 332, 336,
337, 339, 344, 347, 378, 387, 420
Rus-Arap 378, 389
Rus-Suriye 378, 389
Rusya 61, 199, 256, 327, 330, 343, 347,
345, 354, 362, 366, 368, 369, 375,
376, 378, 380, 382, 385, 389

S

Sabahattin Ali 10, 27, 97, 98, 293
Sadi 143
Safahat 124, 213, 214, 254, 265, 274
Scheler 334, 348
Sebilürreşad 7, 12, 13, 40, 48, 64, 65, 70,
86, 90, 91, 92, 93, 94, 110, 111, 112,
120, 124, 131, 140, 151, 152, 184,
185, 228, 243, 244, 245, 246, 247,
251, 252, 253, 254, 256, 257, 258,
260, 262, 264, 265, 270, 324, 337,

- 338, 341, 343, 345, 346, 347, 348,
349, 357, 360, 386, 399, 415, 416,
431
- Selâmet* 10, 13, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35,
36, 37, 39, 44, 46, 47, 48, 49, 50, 51,
52, 53, 56, 58, 59, 67, 73, 74, 75, 76,
78, 79, 80, 81, 82, 90, 92, 93, 94, 95,
96, 97, 98, 283, 284
- Serdengeçti* 10, 11, 12, 13, 15, 22, 23, 25,
26, 27, 28, 29, 38, 50, 53, 54, 55, 64,
65, 67, 68, 70, 72, 86, 87, 88, 92, 93,
94, 95, 96, 97, 98, 284, 289, 290,
291, 292, 293, 294, 295, 296, 297,
299, 300, 301, 302, 303, 305, 306,
307, 308, 309, 310, 311, 312, 313,
314, 315, 316, 317, 318, 324, 332,
333, 334, 337, 338, 343, 344, 345,
346, 347, 348, 423
- Sezai Karakoç 5, 8, 13, 22, 39, 58, 61, 71,
90, 91, 95, 116, 354, 356, 387, 465,
466, 467, 468, 469, 470, 471, 472,
473, 474, 475, 476, 477, 479, 480,
481, 482, 483, 484, 485, 486
- Sırât-ı Müstakim* 92, 124, 227, 246, 251,
255, 256, 257, 261, 265, 341, 357
- es-siyâse 270
- sömürge 359, 386
- sömürgeci 46, 48, 358, 382, 384, 472,
476, 477
- sömürgecilik 45, 46, 49, 50, 56, 361
- Suriye 55, 275, 279, 282, 361, 362, 363,
364, 365, 366, 368, 370, 378, 380,
382
- Suudi 55, 56, 361, 364, 366, 368, 372,
378, 379, 380, 390
- Suudi Arabistan 55, 56, 140, 182, 361,
365, 366, 368, 372, 378, 379, 380,
390
- sünni-alevi 424
- sünni-şii 408
- sünnilik 36, 50, 74, 97, 399, 401
- T**
- Tahirül Mevlevi 85, 86, 97
- Tahsin Banguoğlu 155, 157, 158, 163,
164, 168, 176, 177
- Tantavi Cevheri 41, 79, 437, 440
- tasavvufi 112, 439, 442, 444
- TBMM 139, 155, 160, 172, 173, 178, 180,
182, 185, 253, 336, 346, 401
- Türkçülük 17, 20, 24, 127, 142, 182, 189,
212, 251, 293, 323, 348
- tüzük 28, 59, 166,
- Y**
- Yahudi 6, 195, 278, 339, 343, 370
- Yakup Kadri Karaosmanoğlu 18, 107, 120
- yobaz 40, 60, 71, 291
- Z**
- Ziya Gökalp 86, 127, 158, 182, 330
- Ziya Şakir 74, 105, 393, 394, 395, 396,
397, 399, 400, 401, 403, 404, 405,
407, 408, 409, 410, 411, 412, 413,
414, 415, 416, 434

“İSLAM’I UYANDIRMAK”

Çok Partili Yaşama Geçilirken İslamcı Düşünce ve Dergiler

Editör: Lütfi Sunar

Son zamanlarda İslam dünyasında ve Türkiye’de yaşanan gelişmeler, Müslümanları ve İslamcılık düşüncesini tekrar tartışmaların merkezine taşımıştır. Bu ilgi akabinde, İslamcılık alanında yapılan çalışmaların ve yayınların sayısında ciddi bir hareketlilik ve artış görülmeye başlamıştır. İslamcılık düşüncesinin bu kadar canlı bir konu olmasında, onun bir anlamda hayatın farklı alanlarına nüfuz etmesi etkili olmuştur. Ancak çok tartışılan ve konuşulan birçok meselede olduğu gibi İslamcılıkla ilgili tartışmaların da en büyük sorunlarından birisi tekrara düşme eğilimidir. Bu sorunu aşmak için meseleyi genel hatları ile ele alan çalışmalardan, daha özel ve ayrıntılı inceleyen çalışmalara yönelmek gerekmektedir.

İlmi Etüdlere Derneği (İLEM) tarafından 2013 yılında hayata geçirilen İslamcı Dergiler Projesi, İslamcılık düşüncesine ve üzerine yapılan tartışmalara yeni bir boyut kazandırmak ve İslamcılık düşüncesinin en önemli birincil kaynaklarından olan dergiler vasıtasıyla İslamcılığa dair meselelerin yeniden düşünülmesine bir katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Elinizdeki kitap bu çabanın bir ürünü olarak 11- 12 Mart 2017 tarihlerinde düzenlenen “1960 Öncesinde İslamcılık Düşüncesi ve Dergiler” konulu 2. İslamcı Dergiler Sempozyumu’nda sunulan tebliğlerden oluşmaktadır.

İslamcılık düşüncesinin ilk defa dergilerde filizlendiği ve biçimlendiği 1908’den 1960’a kadar uzanan süreci merkeze almakta ve dönemin önemli dergilerinin temel dinamiklerini, kurucu isimlerini ve tartışma alanlarını incelemektedir. İslamcılık çalışmaları alanında uzman akademisyenlerin makalelerini içeren bu eserde, Mehmet Akif, Eşref Edib, Bediüzzaman Said Nursi, Said Halim Paşa, Ahmet Hamdi Akseki, Ömer Rıza Doğrul, Şemseddin Günaltay, Emrullah Efendi, Abdurrahim Zapsu, Ziya Şakir, Osman Yüksel Serdengeçti gibi farklı dönemlerde İslamcılık düşüncesi ile ilişkili isimlere yakın bir okuma yapılmıştır. Bu bağlamda İslamcılık düşüncesinin oluşumunda, gelişiminde ve aktarımında önemli işlevlere sahip olan *Sırât-ı Müstakîm*, *Sebilürreşad*, *Volkan*, *Teârûf-i Müslimîn*, *İslam Türk Mecmuası*, *Hareket*, *Serdengeçti*, *Hikmet*, *Ehl-i Sünnet*, *Cerîde-i İlmîyye*, *Hak*, *İslam’ın Nuru* ve *Selamet* gibi dergiler odağa alınmıştır. 1908-1960 yılları arasında yayımlanan İslamcı dergiler zengin bir perspektiften tarihî bir sorgulama yapılarak incelenmiş ve böylece İslamcılık düşüncesinin belli kırılma noktaları, temayülleri, süreklilikleri ve toplumun diğer bileşenleriyle olan ilişkisi gösterilmeye çalışılmıştır.

Katkıda Bulunanlar: Abdullah Durmuş, Ahmet Dursun, Ahmet Kanlıdere, Ahmet Koçak, Alev Erkilet, Ali Osman Çakmak, Ali Özcan, Asım Öz, Ayşe Polat, Bayram Ali Çetinkaya, Bedir Sala, Birsan Banu Okutan, Cahid Şenel, Elyesa Koytak, Ercan Şen, Ertuğrul Meşe, Fahrettin Gün, Güngör Göçer, Hüseyin Hansu, İsmail Cebeci, Kamil Büyüker, Kamil Çoştu, M. Salih Arı-İbrahim Halil Ozan, Mahmut Hakkı Akın, Mehmet Birekul, Mehmet Erken, Mine Alpay Gün, Muharrem Samet Bilgin, Mustafa Gündüz, Mustafa Özel, Necdet Subaşı, S. Kurtuluş Kayalı, Şenol Gündoğdu, Vahdettin Işık, Yasin Beyaz, Yasin Özdemir, Yusuf Turan Günaydin